



journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 36

Sayı/Number 1

Mart/March 2022



<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr



ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2022

cilt / volume: 36

sayı / issue: 1

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞ (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHER (Sorbonne Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)

Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)

Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca-Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Almanca- Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)

Rusça- Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)

İngilizce- Öğr. Gör. Göktuğ YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN

Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. M. Xavier RICHER

Sorbonne Üniversitesi -Fransa

Prof. Dr. Alper ASLAN

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Josef JABLONSKY

Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya

Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ÖZKAN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA

Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan

Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS

Abdullah Gül Üniversitesi

Dr. Elvira BOLAT

Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Eyyup YARAŞ

Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Hava SELÇUK

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Efzeleddin ESGER

Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA

Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Burak GÖKBULUT

Yakındoğu Üniversitesi -KKTC

Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ

Erciyes Üniversitesi

Dr. Muhammed Ali NASIR

Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan AYDIN

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Nurekenova GULNARA

Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan

Prof. Dr. Timur VURAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK

Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan

Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ

İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ

İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Ganna KHARLAMOVA

Kiev Üniversitesi -Ukrayna

Dr. Eduard Alexandru STOICA

Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya

Dr. Öğr. Üyesi Tanık DOĞRU

Florida State Üniversitesi -ABD

ÖNSÖZ

Saygıdeğer okuyucularımız,

1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan Erciyes Akademi Dergimizin, 2022 yılı ilk sayısını yayımlamanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Dergimizde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde beş ayrı dilde (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça) olmak üzere seçkin makalelerle sizleri buluşturmanın kıvancı taşımaktayız. Yılda dört defa yayımlanan Erciyes Akademi, çok değerli Editör Kurulu ve Danışma Kurulu üyelerimizin çok değerli katkıları ve Dergi Sekreteryamızın özverili çalışmaları ile bu yoğunluğu başarabilmiştir. İlgili Kurullarımızda yer alan ve uzun yılların birikimine sahip olan seçkin üyelerimiz tecrübelerini bizimle paylaşırken, kariyerlerinin başlangıcında olan genç üyelerimiz de heyecan ve motivasyonlarını ortaya koymuşlardır. Dergimizin bu noktaya gelmesinde hepsinin de büyük katkısı ve emeği olmuştur. Bu sebeple tüm ilgili Kurul Üyelerimize, Sekreteryamıza ve desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL'e ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Dergimizin yayın sürecinde katkı sunan başta değerli yazarlarımız olmak üzere Dergi Editörümüz Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN'a, Editör Yardımcımız Arş. Gör. Mustafa YILMAZ'a, Editör Kurulumuza, Danışma Kurulumuza, Alan Editörlerimize, Dil Editörlerimize ve hakemlerimize içtenlikle teşekkürlerimi sunuyorum.

Bütün bu gelişmeler ışığında yeni sayımızın bilim dünyamıza katkı sağlamasını temenni ederim.

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

EDİTÖR'DEN

Değerli okurlarımız,

1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan Erciyes Akademi Dergimizin 2022 yılı ilk sayısı olan Mart (36/1) sayımızın yayınlanması ve sizlerle paylaşılmasından dolayı mutluluk duyduğumu belirtmek isterim. Bu sayımızda, finansal kalkınmadan Z kuşağına, finansal performanstan sürdürülebilir kaliteye kadar birçok farklı alanda araştırma problemlerini inceleyen üçü İngilizce ve diğerleri Türkçe olmak üzere toplamda 25 makale yer almaktadır. Bununla birlikte Dergimizde "Sektörel Bakış" başlığı altında her bir sayıda farklı bir sektörden olmak üzere yer alan makaleler kapsamında, bu sayımızda, Muhasebe Mesleği ve Sorunları ile ilgili bir sektörel değerlendirme bulunmaktadır.

Diğer taraftan TR Dizin değerlendirme süreci devam eden Dergimizin, 2022 yılı içerisinde değerlendirme sürecini tamamlayıp TR Dizin'de taranmasını ümit etmekteyiz. Dergimizin mevcut tarandığı EsbcoHost, Index Copernicus, DOAJ gibi birçok uluslararası alan indekslerinin yanı sıra TR Dizin'de taranmasıyla birlikte, Dergimize akademik camia tarafından olan ilgi daha da artarak devam edecek ve köklü bir geçmişe sahip olan Dergimizin başarılarına başarı katacaktır.

Son olarak, Mart 2022 sayımızın yayınlanması noktasında katkı sunan değerli yazar ve hakemlerimize, Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ'ye, desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL'e, Editör Yardımcımız Arş. Gör. Mustafa YILMAZ'a, Editör Kurulumuza, Danışma Kurulumuza, Alan Editörlerimize, Dil Editörlerimize, Mizanpaj Editörlerimize ve Dergimize değer katan sevgili okurlarımıza teşekkür eder, yeni yıllarını en içten dileklerle kutlarım.

Yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN
Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi, ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 01-18 | Sektörel Bakış: Muhasebe Mesleğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri
Sectoral View: Main Problems of the Accounting Profession and Solution Suggestions
İsmail ARSLAN
- 19-36 | Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Düzgün Geçiş Otoresif Model Yardımıyla İncelenmesi
Examining the Relationship between Financial Development and Economic Growth Using a Smooth Transition Autoregressive Model
İsmail Erkan ÇELİK
- 37-47 | Reflection of Sufism in Korean Islamic Studies – The Status of Sufism Research Trends in Korean Islamic Study
Kore’de İslam Araştırmalarının Sufizm Yansımaları – Kore İslam Araştırmalarında Sufizm Araştırma Eğilimlerinin Durumu
Min Ji YANG
- 48-68 | Gösterişçi Tüketim ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Deneyimsel Marka Algısı Üzerindeki Etkisi: Palandöken Kayak Merkezi Örneği
The Effect of Conspicuous Consumption and Electronic Word-of-Mouth Communication on Experiential Brand Perception: The Case of Palandöken Ski Center
Serhan ORAL, Yusuf BAYRAKTAR, Ahmet Ziya BAŞCI & Osman ÇAPAN
- 69-81 | Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen Yılan Üzerine Bir İnceleme
A Review on the Snake in Hitite Cuneiform Writing Texts
Nermin ATİLA
- 82-102 | Z kuşağı Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Algıları
Perceptions of Distance Education of Generation Z Students
Tuğba İÇME, Tuba YILDIRIM & Uğur BÜYÜK
- 103-123 | Kalite Aktörlerinin Yükseköğretimde Sürdürülebilir Kaliteye İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Durum Çalışması
A Case Study on the Views of Quality Actors on Sustainable Quality in Higher Education
Didem SİPAHİ MENCET & Nuray AKAR

- 124-137 CCC-GARCH Modeli ile Petrol ve E7 Ülkelerinin Borsaları Arasındaki Volatilite Etkileşimi
Volatility Interaction between Petroleum and E7 Countries Exchanges with CCC-GARCH Model
Ethem KILIÇ & Yahya SÖNMEZ
- 138-156 Türkiye’de Yenilenebilir Enerji ve Sağlık: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
The Relationship between Renewable Energy and Health in Turkey: Cointegration and Causality Analysis
Eyyup ECEVİT, Murat ÇETİN & Ali Gökhan YÜCEL
- 157-168 Endüstri 4.0 Kapsamında Dijital Dönüşüm Süreci: Güncel Elektronik Belge-Defter Uygulamalarına ve Mali Müşavirlik Mesleğine Etkisi
Digital Transformation Process within the Scope of Industry 4.0: Effects on Current Electronic Document-Book Applications and Financial Consultancy Profession
Ayşe Özge ÖZ, Şükran GÜNGÖR TANÇ & Sevda YILMAZ
- 169-185 Türkiye’de Keten Üretimi ve Karakteristik Keten Dokumalarının Durumu
Flax Production Status and Characteristics of Linen Weaving in Turkey
Güven ŞAHİN & Burak YILDIZ
- 186-212 Trafikte Sürücü Davranışı ve Dindarlık İlişkisi: Kayseri Örneği
Relationship between Driver Behavior and Religiousness in Traffic: The Case of Kayseri
Mustafa SERİN, Abdulvahap TAŞTAN & Asım Mustafa AYTEN
- 213-227 Turizmde Güncel Eğilimler: Kavramsal Bir Değerlendirme
Current Trends in Tourism: A Conceptual Review
Neşe ÇULLU KAYGISIZ
- 228-252 Beliren Yetişkinlerin Mükemmeliyetçilik ve Psikolojik Kırılganlık Düzeylerinin İncelenmesi
The Examining of Emerging Adults’ Perfectionism and Psychological Vulnerability Levels
Büşra YILDIRIM & Hakan SARIÇAM
- 253-269 Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımına Etki Eden Faktörler
Factors Affecting Income Distribution in Developing Countries
Duygu ÇELİK & Kemal ERKİŞİ

- 270-296 | 191 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre İştîp Kazasında İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Yapı (1823-1825)
Administrative, Social and Economic Structure in Stip (Ştîp) District According to the Sharia Registry Numbered 191 (1823-1825)
Mustafa DURDU
- 297-311 | Yeni Medya Ekseninde "Siborg Yabancı"ya Yönelik Kavramsal Bir Değerlendirme
A Conceptual Evaluation of "The Cyborg Stranger" in Terms of New Media
Simge ÖZSELÇUK
- 312-328 | Hastane İşletmelerinde Finansal Performans Çalışmalarının Bilim Haritalama Tekniğiyle Analizi
Analysis of Financial Performance Studies in Hospital Enterprises through the Science Mapping Techniques
Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT, İlknur ARSLAN ÇİLHORUZ & Emine DOĞAN ÇULHA
- 329-343 | The Relationship between the Prevalence of Depressive Disorders and Stock Price Volatility and Return
Depresif Bozuklukların Yaygınlığı ile Hisse Senedi Fiyat Oynaklığı ve Getirisi Arasındaki İlişki
Çağrı HAMURCU & H. Dilek YALVAÇ HAMURCU
- 344-362 | Profesyonel Etkileşim Süreci Olarak Ulusal Genç Solist Yarışması
The National Young Soloist Competition as a Professional Interaction Process
Gamze TOPRAK
- 363-375 | Heinrich Böll'ün "Palyaço" Adlı Eserinde Yabancılaşma Olgusu
The Case of Alienation in Heinrich Böll's "Clown"
Merve KARABULUT
- 376-395 | Türk-Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi
The Chester Project in Turkish-American Relations
İsmail GÖRGEN
- 396-407 | Mîhâîl Nuayme'nin "Saâdetu'l-Bîk" Öyküsü ile "Züğürt Ağa" Filmi Arasında Bir Karşılaştırma
A Comparison between Mikhail Nuayma's Short Story "Saâdat Al-Bîk" and the Movie "Zugurt Aga"
Metin PARILDI
- 408-431 | Z Kuşağının Kişilik Özellikleri ile Liderlik Tarzı Beklentisi Arasındaki İlişki
The Relationship between Generation Z's Personality Characteristics and Leadership Style Expectations
Ayşegül DÜZGÜN

432-447

The Effect of Covid-19 Knowledge Level of Health Professionals on Social Closeness and Risk Avoidance Behaviors During The Pandemic

Sağlık alışanlarının Covid-19 Bilgi Düzeyinin Pandemi Sırasında Sosyal Yakınlık ve Riskten Kaçınma Davranışlarına Etkisi

Nurperihan TOSUN & Fuat YALMAN

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2022 Cilt/Volume: 36 Sayı/Issue: 1

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdurrahman GÜNEŞ	Fırat Üniversitesi
Abdurrahman KURT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Ahmet AKTAŞ	Siirt Üniversitesi
Ahmet TANÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ali APALI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Ali Derya ATİK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ali YAYLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Alper KURNAZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Ayşe Fikriye SARSIKOĞLU	Erciyes Üniversitesi
Azzem ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Başak GÖREN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Bayram POLAT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Durmuş ARIK	Ankara Üniversitesi
Eda ORUÇ ERDOĞAN	Akdeniz Üniversitesi
Erdoğan KELEŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Erkan YILDIZ	Başkent Üniversitesi
Evrin ÇETİNKAYA YILDIZ	Akdeniz Üniversitesi
Faruk ÇİFTÇİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Fesun KOŞMAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fulya SOYLU BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Gülbahar ATASEVER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Hatice Pınar KAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
İclal ÜNÜVAR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
İhsan BULUT	Akdeniz Üniversitesi
İlker ÖZTÜRK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İskender PEKER	Gümüşhane Üniversitesi
İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Kaan GEZ	Gümüşhane Üniversitesi
Kurtuluş KIYMET	Kocaeli Üniversitesi
Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Mehmet BİÇİCİ	Gaziantep Üniversitesi
Mehmet Halit ATLI	Fırat Üniversitesi
Muammer SARIKAYA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murat ÖDEMiŞ	Gümüşhane Üniversitesi
Murat TOKSARI	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Musa ALP	Çukurova Üniversitesi
Mustafa DEMİRHAN	Ziraat Bankası Şube Müdürü
Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Nihat ALTUNTEPE	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Nurullah ALTINTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Oğuzhan TÜRKER	Erciyes Üniversitesi
Onur DİRLİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Özgür DAVRAS	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ramazan ADIBELLİ	Erciyes Üniversitesi
Salman ÖZÜPEKÇE	Dicle Üniversitesi
Samet GÜRsoy	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Samiye EKİM DERTLİ	İskenderun Teknik Üniversitesi
Selma BÜYÜKKANTARCI TOLGAY	Kayseri Üniversitesi
Serkan DEMİREL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Serkan SAVAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Süleyman ÖCAL	Giresun Üniversitesi
Sümeyye DERİN	Erciyes Üniversitesi

MUHASEBE MESLEĞİNİN TEMEL SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

 İsmail ARSLAN^a

Özet

Ticari hayat teşekkül ettiğinden günümüze kadar en çok üyesi olan meslek gruplarından birisi Muhasebe Meslek grubudur. En küçük esnaftan binlerce personele sahip fabrikalara kadar hangisi olursa olsun ilk olarak bir “Serbest Muhasebeci Mali Müşavir” ile anlaşmak ve çalışmak gerekmektedir. Ülkelerin ekonomilerinde birçok değişken ve ortak nokta olmasına rağmen, başta gelen aktörler o ülkenin ekonomik kurum ve kuruluşlarıdır. Bu ekonomik kurumların da en önemli yapıları hiç kuşkusuz muhasebe sistemleridir. Bahsi geçen ekonomik kurum ve kuruluşların en önemli sorunları, iş süreçlerinden biri olan muhasebe sistemlerine gereken önemi vermemeleridir. Muhasebede Batı Uygulamaları Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ülkeye girmeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sermaye yetersizliği nedeniyle özel sektörün yok denecek kadar az olması, ekonominin devlet eliyle yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. 1 Haziran 1989’da 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’nun kabul edilmesinin üzerinden 33 yıl geçmesine rağmen meslek mensuplarının sorunları çözülemediği gibi, her geçen gün yeni sorunlar da eklenmektedir. Her meslekte olduğu gibi Mali Müşavirlik mesleğinin de kendi içerisinde birçok sorunu bulunmaktadır. Bu sorunların başında tahsilat ve haksız rekabet sorunu gelmektedir. Bu sorunların çözümü hususunda bütün paydaşlar üzerine düşeni yapmalı bununla birlikte her sorundan kendine özgü fırsatlar çıkarabilmeyi öğrenmelidir. Bu makalenin amacı kronikleşmiş sorunların yanı sıra günümüzün teknolojik ve bilişim alanında çok hızlı ilerleyen mesleki şartların getirdiği yeni sorunları kaynağında çözüme kavuşturma ve bu sorunlardan yeni fırsatların çıkarılmasının değerlendirip meslek mensuplarına pratik çözüm önerileri ve alternatifler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Mali Müşavirlik, Meslek Kanunu, Ekonomi



MAIN PROBLEMS OF THE ACCOUNTING PROFESSION AND SOLUTION SUGGESTIONS

Abstract

One of the occupational groups that have the most members since the commercial life was formed is the Accounting Profession group. No matter what job you do, from the smallest artisans to factories with thousands of employees, you must first make an agreement and work with a “Certified Public Accountant”. Although there are many variables and common points in the economies of countries, the leading actors are

^a Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, arslanmalimusavirlik38@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 11.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2022

the economic institutions and organizations of that country. Undoubtedly, the most important structures of these economic institutions are accounting systems. The most important problems of the mentioned economic institutions and organizations are that they do not attach the necessary importance to accounting systems, which are one of the business processes. Western practices in accounting began to enter the country in the last periods of the Ottoman Empire. In the early years of the republic, due to the lack of capital, the private sector was so small that it led to the fact that the economy was run by the state. Although it has been 33 years since the adoption of the Law of Accounting Profession on June 1, 1989, the problems of professional members have not been solved, as well as new problems are being added every day. As with any profession, the profession of Financial Advisor has many problems in itself. Payment and unfair competition are the leading problems of this sector. All stakeholders should do their part in solving these problems, but they should also learn how to extract unique opportunities from each problem. The purpose of this article is to find solutions to chronic and new problems caused by today's rapidly growing professional conditions in the field of information technologies at the source and evaluating these problems to provide the professionals with the alternative ways of solutions to such problems

Keywords: Accounting, Financial Advisory, Professional Law, Economy



Giriş

Serbest muhasebeci ve mali müşavirler (SMMM) toplumsal açıdan önemli bir görevi yerine getirmektedirler. SMMM' ler, mükelleflerin vergi ile ilgili danışmanlık hizmetlerini yürütürken aynı zamanda defter, kayıt ve belge düzeninin kanunlar çerçevesinde tutulması görevini de yerine getirmektedirler (Yıldız, 2010, s.156). Muhasebe meslek mensupları, mükellefler ile resmi kurumlar arasında aracı görevi görmektedirler. Hem resmi kurumların isteklerini doğru bir biçimde uygulamak zorunda hem de mükelleflerin beklentilerini karşılamak durumundadırlar (Öztürk, Koçyiğit & Çına Bal, 2009). Bu nedenle mali müşavirler aile ve iş hayatındaki dengeyi kurmaya çalışırken buna ek olarak devlete karşı üstlendiği sorumluluk ile mükellefin istekleri arasında ikilem yaşayabilmektedirler.

Muhasebe ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin başlangıcından beri kullanılmakla birlikte ilk ne zaman ve nasıl kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar, gelişen teknoloji ve küreselleşen dünya ekonomisi ile muhasebe mesleği önemini her zaman korumuştur. Takip edilmesi zorunlu veya faydalı olması beklenen her türlü değer hareketinin izlendiği muhasebe gün geçtikçe kendisini yenilemiş, hızla değişen teknoloji ve yasal zorunluluklara uyum sağlamıştır. 1990'lı yılların özellikle ikinci yarısından itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bilgi toplumu olma yönünde çabaların arttığı gözlenmektedir. Türkiye'de bu dönemde, bilgi toplumuna geçiş amacına yönelik olarak ön plana çıkan rapor ve araştırmaların yanı sıra bilgi toplumunun belli unsurlarının koordinasyonuna yönelik çalışmalar ön planda olmuştur (www.bilgitoplumu.gov.tr).

Özellikle 2001 yılında başlatılan elektronik Türkiye (e-Türkiye) girişimi ile elektronik dönüşüm (e-dönüşüm) süreci, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yürütülen Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planları geliştirilerek uygulamaya adım adım konulmuş ve SMMM mesleğini bambaşka bir noktaya getirmiş, finansal mühendisliğe geçiş konuşulur olmuştur.

Tartışmasız, toplumun tüm paydaşları bir bütün olarak muhasebenin ortaya koymuş olduğu verilerden bilinçli ya da bilinçsiz olarak fayda sağlamaktadır. Bu da topluma hayatın her aşamasında bilgiler sunan muhasebe mesleğini ve mesleği icra eden muhasebecileri, günümüzde kullanılan adı ile SMMM'yi önemli kılmaktadır.

Sürekli değişen teknoloji ve yasal zorunluluklar mesleğin görevlerini zamanında, doğru ve eksiksiz olarak yerine getirmesini zaman zaman kolaylaştırırken zaman zamanda artan iş yükü, daha fazla bilgi sahibi olma ihtiyacı ve yasal zorlamalar nedeniyle aşırı stres, iş doyumsuzluğu ve mutsuzluklara sebep olabilmektedir. Bu çalışmada bu denli önemli ve bir o kadar da geçmişe sahip olan SMMM mesleğinin tarihçesi, tanımı ve mesleğin temel sorunlarına değinilmekte ve bu temel sorunlara çözüm önerileri sunulmaktadır.

A. MUHASEBE MESLEĞİNİN TEMEL SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

1. Mali Müşavirlik Mesleğinin Kısa Tarihçesi

Tarih boyunca hem insanlar hem de kurum ve kuruluşlar günlük ekonomik faaliyetlerinin kayıtlarını tutmaya ve bu kayıtların devamlılığını sağlamaya devam etmişlerdir. Bu durum, bütün beşeri faaliyetlerde muhasebe uygulamalarına ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. İlk muhasebe kayıtlarının M. Ö. 3600'lü yıllarda Babylon'da bulunan ve antik Mısır ve Yunan şehir Devletleri'nde ücret ödemelerini gösteren kil tabletler üzerinde olduğu bulunmuş, o günden bu yana muhasebe her toplumda işlevini her geçen gün önemini artırarak sürdürmeye devam etmiştir (Abdulrahman, 2012; Warren, Fess & Reeve, 1996, Akt: Yalçınkaya, 2019).

Bir meslek olarak muhasebe, ulusların ve devletlerin ekonomik kalkınmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Hem ölçme hem de raporlama bilgi sistemi olarak işlev gören muhasebe mesleği, mikro ve makroekonomik faaliyetlerinin tamamını kapsamaktadır (Okolie & Amos, 2014). Mikro ve makroekonomik faaliyetler muhasebenin kendi içerisinde mikro ve makro muhasebe alanları olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Ajavi, 1997). Örneğin işletme muhasebesi, devlet muhasebesi, sosyal muhasebe, denetim ve vergilendirme gibi muhasebe faaliyetlerinin hepsi ve ekonomik planlama, sermaye oluşumu gibi konuların tamamı profesyonel muhasebe meslek mensuplarınca kontrol edilmektedir. Diğer bir ifadeyle muhasebe tüm insan ilişkilerini kapsayan bir alandır ve muhasebe meslek mensuplarına çok fazla sorumluluk düşmektedir (Badejo, 1997, Akt: Yalçınkaya, 2019, s.2).

Muhasebe ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin başlangıcından beri kullanılmakla birlikte ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar, gelişen teknoloji ve küreselleşen dünya ekonomisi ile muhasebe mesleği önemini her zaman korumuştur. Takip edilmesi zorunlu veya faydalı olması beklenen her türlü değer hareketinin izlendiği muhasebe gün geçtikçe kendisini yenilemiş, hızla değişen teknoloji ve yasal zorunluluklara uyum sağlamıştır. 1990'lı yılların özellikle ikinci yarısından itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bilgi toplumu olma yönünde çabaların arttığı gözlenmektedir. Çok eskilere dayanan muhasebecilik mesleği zaman içerisinde önemli gelişmeler göstermiş ve nihayetinde Türkiye'de 1 Haziran 1989 Tarihinde 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile meslek çok daha kurumsal bir boyut kazanmıştır.

2. Mesleğin Tanımı, Konusu ve Yasal Düzenlemeler

SMMM'ler bir işletmenin defterini tutmak ya da beyanname vermek için yetkilendirilmişlerdir. İşletmelerin muhasebe sistemlerini oluşturmak ve gelir-giderleri kanuni deftere geçirmek gibi iş kalemleri, SMMM'lerin görevlerinden bazılarıdır. SMMM, serbest muhasebeci ve mali müşavirlik mesleği özel sektör muhasebe sisteminin en önemli unsurudur. Bu mesleğin genel amacı 3568 sayılı Kanunda "işletmelerde faaliyetlerin ve işlemlerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işleyişini sağlamak, faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve resmi mercilerin istifadesine tarafsız bir şekilde sunmak" olarak ifade edilmektedir (SMMM, YMMK md.1).

SMMM imkân bulması durumunda kendi ofisini açarak çalışır veya bağımlı olarak özel ya da kamuda görev alarak mesleğini icra eder. Bağımsız olarak çalışma kendi işinin patronu olup büro açmak anlamına gelmektedir. Muhasebe mesleği 1 Haziran 1989 Tarihinde 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile Türkiye'de kâtiplikten kurtulup kurumsal bir boyut kazanmıştır. Kanunda Muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu şu şekilde yapılmıştır: "Gerçek ve tüzel kişilere ait teşebbüs ve işletmelerin genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümleri gereğince, defterlerini tutmak, bilanço, kâr-zarar tablosu ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek ve benzeri işleri yapmak, muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, mali mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak." Bu konularda, belgelere dayanılarak, inceleme, tahlil, denetim yapmak, mali tablo ve beyannamelerle ilgili konularda yazılı görüş vermek, rapor ve benzerlerini düzenlemek, tahkim, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak olarak tanımlanır.

Yukarıda sayılan işleri; bir işyerine bağlı olmaksızın yapanlara SMMM denir (3568 Sayılı Kanun). Yine aynı kanunda Yeminli Mali Müşavirlik mesleğinin konusu olarak da kanunun (A) Fıkrasının (b) ve (c) bentlerinde yazılı işleri yapmanın yanında Kanunun 12 nci maddesine göre çıkartılacak yönetmelik çerçevesinde tasdik işlerini yapmaktır. Yeminli Mali Müşavirler muhasebe ile ilgili defter tutamazlar, muhasebe bürosu açamazlar ve muhasebe bürolarına ortak olamazlar. Genelde muhasebeci olarak tanımlanan serbest muhasebeci ve mali müşavirler, işletmeler için beyanname düzenleyen, verginin ödenmesini sağlayan, mali tabloları hazırlayan ve bunlarla ilgili iş ve işlemleri takip eden meslek olarak görülmektedirler (Kalaycı & Tekşen, 2006, s. 91-92). Ancak bu mesleğin son dönemde üstlendiği sorumluluklar muhasebeci kimliğinin önüne geçmektedir. Çünkü mesleğin adında da yer alan müşavirlik kelimesi dönüşerek "getir-götür" hizmeti veren bir duruma gelmiştir (Yıldız, 2012, s.37-38).

3. Meslek Mensubu Olunması

Yukarıda da belirtildiği gibi ilgili Kanunda Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Müşavir gibi meslekler ve tanımları ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamında SMMM'nin tanımı daha öncesinde yapılmıştı. Bu noktada önem arz eden diğer bir husus, nasıl meslek mensubu olunur sorusunun cevabıdır. Her üniversiteden mezun olan mali müşavir olamamaktadır. Çünkü belirli bölümlerden mezun olmak, mali müşavir olmanın şartları arasında yer almaktadır. Üniversitelerin işletme, iktisat, maliye, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, ekonometri, çalışma ekonomisi, siyaset

bilimi, ekonomi, bankacılık ve sermaye piyasası, bankacılık ve finans lisans bölümlerinden mezun olan kişiler mali müşavir olabilmektedirler. Üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olduktan sonra bulunulan ilin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Odasına SMMM Staja Başlama Sınavı için başvuru yapılması ve çeşitli alanlarda bilgi birikimini ölçen sınavdan geçmek için alınması gereken puan 60 ya da üzeri olmasıdır. Sınavı kazandıktan sonra Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir stajyeri olarak mesleğe adım atılabilmektedir. 3 yıl sürecek olan staj, bir mali müşavirin yanında veya bir şirketin mali müşavirinin onayını alarak herhangi bir şirkette muhasebeci olarak yapılabilmektedir. 3 yıllık stajın bitiminde sekiz dersten oluşan SMMM Yeterlilik sınavı olarak adlandırılan bir sınav süreci daha yer almaktadır. SMMM Yeterlilik sınavını geçtikten sonra bir şirket ile anlaşılıp serbest muhasebeci mali müşavir olarak hizmet verilebilir ya da şahsi ofis açarak serbest olarak meslek icra edilebilir.

Meslek kanunda tanımı yapılan ve yukarıda bahsedilen diğer bir meslek olan Yeminli Mali Müşavir nasıl olunur? Yeminli Mali Müşavir ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavir birbirinden farklı kavramlardır. Yeminli Mali Müşavir, çeşitli şirket ve kurumların muhasebe sistemlerini kurup geliştiren kişidir. Maddi şartların doğru yürümesini sağlayan ve çeşitli inceleme ve denetimler yapan bir meslek dalıdır. Yeminli Mali Müşavir, görev aldığı işletmenin mali evrak ve belgelerini inceler ve düzenler. Muhasebe defteri tutmak hariç, mali müşavirin yaptığı tüm görevler, yeminli mali müşavir görev ve yetkileri arasındadır. Yeminli Mali Müşavirin herhangi bir Mali Müşavirden farkı tasdik yetkisinin bulunmasıdır. Diğer bir ifadeyle, yeminli mali müşavirler, bir işletmenin mali kayıtlarını denetleyerek devlet adına tasdik etme yetkisine de sahiptir. Bu noktada, Yeminli Mali Müşavir nasıl olunur? Sorunun cevabı önem arz etmektedir. *Yeminli Mali Müşavir olmak* için, bir üniversitede ilgili bölümlerden mezun olmak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle en az 4 yıllık bir lisans diploması olması gerekir. Bu bölümler; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İşletme, İktisat, Muhasebe, Maliye, Bankacılık, Kamu Yönetimi ve Hukuk bölümleri olabilmektedir. Yeminli mali müşavir olmak isteyen bir kişi, en az 10 yıl serbest muhasebeci mali müşavirlik yapmış olması ve Yeminli Müşavirlik Sınavı'ndan başarıyla geçerek, sınav sonrasında Yeminli Mali Müşavirlik Ruhsatına hak kazanmış olması gerekir.

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği, yani TÜRMOB'un resmi sitesinden alınan bilgilere göre Türkiye'de Ruhsatlı bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlere ilişkin tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Türkiye’de Mali Müşavir Sayısı

ODA ADI	S.M. SAYISI	SMMM SAYISI	TOPLAM SAYI
ADANA SMMM	182	2233	2415
ADYAMAN SMMM	10	196	206
AFYONKARAHİSAR SMMM	44	522	566
AKSARAY SMMM	12	204	216
ALANYA SMMM	56	565	621
AMASYA SMMM	27	200	227
ANKARA SMMM	925	13127	14052
ANTALYA SMMM	180	3242	3422
ARTVİN SMMM	8	77	85
AYDIN SMMM	85	894	979
BALIKESİR SMMM	110	952	1062
BARTIN SMMM	21	91	112
BATMAN SMMM	32	211	243
BİLECİK SMMM	12	142	154
BİTLİS SMMM	8	74	82
BODRUM SMMM	24	376	400
BOLU SMMM	24	313	337
BURDUR SMMM	24	213	237
BURSA SMMM	370	4977	5347
ÇANAKKALE SMMM	48	420	468
ÇANKIRI SMMM	15	100	115
ÇORLU SMMM	4	390	394
ÇORUM SMMM	28	397	425
DENİZLİ SMMM	104	1213	1317
DİYARBAKIR SMMM	34	651	685
DÜZCE SMMM	27	255	282
EDİRNE SMMM	38	359	397
ELAZIĞ SMMM	18	249	267
ERZİNCAN SMMM	11	143	154
ERZURUM SMMM	33	290	323
ESKİŞEHİR SMMM	88	994	1082
FETHİYE SMMM	16	292	308
GAZİANTEP SMMM	146	2085	2231
GİRESUN SMMM	35	192	227
GÜMÜŞHANE-BAYBURT BÖLGE SMMM	10	47	57
HATAY SMMM	88	760	848
ISPARTA SMMM	24	327	351
İSKENDERUN SMMM	42	369	411
İSTANBUL SMMM	1742	44672	46414
İZMİR SMMM	586	7804	8390

KAHRAMANMARAŞ SMMMO	66	627	693
KARABÜK SMMMO	23	173	196
KARAMAN SMMMO	20	188	208
KARS SMMMO	13	136	149
KASTAMONU SMMMO	24	191	215
KAYSERİ SMMMO	80	1689	1769
KIRIKKALE SMMMO	16	159	175
KIRKLARELİ SMMMO	22	290	312
KIRŞEHİR SMMMO	16	109	125
KOCAELİ SMMMO	113	1963	2076
KONYA SMMMO	184	2398	2582
KÜTAHYA SMMMO	29	344	373
MALATYA SMMMO	50	476	526
MANAVGAT SMMMO	19	400	419
MANİSA SMMMO	110	894	1004
MARDİN SMMMO	28	305	333
MERSİN SMMMO	239	1801	2040
MUĞLA SMMMO	71	683	754
MUŞ SMMMO	4	50	54
NEVŞEHİR SMMMO	36	223	259
NİĞDE SMMMO	8	137	145
ORDU SMMMO	32	356	388
OSMANİYE SMMMO	11	194	205
RİZE SMMMO	24	197	221
SAKARYA SMMMO	100	947	1047
SAMSUN SMMMO	88	893	981
SİNOP SMMMO	22	83	105
SİVAS SMMMO	36	351	387
ŞANLIURFA SMMMO	27	554	581
TEKİRDAĞ SMMMO	34	586	620
TOKAT SMMMO	24	227	251
TRABZON SMMMO	77	594	671
UŞAK SMMMO	25	334	359
VAN SMMMO	9	419	428
YALOVA SMMMO	24	271	295
YOZGAT SMMMO	28	175	203
ZONGULDAK SMMMO	25	370	395
TOPLAM	7048	110405	117453

Kaynak: [https://turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](https://turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm))

Tablo 2. Türkiye’de Yeminli Mali Müşavir Sayısı

ODA ADI	ÜYE SAYISI
ADANA YMMO	175
ANKARA YMMO	1493
ANTALYA YMMO	80
BURSA YMMO	183
ESKİŞEHİR YMMO	65
GAZİANTEP YMMO	156
İSTANBUL YMMO	2286
İZMİR YMMO	451
TOPLAM	4888

Kaynak: [https://turmobil.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](https://turmobil.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm))

4. Muhasebe Mesleğinin Temel Sorunları

Muhasebe mesleği devamlı gelişen, değişen ve dünyadaki gelişmelerden doğrudan etkilenen bir meslek grubudur. Bu durum muhasebe meslek mensuplarının birçok sorunla karşılaşmasına neden olmaktadır.

“Görüldüğü üzere bir tıp eğitiminden daha uzun bir süreç sonunda Ruhsat almaya hak kazanmış bir meslek. Aslında mesleğe girişteki bu zorluk bile tek başına mesleğin ne denli zor ve bir o kadar da kıymetli olduğunun göstergesidir. Bu kadar zor ve uzun bir süreçten sonra mesleği icra etmeye başlayan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, yeterli düzeyde bilgiye sahip olmalı, yeniliğe ve gelişime açık olmalı, dünyadaki uygulamaları yakından takip etmeli, mesleki standartlar için maksimum gayreti göstermelidir. Ayrıca etik değerlere sahip olmalı, hayatının her alanında uygulamalı, çevresine katkı sağlamalı, örnek olmalı ve güven veren bir yapıya sahip olmalıdır (Gülçin, 2018). Bu meslek grubunun özelliği gereği gerek ekonomik gerekse toplumsal açıdan birçok faydası vardır. İşletmelerin ekonomik anlamda bir ülkenin temel taşı olması sebebiyle verimli çalışması gerekmektedir. İşletmenin verimli çalışmasını sağlayan birimlerden biri de muhasebe ve denetim mekanizmasıdır” (Gökgöz & Zeytin, 2012, s.478, Akt: Gündüz , Özen, 2016).

Meslek unvanı ile yeterlilik ilkesi, mesleki eğitim ve bilgi, dürüstlük, güvenilirlik ve tarafsızlık, sır saklama, sorumluluk, bağımsızlık, haksız rekabet. Bu başlıkları altında meslek mensuplarının birtakım görev ve sorumlulukları vardır. Mesleğe girmeye hak kazanmış ve mesleki yeterliliği olan kişilerin mesleğin getirdiği saygı ve güvene uygun hareket etmesi meslek unvanı ve yeterlilik ilkesi gereğidir. Meslek mensuplarının sahip olduğu bilgi seviyesi mesleki konularda birlik ve odalarda eğitim yapılarak yürütülür. Meslek mensuplarının başarılı olmasında mesleğin temel şartı olan dürüstlük, tarafsızlık ve güvenilirlik ilkelerinin çok önemli payı vardır. Bu ilkeleri ispat eden bir ilke de sır saklama ilkesidir. Mükelleflerin her türlü bilgi ve belgelerini saklamaları ve ifşa etmemeleri sır saklama ilkesinin önceliğidir. VUK md.5’de yer alan hüküm de sır saklama ilkesinin kanuni dayanağını oluşturmaktadır.

Çünkü madde hükmünde de mükelleflerin bilgilerinin mahrem olması sebebiyle ifşa edilemeyeceği düzenlenmiştir (Salmanli, 2019).

Maalesef meslek mensubu zorlu iş süreçlerini hiç anlayamamakta ve Ruhsatını alıp mesleğini icra etmeye başladığında daha ilk günden “Onu da hallederiz” modun da müşterilerine çok geniş bir iş alanı sunmaktadır. Zaten en ucuza en fazla faydayı sağlamayı hedefleyen bir müşteri portföyü varken meslektaşın “Defter Bulma” kaygısı da maalesef bu müşteri grubunu desteklemektedir. Durum böyle olunca büyük beklentiler ile mesleğe başlayan meslek mensubu daha işin başında maalesef insiyatifi kaybetmiş ve angaryalar altında ezilmeye başlamış bulunmaktadır.

Muhasebe mesleği uygulama alanı itibarıyla toplumu direkt etkileyen ve aynı zamanda toplumdan direkt etkilenen bir unsurdur. Muhasebe toplumdan ortaya çıkmış bir alandır ve sosyal açıdan inşa edilmiş olduğu söylenebilmektedir (Hines, 1998). Toplumda önemli bir yere sahip olan Muhasebe meslek mensuplarının her alanda karşılaştıkları önemli sorunlar vardır (Wyatt, 2004).

Yukarıda bir kısmından bahsedilen faaliyetleri icra eden Mali Müşavir, meslek hayatı boyunca çok çeşitli ve bir o kadar da yıpratıcı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların çözüm bulması için her platformda meslek ile ilgili kuruluş ve örgütler gayret göstermekte, bu sorunları dile getirmektedirler. Bu gayretler neticesinde sorunların bir kısmı çözüme kavuşmakta ancak günümüz bilişim çağında yeni güncel sorunlar çözülen eski sorunların yerini almaktadır.

Mesleği icra etmeye başlanılan ilk günden itibaren Meslek mensubunun gerekli donanım ve vasıflara sahip olup olmadığının farkına varmadan piyasadan iş kapmak adına bilinçsizce arayışa geçmesi bahsettiğimiz bu sorunların farkına varılmasını engellemektedir. Mali Müşavirlik mesleğinin temel sorunlarını önce kronikleşen sorunlar ve sonra da dijitalleşme ve bilişim çağının getirdiği yeni sorunlar olarak ikiye ayırabiliriz (Sakıncı, 2015). Kronikleşen sorunları ise ana hatlarıyla Haksız Rekabet, Unvan kullanımından Mali Müşavirlik mesleğinin toplumda iyi algılanmamasına kadar yaşanan süreç, saygınlık ve kariyer sorunları, iş tanımının ve zaman planlamasının yapılamaması, mevzuatın sık değişmesinden kaynaklanan sorunlar, meslek etiğiyle alakalı sorunlar, meslekle bağdaşmayan işler sonucunda ortaya çıkan sorunlar, mesleki eğitimden kaynaklanan sorunlar, mesleğin doğru tanımlanmamasından doğan sorunlar, mesleki uygulama hukuku ve mesleki disiplinle alakalı sorunlar, şirketleşme ve bağımsızlıkla alakalı sorunlar, ofislerin fiziki şartlarındaki olumsuzluklar, yetersiz cihaz ve ekipmanlar, eğitilmiş ve yetişmiş kalifiye eleman bulamamak, müşteriden düşük ücret almak ve bunun sonucu olarak da personele verilen düşük maaşların getirdiği olumsuz çalışma şartları ve mutsuz meslek mensubu olarak sıralayabiliriz (Türker, 1995; Doğan & Özulucan, 2004).

4.1. Mevzuatın Sık Değişmesi ve Bilişim Çağının Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Yolları

Mevzuatta yaşanan hızlı değişimler ve meslek mensuplarının bu konuda habersiz kalması veya takip edememesi var olan iş yükünü ve mesleki tükenmişlik düzeyini daha da artırmaktadır (Kaşlı & Seymen, 2009). Mevzuatımızın sadeleştirilmesi, anlaşılır hale getirilmesi ve sahada da Mali Müşavir-Vergi Dairesi uyumunun tesis edilmesiyle örnek bir mali sisteme kavuşmamız kaçınılmazdır. Çünkü Mali Müşavirler E-Dönüşüme çok başarılı bir şekilde uyum sağlamış ve kişisel gelişimini bu anlamda yeteri seviyede tamamlamıştır.

Hükümetler, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gümrük Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve diğer kamu kurum ve kuruluşları Mali Müşaviri kendi paydaşı gibi görmeli, onların hak ve hukukunu korumada üzerine düşeni yapmalıdırlar. Meslek mensupların görüşleri önemsenmeli ve her daim karşılıklı iletişim içerisinde kalınmalıdır. Gelişmiş ülkelerde Mali Müşavire tanınan haklar aynen Türkiye’de de sağlanmalı, mükellef nezdinde meslek mensubunun değerli kılınması yönünde bu destek sağlanmalıdır. Yeri gelmişken belirtelim, E-Dönüşüm ile alakalı Hazine ve Maliye Bakanlığı gelişmiş ülkeler seviyesinde altyapı kurmuş ve elektronik ve bilişim ile alakalı en güncel çalışmaların içinde başarılı bir şekilde bulunmuştur. E-fatura, e-defter, e- arşiv fatura, e-sevk irsaliyesi, e-bildirge, e-tebligat gibi uygulamalar halâ çoğu gelişmiş ülkelerde bile uygulanamaz iken Türkiye’de yıllardır başarılı bir şekilde yürütülmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu, 2014).

Bu kadar güzel uygulanan E-dönüşüm süreci Mali Müşavirleri anlamsız bir yere doğru sürüklemeye başlamıştır. Mevcutta her ay düzenli şekilde verilen E-Beyannamelere son 2 yılda yenileri eklenmiş, gereksiz yere beyannamelerin adetleri artırılmıştır. Bu artış meslek mensuplarını “acaba bu ay hangi E-Beyannameyi bildirmeyi unuttum” kaygısına sokmuştur. Sadeleştirmenin beyanname adetlerinde de yapılması elzemdir. Beyanname sayısı artarak karmaşıklığa sebebiyet verilmekte ve vergi kaçığının kontrolü de zorlaşmaktadır. Hem kontrol mekanizmasını iyi kullanmak hem de Mali Müşaviri aylık E-Beyan girdabından kurtarıp onu asıl alanına itmek için beyanname sayılarında birleştirme yoluyla sadeleşme ve azaltmaya gidilmelidir. Mali Müşavirlerin vaktini ayırması gereken asıl alanlar bunlar olmamalıdır. Bazı meslek mensuplarının sadece işin operasyonel kısmında kaldığını ve bir türlü Mali Müşavir yani Mali Danışmanlık kısmına geçemediği görülmektedir. Hükümet ve yasa koyucu tarafında ise mevzuatın mümkün olduğunca sadeleştirilmesi, anlaşılır ve sonuca yönelik olması, gelişmiş ülke sistemlerinin de gözden geçirilerek Türkiye’ye uygun bir Vergi ve Muhasebe sisteminin tesis edilmesi yönünde samimi gayretler sergilenmesi gerekmektedir.

Mali Müşaviri karmaşık sistemi çözmeye çalışan konumundan, vergi akışını hızlandıracak, pratik ve daha verimli ve nitelikli hizmet üreten konuma getirmek için bu kaçınılmazdır. Maalesef günümüzde mevzuatı yorumlamaya çalışmaktan asıl işlere odaklanılamamaktadır. Bu anlamsız yükten kurtulmak gerekmektedir ve Mevzuat olabildiğince sade anlaşılır olmalıdır (Merter, 2016).

4.2. Çalışma Süresinin Uzunluğu ve Kapasitenin Üzerinde İş Kabulünden Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Yolları

Muhasebe büroları, hizmet sektöründe faaliyet gösteren ve bilgi üreten bir işletme türüdür. Amaçları; mükelleflerin veya hizmet verdikleri işletmelerin mali nitelikteki işlemlerini kaydederek, her bir çıkar grubunun ihtiyaç duyduğu bilgileri üretilip kullanıcılar için anlamlı hale getirerek; başka bir ifade ile anlaşılabilirlik, güvenilirlik, nesnellik, kıyaslanabilirlik, zamanlılık ve tam olma gibi kriterleri yerine getirerek sunmaktır (Kısakürek & Pekcan, 2005: 119). Dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının bu amaçları yerine getirebilmeleri için, sunmuş oldukları hizmet kalitesini arttırmaları kaçınılmazdır.

Muhasebe mesleği aşırı iş yükünün, iş stresinin ve tükenmişliğin yoğun olarak görüldüğü meslek gruplarından birisidir. Bunun nedenlerinden bazıları; mesleğin insan merkezli ve şahsen iletişimi gerektirmesi, yasal mevzuatların sürekli değişmesi ve muhasebecilere daha ağır cezalar ve

sorumluluklar getirilmesi, mükelleflerle yaşanan anlaşmazlıklar, mükelleflerin sorumluluklarının farkında olmamaları, mesleğin çok dikkat gerektiren ve küçük bir hatayı dahi kabul etmeyen yapısı ve uzun süren çalışma saatleridir (Kaşlı & Seymen, 2009).

Mükellefler birçok konuda bilgi almak için vergi idaresine gitmek yerine doğrudan SMMM'lere başvurmaktadır. Bu nedenle idarenin muhatabı mükellef yerine çoğu zaman SMMM olmaktadır (Salmanli, 2019). Muhasebe meslek mensupları, mükellefler ile resmi kurumlar arasında aracı görevi görmektedir. Hem resmi kurumların isteklerini doğru bir biçimde uygulamak zorunda hem de mükelleflerin beklentilerini karşılamak durumundadırlar (Öztürk, Koçyiğit ve Çına Bal, 2009). Bu nedenle Mali Müşavirler aile ve iş hayatındaki dengeyi kurmaya çalışırken buna ek olarak devlete karşı üstlendiği sorumluluk ile mükellefin istekleri arasında ikilem yaşayabilmektedirler (Bişgin & Ünlüer, 2018).

Mali Müşavirlik mesleği, kişisel çikardan önce toplum çıkarını ön plana alan bir meslektir. Mali Müşavirlerin sanki tek işinin muhasebe defterlerini tutmak olduğuna ilişkin yanlış bir algı ya da önyargı vardır. Aslında Mali müşavir, kamu hizmeti ifa etmektedir. Bu hususa öncelikle Mali Müşavir özen göstermeli, farkında olmalı, her ortamda bu konuyu vurgulamalıdır. Meslek mensuplarının mesleğin gerektirdiği özen, dikkat ve saygınlığı da yitirmemeleri gerekmektedir. Türk halkının temel sorunlarından birisi yaptığı işi veya içinde bulunduğu olumlu veya olumsuz durumu fazla abartmasından kaynaklı hayat tarzında dengeleri kaybetmesidir. Bu sorun SMMM mesleğinde de fazlasıyla yaşanmaktadır. Meslek mensubunun üzerine yüklenen iş yükü olmadığı kadar artmıştır. Meslek mensubu bu yükü hafifletmek yerine kendine ayırması gereken zamandan feragat ederek "o işi de yaparım" anlayışıyla bir tarafta kanun koyucu diğer tarafta mükellef nezdinde artan iş yükünün bilinmemesine sebebiyet vermektedir.

"Meslek mensubunun kendine ayırması gereken zaman diliminden asla taviz vermemesi ve dolayısıyla iş için ayırdığı zaman diliminde mesleğine vakit ayırması için kapasitesi ölçüsünde defter ve iş kabulü yapması gerekmektedir. Tabi yapılan bu kabul karşısında talep edilen ücretin de tatminkâr bir rakam olması şarttır. Ücret konusunda çok tavizkar olduğunda o açığı kapatmak için bir defter fazla alma çabası içerisinde olunacak dolayısıyla anlatmaya çalıştığımız dengeli iş düzeni bozulmuş olacaktır. Bilhassa belli bir süre kısıtlaması ile işin yetiştirilmeye zorlanması sonucu belirli dönem aralıklarındaki (dönem sonunda faaliyet raporu hazırlama, geçici vergi beyanı, katma değer vergisinin beyan edilmesinin son günü gibi) yoğun çalışma mali müşavirlerin aşırı iş yükü hissetmesine neden olmaktadır. Bu yoğun dönemler nedeniyle muhasebe meslek mensupları işlerini eve taşımak zorunda kalmakta, ailesiyle sosyal etkinliklere zaman ayıramamaktadır. Yapılan araştırmalara göre muhasebe meslek mensupları algıladıkları aşırı iş yükü ve işlerinin yoğunluğundan ötürü yüksek oranda iş stresi ve tükenmişlik yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır" (Yıldırım, 2008; Taysı, 2012, Akt: Kılınçarslan, Küçüksüleymanoğlu,2019).

Meslek mensubu marjinal fayda dediğimiz noktayı tespit edememekte veya etmemektedir. Tam da burada işin stres boyutu devreye girecek ve çok çalışan az ücret alan bir meslek mensubuna çevrilmiş olacaktır. Sonucunda ise mutsuz, stres yüklü bir meslek mensubu daha sisteme kazandırılmış olacaktır. Bu döngü devam edecek yapılan yanlışlar doğruymuş gibi uygulama alanı bulacak, piyasaya yeni giren

meslek mensubu da bu uygulamayı örnek alacak ve maalesef Mali Müşavirin plansız çabası kartopu misali çevresini de etkileyerek kronik bir soruna dönüşecektir.

Meslek mensuplarının %50'si günde 7,5 ile 11,5 saat arasında çalışmakta olup, her üç meslek mensubundan birisi günde 12,5 saatin üzerinde çalışmaktadır. Bağımsız çalışan meslek mensubu başına mükellef sayısının fazla olması, haftalık çalışma günlerini ve günlük çalışma saatlerini artırmaktadır. Şahsi emek ve mesaisinin üzerinde iş kabul edilmesi halinde gereken mesleki özen ve dikkatin gösterilmesi de mümkün değildir. Mali müşavirlerin yaklaşık %94'ü 5 kişiye kadar, %5'i ise 10 kişiye kadar personel istihdam etmektedir. Yetmiş personel sorunu henüz çözülmemiştir. Mesleki eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve meslek mensuplarının niteliğinin artırılması amacıyla kurulan TESMER önemli bir işleve sahiptir (Sakınç, 2015).

Mali Müşavir iş ve özel hayat dengesini her şartta korumalıdır. Bilinçsiz, programsız ve anlamsız kaygılarla maalesef bu denge göz ardı edilmektedir. Mali Müşavir asgari düzeyde de olsa kendine ve ailesine, vakit ayırmalı ve bu vaktin işine de olumlu yansıtacağını unutmamalıdır. Kapasitesinin üzerinde iş kabul etmeyerek, kabul ettiği işlerde hak ettiği ücretten taviz vermeyerek bu sorun çözülebilir. Elbette buna başka dışsal etkenlerin çözümü eklenebilir ama öncelikle Mali Müşavir kendi çözüm yollarını oluşturmalı ve derhal uygulamalıdır. Bu planlamayı yaparken asla bahanelere sığınmamalıdır.

4.3. Haksız Rekabet, Eğitim Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Yolları

En önemli sorunlardan birisi de haksız rekabet adı verilen "Ben bu işi yapmaz isem iş başka bir Mali Müşavire gider" kaygısıdır. Mükellefler en ucuza en geniş iş ve hizmeti talep etmektedir ama bu kaygı mükellefin bu tezinin en önemli destekleyicisidir. Giderse gitsin diyebilmek meslek temsilcileri için çok önem arz etmektedir.

Meslek mensubu yaptığı işin, yapmaması gerektiği işin farkında olmalı ve mesleğinin gerektirdiği alanı bu anlamda kendisi çizmelidir. En çok yapılması gereken özeleştirilerden birisi de bu olmalıdır. Maalesef bir kısım meslek mensubu bunu idrak edememiş, yapması gerekenleri ya da yapmaması gerekenleri ayırt edememiştir. Bir döngünün içerisinde ve mutsuz bir meslek mensubu topluluğu oluşmaktadır. Bu mutsuzluğun sebepleri ise hep dışarıda aranmaktadır. Suçlu hep başkası; hükümet, ilgili Bakanlık, TÜRMOB, Oda Yönetimi veya mükellef olarak görülmüştür. Hâlbuki içinde bulunulan bu sarmaldan çıkıp dış çevrenin gözetilmesi bu sorunun geçek kaynağını ortaya çıkaracaktır. Bazı SMMM'ler, Üniversite ve sonrası süreçlerdeki eğitimleri tamamlayıp Mali Müşavirlik ruhsatını alınca her şeyin tamam olduğunu düşünmektedirler. Aslında asıl her şey o ruhsatı aldıktan sonra başlamaktadır. Hiç bitmemesi gereken eğitim süreci ile karşı karşıya kalındığının farkında olunmalıdır. Çünkü yapmaya çalışılan meslek her gün değişen bir mevzuat çerçevesinde işlemektedir. Böyle bir ortamda mali müşavir olmakla hiçbir şey bitmemekte, bu kadar hızlı değişen mevzuatta her gün okumak, bireysel gelişimi sağlamak, alanla ilgili eğitim faaliyetlerine katılmak şarttır. En önemli sorunlardan birisi de eğitimidir. Mesleki olarak bireyin seviyesini koruması ve geliştirmesi kaçınılmaz bir gereksinimdir. Meslek mensubunun belli aralıklarda sürekli ve düzenli eğitimini zorunlu kılan yasal bir zorunluluk olmalıdır. Gerek görülmesi halinde bu süreç tekrarlanan sınavlar ile de desteklenmelidir.

Aksi durumda meslek mensubu isterse kendisini geliştirmekte, istemez ise ilk günkü bilgiler ile mesleğini icra etmeye devam etmektedir (Özdemir, 2019). Kendisini geliştiren meslek mensubu hem kendisine hem de içinde bulunduğu meslek örgütüne katkı sağlamış, bunun sonucunda toplum nezdinde mesleğe duyulan saygının da artmasına vesile olmuş olmaktadır. Kendisini geliştirmeyen, güncel tutmayan Mali Müşavir piyasada tutunmak için elinde kalan tek silah yani düşük ücret ile iş yapma duygusu ile hareket etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Bu da mesleki sorunlarımızdan olan ve “komşunun Mali Müşaviri” kavramının doğmasına sebep olan anlayışın yayılmasına katkı sağlamakta ve haksız rekabetin sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

4.4. Ücret Tahsilatında Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Yolları

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ücretlerinin tahsili herkesin karşılaştığı önemli sorunlardan biridir. Bu noktada; müşterilerle sözleşme yapılması ve asgari ücret tarifesine uyulması, 3568 sayılı meslek Yasası ve Yönetmelikleri gereği zorunlu olduğu gibi, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ücretlerinin tahsili için de önem arz etmektedir. Zira müşterilerle yapılan sözleşmelerde, sözleşme hükümleri gereği ücretin ödenmemesi haklı nedenle fesih sebebi sayılacağı gibi, ücretlerin yasal yollarla tahsili cihetinde sözleşmelerin varlığı, özellikle talep ve ispat açısından oldukça önemlidir. Bu noktada önemle hatırlatmak gerekir ki; ücretin ödenmemesi nedeniyle sözleşmenin feshi halinde devir-teslim tutanağı ile defter ve belgelerin mutlak surette müşteriye iadesi (ya da müşterinin yazılı onayı ile müşterinin yetkili temsilcisi veya yeni meslek mensubuna da olabilir) gerekmektedir. Meslek mensuplarının haklı sebeplerle defter ve belgeleri teslim etmeme hakkı bulunmamaktadır. Ancak sadece ücretin tahsili cihetine gidilecek sözleşme feshedilmeyecek ise, defter ve belgelerin teslimi de söz konusu olmayacaktır (İSMMMÖ, 2010).

Muhasebe meslek mensupları 3568 sayılı Kanun’a göre belirli bir ücret almalı, yaptığı işin asgari miktarı altında ücret alanlar disiplin cezasına çarptırılmalıdır. Maliye ve Gümrük Bakanlıkları, meslek birlikleri ve meslek odaları tarafından belirlenen bu ücret tarifeleri, muhasebe meslek mensuplarının hayat kalitesini sağlamalarına olanak sağlayacak ölçüde olmalıdır (Özdemir, 2019). Muhasebe meslek mensuplarının önemli ücret ve tarife sorunlarından birisi de zamanında ve tam şekilde emeklerinin karşılığını alamamalarıdır. Müşterilerden alınacak ücret tahsili konusunda çok sorun yaşanmaktadır. Müşteriler genellikle gider kalemlerinde bu tahsilatlara son vermekte bu da oldukça önemli sorunları beraberinde getirmektedir (Özdemir, 2019).

Mali müşavirlerin tahsilat sorununun giderilmesi için 3568 sayılı meslek yasasının “Birliğin görevleri” başlıklı 29. Maddesinde Meslek mensuplarının ücretlerinin tahsilatı ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmalı ve ücretler kesinlikle Birlik (TÜRMOB) ya da Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından tahsil edilmelidir. Mükelleflere muhasebe ücretlerini TÜRMOB’un sistemine banka aracılığı yatırma zorunluluğu getirilmelidir. Sözleşmelerin mutlaka sisteme girilme mecburiyeti getirilmelidir. Bu işlemten sonra meslek mensubu mükellef ile ücret konusun da asla karşı karşıya gelmemelidir. Mükellefin ücreti sisteme geç ödemesi halinde gecikme faizi ödemesi gerekmektedir. Belirli bir süre ödeme yapmaz ise TÜRMOB aracılığı ile Hazine ve maliye bakanlığına ve meslek mensubuna durumu bildirmek suretiyle sistemden beyanname verilmesini geçici süre durdurulmalıdır.

4.5. Etik Kurallar İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Yolları

Mali Müşavirin, liderlik, sorun çözme, iletişim, iş planlaması, ikna ve izah kabiliyeti yüksek olan ve bu özellikleri barındıran bir yapıya sahip olması gerekir. İş ve özel hayatında dengeli bir yaşam sürecekle planlamayı yapması bunun için gerekli dijital ve elektronik gelişmeleri yakından takip ederek iyi bir altyapıyı oluşturması gerekir. Muhasebe meslek mensuplarının sayısının her geçen gün artması, müşteri sayılarının yeterli kazanca ulaşmak için meslek mensuplarınca artırılması, rekabette üstünlüğün sağlanması, müşteri arz ve taleplerinin değişmesi ve piyasanın değişken ve dinamik yapısı nedeniyle muhasebe meslek etik kuralları esnetilebilir gibi görülmektedir. Ancak etik kuralları oldukça önemlidir ve kesinlikle esnetilmemelidir (Nalbantoğlu, 2007).

Meslek eğiti her meslek mensubu için dikkat edilmesi gereken oldukça önemli tutum ve davranışların yapısına bakılmaksızın küresel boyutta ahlaki bir sınıra ulaşmak için hazırlanmış kurallar şeklinde ele alınabilmektedir. Muhasebe mesleği, iş dünyası içerisinde sürekli olarak gelişmekte ve kendini düzenlemektedir. Birçok ülkede oldukça eski zamanlardan bu yana gelen belli etik kuralları bulunmaktadır. Ancak değişen dünya ile etik kuralları da değişmekte ve eski kurallar yetersiz olduğu için sorunlar yaşanmaktadır (Pekdemir, 2000).

Bu sorunların çözümünde başka tarafların da desteği ve üzerlerine düşen sorumlulukları vardır. Mükellef tarafı, hükümet tarafı ve Meslek Odaları ve organları tarafı vardır. Mali Müşavir kendi ilke ve kurallarını ortaya koyarken bu kurum ve kuruluşlardan da destek görmelidir. En başta bağlı olduğu oda bu konuda samimi, ilkeli bir duruş sergilemelidir. Meslek mensubu, meslek etik kurallarına bağlı kalmaya çalışırken Meslek Odası ise meslektaşlarını anlayabilmeli ve her şartta destek sağlamalıdır. Meslek mensuplarını sahada yalnız bırakmamalıdır. Odanın ilgili kurullarına meslek etik kurallarını özümsemiş kişileri seçmeli, seçilen bu kişiler meslektaşıyla bu sorunu samimi bir şekilde çözmenin yollarını aramalıdır. Bu kurullara liyakate uygun olmayan seçimler ve atamalar yapılmamalıdır. Bu kurullardaki kişiler kendi uygulamalarıyla örnek olmuş kişiler olmalıdır. Adaletli ve etik kurallara bağlı olunmalı, adam kayırma, görmezden gelme ve sümen altı etme uygulamaları asla olmamalıdır.

Sonuç

Esasında yaşanan her yeni sorun meslek mensubuna yeni fırsatlar sunmakta ama maalesef o fırsatlar çoğu zaman değerlendirilememektedir. Fırsatları değerlendirmek için meslek camiası içine girmiş olduğu sorunlar girdabından çıkmalı, meselelere dışardan bakmaya çalışmalı ve sorunlarla boğuşmak yerine doğacak yeni fırsatları değerlendirmelidir (Gülçin, 2018).

Her meslek mensubunun temel amacı mesleği daha üst seviyeye çıkarmak, saygınlığını artırmak ve farkındalık yaratmak olmalıdır. Öyleyse aynı yerde durmaktan vazgeçip çağın dijital yeniliklerine ayak uyduran, mevzuat yönünden güncel kalan ve emeğinin karşılığını almak adına irade ortaya koyan bir meslek mensubu olma yolunda bireysel ve örgütsel faaliyet ve gayretler içerisinde olunmalıdır. Örgütsel faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri içi dolu, verimli ve güncel konulardan oluşmalı ve süreklilik arz etmelidir. Bazı eğitim faaliyetleri meslek mensuplarının şeklen tatmin olacağı bir çalışmadan öteye gitmemektedir. Meslek mensuplarının en önemli sermayelerinden birisi zamandır. Zamanı verimli kullanmak en önemli hedef olmalıdır.

Sorunların çözümünde üzerine sorumluluk düşen her kişi ve kurum elini taşın altına koymalıdır. Maalesef çoğu kurum ve örgütlerde olduğu gibi SMMM’de de ilgili kurum ve kuruluşlarda ve bu kuruluşlarda görev alan yetkili organlarda genel algı sorunların çözülmesi hususunda göstermelik gayretlerle sınırlı kalınmasıdır. Mesleğin sorunlarının giderilmesi hususunda yürütülen önemli çalışmalar elbette bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların genele yayılması ve süreklilik arz etmesi şarttır.

Sürekli eğitim, bilişim ve mevzuat yönünden güncel kalma ve etik değerler meslek mensubunun vazgeçilmezleri olmalıdır. Meslek mensubu sürekli eğitime önem vermeli, mevzuattaki gelişmeleri yakından takip edebilmeli, kendisini devamlı güncel tutabilmelidir. Diğer meslek mensupları ile sürekli iletişim halinde kalmalı, gerekli bilgi paylaşımlarını sağlayacak ortamlarda bulunmalı, bilginin paylaşıldıkça değerleneceğini asla unutmamalıdır. Meslekte birlik sağlanacaksa bunun temel koşulu iletişim ve paylaşımdan geçmektedir.

Meslek mensupları arasında iletişimi en üst seviyeye çıkarmak ve bilgi paylaşımını şeffaf hale getirecek organizasyonlar ve ortamlar oluşturmak iletişim eksikliğinden kaynaklanan mesleki önyargıyı da ortadan kaldıracak ve paylaşımı yaygınlaştıracaktır. Böylelikle sayıları her geçen gün artan ve Türkiye’nin en önemli meslek örgütlerinden biri olan Mali Müşavirlerin birlik ve beraberliği tesis edilmiş olacak, hükümet nezdinde yapılacak çalışmalarda taleplerin ve görüşlerin daha etkin şekilde dikkate alınmasında katkı sağlayacaktır.

Meslek mensuplarına ve özellikle bu işin başlangıcında olan stajyerlere mesleğimizle alakalı bilgi, donanım ve seviyelerinin artırılması hususunda her türlü gayret ve çabanın içerisinde olunması gerekmektedir. Zira insana yapılan yatırım kalıcı ve en verimli olanıdır. Gelecekte Mali Müşavirlik mesleğinin toplum nezdinde daha olumlu algılanmasına katkı sağlaması adına bu gayret ve çabanın gösterilmesi gerekmektedir.

Mali Müşavirler Odaları ve en tepede TÜRMOB Mali Müşavirlerin sorunlarını iyi analiz etmeli, çözüm bulmak için üyeleri ile irtibat halinde olmalı, her alanda onlarla iletişim halinde kalmalıdır. İhtiyaç duyulan meslek mensubu sayısına karşılık her sene yeterli sayıda meslek mensubunun mesleğe kazandırılması hususunda gerekli planlamaları yapmalı, hizmet kalitesi ve etik değerler için gerekli eğitimlere öncülük etmelidir. Bağımlı ya da bağımsız çalışan meslek mensuplarının çalışma koşullarında gerekli standartları oluşturmalı ve bunlara uyulması noktasında gerekli kontrol ve takipleri yapmalıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Abdulrahaman, S. (2012). *Accounting cycle and the development of Accounting Practices in Nigeria*, Nigerian Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, 62(1084), 1-8.
- Ajayi, C. A. (1997). *The Development of accounting profession in Nigeria. Accounting Education in Nigeria: Challenges and Prospects*, (Ed, E. O. Adegite) Lagos: University of Lagos Press.
- Badejo, A. O. (1997). Objectives and features of professional education and training: Accounting education in Nigeria: Challenges and prospects (Ed, EO Adegite) Lagos.
- Bişgin, A., Ünlüer, S. (2018). *Türkiye’de muhasebe meslek mensupları ile mükellefler arasında gerçekleşen etkileşimlerin vergi uyumu bağlamında incelenmesi*, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 1(1), 45-57.
- Doğan, Z., Özulucan, A. (2004). *Serbest muhasebeci. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri*, Ankara: Türmob Yayınları, (242).
- GİB, (2015). *Gelir İdaresi Başkanlığı 2014 Yılı Faaliyet Raporu* (http://www.gib.gov.tr/fileadmin/faaliyetraporlari/2014/2014_Faaliyet_Raporu.pdf), Erişim Tarihi: 08.03.2022.
- GİB, (2015). *Gelir İdaresi Başkanlığı 2014 Yılı Performans Programı* (http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Gib_2014_Performans_Programi.pdf), Erişim Tarihi: 08.03.2022.
- GİB, (2016). *Gelir İdaresi Başkanlığı 2015 Yılı Faaliyet Raporu* (http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2014/2014_Faaliyet_Raporu.pdf), Erişim Tarihi: 08.03.2022.
- Gökgöz, A. ve M. Zeytin (2012). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Beklentileri: Bilecik ve Yalova İlleri Uygulaması*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1),477-493.
- Gülçin, K. (2018). *Muhasebe Mesleğinin Gelişimi Ve Meslek Mensuplarının Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research Cilt: 11 Sayı: 58 Ağustos 2018 Volume: 11 Issue: 58 August 2018 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2581>, Erişim Tarihi:10.03.2022.
- Gündüz, M. & Özen, E. (2016). *Muhasebe ve Finansman Dergisi Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları ve Mesleki Memnuniyetlerinin Analizi: Uşak İli Örneği The Analysis of The Issues and Satisfaction of Accounting*.
- Hines, R. D. (1988). *Financial accounting: in communicating reality, we construct reality. Accounting, organizations and society*, 13(3), 251-261.
- İnternet: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgitoplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum> / Erişim Tarihi: 10.03.2022.
- İnternet: <https://www.mapfre.com.tr/blog/dusle/nasil-mali-musavir-olunur>, Erişim Tarihi: 10.03.2022.
- İnternet: <https://sosyola.com/yeminli-mali-musavir-nasil-olunur/>, Erişim Tarihi: 10.03.2022

- İSMMMO, (2010). *Meslek Mensuplarımızın tahsil edemediği alacaklar için yapacakları işlemler*, <https://ismmmo.org.tr/Mevzuat/Meslek-Mensuplarimizin-tahsil-edemedigi-alacaklar-icin-yapacaklari-islemler--10370>, Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Kalaycı, Ş. ve Ö. Tekşen (2006). *Muhasebecilik Mesleğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Isparta İl Merkezi Uygulaması*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (31), 90-101.
- Kaşlı, M., Seymen, O. A. (2009). *Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişliğe neden olan faktörleri belirlemeye yönelik bir araştırma*. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde sunulan bildiri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İşletme Bölümü, Eskişehir.
- Kılınçarslan, T. B. & Küçüksüleymanoğlu R. (2019). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Araştırılması: Bursa İli Örneği*, Muhasebe ve Finansman Dergisi – Ağustos 2019 Özel Sayı 617-636 617 ISSN: 2146-3042 DOI: 10.25095/mufad.607225, Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Kısakürek, M. Pekcan, A. (2005). *Muhasebenin Ürettiği Bilgiye Farklı Açılardan Bakışlar*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 107-125.
- Merter, M. E. (2016). *Ülkemizde E-Beyanname uygulamasının vergi denetiminin etkinliği üzerindeki etkisi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(02), 51-73.
- Naltbantoğlu, R. (2007). *Muhasebe uygulamaları konusunda meslek mensuplarının bakış açıları*, <http://www.archive.ismmm.org.tr/docs/sempoz-yum/06Sempozyum/5oturum>, Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Okolie, O. R., & Amos, A. (2014). *The challenges of accounting education: the Nigerian experience*. Accounting and Finance Research, 3(2), 129-137.
- Özdemir, M. (2019). *Muhasebe Meslek Adaylarının (Stajyer) Sorunları ve Beklentileri: Giresun Özelinde Bir Araştırma*. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 11(21), 377-390.
- Öztürk, V., Çil Koçyiğit, S., Çına Bal, E. (2009). *Muhasebe meslek mensuplarının bazı demografik değişkenleri ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki: Ankara örneği*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 44, 137-148.
- Pekdemir, R. (2000). *Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğ'ine göre mali tablolar*, İstanbul: İSMMMO Yayını.
- Sakınç, S. (2015). *Mali Müşavirlik Mesleğinin Sorunları Saymakla Bitmiyor*, <http://www.manisadenge.com/-mali-musavirlik-mesleginin-sorunlari-saymakla-bitmiyor-makale,1401.html>, Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Salmanli, E. (2019). *Vergilendirme sürecinde mükellef, idare, serbest muhasebeci ve mali müşavirlerin sorunları: Kayseri örneği (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü)*.
- Warren, C. S., Fess, P. E., & Reeve, J. M. (1996). *Accounting*. South Western Educational Publishing.
- Wyatt, A. R. (2004). *Accounting professionalism: They just don't get it*, Accounting Horizons, 18(1), 45 – 53.
- Yalçınkaya, D. (2019). *Muhasebe mesleğinin temel sorunları ve çözüm yolları*, <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/doganyalcinkaya/001/>, Erişim Tarihi: 10.03.2022.
- Yıldırım, S. (2008). *Muhasebe öğretim elemanları ve meslek mensuplarının mesleki stres düzeyi üzerine bir araştırma*. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 38, 153- 162.

- Yıldız, G. (2010). *Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (36), 155-178.
- Yıldız, M. (2012). *Muhasebe Meslek Mensupları Sorunlarının İş Stresi ve İş Tatminleri Üzerine İstanbul İlinde Ampirik Bir Araştırma*. Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yıldız, F. (2002). *Muhasebe mesleğinde meslek ahlakı*, İstanbul: Der Yayınları: 338 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu. (1989, 13 Haziran). Ankara: Resmi Gazete (20194 sayılı).



FİNANSAL KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DÜZGÜN GEÇİŞ OTOREGRESİF MODEL YARDIMIYLA İNCELENMESİ

 İsmail Erkan ÇELİK^a

Özet

Son dönemde yapılan çalışmaların sonuçları, finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi farklı kanallar vasıtasıyla etkilediği, finansal kalkınma ve dışa açılma arasında da karşılıklı etkileşim olduğu ve ayrıca ekonomik büyüme-finansal kalkınma ilişkisinin doğrusal olmadığına ilişkin güçlü bulgular sunmaktadır. Bu çalışma, finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve bu ilişkinin zaman içerisinde nasıl değişim gösterdiğini, 1987Q1-2020Q4 dönemine ilişkin üç aylık Türkiye ekonomisi verileri yardımıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, finansal kalkınma kavramı, finansal kalkınmanın farklı boyutlarını bir araya getiren finansal kalkınma endeksi yardımıyla ve finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin doğasının doğrusal olup olmadığı da, düzgün geçiş otoresif modeller yardımıyla analiz edilmektedir. Ayrıca, bu çalışmada, finansal kalkınma ve dışa açılma arasındaki ilişkilerde dikkate alınarak, modele dışa açılma değişkeni de dâhil edilmiştir. Çalışma Türkiye ekonomisi açısından finansal kalkınma düzeyi ve dışa açıklığın büyüme üzerine etkisinin olup olmadığının belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel bulguları ilk olarak, finansal kalkınma-büyüme ilişkisine yönelik ampirik çalışmalarda finansal kalkınmanın farklı boyutlarını temsil edebilen kapsamlı bir endeksin oluşturulmasının önemli olduğunu göstermiştir. İkinci olarak, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin, finansal kalkınma eşik değerlerine bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmüştür. Üçüncü olarak, çalışmanın bulguları, finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin lineer olmadığını haliyle düzgün geçiş otoresif modeller kullanılarak yapılan çalışmaların finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizinde kullanılmasının daha doğru olduğunu göstermiştir. Son olarak, bu çalışmada elde edilen bulgular, finansal ve ticari liberalizasyon arasında yakın ilişkinin olduğunu, finansal kalkınma-ekonomik büyüme modellerinde dışa açılma değişkeninin de mutlaka yer alması gerektiğini ve finansal kalkınma düzeyindeki artışla birlikte dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisinin de arttığı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal kalkınma, LSTAR, ESTAR, Ekonomik büyüme



^a Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, email: ismailerkancelik@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 06.08.2021, Makale Kabul Tarihi: 04.11.2021

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH USING A SMOOTH TRANSITION AUTOREGRESSIVE MODEL

Abstract

The results of recent studies provide strong evidence that financial development affects economic growth through a number of different channels and that the relationship between economic growth and financial development is not linear. This study aims to examine the relationship among financial development, trade liberalization and economic growth and to determine how this relationship changes over time using quarterly Turkish economic data over the period of 1987Q1-2020Q4. In the study, the concept of financial development will be represented by the financial development index that has been constructed to bring different dimensions of financial development together and the nature of the relationship between financial development and economic growth, whether it is linear or not, will be analysed making use of smooth transition autoregressive models. This study is important since it provides an evidence on the impact of financial development and openness on economic growth for Turkish economy. In addition, in this study, considering the relations between financial development and openness, the variable of openness was included in the model. The study is important in terms of determining whether the level of financial development and openness have an effect on growth in terms of the Turkish economy. The first of the main findings of this study indicates that it is utmost important to represent financial development with a comprehensive index that incorporate different dimensions of financial development in empirical studies on the relationship between financial development and growth. Secondly, the results showed that the extent of the impact of openness on economic growth differs significantly in relation with the threshold levels of financial development. Thirdly, the findings of the study showed that the relationship between financial development and economic growth is not linear and hence the use of smooth transition autoregressive models are more appropriate in the empirical analysis of the relationship between financial development and economic growth. Finally, the findings obtained in this study showed that there is a close relationship between financial and trade liberalization, and that extending financial development-economic growth models with an openness variable is very important, and that the effect of openness on economic growth increases with the increase in the level of financial development.

Keywords: Financial development, LSTAR, ESTAR, Economic growth



Giriş

Ekonomik büyüme, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, makroekonomik politika hedeflerinin temelinde yer alan ana unsur olarak önemini korumaktadır. Söz konusu önem ekonomik büyümeye etki eden unsurların araştırılmasına yönelik çalışmaların ana motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 1980'li yıllarda başlayan dış ticaretin serbestleştirilmesi ve 90'lı yıllardan itibaren finansal piyasaların serbestleştirilmesine yönelik politikaların ekonomik büyüme üzerine etkilerinden, politika yapıcıları ve araştırmacıların anlamaya çalıştığı iki önemli gelişme olarak bahsedilebilir. Ekonomik serbestleşme olarak özetlenecek olan bu gelişmeler, özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini derinden etkilemiş ve dönüştürmüştür.

Ülke ekonomilerinde yapısal değişime yol açan bu ekonomik serbestleşme politikalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini anlamaya yönelik çok sayıda teorik ve ampirik çalışma yapılmıştır. Konuya ilişkin teorik çalışmalar, ticari ve finansal serbestleşmenin ekonomik büyüme üzere etkilerinin farklı

kanallar üzerinden gerçekleştiğini göstermiştir (Örnek ve Kaplan, 2004; Kar vd. 2008; Kar vd. 2014; Kaplan ve Arsalan, 2006). Teorik açıdan konunun çok önemli boyutları belirlenmiş olmakla birlikte, ekonomik serbestleşme-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğası üzerinde ampirik literatürde henüz bir uzlaşının sağlanamadığı görülmektedir.

Konuya ilişkin ampirik literatürün üç önemli özelliği göze çarpmaktadır. İlk olarak, çok az sayıdaki çalışma hariç literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğunda finansal serbestleşme ve dışa açılmayı ölçmeye yönelik farklı kukla değişkenlerin kullanıldığı ve bilhassa finansal kalkınmanın farklı boyutlarının göz ardı edildiği görülmektedir. İkinci olarak, ampirik çalışmalarda finansal kalkınma ve dışa açılmanın etkileri ayrı ayrı ele alınmakta ve aralarındaki ilişki ihmal edilmektedir. Üçüncü olarak, ekonomik büyüme ile ekonomik serbestleşme arasındaki ilişkinin tahmininde lineer modeller kullanılmakta, bu değişkenler arasındaki muhtemel lineer olmayan ilişkiler ihmal edilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin 1987Q1-2020Q4 çeyreklik verileri için, finansal kalkınma, dış ticarete liberalleşme ve ekonomik büyüme arasında zaman içerisinde değişen ilişkileri sistematik bir şekilde ampirik olarak incelemek suretiyle literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle, ekonomik büyüme-finansal kalkınma, ekonomik büyüme-ticari liberalleşme arasındaki ilişkinin tam olarak doğasının ne olduğu; bu ilişkinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğu, büyüklüğünün ne olduğu ve lineer olup olmadığı araştırılacaktır. Finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin lineer olmaması durumunda, rejimler arası geçişlerin, düzgün mü gerçekleştiği yoksa çok yüksek maliyetlere ve negatif dışsallıklara mı yol açtığı belirlenmeye çalışılacaktır. Belirtilen amaca yönelik olarak, bu çalışmada, ekonomik büyüme, finansal kalkınma ve dış ticarete liberalleşme arasındaki ilişki, düzgün geçiş otoregresif model yardımıyla incelenecektir. Türkiye ekonomisi özelinde, 1980'li yılların başından itibaren çok önemli yapısal değişimler olmasına rağmen, henüz ekonomik büyüme bağlamında sürdürülebilir istikrarlı bir büyüme eğilimine geçilememiş olması, bu konunun önemini koruduğuna işaret etmektedir.

Çalışmanın bölümleri şu şekilde organize edilmiştir. İlk kısımda, ekonomik büyüme, dış ticarete liberalleşme ve finansal kalkınma değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik mevcut ampirik literatür taraması yer almaktadır. Kısım 2, ampirik analize konu verilerin ve kaynaklarının tanımlanmasını ve bu değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri sunmaktadır. Kısım 3'de, çalışmanın ampirik bulguları yer almaktadır. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI: FİNANSAL KALKINMA, TİCARİ LIBERALLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Konuya ilişkin ampirik literatür incelendiğinde, finansal ve ticari liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı ele alındığı ve bu çalışmaların bulgularının karmaşık sonuçlar sunduğu görülmektedir. Bazı çalışmalar ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu gösterirken, diğer bir grup çalışma da finansal serbestleşmenin benzer etki gösterdiğini belirtmektedir. Son dönemde yapılan çalışmalarda, ticari ve finansal serbestleşme arasında da ilişkinin olduğu ve haliyle ticari ve finansal liberalizasyonun büyüme üzerindeki etkilerinin birlikte ele alınması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu çalışmalarda ayrıca, ticari serbestleşme ve finansal

kalkınmanın nasıl ölçüleceğine ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Ayrıca, mevcut literatürde, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin genellikle lineer olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte, Campos vd. (2019), ampirik finansal kalkınma-ekonomik büyüme literatüründen farklı olarak, ekonomik büyüme-ekonomik serbestleşme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve zaman içerisinde farklılık gösterebileceğini göstermişlerdir.

Schumpeter'in (1932) "finansal araçların tasarruf birikimi, proje değerlendirmesi, risk yönetimi işlevleri aracılığıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu" belirtmesi ile ortaya çıktığı söylenebilecek tartışma içerisinde Schumpeterci görüş, finansal araçların gelişiminin teknik değişim ve verimlilik büyümesini olumlu yönde etkilediğini, böylelikle büyümenin de doğrudan etkilendiğini öne sürmektedir (Afşar 2007, 191). Patrick (1966) ise ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi talep takipli (finansal kurumlar, varlıklar ve hizmetler ekonomik büyümenin bir sonucu olarak gelişir) ve arz öncüllü (finansal gelişme sayesinde geleneksel sektörlerden yenilikçi sektörler aktarılan kaynaklar girişimcilik geri dönüşleri ile ekonominin büyümesine neden olur) görüşler olarak ifade etmiştir. Finansal gelişmenin sermaye birikimi ve tasarruf oranlarında ki artışla birlikte ekonomik büyümeyi arttırdığını öne süren Goldsmith (1969) sonrasında McKinnon (1973) ve Shaw (1973) finansal serbestleşmenin finansal gelişmeyi hızlandıracağını böylece ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını öne sürmüşlerdir (Erataş-Sönmez & Sağlam 2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmaların teorik yaklaşımlarına bakıldığında bazı farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan öne çıkanlar; finansal gelişme ekonomik büyümeyi etkilemekte ve ekonomik büyümenin nedeni olmaktadır diyen arz öncüllü hipotez, ekonomik büyümenin finansal kalkınmaya yol açtığını ileri süren talep takipli hipotez, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu öne süren karşılıklı etkileşim yaklaşımı ve finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını söyleyen etki yok yaklaşımıdır (Atgür 2019).

Finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin neler olduğuna dair literatürde yapılmış çalışmalara bakıldığında finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir ilişki olduğunu öne süren çalışmaların (Patrick 1966; King & Levine 1993a; King & Levine 1993b; Levine & Zervos 1998; Ahmed & Ansari 1998; Levine, Loayza & Beck 2000; Dritsakı & Adamopoulos 2004; Atamtürk 2004; Caporale vd. 2015; Türedi & Berber 2010; Özcan & Ari 2011; Bozoklu & Yılanıcı 2013; Aydın vd. 2014; Ak vd. 2016; Şen & Pehlivan 2018, Korap 2019) ağırlıklı oldukları görülmektedir. Bunun yanında bazı çalışmalar ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında çift yönlü ilişki olduğunu savunurken (Luitel & Khan 1999; Al-Yousif 2002; Kar vd. 2014, Türkoğlu 2016; Erataş-Sönmez & Sağlam 2017; Ağazade & Karakaya 2019), çeşitli çalışmalar (Hye & İslam 2013; Samargandi vd. 2015) söz konusu ilişkinin ters yönlü olduğunu kısaca finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemekte olduğunu öne sürmektedir. Az sayıda çalışmanın da (Chang 2002; Al-Zubi vd. 2006; Perera & Paudel 2009; Anwar & Sun 2011) iki unsur arasında bir ilişki bulunmadığı yönde sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Son dönemde yapılan çalışmaların (Campos vd. 2019; Botev vd. 2019; Tariq vd. 2020; Sethi vd. 2021, Ehigiamusoe vd. 2021) sonuçları, ekonomik büyüme-finance kalkınma ilişkisinin doğrusal olmadığına ilişkin güçlü bulgular sunmaktadır. Söz konusu çalışmalar göz önüne alındığında finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki açısından bir fikir birliği olmadığı söylenebilmektedir.

Aslan ve Küçükaksoy (2006) 1970-2004 dönemi için Granger Nedensellik testi ile Türkiye için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma bulguları finansal gelişmeden ekonomik büyüme doğru bir ilişki olduğunu göstermekte ve arz öncülü görüşü desteklemektedir. Altunç (2008) Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin 1970-2006 dönemi için belirlenmesi amacı ile yaptığı çalışmada eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger Nedensellik testlerini kullanmıştır. Türkiye açısından iki değişken arasındaki ilişkinin “talep izleyici” ve “arz öncüllü” hipotezleri sınanmıştır. Çalışma bulgularına göre; Türkiye’de finansal gelişmişlik göstergesi olarak M2 para arzı kullanıldığında ilgili dönem için arz öncü, söz konusu göstergenin özel sektöre verilen kredilerin Gayrisafi Yurt İçi Hasılaya (GDP) oranı ve toplam finansal varlıkların GDP’ye oranının dikkate alınması durumunda, hem talep izleyici hem arz öncüllü hipotezleri destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Benzer bir çalışmayı ortaya koyan Aslan ve Korap (2006) Türkiye’de 1987 I. – 2004 VI. ayı için finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre; finansal gelişmişlik göstergeleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılrken Altunç (2008) bulgularına paralel olarak finansal gelişmişlik göstergelerindeki değişime göre nedenselliğin yönünde de değişme olduğu görülmektedir. Özcan ve Arı (2011), 1998-2009 yılları için Türkiye’de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR analizi kullanarak incelemiş ve Türkiye’de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında sadece tek yönlü bir nedensellik olduğunu bulmuştur. Bu ilişkinin yönü ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğrudur. Ak vd. (2016) Türkiye ekonomisi için 1989-2011 dönemine ait yıllık verileri kullanarak ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü tespit etmeyi amaçlamışlardır. Toda-Yamamoto testi kullanılarak yapılan çalışma neticesinde Türkiye’de 1989 sonrası dönemde büyümeden finansal gelişmeye doğru (talep takipli) tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Pata ve Ağca (2018) Türkiye için 1982-2016 dönemi için gerçekleştirdikleri çalışmalarında finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini bulmuşlardır. Söz konusu bulgu daha önce bahsedilen iki çalışma (Özcan&Arı 2011; Ak vd. 2016) sonuçları ile terstir. Eyüboğlu ve Akan (2020) 1980-2016 dönemi için yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye ekonomisi için arz öncüllü hipotezin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Ağayev (2012) panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri ile 20 geçiş ekonomisinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1995-2009 dönemine ait verileri kullanarak geçiş ekonomileri için talep takipli veya arz öncüllü görüşlerden hangisinin geçerli olduğunu belirlemek için yapmış olduğu çalışmanın nedensellik analizi bulguları söz konusu geçiş ekonomileri için arz öncüllü görüşü desteklediğini (finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik) göstermiştir. Panel eşbütünleşme sonuçlarına göre ise; ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında uzun dönem ilişkisinin olduğu görülmüştür. Güney (2017) 1998-2015 döneminde finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkisini Türkiye ve Şangay Beşlisi için eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Ampirik sonuçlar ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin birlikte hareket ettiğini ve finansal büyümenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Helhel (2017) panel veri kullanarak 2001-2013 dönemi için E7 ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru “talep takipli hipotezi”

destekleyen bir ilişki olduğunu göstermiştir. Yağlı ve Topçu (2019) G7 ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmek amacı ile 2005-2015 dönemi verilerini kullanarak çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada finansal gelişme; derinlik, etkinlik ve yasal düzenlemeler olmak üzere üç farklı kategori altında incelenmiş ve Temel Bileşenler Analizi kullanılarak her bir başlık için ayrı birer endeks oluşturulmuştur. Çalışma bulgularına göre finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, sadece etkinlik endeksi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki bulunmuştur. Botev vd. (2019) gelişmekte olan, yükselen ve gelişmiş ekonomilerin geniş bir örnekleminde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre; çeşitli doğrusal olmayan eşik regresyon modellerine dayalı tahmin sonuçları, çok fazla finansman kötüdür hipotezini doğrulamamaktadır. Finansal kalkınmanın ekonomik kalkınmayla net bir negatif ilişkiye sahip olduğu bir devrilme noktası belirlenmemiştir. Elde edilen sonuçlar, bankacılık ve piyasa finansmanının birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu göstermekle birlikte banka kredisinin büyüme üzerindeki olumlu etkisi daha derin borsalarda daha büyük bulunmuştur. Ancak, tamamlayıcılığın başladığı eşikler oldukça düşük seviyededir. Son olarak, banka ve piyasa finansmanının etkileri ekonomik kalkınmaya ve ticaret açıklığına bağlı görünmemektedir.

Taiwo (2020) 1986-2015 döneminde 38 Sahra-altı Afrika ülkesinde finansal gelişme ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkide reel sektör eşik etkilerinin varlığını incelemek için bir eşik regresyon modeli kullanmıştır. Bu ampirik çalışmadan çıkan sonuç, finansal gelişmenin ekonomik kalkınma üzerinde ancak reel sektördeki büyümenin finansal sektördeki büyümeye eşlik etmesi durumunda olumlu ve önemli bir etkiye sahip olacaktır. Tariq vd. (2020) Pakistan'daki finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi 1980-2017 dönemi için eşik regresyon modelini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma bulguları, ekonomik büyümenin, finansal gelişme seviyesi 0.151 eşik değerini aştığında finansal gelişmeye olumlu yanıt verdiğini göstermektedir. Ancak, finansal gelişme eşik değerini (yani 0.151) altında kaldığında, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Bu nedenle, Pakistan'ın finansal gelişimi eşik düzeyini aştığında, ekonomik büyümeye daha fazla katkıda bulunur, çünkü daha yüksek düzeyde finansal gelişme, ekonomik büyümeyi hızlandırmaya daha fazla katkıda bulunur. Bu bulgu, ekonomik büyümenin finansal gelişmeye farklı tepki verdiğini ve finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Pakistan'da U şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır. Niceliksel regresyonun sonuçları, Pakistan'daki finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi de doğrulamaktadır.

B. EKONOMETRİK YÖNTEM VERİ SETİ ve YÖNTEM

Bir önceki kısımda sunulan ampirik literatür taraması, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisine yönelik iki önemli özelliğin ön plana çıktığını göstermektedir. Birincisi, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin lineer olmadığı, ikincisi de, finansal kalkınmayı temsilen ampirik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin çok farklılık gösterdiğidir. Ampirik literatürdeki bu tartışmaları dikkate alarak bu çalışmada iki farklı ampirik yöntem kullanılacaktır. Önce, finansal kalkınma değişkeni olarak, temel bileşenler yöntemi kullanılarak farklı finansal kalkınma gölge değişkenleri birleştirilecek ve daha sonra da, finansal kalkınma-büyüme arasındaki lineer olmayan ilişkileri dikkate almak üzere, bu ilişki düzgün geçiş otoregresif (STAR) modeli yardımıyla tahmin edilecektir.

1. Veri Seti

Ekonomik büyüme, dış ticarete liberalleşme ve finansal kalkınma arasındaki ilişkilerin ampirik analizinde kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS bilgi dağıtım sisteminden alınmıştır. Ampirik analizlere konu olan veriler, 1987Q1-2020Q4 dönemleri arasında Türkiye ekonomisine ait mevsimsellikten arındırılmış üç aylık verileri kapsamaktadır. Çalışmanın ampirik analizlerinde toplam 7 adet değişken aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

- EBÜY: Ekonomik büyüme değişkeni, Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (RGSYİH) verilerinin logaritmik birinci farkı alınarak hesaplanmıştır.
- DAGD: Dışa açıklık gölge değişkeni veya ticari liberalizasyon gölge değişkeni, nominal ihracat ve ithalat toplamının nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verilerine oranı olarak hesaplanmıştır. DAGD değişkeninin daha sonra logaritması alınmıştır.
- FKE: Finansal kalkınma endeksi değişkeni, dört farklı finansal kalkınma gölge değişkeninin (YTKGO, M2GO, ÖSKGO ve PK) temel bileşenler analizi yöntemi yardımıyla ağırlıklandırılması sonucu oluşturulmuştur. FKE değişkeninin logaritması alınmıştır.
- YTKGO: Ampirik literatürde sıklıkla kullanılan finansal kalkınma gölge değişkenlerinden birisi olan bu değişken, Yurtiçi toplam kredilerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı olarak hesaplanmış ve logaritması alınmıştır.
- M2GO: Ampirik literatürde yaygın olarak kullanılan bir diğer finansal kalkınma gölge değişkenlerinden birisi olan bu değişken, nominal M2 para arzının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı olarak hesaplanmış ve logaritması alınmıştır.
- ÖSKGO: Finansal kalkınma gölge değişkenlerinden birisidir ve Özel Sektör kredilerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı olarak hesaplanmış ve logaritması alınmıştır.
- PK: Piyasa kapitalizasyonu değişkeni, sermaye piyasalarının finansal kalkınmadaki rolünü ölçmeye yönelik olarak kullanılan bir finansal kalkınma gölge değişkenidir ve BİST100 endeksinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı olarak hesaplanmış ve logaritması alınmıştır.

Birim Kök Testi

Bilindiği gibi, zaman serileriyle yapılan analizlerde sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak için ilk basamakta, serilerin entegrasyon düzeylerinin belirlenmesi gerekir. Bu çalışmada kullanılan serilerin entegrasyon düzeylerini belirlemeye yönelik olarak, üç farklı birim kök testi (ADF, PP ve KPSS testleri) kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde, her üç birim kök testine göre, RGSYİH değişkeni birinci derecede entegre olmuş I(1) bir değişken ve haliyle ekonomik büyüme değişkeni, EBÜY, değişkeni düzeyde durağandır. Tablo 1’deki diğer değişkenlerin, piyasa kapitalizasyonu PK değişkeni hariç, birinci farklarında durağan, I(1), değişkenler oldukları görülmektedir. PK değişkeni ise, her üç birim kök testine göre düzeyde

durağandır. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmada yapılan ampirik analizlerde, PK değişkeni hariç Tablo 1’de yer alan bütün değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP		KPSS	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
EBÜY	0.1862(1)	-13.8397(0)*	0.2594(14)	-14.4815(10)*	1.4458(9)*	0.0824(14)
M2GO	-0.2561(0)	-10.5582(0)*	-0.2914(9)	-10.5287(14)*	1.3990(9)*	0.0922(9)
DAGD	-0.6514(0)	-10.8320(0)*	-0.5212(12)	-10.8987(14)*	1.3191(9)*	0.0684(13)
ÖSKGO	-0.3288(2)	-5.3224(1)*	0.0234(6)	-9.0207(4)*	1.3136(9)*	0.2078(6)
YTKGO	-0.4174(2)	-5.1834(2)*	-0.0491(6)	-9.5769(6)*	1.2773(9)*	0.2273(6)
FKE	0.3582(0)	-9.6391(0)*	0.5226(11)	-9.6902(15)*	1.4008(9)*	0.3053(10)
PK	-3.2750(4)**		-3.5995(7)*		0.4341(7)***	

Not: ADF, Genişletilmiş Dickey-Fuller; PP Phillips-Perron; ve KPSS, Kwaitowsky, Peron, Shin and Smith Birim Kök testlerini göstermektedir. *, **, *** sırasıyla testlerin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedirler. Parantez içerisindeki değerler, birim kök testlerinde kullanılan gecikme sayılarını (SIC, Schwarz bilgi kriterine göre) ifade etmektedir. ADF, PP birim kök testlerinden farklı olarak, KPSS testinin Sıfır Hipotezide, serinin durağan olduğunun varsaydığı unutulmamalıdır.

2. Temel Bileşenler Analizi

Literatür taraması kısmında belirtildiği üzere ampirik çalışmalarda doğrudan finansal kalkınma değişkeni olarak kullanılabilir hazırlanmış bir değişken bulunmamaktadır. Bundan dolayı, uygulamalı çalışmalarda, teorik tartışmalarda ileri sürülen, finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi etkilemede dört farklı kanalının olduğu ve bu kanalların dört farklı gölge değişkenlerle temsil edildiği görülmektedir (Kar vd., 2008; Yücel, 2009; Kar vd., 2014). Ampirik çalışmalarda kullanılan bu gölge değişkenlerden her biri finansal kalkınmanın yalnızca tek bir yönünü temsil etmektedir ve daha da önemlisi bu gölge değişkenler birbirleriyle yakın etkileşim içerisindeyler. Bilindiği üzere, aralarında yüksek korelasyon olan değişkenlerin aynı anda analizde kullanılmaları, çoklu doğrusallık sorununa ve bununla bağlantılı olarak yanıltıcı sonuçlara ulaşılmasına yol açacaktır. Finansal gelişmişlik göstergeleri ile ilgili bu sorunların üstesinden gelmek için son dönemde yapılan ampirik çalışmalar, finansal gelişmenin farklı boyutlarını içerecek, kapsamlı tek bir endeks geliştirmeye odaklanmışlardır. Bu amaca yönelik olarak, istatistiksel bir yöntem olan temel bileşenler analizinin finans-büyüme çalışmalarında yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz (Creane vd., 2003; Kaplan & Aslan, 2006; Kar vd., 2008; Saci & Holden, 2008; Yücel, 2009; Jalli vd., 2010; Kar vd., 2014; Ak vd., 2016).

Bu nedenlerden dolayı, alternatif gölge değişkenler arasındaki ilişkiyi kullanarak ve dışa açıklığın daha güvenilir bir ölçümünü sağlayabilecek bir analiz tekniğine ihtiyaç bulunmaktadır. İşte, Temel Bileşenler Analizi, finansal kalkınmanın farklı yönlerini birleştirip, bu farklı gölge değişkenlerden tek bir finansal kalkınma değişkeni oluşturmamızı sağlar. Çok değişkenli bir analiz tekniği olan temel bileşenler analizi, birbirleriyle ilişkili birçok değişken içeren veri setinin boyutlarını, (veri setindeki mevcut değişimin mümkün olduğunca büyük miktarını korurken) bu veriler içerisinde ki değişkenler arasındaki ilişkinin yapısını (kovaryansını) kullanarak, azaltmaktır. Teknik olarak, verilerin birbirlerine ortogonal olacak şekilde lineer dönüşümünün yapılması ile gerçekleştirilir.

Daha önce tanımladığımız dört finansal kalkınma gölge değişkenini içeren veri matrisi kullanılarak 1987Q1-2020Q4 dönemine ilişkin hesaplanan Temel Bileşenler Tablo 2a ve Tablo 2b’de sunulmuştur. Tablo 2a incelendiğinde, birinci temel bileşen veri setindeki toplam varyansın %57.5’ini açıkladığı görülecektir. Tablo 2b özdeğer vektörlerin (eigen vektörlerin), vektör yükleri yer almaktadır.

Tablo 2a. Temel Bileşenler Analizi Sonuçları

Bileşen	Özdeğer (Eigenvalue)	Varyans Açıklama Yüzdesi (Toplam)	Özdeğer (Eigenvalue) (Birlikimli)	Varyans Açıklama Yüzdesi (Birlikimli)
1	2.2981	0.5745	2.2981	0.5745
2	0.9961	0.2490	3.2942	0.8236
3	0.6735	0.1684	3.9677	0.9919
4	0.0323	0.0081	4.0000	1.0000

Tablo 2b. Özvektör (Eigenvectors) Yükleri

Değişkenler	Temel Bileşen-1	Temel Bileşen-2	Temel Bileşen-3	Temel Bileşen-4
DEM2	0.4348	-0.2452	0.8664	0.0091
DEPCRED1	0.6286	-0.0361	-0.3331	0.7019
DETDICRED	0.6329	0.0154	-0.3058	-0.7111
ECAPR	0.1235	0.9687	0.2118	0.0398

3. STAR Modeli

Yukarıda yer alan literatür taramasında da anlaşılacağı üzere, ampirik ekonomik serbestleşme-ekonomik büyüme literatüründe yaygın olarak bu değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayılmakta ve aşağıdaki model farklı ekonometrik yöntemlerle tahmin edilmektedir:

$$EBÜY_t = \beta_0 + \beta_1 DAGD_t + \beta_2 FK_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)’de EBÜY, ekonomik büyümeyi, DAGD, dışa açıklık gölge değişkenini ve FK, finansal kalkınma değişkenini temsil etmektedir.

Bununla birlikte son yıllarda araştırmacılar, finansal gelişme-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin lineer olmaktan çok lineer olmayan bir ilişki olduğuna ilişkin bulgular sunmaktadırlar. Ampirik literatürdeki bu bulguları dikkate alarak bu çalışmada denklem (1)’de sunulan model değişkenler arasında lineer olmayan ilişkileri dikkate alan STAR modeli yardımıyla tahmin edilecektir. STAR modeli, değişkenler arası lineer olmayan ilişkileri analiz etmeye yönelik olarak, Chan ve Tong (1986)’un eşik otoregresif modelinin Terasvirta (1994) tarafından geliştirilmiş halidir. Terasvirta (1994) bu tür modellerin tahminine yönelik olarak da üç basamaklı bir teknik önermiştir. Şayet model lineer değilse, rejim değişimi davranışını modellemek için “düzgün geçiş otoregresif (smooth transition autoregressive, STAR) modeli önermişlerdir. Bu yöntemde, birinci aşamada, lineer otoregresif model belirlenir. İkinci aşamada, farklı gecikme parametreleri için lineerlik testi yapılır. Üçüncü aşamada, lojistik ve üstel (exponential) modeller arasında seçim yapılır. Buna göre, Denklem (1) de yer alan ekonomik büyüme modeli için STAR modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$y_t = \phi_1' x_{t-1} + \phi_2' G(s_{t-d}) x_{t-1} + \epsilon_t \quad (2)$$

$x_{t-1} = (1, x_{1,t-1}, x_{2,t-1})'$ 3x1 sabit ve iki açıklayıcı değişkenden oluşan vektörü, ϕ_i' katsayıları temsil eder. s_t geçiş değişkeni, d geçiş değişkeninin gecikme sayısı, $G(s_{t-d})$, aldığı değerler sıfır ve bir arasında değişen geçiş fonksiyonu geçiş fonksiyonunu temsil etmektedir.

$$G(s_{t-d}) = \frac{1}{1+e^{-\gamma(s_{t-d}-c)}} \quad (3)$$

Denklem (3) de yer alan geçiş fonksiyonundaki c eşik değerini, γ geçiş hızını göstermektedir. Uygulamaları çalışmalarda geçiş fonksiyonu olarak, lojistik ve üstel fonksiyonlar yaygın olarak kullanılan fonksiyonlardır ve STAR modelleri geçiş fonksiyonuna göre adlandırılırlar. Şayet geçiş fonksiyonu lojistik ise, lojistik STAR (LSTAR) ve şayet geçiş fonksiyonu üstel fonksiyon ise STAR modeli üstel STAR (ESTAR) modeli olarak adlandırılırlar.

C. AMPİRİK BULGULAR: EKONOMİK BÜYÜME-EKONOMİK SERBESTLEŞME

Finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizine yönelik olarak denklem (1)'de yer alan, düzgün geçiş otoregresif model Terasvirta (1994)'nın üç basamaklı tekniğine uygun olarak tahmin edilmiştir. Daha önce açıklandığı gibi, Terasvirta (1994)'nın önerdiği, üç basamaklı tekniğin birinci basamağı, doğru modelin belirlenmesini içermektedir. Tablo 3 model seçim kriterine göre doğru modelin hangisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Model Seçim Kriteri Sonuçları: Gecikme Sayılarının Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	1. MODEL		2. MODEL		3. MODEL		4. MODEL		5. MODEL	
	DAGD	FKE	DAGD	M2GO	DAGD	ÖSKGO	DAGD	YTKGO	DAGD	PK
0	0.0977	0.1065	0.0587*	0.0607	0.1001	0.1038	0.0995*	0.1009	0.1005*	0.1259
1	0.0957	0.1053	0.0617	0.0424*	0.1057	0.1089	0.1050	0.1052	0.1024	0.1246
2	0.1018	0.0797*	0.0684	0.0697	0.1073	0.0828*	0.1075	0.090 *	0.1140	0.0979
3	0.1025	0.1117	0.0683	0.0665	0.1071	0.1075	0.1095	0.1090	0.1209	0.1136*
4	0.0799	0.0931	0.0606	0.0681	0.0894	0.0847	0.0897	0.0875	0.1085	0.1176
5	0.0787*	0.0958	0.0642	0.0653	0.0891*	0.0969	0.0877	0.0931	0.1186	0.1160
6	0.1031	0.1143	0.0649	0.0554	0.1110	0.1014	0.1127	0.1039	0.1160	0.1181
7	0.0967	0.1051	0.0650	0.0662	0.1020	0.1050	0.1024	0.1020	0.1072	0.1192
8	0.0965	0.1110	0.0683	0.0665	0.1193	0.1019	0.1204	0.0967	0.1121	0.1211

Not: *, minimum hata terimleri kareleri toplamına sahip modeli göstermektedir.

Tablonun birinci sütununda STAR modelinde eşik değer değişkeninin gecikme değerleri yer almaktadır. Denklem (1)'deki model, farklı finansal kalkınma gölge değişkenlerinin her biri ve finansal kalkınma endeksi için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Haliyle, toplamda 5 farklı model tahmin edilmiştir. Ayrıca, bu modellerin her biri, modelin bağımsız değişkenleri olan dışa açılma ve finansal kalkınma değişkenlerinin her biri eşik değişken varsayılarak tekrar tahmin edilmiştir. Örneğin, Tablo 3'de yer alan 1. Modelin bağımlı değişkeni EBÜY ve bağımsız değişkenleri DAGD ve FKE değişkenleridir. Bu model, önce DAGD değişkeni eşik değişken (2. Sütün) ve daha sonrada FKE değişkeni eşik değişken (3. Sütün) varsayılarak, eşik değişkenlerin 8 farklı gecikme değeri için tahmin edilmiştir. Tablo 3'te yer alan

rakamlar her bir modelin tahmin sonucu elde edilen hata terimlerinin kareleri toplamını göstermektedir. Tabloya göre, 1. Model DAGD değişkeni eşik değişken varsayılarak tahmin edildiğinde, DAGD değişkeninin 5. gecikmesinde en küçük hata terimlerinin karesi toplamını (HTKT) (0.0787) vermektedir. Haliyle, en küçük hata terimleri toplamı model seçim kriteri olarak kullanıldığında doğru modelin DAGD eşit değişkenin 5. gecikmesinin kullanıldığı model olduğu görülmektedir. Bu şekilde her bir model için doğru model gecikme uzunlukları bulunmuş ve en küçük hata terimleri toplamına sahip olan doğru model * ile işaretlenmiştir.

Terasvirta (1994)'nın önerdiği, üç basamaklı tekniğin ikinci basamağı, doğru modelin lineer olup olmadığının test edilmesini içermektedir. Tablo 4 lineerlik test sonuçlarını sumaktadır.

Tablo 4. Lineerlik Test Sonuçları (Smooth Threshold Linearity Tests)

	1. MODEL		2. MODEL		3. MODEL		4. MODEL		5. MODEL	
	DAGD	FKE	DAGD	M2GO	DAGD	ÖSKGO	DAGD	YTKGO	DAGD	PK
Lineerlik Testleri										
F-istatistiği										
Sıfır Hipotezi										
H04: $b_1=b_2=b_3=b_4=0$	2.674*	5.400*	3.073*	7.679*	2.101**	5.853*	4.226*	4.679*	2.612*	2.066**
	0.003	0.000	0.003	0.000	0.022	0.000	0.000	0.000	0.004	0.024
H03: $b_1=b_2=b_3=0$	2.520**	5.721*	4.100*	8.056*	2.589*	6.483*	5.341*	5.403*	2.609*	2.029**
	0.011	0.000	0.001	0.000	0.009	0.000	0.000	0.000	0.009	0.042
H02: $b_1=b_2=0$	2.373**	2.854**	5.339	6.776*	1.775**	4.046*	5.522*	4.836*	3.199*	2.555**
	0.033	0.012	0.001	0.000	0.110	0.001	0.000	0.000	0.006	0.023
H01: $b_1=0$	4.721*	3.689**	4.425**	9.672*	3.291**	5.779*	9.251*	6.193*	5.389*	5.037*
	0.004	0.014	0.014	0.000	0.023	0.001	0.000	0.001	0.002	0.003
Terasvirta Ardışık Testleri										
F-istatistiği										
Sıfır Hipotezi										
H3: $b_3=0$	2.624	10.184	1.533	8.255	3.957	9.661	4.393	5.488	1.372	0.979
	0.054	0.000	0.220	0.000	0.010	0.000	0.014	0.001	0.255	0.405
H2: $b_2=0 \mid b_3=0$	0.125	1.938	5.919	3.348	0.314	2.155	1.695	3.162	1.007	0.171
	0.945	0.127	0.004	0.021	0.815	0.097	0.188	0.027	0.392	0.916
H1: $b_1=0 \mid b_2=b_3=0$	4.721	3.689	4.425	9.672	3.291	5.779	9.251	6.193	5.389	5.037
	0.004	0.014	0.014	0.000	0.023	0.001	0.000	0.001	0.002	0.003
MODEL	LSTAR	LSTAR	ESTAR	LSTAR	LSTAR	LSTAR	LSTAR	LSTAR	LSTAR	LSTAR
Escribano-Jorda Testleri										
F-istatistiği										
Sıfır Hipotezi										
H0L: $b_2=b_4=0$	1.972	2.371	1.178	8.143	1.117	2.205	3.408	1.346	1.370	1.502
	0.075	0.034	0.321	0.000	0.357	0.047	0.020	0.242	0.232	0.183
H0E: $b_1=b_3=0$	3.074	8.226	1.265	4.698	3.842	8.826	3.160	4.749	3.230	1.424
	0.008	0.000	0.286	0.000	0.002	0.000	0.046	0.000	0.006	0.211
MODEL	LSTAR	LSTAR	LSTAR	ESTAR	LSTAR	LSTAR	ESTAR	LSTAR	LSTAR	ESTAR

Tablo 4'ün ilk bölümünde yer alan H01-H04 Sıfır hipotezleri finansal kalkınma-büyüme modelinde yer alan lineer olmayan değişkenlerin katsayılarının sıfır olduğunu ileri sürmektedir. Tablodan da görüleceği gibi, lineerlik testleri farklı eşik değişkenlerin her birinin yer aldığı her bir model için reddedilmiştir. Haliyle, lineerlik testi sonuçları, finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin lineer olmadığını göstermektedir. Terasvirta (1994)'nın önerdiği, üç basamaklı tekniğin üçüncü basamağı, lineer olmadığı belirlenen doğru STAR modelinin, lineer olmayan geçiş fonksiyonunun

formülünün lojistik mi yoksa üstel mi olduğunun belirlenmesini içermektedir. Tablo 4’de yer alan Terasvirta Ardışık testleri ve Escrivano-Jorda testleri doğru STAR modelin ESTAR’ını yoksa LSTAR model olduğunun göstermektedir. Terasvirta Ardışık test sonuçlarına göre, ikinci model (DAGD’nin eşik değişken olduğu) hariç, lojistik düzgün geçiş otoregresif modelin doğru model olduğu görülmektedir. Escrivano-Jorda testleri bu bulguyu önemli ölçüde destekler niteliktedir.

Terasvirta Ardışık test sonuçlarına göre belirlenen doğru finansal-ekonomik büyüme LSTAR veya ESTAR modeli, tahmin edilmiştir. Tablo 5 uygun düzgün geçiş otoregresif (DGO) model tahmin sonuçlarını sunmaktadır. Tablo 5’ten de görüleceği üzere, beş farklı finansal kalkınma-ekonomik büyüme modeli, iki farklı eşik değer değişkenine göre tahmin edilmiştir. Tablo 5’te sunulan tahmin sonuçları, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisine yönelik olarak çok önemli bilgilere ışık tutmaktadır. Elde edilen bulguları sıralayacak olursak, ilk olarak, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin lineer olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Beşinci model hariç, modellerin tamamında, finansal kalkınma-ekonomik büyüme modelinin lineer olmayan kısmına ilişkin katsayıların istatistiki anlamlı olduğu gözle çarpılmaktadır.

Tablo 5. Düzgün Geçiş Otoregresif Model Tahmin Sonuçları

Model	Eşik Değişken	Modelin Lineer Kısmı			Modelin Lineer Olmayan Kısmı				Eşik Değer
		DAGD	FKE	SABİT	DAGD	FKE	SABİT	EĞİM	
1. Model	DAGD	0.188* (0.062)	-0.013* (0.004)	0.011* (0.003)	-0.302** (0.125)	0.022* (0.006)	-0.007 (0.007)	2330 (7860)	0.041 (24.076)
	FKE	-0.301*** (0.165)	0.008 (0.006)	0.016* (0.005)	0.514* (0.178)	-0.019** (0.008)	-0.004 (0.006)	3.795 (4.418)	-0.768** (0.363)
2. Model	DAGD	0.172* (0.030)	-0.393* (0.067)	0.015* (0.002)	0.547 (2.147)	-0.607* (0.226)	-0.104 (0.306)	1194*** (696)	0.110* (0.002)
	M2GO	0.140* (0.029)	-0.389* (0.068)	0.014* (0.002)	-852* (5540)	-439* (3430)	387* (1660)	123* (16.6)	0.321* (0.030)
3. Model	DAGD	-1.076** (0.441)	-0.741** (0.351)	-0.127** (0.058)	1.022* (0.384)	0.759** (0.426)	0.142** (0.060)	78.7 (52.7)	-0.067* (0.012)
	ÖSKGO	-0.310** (0.122)	0.153 (0.125)	0.011 (0.003)	0.610* (0.137)	-0.431** (80.184)	0.006 (0.005)	228.2 (205.6)	0.002 (0.004)
4. Model	DAGD	-1.023** (0.422)	-0.805** (0.388)	-0.128** (0.060)	0.969* (0.357)	0.853*** (0.474)	0.143** (0.062)	74.3 (48.3)	-0.068* (0.012)
	YTKGO	-0.202** (0.094)	0.173 (0.124)	0.014* (0.003)	0.468* (80.125)	-0.445** (0.185)	0.002 (0.005)	418.2 (581.0)	0.001 (0.003)
5. Model	DAGD	0.106** (0.053)	0.011 (0.007)	0.032** (0.012)	0.021 (81.336)	-0.104 (0.072)	-0.228 (0.209)	444.0 (6983)	0.102 (0.103)
	PK	0.319 (0.353)	0.017 (0.016)	0.054 (0.037)	-0.629 (0.755)	-0.007 (0.037)	-0.039 (0.080)	3.380 (5.704)	-1.739* (0.425)

Not: *, **, *** sırasıyla %1 %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler katsayılara ilişkin değişken varyans ve otokorelasyon tutarlı standart hatalardır.

İkinci olarak, finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik analizinde, finansal kalkınmayı temsil etmek üzere seçilen gölge değişkenin, ilişkinin yönü ve büyüklüğü üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. Finansal kalkınma gölge değişkeni olarak M2GO kullanıldığında (2. Model), modelin lineer kısmında, finansal kalkınmanın büyüme üzerine etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlı iken, diğer modellerde, finansal kalkınmanın büyümeye etkisinin pozitif ve fakat anlamlı

olmadığı görülmektedir. Tahmin edilen modelde kullanılan finansal kalkınma gölge değişken seçiminin, modelin ikinci bağımsız değişkeni olan DAGD değişkeninin işaretini, büyüklüğünü ve anlamlılık düzeyini de etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu bulgu, literatürde sıklıkla karşılaştığımız farklı finansal kalkınma gölge değişken seçimlerinin ne kadar kritik ve sonucu belirleyici rol oynadığının bir göstergesidir.

Üçüncü olarak, Tablo 5'te yer alan 1. Modele ilişkin bulguları değerlendirdiğimizde, dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin ülkenin finansal kalkınmışlık düzeyiyle yakından ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Şöyle ki, model 1'de eşik değişken olarak dışa açılma kullanıldığında, başlangıçta dışa açılmanın ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı, finansal kalkınmanın ise negatif ve anlamlı olarak etkilediğini; bununla birlikte, dışa açılmada belirli bir eşik aşıldığında ise dışa açılmanın büyüme üzerindeki etkisinin negatife döndüğü (-0,302), finansal kalkınmanın büyüme üzerine etkisinin ise (0.022) sınırlı da olsa pozitif olduğu görülmektedir. Model 1'de eşik değişken olarak finansal kalkınma endeksinin kullanıldığı durumdan ise; finansal kalkınmanın ilk evrelerinde büyümeyi etkilemediği, bu evrede dışa açılmanın etkisinin ise %10 anlamlılık düzeyinde negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, finansal kalkınmanın ileri evrelerinde ise, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı ve bu görece büyük olduğu görülmektedir. Yukarıdaki bu iki bilgi birleştirildiğinde, finansal kalkınmanın ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkisinin sınırlı kaldığı ve fakat ülkenin finansal kalkınmışlık düzeyinin, dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Model 1 için yapılan bu yorumların model 3 ve 4 içinde doğru olduğu görülmektedir.

Dördüncü olarak, finansal kalkınmanın ekonomik büyüme üzerinde hangi kanallar vasıtasıyla daha fazla etki gösterdiği incelendiğinde, finansal derinleşme (M2GO ile temsil edilmektedir) ve kredi kanallarının (ÖSKGO ve YTKGO) oldukça etkin ve fakat piyasa kapitalizasyon kanalının etkisinin kısıtlı olduğu görülmektedir. Tablo 5'te finansal kalkınma gölge değişkeni olarak, piyasa kapitalizasyonu (PK) değişkeni kullanıldığında, ekonomik büyüme ve finansal kalkınma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Türkiye ekonomisi bağlamında değerlendirildiğinde, sermaye piyasasının kalkınmışlığının büyüme üzerinde etkisinin olmaması ve haliyle finansal kalkınma-büyüme arasındaki bu kanalın işlerliğinin olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, kredi kanalının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin büyük olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada, finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ampirik literatürün iki önemli özelliği Türkiye ekonomisi verileri ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Ampirik finansal kalkınma-büyüme literatürünün bu çalışmanın konu edindiği iki özelliği şunlardır: (i) ampirik çalışmalarda finansal kalkınma kavramının ölçütü olarak farklı gölge değişkenler kullanılıyor olması ve (ii) literatürde çoğunlukla finansal kalkınma-ekonomik büyüme ilişkisinin lineer modeller yardımıyla tahmin ediliyor olmasıdır. Çalışmada yapılan analizler, finansal kalkınma kavramının tanımında kullanılan değişkenlerin finansal kalkınma-büyüme ilişkisine yönelik bulguları doğrudan etkilediği ve bu açıdan, ampirik çalışmalarda tek bir gölge finansal kalkınma değişkeni kullanmak yerine, finansal kalkınmanın farklı boyutlarını temsil edebilen daha kapsamlı bir endeksin oluşturulmasının önemli olduğunu

göstermiştir. Ayrıca, çalışmanın bulguları, finansal kalkınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin lineer olmadığını haliyle düzgün geçiş otoregrsif modeller kullanılarak yapılan çalışmaların finansal kalınma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizinde kullanılmasının daha doğru olduğunu göstermiştir. Son olarak, bu çalışmada elde edilen bulgular, finansal ve ticari liberalizasyon arasında yakın ilişkinin olduğunu, finansal kalkınma-ekonomik büyüme modellerinde dışa açılma değişkeninin de mutlaka yer alması gerektiğini ve finansal kalkınma düzeyindeki artışla birlikte dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisinin de arttığı göstermektedir. Bu çalışmada, finansal kalkınma ve dışa açılma arasındaki ilişkilerde dikkate alınarak, modele dışa açılma değişkeni da dâhil edilmiştir ve literatürde ki çalışmalara ek katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu bulgular ışığında Türkiye ekonomisinde dışa açıklığın büyüme üzerinde ki etkisi göz önüne alınarak, finansal sektörü güçlendirecek politikalar uygulandıktan sonra finansal ve ticari liberalizasyonun daha da artırılmasının faydalı olabileceği söylenebilir. Ayrıca daha etkin sermaye piyasasına sahip olacak şekilde düzenleme ve politikaların kullanılmasının finansal kalkınma-büyüme kanalına söz konusu unsurun katkısını arttıracaktır. Ülkenin liberalizasyon derecesinin ve dışa açıklığının artması neticesinde dış ekonomik şoklara karşı daha kırılğan bir hale gelebileceğinden mutlaka finans ve sermaye piyasaları güçlendirecek politikalarla farklı finansal enstürmanların birlikte kullanıldığı derinliğe sahip bir yapının oluşturulması önem arz etmektedir.

Gelecekte ki çalışmalar için ticari açıklığı etkileyen diğer değişkenler ele alınarak farklı analiz teknikleri kullanılabilir. Ayrıca finansal serbestlik ve ekonomik büyümeden etkilenebilecek olan enerji, turizm vb. sektörler ele alınarak sektör bazlı çalışma yapılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Afşar, A. (2007). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188 – 198.
- Ağayev, S. (2012). Geçiş ekonomilerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 155-164.
- Ağazade, S., & Karakaya, A. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme: OECD ülkeleri örneğinde panel nedensellik analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 471-484.
- Ahmed, S. M., & Ansari, M. I. (1998). Financial sector development and economic growth: The South-Asian experience. *Journal of Asian Economics*, 9(3), 503-517.
- Ak, M. Z., Altıntaş, N., & Şimşek, A. S. (2016). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 151-160.
- Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye’de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial development and economic growth another look at the evidence from developing countries. *Review of Financial Economics*, 11, 131-150.
- Al-Zubi, K., Al-Rjoub, S., & Abu-Mhareb, E. (2006). Financial development and economic growth: A New empirical evidence from the MENA countries 1989-2001. *Applied Econometrics and International Development*, 6(3), 137-150.
- Anwar, S., & Sun, S. (2011). Financial development, foreign investment and economic growth in Malaysia. *Journal of Asian Economics*, 22(4), 335-342.
- Aslan, Ö., & Korap, H. L. (2006). Türkiye’de finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 1-20.
- Aslan, Ö., & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama . *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (4), 25-38.
- Atamtürk, B. (2004). 'Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyümenin nedensellik yönü üzerine bir inceleme (1975-2003). *Istanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Konferansları*, 46, 100-104.
- Atgür, M. (2019). Finansal gelişme, ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 553-571.
- Aydın, M. K., Ak, M. Z., & Altıntaş, N. (2014). “Finansal gelişme”nin “büyüme”ye etkisi: Türkiye özelinde nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 167, 149-162.
- Botev, J., Egert, B., & Jawadi, F. (2019). The nonlinear relationship between economic growth and financial development: Evidence from developing, emerging and advanced economies. *International Economics*, 160, 3–13.


- Bozoklu, Ş., & Yılcı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Campos, N. F., Karanasosa, M., & Koutroumpis, P. (2019). The growth-finance nexus in Brazil: Evidence from a new dataset, 1890-2003. Working Paper, No. 885, Queen Mary University of London, School of Economics and Finance, London.
- Caporale, G. M., Rault, C., Sova, A. D., & Sova, R. (2015). Financial development and economic growth: Evidence from 10 new European Union members. *International Journal of Finance & Economics*, 20(1), 48-60.
- Chan, K. S., & Tong, H. (1986). On estimating thresholds in autoregressive models. *Journal of Time Series Analysis*, 7(3), 179-190.
- Chang, T. (2002). Financial development and economic growth in Mainland China: A note on testing demand-following or supply-leading hypothesis. *Applied Economics Letters*, 9(13), 869-873.
- Creane, S., Goya, R., Mobarak, M., & Sab, R. (2003). Financial development and economic growth in the Middle East and North Africa. *Finance and Development*, 4(1). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/med/2003/eng/creane/#5>
- Dritsakis, N., & Adamopoulos, A. (2004). Financial development and economic growth in Greece: An empirical investigation with granger causality analysis. *International Economic Journal*, 18(4), 547-559.
- Ehigiamusoe, K. U., Guptan, V., & Narayan, S. (2021). Rethinking the impact of GDP on financial development: Evidence from heterogeneous panels. *African Development Review*, 33(1), 1-13.
- Erataş-Sönmez, F., & Sağlam, Y. (2017). Financial development and economic growth: A comparative analysis between Euro Area and emerging-developing Europe. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 20(38), 179-201.
- Erataş-Sönmez, F., & Sağlam, Y. (2019). The relationship between financial development and economic growth for developing countries: Panel causality analysis. *Sosyoekonomi*, 27(42), 87-106.
- Eyüboğlu, K., & Akan, K. (2020). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: RALS-EG Eşbütünleşme Testi . *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 22(4) , 974-988 .
- Güney, G. (2017). Ekonomik büyüme ve finansal gelişme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 355-372.
- Helhel, Y. (2017). E7 ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 54(628), 9-18.
- Hye, Q. M. A., & Islam, F. (2013) Does financial development hamper economic growth: Empirical evidence from Bangladesh. *Journal of Business Economics and Management*, 14(3), 558-582.
- Jalil, A., Feridun, M., & Ma, Y. (2010). Finance-Growth nexus in China revisited: New evidence from principal components and ARDL bounds tests. *International Review of Economics and Finance*, 19, 189-195.

- Kaplan, M., & Aslan, A. (2006). Quantifying international openness in Turkey, 1965 - 1995. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 86-98.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş., & Ağır, H. (2014). Trade openness, financial development and economic growth in Turkey: Linear and nonlinear causality analysis. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 8(1), 63-86.
- Kar, M., Peker, O., & Kaplan, M. (2008). Trade liberalization and financial development and economic growth in the long run: The case of Turkey. *South East European Journal of Economics and Business*, 3(2), 25-38.
- King, R. G., & Levine, R. (1993a). Finance and growth: Schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- King, R. G., & Levine, R. (1993b). Finance, entrepreneurship, and growth: Theory and evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513-542.
- Korap, L. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi için bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54, 75-88.
- Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *American Economic Review*, 88, 537-558.
- Levine, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31-77.
- Luintel, K.B., & Khan, M. (1999). A quantitative reassessment of the finance-growth nexus; evidence from a multivariate VAR. *Journal of Development Economics*, 60, 381-405.
- Ozcan, B., & Ari, A. (2011). An empirical analysis of relationship between financial development and economic growth: The Turkish case. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 122-142.
- Örnek, İ., & Kaplan, M. (2004). Dış ticaret ve kalkınma. İçinde S. Taban ve M. Kar (Eds.), *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular* (ss. 111-135). Ekin Kitabevi.
- Pata, U. K., & Ağca, A. (2018). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 115-128.
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174-189.
- Perera, N., & Paudel, R. C. (2009). Financial development and economic growth in Sri Lanka. *Applied Econometrics and International Development*, 9(1), 157-164.
- Saci, K., & Holden, K. (2008). Evidence on growth and financial development using principal components. *Applied Financial Economics*, 18(19), 1549 - 1560.
- Samargandi, N., Fidrmuc, J., & Ghosh, S. (2015). Is the relationship between financial development and economic growth monotonic for middle income countries? *World Development*, 68, 66-81.
- Sethi D., Tiwari A. K., & Shahbaz M. (2021) Is finance-growth nexus nonlinear? Evidence from linear and nonlinear causality analysis. In: Shahbaz M., Soliman A., Ullah S. (Eds.), *Economic Growth and Financial Development* (pp. 73-102). Springer.

- Şen, A., & Pehlivan, C. (2018). The relationship between the financial development and economic growth: An empirical application for Turkey. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 109-123.
- Taiwo, A. (2020). Financial development, real sector and economic growth in Sub-Saharan Africa: The threshold effect. *Journal of African Business*, 1-25.
- Tarıq, R., Khan, M. A., & Rhman, A. (2020). How does financial development impact economic growth in Pakistan?: New evidence from threshold model. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(8),161–173.
- Terasvirta, T. (1994). Specification, estimation, and evaluation of smooth transition autoregressive models. *Journal of the American Statistical Association*, 89(425), 208-218.
- Türedi, S., & Berber, M. (2010). Finansal kalkınma, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 302(35), 301-316.
- Türkoğlu, M. (2016). Türkiye’de finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkileri: Nedensellik analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 84-93.
- Yağlı, İ., & Topcu, E. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: G7 ülkeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 888-898.
- Yücel, F. (2009). Causal relationships between financial development, trade openness and economic growth: The case of Turkey. *Journal of Social Sciences*, 5(1), 33-42.



REFLECTION OF SUFISM IN KOREAN ISLAMIC STUDIES - THE STATUS OF SUFISM RESEARCH TRENDS IN KOREAN ISLAMIC STUDY*

 Min Ji YANG ^a

Abstract

In this study, to overcome the challenges Islamic studies face, it is necessary to promote actively research. In other words, if a stable research foundation is laid and future human resources are nurtured in the interest of society, the research on Islam in Korea will enter a new phase. Accordingly, to raise public awareness of Islam in Korea and to nurture future human resources for Islamic study, it is necessary to find a way to use Sufism research more realistically. In this paper, to promote Islamic studies in Korea, firstly, the current status of researches on Sufism in Korea will be reviewed, and then suggestions for overcoming its challenges will be made. This study classifies articles on Sufism by year, academic field, author and publisher, and region. The reasons for setting the four criteria in this study are as follows. The Korea Citation Index (KCI) is a system with public confidence operated by the National Research Foundation (NRF). Articles on Sufism published in Korea, the research subject, were selected through the KCI. The KCI is a specialized information service that provides bibliographical information, citation information, and statistical data on journals and articles for registration and candidates for registration selected through journal evaluation by the National Research Foundation of Korea. The National Research Foundation of Korea is the nation's leading research and management organization. For this paper, among the articles on Sufism, 50 articles registered in the KCI were the subjects of the research.

Key Words: Islam, Sufism, Mission, South Korea



KORE'DE İSLAM ARAŞTIRMALARININ SUFİZM YANSIMALARI – KORE İSLAM ARAŞTIRMALARINDA SUFİZM ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİNİN DURUMU

Özet

Bu çalışmada, Kore'de İslam araştırmalarının karşılaştığı bir takım sorunların üstesinden gelmek için İslam araştırmalarını destekleyip arttırmak gerektiğini ortaya koyacağız. Başka bir deyişle, uygun bazı araştırma vakıf ve dernekler İslam ile ilgili araştırmalara destek verirse, gelecekte toplumun gelişmesi için katkı sağlamış

* This work was supported by the Ministry of Education of the Republic of Korea and the National Research Foundation of Korea (NRF-2018S1A6A3A02022221).

^a HK Assistant Professor, Institute of Mediterranean Studies (IMS), Busan University of Foreign Studies, email: bleuvent79@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 01.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 05.10.2021

olacaktır. Kore'de toplumun İslam hakkında farkındalığını arttırmak için İslam Sufizmini daha gerçekçi bir biçimde anlamak için yeni yollar bulmak gereklidir. Bu makalede Kore'de İslam araştırmalarını geliştirmek için öncelikle, Kore'de halihazırda yapılmış olan mevcut çalışmalar ele alınacak ve sonra da karşılaşılan sorunlarla ilgili tavsiyeler sunulacaktır. İslam sufizmi hakkında yapılan çalışmalar yıllara, akademik alanlara, yazarlara, yayıncılara ve bölgelerine göre sınıflandırılacaktır. Bunu dört ölçüte gere ele almanın nedeni şöyle açıklanabilir: KCI, Ulusal Araştırma Vakfı tarafından yürütölen toplum güvenliği sistemidir. Kore'de Sufizm ile ilgili basılan makaleler, araştırma konusu, Kore Alıntı Dizinleri (KCI) tarafından seçilmektedir. KCI, ölkedeki bütün yayınları takip ederek alanla ilgili uzman bilgi hizmeti veren bir kurumdur. Kore Ulusal Araştırma Vakfı, ölkenin araştırma ve yönetim kurumudur. Bu makalede kullanılan sufizm ile ilgili 50 makale KCI'de araştırma konularına göre kaydedilmiştir.

Keywords: İslam, Sufizm, Misyon, Güney Kore



Introduction

Although Islamic studies in Korea have taken place over 60 years since its inception, it still faces many challenges (Chang, 2010). However, Islamic studies in Korea still suffer from a chronic lack of research resources, including the number of researchers and limited financial support. In addition, the lack of public interest in Islamic studies has not been resolved (Park, 2017).

In this study, to overcome the challenges Islamic studies face, it is necessary to promote research actively. In other words, if a stable research foundation is laid and future human resources are nurtured in the interest of society, the research on Islam in Korea will enter a new phase. Accordingly, to raise public awareness of Islam in Korea and to nurture future human resources for Islamic study, it is necessary to find a way to use Sufism research more realistically.

In this paper, to promote Islamic studies in Korea, firstly, the current status of research on Sufism in Korea will be reviewed, and then suggestions for overcoming its challenges will be made.

This study classifies articles on Sufism by year, academic field, author and publisher, and region. The reasons for setting the four criteria in this study are as follows. The Korea Citation Index (KCI) is a system with public confidence operated by the National Research Foundation (NRF). Articles on Sufism published in Korea, the research subject, were selected through the KCI. The KCI is a specialized information service that provides bibliographical information, citation information, and statistical data on journals and articles for registration and candidates for registration selected through journal evaluation by the National Research Foundation of Korea. The National Research Foundation of Korea is the nation's leading research and management organization (KCI, 2014). For this paper, among the articles on Sufism, 50 articles registered in the KCI were the research subjects.

A. The Status of Sufism Research Trends in Korean Islamic Study

In this study, research achievements were classified through the four classifications mentioned earlier, and a list of Sufism research articles is attached accordingly.

1. Year

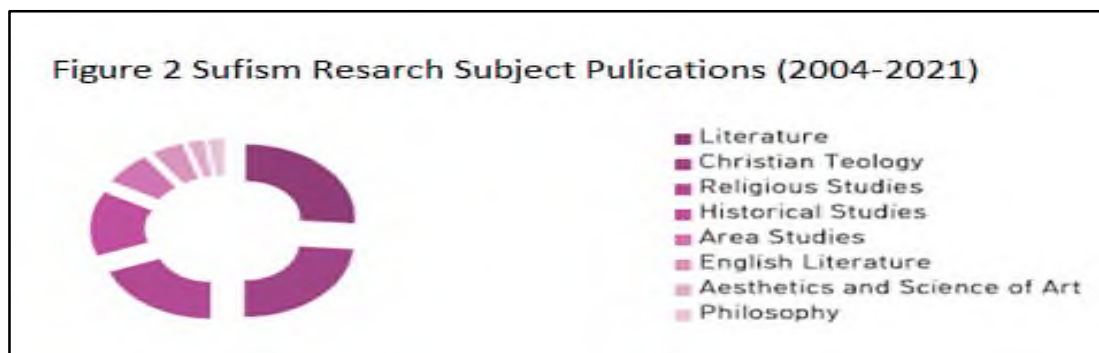


As shown in the list, there are 50 articles directly related to Sufism published in Korea from 2004 to 2021, and the number of published articles by year is as follows. 2004 (2), 2005 (2), 2006 (2), 2007 (1), 2008 (1), 2009 (6), 2010 (4), 2011 (3), 2012 (4), 2013 (4), 2014 (1), 2015 (1), 2016 (2), 2017 (3), 2018 (6), 2019 (2), 2020 (3), 2021 (3)

As shown in Figure 1, the number of published articles in 2009 increased compared to the previous period. There were 19 articles published between 2009 and 2013, accounting for 38% of the total. In 2018, the number also increased. Because the study of Sufism in Korea depends on the competence of a small number of individual researchers, the number of published articles on Sufism in Korea has also increased since 2009, when a scholar named Shin, Eun-hee was newly listed in Islamic academia.

Also, after the Arab Spring, the Korean government's interest in the Middle East increased (Um, 2012). In particular, in 2018, the Korea-UAE relationship improved to a strategic partnership, leading to cooperation in various fields such as defence, science, and technology (MOFA, 2018). At the same time, in December of the same year, the Prime Minister of Korea visited the three Maghreb countries (Algeria, Tunisia, and Morocco) to promote cooperation with the Middle East (OPM, 2018).

2. Academic Divisions (by Subject)

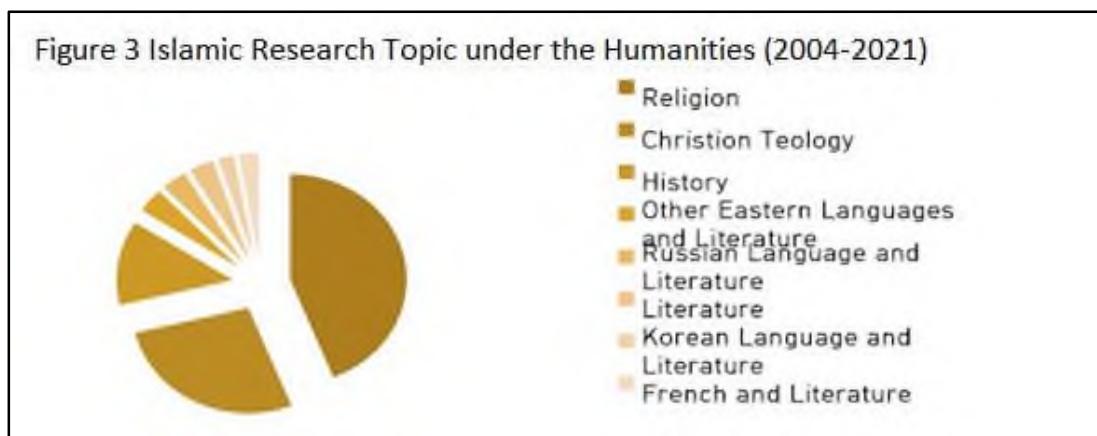


The Korean academic divisions that study Sufism include literature, religious studies, the humanities, history, regional studies, English and American literature, arts/aesthetics and were published in numbers as follows. Literature (11), Christian Theology (10), Religious Studies (8),

Humanities (8), Historical Studies (6), Area studies (3), English literature (2), Aesthetics and Science of Art (1), Philosophy (1).

The academic divisions are further divided into Persian literature, Arab literature, Indian literature, Islamic religious history, Islamic religious philosophy, and missiology.

In the case of Islamic studies research articles registered in the KCI during the same period (2004-2021), 2,489 cases were classified. Classification by academic division is as follows. Humanities (1,216), Social Sciences (985), Arts and Physical Education (61), Engineering (43), Natural Sciences (16), Agriculture, Fisheries and Oceans (9), Medicine (4) and Multidisciplinary Studies (153)



In addition, the number of the most published articles by sub-subject in the humanities field were as follows: Religion (447), Christian Theology (277), History (132), Other Humanities (106), Philosophy (40), Other Eastern Languages and Literature (38), Russian Language and Literature (36), Literature (35), Korean Language and Literature (23), French Language and Literature (19)

The sub-fields that published the most on Islamic studies in the humanities were religious studies, Christian theology, and history.

On the other hand, the second largest number of published articles on Islamic studies, by sub-subject in the social sciences after the humanities, were as follows: Regional Studies (501), Law (108), Social Sciences (72), Political Science and Diplomacy (72), Public Administration (47), Sociology (26) Education, (25), Other Social Sciences (22), Business Administration (20), Geography (20)

In other words, Korea's approach to Islamic studies under the humanities and social sciences, was made from a 'religious perspective' and a 'view of local understanding.' In Korea, Islam is being studied in various fields, and it is understood as a category of 'culture' across politics and society in the Middle East (Kim, 2004). However, the preceding data implies that Sufism is still interpreted only in the religious category due to limited research resources.

The recent development of science and technology alone cannot eliminate growing uncertainty, and as unpredictable phenomena continue to occur, the perception that understanding humans and natural phenomena should be the basis has begun to spread. As a result, convergence research from a

holistic perspective in which science and technology fields and all academic fields such as the humanities, social sciences, arts and sports fields have gradually spread. In particular, as global environmental changes have accelerated, complex socioeconomic problems have emerged, the need for convergence research in humanities and sociology also emerged. In other words, it has become an era in which problem-solving methods are needed from an integrated perspective through the grafting of various disciplines in solving increasingly diverse and complex social problems with the 4th Industrial Revolution. In particular, the need to solve problems through a humanities approach is increasing (Jeong, vd., 2018). Accordingly, in Korea also, interdisciplinary research should be pursued. In addition, various research attempts must be made, and it is necessary to study Sufism from the point of view of regional understanding.

3. Area

Islam is global. It is widely spread in the Middle East, Asia, and Europe (Jeong, 2002). However, since Korean Islamic studies have been conducted based on Middle East regional studies, the research of Sufism in Korea mirrors the regions studied in Middle East studies such as Iran, Turkey, Central Asia, and North Africa.

Despite the achievements and contributions of previous studies, application and comparative studies in various countries will be needed to increase interest in Sufism research. For example, a study on the homogeneity between Korean philosophy, religion, music, dance, and Sufism philosophy would be a good example. The aforementioned comparative study may be conducted as a joint study or a group study.

4. Researchers and Organization

The number of Sufism studies conducted in Korea include six by Shin, Eun Hee, a theology scholar, four by Shin, Gyu Seob, an Iranian literary major, and four by Jung, Se Jin.

Shin, Eun Hee published a book titled 『Sufi, All About Sufism』 in 2016 (Kyoboo, 2016). She is a professor at the Humanitas College, Kyung Hee University, and received her Ph.D. in Philosophy from Toronto University, Canada, majoring in theology and religious culture. In addition, Sufism: The Temptation of God, and many other books and translations (KHU, 2019).

A pioneer in the field of Sufism literature is Shin, Gyu Seob. He was a research professor at the Institute of Foreign Literature at Hankuk University of Foreign Studies and majored in Persian literature. He received his Ph.D. in 'The Influence of the Thoughts and Techniques of the Poems of Mohammad Iqbal on Persian Poets' (Yes24, 2011).

Jeong, Se Jin, HK professor at Hanyang University's Asia-Pacific Research Center, is researching Russia and Eurasia and the history of religion and culture. He graduated from the Department of Russian Language at Hankuk University of Foreign Studies. He received his Ph.D. in History from Moscow State University in 2005 with 'Study of Caucasus Wars and Islamic Elements in the North Caucasus in the First Half of the 19th Century'(APRC, 2020).

Sufism research has mainly appeared in the Institute of Islamic Studies, the Institute of World Literature, the Institute of Comparative Literature, and the Institute of Mission Theology.

Conclusion: Issues and Suggestions

In this paper, the Sufism thesis is divided into four criteria and the challenges that Sufism research must overcome are mentioned. Finally, we would like to present the challenges facing Sufism research and suggestions for overcoming them.

The first issue is that support for Sufism research is very insignificant or limited. Economic support for Islamic Sufism studies research is one of the common problems faced in the Korean humanities. It is expected that the support for Islamic Sufism studies research can be overcome if it can derive social implications. Here, the social implication means that the public is interested in it and can respond to the demands of modern times.

Second, it is urgent to foster future human resources for Sufism research.

In order to overcome this, Sufism scholars collaborate to hold seminars or academic conferences. College students (Arabic, Turkish, Central Asian, Russian, or regional studies) should actively participate in these activities. Moreover, by promoting these academic activities, we need to help college students to broaden their thinking on Islamic studies.

In addition, by providing opportunities to meet with various scholars related to Sufism in Korea and abroad, it is necessary to provide students with an opportunity to access information and knowledge about Sufism.

Finally, the third issue is the lack of public interest in Islamology-Sufism. In order to overcome this, it is necessary to understand the needs of the times of modern Korean society and respond to them. Information and knowledge related to Sufism should not be conveyed solely in text. Instead, information and knowledge related to Sufism should be delivered more familiarly to the public through various visual and auditory delivery methods.

The three issues mentioned above are organically interconnected. From a practical point of view, it is not easy to increase research support for Sufism in a short period. Therefore, two-step macroscopic approach is needed to expand support for Sufism research. Firstly, it is necessary to expand and accumulate research results, and secondly, it is necessary to find ways to utilize them.

In addition, to increase social interest in Sufism research, we think various activities conducted at the research institute would be helpful.

From this point of view, IMS Research Institute is expected to play various roles to draw the attention of Sufism research to the public. For example, Islamo-Mediterranean Studies was recently established in our institute, and online lectures on Islamic studies for the public and calligraphic photographic exhibitions were held (Kookje, 2021).

In addition, the 'Mediterranean Electronic knowledge Atlas' (IMS, 2019) that IMS(Institute for Mediterranean Studies, Busan University of Foreign Studies, S. Korea) is attempting can be combined with Sufism research. If existing research results are provided as audio-visual materials, secondary creations related to the cultural contents business could also be produced.

So far, we have looked at the challenges of Islamic studies in Korea and the current status of Sufism research. To this end, the present status of Sufism research in Korea was divided into four criteria including: by academic division (subjects) by year, by regions, by researcher, and by institution, and the data yielded from these classifications were examined.

As previously mentioned, for the vitalization of Islamic Sufism studies research, it is essential to provide stable financial support and increase interest in nurturing future human resources. Furthermore, the study of Sufism in Korea needs to be developed flexibly by reflecting the trends and requirements of the times.

Ethics Committee Permission

This article is not part of a working group that requires ethical committee approval.



References

- Abdelwahab, M. (2011). The sublime in le fou d'Elsa between East and West. *Journal of Francophone Studies*, 21, 53-83.
- Chai, S. (2007). A study of Islamic mysticism. *Theology of Mission*, 2(15), 240-266.
- Chang, B. O. (2010). Islamic studies in Korea. *International Area Studies Review*, 13(1), 3-21.
- Chung, S. H., & Lee, S. H. (2016). A study on the trends of Sufism: Case of Indonesia. *Evangelical Missiology*, 33(1), 213-245.
- Heo, H. J. (2006). The Arabian nights, the silk road, and the culture of 'Cheoyongga'. *The Journal of East-West Comparative Literature*, 14, 147-178.
- Hwang, B. H. (2009). A study on the new revivalism of Chinese Islam in the late 18th century. *Journal of international culture*, 2(2), 147-170.
- Hwang, C. B. (2018). The practical principles of Islam in John Steinbeck's the Grapes of Wrath. *The Journal of East-West Comparative Literature*, 45, 287-309.
- Je, D. S. (2012). A study on the transformation of Sufism in Java. *Southeast Asia Journal*, 22(2), 67-102.
- Jeong, D. K., Lee, K. H., & Noh, Y. H. (2018). A study of the factor of humanities and social science based convergence research performance. *Journal of the Korean Contents Association*, 18(6), 667-678.
- Jeong, S. I. (2002). *Islamic civilization*. Creation and Criticism.
- Jung, E. B. (2018). A study on the 'love' of Islamic Sufism from the perspective of Christian love. *Evangelical Missiology*, 43(3), 177-218.
- Jung, S. J. (2005). 19th century Caucasus Wars and Islamic elements. *Slavic Studies*, 21(1), 165-188.
- Jung, S. J. (2009). A study on Sufism in Northern Caucasus - focused on mysticism's concept and the anti-Russian trend. *Annals of Korean Association of the Islamic Studies*, 19(1), 1-26.
- Jung, S. J. (2018a). A study on the peace and coexistence of the North Caucasus in the 19th century: Focusing on the life and Islamic idea of Kunta-khadzhi. *The Korean Journal of Slavic Studies*, 33(4), 281-316.
- Jung, S. J. (2018b). A study on ideology of resistance against the power of imperial Russia - focused on the activities of Imam Shamil, the muslim leader of the 19th century in North Caucasus. *The Korean Journal of Slavic Studies*, 33(1), 65-100.
- Kim, H. C. (2004). A phenomenological approach to the modern trends of Islamic studies. *Middle East Studies*, 23(1), 249-288.
- Kim, A. Y. (2021). Mystical dimension of Islam: with special reference to modern European development. *Muslim-Christian Encounter*, 13(1), 7-51.
- Kim, E. C. (2021). A comparative study on the fear of God in Sufism and Christianity : Based on the understandings of Al-Ghazali and Paul. *Muslim-Christian Encounter*, 14(1), 7-42.
- Kim, J. M. (2017). The wxpansion of european colonialism in the Islamic world and the sufi order's resistance movement. *Journal of Historical Studies*, 236, 77-109.

- Kim, Y. H. (2020). Evliya Çelebi's Seyahatname and Sufism in the 17th century Ottoman Empire. *Daegu Sahak*, 41, 261-297.
- Lee, E. J. (2009). The process of incorporation of Sufism into the Hindu society and Indian muslim's dilemma. *Journal of South Asian Studies*, 15(2), 53-80.
- Lee, H. H., & Lee, M. O. (2004). Studies on the analysis of the Turkish Mevlana dress and on its application to fashion design. *Journal of the Korea Fashion & Costume Design*, 6(2), 214-224.
- Lee, J. H. (2019). A study on acceptance of Sufism in the history of Hindi literature: from Adikāl to Ritikāl. *Literature and Religion*, 24(1), 203-227.
- Lee, K. H. (2012). The first dialogue of Christianity and Islam, The song of Ramon Llull (1232-1316): In the text of the book of the Lover and the Beloved. *Theological Forum*, 67, 63-89.
- Lee, M. K. (2014). Islamic mysticism and Buddhism, The Korean Association for buddhist studies. *The Journal of the Korean Association for Buddhist Studies*, 72, 85-116.
- Lee, S. H. (2011). The Sufic elements in Doris Lessing's Landlocked. *Journal of The English Language and Literature*, 53(3), 247-263.
- Lee, S. K. (2007). "Crisis of the humanities", what is the problem?. *Journal of Human Sciences*, 12, 203-230.
- Lim, J. I. (2009). Reading the deterritorialized text. *Journal of Mediterranean Area Studies*, 11(4), 49-73.
- Maeng, M. Y. (2013). A study on missionary strategy for Islam through the Sufism's spread in Korea: In a cultural aspect concerning Islamic missionary strategy. *Evangelical Missiology*, 24(4), 45-80.
- Min, K. S. (2012). Doris Lessing's views on evolution in the Sirian experiments. *The Journal of English Language and Literature*, 58(4), 655-678.
- Noh, K. S. (2016). Study on common elements of culture of coffee and Japan's tea culture. *The Journal of Tea Culture & Industry Studies*, 32, 57-86.
- Oh, E. K. (2018). The spread of Islam and Sufism in Central Asian Turkic World. *Journal of Middle Eastern Affairs*, 17(4), 143-171.
- Oh, E. K. (2020). A study on the formation of the Meistersinger Aşık tradition and Aşık literature in Turkey. *International Language and Literature*, 46, 95-135.
- Oh, M. S. (2013). Sufism in Southeast Asia. *Annals of Korean Association of the Islamic Studies*, 23(2), 19-56.
- Park, C. G. (2013). *The Arab four seasons: A study on the causes, processes and outcomes of the Arab Spring*. Myeongji University.
- Park, C. K. (2014). A study on the comparison of the Arab Spring in Tunisia and Egypt. *The Journal of International Relations*, 17(2), 27-51.
- Park, H. D. (2017). The study of Islam in the West and Korean scholar's tasks in Islamic studies: A note on the study of historical Muhammad. *Visual Culture*, 30, 27-46.
- Park, S. E. (2008). The concept of the simplicity of Islamic God. *Journal of the New Korean Philosophical Association*, 2(52), 133-156.
- Park, S. H. (2017). Sufism in Doris Lessing's The Memoirs of a Survivor. *Literature and Religion*, 22(3), 87-110.

- Shin, E. H. (2009a). God, the eternal self: The religio-philosophical interpretation of the union between God and the world in Sufism. *Studies in Religion*, 56, 293-324.
- Shin, E. H. (2009b). The study of Eckhart and Islam Sufi Rumi's mysticism. *Theological Thought*, 147, 173-220.
- Shin, E. H. (2010a). A study on sema ritual of Sufism and its theological interpretations. *Annals of Korean Association of the Islamic Studies*, 20(2), 135-166.
- Shin, E. H. (2010b). An interpretation of 'wine' metaphor of the Rubaiyat by Omar Khayyam. *Literature and Religion*, 15(3), 123-148.
- Shin, E. H. (2010c). The study of Ghazals of the Divan-e Shams-e Tabrizi and Sufism of Rumi. *Foreign literature studies*, 38, 225-252.
- Shin, E. H. (2012). A study of Sufi metaphors in the divan of Hafez. *The Journal of the Korean Society of Literature and Religion*, 17(1), 85-114.
- Shin, G. S. (2010). A study on the Persian Ghazal in Urdu literature. *The Comparative Study of World Literature*, 32, 29-66.
- Shin, G. S. (2013a). Influence of Mowlavi (Rumi) on the poetic philosophy of Mohammad Iqbal -focusing on theory of perfect man. *Foreign literature studies*, 49, 151-170.
- Shin, G. S. (2013b). The Korean translation and analysis of the religious terms in the Medieval Era: reading of the Tongue of Mystery. *The Comparative Study of World Literature*, 43, 5-30.
- Shin, G. S. (2017). A study on the subjects of Mohammad Iqbal's Urdu poems in The Blow of Moses. *The Comparative Study of World Literature*, 58, 51-90.
- Shin, G. S. (2018). A study on archetype of ancient literature from the transmitted process. *The Comparative Study of World Literature*, 62, 175-194.
- Shin, G. S. (2019). Sa'di's morals in Golestan(Rose Garden) - focusing on the Morals of King and Darvish(Sufi). *The Comparative Study of World Literature*, 68, 75-109.
- So, Y. J. (2011). A study on spirituality of Turkey Sufism from a Christian perspective: Focusing on the spirituality of 'Mevlana' seeking unification with Allah. *Bible and Theology*, 58, 129-156.
- Um, H. J. (2012). The meaning and status of democracy in Arab politics. *Memory and Vision*, 27, 250-292.
- Yi, E. J. (2015). Aziz Mahmud Hüdayi, a Sufi saint in an age of confessionalization: Boundary-drawing and accommodation among Ottoman men of religion. *Journal of Asian Historical Studies*, 132, 147-188.
- Yoon, S. J. (2021). Āfāq ḳwājāh's exile in Northwest China: Trade and Sufism at the Qing-Tibetan border in the late seventeenth century. *Central Asian Studies*, 26(1), 85-127
- Yoon, Y. H. (2021). Understanding Islam in Indonesia based on Sufism: A study on Christian mission methods through Sufi's teaching. *Theology of Mission*, 54, 333-364.
- Yu, W. J. (2004). The Islamic movement of Yemen and prospect. *Annals of Korean Association of the Islamic Studies*, 14(2), 33-76.
- Yu, W. J. (2005). A study on the Islamic movement and islamization of Sudan. *Religious Studies*, 15(2), 85-

118.

Yu, W. J. (2006). The Islamic movements in Sudan. *Annals of Korean Association of the Islamic Studies*, 16(2), 209-231.

<http://ims.or.kr/ims>

<http://www.aprc.kr/>

<http://www.hanyang.ac.kr>

<https://www.kci.go.kr>

<https://www.khu.ac.kr>

<http://www.kookje.co.kr/>

<http://www.kyobobook.co.kr>

<https://www.mofa.go.kr>

<https://www.nrf.re.kr>

<https://www.opm.go.kr>

<http://www.yes24.com/>



GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM VE ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN DENEYİMSEL MARKA ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PALANDÖKEN KAYAK MERKEZİ ÖRNEĞİ

 Serhan ORAL^a  Yusuf BAYRAKTAR^b  Ahmet Ziya BAŞCI^c  Osman ÇAPAN^d

Özet

Sosyal bir varlık olan insan, mensubu olduğu toplumda üstün bir statüye sahip olma eğilimi içerisindedir. Bu yüzden diğer insanlar tarafından beğenilme arzusu, bireyi temel ihtiyaçları dışında harcama yapmaya içgüdüsel olarak yönlendirebilmektedir. Bu durum günümüzde insanlar arası iletişimin gelişmesi ve kolaylaşması ile kendini daha fazla göstermektedir. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler bireylerin alış-veriş alışkanlıklarında değişim olmasına neden olmuştur. Sosyal medya, e-ticaret platformları gibi mecraları daha efektif kullanmaya başlayan markalar, tüketicilerin ürünleri hakkındaki görüşlerini diğer tüketicilere aktarabilmesi olanağını ortaya çıkarmışlardır. Tüketicilerin marka hakkındaki deneyimlerini diğer tüketiciler ile paylaşabilmesi elektronik ağızdan ağıza iletişim mesajlarının ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Bu araştırma, bahsi geçen olgulardan gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişimin, deneyimsel marka algısı üzerinde etkisi olup olmadığı sorusuna yanıt arama amacı ile yapılmıştır. Araştırmanın evrenini 2021 yılında Palandöken Kayak Merkezini herhangi bir rekreasyonel faaliyet amacıyla ziyaret eden bireyler oluşturmaktadır. Toplam 477 kişiden veri toplanmış ve araştırma hipotezinin test edilmesi için çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim olgularının birlikte deneyimsel marka algısını üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi tüketim, Elektronik ağızdan ağıza iletişim, Deneyimsel marka, Palandöken



THE EFFECT OF CONSPICUOUS CONSUMPTION AND ELECTRONIC WORD-OF-MOUTH COMMUNICATION ON EXPERIENTIAL BRAND PERCEPTION: THE CASE OF PALANDOKEN SKI CENTER

Abstract

Human, as a social being, tends to have a superior status in the society that s/he belongs to. Therefore, the desire to be admired by other people can instinctively lead one to spend Money far beyond his/her basic needs. Today, this case is revealed more obviously with the development and facilitation of communication among people. Nevertheless, technological developments lead to changes in the shopping habits of individuals.

^a Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, serhan.oral@atauni.edu.tr

^b Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, yusuf.bayraktar@atauni.edu.tr

^c Öğr. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Kurumsal İletişim ve Tanıtım Direktörlüğü, ahmetziya.basci@erzurum.edu.tr

^d Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, osman.capan@atauni.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 23.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 19.01.2022

Brands using channels such as social media and ecommerce platforms more effectively, created the opportunity for consumers to comment on any product and convey their opinions to others. The opportunity to share the experiences of the consumers about a brand with others has allowed the emergence of electronic word of mouth communication. This research was conducted with the aim of seeking an answer to the question of whether conspicuous consumption and electronic word-of-mouth communication have an effect on experiential brand perception or not. The research population consists of individuals who visited Palandöken Ski Center for any recreational activity in 2021. Data were collected from a total of 477 people. Multiple linear regression analysis is used for hypothesis testing. As a result of the research, it was concluded that conspicuous consumption and electronic word-of-mouth have a predictive role on experiential brand perception.

Keywords: Conspicuous consumption, Electronic word-of-mouth communication, Experiential brand, Palandoken



Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren beslenme, barınma, korunma gibi birtakım temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tüketim yapmaktadır. Ancak dünyada yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler sonucunda insanın tüketim alışkanlıkları tarihsel süreç içinde değişim göstermiştir. Bu değişimle birlikte tüketim olgusu yalnızca temel ihtiyaçları karşılayabilmek için değil, aynı zamanda bir statü veya prestij göstergesi olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, kişinin sahip olduğu zenginliği ve hiyerarşik üstünlüğünü başkalarına gösterebilmesine imkân tanıyarak sembolik bir güç göstergesi haline gelmiştir. Buna paralel olarak teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve özellikle web tabanlı uygulamaların sayısındaki artış, geleneksel pazarlama yöntemlerine alternatif oluşturarak markaların üretmiş olduğu mal ve hizmetleri farklı pazarlama yöntemleriyle tüketicilere ulaştırmasına olanak sağlamıştır. Bu pazarlama yöntemlerinden biri olan elektronik ağızdan ağıza iletişim sayesinde tüketiciler, satın aldıkları mal veya hizmete yönelik olumlu ya da olumsuz kanaatlerini zamandan ve mekândan bağımsız olarak diğer potansiyel müşterilerle paylaşma ve onların satın alma niyetleri üzerinde etkili olma fırsatı elde etmiştir.

Köker vd. (2019) elektronik ağızdan ağıza iletişim ile marka algısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi ele almış, Wang vd. (2018) genişletilmiş benlik kuramı temelinde sosyal ağlar ile marka kimliği arasındaki ilişkiyi incelemiş, Sun-Jin (2017) marka ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır. Gösterişçi tüketim, elektronik ağızdan ağıza iletişimin ve deneyimsel marka algısı değişkenleri üzerine odaklanan münferit çalışmalar olmasına rağmen bahsi geçen üç değişkeni birlikte ele alan; bir çalışma bulunmaması, bu araştırmanın yapılmasını teşvik etmiştir.

Gösterişçi tüketim, elektronik ağızdan ağıza iletişim ve deneyimsel marka algısı değişkenlerini ele alan bu çalışmada ilk olarak alan yazın taranarak kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve sonrasında araştırma hipotezini test üzere ilişkisel tarama deseni esas alınarak nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Palandöken Kayak Merkezi destinasyonundan elde edilen veriler ışığında çoklu doğrusal regresyon analizi yapılarak gösterişçi tüketim ile elektronik ağızdan ağıza iletişimin birlikte deneyimsel marka algısı üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Gösterişçi Tüketim Kavramı

Tüketim kavramı temelde insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için pazarda satılan hizmet ya da ürünlerin satın alınmasını, kullanılmasını ve el değiştirmesini kapsayan maddi ve sembolik pratikler bütünü olarak tanımlanabilir (Mansvelt, 2005). İnsanlık tarihi kadar eski olan bu kavram, anlık bir satın alma eyleminin ötesinde bireysel, sosyo-politik, özel ve kamusal birçok farklı alanın kesiştiği bir noktada yer almaktadır (Boğa & Başcı, 2016; Jane, 2006). Bu durum, tüketim kavramının sosyo-ekonomik ya da teknolojik gibi farklı gelişmelere karşı duyarlı bir olgu olduğunun göstergesidir. Sanayi devrimiyle başlayan süreçte ürünlerin seri ve standart bir şekilde geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte tüketim olgusu evrensel bir boyuta taşınmıştır. Böylece üretim anlayışı da dönüşüm geçirerek ihtiyaçtan ziyade daha geniş kesimlerin tüketimlerine yönelmiştir. Teknolojik alandaki yenilikler ve ticari hayatın gelişmesi, kentlerin sayısının ve yoğunluğunun artması veya yeni sosyal sınıflarının oluşması gibi etkenlerle beraber tüketim kültürü yaygınlaşarak tüketim toplumu gelişmiştir (Bocock, 2008). Nitekim ulus devletlerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik kalkınması, iletişim ve bilişim aygıtlarının son otuz yıldaki gelişimi gibi farklı etkenler, dünya toplumlarının birer tüketim toplumu haline gelmesine neden olmuştur. Bu tarihsel süreç içerisinde bireyler, hayatlarını inşa ederken dışa dönük bir tutum benimseyerek ötekini merkeze alan ve onu etkilemeye çalışan bir tür olarak, tüketen insana (homo consumens) evrilmiştir (Torlak, 2000). Küresel kapitalizmin gelişmesiyle yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış ve bunların kendilerini diğerlerinden farklılaştırma ihtiyaçları artmıştır. Bu süreçte üst sınıflar, gerek yaşam biçimleri gerek bunların göstergeleri olan tüketim kalıplarıyla kendilerini alt sınıflardan ayırtmaya çalışmıştır (Güleç, 2015). Ancak onların tüketim tarzları ve nesnelere, daha alt sınıflar tarafından zamanla taklit edilmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları korumaya yönelik gerçekleşen ve günümüzde de varlığını devam ettiren bu yarışta kişinin gücünü, statüsünü veya prestijini çevresine yansıtmak amacıyla yaptığı alışverişler olarak tanımlanan gösterişçi tüketim önemli bir yere sahiptir (Miller, 2012).

Gösterişçi tüketim kavramı, ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nin toplumsal yapısını politik, ekonomik, sembolik ve sosyo-kültürel açıdan eleştiren Thorstein Veblen (1857-1928)'in "The Theory of The Leisure Class" (Aylak Sınıfı Teorisi) adlı kitabıyla literatüre girmiştir (Güllülü vd., 2010; Kilsheimer, 1993). Gösterişçi tüketim, kişinin satın aldığı ya da tükettiği mal ve hizmetlerle egosunu tatmin etmek ve sosyal çevresinden daha üstün bir statüye sahip olduğunu göstermek amacıyla yaptığı alışverişlerden oluşmaktadır (O'Cass & McEwen, 2004). Bu bağlamda gösterişçi tüketim, asgari ihtiyaçların karşılanmasının ötesinde diğer insanların zihninde belirli bir izlenim ve algı oluşturmaya yöneliktir. Burada kişinin güçlü bir imaj oluşturması ve diğer insanlardan sınıfsal olarak ayırt edilmesine imkân tanıyan sembolik ürünleri satın alma eğilimi önemli bir rol oynamaktadır (Charles vd., 2009; Chaudhuri vd., 2011).

2. Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Kavramı

Tüketici davranışlarının şekillendirilmesinde ve pazarlama amacıyla bilgi aktarılmasında en eski yöntemlerden biri olarak kabul edilen ağızdan ağıza iletişim (Dellarocas, 2003), ticari kaygılar

gütmeksizin bir marka, hizmet veya ürün hakkında kaynak ve gönderici arasındaki mesaj alışverişi olarak tanımlanmaktadır (Kimmel & Kitchen, 2014). Kaynağın bir ürün, hizmet veya marka hakkındaki bilgi ve tecrübesini alıcıya aktarması sonucunda alıcının satın alma niyetini etkileyen gayriresmî bir iletişim süreci olan (Mahrinasari vd., 2017) ağızdan ağıza iletişim, genel olarak yüz yüze görüşmelerde güven hissi oluşturduğu için bir ürün veya hizmetle alakalı görüş yaymanın en etkili yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Allsop vd., 2007; Daugherty & Hoffman, 2014). Ağızdan ağıza iletişimin sahip olduğu bu güçlü etkinin temelinde onun tüketiciyi televizyon, radyo, yazılı ve görsel reklamlardan bağımsız olarak olumlu ya da olumsuz etkileyebilme özelliği yatmaktadır (Huete-Alcocer, 2017).

Daha güvenilir ve inandırıcı bir kanal olması sebebiyle tüketicinin görüş ve tecrübelerinin merkezi bir konumda yer aldığı ağızdan ağıza iletişim, bilişim teknolojilerinin gelişimi ve Web 2.0 tabanlı uygulamaların sunduğu avantajlarla form değiştirerek elektronik ağızdan ağıza iletişim kavramına evrilmiştir (Litvin vd., 2008). İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan elektronik ağızdan ağıza iletişim, her ne kadar bazı noktalarda geleneksel ağızdan ağıza iletişim ile benzerlik gösterse de her iki kavram arasında bazı temel farklılıklar bulunmaktadır (Filieri, 2015; Senecal & Nantel, 2004). Kişi, elektronik ağızdan ağıza iletişim sayesinde herhangi bir mal ve hizmete ilişkin bilgi ve tecrübesini çevrimiçi platformlar yoluyla diğer tüm potansiyel tüketici veya müşterilere aktarabilmektedir (Nieto vd., 2014). Başka bir ifade ile müşteriler, elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla satın aldıkları ürün ve hizmetler hakkındaki duygu, düşünce, görüş ve önerilerini doğrudan ilgili kuruma e-posta yoluyla ulaştırabileceği gibi bunları sanal ortamlarda da paylaşabilir (Haugtvedt vd., 2005). Bu durum, aynı ürün ya da hizmeti satın alma niyetinde olan müşteriler için geniş bir bilgi yelpazesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda yenilikçi bir pazarlama yöntemi olarak elektronik ağızdan ağıza iletişim, bir ürün veya hizmetle ilgili güvenilir bilgilerin zaman ve mekân kısıtı olmadan toplanmasına ve birden fazla kişiye aktarılmasına imkân sunmaktadır (Jeong & Jang, 2011; Litvin vd., 2008). Sunduğu bu geniş imkânlar aynı zamanda elektronik ağızdan ağıza iletişimi geleneksel ağızdan ağıza iletişimden ayıran temel farklılıklardır (Bronner & De Hoog, 2011). Nitekim Huete-Alcocer (2017), bu farklılıkları dört ana başlık altında değerlendirmektedir. Huete-Alcocer (2017)'in bu kavramlar arasındaki farklara yönelik değerlendirmeleri Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1. Ağızdan Ağıza İletişim ile Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki Farklar

	Ağızdan Ağıza İletişim	Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim
Güvenilirlik	Alıcı mesajın kaynağını bilir ve bu durum mesajın güvenilirliği olumlu yönde etkiler.	Alıcı mesajı oluşturan kişinin kim olduğunu bilmez; mesajı oluşturan kişi anonimdir ve bu durum mesajın güvenilirliğini olumsuz yönde etkiler.
Gizlilik	Konuşma özel biçimdedir, kişilerarasıdır; diyaloglar şeklinde ve gerçek zamanlı olarak yürütülür.	Kaynak tarafından paylaşılan bilgiler zaman sınırlaması olmaksızın özel olarak bir kişiye yönelik olabileceği gibi genel olarak pek çok kişiye yönelik de olabilir.
Yayımla Hızı	Mesajın yayılma hızı düşüktür.	Mesajın yayılma hızı yüksektir.
Erişilebilirlik	Mesaja sınırlı düzeyde erişim vardır.	Mesaja yüksek düzeyde erişim vardır.

3. Deneyimsel Marka Kavramı

Deneyim kavramı ilk olarak Holbrook ve Hirschman (1982) tarafından ele alınmış ve ürün ile müşteri arasındaki duygusal bağ olarak nitelendirilmiştir. Gün geçtikçe işletmeler tarafından ilgi odağı

olan deneyim kavramı Pine ve Gilmore (1998) tarafından ekonomik değer zincirinde kendine yer bulmuş ve “deneyim ekonomisi” biçiminde tanımlanmıştır. Deneyim ekonomisi yaklaşımı deneyimi dört alanda değerlendirmektedir. Buna göre deneyim eğlence, estetik, eğitim ve kaçış alanlarında gerçekleşmektedir. Deneyim ekonomisi anlayışının gelişmesiyle birlikte; tüketici ile marka arasında duygusal bir bağ oluşturma çabası olarak ifade edilebilen “deneyimsel pazarlama” yaklaşımı ortaya çıkmış ve geleneksel pazarlama anlayışından farklı olarak müşteri odaklılığı benimsemiştir. Deneyimsel pazarlama yaklaşımı satışa sunulan ürünlerin nitelikleriyle ya da müşterilere sağladığı yararlarla ilgilenmeyip, tüketicilerin yaşadığı deneyimlere odaklanmaktadır (Schmitt, 1999).

Deneyimsel pazarlama anlayışında tüketiciler için bir deneyim yaratma çabası vurgulanmaktadır. Ortaya çıkarılan bu deneyimin tüketici odaklı bir temelden gelmesi ve hedef profilin arzuları çerçevesinde geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Shaw ve Ivens (2002) müşteriler için oluşturulan deneyimin marka özelliği taşıması gerektiğini savunmaktadır.

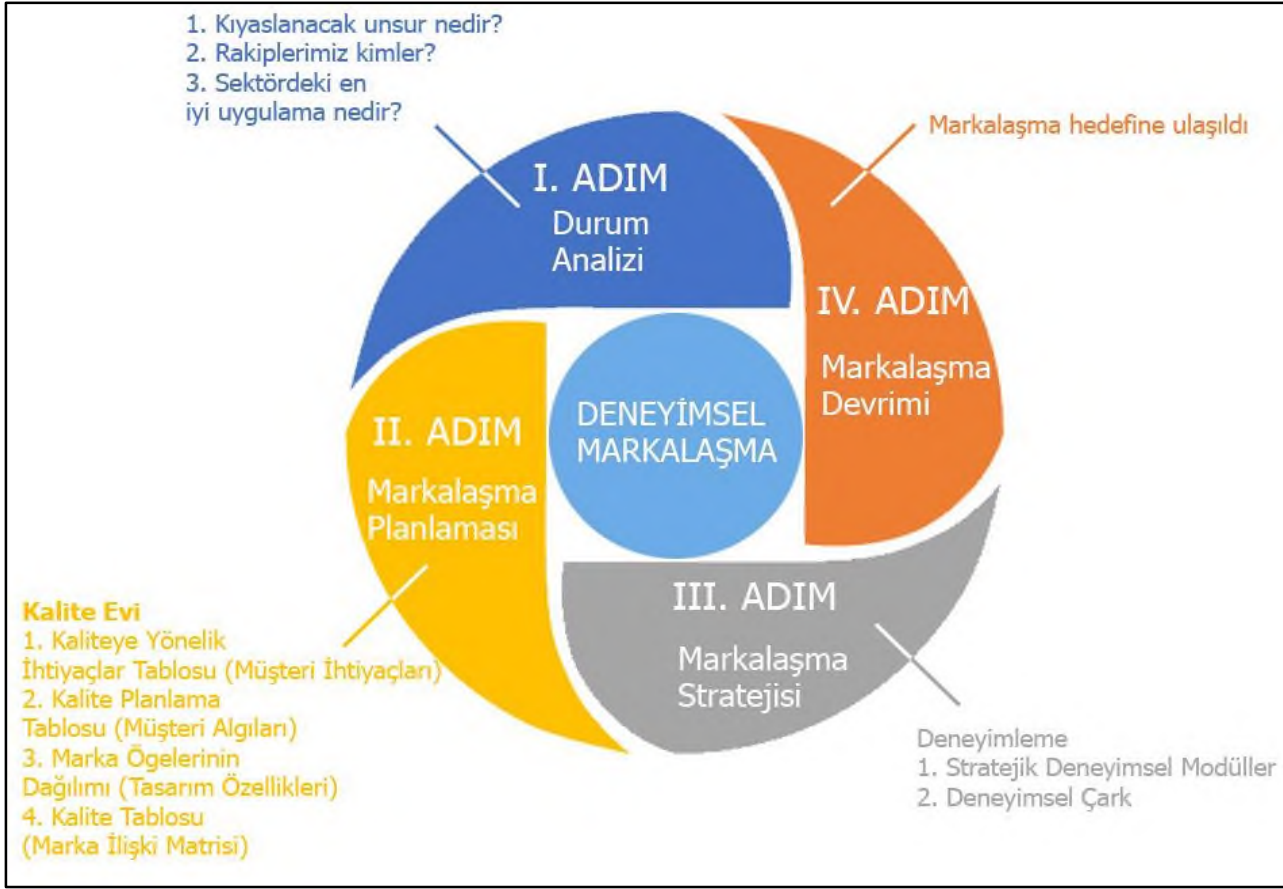
Marka kavramı mevcut ürünü piyasadaki diğer ürünlerden ayırt edebilecek bir sembol, işaret, sözcük ya da ambalaj vs. biçiminde tanımlanmaktadır (Kotler & Armstrong, 1989). Marka kavramının odak noktası “ayırt edici niteliği” olarak görülmektedir. Ayrıca marka sunulan mal veya hizmetin fonksiyonel değerini yükselten soyut bir oluşum olarak ifade edilmektedir (Uğuz, 2002). Geleneksel pazarlama yaklaşımında işletmeler marka stratejilerini, sundukları ürünü piyasadaki diğer ürünlerden ayırt etmek amacıyla kurgulamaktadır. Buna karşın pazarlama yaklaşımlarına yeni bir bakış açısı kazandıran deneyimsel pazarlama anlayışında marka kavramı “deneyimsel marka” biçiminde kullanılmaktadır. Deneyimsel marka anlayışında sunulan ürünlere yönelik belirlenen markaların tüketicilere bir deneyim yaşatması gerektiği savunulmaktadır (Jimenez-Barreto vd., 2020; Küçükşaracı & Sayımer, 2016; Noni vd., 2019; Özgören, 2013; Shamim & Ghazali, 2016). Tüketicinin bir mağazada karşılaştığı satış elemanı, dinlediği müzik, mağaza dekorasyonu ve ürünlerin sunumu bireylerin yaşadığı marka deneyimine örnek olarak gösterilebilir.

Schmitt (2003) deneyimsel pazarlama kapsamında marka yaratma sürecine vurgu yapmış ve marka yaratmak için 10 kural belirlemiştir:

1. Deneyimlerin planlı bir şekilde yaratılması gerekmektedir. Müşteriler için deneyimsel bir marka yaratılırken çeşitli sürprizler ya da entrikalar oluşturulmalıdır.
2. Ortaya çıkarılacak markanın işlevsel özellikleri ve müşteriler için oluşacak faydaları ikinci planda bırakarak müşteri deneyimi üzerine odaklanılmalıdır.
3. Deneyim yaratılırken çeşitli ayrıntıları ön planda tutmak gerekmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan deneyim müşterilerin zihinsel, duygusal ve fiziksel özelliklerine hitap etmelidir. Müşterilerin deneyimi yaşarken tatmin olmalarına imkân verilmelidir.
4. Yaratılan deneyim için müşterileri harekete geçiren, duygularına hitap eden, akılda kalıcı ve deneyimi özetleyen ve niteleyen bir simge ya da sembol oluşturulmalıdır.
5. Deneyim yaratılırken ürün odaklı değil tüketim odaklı düşünmek gerekmektedir. Bu kapsamda müşterilerin sosyo-kültürel özellikleri dikkate alınmalıdır.

6. Yaratılan deneyim bütünsel bir özellik taşımalıdır. Müşterilere sunulacak deneyim onların duyularına ve duygularına hitap etmeli, yaşam tarzlarını anımsatmalı ve popüler ya da sosyal kimlik cazibesi sağlamalıdır.
7. Yaratılan deneyimin müşterilerin hangi özelliğine hitap ettiğini belirlemek gerekmektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan deneyim duyuşsal, duygusal, düşünşsel, davranışsal ve ilişkişsel deneyim (Schmitt, 1999) modülleri kapsamında değeriendirilmelidir.
8. Deneyim yaratılırken araştırmacı ve yaratıcı olmak gerekmektedir. Ortaya çıkarılacak deneyim çeşitli metodolojik yöntemlerle elde edilen verilerin analizi ile geçerli ve güvenilir bir araştırmanın sonucunda yaratılmalıdır.
9. Ortaya çıkarılan deneyimsel marka çeşitli platformlarda denenmeli ve gelişmeler sürekli takip edilmelidir. Bu doğrultuda gerekli güncellemeler yapılmalıdır.
10. Ortaya çıkarılan deneyimsel markaya dinamizm ve diyonsianizm kazandırılmalıdır. Kavramı tutku ve yaratıcılık kavramları ile ilişkilendirilen diyonsianizm kavramı deneyime farklı bir ruh katmaktadır. Birçok işletme ortaya çıkardığı markayı yönetme noktasında çekingen, yavaş ve bürokratik davranmaktadır. Bu doğrultuda marka deneyimi zayıflamaktadır. Deneyimsel olarak yaratılan markanın yönetimi dinamik bir şekilde yürütülmelidir. Özetle tutkulu ve dinamik bir marka yaratmak deneyimsel pazarlama için çok önemlidir.

Marka deneyimi yaratmak için birtakım süreçlerin takip edilmesi gerekmektedir. Chen ve Mathews (2017) deneysel marka yaratma sürecini Şekil 1.'de açıklamaktadır.



Şekil 1. Deneysel Marka Yaratma Süreci

Deneysel marka yaratma süreci Mohr-Jakson (1996) tarafından geliştirilen “Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD - Quality Function Deployment)” sistemi esas alınarak hazırlanmıştır. Müşteri memnuniyeti üzerine odaklanan ve kapsamlı bir kalite sistemi olarak görülen QFD sistemi deneysel marka yaratma sürecinin önemli bir dayanağı olarak değerlendirilmektedir (Chen & Mathews, 2017). Deneysel marka yaratma süreci dört adımdan oluşmaktadır. Marka yaratma sürecinde olan yöneticilere yönelik, “durum analizi, markalaşma planlaması, markalaşma stratejisi ve marka değerlendirme” biçiminde isimlendirilen bu dört ana adımın takip edilmesi tavsiyesi verilmektedir (Coulter, 2000).

Deneysel marka yaratma sürecinin ilk adımı “durum analizi” aşamasıdır. Yöneticiler durum analizi yaparken “Rakiplerimiz kimler?” ve “Sektördeki en iyi uygulama nedir?” sorularına yanıt vermek durumundadır. İkinci adım olan “markalaşma planlaması” aşamasında rakiplerle bir kıyaslama analizi yapmak gerekmektedir. Bu adımda yöneticilerin “İşletmenin mevcut performansı nedir?” ve “Rakip firmalarla yapılan karşılaştırmada işletmemizin mevcut durumu nedir?” gibi soruları yanıtlaması beklenmektedir. Yöneticiler durum analizini ve markalaşma planlamasını QFD sisteminden yararlanarak yapmalıdır. QFD sistemi ile müşteri ihtiyaçlarının ve beklentilerinin ürüne dönüştürülerek müşteri memnuniyetine bağlayan bir kalite yönetim stratejisi olarak ifade edilmektedir. QFD sisteminde

marka yaratma sürecini takip etmek üzere “kalite evi tekniği” kullanılmaktadır. Bu teknikte müşterilerin ihtiyaçları ve beklentileri tespit edilmektedir. Ayrıca rakip kıyaslama yöntemleri ile elde edilen verilerden yola çıkılarak yaratılacak markanın tasarım özellikleri ve deneyimsel marka oluşturma stratejileri belirlenmektedir.

Deneyimsel marka yaratma sürecinin üçüncü adımı “markalaşma stratejisi” aşamasıdır. Bu adımda daha önce belirlenen tasarım özellikleri ve müşteri ihtiyaç ve beklentileri birleştirilerek bir marka stratejisi ortaya çıkarılmaktadır. Schmitt (1999) marka stratejisini belirleme aşamasında duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkişel deneyim modüllerinden oluşan “stratejik deneyimsel modüllerin” kullanımını önermektedir. Duyusal modül bireylerin beş duyu organı ile elde ettikleri deneyimleri yansıtmaktadır. Duygusal modül müşterilerin içsel duygularına ve hislerine hitap etmektedir. Düşünsel modül tüketiciye düşünsel bir aktivite kazandırarak müşterilerin zihinlerine odaklanmaktadır. Davranışsal modül bireyleri deneyimlerinin ardından harekete geçirecek deneyimlerini eyleme dönüştürme çabası olarak ifade edilmektedir. İlişkişel modül tüm modülleri kapsamakla birlikte tüketicileri geniş bir sosyal ve kültürel kimlikle ilişkilendirmektedir.

Deneyimsel marka yaratma sürecinin son aşaması “marka değerlendirme” adımıdır. Bu adımda daha önceki adımlarda ortaya çıkarılan marka stratejisinin nasıl müşteri sadakati yarattığı ve bu sadakatin sürdürülebilirliği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu adımın amacı markalaşma stratejisinin başlangıçta belirlenen stratejik hedeflere ulaşip ulaşmadığını değerlendirmektir. Başlangıçta belirlenen stratejik hedeflere ulaşamaması durumunda yeni bir strateji oluşturmak amacıyla markalaşma planlaması ve markalaşma stratejisi belirleme adımlarına geri dönülmelidir. Bu yöntemden anlaşılacağı üzere deneyimsel marka yaratma süreci dinamik ve değişken bir sistem olarak görülmektedir.

4. Palandöken Kayak Merkezi

Palandöken, Türkiye'nin doğusunda Erzurum ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bilinirliği yüksek, her geçen gün artan ziyaretçi sayısı ve uzun turizm sezonuna sahip bir kış turizmi merkezi olan Palandöken, havalimanına yakın olmasıyla da ilgi çeken bir destinasyondur. Ününü daha çok kayak merkezi olarak duyuran bölge farklı branşlarda kış sporlarına ev sahipliği yapmaktadır. *Snowboard* ve alp disiplini için uygun pistlere sahip olan Palandöken, yamaç paraşütü, dağcılık, *snowtube*, *paintball*, buz tırmanışı gibi farklı aktivitelere ev sahipliği yapmaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2021). Ayrıca çeşitli rekreasyonel faaliyetleri ziyaretçilerine sunan Palandöken, bu özelliği sayesinde yaz ve kış mevsimlerinde ziyaretçilerin uğrak yeri olarak göze çarpmaktadır. Palandöken; insan sapanı, dev salıncak, yamaç paraşütü, festivaller, konserler, dağ bisikleti vb. birçok aktiviteye ev sahipliği yapmasıyla da yalnızca bir kayak merkezi olmadığını göstermektedir.



Resim 1. Palandöken Rekreasyon Alanı
(Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2021)



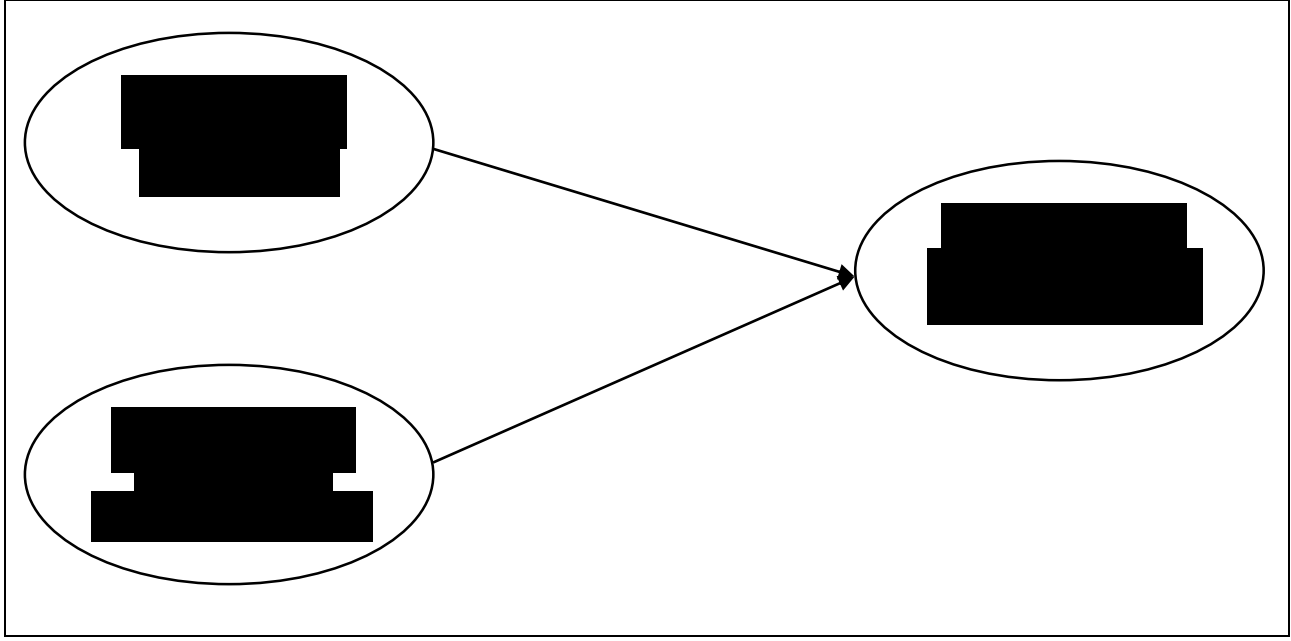
Resim 2. Yamaç Paraşütü (Anadolu Ajansı, 2021)

Ev sahipliği yaptığı uluslararası etkinlikler sayesinde alt ve üst yapısı gelişen Palandöken Kayak Merkezi yabancı turistlerin uğrak yeri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında sunduğu farklı aktiviteler sayesinde yerli turistin de tercih ettiği bir destinasyondur. Özellikle 2011 yılında ev sahipliği yaptığı “25. Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunları” ile ismini daha fazla duyurmaya başlamış ve şehir ekonomisine sağladığı katkı artmıştır (Erzurum Valiliği, 2021). Uluslararası organizasyonlar ve yurtiçi tanıtımlarla marka değeri her geçen gün yükselen Palandöken Kayak Merkezi insanların daha fazla tercih ettikleri bir destinasyon olmaya başlamıştır.

B. METODOLOJİ

1. Araştırmanın Modeli ve Araştırma Hipotezi

Araştırma Palandöken Kayak Merkezi’nde bir deneyim yaşamış ziyaretçilerin gösterişçi tüketim düzeylerini, elektronik ağızdan ağıza iletişim faaliyetlerini ve deneyimsel marka algılarını belirlemek üzere kurgulanmıştır. Bu bağlamda araştırmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma, ilişkisel tarama deseni esas alınarak yürütülmüştür. İlişkisel tarama deseninde araştırmacı bir ya da daha fazla bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerinde değişikliğe neden olup olmadığı, değişme varsa bunun nasıl olduğunun belirlenmesiyle ilgilenmektedir (Mertens, 2019). Araştırma modeli Şekil 2.’de gösterildiği gibidir.



Şekil 2. Araştırma Modeli

Mason (1992)'a göre statü ve gösteriş arzusu yalnızca zenginlere özgü bir duygu olarak görülmemektedir. Belk (1988)'e göre gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanlar gösterişçi tüketim eğilimlerini temel ihtiyaçlarının giderilmesi konusunun önünde tutmaktadır. Buna göre her düzeydeki tüketici sosyal statü için tüketme eğilimi göstermektedir. Gösterişçi tüketim insanların bireysel kimlik yaratma sürecinde markalar ile ilişki içerisindedir. Tüketicilerin bir başarı ya da özdeşleşme duygusu göz önüne alındığında markaların gösterişçi tüketim ile arasında bir ilişki olduğu ifade edilebilmektedir (O'Cass & McEwen, 2004).

Elektronik ağızdan ağıza iletişim, her ne kadar bazı dezavantajlar içerse de sosyal medya uygulamaları, bloglar, forumlar, sohbet odaları ve diğer çevrimiçi sosyal paylaşım ağlarının gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle giderek artan ve yaygınlaşan bir kullanım alanına sahiptir. Sosyal medya platformlarıyla kolaylaşan bu bilgi alma/yayma süreçleri, kullanıcıların marka tercihleri kadar bu markaların imajlarını veya bunlara yönelik değerlendirmeleri de etkilemektedir. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren turizm işletmelerinin marka imajları, daha çok müşterilerin deneyim aktarımları doğrultusunda şekillendiği için elektronik ağızdan ağıza iletişimin bu gücünden fazlasıyla etkilenmektedir (Cheung & Thadani, 2012).

Alan yazın incelemesi sonucunda ortaya çıkan bilgiler ışığında gösterişçi tüketim ile marka arasında ve elektronik ağızdan ağıza iletişim ile marka arasında bir ilişkinin olabileceği görülmüştür. Bu bağlamda her iki değişken ile deneyimsel marka algısı arasındaki ilişki bu araştırmaya konu olmuştur. Bu bilgiler ışığında araştırmanın modeli ilişkişel tarama deseni esas alınarak gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişimin birlikte deneyimsel marka algısı üzerindeki etkisinin belirlenmesi üzerine oluşturulmuştur. Araştırmanın modelini test etmek amacıyla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim birlikte deneyimsel marka algısını anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Palandöken Kayak Merkezi, hem yaz hem de kış mevsimlerinde ziyaretçilerine rekreasyonel açıdan birçok aktivite sunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın uygulama alanı olarak belirlenen bu bölge bir yıl içerisinde çok fazla ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Araştırmanın evrenini Palandöken Kayak Merkezi'nde herhangi bir rekreasyonel faaliyete katılım gösteren bireyler oluşturmaktadır. Bu bağlamda son bir yıl içerisinde Palandöken Kayak Merkezi'nin ağırladığı, kişi sayısı net olmamakla birlikte resmi makamlardan alınan bilgiler doğrultusunda, yaklaşık 530 bin kişi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada evreni temsil etmek üzere olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme tekniği kullanılarak örneklem grubu belirlenmiştir. Kolayda örnekleme tekniği, araştırmacının para, zaman vb. olgulardan fayda sağlamasını ve ihtiyaç duyduğu örnekleme en kolay, hızlı, ekonomik ve yüksek verimlilikle ulaşmasını hedefleyen bir örnekleme yöntemidir (Aaker vd., 2007). Bu doğrultuda evreni temsil etmek üzere yeterli örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004).

3. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırmada verilerin elde edilebilmesi için anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ait demografik bilgileri elde etmeyi hedefleyen 5 ifade bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcılara 21 ifade yöneltilmiştir. Bu 21 ifade üç ayrı ölçeğin birleşiminden oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan ilk 6 ifade "Gösterişçi Tüketim" ölçeğine aittir. Demir (2009) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "Gösterişçi Tüketim" ölçeği "Sosyal Statü ve Prestij Kazanma" ile "Öykünme" olarak iki boyuttan oluşmaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde 8 ifadeden oluşan "Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim" (EAAİ) ölçeği bulunmaktadır. Goyette vd. (2010) tarafından geliştirilen ve Karabulut ve Bulut (2016) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek, "Pozitif Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim" (PEAAİ) ve "Negatif Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim" (NEAAİ) biçiminde adlandırılan iki boyuttan oluşmaktadır. NEAAİ boyutuna ilişkin maddeler ölçek yapısı itibarıyla ters kodlanmıştır. Anket formunun son bölümünde Brakus vd. (2009) tarafından geliştirilen ve Ekici (2012) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "Deneyimsel Marka Algısı" ölçeği yer almaktadır. "Deneyimsel Marka Algısı" ölçeği tek boyuttan ve 7 maddeden oluşmaktadır. Ölçekler katılım derecesine göre tasarlanmış ve 5'li Likert tekniği (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) ile katılımcılara sunulmuştur.

4. Veri Setinin Normal Dağılımı

Araştırma modeli esas alınarak belirlenen hipotezin test edilebilmesi için yapılacak testlere karar verebilmek adına veri setine yönelik normallik testleri uygulanmıştır. İlk olarak veri setinde yer alan uç değerleri belirlemek amacıyla gösterişçi tüketim, elektronik ağızdan ağıza iletişim ve deneyimsel marka algısı ölçeklerinin Z puanları hesaplanmıştır. Z puanları hesaplanırken kriter olarak $-3 < Z \text{ puanı} < +3$ referans aralıkları baz alınmıştır (Ovla & Taşdelen, 2012). Belirtilen referans aralıkları dikkate alınarak

elektronik ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde 5 katılımcıya ait veri uç değer olarak değerlendirilmiş ve veri setinden çıkarılmıştır. Ayrıca çok değişkenli analizlerde veri setinin daha hassas bir yapıya kavuşabilmesi için Mahalanobis uzaklık kat sayısı, Cook's ve Leverage değerlerine bakılması istatistiki açıdan önemli görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın veri seti incelenmiş ve referans aralıkları Mahalanobis uzaklık kat sayısı için 0-13.82, Cook's değeri için 0-1 ve Leverage değeri için .000-.020 olarak belirlenmiştir (Seçer, 2015). Bu bağlamda referans aralıklarında yer almayan 8 katılımcıya ait veri uç değer olarak belirlenmiş ve veri setinden çıkarılmıştır. Buna göre başlangıçta 477 katılımcıdan oluşan veri seti 464 olarak son halini almıştır.

Veri setinin normal dağılım durumunu incelemek için araştırmada kullanılan 3 ölçeğin de mod, medyan ve aritmetik ortalama değerleri incelenmiştir. Mod ve medyan değerlerinin aritmetik ortalamaya olan uzaklıklarının ± 1 düzeyinde olması veri setinin normal dağılımına ilişkin göstergelerden biridir (Cengizhan, 2018). Gösterişçi tüketim ölçeğine ait mod (3.00), medyan (2.83) ve aritmetik ortalama (2.82) değerleri incelenmiş ve bu değerlerin esas alınan referans aralığında olduğu tespit edilmiştir. Elektronik ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde mod (4.00) ve medyan (4.00) değerlerinin aritmetik ortalamaya (4.03) olan uzaklıklarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Son olarak deneyimsel marka algısı ölçeğine ilişkin mod (4.00), medyan (3.42) ve aritmetik ortalama (3.43) değerleri incelenmiş ve referans aralıkları arasında olduğu saptanmıştır. Veri setinin normal dağılımına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinde referans aralığı ± 1.96 olarak kabul edilmiştir (Cengizhan, 2018). Gösterişçi tüketim ölçeğine ait çarpıklık (-.097) ve basıklık (-.280) değerlerinin referans aralığı içerisinde olduğu görülmüştür. Elektronik ağızdan ağıza iletişim ölçeğine ilişkin çarpıklık (-.309) ve basıklık (-.232) değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu saptanmıştır. Deneyimsel marka algısı ölçeğinde çarpıklık (-.362) ve basıklık (-.038) değerlerinin normal dağılıma engel teşkil etmediği görülmüştür. Ayrıca histogram grafikleri incelenmiş ve veri setinin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Ek olarak veri setinin normal dağılımını test etmek amacıyla Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve $p > .05$ (Tabachnick ve Fidell, 2015) şartını sağlamadığı görülmüştür. Ancak bu duruma büyük örneklerde sıklıkla rastlanabilmektedir. Kolmogorov Smirnov testinin tek başına normallik dağılımına ilişkin belirleyici kriter olmadığı (Pallant, 2017) dikkate alındığında ve diğer normallik kriterleri incelendiğinde veri setinin normal dağılım gösterdiği kanaatine varılmıştır. Ayrıca veri setine güvenilirlik testi uygulanmış, her bir ölçeğin Cronbach Alpha kat sayısı analiz edilmiştir. Gösterişçi tüketim ölçeğinin Cronbach Alpha kat sayısı .629, elektronik ağızdan ağıza iletişim ölçeğinin Cronbach Alpha kat sayısı .691 ve deneyimsel marka algısı ölçeğinin Cronbach Alpha kat sayısı .896 olarak hesaplanmıştır. Bu durum veri setinde gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkenlerinin güvenilirliğinin kabul edilebilir seviyede olduğunu, deneyimsel marka algısı değişkeninin ise yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010).

5. Ölçeklerin Geçerliğinin Test Edilmesi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin uygulama alanındaki geçerliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Buna göre Gösterişçi Tüketim ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi iki faktörlü yapısı doğrulanamamıştır. Ancak Gösterişçi Tüketim ölçeği tek boyut olarak değerlendirildiğinde model uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür

(RMSEA=.056, RMR= .059, NFI=.98, CFI=.99, IFI=.99, RFI=.94, AGFI=.96, GFI=.99). EAAİ ölçeğinin faktör yapısı incelendiğinde NEAAİ boyutunun iki maddeden oluştuğu görülmüş ve bir ölçekte alt faktörün en az 3 maddeden oluşması gerektiği (Büyüköztürk, 2012) bilgisine dayanarak tek boyut olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda EAAİ ölçeğine yönelik doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve uyum indekslerinin kabul edilebilir değerler içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir (RMSEA=.073, RMR= .022, NFI=.97, CFI=.98, IFI=.98, RFI=.95, AGFI=.93, GFI=.97). Deneyimsel Marka Algısı ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. Buna göre yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indekslerinin kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmüştür (RMSEA=.067, RMR= .028, NFI=.97, CFI=.98, IFI=.98, RFI=.96, AGFI=.94, GFI=.97). Araştırmada kullanılan ölçeklerin uyum indeksleri incelendiğinde tüm değerlerin kabul edilebilir düzeyde oldukları tespit edilmiştir (Munro, 2005; Waltz vd., 2010; Wang & Wang, 2012).

C. BULGULAR

1. Demografik Değişkenler

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların profillerini tespit etmek amacıyla demografik değişkenler incelenmiştir. Katılımcılara yönelik demografik değişkenlerin dağılımı yüzde ve frekans oranlarıyla Tablo 2.'de görülmektedir.

Tablo 2. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Demografik Özellik	Değişken	n	%
Cinsiyet	Erkek	275	59.3
	Kadın	189	40.7
Yaş	18-26 arası	213	45.9
	27-36 arası	145	31.3
	37-46 arası	66	14.2
	47 yaş ve üzeri	40	8.6
Medeni Durum	Evli	154	33.2
	Bekâr	310	66.8
Eğitim Durumu	İlköğretim	3	.6
	Ortaöğretim	26	5.6
	Ön lisans	35	7.5
	Lisans	274	59.1
	Lisansüstü	126	27.2
Aylık Gelir	2825 TL'den az	178	38.4
	2825 TL - 5000 TL	121	26.1
	5001 TL - 9000 TL	111	23.9
	9001 TL ve üzeri	54	11.6

Tablo 2. incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerde, erkek katılımcıların % 59,3'lük (275 kişi) bir oran ile kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarının dağılımına bakıldığında ise 18-26 yaş arası bireylerin % 45,9'luk (213 kişi) bir orana sahip olduğu ve en çok katılımın bu yaş grubunda olduğu görülmektedir. 47 yaş ve üzeri bireylerin ise % 8,6 (40 kişi) oranıyla en az katılım gösteren grup olduğu söylenebilir. Katılımcılar medeni durumlarına göre incelendiğinde ise bekâr (% 66,8) olanların evli (% 33,2) olanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmanın diğer bir demografik değişkeni olan katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde lisans eğitimi alanların % 59,1 (274 kişi) ile ilk sırada, ilköğretim eğitimi alan bireylerin ise % .6 (3 kişi) ile son sırada yer aldığı

gözlemlenmiştir. Son olarak katılımcıların gelirleri incelendiğinde 2825 TL'den az gelirleri olan bireyler % 38,4'lük (178 kişi) oranla en fazla katılım gösteren grup olmuştur. 9001 TL ve üzeri gelire sahip olan bireyler ise % 11,6 (54 kişi) ile en az katılım gösteren grupta yer almaktadır. Bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılım sağlayan bireylerin, gelir düzeylerinin çok yüksek olmamasına karşın yüksek bir eğitim düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum Palandöken Kayak Merkezi'nin yalnızca kayak yapmak için ziyaret edilmediği, daha az maliyetli rekreasyonel faaliyetler için de ziyaret edildiği yorumunun yapılabilmesini sağlamıştır.

2. Veri Analizleri

Bu araştırma, gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişimin deneyimsel marka algısı üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemek üzere kurgulanmıştır. Bu amaçla çalışmanın modeli ve hipotezi bu örgü üzerine şekillendirilmiştir. Araştırmada istenilen hedeflere ulaşabilmek amacıyla veri seti çoklu doğrusal regresyon analizi ile test edilmiş ve çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizinin uygulanabilmesi için öncelikle değişkenler arasındaki ilişki incelenmiş ve Tablo 3.'de korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Deneyimsel Marka Algısı, Gösterişçi Tüketim ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki

	DM	GT	EEAİ
DM	1	.470**	.641**
GT	.470**	1	.239**
EEAİ	.641**	.239**	1

GT: Gösterişçi Tüketim, EEAİ: Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim, DM: Deneyimsel Marka, ** $p < .01$

Tablo 3.'de deneyimsel marka algısı, gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda deneyimsel marka algısı ile gösterişçi tüketim ($r=.470$, $p<.01$) ve elektronik ağızdan ağıza iletişim ($r=.641$, $p<.01$) değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca gösterişçi tüketim ile elektronik ağızdan ağıza iletişim ($r=.239$, $p<.01$) değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Çoklu doğrusal regresyon analizinde bağımsız değişkenler arasında .90 üzeri bir ilişki olmaması beklenmektedir. Aksi durumda çoklu doğrusal bağıntı problemi ortaya çıkmaktadır (Seçer, 2015). Tablo 3. incelendiğinde bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyinin çoklu doğrusal bağıntı problemi oluşturmadığı görülmektedir.

Araştırma hipotezini test etmek üzere çoklu doğrusal regresyon analizinin kullanılabilmesi için veri setinde çoklu doğrusal bağıntı probleminin incelenmesi çalışmanın daha doğru ilerlemesini sağlamaktadır. Bu nedenle veri setinde bağımsız değişkenlere ilişkin Durbin-Watson değerinin 1-3 aralığında olması, Tolerance değerinin .10'dan fazla olması ve VIF değerinin ise 10'dan büyük olmaması beklenmektedir (Seçer, 2015). Bu nedenle araştırmanın veri seti incelenmiş kriterlerin sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda veri setinde Durbin-Watson değerinin (1.734) referans aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak değişkenlerin Tolerans (.943) ve VIF (1.060) değerlerinin kabul edilebilir bir düzeyde olduğu saptanmıştır. Bu bilgiler ışığında veri setinde çoklu

doğrusal bağıntı probleminin olmadığı görülmüş ve araştırma hipotezini test üzere çoklu doğrusal regresyon analizi aşamasına geçilmiştir.

Tablo 4. Gösterişçi Tüketim ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin, Deneyimsel Marka Algısı Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

	Değişken	B	Standart hata	β	t	P
Model 1	Sabit	-.011	.194		-0.58	.954
	EAAİ	.853	.048	.641	17.940	.000
Model 2	Sabit	-.713	.189		-3.769	.000
	EAAİ	.746	.044	.560	16.825	.000
	GT	.401	.040	.337	10.111	.000

(Model 1; $R=.641$, $R^2=.409$, $F=321.856$, $p<.05$; Model 2; $R=.719$, $R^2=.515$, $F=247.300$, $p<.05$)

Gösterişçi tüketim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkenlerinin deneyimsel marka algısı üzerindeki etkisine ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonucu Tablo 4.'te görülmektedir. Buna göre EAAİ değişkeninin deneyimsel marka algısını anlamlı bir şekilde etkilediği ve varyansın yaklaşık % 40,9'unu açıkladığı görülmektedir (Model 1; $R=.641$, $R^2=.409$, $F=321.856$, $p<.05$). Model 2.'de EAAİ ve GT değişkenlerinin birlikte deneyimsel marka algısı üzerinde anlamlı bir şekilde etkili olduğu ve deneyimsel marka algısı değişkeninin varyansının % 51,5'ini açıkladıkları görülmektedir (Model 2; $R=.719$, $R^2=.515$, $F=247.300$, $p<.05$). Elde edilen bulgular doğrultusunda gösterişçi tüketim değişkeni ile elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkeninin birlikte deneyimsel marka algısı değişkenini anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bilginin ASı'nın yanıtı niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Sonuç ve Tartışma

Gösterişçi tüketim ile elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkenlerinin deneyimsel marka algısı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma ilişkisel tarama modeli esas alınarak yürütülmüştür. Araştırma modeli değişkenler arasındaki ilişkiden yola çıkılarak oluşturulmuş ve değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri alan yazın taramasıyla desteklenmiştir. Bu doğrultuda gösterişçi tüketim ile marka algısı arasındaki ilişki, bireylerin sosyal statü kazanma eğilimleri bağlamında açıklanmıştır.

Alan yazın taramasıyla ortaya konulan araştırma modeli esas alınarak "gösterişçi tüketim ile elektronik ağızdan ağıza iletişim birlikte deneyimsel marka algısını etkilemektedir" hipotezi test edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda gösterişçi tüketim ile elektronik ağızdan ağıza iletişimin birlikte deneyimsel marka algısı üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre H_1 kabul edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular alan yazınla karşılaştırılmış ancak bu üç değişkenin bir arada değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca araştırmada ele alınan değişkenlere ilişkin alan yazındaki çeşitli çalışmaların sonuçları ele alınmıştır.

Köker vd. (2019) tüketicilerin sosyal medya platformlarında çeşitli markalarla kurdukları bağ ile elektronik ağızdan ağıza iletişim düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmaya göre bireylerin sosyal medyada markalarla kurdukları bağ, elektronik ağızdan ağıza iletişimin inanırlığını, etkilenme düzeyini ve tüketici tutumunu olumlu ve anlamlı bir biçimde etkilemektedir. Köker vd. (2019) tarafından ortaya konulan EAAİ ile marka arasındaki ilişki bu çalışmanın sonuçlarıyla uyum göstermektedir.

Ayrıca farklı ölçme araçları kullanılmasına rağmen iki araştırmanın bulguları benzerlik göstermektedir. Bu kapsamda araştırma bulguları alan yazınla desteklenmektedir. Wang vd. (2018) tüketici davranışlarını inceleyen genişletilmiş benlik kuramı temelinde sosyal ağlar ile marka kimliği arasındaki ilişkiyi incelemiş ve genişletilmiş benliğin sosyal medya ağlarına katılım ile marka kimliği arasında bir aracı değişken rolü olduğunu tespit etmiştir. Wang vd. (2018) tarafından vurgulanan genişletilmiş benlik kuramı ile gösterişçi tüketim kavramı bireylerin benzer özelliklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda genişletilmiş benlik kuramının marka kimliği ile arasındaki ilişki aslında gösterişçi tüketim kavramı ile marka arasındaki ilişkiyi de vurgulamaktadır. Buna göre iki çalışmada da kullanılan değişkenlerin ve ortaya konulan bulguların benzerlik gösterdiği söylenebilir. Sun-Jin (2017) marka geçmişi (ürünün üretildiği ülke ile markasının sahip olduğu ülke) ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmaya göre marka geçmişi değişkenleri arasında uyum olduğunda (aynı ülke) tüketicilerin marka tercihinde gösterişçi tüketim eğilimi gösterdikleri gözlenmiştir. Ayrıca ürüne yönelik marka geçmişi değişkenleri uyum göstermediğinde (farklı ülke) tüketicilerin marka tercihleriyle gösterişçi tüketim eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna göre Sun-Jin (2017) tarafından yürütülen araştırma ile bu araştırmanın sonuçları gösterişçi tüketim kavramının marka tercihi ve marka algısı ile ilişkisini farklı bakış açılarıyla ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalara Öneriler

Araştırmada kullanılan kolayda örnekleme yöntemi araştırmacı tercihinin bağlı olarak katılımcı belirlenmesi sebebiyle araştırma evrenini temsil etme yetisi bakımından bir kısıt olarak kabul edilebilir. Gelecek araştırmalarda olasılıklı örneklem teknikleri kullanılarak bu kısıtın önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın veri toplama süreci sırasında Covid-19 pandemisi dolayısıyla Palandöken Kayak Merkezi'nde pandemi öncesinde deneyim yaşamış olan kişilere ulaşılmıştır. Bu durum evreni temsil etme noktasında araştırmanın sınırlılıkları arasında gösterilebilir. Pandemi sonrası yapılacak araştırmalar yeni bulgularla araştırma sonuçlarını geliştirebilir. Araştırmanın değişkenleri ele alındığında Gösterişçi Tüketim ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Deneyimsel Marka Algısı üzerindeki etkisinin toplam puanlar üzerinden ele alınması planlanmıştır. Ayrıca değişkenlere yönelik alt boyutlara ilişkin model kurulmuş, fakat Gösterişçi Tüketim değişkeninin alt boyutu olan "Öykünme" boyutunun Deneyimsel Marka Algısı değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Bu doğrultuda araştırma modeli toplam puanlar üzerine kurgulanmıştır. Bu durum araştırmanın sınırlılıkları arasında değerlendirilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular ve alan yazın incelemeleri dikkate alındığında bireylerin deneyimsel marka algılarını açıklayan farklı değişkenlerin incelenmesinin, yeni bir bilimsel çalışmanın konusu olabileceği düşünülmektedir. Turizm sektörü özelinde yürütülen bu araştırmaya ek olarak farklı sektörler üzerinde yapılacak araştırmalar alan yazına farklı bir bakış açısı kazandırabilecektir. Markaların geleneksel pazarlama yöntemleri yerine deneyimsel ve elektronik pazarlama yaklaşımlarına önem vermesinin yerinde olacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda markaların tüketici deneyimlerine odaklanarak müşteri istek ve beklentilerini elektronik ağızdan ağıza iletişim kanalıyla elde etmesi, bir geri bildirim politikası olarak benimsenebilir. Günümüzde tüketim olgusunun bir statü ve güç sembolü

haline gelmesi, marka sahiplerine tüketicilerin marka tercihini yönlendirebilmesi adına bir ipucu verebilir.

Etik Kurul İzni

Bu alıŐma için etik kurul izni Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'nın 31.03.2021 tarih ve 74 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

ıkar atıŐması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar atıŐması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- Aaker, D. A., Kumar, V., & Day, G. S. (2007). *Marketing research*, (9. Edition). John Wiley & Sons, Danvers.
- Allsop, D., Bassett, B., & Hoskins, J. (2007). Word-of-mouth research: Principles and applications. *Journal Of Advertising Research*, 47(4), 398-411.
- Anadolu Ajansı, (2021, Ağustos 30). Kayağın adresi Palandöken'de yamaç paraşütü keyfi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kayagin-adresi-palandokende-yamac-parasutu-keyfi/1379871>
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal Of Consumer Research*, 15(2), 139-168.
- Bocock, R. (2008). *Consumption*. Roudledge.
- Boğa, Ö., & Başcı, A. (2016). Ağızdan ağıza pazarlamanın gösterişçi tüketim üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 463-489.
- Brakus, J. J., Schmitt, B., & Zarantonello, L. (2009). Brand experience: What is it? How is it measured? Does it affect loyalty?. *Journal of Marketing*, 73, 52-68.
- Bronner, F., & De Hoog, R. (2011). Vacationers and eWOM: Who posts, and why, where, and what. *Journal Of Travel Research*, 50(1), 15-26.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (17. Baskı). Pegem A. Yayıncılık.
- Cengizhan, C. (2018). Temel istatistik kavramları. Mimoza Marmara: <http://mimoza.marmara.edu.tr/~cahit/Yayin/belge/ista/index.html#4.%20NORMAL%20DA%C4%9EILIM>
- Charles, K. K., Hurst, E., & Roussanov, N. (2009). Conspicuous consumption and race. *The Quarterly Journal of Economics*, 124(2), 425-467.
- Chaudhuri, H. R., Mazumdar, S., & Ghoshal, A. (2011). Conspicuous consumption orientation: Conceptualisation, scale development and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4), 216-224.
- Chen, H. L. & Mathews, S. (2017). Experiential brand deployment: Improving tourism brand evaluations. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 41(5), 539– 559.
- Cheung, C., & Thadani, D. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision Support Systems*, 54(1), 461-470.
- Coulter, M. K. (2000). *Strategic management in action* (3rd ed.). Prentice-Hall.
- Daugherty, T., & Hoffman, E. (2014). ewom and the importance of capturing consumer attention within social media. *Journal of Marketing Communications*, 20(1-2), 82-102.
- Dellarocas, C. (2003). The digitization of word of mouth: Promise and challenges of online feedback mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424.
- Demir, F. (2019). *Y kuşağının tatil tercihlerinde sosyal ağlar ve gösterişçi tüketim* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, N. (2012). *Deneyimsel pazarlama ve seyahat deneyimi: Türk Hava Yolları örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2021, Ağustos 28). Kış turizmi. <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56072/kis-turizmi.html>


- Erzurum Valiliği, (2021, Ağustos 30). Palandöken ve kayak. <http://www.erzurum.gov.tr/palandoken-ve-kayak>
- Filieri, R. (2015). What makes online reviews helpful? A diagnosticity-adoption framework to explain informational and normative influences in e-WOM. *Journal of Business Research*, 68(6), 1261-1270.
- Goyette, I., Ricard, L., Bergeron, J., & Marticotte, F. (2010). e-WOM scale: Word-of-mouth measurement scale for e-services context. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27, 5-23.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 62-82.
- Güllülü, U., Ünal, S., & Bilgili, B. (2010). Kendini gösterim ve kişilerarası etkileşimin gösterişçi tüketim üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 105-139.
- Haugtvedt, C., Machleit, K., & Yalch, R. (2005). *Online consumer psychology: Understanding and influencing consumer behavior in the virtual world*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Holbrook, M., & Hirschman, E. (1982). The experiential aspects of consumption: consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Huete-Alcocer, N. (2017). A literature review of word of mouth and electronic word of mouth: implications for consumer behavior. *Frontiers In Psychology*, 1(8), 1256.
- Jane, M. (2006). *Cities and consumption*. Routledge.
- Jeong, E., & Jang, S. (2011). Restaurant experiences triggering positive electronic word-of-mouth (eWOM) motivations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 356-366.
- Jimenez-Barreto, J., Rubio, N., & Campo, S. (2020). Destination brand authenticity: What an experiential simulacrum! A multigroup analysis of its antecedents and outcomes through official online platforms. *Tourism Management*, 77, 104022.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayınevi.
- Karabulut, A. N., & Bulut, Z. A. (2016). Extending our understanding of consumers' ewom behavior: Gender and generation differences. *18th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Building Resilient Society" –Croatia, Zagreb*.
- Kilsheimer, J. C. (1993). *Status consumption: The development and implications of a scale measuring the motivation to consume for status* (Yayımlanmamış doktora tezi). The Florida State University College of Business.
- Kimmel, A., & Kitchen, P. (2014). WOM and social media: Presaging future. *Journal of Marketing Communications*, 20(1-2), 5-20.
- Koker, N. E., Maden, D., & Koseoglu, O. (2019). Tüketicilerin sosyal ağlarda markalarla bağ kurması elektronik ağızdan ağıza iletişimlerini nasıl etkiliyor?. *Istanbul Business Research*, 48(2), 284-312.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (1989). *Principles of marketing* (4th ed.). Prentice-Hall.

- Küçükşaraç, B., & Sayımer, İ. (2016). Deneyimsel pazarlama aracı olarak artırılmış gerçeklik: Türkiye'deki Marka deneyimlerinin etkileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51, 73-95.
- Litvin, S., Goldsmith, R., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*, 29(3), 458-468.
- Mahrinasari, M., Marquette, C., & Bangsawan, S. (2017). Impact of electronic word-of-mouth communication on building brand equity: An Indonesian perspective. *J. Global Business Advancement*, 10(5), 527-545.
- Mason, R. (1992). Modelling the demand for status goods. İçinde F. W. Rudmin & M. Richins (Eds.). *SV - meaning, measure, and morality of materialism* (ss. 88-95). Association for Consumer Research.
- Mertens, D. M. (2019). *Eğitim ve psikolojide araştırma ve değerlendirme* (Çev. Edt.: İ. Seçer ve U. Ulaş). Anı Yayıncılık.
- Miller, D. (2012). *Consumption and its consequences*. Polity.
- Mohr-Jackson, I. (1996). Quality function deployment: A valuable marketing tool. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 4(3), 60-67.
- Munro B. H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Nieto, J., Hernández-Maestro, R., & Muñoz-Gallego, P. (2014). Marketing decisions, customer reviews, and business performance: The use of the top rural website by spanish rural lodging establishments. *Tourism Management*, 1(45), 115-123.
- Noni, I. D., Orsi, L., & Zanderighi, L. (2019). Stereotypical versus experiential destination branding: The case of Milan city. *City, Culture and Society*, 17, 38-45.
- O'Cass, A., & McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(1), 25-39.
- Ovla, H. D., & Taşdelen, B. (2012). Aykırı değer yönetimi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 1-8.
- Özgören, F. (2013). Deneyimsel markalama. *İstanbul Journal of Social Sciences*. 3, 1-19.
- Pallant, J. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi* (2. Baskı). (Çev: S. Balcı ve B. Ahi). Anı Yayıncılık.
- Pine, B., & Gilmore, J. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, 97-105.
- Schmitt, B. (1999). *Experiential marketing: How to get customers to sense, feel, think, act and relate to your company and brands*. Free Press.
- Schmitt, B. (2003). 10 Rules to Create and Manage Experiential Brands. <https://doczz.biz.tr/doc/128441/10-rules-to-create-and-manage-experiential-brands>
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Anı Yayıncılık.
- Senecal, S., & Nantel, J. (2004). The influence of online product recommendations on. *Journal of Retailing*, 80(2), 159-169.

- Shamim, A., & Ghazali, Z. (2016). An integrated model of corporate brand experience and customer value co-creation behaviour. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 44(2), 139-158.
- Shaw, C., & Ivens, J. (2002). *Building great customer experiences*. Palgrave Macmillan.
- Sun-Jin, H. (2017). Preference of brand history, congruity between country of brand and country of manufacture in accordance with conspicuous consumption. *Journal of Fashion Business*, 21(1), 1-11.
- Tabachnick, G., & Fidell, L. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (Çev: M. Baloğlu). Nobel Yayıncılık.
- Torlak, Ö. (2000). *Tüketim: Bireysel eylemin toplumsal dönüşümü*. İnkılâb Basım Yayım.
- Türkiye Kültür Portalı, (2021, Ağustos 28). Palandöken Kayak Merkezi-Erzurum. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzurum/TurizmAktiviteleri/palandoken-kayak-merkezi>
- Uğuz, F. (2002). *Markan kadar konuş: Marka iletişim stratejileri*. Media Cat.
- Waltz, C. F., Strickland, O. L., & Lenz, E. R. (2010). *Measurement in nursing and health research*. Springer Publishing Company.
- Wang, J., & Wang, X. (2012). *Structural equation modeling: Applications using Mplus: Methods and applications*. John Wiley & Sons.
- Wang, R. Z., Mu, L., Cao, H. R., & Yao, T. (2018). A research on the relationship between internet sharing behaviors and brand identification-based on the extended-self theory. (Edited by Zhang, Y). *Proceedings of the 2018 Euro-Asia Conference On Environment and CSR: Tourism, Society and Education Session (Part II)*, ss. 21-26.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.



HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI METİNLERDE GEÇEN YILAN ÜZERİNE BİR İNCELEME

 Nermin ATİLA^a

Özet

Hititlerin doğal çevreye ve onun içinde yaşayan canlılara yaklaşımı siyasi, hukuki, dini ve mitolojik metinlerden bilinmektedir. Bu belgelerde MUŞ Sumeogramıyla ifade edilen yılan, bir canlı olmasının ötesinde çok farklı anlamlar yüklenilmiştir. Hititler yılanı iyi-kötü, karanlık-aydınlık, ölümsüzlük ve şifa olarak algılamıştır. Ayrıca o dönemde yılan ihanetin, sinsiliğin, huzursuzluğun ve tekinsizliğin sembolik ifadesi olmuştur. Bu çalışmada Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen yılan kelimesinin anlamı, kara ve ak büyülerde yılanın kullanılması, fallarda yılanın tercih edilme sebebi, rüyalarda yılan yorumu ve yılanla ilgilenen görevliler incelenecektir. Ayrıca Hititlerin yılanı bakışı ve insanların üzerindeki güçlü etkisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hattuşa, Hitit faunası, Yılan, Hayvan



A REVIEW ON THE SNAKE IN HITITE CUNEIFORM WRITING TEXTS

Abstract

Hittites approach to the natural environment and the creatures living in it is known from legal, political, religious and mythological texts. In these documents, the snake, which is expressed with the MUŞ Sumerogram, has been given very different meanings beyond being a living thing. The Hittites perceived the snake as good-evil, dark-light, immortality and healing. In Hittites, snakes have become symbolic expressions of betrayal, insidiousness, restlessness and uncanniness. In this study, the meaning of the word snake in Hittite cuneiform documents, the use of snakes in black and white magic, the reason why snakes are preferred in fortune-telling, the interpretation of snakes in dreams and the officials who deal with snakes will be examined. Also, point view of the Hittites towards the snake and its forceful influence on people will be revealed.

Keywords: Hittite, Hattuşa, Hittite fauna, Sneake, Animal



Giriş

Tarih boyunca yılan, insanoğlunun dünyayı anlamlandırmasında ve inanışında önemli rol oynayan bir canlıdır. Doğayla iç içe yaşayan insanoğlu, düzenli deri değiştiren ve yer altı dünyasıyla irtibatlı olduğunu düşündüğü yılanı diğer hayvanlardan farklı bir yere koyarak hem saygı duymuş hem

^aDr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: nerminatila@hitit.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.11.2021, Makale Kabul Tarihi: 12.01.2022

de korkmuştur (Sivri & Akbaba, 2018). Bu durum yılanın arkeolojik ve filolojik verilerde yer almasına sebep olmuştur. Evrendeki mevcut zıtlığı barındıran yılan, Hititler farklı anlamlar atfetmiştir. O dönemde yılan kozmik bir canlı olmasının yanı sıra tanrılarla iletişim aracı, tanrısal bir güç, insan ruhuna girebilen canlı olarak algılanmıştır.

MUŠ “Yılan” Kelimesinin Anlamı

Yılan, Hititçe çivi yazılı metinlerde çoğunlukla MUŠ (Ertem, 1965, s. 135; HZL, s. 338) Sumeogramıyla çok az Akadça ŞĒRU (CAD, 148) Hurrice apse (Haas, *Materia Magica*, 474 vd.) kelimeleriyle yazılmaktadır. Yılanın Hititçe okunuşu henüz tespit edilmemiştir. Ancak yılanla ilgili tamlamalara göre sonu “a-” ile biten bir kelime olduğu anlaşılmıştır (Ertem, 1965, s. 135). Güterbock, Hititçe *hartagga-* kelimesinin yılan anlamına gelebileceğini iddia etmiştir (Güterbock, 1942 - 1943, s. 102). Ancak bu görüş şüphe ile karşılanmıştır (Friedrich, 1952, s. 61; Ertem, 1965, s.163; Ünal, 2016, s. 169).¹ Yılanın Hititçesi bilinmemesine rağmen MUŠ Sumeogramıyla geçen yılan türleri şunlardır: MUŠ.ŠA.TUR: zehirli yılan (HZL, s. 286; Ertem, 1965, s. 136; Ünal, 2016, s. 360) MUŠ.GAL: iri, büyük yılan (Ertem, 1965, s. 135; Ünal, 2016, s. 360), MUŠ.GUNNI: ocak yılanı (HZL, s. 264 ; Ertem, 1965, s.136) /yılan fırını? (Akdoğan, 1993, s.81) MUŠ.ŠU.LU: bir yılan (Ünal, 2016, s. 360), AMAR^{HI}MUŠ: yılan yavruları (Ertem, 1965, s. 136) MUŠ.GIM.KUR.RA'nın ise yazılışı tespit edilmesine rağmen anlamı bilinmemektedir. (Ertem, 1965, s. 136).

Yılanın İnsanla İlişkilendirilmesi ve İlişkisi

Günümüz konuşma dilinde örneklerini görebileceğimiz bir anlamda yılan, insana has bazı kötü duyguları anlatmak amacıyla Hititçe çivi yazılı metinlerde alegorik (mecaz) olarak kullanılmıştır. Bu örneklerin çoğunluğu kadınlarla ilişkilidir. Kadınların hırslı, kıskanç, fesat, sinsî davranışları Hitit Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren siyasi hayatı etkilemiştir. Bu durum kralların iktidarın ve gücün ortağı olan kraliçelere karşı önlem almalarına sebep olmuştur. Hatta kraliçelerin sahip oldukları yetkilerini artırma ve oğullarını tahta geçirme isteğine karşı, tahtın varisi belirlenmiştir. I.Hattuşili'nin vasiyetnamesi (CTH 6, KUB 40.65 + KUB 1.16. I. Hatt. Vas. ile ilgili tercüme için bkz. Sommer & Falkenstein, 1938, s. 2-17; Alp, 2001, s. 68-71) kraliçenin yönetimdeki etkisine karşı alınmış bir önlem ve uyarı niteliğindedir. I.Hattuşili'nin Hitit tahtına oturacak kişiyi belirlemek için yazdırdığı vasiyetnamede tehlikeli, hırslı, sinsî ve güvenilmez olan Labarna'nın annesini yılanla benzetmektedir. Labarna'nın veliaht olarak tayin edilmemesinin sebebi, I. Hattuşili'nin sözüne inanmak yerine “yılan annesinin sözüne itibar etmesi” olarak belirtilmiştir. Eski Hitit dönemi krallarından I.Hattuşili tahtın asıl varisinin yerine neden Murşili'yi seçtiğini şu şekilde ifade etmiştir: “O kralın sözüne aldırmadı. Bir yılan olan anasının sözünü dinledi” (Alp, 2001, s. 68). İlerleyen satırlarda yine “(Onun) annesi bir yilandır! Gelecekte o annesinin, erkek kardeşlerinin ve kız kardeşlerinin sözlerini her zaman dinleyecek!” (CTH 6, KUB 40.65 + KUB 1.16 § 4; Alp, 2001, s. 68).

Kral vasiyetnamesinde, Labarna Tawananna'nın sözlerine itibar ederse “**Hattuşa'yı yılan saracak**” ifadesini kullanmıştır (KBo 3. 27 26-27. Yiğit, 2007, s. 6; Collins, 2002, s. 240). Burada kral, Hattuşa'da

¹ *hartagga-*: yırtıcı bir hayvan, ayı

huzur ve emniyetin yok olacağı ifade etmiştir. Vasiyetname’de kralın sözlerinin dinlenir, öngörülleri kabul edilirse ülkenin huzur ve emniyeti sağlanacaktır. Aksi takdirde kral, Hattuša’nın akıbetinin kötü olacağını belirtmiştir. I.Hattušili, Tawananna’yı yılan adlandırması basit bir metafor değildir (Blasweiler 2013, s. 4-5). Tawananna’nın yılan olarak adlandırılmasının sebebi, Hattuša’da büyük bir nüfuza sahip olması, yönetimde söz sahibi olması, elinde bulunan büyük güç ve bu gücü kötüye kullanmasıdır. Bu durum kralı tedirgin etmiş ve vasiyetnamesinde Tawananna’yı yılan olarak adlandırmıştır Tahtın ve ülkenin güvenliğini sağlamak için yazılan bu vasiyetnamede, yılan iktidardaki gücün kötü sembolüdür.

Dini Törenlerde Yılandan Sorumlu Bazı Görevliler

Hitit dini törenlerinde çeşitli rütbe ve yetkide görevliler yer almaktadır. Bu görevlilerin her biri farklı bir işi icra ederek törenlerde yer almaktadır. Görevlilerden bazıları tehlikeli ve korkutucu bir hayvan olan yılanı kontrol etme, sergileme ve yılan oynatma becerisine sahiptir. Hititçe çivi yazılı belgelerde yılanla ilgili görevli isimleri şunlardır: ^{LÚ(MEŠ)}walwalla: bir kült görevlisi, yılan göstericisi (Ünal, 2016, s. 581) ^{LÚMUS.LAH}: yılan oynatan, yılan efsuncusu (HZL, s. 264; Ünal, 2016, s. 360) ^{LÚ}zuwalwala: yılan yakalayıcısı, yılan gösterisi yapan atlet olarak ifade edilmektedir (Ünal, 2016, s. 614). Yılan adamlar olarak tanımlanan görevliler de bulunmaktadır (Ünal, 2016b, s.311). Hititçe çivi yazılı belgelerde yılan yakalamaya yarayan bir alet ise *zuwalwal-/zuwaluwal-* olarak belirtilmiştir (Ünal, 2016, s. 613). Muhtemelen yılan, büyü ritüellerinde, fallarda, gösterilerde kullanmak amacıyla yakalanmıştır. Doğanın dengesini bozmadan yapılan bu eylemlerde zehirsiz yılanın tercih edilmesi muhtemeldir. Çivi yazılı belgelerden bayram törenlerinde, ritüellerde ve fallarda yılanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki metinden ^{MUNUS}dammara: kadın kült görevlisi yılanı yakalamak istemiş ancak yakalayamamıştır:

"Onları sorguladık ve (şöyle) dediler: ^{MUNUS}dammara- kadın din görevlileri yılanı yakalamadılar ve serbest bırakma bayramında koyunu kesmediler" (van den Hout, 1998, s. 138–39).

Metinden anlaşıldığı üzere tehlikeli ve ürkütücü bir canlı olan yılan kadınlar tarafından yakalanmaktadır. Çalışmanın ilerleyen satırlarında yılanla ilgili ritüellerin kadınlar tarafından yapıldığı ve kadınların yılanı kontrol ettiği anlatılacaktır. Hititlerde yılan-kadın ilişkisinin varlığına ilişkin izler, tahtın etrafındaki yılan-kadın nitelendirmeleriyle başlamakta, bayramlarda, ritüellerde, fallarda devam etmektedir.

Hitit Dualarında Yılan

Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısına edilen bir duada, beddua eden kişinin sözlerinin tıpkı yılanın deliğine girdiği gibi sahibine dönmesi istenmektedir. Kısaca bedduanın dönüp dolaşıp sahibini bulacağı anlatılmıştır. O dönemde yılanın deliğinden kaçamadığı gibi kötü söz söyleyenlerin bunu yaşayacağı belirtilmiştir.

"Ey Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı gözlerinizi çevirip kral ve kraliçeye uygun gözle bakın ve saygı gösterin. Onları yaşatın. Bundan böyle kim krala karşı tanrıların dudaklarıyla kötülük taşırırsa, çevresine ve başına çöken tanrıların kötü sözünü getirsin de yılanın deliğine kaçamadığı gibi kötü sözde kendi ağzına dönsün" (Karauğuz, 2020, s.27).

Büyü Ritüellerinde Yılan

Hititlerde yılan ak ve kara büyüde kullanılan bir canlıdır. Hitit yasasında “Bir kişi yılanı öldürür ve bunu yaparken birinin adını söylerse” kara büyü yapmış sayılır. Bunun cezası özgür biriye bir mina gümüş, köle ise ölümdür.

§55 Eğer bir adam bir yılan öldürürse ve (öldürürken başka birinin adını söylerse bir mina gümüş verir. Eğer (bunu yapan) bir köleyse öldürülür (KBo 6.26 Öy. II 1-2. İmparati, 1992, s. 159).

Hitit yasasında yılanın kara büyüde kullanılmaması konusunda hüküm verilmiştir. Bu durum İmparati’ye göre, yılanın insan ruhuna girme ihtimaline karşı alınmış bir önlemdir (İmparati, 1992, s.266). Hitit inancında yılanın atfedilen bu doğaüstü güç sayesinde büyüünün tesirli olacağı düşünülmüştür. Yılan insan ruhuna girebilen ve tanrılarla iletişimde olan bir hayvan olarak algılanmıştır. Ayrıca yılanın insanlar üzerindeki etkisi hukuki bir maddede yer alacak kadar fazladır.

Hititçe çivi yazılı belgelerde yılanın kara büyüü ortadan kaldırdığına, hastalıkları iyileştirdiğine ve ruhsal temizlenmeyi sağladığına inanılmıştır. ^{MUNUS}ŞU.GI isimli büyücü kadın, kara büyü yapılan birini iyileştirmek amacıyla yılanın şifa gücünden faydalanmıştır.

[Ašt]u, Hurrili büyücü kadın, [şöyle (der)]: [Ben büyü]nün tesiri altındaki bir insanı tekrar [tedavi ettiğim] ve onu “topraktan” aldığım, [o vakit] ben (bu amaçla) şunları alırım: Bir geyik, bir sığır, bir koyun, bir kartal, bir şahin, bir tavşan, bir yılan, beş kuş, bir mutamut[i(?)] beş balık, bir adam, bir at, bir katır, [] ve bir eşeği o alır. Can[lı olan (?)] bunlar (hayvanlar) [] o aslında canl[ı](dır) (Bo 2322 KUB 7.33 Öy I 1-9. Haas & Wegner 1988, s. 252.)

Cinsel hastalıkları tedavi amacıyla yapılan bir ritüelde iki yılanın kuyrukları birbirine bağlanmıştır. Bu sayede insanoğlunun da birbirine bağlanacağı ve cinsel sıkıntılarının kurtarılacağına inanılmıştır. Bu ritüel de bize insan ruhunu temsil eden iki yılanın olduğunu göstermektedir.

“Eğer cinsel organı bir çocuğu hasta ederse veya bazı kadınlar hastalanırsa o zaman kişi onu Luwi dilinde şöyle çağırır: Fırat nehrinde yılanlar kuyruklarıyla birbirlerine bağlandı. Waşummaniyali-kadınları birbirlerine bağlandı”(CTH 765.3 KBo 12.100 Öy.1-5. Collins 1989, s. 221; Steitler, 2017, s. 202; Tuncer 2020, s.43;).

Allaiturahhi’nin büyü ritüelinde, bir aslanın *başmu*-yılanı gibi tertemiz olduğunu belirtilmiştir. Büyü malzemesi olan fasulye ile Hititlerin baş tanrısı Teşub’un Hurri ve Şeri isimli boğaları temizlenmektedir. Bu durum bize *başmu*-yılanının temiz olarak algılandığını göstermektedir.

“Fasulye” bir aslan kadar temiz Şe[ri’yi] (ve) Hurri’yi temizler ay[rıca o aynı şekilde] başmu-yılanı gibidir. Allani onunla büyük (ve) saf yapar. Ama Allani onları sana, Hava Tanrısı’na, gökyüzündeki krala verdi” (CTH 780.II.Tf 06.A): (KBo 12.85+VBoT 120+ KUB 27.29 Öy. II 19-23: Haas & Thiel, 1978, s. 140–41; Haas & Wegner, 1988, s. 133; Kıymet, 2014, s. 27).

Yılanın evin içerisinde erzak kabında, tahta zeminde ve kurban masasında ölmesi halinde Ambazzi ritüeli yapılmaktadır. Hititler bu ritüelin kirliliğin evden uzaklaştırdığına inanılmış olmalıdır. Yılanın

ölmesi kötü bir alamet olarak algılanmıştır. Çivi yazılı belgenin kırıklı olması sebebiyle ritüelin sonucu bilinmemektedir.

“Yaşlı kadın’, [Amb²]azzi şöyle] (der): bir arı []x yakalandığında veya bir dalga yakalandığında (veya) bir kartal kent surunun üzerine veya bir yağmur oluşunun üzerine [] veya bir yılan, kurban masasının üzerinde ölürse [veya o] bir erzak kabının içinde ölürse veya o tahta zemin döşemesi [x-]lürse, veya o yatakta ölürse veya o ifade edildiği gibi [x-]lürse, veya bir haliya-hayvanı yatakta ölürse, [ve]ya bir karınca evdeki sunu masası veya ocaktan çıkarsa, [ve]ya bir asku-hayvanı çatı (kirişi) veya herhangi bir yerden evin içine atlarsa, [veya bir ağaç iki kez çiçeklenirse, veya herhangi bir [(alamet)] meydana gelirse, bu onun ritüelidir” (CTH 463 Bo 2476= KUB 53.50 öy. 1-13. Birgit, 2006, s. 288–89).

Günümüzde yılanı evlerden uzak tutmak için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bu yöntemlerden biri de keskin kokulardır. Yılanın keskin kokulara sevmediğini bilen insanoğlu, bahçelerinde nohut, sarımsak gibi bitkiler yetiştirirler. Hititler döneminden günümüze kadar bilinen bu bitkiler Hattuşa, Alaca höyük ve Şapinuva kentlerinde yetiştirilmektedir. Günümüzde yılanın eve ve yakın çevresine gelmemesi için kükürt, katran, kireç ve naftalin koyulmaktadır. Muhtemelen Hititler döneminde yılanı ev ve yakın çevrelerinden uzak tutmak, eve girmesini engellemek amacıyla ritüeller yapılmıştır.

Doğum ritüelinde, “bir çocuğa kötü gözle bakılırsa, yılanın ayağını görsün” diye beddua edilmektedir. Yılanın ayağı olmadığı için burada yılanın öldürmesinden kast edilmiştir. Bir başka ihtimal ise kötü gözle bakan kişinin, ayaklı bir düşmanla karşılaşmasıdır.

“Öldürücü(?) vebayı, koşan aslanı, ayakları bağlı kurdu, yılanın ayağını (da) aynı şekilde (görsün! Kim bu çocuğa kötü gözle bakar, kim ona kötülük yapmaya kalkıştırsa (yok olup gitsin) Sonra da dilleri geri koyar” (Ünal, 2003, s. 121: Ünal, 2011, s. 50-51).

Doğum ritüelinde yeni doğan bebeğin kötülüklerden arınması amacıyla doğada var olan canlılar sembolik olarak kontrol altına alınmıştır. Çivi yazılı metinde yılanların efendisi olduğunu düşündüğümüz sakallı yılan yer almaktadır. Sakallı yılanın halka şeklinde bağlanması ise kötülüğün son bulması iyiliğin başlamasını simgelemiş olmalıdır.

Sakallı yılanları halka şeklinde bağladı. Geyiği eya- ağacının altına bağladı. Panteri taşsa-’ya bağladı. Kurdu yükseğe (yüksek bir yere) bağladı. Aslanı zamman-’a bağladı. Yaban keçisini hüratti-’ye bağladı. Yaban keçisinin sütünü bağladı. Koruyucu Tanrının tahtını bağladı (CTH 390 KBo 3.8 Ay 7-13; Haas 2010, 178-182 ; Çilingir-Cesur 2021, 476).

Zuvi ritüelinde, ensest ve sapkın ilişki suçu işlediği iddia edilen adamın masumiyetini ispatlamak amacıyla yılan yakalaması istenmiştir. Yılan yakalanır ve kralın kapısına götürülürse davaya karar verilecektir. Ancak metnin devamında suçlu, doğaya hakim olan vahşi hayvanlar ve yılanı yakalayamamış ve davası sonuçlanmamıştır. Yılan iyiliğin ve kötülüğün sembolü olması sebebiyle bu ritüelde seçilmiş olmalıdır.

Yılanı tuzağa düşür?? ve onu kralın kapısına götür. Ardından onun da[vasına] [karar vereceğim] (CTH 412.2 A. KUB 12.63 Öy 27; Collins 1989, 84-85).

Fal ve Kehanet Metinlerinde Yılan

Hitit fal ve kehanet metinlerinde yılan tanrılarla iletişim aracı, doğaüstü güç, kötülüğün habercisi olarak algılanmıştır. Fal metinlerinde birden fazla yılan çeşidinin olduğu, bunları yakalayan ve yorumlayan insanların varlığı anlaşılmaktadır. Özellikle su yılanının hareketleri kehanetle, surların ifşası olarak yorumlanmıştır. Bu durum bir havuz içerisine konulan yılanların hareketleri gözlemlenmesine ve yorumlanmasına sebep olmuştur. Kâhinlerin tanrı, kutsal kent ve bayram isimlerini verdiği yılanların gitmesi-gelmesi, yüzeye çıkması, durması vb. hareketlere anlamlar yüklenilmiştir. Falcı yılanın hareketlerine bakarak falları olumlu- olumsuz olarak yorumlamıştır (Ünal, 2013a, s. 472).

Falda yılanlara kutsal kent isimleri şunlardır: Nerik'in yılanı", "Zippalanda'nın yılanı", "Kummani'nin yılanı". Hitit fal metinlerinde tanrılara ait yılanların varlığı da bilinmektedir. "Hepat'ın Yılanı", "Arušna'nın Tanrısının Yılanı. Hititlerin kutladığı bayram törenlerinden bazılarının özel yılanları da mevcuttur. Bunlar: *purulli-* bayramının yılanı", "AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} bayramının yılanı" ve "serbest bırakma bayramının yılanı". Kralın kendisinin özel yılanın olduğu da anlaşılmaktadır: "majestenin şahsının yılanı", "kralın isminin yılanı" (Ayyıldız, 2016, s. 149).

Kummahi kentinde kötü alametlerin meydana gelmesi sebebiyle bakılan falda, yılanın görevi detaylı olarak anlatılmıştır. Hitit kralının 20 yıllık zaman zarfındaki hayatı ve ülkesinin durumuna ilişkin sorular yılanlar aracılığıyla yanıtlanmıştır. Yılanlar, soruları cevaplamamak için bazı tanrılara gitmiştir. Bunlar Hitit panteonun en tepesinde yer alan tanrılardır: Fırtına Tanrısı, Atların Tanrısı, Halep'in Fırtına Tanrısı, Tanrı GAZ.BA.A.A, Ay Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrısı, Kumma'nın Fırtına Tanrısı, Šaušga, Koruyucu Tanrı, Hepat, Šarruma, Mezulla İştär. Falda yılanın bu tanrılarla ilişkisinin iyi olduğu ve her soru için farklı bir tanrıya gittiği anlaşılmaktadır.

Bak Kummahi kentinde kötü alametler ortaya çıktı. Kötülük yeniden ortaya çıktığı için ve kötü alametlerin şimdi çoğalmasından dolayı (onlar majestenin başı için kötülüğü duyurmasınlar mı? (Şayet durum buysa) Majestenin başının Yılan'ı olumsuzdur. Biz başın Yılanını lulut-a çağırdık. O kalktı ve uzun ömre gitti (Ardından) o önemde saklandı. İki(nci aşamada): Ocağın yukarısında yakaladı. Ve o Önem'de saklandı. Üç (üçüncü aşamada) o ölümün Salah'ından indir. Ve o Gulšeš'in öneminde saklandı. (Bu) olumlu(dur). Bu yıl için (bu) olumsuz(dur). Biz başın Yılanın Fırtına Tanrısı(na) çağırdık. Havuzda o döndü ve Atların Tanrısının öneminde saklandı" (CTH 575.1 IBoT 1.33 Öy 1-114. Ünal, 2003, s. 132; Ayyıldız, 2016, s. 154-163; Karauğuz, 2021, s. 91-98).

Bu uzun fal metni detaylı incelendiğinde yılanların tanrılarla iletişim halinde olduğu ve tanrısal bir güce sahip olduğu anlaşılmıştır. Metinde yılanın tanrıların zirvesine çıkabilen bir canlı olduğu da vurgulanmaktadır. Falda "Biz Hatti ülkesinin başının Yılanını Tanrıların Festivaline çağırdık" " ifadesi yer almaktadır (Ayyıldız, 2016, s.161; Karauğuz, 2021, s. 97). Yılanın tanrılarının festivalinde davetli olduğu ve tanrılarının yanında bir konumunun olduğunu anlaşılmaktadır. Bu durum bize Hitit panteonunda yılanın bir rütbesinin olduğunu ve tanrısal özelliklere sahip bir hayvan olduğunu göstermektedir.

Yılan fallarında, tanrı memnuiyeti veya memnuniyetsizlikleri sorgulanmaktadır. Öfkeli bir tanrının memnun olması amacıyla tanrıya adak ve sunular yapılmıştır. Eğer tanrıların memnuniyetsizlikleri, arzu ve istekleri, ihmal edilen bir şey varsa yılanlar aracılığıyla öğrenilmiştir. Yılanın hareketleri kötü alametlerin sembolü olarak algılanmış ve fal olumsuz olarak sonuçlanmıştır.

“Büyük Tanrıların öfkelenme meselesine gelince tanrı için (o kadar) çok adak adanmış idim (ki bu durum) hesaba katılmasın. Ey Tanrı başka biri seninle (ilgili bir şeyi) ihmal etmemişse pınar olumlu olsun. Ocağın yılanı günahın kanın ve yeminin (sembolü olan) dikili taşta doğru gitti. Ocağın diğer bir yılanı saraydan öne doğru geldi ve endişe (sembolüne gitti) oradan hapishaneye gitti. Oradan ölü ruhlarına indi... (Bu alamet) olumsuzdur” (CTH 575.3 KUB 22.38 Öy 1-12. Ayyıldız, 2016, s. 166; Karauğuz, 2021, s.98).

Hitit takviminde yılanın bir zaman göstergesi olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Hitit mitolojisinde yer alan İlluyanka efsanesinde göre, fırtına tanrısı ile arasındaki savaşın sonunda yılan İlluyanka'nın öldürülmesi baharı, üstün gelişini kışı sembolize eder (Dinçol, 1982,s.100–101). Hitit fal metninde yılanın verilen ay ve yıl isimleri de mevcuttur: 8. ayın yılanı, “yılın yılanı” vb (Karauğuz, 2021,s. 91–98).

Benim Güneşim [...] sana, Güneş Tanrısına... yeniden [Şayet Güneş Tanrısının yıllarının... orada (olduğu) gerçeği [Güneş Tanrısının Yılan'ı, başın Yılan'ı ve [] yılının Yılan'ı [(Sorulan) soru şu şekilde(dir): şayet benim güneşim... Olumlu [Güneş Tanrısının Yılan'ı, başın Yılan'ı (ve) olumun Yılan'ı. (Bu olumlu(dur) (CTH 575.5 KBo 23.117 Öy 1-5. Ayyıldız, 2016, s. 181).

Doğumla ilgili bir kehanette, anormal doğumda çocuğun uzuvlarında bir eksiklik veya farklılık varsa ülkede yaşanacak olumsuzluklar belirtilmiştir. Metnin devamında ise “Eğer bir kadın doğurursa ve onun başı yılanbaşı gibiyse...” cümlesi okunmuştur (KBo 13.3 Öy. 3 11-12. Ünal, 2003, s. 127). Muhtemelen çocuğun başı ve çenesi anormal derecede küçük olursa, çeşitli sıkıntılar yaşanacaktır.

Masallarda Yılan ve Rüyada Yılan Görmek

Hititlerde masallar olağanüstü öğeleri barındıran, kültürel değerleri yansıtan bir araçtır. Hitit masallarında yılan, tanrının yeryüzündeki yansıması, tanrı ve insan arasında bir araçtır. Tanrının isteği ve arzusuyla yeryüzünde ve yeraltında yaşayan yılan, Avcı Keşşi ve Karısı (Karauğuz, 2001, s. 208-211), Güneş Tanrısı İnek ve Balıkçı (Karauğuz, 2001, s. 212-215) masalında yer almıştır.

“O yedinci defa bir rüya gördü. Keşşi aslanların arkasından gitti. Ve o kapıdan çıkarken, o kapının önünde Damnaššara (sfenks) ve yılanlar buldu” (Karauğuz, 2001, s. 210).

Avcı Keşşi rüyasının kötüye işaret edip etmediği konusunda endişeli olarak annesine rüyayı anlatır. Annesi “rüyadaki aslanların arkasından gitmesi ve kapısının önündeki sfenks ve yılanı” şöyle yorumlamaktadır:

“Rüyaların anlamı şudur. Bütün çimenler büyür. Rüyalar, [] şehrinin[]. Onun aşağısından bir nehir akar. [] günde[] jorman[] ölmeyeceğiz.(?) [] mavi yün”(Karauğuz, 2001, s. 210).

Avcı Keşşi'nin annesi "rüyada yılan görmeyi"² iyiye yorumlamaktadır. Çivi yazılı belge kırıklı olmasına rağmen yılanın rüyada görülmesini Avcı Keşşi'nin annesi "ölmeyeceğiz" olarak yorumlamış olmalıdır. Rüyada yılan tanrının habercisi olabilir.

Bir başka rüyada "aslan başlı, ellerinden yılanlar sarkan, göğsünde köpek eniğiyle bir domuz yavrusunu emziren cinler" kaydedilmiştir (Ünal, 2013b,s.488). Rüyada birden fazla yılanın bir yerden sarkması endişe ve korkuya sebep olmuştur. Ancak bu rüyanın yorumunu yapılmamıştır. Hititlerde "rüyada yılan görmek" iyi veya kötü olarak da algılanmıştır. Muhtemeldir ki "rüyada yılan görmek" yorumu kişiye, yaşanan döneme ve rüyadaki diğer unsurlara göre değişmiştir.

Güneş Tanrısı, İnek ve Balıkçı Masalında ise yılan motifi kullanılmaktadır (Karauğuz, 2001, s. 212-215). Çocuk sahibi olmak isteyen balıkçı tanrıya ulaşmak için kutsal olarak bilinen canlıları aracı olarak görmüştür. Bu canlılar kuş, yılan, zehirli yılanlar vb. Çivi yazılı belge kırıklı olmasına rağmen sadece "yılanlar birbirilerine sarıldı" okunabilmiştir (Karauğuz, 2001, s. 214).

Metnin iyi korunmuş yerinde balıkçı çocuğa yaklaştığında zehirli yılanlar uzaklaşmaktadır. Yılan bu masalda çocuğu kötülüklerden koruyan ve tanrının istek ve arzusuna riayet eden canlıdır. Yılanlar, tanrının istek ve arzusuyla çocuğu balıkçıya verir. Ünal göre, zehirli yılanlar tarafından sokulmak üzereyken balıkçı çocuğu kurtarmıştır (Ünal, 2002, s. 101). Ancak metinde balıkçı yaklaştığında yılanların köşeye çekildiği belirtilmiştir. Metnin okunamamış kısmında yılanlarla çocuğun azalarına vurma seremonisi anlatılmaktadır. Ancak bunun sebebi anlaşılammaktadır. Metnin devamında yılanların çocuğa zarar vermedikleri anlaşılmaktadır.

"Balıkçı yaklaştığında zehirli yılanlar bir köşeye çekildi. () yılanlar (çocuğun) azalarına başı ile beraber vuruyor o onun gözlerine [] vuruyor (Karauğuz, 2001, s. 214).

Mitolojik Metinlerde Yılan

Tanrısalık özelliğiyle bilinen yılan geçmişten günümüze pek çok efsane ve mitosa konu olmuştur. Hitit mitolojisinde yılan motifi İlluyanka ve Hedammu efsanelerinde yer almıştır. Hatti kökenli bir efsane olan İlluyanka ve Hurri Kökenli Hedammu efsanesi Hititlerin başkenti Boğazkale/Hattuşa'da yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda bulunmuştur.

İlluyanka Efsanesine baktığımızda aynı tablet üzerine yazılmış iki versiyon halinde ele geçmiştir (Beckman, 1982, s. 11-25; Karauğuz, 2001, s. 69-75). Metin İmparatorluk dönemine tarihlenmesine rağmen, efsanenin içeriği Eski Hitit döneminde de var olduğunu göstermektedir (de Martino, 2013, s. 414). Bu efsanede Yılan İlluyanka ve Fırtına Tanrısının mücadelesi anlatılmaktadır (Hoffner, 1990, s. 10-11.) Efsanede ana karakter olan İlluyanka (Yılan) motifinin seçilmesi, yılanın sürekli deri değiştiren, ölümsüzlüğü simgeleyen bir canlı olmasıdır. Mevsimsel döngüleri anlatan söz konusu efsanede seçilen

² Eski Mezopotamya'da rüya yılan görmek hakkında bilgi vermektedir. Rüyada nehirde yılan yakalamak zenginlik, yılan görmek seçkin bir oğul olarak yorumlanmıştır. Zaqıqu Serisi Dışındaki Diğer Rüya Alametleri, Tablet C A.y süt II K.25 st. 51 Kahya, 2019: 266. Yılan tutmak bir koruyucu tanrıya sahip olmak anlamına gelir. C, Zaqıqu Serisi Dışındaki Diğer Rüya Alametleri, Tablet C A.y. Süt. III (Sm 801) st.12. Rüyada, yılanın üzerine basmak, öfkeli yılan, hızlı yılanın ne anlama geldiği bilinmemektedir (Kahya, 2019:253)

ana karakterler arası mücadele sonsuza kadar devam etmektedir. Efsanede İlluyanka'nın üstün gelmesiyle doğa canlılığını kaybederken, Fırtına Tanrısı (Tešup) galibiyetiyle, doğa canlanmakta ve bahar gelmektedir. Efsane Hititlerin *purulli(ya)* bayramında "ülkede refah, bolluk ve bereket olduğu" zamanda canlandırılmaktadır.

Ülkede büyüme (bolluk) ve gelişme (bereket) olsun ve ülke korunmuş olsun. Ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme ol(m)u(ş)sa, (o zaman) onlar purulli(ya)- bayramını kutlar (Karauğuz, 2001, s. 70).

Fırtına Tanrısı ve Yılan İlluyanka birbirleriyle dövüşebilecek kadar güçlüdür. Kiškilušša kentinde yapılan bu dövüşte Fırtına Tanrısı yenilmiştir. Bu durum uzmanlar tarafından sonbaharın gelişi şeklinde yorumlanmaktadır. Hititlerin baş tanrısı olan Tešub'un yenilmesiyle ülkedeki her şey sararıp solmakta ülkenin bereket ve bolluğu kaybolmaktadır.

Metnin devamında Tanrıça Inara festival bahanesiyle Yılan İlluyanka'yı deliğinden çıkarır. Yılan İlluyanka çocuklarıyla birlikte gelir, festivalde yer içer. *Onlar* festivalde öyle içmişlerdi ki kovuklarına sığamayacak kadar şişmişler veya sarhoş oldukları için yuvalarına gidememişlerdi (Henry, 1993, s. 117). Yılan İlluyanka'nın sarhoşluğundan yararlanarak Fırtına tanrısı onu öldürmüştür. Bütün tanrıların birliğiyle yapılan bu festival de İlluyanka öldürülmüş ve tanrılar Fırtına Tanrısının tarafında yer almıştır. İlluyanka'nın ölümü baharın gelişini simgelemektedir. Dikkat çeken bir özellik ise İlluyanka bütün tanrıların iş birliği ve beraberliğiyle sarhoş edilip güçsüz durumda iken öldürülebilmiştir. Bu durum yılanların güçlü olduğu inancının bir yansımasıdır: Metin tercümesi şöyledir:

Inara kendini süsledi. Yılan İlluyanka'yı deliğinden yukarı çağırdı. "İşte bak ben bir festival hazırlıyorum. Yemeğe ve içmeğe (gel!)" Yılan İlluyanka [çoluk çocuğuyla birlikte] çıktı. Ve onlar yiyip içti[i]. Onlar palhi- kapları (içindeki) tüm (içkileri) içti. Ve (sarhoş olana dek) içtiler. Şimdi onlar tekrar kovuklarına geri dönmeyi istemiyor. Hupašiiia geldi ve bir urgan ile yılan İlluyanka'yı bağladı. Fırtına Tanrısı geldi ve yılan İlluyanka'yı öldürdü (Karauğuz, 2001, s. 71).

İlluyanka efsanesi ikinci versiyonunda ise İlluyanka ve Fırtına Tanrısı denizde savaşır. Fırtına Tanrısı intikam hırsıyla bir plan yaparak bir süre bekler. Bu intikam planında İlluyanka ve Fırtına tanrısının çocukları evlenmiştir. Aralarındaki savaşa İlluyanka'nın damadı dâhil olmuştur. Akabinde Fırtına tanrısı tarafından Yılan İlluyanka ve damadı öldürülmüştür.

O dövüşmek için tekrar denize gitti. Onlar daha kavgaya tutuşur tutuşmaz, o yılan İlluyanka'yı yenmeye başladı ve Fırtına Tanrısının oğlu yılan İlluyanka'nın tarafındadır. (O) gökyüzündeki babasına bağırdı: Beni de dâhil et. Bana acıma! (Böylece) Fırtına Tanrısı yılan İlluyanka'yı ve oğlunu öldürdü (Karauğuz 2001, s. 73-74).

Tarih boyunca pek çok mitoloji de yılan motifi yer almaktadır. Genellikle esrarengiz bir güce sahip olan yılan sonsuzluk, ölümsüzlük, yeniden canlanma ve korkunun sembolüdür (Yöndemli, 2004, s. 20). İlluyanka Efsanesinin ana karakteri olan yılan İlluyanka'da benzer özellikler taşıyarak Hitit mitosunda yer almıştır. İlluyanka'nın dikkat çeken özelliği ise onun gücünün Fırtına Tanrısının gücünden üstün görülmesidir.

Hurri kökenli bir mitos olan Kumarbi Efsanesinin bir halkası olan Hedammu'nun, bir yılan olduğu bilinmektedir. Hedammu Şarkısı olarak bilinen metin oldukça kırıklı olmasına rağmen yılan Hedammu'nun iştahlı, doymak bilmeyen öfkeli bir yılan olduğu anlaşılmaktadır. Hedammu ve Sauşa arasında çeşitli tartışmaların olduğu okunabilmektedir. Metin sonlarında Hedammu'nun Sausga'nın erkeklik uzvunu yediği bahsedilmiştir. Hedammu, erkeklik organındaki spermi alarak döllenmeyi gerçekleştirir. Metnin sonunda yılan Hedammu'nun denizdeki tahtından aşağıya inerek kurak ülkelere gitmiştir (Karauğuz, 2001, s. 159-167). Mitolojik hikâyelerde denizde ve karada yaşayabilen yılan seçilmektedir.

Hititlerin KUB 43.62 nolu metninde ise kartal, arı ve yılanın adı geçmektedir. Kayıp ateşin yerini belirleme ve eve getirme görevinin bu hayvan üçlemesine verildiği anlaşılmaktadır. Metinde kaybolan ateşin karanlıkta bir yılan gibi kıvrıldığı ve saklandığı anlatılmıştır:

"(Bir zamanlar) Ateş (Tanrısı bir şeylere) kızmıştı. O, Güneş Tanrısı'nın oğluydu; karanlığın içine gitti ve karanlığın içinde saklandı. (Orada) bir yılan gibi kıvrıldı (ve saklandı). (Orada) bir kirpi(?) (*kunkuliyati-*) gibi yumak oldu. (Arı hemen kanatlarını) temizlemeye koyuldu, (Ateş'i) aramak için uçup gitti. Bir kartal gibi uçarak kartala (kötü haberi) ulaştırdı. Yolda uçarken, nasıl soğuk olduğunu bile hissetmiyordu" (Ünal, 1992, s. 496; Ünal, 2003, s. 115).

Metnin devamında ise yılan, arı, kartal üçlemesi bir ağacın üzerindedir. Yılanın bir ağacın kök kısmına sarılması onun yeraltı dünyasıyla irtibatlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca aydınlığın karanlığı yendiği ifade edilmektedir:

"Yılan ağaç gövdesinin aşağı kısmına yerleşmiş, (ağacın) orta kısmına ise arı konmuş, ucunda ise kartal tünemekte. Ağaç gövdesinin aşağı kısmının etrafına yılan sarılmış; arılar orta kısmına toplanmış; (Kötülük) Tanrısı Gulzanzipa (engel olmak için hep Fırtına Tanrısının [eteğinden] tutmuş onu çekiyor. Toprağı kazıyorlar ve öte tarafta (bir çukur açıyorlar). (İşte burada) kara toprak [yarılıyor] ve onu (Ateş'i) salıveriyor. (Böylece) o, Gulzanzipa'ya üstün geliyor. İnsanlık [bu olaya tanık oluyor.]" (Ünal, 2003, s. 115).

Sonuç

Hitit dünyasında yılan korkutucu ve tehlikeli bir hayvan olmaktan ziyade insanları etkileyen büyük bir güç olarak algılanmıştır. Hititçe çivi yazılı belgelerde yılan tanrılarda savaştıkları kadar güçlü, tanrıların hepsinin bir araya gelmesiyle mağlup edilen bir hayvandır. Bazı metinlerde ise çeşitli tanrılardan haber alabilen, onların yanında statü sahibi kozmik bir canlıdır. I.Hattuşili yılanı atfedilen bu güç ve etkiyi Tawananna ile özdeşleştirmiştir. I.Hattuşili Vasiyetnamesi'nde Tawananna'nın iktidar üzerindeki kötü güç ve etkisine karşı alınmış bir önlem niteliğindedir. Burada kral, Tawananna'yı yılan olarak nitelendirerek sinsi, güvenilmez ve kötü biri olduğunu vurgulamıştır.

Yılan, tehlikeli bir canlı olmasına rağmen kadınlar tarafından yakalamış, gözlemlemiş ve kontrol edilmiştir. Hititler döneminde yılan insan ruhuna girebilen, şifa veren, tanrısal güce sahiptir. Rüyada yılan görmek iyi veya kötü olarak farklı açılardan yorumlanabilir. Bu durum rüyanın diğer etmenlerine bağlı olarak değişmiştir. Yılanın ölmesi ve öldürülmesini ise kötülük olarak algılanmıştır.

Etik Kurul İzni (Gerekliyse)

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.



KISALTMALAR

CHD: *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*

CTH: Catalogue des Textes Hittites,

DTCFD: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.

HZL: *Hethitischen Zeichenlexion*,

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi,

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi,

STBoT: Studien zu den Boğazköy-Texten.

TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi.

TTKY: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YKY: Yapı Kredi Yayınları



Kaynakça


- Akdoğan, R. (1993). Boğazköy metinlerinde geçen bazı hayvan isimleri II. [Animal Names Attested in the Boğazköy Texts II]. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, Ankara, 71-86.
- Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Ayyıldız, S. (2016). *Hititçe çivi yazılı belgelerde fal ve falcılık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beckman, G. M. (1982). The Anatolian myth of Illuyanka. *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 14, 11-25.
- Birgit, C. (2006). *Die ritualtradition der Ambazzi eine philologische bearbeitung und entstehungsgeschichtliche Analyse der Ritualtexte CTH 391, CTH 429 und CTH 463*. Studien zu. Germany: Harrassowitz Verlag.
- Blasweiler, J. (2013). The snake and the Tawananna in the early Hittite Kingdom. *Arnhem 2-Anatolia in Bronze Age*, 1-6.
- Collins B. J. (1989.) *The representation of wild animals in Hittite texts*. (PhD Thesis) Yale University, New Haven, Connecticut.
- Collins, B. J. (2002). *Animals in Hittite Literature*. History of the Animal World, Handbuch der Orientalistik, I/64, 237-250.
- Çilingir- Cesur, S. (2021). Hitit kültüründe kurt ve kurt adamlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI(2), 465-496.
- Çecen, S., Gökçek, L. G., & Akyüz, F. (2020). Marqası'den Namburbi ritüeline ait bir tablet: nisan ayında görülen yılanın uğursuzluğu. *Archivum Anatolicum*, 14(2), 157-175.
- de Martino, S. (2013). Din ve mitoloji, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, içinde Alparslan Metin- Alparslan Meltem (ed.), Yapı kredi Yayınları (ss.410-432).
- Dinçol, M. A. (1982). Hititler, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. Görsel Yayınlar Ansiklopedisi.
- Ertem, H. (1965). *Boğazköy metinlerine göre Hititler Devri Anadolu'sunun faunası*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih –Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Güterbock, H. G. (1942-1943). Le mot hittite Һartaggaš serpent. *Revue Hittite et Asianique*, 102-109.
- Haas V., & Thiel H.J. (1978). Die Beschwörungsrituale der Allaiturah(h)i und verwandte Texte. *Alter Orient und Altes Testament Band 31*, Butzon and Bercker, Kevelaer, Neukirchner Verlag.
- Haas, V., & Wegner I. (1988). *Die Rituale Der Beschwörerinnen* ^{SAL} ŠU.GI *Corpus Der Hurriteschen Sprachdemaler 1/5*, Multigrafica Editrice Roma.
- Hoffner, H. A. (1990). *Hittite myths*. Society of Biblical Literature.
- Henry, H. S. (1993). *Ortadoğu mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*. (Çev. Aladdin Şenel). İmge yayınevi.
- Hoffner A., & Harry Jr. (1998). A brief commentary on the Hittite İlluyanka Myth CTH 321, in M.Roth- W.Farber- M.w. Stoiper (ed.) *Studies Presented to Robert D. Biggs*,(ss. 119-140). Chicago.
- van den Hout, T. (1998). *The Purity of Kingship. An Edition of CTH 569 and Related Hittite Oracle Inquiries Tuthalya IV*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, 25.
- Haas, V., & Wegner L. (1988). *Die rituale der beschwörerinnen* ^{SAL}ŠU.GI. Corpus der hurritischen

Sprachdenkmaler I(5).

- Haas, V. (2010) Ein jatro-magisches Ritual gegen einen Fluchzwang, Y. Cohen, A. Gilan ve J. J. Miller (Ed.), *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer (StBoT 51)*, Wiesbaden, 178-190.
- Imparati, F. (1992). *Hitit yasaları* (Çev. Erendiz Özbayoğlu). İtalyan Kültür Heyeti.
- Karauğuz, G. (2020). *Hitit duaları kil kitapları ' Bin Tanrı' için ilahi ve münacatlar*. Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G. (2021). *Hititlerde fal ve kehanet*. Çizgi Kitapevi.
- Karauğuz, G. (2001). *Hitit mitolojisi*. Çizgi Kitapevi.
- Kılıç, Y., & Duymuş, H. H. (2007) Hititlerde kadın ve siyaset, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 1–15.
- Kıymet, K. (2014). Hitit mitolojisinde tanrıların yer altına inışı. *Folklor/Edebiyat*, 20(77) 21–34.
- Rüster, C., & Neu E. (1989). *Hethitischen Zeichenlexion*. Wiesbaden.
- Sommer, F., & Falkenstein, A. (1938). *Die Hethitisch-Akkadische Bilingue des Hatlusilis I (Labarna II)*. München: Abhandlungen der Bayer. Akademie der Wissenschaften, ph. Abt., Neue Folge Heft 16.
- Sivri, M., & Akbaba, C. (2018). Dünya mitlerinde yılan, *Folklor/Edebiyat*, 24 (96), 53-64.
- Steitler, Charles W. (2017). *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*. StBoT 62. Wiesbaden.
- Ünal, A. (1983). *Hitit sarayındaki entrikalar hakkında bir fal metni (KUB XXII 7 0 = Bo 2011)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ayır Basım.
- Ünal, A. (1992). Parts of Trees in Hittite According to a Medical Incantation Text (KUB 43.62) *Hittite And Other Anatolian And Near Eastern Studies in Honour Of Sedal Alp*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 493-501.
- Ünal, A. (2003). *Hititler devrinde anadolu II*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2011). Hititler ve çağdaş anadolu kavimlerinde büyücülük, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (22), 50–51.
- Ünal, A. (2013a). Falcılık ve kehanet, in Alparslan Metin- Alparslan Meltem (ed.) *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. Yapı kredi Yayınları (ss.452–473). İstanbul.
- Ünal, A. (2013b). Hititlerde rüya, in Alparslan Metin- Alparslan Meltem (ed.) *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. Yapı kredi Yayınları (ss. 476–491). İstanbul.
- Ünal, A. (2016a). *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınevi.
- Ünal, A. (2016b), *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik Dans Spor, Akrobasi Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tuncer, H., (2020). *Hititçe çivi yazılı metinlerde dokuma*. (Yayımlanmış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, T. (2007). Eski Hitit dönemine ait bir ferman, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, (41), 1–7.
- Yöndemli, F. (2004). *Tarih öncesinden günümüze yılan*. Piramit Yayıncılık.



Z KUŞAĞI ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM ALGILARI*

 Tuğba İÇME^a

 Tuba YILDIRIM^b

 Uğur BÜYÜK^c

Özet

Günümüzde kuşak sınıflandırması; sessiz kuşak, bebek patlaması, X, Y, Z ve alfa kuşağı olarak yapılmaktadır. 2000 ve sonrasında doğanları temsil eden Z kuşağının en belirleyici özelliği, merkezinde internet olmak üzere teknolojik cihazlarla olan etkileşimleridir. Teknoloji ile iç içe bir hayat yaşayan Z kuşağının eğitim süreci de bu duruma paralellik gösterecek şekilde değişmektedir. Yaşanan Covid-19 pandemisi dünya çapında öğrenci nüfusunun yaklaşık %92'sini (1,576,021,818 öğrenci) etkilemiştir. Bu nedenle uzaktan eğitim ile ilk kez tanışan öğrencilerin uzaktan eğitim algılarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışma fenomenoloji deseni ile yürütülmüştür. Amaçlı örnekleme ile belirlenen araştırma grubunu Z kuşağını temsil eden 10 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı tarafından hazırlanan veri toplama aracı kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenerek bulgular oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen bulgularda öğrencilerin ders, etkileşim, fırsat eşitsizliği, öğrenci rolü, öğretmen rolü ve teknik sorunlar olmak üzere birçok farklı konuya dikkat çektikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise teknoloji ile yakından ilişkili olan bu öğrencilerin uzaktan eğitimle gerçekleşen dersleri verimsiz bulduklarını ve teknoloji tabanlı yürütülen bu eğitim öğretim sürecine karşı daha çok olumsuz yargılara sahip olduklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Uzaktan Eğitim, Covid-19, Fenomenoloji



PERCEPTIONS OF DISTANCE EDUCATION OF GENERATION Z STUDENTS

Abstract

Currently, the generation is classified as the silent generation, baby boom, X, Y, Z and alpha generation. The most defining feature of generation Z, which represents those born in 2000 and later, is their interaction with technological devices, with the Internet at their center. The educational process of Generation Z, who live a life intertwined with technology, is also changing in a way that parallels this situation. The Covid-19 pandemic has affected approximately 92% of the student population (1,576,021,818 students) worldwide. For this reason, it is important to determine the perceptions of distance education of students who are acquainted with

* Bu makale, üçüncü yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan ve devam eden "Z Kuşağı Öğrencilerine Nasıl Bir Fen Eğitimi Verilmelidir?" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tugbaicme@gmail.com

^b Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tubayldrm38@gmail.com

^c Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, buyuk@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 25.11.2021, Makale Kabul Tarihi: 19.01.2022

distance education for the first time. This study was conducted using the qualitative research method and was carried out with the phenomenology pattern. The research group determined by purposeful sampling was composed of 10 students representing the Z generation. The data collection tool prepared by the researcher was used in the semi-structured interviews with the students. The data obtained were analyzed by content analysis and the findings were formed. In the findings obtained within the scope of the study, it was concluded that the students drew attention to many different issues including course, interaction, opportunity inequality, student role, teacher role and technical problems. Another result obtained from this study showed that these students, who are closely related to technology, find distance education courses inefficient and have more negative judgments about this technology-based educational process.

Keywords: Gen Z, Distance Education, Covid-19, Phenomenology



Giriş

Tarihsel süreç içindeki ortak konumlarına göre biyolojik ve fiziksel yaş olgularına ayrıca yaşam seyirlerine bakılarak belirlenen benzerlik ve farklılıklarla bireyler sınıflandırılmıştır. Farklı disiplinlerde yapılan bu sınıflandırmada nesil, göbek, batın, kuşak, jenerasyon gibi çeşitli isimler kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu'nun felsefe terimleri sözlüğüne göre kuşak; yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarında yaşamış, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğunu ifade etmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Kuşak kavramının yazılı kaynaklarda kullanımı bazı disiplinlerde ilk olarak Antik Yunan'a, bazı disiplinlerde ise eski Mısır uygarlığına dayanmaktadır (Joshi vd., 2011). Ancak konuyla ilgili ilk bilimsel çalışma, Auguste Comte tarafından yapılmıştır (Altunbay & Bıçak, 2018; Latif & Serbest, 2014). Auguste Comte kuşak değişikliklerinin tarihsel süreç içerisindeki hareketler olduğunu ifade ederek sosyal ilerlemenin ancak bir kuşağın bir sonraki kuşağa aktaracağı bilgi ve birikimleri ile sağlanabileceğini savunmuştur. Kuşakların aktaracağı bilgi birikimleri bireylerin sosyal ve tarihsel deneyimleri ile ilişkilidir. Bu deneyimleri temel alarak kuşak sınıflandırmaları yapılmıştır. Günümüzde kuşak sınıflandırması; sessiz kuşak, bebek patlaması, X, Y, Z ve alfa kuşağı olarak yapılmaktadır (Çetin & Karalar, 2016; Mücevher & Erdem, 2018; Ünlü & Çiçek, 2019). Kuşak çalışmaları farklı kültürlerde, çeşitli disiplinlerde yapıldığı için kuşakların isimleri, özellikleri ve başlangıç-bitiş tarihleri gibi konularda büyük görüş ayrılıkları vardır (Zemke vd., 1999; Reeves & Oh, 2008). Bu noktada ülkelerin kültürel farklılıklarının kuşak çalışmaları için önem arz ettiği düşünülerek yerli alan yazındaki çoğunluğun kanaati esas alınmıştır (Altunbay & Bıçak, 2018; Erden-Ayhün, 2013; Halisdemir, 2016; Oral, 2013). Buna dayanarak belirlenen kuşak özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kuşaklar ve Özellikleri

Kuşaklar	Doğum Tarihleri	Kuşak Özellikleri
Sessiz Kuşak	1925-1945	Yaşadıkları dünya savaşı nedeniyle yaşamak için çalışan, otoriteye sadık, itaatkâr, disiplinli ve tutumlu.
Bebek Patlaması Kuşağı	1946-1964	II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki nüfus patlaması yıllarında doğan, çalışkan, idealist ve insan hakları hareketinin önemli temsilcileri.
X Kuşağı	1965-1979	İdeolojik, rekabetçi, hızlı terfi bekleyen, şüpheli ve bağımsız.
Y Kuşağı	1980-1999	Özgür, tatminsiz, otorite karşıtı, iyi eğitilmiş, kolay adapte olabilen ve özgüvenli.
Z Kuşağı	2000-2020	Teknolojiye bağımlı bir hayata sahip olan, bireyselliğe önem veren ve ekran bağımlısı.
Alfa Kuşağı	2021- ...	Fiziksel eylemleri sevmeyen, az konuşan, makineleri insanlara tercih eden ve tamamen küresel bir toplumun ferdi.

Kuşakların özellikleri, genel olarak 20-30 yıl içerisinde değişimler göstermekte ve bir önceki kuşak yerini yeni kuşaklara devretmektedir. Bu değişimlerin temelinde yaş olgusu olsa da bireylerin ortak özelliklerinin belirlenmesinde; siyasi, sosyal, toplumsal hatta teknolojik gelişmeler etkili olmaktadır. Özellikle kendi dönemlerindeki teknolojik cihazlar, kuşaklar için ikonikleşmiştir. Sessiz kuşağın sahip olduğu tek teknolojik alet radyo iken, Bebek patlaması kuşağı ev telefonlarını, X kuşağı televizyonu, Y kuşağı ilk bilgisayarları kullanmıştır (Ardıç & Altun, 2017). Günümüzde ise neredeyse teknolojiye bağımsız bir hayat düşünülemez. Nitekim Z kuşağı bireylerin en belirleyici özelliği, merkezinde internet olmak üzere teknolojik cihazlarla olan etkileşimleridir. Bu durum kuşağa verilen; iGen, instant online (her daim çevrimiçi), .com çocukları, dijital çocuklar, internet kuşağı, dijital yerli, ekran gençliği, Google kuşağı, dijital doğanlar gibi birçok isimle de kendini göstermektedir (Karadoğan, 2019; Kavalcı & Ünal, 2016; Prensky, 2001a; Savaş & Karataş, 2019). 2012 yılında, medya kuruluşu United States of America (USA) Today'in online platformunda yeni neslin adının belirlenmesi için düzenlediği yarışmada alfabenin son harfi ile temsil edilen Z kuşağı isminin seçilmesi bu adı yaygınlaştırmıştır ("Z kuşağı", 2022). 2000 ve sonrasında doğanları temsil eden Z kuşağının genel özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

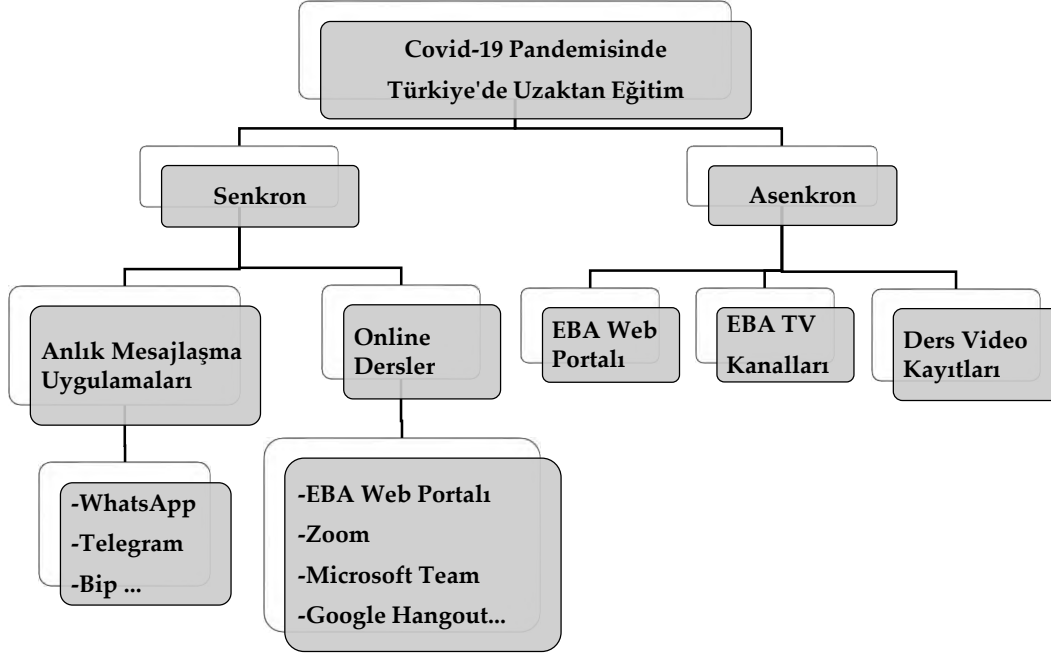
- Bir arama motoru ve sosyal medya kullanarak bilgiye ulaşabilen (Ardıç & Altun, 2017),
- Aynı anda 5 ekranla ilgilenebilen ve paylaşımına açık (Seymen, 2017),
- Yalnız yaşamayı tercih eden (Öz, 2015),
- Algısal-Sezgisel öğrenme stiline sahip (Karakeçili, 2019),
- Sokak oyunlarının yerine dijital oyunları tercih eden (Kavalcı & Ünal, 2016),
- Motor becerileri gelişmiş (Karadoğan, 2019),
- Bağımsız, inatçı, realist, pragmatik (Halisdemir, 2016),
- Doğuştan tüketici (Koç-Akran, 2020).

Gözlerini gelişen teknolojinin içine açan Z kuşağı, istedikleri zaman istedikleri bilgiye teknolojinin imkânlarını kullanarak ulaşabilmektedir (Kavalcı & Ünal, 2016). Her şeye “bir tık” uzakta olmaları nedeniyle hız kavramı onlar için çok önemlidir (Karakeçili, 2019). Bu durum anlık sonuçlar isteyen Z kuşağının eğitim hayatını da derinden etkilemektedir. Anında cevap bekleyen, bilgiye çaba harcamadan ulaşan ve elde ettiği bilgiyi çok çabuk tüketen Z kuşağına, okullarda klasik yöntemlerle eğitim vermek güçleşmektedir (Çallı vd., 2014). Ayrıca dikkat sürelerinin sekiz saniye olması (Seymen, 2017) 40 dakikalık ders sürelerinde öğrencilerin odaklanmasını sağlamayı zorlaştırmaktadır. Z kuşağının sahip olduğu görsel okuryazarlık becerisi, kendinden önceki kuşaklara göre çok daha fazladır (Prensky, 2001a). Bu noktada Z kuşağının dikkatini çekebilmek için özellikle görsel içerikler ve teknoloji ile zenginleştirilen eğitim uygulamalarının kullanılmasının önemi vurgulanmaktadır (Altunbay & Bıçak, 2018).

Uzaktan eğitim, öğrenen ile öğretmenin aynı ortamı paylaşmadan eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmesidir (Bağcı, 2015). İlk olarak 1892 yılında kullanılan uzaktan eğitim teriminin temelleri, bilgi işlem teknolojilerinden oldukça uzak yıllarda başlamıştır (Verduin & Clark, 1994). 1782 yılında Boston gazetesinin mektupla verilecek olan steno (konuşmaları hızlı ve olduğu gibi yazıya geçirmeye elverişli, kısa ve yalın imlerden oluşan bir yazı yöntemi) derslerini duyurması uzaktan eğitimin başlangıcı olarak kabul edilir (Kaya, 2002). İlk zamanlarda mektup aracılığıyla yapılan uzaktan eğitim, teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile önce radyo, ardından televizyon ve daha sonrasında bilgisayarlarla devam etmektedir. Günümüzde ise akıllı olarak adlandırılan bu cihazlarla; internet bağlantısı sayesinde uzaktan eğitim yapılabilmektedir. Özellikle internetin mektup, radyo ve televizyonlardaki etkileşim eksikliğine çözüm olması uzaktan eğitimin niteliğine farklı bir boyut kazandırmıştır (Aydoğdu-Karaaslan & Tecim, 2008).

Uzaktan eğitim terimi Türkiye’de ilk kez 1924 yılında John Dewey’in hazırladığı öğretmen eğitimi raporunda kullanılmıştır. İlk uzaktan eğitim uygulaması ise 1956 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Banka Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü’nde, banka personeline mektupla verilen derslerle gerçekleştirilmiştir. 1961 yılında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Mektupla Öğretim Merkezi kurarak uzaktan eğitimi okullaştırmıştır. 1968 yılında Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), 1975’te Yaygın Yükseköğretim Kurumu (YAYKUR) tarafından televizyonda eğitsel programlar yayınlanarak uzaktan eğitim uygulamaları gerçekleştirilmiştir (İşman, 2005). 1978’de Açık Üniversite kurulmasına karar verilmiş ancak bu karar 1981’de Anadolu Üniversitesi bünyesinde Açık Öğretim Fakültesi kurularak hayata geçirilebilmiştir (Gelişli, 2015). Sonraki yıllarda çeşitli üniversitelerde yapılan uzaktan eğitim çalışmaları artarak devam etmektedir. Üniversitelerden sonra lise seviyesinde 1992 yılında, ortaokul seviyesinde ise 1998 yılında uzaktan eğitim vermeye başlanmıştır (Demiray & Adıyaman, 2002). Günümüzde birçok kurum ve kuruluş tarafından basılı materyaller, radyo, televizyon ve bilgisayar desteğinden faydalanılarak uzaktan eğitim uygulamaları yürütülmektedir. Bu eğitimler öğrenci ve eğitimcilerin bilinçli seçimleri ile yapılırken Covid-19 pandemisi ile zorunlu hale gelmiştir. Türkiye’de okulların 16 Mart 2020 tarihinde kapatılmasının ardından uzaktan eğitim süreci başlamıştır. Öncelikle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen Eğitim Bilişim Ağı (EBA) TV kanalları ve online EBA portalı ile eşzamanlı (asenكرون) derslerle eğitim faaliyetleri yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak öğrencilerin sürecin getirdiği asosyalite ile başa çıkabilmeleri için eşzamanlı (senكرون) derslere ihtiyaç duyulmuştur. Öğrencilerin, öğretmenleri ve akranları ile etkileşim eksikliğini giderebilmek için

öğretmenlerin bireysel çabaları ile senkron derslere başlanmış, teknolojinin gelişmesiyle birçok uygulama üzerinden öğrenen ve öğreten bir araya getirilmiştir. Türkiye’deki uzaktan eğitim çalışmaları Şekil 1’de gösterilmiştir.



Şekil 1. Türkiye’de Uzaktan Eğitim Çalışmaları

Covid-19 virüsü Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde ortaya çıktıktan sonra hızla yayılarak küresel çapta bir tehdit haline gelmiştir. 07 Nisan 2020 itibariyle, Covid-19 pandemisi nedeniyle 188 ülkede okullar kapanmıştır. Bu durum, dünya çapında öğrenci nüfusunun yaklaşık olarak %92’sini (1,576,021,818 öğrenci) etkilemiştir (Can, 2020). Pandeminin etkisinde kalan ülkelerin en önemli önceliği eğitimin devamlılığını sağlamak olmuştur (Can, 2020). Bu öncelik birçok ülkede uzaktan eğitimin kullanılmasını sağlamıştır. Türkiye’de uzaktan eğitimin temelini EBA platformu oluştururken anlık mesajlaşma uygulamaları ile bilgi paylaşımları, online sistemlerle etkileşimli dersler yapılmıştır. Eğitim sisteminde uzun süredir beklenen dijital dönüşüm, uzaktan eğitim süreciyle iyiden iyiye hızlanmıştır. Bu durum süreç içinde yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen günümüz eğitim sisteminin hedef kitlesi olan Z kuşağı için bir avantaj olarak görünmektedir (Savaş vd., 2021).

Araştırmanın Amacı

Z kuşağı bireyleri birbirinden uzakta olsa da teknoloji araçlarının sağladığı iletişim kolaylıkları ile sözel hatta görsel olarak bağlantı kurabilmektedirler (Demirkaya vd., 2015). İletişim yolları çeşitlense de birbirinden uzakta olan bireylerin öğrenme amacıyla bir araya gelmesi uzaktan eğitimin temelinde vardır. Bu noktada uzaktan eğitim, Z kuşağının günlük hayatta sıklıkla kullandığı iletişim olanaklarının eğitim amacına hizmet etmesi olarak ifade edilebilir. Hatta uzaktan eğitim çalışmalarının Z kuşağının ilgi ve becerilerine uygun nitelikte bir eğitim olduğu düşünülebilir. Bu çalışmada bu durum irdelenerek

uzaktan eğitimle ilk defa ve zorunlu olarak tanışan Z kuşağının uzaktan eğitime yönelik bakış açısı araştırılmıştır. Eğitim çalışmalarında köklü değişikliklere yol açması beklenen uzaktan eğitim uygulamalarının iyileştirilebilmesi için öğrencilerin mevcut algılarının tespiti önemli görülmüştür. Bu doğrultuda, Z kuşağı öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

A. YÖNTEM

1. Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi geleneklerine uygun olarak yürütülmüştür. Z kuşağı öğrencilerinin uzaktan eğitim algılarının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, insanların belirli bir fenomen ile ilgili anlayışlarını, bakış açılarını ve algılarını ifade etmelerini sağlayarak bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılır (Rose vd., 1995).

2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Kayseri merkezde farklı okullarda öğrenim görmekte olan 10 öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin seçiminde amaçlı örneklem türlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme ekonomik ve zaman gibi bazı faktörlerden dolayı araştırmacının rahat bir şekilde katılımcılara ulaştığı örneklem türüdür (Marshall & Rossman, 2006). Araştırmada öğrencilerin seçiminde Z kuşağı bireyler olmaları ve uzaktan eğitim tecrübeleri belirleyici faktör olmuştur. Öğrenciler; doğum yılı, sınıf seviyesi, okul türü, cinsiyet ve ekonomik gelir düzeyine göre çeşitlendirilmiştir. Çalışma grubundaki öğrenciler, öncelik devlet okuluna verilerek sınıf kademelerine göre sıralanmış ve ilk sıradan başlayarak Ö1, Ö2, Ö3,, Ö10 olarak kodlanmıştır. Çalışma grubuna ait bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Kişiler	Cinsiyet	Doğum Yılı	Okul Türü	Sınıf
Ö1	Kız	2010	Devlet Okulu	5.Sınıf
Ö2	Erkek	2009	Devlet Okulu	6.Sınıf
Ö3	Kız	2008	Devlet Okulu	7.Sınıf
Ö4	Erkek	2008	Devlet Okulu	7.Sınıf
Ö5	Erkek	2009	Özel Okul	6.Sınıf
Ö6	Kız	2009	Özel Okul	6.Sınıf
Ö7	Erkek	2009	Özel Okul	7.Sınıf
Ö8	Kız	2007	Özel Okul	8.Sınıf
Ö9	Kız	2007	Özel Okul	8.Sınıf
Ö10	Erkek	2007	Özel Okul	8.Sınıf

3. Verilerin Toplaması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı görüşme öncesi hazırladığı protokole bağlı kalarak görüşmenin akışına göre değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin seyrini etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını detaylandırmasını sağlayabilir (Türnüklü, 2000). Araştırma amaçları doğrultusunda yapılan

alan yazın taraması verilerine dayanarak araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, fen eğitiminde uzman ve teknoloji kullanımına yönelik çalışmaları olan iki araştırmacının görüşleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Araştırmada kullanılan görüşme sorularından bazıları şu şekildedir:

- Uzaktan eğitimde online derslere katıldın mı?
- Uzaktan eğitimle ilgili ne düşünüyorsun?
- Uzaktan eğitim derslerini verimli buluyor musun? Neden?

Yarı yapılandırılmış görüşmeler pandemi sürecinin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle uzaktan etkileşimli olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcı velileri ile telefon görüşmeleri yapılarak araştırmanın amacı, görüşmenin içeriği, tahmini görüşme süresi ve araştırma raporunda gerçek isim ve okul bilgilerinin yer almayacağı gibi hususlarda bilgi verilerek varsa soruları cevaplanmıştır. Görüşmeler katılımcı ve araştırmacıya uygun bir zaman diliminde online bir görüşme platformu olan Zoom uygulamasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler katılımcıların izni alınarak kaydedilmiştir. Alınan Zoom kayıtları araştırmacı tarafından dinlenerek metin belgeleri elde edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde veriler, kodlar halinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği şekilde yorumlanır (Creswell, 2013). Veri analizi araştırmacı tarafından açık kodlama yöntemi ile kodlanarak alan uzmanı ile detaylı ve dikkatli bir şekilde kodlamalar değerlendirilmiş, içerdiği anlam hakkında tartışılmış ve fikir birliğinin sağlandığı ortak bir kodlama yapılmaya çalışılmıştır. Oluşturulan tüm kodlar birlikte incelenip aralarındaki anlam ilişkisine bakılarak altı kategori belirlenmiş ve bütün kategoriler “uzaktan eğitim algıları” teması altında toplanarak analiz edilmiştir.

4. Geçerlik ve Güvenirlik

Bu araştırmada iç geçerliğin sağlanabilmesi için çalışmanın inandırıcı, dış geçerliğin sağlanabilmesi için ise çalışmanın aktarılabılır olması göz önünde bulundurularak geçerlik kanıtları elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın geçerliği için verilerin kodlanmasından raporlanmasına kadar her aşama ayrıntılı olarak betimlenmiş ve katılımcıların görüşlerine doğrudan yer verilmiştir (Merriam, 2013). Görüşmelerin başında tanışma ve sohbetlere yer verilerek samimi bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin bu güven ortamında daha rahat cevaplar vermeleri sağlanarak iç geçerlik kanıtları elde edilmiştir. Araştırmada nitel verilerin analizinde kullanılan içerik analizinin güvenirliliği kodlama işlemi ve kategorilere bağlıdır (Gökçe, 2006). Bu araştırmada güvenirliliği sağlamak adına kodlama işleminde farklı araştırmacıların görüşleri alınmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Elde edilen veriler araştırmacı tarafından kodlanarak iki fen eğitimi alan uzmanı tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca görüşmeler sırasında öğrencilerin ifadeleri araştırmacı tarafından tekrar edilerek teyit edilmiştir.

B. BULGULAR

Bu bölümde Z kuşağı öğrenciler ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular uzaktan eğitim algıları teması altında toplanarak ders, etkileşim, fırsat eşitsizliği,

öğrenci rolü, öğretmen rolü ve teknik sorunlar olmak üzere kategorilere ayrılmıştır. Öğrencilerin uzaktan eğitimde verimsiz geçen dersler ve yaşadıkları bağlantı sorunları gibi birçok farklı konuya dikkat çektikleri görülmüştür. Öğrencilerin ifadelerinden çıkarılan kategori ve kodlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Z Kuşağı Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Algıları

Kategori	Kod	Frekans	Kişiler
Derse İlişkin Algılar	Verimsiz	7	Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö10
	Ölçme Değerlendirme Sorunu	5	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5
	Süre Yetersizliği	2	Ö3, Ö4
	Verimli	2	Ö3, Ö10
Etkileşime İlişkin Algılar	Akran Etkileşimi Eksikliği	4	Ö2, Ö4, Ö5, Ö6
	Öğretmen-Öğrenci Etkileşimi Eksikliği	4	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6
Fırsat Eşitsizliğine İlişkin Algılar	Teknolojik İmkânsızlıklar	2	Ö4, Ö6
	Özel-Devlet Okulu Farkı	1	Ö10
	Haksızlık	1	Ö7
Öğrenci Rolüne İlişkin Algılar	Öz Düzenleme Eksikliği	5	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö9
	Devamsızlık	2	Ö2, Ö10
	Oyun Bağımlılığı	2	Ö2, Ö10
	Bilgisayar Kullanma Becerileri Düzeyi	1	Ö2
	Okula Özlem Duyma	1	Ö5, Ö6
	Motivasyon Kaybı	1	Ö8
Öğretmen Rolüne İlişkin Algılar	Sınıf Hâkimiyeti Sorunu	2	Ö2, Ö6
	İsteksizlik	1	Ö10
	Teknolojik Alan Bilgisi Eksikliği	1	Ö10
Teknik Sorunlara İlişkin Algılar	Bağlantı Sorunu	5	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6
	Uygulama (Aplikasyon) Kaynaklı Sorunlar	2	Ö1, Ö5
	Ses İletim Sorunu	2	Ö3, Ö4
	Elektrik Kesintisi	1	Ö1

Tablo 3 incelendiğinde ders kategorisine ilişkin oluşturulan kodlamalarda verimsiz (f=7) kodunun öne çıkmasıyla, öğrencilerin dijital öğrenmeyi yeterince gerçekleştiremedikleri bulgusuna erişilmiştir. Buna karşın Ö3 ve Ö10 derslerin verimli (f=2) geçtiğini belirterek diğer öğrencilerden ayrılmışlardır. Uzaktan eğitim derslerinde yaşadığı sıkıntıyı ölçme-değerlendirme sorunu (f=5) ile ifade eden öğrenciler, bu durumu, yapılan sınavlarda yaşadıkları zorluk ve sınav sonuçları üzerinden açıklamışlardır. Ayrıca Ö3 ve Ö4 kodlu öğrenciler ders saatlerinde yaşadıkları süre yetersizliğinin (f=2) olumsuz etkilerini ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ilişkin öğrencilerin yorumları şu şekildedir:

Ö1 “Uzaktan olmasını hiç sevmiyorum, sınavları yüz yüze olunca daha rahat bir şekilde yapabiliyorum, cevap kayma özelliği yok. Hani bir de telefonlarda kayma özelliği oluyor ya hocam hani seçenekleri işaretlerken bu yüzden hiç sevmiyorum, tek bende de olmuyor bu” şeklindeki yorumuyla uzaktan eğitim sürecinde gerçekleştirilen sınavlarda yaşadığı sorunlara ve bu sorunların kendisiyle sınırlı kalmadığına ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Ölçme değerlendirme sorunu kodu altında değerlendirilen Ö1 süreçte yaşadığı olumsuzlukların teknoloji kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Akıllı telefonları hayatlarının ayrılmaz bir parçası halinde olan Z kuşağını temsil eden Ö1’in telefonların kayma özelliğinden şikâyetçi olması dikkat çekmektedir.

Ö2 “Uzaktan eğitime girmeyip Tonguç dinlesem aynı şeyi alırım yani” ifadeleriyle eğitim içerikli bir Youtube kanalını online derslere tercih edecek kadar uzaktan eğitimden verim alamadığını dile getirmiştir. Verimsiz kodu altında değerlendirilen Ö2 takip ettiği farklı bir platformdan örnek vererek alternatif öğrenmelere açık olduğunu ifade etmiştir. Uzaktan eğitim derslerine karşı takındığı olumsuz tutum bir dezavantaj gibi görünse de uzaktan eğitimin temel amacı olan bireysel öğrenmeyi farklı platformları kullanarak yapabileceği kanaatine ulaşması bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Ö2 “Deneme yapıldı online olarak yani ikisinde de beni sınavdan attı. Bir şey oldu tüm sorular da gitti cevaplarım da gitti.” söylemiyle uzaktan eğitimdeki teknik sorunların ölçme değerlendirmeyi olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Ölçme değerlendirme sorunu kodu altında işlenen bu durum sınav odaklı eğitim sisteminin uzaktan eğitimde dahi yapılan deneme sınavları ile öğrencileri zorladığı şeklinde yorumlanabilir.

Ö3 “Uzaktan eğitimde biz kimse girmese bile bir kişiyle bile ders işliyorduk. Ben verimli buluyordum.” ifadesiyle arkadaşları derslere katılmasa da kendisinin katıldığını belirterek bu konuda disiplinli olduğunu altını çizmiştir. Kalabalık sınıfları olan bir devlet okulunda okuduğu bilinen Ö3’ün uzaktan eğitim derslerine birkaç öğrencinin katıldığını ifade etmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca Ö3’ün bir öğrenci ile bile ders işlendiğini belirtmesi, okulların ve öğretmenlerin sürece verdikleri önemi ve özveriyi göstermektedir. Verimli kodu altında değerlendirilen Ö3 “...ama bazı sıkıntılarımız da vardı. Benim arkadaşım sınav olmuştu, internet olmadığı için 40 almıştı sınavdan” ifadeleriyle bağlantı sorunlarının sınavları negatif yönde etkilediğini belirterek ölçme değerlendirme sorunu kodu altına da dâhil edilmiştir. Uzaktan eğitimde öğrendiği derslere karşı olumlu yargılara sahip olan Ö3 öğrencilerin ellerinde olmayan sebeplerden sorumlu tutulmalarını süreçte yaşanan sorunlar olarak dile getirmiştir.

Ö4 “Yüz yüze kadar verimli değil ama hani öğreniyoruz (gülüyor)” şeklindeki ifadesiyle online dersleri yüz yüze dersler ile kıyaslayarak online derslerin verimli geçmediğini belirtmiştir. Bu durumu etkileşim eksikliği ile ilişkilendirerek açıklayan Ö4 “anlamadığım bir yeri soracağım ama böyle sesim gitmiyor veya hani süre kısıtlı” yorumuyla teknik sorunlar ve süre yetersizliğinin öğretmenleriyle iletişimini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Ö4 kodlu öğrencinin ifadeleri çeşitli konulara değinerek verimsiz, öğretmen-öğrenci etkileşim eksikliği, süre yetersizliği ve ses iletimi sorunu gibi birçok kod altında değerlendirilmiştir.

Ö5 “Şu anda (uzaktan eğitimde) birazcık daha az öğreniyor gibiyim mesela deneme sınavı şeylerim de 16 yanlıştan filan 30 yanlışa çıktım nasıl becerdiysem” ifadeleriyle uzaktan eğitimden verim alamadığını sınav göstergeleriyle açıklamıştır. Yanlış sayılarının neredeyse iki katına çıkması ders veriminin önemli ölçüde azaldığını gösterir niteliktedir. Ö5 “ıı aslında bu uzaktan eğitim şeyi önceden bana çok güzel geliyordu fakat şu anda yok. Korona yoksa uzaktan eğitime gitmenin ne anlamı var?” şeklindeki yorumuyla pandemi sürecinin başında uzaktan eğitimle ilk defa karşılaşma ve durumun farklılığının olumlu motivasyon kaynağı olduğunu ancak sürecin devamında öğrenemediğini fark etmesiyle uzaktan eğitime karşı bakışının değiştiğini ifade etmiştir. Hatta uzaktan eğitimin salgın dönemi dışındaki kullanılabilirliğini de sorgulayarak bu durumu anlamsız bulmuştur.

Ö6 “Uzaktan eğitimden şahsen ben verim alamıyorum ama alanlar var ama ben okuldakinden daha çok verim alıyorum. Ben durdurulmasını istiyorum” şeklindeki ifadeleriyle uzaktan eğitimden verim alamadığını

belirtirken; eğitimin bu şekilde gerçekleşmesinin de sonlandırılması gerektiğine yönelik görüşlerini ifadesine eklemiştir.

Ö7 *“Uzaktan eğitimde konuları daha iyi anlayamıyorum”* ifadesiyle derslerden verim alamadığını belirtmiştir. Pandemi sürecinde okullara verilen izin dâhilinde öğrenim gördüğü özel okulun bursluluk sınavına giden Ö7, *“(Okulda) bursluluk sınavını yetiştiremedim çünkü uzaktan eğitimde hiç süreli yapmadım deneme sınavlarımı, ondan biraz boşum vardı.”* ifadeleriyle de uzaktan eğitimde ölçme değerlendirme için yapılan sınavlarda zaman denetiminin olmayışının yüz yüze yapılan sınavda olumsuz etkilere yol açtığını belirtmiştir.

Diğer öğrencilerden farklı olarak Ö8, Ö9 ve Ö10 8. sınıf öğrencileridir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sınav grubu öğrencileri olan 8. ve 12. sınıfların sınava hazırlık süreçlerinin yüz yüze eğitimle yapılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Ö8, Ö9 ve Ö10 görüşmelerden önce yüz yüze eğitime başlamışlardır. Öğrencilerin yorumlarında kendini gösteren bu durum öğrencilerin uzaktan eğitim ve yüz yüze eğitimi kıyaslayarak açıklamalarına neden olmuştur.

Ö8 *“2 hafta önce online eğitimdeydik, ne kadar verimsiz olduğumu da görebilmiş olduk hani böyle yüz yüze eğitimle hiçbir şey aynı olmuyor, o şeyi vermiyor.”* şeklindeki ifadesiyle uzaktan eğitimden verim alamadığını, yüz yüze eğitime başladığında fark ettiğini ifade etmiştir.

Ö10 *“Uzaktan eğitimde dediğim gibi pek verimli bir eğitim değildi ama sadece iyi öğretmenler, çabalayan öğretmenler olduğu için benim için verimli geçti.”* şeklindeki ifadesi ile uzaktan eğitimi öğretmenlerinin bireysel çabaları ile ilişkilendirerek kendi için verimli olarak değerlendirmiş ancak süreci genel olarak verimsiz bulduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Ö10 hem verimli hem de verimsiz kodu altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde etkileşime ilişkin algılar kategorisine ilişkin bulgularda akran etkileşimi eksikliği (f=4) ve öğretmen-öğrenci etkileşimi eksikliği (f=4) kodları ile öğrenciler yaşlıları ve öğretmenleri ile yeterince iletişim kuramadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum öğrencilerin okulu yalnızca bir öğrenme ortamı olarak değil aynı zamanda sosyalleşebilecekleri bir yer olarak görmeleriyle ilişkilendirilebilir. Öğrencilerin yaş grupları da göz önüne alındığında sürecin getirdiği endişe ve korkunun, yaşamlarının önemli bir alanını kapsayan okul hayatına olan özlemlerini artırdığı ifade edilebilir. Bu kategoriye ilişkin öğrenci yorumları şu şekildedir:

Akran etkileşimi eksikliği kodu altına alınan Ö2, *“Basketbol lisansım var ama dışarıda sahaya gidip hiç oynamadım bayağıdır bir yıl olmuştur. Mesela online beden dersini falan yani okula değil de okulun yakınındaki parka veya bir yere çağırıp da yapabilirler. Hem gözümüz dinlenir hem arkadaşlarımızla buluşmuş oluruz.”* şeklindeki ifadeleriyle bu süreçte spordan uzak kaldığını belirtmiş ve beden eğitimi dersleri için arkadaşları ile etkileşime girebileceği bir alternatif sunarak uzaktan eğitim sürecinin iyileştirilmesini önermiştir. Burada dikkat çeken öğrencinin uzaktan eğitimde uygulamalı derslerin işlenişindeki yetersizliği ve ekran karşısında olmanın getirdiği göz yorgunluğunu ifade etmesi olmuştur.

Ö3 “Mesela bir soru çözüyorduk hocamızla, teneffüslerde falan da sorabiliyorduk yüz yüze olduğumuz zamanda” yorumuyla okulda, ders aralarında dahi öğretmenlerine rahatlıkla ulaşabilirken uzaktan eğitimde süre yetersizliğinin öğretmen-öğrenci etkileşimini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

Ö5 “Okula gitmeyi severdim ama yani hiç böyle bir özlemek falan olmamıştı çünkü arkadaşlarımla konuşamıyorum, orada en azından uzun teneffüste arkadaşlarımla oynuyordum, konuşuyordum iyice yoruluyordum. Orada yaralanıp 7. sınıfları, 8. sınıfları, ortaokulları şikâyet etmeyi bile özledim, ya yaralanmayı bile özledim.” şeklindeki ifadeleriyle okul ortamının arkadaşlarıyla sosyalleştiği bir ortam olduğunu hatta okulda yaşadığı olumsuzlukları dahi özlediğini dile getirmiştir. Akran etkileşimi eksikliği ve okula özlem kodları altına alınarak değerlendirilen Ö5’in birkaç kez arkadaşları ile konuşamamasına yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Yalnız kalmayı tercih ettiği bilinen Z kuşağının özelliklerine bakılarak uzaktan eğitim sürecinin getirdiği zorunlu yalnızlığın Ö5 kodlu öğrenciyi zorladığı ifade edilebilir.

Ö6 “Yemek sırasına giderken herkesin birbirine vurmasını falan çok özledim, böyle hayır ilk ben öndeyim falan diye” ifadeleri ile uzaktan eğitimde akran etkileşimine duyduğu özlemi vurgulamıştır. Yüz yüze eğitim sürecinde arkadaşlarıyla yaptığı kavgaları bile özlediğini belirten Ö6’nın süreçten psikolojik olarak etkilendiği söylenebilir.

Tablo 3 incelendiğinde, adalet ve eşitlik bilinciyle de anılan Z kuşağı öğrencilerinin, uzaktan eğitim sürecinde çeşitli sebeplerle yaşanan fırsat eşitsizliği konusundaki hassasiyetleri görülmektedir. Fırsat eşitsizliği kategorisinde teknolojik imkânsızlıklar (f=2), özel-devlet okulu farkı (f=1) ve haksızlık (f=1) kodları dikkat çekmektedir. Bu konudaki öğrenci yorumları ise şu şekildedir:

Ö4 uzaktan eğitim sürecinde erişim problemi yaşamamasına rağmen kendisiyle aynı koşullara sahip olamayan öğrencilerin bu eğitimi alanlarla aynı şekilde değerlendirilmesini adil bulmadığını şu şekilde açıklamıştır: “Uzaktan eğitimi ben sevmiyorum yani ben derslerime girebiliyorum ama herkes aynı şartta eğitim görmüyor. Kiminin bilgisayarı tableti veya çeşitli aletleri var ama dersine girmiyor, tekinin aleti olmadığı için girmiyor ve üçümüzde aynı şeyden sorumlu olacağız aynı sınavdan.” Yeterli imkânları olmasına rağmen öz disiplin eksikliği nedeniyle derslere katılmayan ve teknolojik imkânsızlıklar nedeniyle uzaktan eğitim sürecine dâhil olamayan öğrencileri ifade eden Ö4 iki kod altında da değerlendirilmiştir.

Ö6 “Okullar açılana kadar uzaktan eğitimin durdurulmasını istiyorum çünkü hani şey interneti olmayanlar var ya da un böyle ev şeyi uygun olmayanlar var” ifadeleri ile her öğrencinin aynı imkâna sahip olmadığını, bu durumdan duyduğu rahatsızlık nedeniyle uzaktan eğitimin durdurulmasını istemiştir.

Ö7 “Bence olmamalı hocam okullar; ilkokullar açık, 8. sınıflar açık ama 7. sınıflar açık değil ya da 6. sınıflar ya da 9, 10, 11 yani bu birazcık haksızlık gibi bence” şeklindeki yorumuyla uzaktan eğitim sürecinde farklı kademelerin belirli sürelerde açılmış olmasına karşın kendi sınıf düzeyinde okulların hiç açılmamasını haksızlık olarak değerlendirdiğini bu şekilde belirtmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, öğrenci rolü kategorisine ilişkin kodlarda öz disiplin eksikliği kodu 5 frekansla öne çıkmaktadır. Uzaktan eğitimde daha çok bireysel öğrenmenin ön plana çıktığı göz önüne alındığında öğrencilerin ders katılımlarında ve ders giriş çıkışlarında daha esnek davrandıkları ifade edilebilir. Devamsızlık (f=2), oyun bağımlılığı (f=2), okula özlem (f=1) ve motivasyon kaybı (f=1)

kodlarıyla da öğrenciler farklı alanlara dikkat çekerek uzaktan eğitime ilişkin fikirlerini ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ilişkin öğrenci yorumları şu şekildedir:

Ö2 “Online eğitime başladığımızdan beri bilgisayarı yüzde yetmiş beş falan daha iyi yani çözdüm nasıl olduğunu” ifadeleriyle uzaktan eğitim sürecinde bilgisayar kullanımının artmasıyla bilgisayar kullanma becerisinin geliştiğini belirtmiştir. Ayrıca “...maçım ortasında annem ‘hadi derse geç artık’ diyor, ben maçı bitirmeden çıkmam diyorum.” şeklindeki yorumuyla öz disiplin eksikliği ve oyun bağımlılığı nedeniyle ders giriş çıkışları konusunda ailesiyle fikir ayrılığı yaşadığını ifade etmiştir. Ö2’nin oynadığı oyunu bitirmeden bırakmayacağını ifade etmesi kendisine çok normal gelirken bu durumun bir bağımlılık olduğunu fark etmemesi, Z kuşağı erkek ergenlerin yaşadığı oyun bağımlılığı sorununa bir örnek olarak nitelendirilebilir.

Ö3 “Bazı sıkıntılarımız vardı, öğrencilerin derse girmesini bekliyorduk. Ben hep bütün canlı derslerimi hiç eksiltmeden girdim ama bazı öğrenciler girmede. İnterneti olduğu halde onların girmesini bekledik. Keyifleri yetiyor sesiniz gelmiyor hocam sesiniz gitmiyor, onunla beraber 10 dakikamız gidiyordu, zaten 30 dakikaydı 10 dakika gidiyor hoca onların yüzünden ders anlatamıyordu.” şeklindeki ifadeleriyle süre vurgusu yaparak arkadaşlarının öz disiplin eksikliğinin süreci olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

Ö6 “Okuldan en nefret eden bendim yani şimdi ben bile okulun açılmasını çok istiyorum.” Yorumuyla uzaktan eğitim sürecinde okula karşı bakış açısının değiştiğini ifade ederek “bir keresinde ben laboratuvara gitmiştim, sonra orada saklambaç oynuyorduk, orda ben bir şey kırmıştım onu bile çok özledim.” yorumuyla da okula duyduğu özlemi belirtmiştir.

Ö8 “Açıkçası hocaların suçu yok öğrencilerin burada suçu var çünkü pek dinleyesiniz gelmiyor, uzaktan eğitimde böyle hiç okul havası da olmadığı için” yorumuyla uzaktan eğitimde motivasyon kaybı yaşadığını belirterek bu durumu öğrencilerin sürecin esnekliğinden kaynaklanan öz disiplin eksikliğine bağlamıştır. Bir 8. Sınıf öğrencisi olan Ö8’in uzun yıllar eğitim aldığı okul ortamını ve öğretmenlerini benimsemesi, süreçte yaşanan olumsuzlukların öğrenci kaynaklı olduğunu belirtmesi önemli görülmüştür.

Ö9 “Mesela ben okula hazırlanırken çok erken kalkıyorum; hani rahatça giyineyim, rahatça hazırlanayım. Ama online da alarm kuruyordum 10 dakika önce kalkıyordum. Yüzümü yıkayıp direkt oturuyordum. O yüzden rahatlığa düşkündüm online da, yüz yüze olunca daha erken kalktım.” şeklindeki yorumuyla uzaktan eğitimde yaşadığı öz disiplin eksikliğinden kaynaklanan rahatlığı dile getirmiştir.

Ö10 “Mesela benim oyunda tanıştığım arkadaşlar var. Bazen benim yaşitlarım denk geliyor oyunda, adam devlet okulunda ‘ben hiçbir şey anlamıyorum’ diyor, niye giriyorsun diyorum ‘yok yazıyorlar abi’ diyor, ne yapıyorsun diyorum ‘alta alıyorum Zoom’u’ diyor ‘alttan oyun oynuyorum’ diyor dinleyen de olmuyor zaten.” ifadeleriyle öğrencilerin derslere verimsiz olmasına rağmen devam zorunluluğu için katıldığını ancak bu süreçte dersi dinlemeyip oyun oynadıklarını belirtmiştir. Oyun bağımlılığı kodu altında değerlendirilen Ö10, oyun oynadıkları için bir şey öğrenemeyen arkadaşlarının hiçbir şey öğrenemedikleri için oyun oynadıklarını ifade etmesi dikkat çekmektedir. Ö10’un ifadelerine bakılarak ekran, oyun, sosyal medya ya da internet bağımlılığı olarak adlandırılan bu durumun uzaktan eğitimi negatif yönde etkilediği ifade edilebilir.

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen rolü kategorisine ilişkin bulgularda sınıf hâkimiyeti sorunu (f=2), isteksizlik (f=1) ve teknolojiyi kullanamama (f=1) kodları ile öğrencilerin uzaktan eğitimi öğretmenleri üzerinden değerlendirdikleri görülmüştür. Öğretmenlerinin sınıf kontrolünü yüz yüze eğitimdeki performanslarıyla kıyaslayarak, uzaktan eğitimde öğrenci üzerinde yeterince hâkimiyet kuramadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra teknoloji kavramıyla birlikte ifade edilen Z kuşağının, öğretmenlerinin teknolojiyi kullanamadıklarını belirtmeleri dikkat çekmektedir. Bu konuya ilişkin öğrenci yorumları şu şekildedir:

Ö2 *“Okulda (öğretmenler) size sinirleniyor size kızıyor, siz öyle yani utanıyorsunuz kalıyorsunuz ama online eğitimde hoca kızarken bir anda donuyor, herkes gülüyor sonra kızmanın hiçbir anlamı kalmıyor.”* şeklindeki ifadesiyle uzaktan eğitimde öğretmen otoritesinin zayıfladığını bağlantı sorunlarını neden göstererek dile getirmiştir. Birçok farklı konuyu birlikte açıklayan Ö2; bağlantı sorunu, sınıf hâkimiyeti sorunu ve öğretmen-öğrenci etkileşim eksikliği kodları altında değerlendirilmiştir.

Ö6 *“Hocam uzaktan bağırmamızın uzaktan azarlamamızın tadı olmuyor.”* şeklindeki yorumuyla uzaktan eğitimde öğretmenlerinin otorite eksikliği yaşadığını ifade etmiştir.

Annesi bir devlet okulunda idarecilik yapan Ö10 uzaktan eğitimi yalnızca bir öğrenci olarak değil aynı zamanda bir öğretmen çocuğu olarak, idareci olan annesinin paylaşımlarıyla da ifade etmiştir. *“Hocam yapılmasın yani. Özel okuldaki hocalar gibi yapılmayacaksa yapılmasın. Çünkü ben annemin okulundan biliyorum. Şimdi açık açık konuşayım kadın (devlet okulunda öğretmen) anneme yazıyor; işte yok böyle böyle oldu işte saçma sapan bahaneler diyor; “elektrik gitti desem ne olur, olur mu?” falan filan sürekli böyle anneme yazılar geliyor. Annem “kimse de ders işlemiyor” diyor çünkü hem 50-60 kişilik sınıflar var. Hem bir de hocaları da zaten istemiyor, böyle bir şey yapmayı bilmiyorlar. Çünkü öğrenememişler, hem öğrenememişler, teknolojiyi kullanamıyorlar hem de bu evde oturmanın verdiği miskinlik. Dolayısıyla pek de öğretilen, öğrenilen şeyler olmuyor.”* şeklindeki yorumlarıyla öğretmenlerin uzaktan eğitime bakışını özel okul–devlet okulu ayrımı ile değerlendirmiştir. Öğretmenlerin uzaktan eğitim yapmak istemediklerini hatta pandemi sürecinin getirdiği ev rahatlığının öğretmenleri tembelleştirdiğini eleştirel bir bakış açısı ile ifade etmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde teknik sorunlar kategorisine ilişkin kodlamalarda araştırmaya katılan öğrencilerin yarısının internet bağlantı sorunu (f=5) kodunu ifade etmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, mevcut internetin MEB bünyesindeki 18 milyon öğrencinin uzaktan eğitim alt yapısını karşılamadaki yetersizliği ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca öğrenciler, elektrik kesintilerinin (f=1) ve uzaktan eğitimde senkron dersler için sıklıkla tercih edilen, online bir video-konferans programı olan Zoom uygulamasında yaşanan aksaklıklardan bahsetmişlerdir. Öğrencilerin yorumları şu şekildedir:

Ö1 *“Zoom atıyor hocayı dinleyemiyoruz, derslerimizden geri kalıyoruz. Bazı evlerde elektrik kesintisi oluyor derslere katılamıyoruz. Hani yüz yüze eğitim olduğunda hiçbir engel yoktu eğitim almamız için fakat şu an engeller başladı. Bu yüzden hiç sevmiyorum uzaktan eğitimi”* şeklindeki ifadeleriyle; süreçte yaşanan teknik sorunların, eğitimin verimli gerçekleştirilmesine engel teşkil ettiğini, bu ve bunun gibi sebepler yüzünden uzaktan eğitime karşı olumsuz yargılara sahip olduğunu belirtmiştir.

Ö2 teknik problemlerin derse katılımı olumsuz yönde etkilediğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Hoca yoklama alıyor tam size geldi hocanın interneti gidiyor, o derse yok yazılıyorsun sonra karneden takdir*

alamıyorsunuz şu anda öyle." Bağlantı sorunu ve devamsızlık kodları altında değerlendirilen Ö2'nin özellikle devamsızlığın akademik başarıya olan etkisini vurgulaması ile dikkat çekmektedir.

Ö3 "(Öğretmenler) kızıyorlardı bize 'sesiniz gelmiyor' biz de sıkıntı yoktu onlarda, hocalarımızda sıkıntı oluyordu bazenleri." ifadesiyle sesin sağlıklı iletilmemesinin öğretmen öğrenci iletişimde sorunlara yol açtığını belirterek ses iletim sorunu ve öğrenci-öğretmen etkileşim eksikliği kodları atında değerlendirilmiştir.

Ö5 "Her an sıkıntı çıkabiliyor, Zoom'dan da bazen sıkıntı çıkabiliyor ve tek ben değil bizim sınıftan böyle olan bir sürü kişi var, mesela beni attı Zoom'dan giremiyorum, silip yükledim yine olmadı, bir gün hiçbir derse giremedim Zoom'dan dolayı" ifadeleriyle Zoom uygulamasında yaşadığı sıkıntıları dile getirmiştir. Uygulama kaynaklı teknik sorunların yalnızca kendini değil birçok arkadaşının derslerini etkilediğini belirten Ö5, gün boyu giremediği derslerle uzaktan eğitim sürecinde kullanıcı sayısı artan video konferans programlarının kullanım yoğunluğuna dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye'de 40 yıllık bir geçmişe sahip olan uzaktan eğitim, Covid-19 pandemisi ile öne çıkarak alternatif bir öğrenme yaklaşımı olmaktan çok temel öğrenme kaynağı haline gelmiştir (Can, 2020). Öğrencilerin senkron derslerle bir yılını geçirdiği uzaktan eğitim süreci eğitim hayatında birçok anlamda farklılıklar oluşturmuştur. Tüm dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de eğitim çalışmaları daha çok bireysel öğrenmeyi ön plana çıkararak farklı bir boyut kazanmıştır. Ayrıca teknolojinin bu manada da kullanılabilirliği oluşu, eğitimcilerin teknoloji okuryazarlığı konusunda farkındalık oluşturmuştur. Bunlar gibi birçok olumlu etkisi olan uzaktan eğitim, pandemi sürecinde eğitim faaliyetlerinin devamlılığını sağlayarak öğrenen ve öğretene farklı platformlarda buluşturmuştur. Ancak her şeyin bir tık uzakta olmasına alışkın olan Z kuşuğu öğrencilerin bireysel çaba gerektiren işlerde fazlasıyla zorlandıkları ifade edilebilir. Uzaktan eğitim daha çok kendi kendine öğrenmenin ön plana çıktığı bir süreç olması ile Z kuşağının süreçten olumsuz etkileneceği düşünülebilir. Nitekim araştırmaya katılan Z kuşuğu öğrencilerin uzaktan eğitim sürecini genel anlamda olumsuz olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Bulut (2021), Pınar ve Dönel-Akgül (2020) çalışmalarında uzaktan eğitimin avantajları ve olumlu etkileri ile ilgili bulgulara ulaşırken Akpolat (2021), Bakioğlu ve Çevik (2020), Serçemeli ve Kurnaz (2020) uzaktan eğitimin olumsuz yanlarına yönelik sonuçlara ulaşmışlardır. Bunların yanı sıra İçme ve Büyük (2021), Yılmaz ve Güven (2015) öğrencilerle yaptıkları çalışmada olumlu ve olumsuz çağrışımların birlikte kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ders kategorisine ilişkin bulgularda öğrencilerin süreci verimsiz olarak değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgusunu destekler nitelikte Akpolat (2021), Yılmaz ve Güven (2015), Bahçeşehir Üniversitesi (2020) ve Uşun (2006) farklı eğitim paydaşları ile yaptıkları çalışmalarda uzaktan eğitimin yüz yüze eğitim kadar etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ders kategorisine ilişkin bir başka dikkat çeken bulgu ise ölçme değerlendirme sorunu olmuştur. Öğrenciler süreç içinde yapılan sınavların geçerli bir ölçme yapamadığını, bağlantı ve süre yetersizliği gibi sorunları neden göstererek açıklamıştır. Öğrencilerin ders durumları ile ilgili geri bildirimler, MEB'in birinci dönem notlarının geçerli olmasını açıklamasıyla birlikte her durumda sınıf geçeceğini bilen öğrenci ve veli için anlamını

yitirmiştir. Can (2020) ve Er-Türküresin (2020) yaptıkları çalışmalarda ölçme-değerlendirme sorununun uzaktan eğitimi olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu noktada alternatif ölçme yöntemlerinin önemi bir kez daha vurgulanabilir. Burada dikkat çeken bir başka sonuç ise derslerdeki süre yetersizliği olmuştur. Durumun muhtemel sebebi 40 dakika olan ders saatlerinin uzaktan eğitim sürecinde 30 dakika olarak değiştirilmesi olmuş olabilir.

Etkileşim eksikliğine ilişkin bulgularda öğrencilerin akranları ve öğretmenleriyle yaşadıkları etkileşim yetersizliğinin, sürecin olumsuz yönlerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum pandemi sürecinin getirdiği iletişim yoksunluğu, sosyalleşememe ve yalıtılmışlık hissini bireyleri yalnızlığa sürüklemesi ile ilişkilendirilebilir. En yalnız kuşak olarak tanımlanan Z kuşağı öğrencilerinin bu durumdan ziyadesiyle etkilendikleri söylenebilir, hatta durumun psikolojik etkilerinin uzun vadede kendini göstereceği öngörülmektedir. Bozkurt (2020), Sirem ve Baş (2020), Koç-Akran (2020), Serçemeli ve Kurnaz (2020) uzaktan eğitimde etkileşim eksikliğinin hem öğrenciler hem de öğretmenleri olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Hayatta birçok alanda yaşanan fırsat eşitsizliklerinin uzaktan eğitim sürecinde kendini göstermesi, adalet ve eşitlik kavramlarına önceki kuşaklara nazaran çok daha fazla önem veren Z kuşağının (Kuran, 2019), uzaktan eğitim algılarını etkilemiştir. Öğrencilerin yorumlarında özellikle kendi imkânları olmasına karşın teknolojik imkânsızlıkları olan arkadaşları için uzaktan eğitimin zorluklarını dile getirmeleri dikkat çekmektedir. Karakuş ve diğerleri (2020) öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada fırsat eşitsizliklerinin bilgi iletişim teknolojilerine ulaşmada engel teşkil ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Eşitlik ilkesini temel alan Türk Eğitim Sistemi'nde maddi imkânsızlıkların yol açtığı uçurum uzaktan eğitimde iyiden iyiye belirgin hale gelmiştir. Bu konuya değinen öğrenciler birçok imkân olup derslere girmeyen öğrencilerin yanında derslere katılmak istemesine rağmen imkânsızlıklarla boğuşan öğrencilerin aynı sınava tabi olacağına dikkat çekmiştir. Bu noktada hem sınav sisteminin hem de uzaktan eğitimdeki eşitsizliğin sorgulanması önemli görülmektedir.

Uzaktan eğitim süreci öğrencilerin derse karşı kendini güdüleme ve dersler esnasındaki oto-kontrollerinin bireysel olarak sağlandığı bir süreç olmuştur (Akpolat, 2021). Yüz yüze eğitimde öğrencilerin ders sürecinin öğretmen kontrolünde olması olumlu ve olumsuz pekiştiriciler açısından etkili olmaktadır, uzaktan eğitimde bundan yoksun olan öğrencilerin daha esnek davrandıkları söylenebilir. Öğrencilerin yüz yüze derslerde ders giriş-çıkış saatlerindeki düzen, uzaktan eğitimde öğrenci inisiyatifine bırakılmıştır. Derslere zamanında katılmayan ya da dersler yerine dijital dünyada farklı içeriklerle zaman geçiren öğrenciler olmuştur. Tüm bunlar göze alındığında öğrencilerin öz düzenleme eksikliğinin uzaktan eğitimi negatif yönde etkilediği ifade edilebilir. Nitekim bu araştırma sonucunda da öz düzenleme eksikliğinin öğrenci kategorisine ilişkin bulgularda en fazla frekansla öne çıktığı görülmektedir. Öğrencilerin yorumları incelendiğinde oyun bağımlılığının ders giriş çıkışlarını etkilediği hatta bu konuda ailesiyle fikir çatışması yaşayan öğrenciler olduğu görülmüştür. Bu noktada Z kuşağı öğrencilerin teknoloji okuryazarlığının daha çok olumsuz etkilerinin sürece yansıtıldığı ifade edilebilir.

Öğretmen kategorisi incelendiğinde; öğrencilerin, öğretmenlerinin sınıf hâkimiyeti ile ilgili problem yaşadıklarını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Durumun muhtemel sebebi uzaktan

eğitimdeki etkileşim yetersizliğinin öğretmenlerin sınıf üzerinde otorite kuramamalarına yol açması olmuş olabilir. Çetin vd. (2021) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin sınıf yönetiminde sorunlar yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca öğretmenlerin teknolojik alan bilgisi eksiklikleri de araştırmanın önemli sonuçları arasında görülmektedir. Dijital kuşak olarak adlandırılan Z kuşağının teknoloji ile ilişkisini Kavalcı ve Ünal (2016, s.1033) şu sözlerle ifade etmiştir; “bu kuşak, tüm iletişim araçlarını öğrenip dünyaya gelmiş gibi davranmaktadır”. Bu ve bunun gibi birçok tanımlamada Z kuşağının teknoloji ile bütünleşik yaşamları vurgulanmaktadır. Z kuşağı öğrenciler için teknolojik cihazlar doğal hayatın bir parçası iken öğretmenlerinin teknolojiyi kullanamamalarını eleştirmeleri bir kuşak çatışması olarak nitelendirilebilir. Uzaktan eğitimde teknolojinin ön plana çıkması, bu teknolojiyi kullanacak eğitim paydaşlarının bu alandaki pedagojik temelden yoksun olmaları nedeni ile ikinci planda kalmalarına yol açmaktadır (Clark & Mayer, 2016). Bu bağlamda eğitimcilerin teknolojik pedagojik yeterliliklerinin artırılması, dijitalleşmenin eğitimdeki yansımalarını karşılayabilmek adına önemli görülmektedir.

Teknik sorunlar kategorisine ilişkin sonuçlarda öğrencilerin bağlantı sorunları nedeniyle uzaktan eğitime yönelik olumsuz algılar geliştirdikleri görülmüştür. 2020 yılında MEB tarafından uzaktan eğitimin ilk üç ayının değerlendirildiği uzaktan eğitim izleme ve değerlendirme raporunda, 18 milyon öğrenciden 1,7 milyon öğrencinin interneti olmadığı açıklanmıştır (Candoğan, 2021). Bu durumun bir yansıması niteliğinde araştırmada, öğrenciler ders verimi, ölçme değerlendirme ve iletişim eksikliğini bağlantı sorunları ile ifade etmiştir. Araştırmada interneti olduğu halde bağlantı sorunları yaşayan öğrencilerin bir büyükşehir merkez ilçesinde yaşadığı göz önüne alındığında taşranın durumu sorgulanır niteliktedir. Uzaktan eğitimde yaşanan en büyük problemlerden birinin bağlantı sorunları olduğu sonucuna ulaşan birçok çalışma mevcuttur (Bakioğlu & Çevik, 2020; Er-Türküresin, 2020; Kan & Fidan, 2016; Öztaş & Kılıç, 2017). Bu noktada internet alt yapısının geliştirilmesi ve her kademedeki öğrenenlere ulaştırılmasının önemi bir kez daha vurgulanabilir.

Uzaktan eğitim deneyimlerini tanımlayan Z kuşağı öğrencilerinin uzaktan eğitim algılarını süre yetersizliğinden fırsat eşitsizliğine, öz düzenleme eksikliğinden elektrik kesintisine kadar birçok konudaki görüşleriyle açıkladıkları görülmüştür. Çalışmada öğrencilerin daha çok sürecin işleyişindeki aksaklıklara değinmeleri dikkat çekmektedir. Bu noktada farklı eğitim paydaşları ile yapılacak çalışmalarla sadece zorunlu hallerde değil bir alternatif olarak da kullanılabilir olan uzaktan eğitimin daha verimli ve işler hale getirilebileceği söylenebilir. Sürece belki de en hazırlıksız yakalanan eğitimcilerin birçoğunun teknolojiden uzak oluşuna karşın süreç içinde bireysel çabaları ile eğitimin devamlılığını sağladıkları ifade edilebilir. Buna dayanarak öğretmenlerin alan bilgisi veya pedagojik eğitimleri dışında teknoloji eğitimlerine de ihtiyaç duydukları söylenebilir. Pandemi süreci belki de en çok uzaktan eğitimin yapılabilişinin ispatı olmakla eğitim hayatına katkı sağlamıştır. Eğitim çalışmalarının geleceğinde uzaktan eğitimin doğal afetler ya da salgınlar dışında da kullanılacağı öngörülerek; denetlenebilir, ölçülebilir ve güvenilebilir sistemlerin oluşturulmasının önem arz ettiği düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 30/03/2021 tarih ve 137 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Akpolat, T. (2021). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(2), 497-522. <https://doi.org/10.30964/auebfd.822101>
- Altunbay, M., & Bıçak, N. (2018). Türkçe eğitimi derslerinde “Z kuşağı” bireylerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 10(1), 127-142.
- Ardıç, E., & Altun, A. (2017). Dijital çağın öğreneni. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 12-30.
- Aydoğdu-Karaaslan, İ., & Tecim, V. (2008). Uzaktan eğitime yeni bir bakış: örnek uygulama. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (3), 135-148.
- Bağcı, K. (2015). *Web tabanlı uzaktan eğitim sistemini kullanmaya devam etme niyetini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi* (Tez No. 417098) [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Bahçeşehir Üniversitesi. (2020). *Uzaktan eğitim süreci üzerine veli, öğretmen ve öğrencilerden elde edilen veriler ile ilgili araştırma bulgularının raporu*. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Bakioğlu, B., & Çevik, M. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 112142.
- Bulut, E. (2021). Üniversite öğrencilerinin salgın dönemi uzaktan eğitim deneyimleri: Ordu Üniversitesi sosyoloji bölümü ve BESYO örneği. *ODÜSOBİAD* 11(2), 533-548, <https://10.48146/odusobiad.943135>
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53
- Candoğan, A. (2021, Mart). MEB, 2020 küresel salgın döneminde uzaktan eğitim izleme ve değerlendirme raporunu yayınladı, *Webtekno*, <https://www.webtekno.com/meb-2020-kuresel-salgin-doneminde-uzaktan-egitim-izleme-ve-degerlendirme-raporu-nu-yayinladi-h106068.html>
- Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning*. John Wiley & Sons.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage.
- Çallı, İ., İşman, A., & Torkul, O. (2014). Sakarya Üniversitesi'nde uzaktan eğitimin dünü bugünü ve geleceği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(3), 1-8.
- Çetin, C., & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.

- Çetin, M., Yılmaz, S. H., & İlhan, E. L. (2021). Koronavirüs (covid-19) pandemisi sürecinde uzaktan eğitim; beden eğitimi ve spor öğretmenleri perspektifinden. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 136-161. <https://doi.org/10.31680/gaunjss.882057>
- Demiray, U., & Adıyaman, Z. (Eds.). (2002). *Kuruluşunun 10. Yılında Açıköğretim Lisesi İle İlgili Çalışmalar Kaynakçası*, (2. Baskı). Millî Eğitim Bakanlığı.
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E., & Atan, Ö. (2015). Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186-204.
- Erden-Ayhün, S. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112.
- Er-Türküresin, H. (2020). Covid-19 pandemi döneminde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmen adaylarının görüşleri bağlamında incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi, Salgın sürecinde Türkiye'de ve dünyada eğitim*, 49(1), 597-618. <https://doi.org/10.37669/Milliegitim.787509>
- Gelişli, Y. (2015). Uzaktan eğitimde öğretmen yetiştirme uygulamaları: Tarihçe ve gelişim, *Journal of Research in Education and Teaching*, 4(3), 313-321.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik Analizi: Kuramsal ve pratik bilgiler*. (1. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Halisdemir, M. (2016). *Okul yöneticilerinin Z kuşağına yönelik tutumları ve Z kuşağının okul yöneticisi algısı* (Tez No. 429947) [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- İçme, T., & Büyük, U. (2021). Uzaktan eğitim sürecine farklı bir bakış: Öğrencilerin metaforik algılarının belirlenmesi. *Pearson Journal of Social Sciences - Humanities*, 6(14), 1-14. <http://dx.doi.org/10.46872/pj.271>
- İşman, A. (2005). *Uzaktan eğitim*. Pegem A Yayıncılık
- Joshi, A., Dencker, J. C., & Franz, G. (2011). Generations in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 31, 177-205.
- Kan, A., & Fidan, E. (2016). Türk dili dersinin uzaktan eğitimle yürütülmesine ilişkin öğrenci algıları. *Turkish Journal of Educational Studies*, 3(2), 23-45.
- Karadoğan, A. (2019). Z kuşağı ve öğretmenlik mesleği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 9-41. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.597636>
- Karakeçili, V. (2019). *Y ve Z kuşaklarının online eğitim teknolojilerine karşı tutumlarının karşılaştırılması* (Tez No. 583740) [Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N., & Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 220-241. <https://doi.org/10.29000/rumelide.752297>
- Kavalcı, K., & Ünal, S. (2016). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Pegem Yayıncılık.


- Koç-Akran, S. (2020). Türkiye'deki z kuşakların eğitiminde ailenin rolü: Jean Jacques Rousseau'nun "Emile ya da eğitim üzerine" örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 79-100. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.731696>
- Kuran, E. (2019). *Bir Kuşağı Anlamak*. Mundi Kitap.
- Latif, H., & Serbest, S. (2014). Türkiye'de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 4, 2147-8473.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2006). *Designing qualitative research*. Sage.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Mücevher, M. H., & Erdem, R. (2018). X kuşağı akademisyenler ile Y kuşağı öğrencilerin birbirlerine karşı algıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 60-74. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.391745>
- Oral, G. A. (2013). *Çalışma hayatında kuşaklar ve çatışmalar* (Tez No. 345395) [Yüksek lisans tezi Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Öz, Ü. (2015). *X Y Z kuşaklarının özellikleri ve Y kuşağının örgütsel bağlılık düzeyi analizi* (Tez No. 396101) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Öztaş, S., & Kılıç, B. (2017). The evaluation of students opinions of teaching the Atatürk's principles and history of revolution course with distance education. *Turkish History Education Journal*, 6(2), 268-293. <https://doi.org/10.17497/tuhed.327979>
- Pınar, M. A., & Dönel-Akgül, G. (2020). Covid-19 Salgını Sürecinde Fen Bilimleri Dersinin Uzaktan Eğitim İle Verilmesine Yönelik Öğrenci Görüşleri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (2), 461-486. <https://doi.org/10.26579/jocress.377>
- Prensky, M. (2001a). Digital natives, digital immigrants . *From On the Horizon*. 9(5), 1-6.
- Reeves, T. C., & Oh, E. (2008). Generational differences. *Handbook of research on educational communications and technology*, 3, 295-303.
- Rose, P., Beeby, J., & Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. *Journal of Advanced Nursing*. 21(6), 1123-1129. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.21061123.x>
- Savaş, S., & Karataş, S. (2019). *Z kuşağı öğrencisini tanımak*. Eğitim Yöneticileri ve Uzmanları Derneği Yayınları.
- Savaş, S., Güler, O., Kaya, K., Çoban, G., & Güzel, M. S. (2021).Eğitimde dijital oyunlar ve oyun ile öğrenme. *Uluslararası Aktif Öğrenme Dergisi*, 6(2), 117-140.
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Seymen, A. F. (2017). Y ve Z kuşak insanı özelliklerinin Millî Eğitim Bakanlığı 2014-2019 stratejik programı ve TÜBİTAK vizyon 2023 öngörülleri ile ilişkilendirilmesi. *Kent Akademisi*, 10(32), 467-489.

- Sirem, Ö., & Baş, Ö. (2020). Okuma gücü olan ilköğrencilerinin covid-19 sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 9931009. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43346>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Kuşak. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Temmuz 15, 2021, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-554.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Nobel Yayıncılık.
- Ünlü, G., & Çiçek, H. (2019). Z Kuşağının Kariyer Beklentileri: Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 447-458.
- Verduin, J. R. B., & Clark, T. (1994). *Uzaktan Eğitim: Etkin uygulama esasları* (D. Mavis, Çev.). Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, G. K., & Güven, B. (2015). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(2), 299-322. <https://doi.org/10.16949/turcomat.75936>
- Z kuşağı. (2022, Ocak 15). İçinde *Vikipedia*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Z_ku%C5%9Fa%C4%9F%C4%B1
- Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (1999). *Generations at work: Managing the clash of veterans, boomers, xers, and nexters in your workplace*. Amacom.
- Yaşın, B., Özkan, E., & Baloğlu, S. (2017). Tüketicilerin çevrimiçi perakende alışveriş sitelerine yönelik sadakatleri üzerinde memnuniyet, güven ve kalite algılarının rolü. *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 28(83), 24-47.
- Yu, X., Roy, S. K., Quazi, A., Nguyen, B., & Han, Y. (2017). Internet entrepreneurship and “the sharing of information” in an internet-of-things context: The role of interactivity, stickiness, e-satisfaction and word-of-mouth in online SMEs’ websites. *Internet Research*, 27(1), 74-96.
- Zhang, M., Guo, L., Hu, M., & Liu, W. (2017). Influence of customer engagement with company social networks on stickiness: Mediating effect of customer value creation. *International Journal of Information Management*, 37(3), 229-240.



KALİTE AKTÖRLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİMDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALİTEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR DURUM ÇALIŞMASI*

 Didem SİPAHİ MENCET^a

 Nuray AKAR^b

Özet

Bu araştırmada, Türkiye’deki bir kamu yükseköğretim kurumunun akredite akademik birimlerindeki aktörlerinin kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel paradigma çerçevesinde betimsel durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Temel veri geliştirme aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Araştırma verileri, ele alınan devlet üniversitesinin hem kalite yönetim sistemi hem de akreditasyon belgesine sahip olan tıp ve turizm fakültelerindeki yönetsel, akademik ve idari düzeydeki kalite aktörlerinden oluşan 18 kişilik bir katılımcı grubundan sağlanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan içerik analizi sonucunda, yükseköğretimde kalitenin ne olduğuna yönelik birinci araştırma sorusu kapsamında; eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, yönetim ve idari süreçler ana temalarının öne çıktığı görülmektedir. Yükseköğretimde kalite güvencenin ne olduğuna yönelik ikinci araştırma sorusu kapsamında ise, kurumsal iç ve dış değerlendirme ana temaları oluşmuştur. Yükseköğretimde sürdürülebilir kalitenin ne olduğuna yönelik üçüncü araştırma sorusu kapsamında da kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması ana teması ortaya çıkmıştır. Yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin farkındalık oluşturulması ve söz konusu farkındalığın artırılması ile üniversitelerde kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin sonuçlarıyla bu araştırma; Türk yükseköğretim sisteminin geliştirilmesine yönelik niteliksel bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretimde kalite, Kalite güvencesi, Sürdürülebilir kalite, Nitel araştırma, Durum çalışması



A CASE STUDY ON THE VIEWS OF QUALITY ACTORS ON SUSTAINABLE QUALITY IN HIGHER EDUCATION

Abstract

In this study, it is aimed to identify the quality, quality assurance and sustainable quality perceptions of the actors in the accredited academic units of one of the state higher education institutions in Turkey. A descriptive

* Bu makale, ikinci yazar danışmanlığında yürütülen ve birinci yazara ait olan “Yükseköğretimde Kalite, Kalite Güvence ve Sürdürülebilir Kaliteye İlişkin Nitel Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Uzm., Akdeniz Üniversitesi, Kurumsal Gelişim ve Kalite Koordinatörlüğü, dsipahi@akdeniz.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi (Sorumlu yazar), Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nurayyapici@akdeniz.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 30.11.2021, Makale Kabul Tarihi: 17.02.2022

case study was conducted within the framework of qualitative paradigm. Semi-structured interview form was used as a fundamental data development tool. Data were collected from a group of 18 participants including the quality actors who take part in quality at the administrative, academic and executive levels, quality assurance, and sustainable quality activities in the Faculties of Medicine and Tourism which both have a quality management system and an accreditation certificate. The data obtained in the study were subjected to content analysis. As a result of the content analysis, within the scope of the first research question about what quality is in higher education; it is seen that the main themes of education-training, research-development, management and administrative processes came to the forefront. Within the scope of the second research question about what quality assurance in higher education is, the main themes of institutional internal and external evaluation were formed. Within the scope of the third research question on what sustainable quality in higher education is, the main theme of internalizing and disseminating the quality culture has emerged. This study presents qualitative findings aimed at the improvement of Turkish higher education system regarding its findings of internalizing and disseminating with quality in higher education, quality assurance, creating sustainable awareness and increasing this awareness.

Keywords: Quality in higher education, Quality assurance, Sustainable quality, Qualitative research, Case study



Giriş

Yükseköğretim alanında kalite bilincini arttırmaya yönelik çalışmaların, 1980'li yıllardan itibaren ilk olarak gelişmiş ülkelerde başlayıp tüm dünyada yaygınlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Yükseköğretim Alanı'na uyum sağlanması sürecinde, yükseköğretimde kalite güvence ve akreditasyon öncelikli konular hâline gelmiştir (Tezsürücü & Bursalıoğlu, 2013, s. 104). Yükseköğretim temelde eğitim ve araştırma ile ilgilidir. Eğitim ve araştırmanın da bir yönetim tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Kalite güvence ise eğitimin, araştırmanın ve yönetimin kalitesinin geliştirilmesiyle ilgili bir konudur. Dünyada yükseköğretim, elitlerden kitle eğitimine doğru evrildikçe; yani yükseköğretim kurumlarında ve öğrenci sayılarında belirgin artışlar başlayınca karar vericiler, kalite güvenceye daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Kalite güvencenin özellikle Avrupa yükseköğretiminde öne çıkması ile birlikte, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yükseköğretim kurumlarının yeterli ve yerel analizler yapmaksızın, yabancı kalite güvence sistemlerini ithal ettikleri göze çarpmaktadır. Ancak, kalitenin bir anlayış olarak gelişmediği ve kültürel bir uygulamaya dönüşmediği kurumlarda, dışarıdan müdahalelerle kalite güvencenin sağlanmasının mümkün olmadığı da bir gerçektir (Özer vd., 2011, s. 60).

Türkiye'nin sistemine entegre olmaya çalıştığı Avrupa'da karar alıcılar, kalite güvence sistemleri kurmanın zorluklarıyla baş etmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda ortak bir yükseköğretim kültürü ve düzeyi oluşturmaya katkı sağlamak amacıyla oluşturulan "Bologna" ve "Sokrates" gibi programlar, Avrupa'da ve evrensel düzeyde önemli hâle gelmiştir. Diğer taraftan, kalite güvence alanında atılacak adımlarda üniversite özerkliği, ulusal kültür ve üniversitenin yerel şartlara uygun hareket etmesi gibi unsurların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Özer vd., 2011, s. 59-60). Yükseköğretimde Avrupa Kalite Güvence Kuruluşu'nun 2008 yılı raporuna göre, ülkeler bir taraftan ulusal piyasanın istekleri ve

kitleselleşen yükseköğretimin finansmanının getirdiği zorluklar nedeniyle kendi yükseköğretim sistemleri içindeki üniversitelerin ne derecede kaliteli olduğu ve/veya kaliteli işlevselliğe sahip olduğu ile ilgili sistemler oluşturmaya çalışmaktadırlar (Özer, 2012, s. 18). Diğer taraftan da uluslararası yükseköğretim piyasasında kalite güvence sistemi yaklaşımlarındaki değişimlere göre kendi kalite güvence sistemlerinde revizyona gitmektedirler. Bunun yanı sıra politika yapıcılar da ulusal yükseköğretim kurumlarını, kalite çalışmalarının karşılaştırılabilir avantajını kullanarak uluslararası yükseköğretim alanına taşımayı amaçlamaktadırlar. Bu gelişmelerle birlikte kalite güvence çalışmaları son yıllarda oldukça yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’de de yükseköğretim alanında son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu kapsamda bir taraftan yükseköğretimde büyük bir genişlemeye tanık olunurken, diğer taraftan da yükseköğretime erişimin önündeki eşitsizliklerin giderilmesi yönünde önemli adımlar atılmaktadır (Günay & Günay, 2011, s. 17). Yükseköğretim sistemindeki yeni yaklaşımların bir sonucu olarak, yükseköğretime erişim kapasitesinde ve dolayısıyla yükseköğretimde okullaşma oranında büyük bir artış yaşanmıştır. Üniversiteler; eğitim-öğretim, araştırma ve toplumsal hizmet üretimi faaliyetleriyle ilgili olarak birbirleriyle kıyasıya rekabet etmektedir (Özer, 2012, s. 18).

Türk yükseköğretiminde kalite güvence sistemine ilişkin çalışmalar sürmektedir. Özellikle 2015 yılında Yükseköğretim Kalite Kurulu’nun kurulması yükseköğretim sistemine sürdürülebilir kalite anlayışının bütünleşebilmesi açısından önemlidir (Işık ve Beykoz, 2018, s. 8). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan ve 23 Temmuz 2015 tarihli ve 29423 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği’nin; yükseköğretim kurumlarının eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerinin iç ve dış kalite güvence, akreditasyon süreçleri ve bağımsız dış değerlendirme kurumlarının yetkilendirilmesine ilişkin süreçlerin hayata geçirilmesi için önemli bir adım olduğu görülmektedir. Yükseköğretim Kalite Kurulu’nun yürüttüğü kurumsal dış değerlendirme sürecinin gerçekleştiği ilk yıl olan 2016’da, kurum içi kalite kültürünün yaygınlaşma ve içselleştirilme düzeyinin beklenen seviyede olmadığı ve bu konuda çaba harcanması gerektiği rapor edilmiştir. Önceki dönemlerde dış değerlendirme süreçlerinde deneyimli ve Bologna sürecinde sunulan kalite güvence araçlarının uygulandığı kurumlarda, kalite güvence uygulamalarının içselleştirilme ve benimsenme düzeyinin daha iyi durumda olduğu görülmekle birlikte; kalite kültürünün özellikle yönetsel düzeyden öğretim üyelerine, öğrencilere, idari çalışanlara ve paydaşlar düzeyine yayılması konusunda çaba sarf edilmesi gerektiği öne çıkmaktadır (Yükseköğretim Kalite Kurulu, 2017, s. 3).

Yükseköğretimde kalite güvence sistemi, yükseköğretim hizmetinden yararlanan tüm paydaşların asgari ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede kaliteli hizmetler sunan ve onlara güven tesis eden denetim, değerlendirme ve gözden geçirme çalışmalarının tümüdür. Ana amacı bilgiyi araştırmak, aktarmak ve yenilemek olan üniversitelerin bilgi ve bilim hizmeti üretimi sürecinde kalite yönetim anlayışından yararlanması, nitelikli bireylerin yetiştirilmesi bakımından çok önemli bir konudur. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarının kalite yeterliliklerinin tespiti ve geliştirilmesi çalışmaları, kurum işleyişine ve kaliteli hizmetlerin sürekliliğine önemli katkılar sağlamaktadır (Karahana, 2013, s. 1). Tüm bu açıklamalar çerçevesinde, bu çalışmada, Türkiye’deki bir kamu yükseköğretim kurumunun akredite akademik birimlerindeki aktörlerin kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

A. KAVRAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE

Türkiye’de yükseköğretimde kalite ve akreditasyona yönelik eğilimlerin belirlenmesi amacıyla, 1996-2016 dönem aralığını kesit alan Yılmaz (2016), ulaştığı 240 çalışma ile bir meta analiz gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, ele alınan çalışmalar konularına göre incelendiğinde; en çok çalışılan konunun, %27,45 ile eğitimde kalite arayışları olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla yükseköğretimde kalite güvence sistemleri, toplam kalite yönetimi, kalite ve yeterlilikler çerçevesi, akreditasyon uygulamaları, eğitim fakültelerinin akreditasyonu, öğretim programlarının akreditasyonu, Avrupa Birliği ve akreditasyonu süreci, Bologna süreci ve Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS) uygulamaları izlemiştir. Söz konusu araştırma kapsamında yer alan çalışmaların yöntemlerine göre sınıflandırılması sonucunda ise, araştırmacıların sıklıkla nicel araştırma yöntemlerine başvurdukları belirlenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu nicel araştırmalarda çoğunlukla deneysel olmayan araştırma desenlerinden tarama yöntemi (%47,06) ile betimsel analizin tercih edildiği görülmüştür. İncelenen çalışmaların %12,25’i ölçek geliştirme, %7,84’ü karma yöntem, %2,94’ü ise literatür taraması ve derleme çalışmasıdır. Bu kapsamda, nitel araştırmanın en az tercih edilen yöntem ve %0,98’lik oranla örnek olay incelemesinin de en az tercih edilen araştırma deseni olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca odaklanılan makalelerde hangi veri toplama araçlarına başvurulduğu incelendiğinde; %37,25’inde ölçek geliştirme, %33,33’ünde anket, %11,76’sında doküman analizi, %9,31’inde görüşme ve %2,45’inde ise gözlemin tercih edildiği saptanmıştır. Veri analiz yöntemlerine göre sınıflandırma sonuçları da en çok başvurulan veri analiz yönteminin %17,16 ile nicel araştırma yöntemlerinden faktör analizi, en az tercih edilen veri analiz yönteminin ise %1,96 ile nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi olduğunu ortaya koymuştur.

Mevcut araştırmanın temel çerçevesini oluşturan yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kalite kavramları ile ilgili olarak da ulusal bağlamdaki çalışmalara yönelik bir alan yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ulaşılan 34 çalışmada, yükseköğretimde kalite ve kalite güvence konularının araştırmacılar tarafından daha yoğun bir biçimde ele alınırken; kalite kültürünün içselleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması konularına ise çok fazla değinilmediği görülmüştür. Ayrıca söz konusu 34 çalışmanın 25’inde yükseköğretim politikaları ile yükseköğretim kurumlarına yönelik önerilere yer verildiği, beşinde akademisyen ve idari personellerin görüşlerine odaklanıldığı, dördünde ise öğrencilerin görüşlerinin ele alındığı tespit edilmiştir. Bu inceleme sonucunda, Türk yükseköğretiminde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kalite kavramlarını; ilgili aktörlerin algıları temelinde pür nitel yaklaşımla ele alan bir çalışmanın olmadığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan, 2017 yılında Yükseköğretim Kalite Kurulu tarafından yayınlanan Yükseköğretim Değerlendirme ve Kalite Güvence 2016 yılı Durum Raporu’na göre; kurumsal dış değerlendirme deneyiminin ilk yılında, kurum içi kalite kültürünün yaygınlaşma ve içselleştirilme düzeyinin henüz beklenen seviyede olmadığı ve bu konuda çaba harcanması gerektiği anlaşılmaktadır (Yükseköğretim Kalite Kurulu, 2017, s. 41). 2018 yılında yayınlanan 2017 yılı durum raporunda da bu durumun değişmediği ve bu konuda kurumların çaba harcaması gerektiğinin altının çizildiği görülmektedir (Yükseköğretim Kalite Kurulu, 2018, s. 35).

Bu çerçevede, söz konusu çalışmanın temel araştırma soruları; “Yükseköğretimde kalite nedir?”, “Yükseköğretimde kalite güvence nedir?” ve “Yükseköğretimde sürdürülebilir kalite nedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorulara kapsamlı yanıtlar sunulabilmesi adına, nitel bir araştırma tasarımına gidilmiştir.

B. YÖNTEM

1. Araştırma Tasarımı ve Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye’deki bir kamu yükseköğretim kurumunun akredite akademik birimlerindeki aktörlerin kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algılarının belirlenmesi amacıyla nitel araştırma tasarımına başvurulmuştur. Nitel tasarım, tümevarımcı bir yaklaşımla olayların ve olguların doğal ortamları içinde betimlenmesi, katılımcıların bakış açılarının anlaşılması ve yansıtılması üzerine odaklanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 310). Bu bağlamda, nitel yaklaşımın daha çok kişilere özgü deneyimlerin, algılamaların, düşüncelerin ve nicel araştırma yöntemlerine başvurulduğunda göz ardı edilen durumların detaylı bir biçimde ve derinlemesine irdelenmesi gerektiğinde tercih edilmektedir (Rahi, 2017, s. 2).

Bu çalışmada, yükseköğretimdeki kalite aktörlerinin kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algılarının belirlenmesi hususunda nitel yaklaşım temelinde durum çalışması (*case study*) gerçekleştirilmiştir. Durum çalışmasına, bir durumu oluşturan ayrıntıları tanımlamak ve görmek, bir duruma ilişkin olası açıklamaları geliştirmek ve bir durumu değerlendirmek amacıyla başvurulmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016, s. 260). Bu çerçevede durum çalışması, durumları zengin betimleme ve bağlamsal analiz ile irdeleme yöntemidir (Davey, 1991). Söz konusu araştırma kapsamında yürütülen durum çalışması da katılımcıların görüşlerinin doğrudan alıntılarla sunulduğu betimsel anlayışa dayanmaktadır. Odaklandığı bağlam açısından ele alındığında da bu çalışmanın, iç içe geçmiş tek durum deseninde gerçekleştirildiği söylenebilir. Çünkü söz konusu desende, tek bir durum içerisinde bulunan alt durumların her biri derinlemesine incelenir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 291). Bu çalışmada da ele alınan devlet üniversitesinin hem kalite yönetim sistemi hem de akreditasyon belgesine sahip olan iki birimine odaklanılmıştır.

2. Araştırmanın Alanı ve Çalışma Grubu

Bu çalışmada, yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algıların belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmacılardan biri, yaklaşık 10 yıldır bir kamu üniversitesinin Kurumsal Gelişim ve Kalite Koordinatörlüğünde çalışmakta olup akademik birimlerdeki belgelendirme ve iç-dış değerlendirme süreçlerinde deneyime sahiptir. Diğer araştırmacı da yaklaşık 15 yıldır aynı kamu üniversitesinde yönetim-organizasyon alanında akademisyen olarak görev yapmakta olup kalite çalışmalarında aktif rol almaktadır. Araştırma sınırlarının belirlenmesinde, araştırmacıların bu konuları etkili olmuştur. Bu doğrultuda söz konusu çalışmada, Türkiye’deki bir kamu yükseköğretim kurumunun akredite akademik birimlerine odaklanılarak; hem ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi hem de ulusal veya uluslararası bir akreditasyon belgesine sahip olan fakülteleri ele alınmıştır. Çalışma grubuna araştırılan algıların detaylı bir biçimde açığa çıkarılabilmesi adına; söz konusu fakültelerde kalite ve akreditasyon çalışmalarında görev alan yönetsel, akademik ve idari düzeydeki kalite aktörleri dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden

ölçüt örneklemeyle dayalı bir seçim yapıldığı ifade edilebilir. Bu yöntemde amaç, bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 112).

Söz konusu kamu yükseköğretim kurumuna bağlı 24 fakülte içinde 6 fakülte ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi belgesine sahiptir. ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi belgesine sahip olan 6 fakülte içinde ise sadece 2 fakültenin 1'i ulusal alanda 1'i uluslararası alanda tanınırlığı olan akreditasyon belgesine sahiptir. Tıp Fakültesi Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Programı, ulusal alanda Tıp Eğitimi Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği tarafından verilen UTEAK (Ulusal Tıp Eğitimi Akreditasyon Kurulu) akreditasyon belgesine sahiptir. Ele alınan kamu yükseköğretim kurumundaki Tıp Fakültesi, ulusal düzeydeki akreditasyon belgesine sahip 30 üniversiteden biridir. Tıp Fakülteleri, UTEAK akreditasyon belgesi ile Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Ulusal Standartlarını karşılamış, akreditasyon süreci ile sürekli yenilenme ve gelişme kültürünü kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında programların geliştirilmesi gereken yönlerini ortaya çıkartarak niteliğin arttırılmasını ve sürdürülmesini sağlaması açısından önemlidir. Söz konusu kamu yükseköğretim kurumunun diğer bir akademik birimi olan Turizm Fakültesi ise turizm işletmeciliği programı uluslararası alanda Dünya Turizm Örgütü tarafından TedQual akreditasyon belgesine sahiptir. TedQual Belgesi ile Dünya Turizm Örgütü'nün turizm eğitimi veren kurumlar için belirlediği kalite standartlarını karşıladığını güvence altına almaktadır. Böylece akredite olan eğitim programının standardı sağlanmış ve uluslararası alanda hazırlanan tanıtım kataloglarında bu belgeye sahip diğer kurum isimlerinin arasında yer alması sağlanmaktadır. Bu akreditasyon belgesine sahip olmak, ilgili kurumun hem prestiji açısından hem de uluslararası bir iletişim ağı oluşturması açısından önemlidir. Ayrıca ele alınan kamu üniversitesi, Türkiye'de TedQual belgesine sahip iki üniversiteden biridir. Bu nedenle araştırmanın alanı, Tıp Fakültesi ve Turizm Fakültesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, bilimsel araştırma ve yayın etiği ile ilgili gerekli izinler alınmış ve çalışmanın veri toplama süreci, T.C. Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nün 21.01.2019 tarihli ve 39189507-302.10.01-E.10103 sayılı uygunluk kararına istinaden başlamıştır.

Araştırmanın çalışma grubuna yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kalitenin nasıl algılandığının kapsamlı bir biçimde ortaya konulabilmesi adına; söz konusu fakültelerdeki yönetsel, akademik ve idari düzeydeki kalite aktörleri dâhil edilmiştir.

Tıp Fakültesi Dekanlığı tarafından oluşturulan Kalite Kurulu ve Öz Değerlendirme Kurulu görevli listelerinde yer alan 27 kişiden görüşmeyi kabul eden ve araştırmaya gönüllü katılım gösteren 11 kişi birebir telefonla aranıp randevular alınarak kendi çalışma ofislerinde mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Turizm Fakültesi'nde ise fakülte bünyesinde oluşturulan Kalite Kurulu görevli listesinde yer alan 13 kişiden görüşmeyi kabul eden ve araştırmaya gönüllü katılım gösteren 7 kişi birebir telefonla aranıp randevular alınarak kendi çalışma ofislerinde mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İki fakültenin kalite ile ilgili kurullarında görevli toplam 40 kişi arasından 18'i çalışmaya gönüllü olarak katılım göstermiştir. Bu noktada söz konusu gönüllü katılımcı sayısının, anlatılanların benzeşmeye ve tekrar etmeye başlaması açısından yeterli olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmada, örneklem büyüklüğü açısından kuramsal örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Kuramsal örnekleme, araştırma sorusunun yanıtı olabilecek kavramların ve süreçlerin tekrar etmeye başladığı aşamaya (doyum noktasına) kadar veri

toplamaya devam edilmesini gerektiren bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Araştırmacı veri toplarken örnekleminin ne kadar büyük olacağından emin değildir. Ancak araştırmacı ortaya çıkan kavramlar ve süreçler birbirini tekrar etmeye başladığı zaman yeterli sayıda veri kaynağına ulaştığına karar verebilir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 115).

Araştırmanın çalışma grubuna dâhil olan 18 kişinin demografik özellikleri, bulguların anlamlandırılmasına ışık tutacağı düşüncesiyle aşağıda Tablo 1’de gizlilik esası uyarınca katılımcıların açık kimliği ortaya çıkmayacak şekilde kodlanarak verilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı Kodu	Unvanı	Yönetsel Görevi	İlgili Kurumdaki Kıdemi
A	Prof. Dr.	Dekan	24
B	Prof. Dr.	Dekan	23
C	Prof. Dr.	Dekan Yardımcısı	20
D	Doç. Dr.	Dekan Yardımcısı	19
E	Prof. Dr.	-	26
F	Prof. Dr.	-	21
G	Prof. Dr.	-	17
H	Prof. Dr.	-	19
I	Dr. Öğretim Üyesi	-	20
J	Prof. Dr.	-	23
K	Prof. Dr.	-	20
L	Doç. Dr.	-	22
M	Fakülte Sekreteri	-	27
N	Memur	-	9
O	Şef	-	11
P	Memur	-	21
R	Memur	-	11
S	Memur	-	5

Tablo 1’de belirtilen katılımcıların 9’u kadın, 9’u erkektir. Cinsiyet dağılımının yarı yarıya olması, tamamen gönüllü katılım esası temelinde kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur. Söz konusu 18 katılımcının 11’i tıp fakültesinde, 7’si de turizm fakültesinde görev yapmaktadır. Katılımcıların 12’si akademisyen, 6’sı ise idari personeldir. Araştırmaya katılan 12 akademik personelden 2’si dekan, 2’si dekan yardımcısı olarak yönetim kadrosunda görev alırken; 8’inin ise herhangi bir yönetsel görevi olmadığı, bu akademik katılımcıların sadece kalite kurullarında görev aldıkları görülmüştür. Katılımcıların akademik çalışma yaşamında geçirdikleri süre 5 ile 41 yıl arasında, söz konusu kurumdaki toplam çalışma süreleri ise 5 ile 27 yıl arasında değişmektedir.

3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada, görüşme yapılacak kişilere yönelik “Size göre yükseköğretimde kalite ne anlam ifade etmektedir? Biriminizde kalite yönetim sistemi ve akreditasyon kapsamında ne tür faaliyetler gerçekleştirilmektedir? Biriminizde sürdürülebilir kalite kültürü oluşturulabilmesi hususunda üzerinize düşen sorumlulukların neler olduğunu düşünüyorsunuz?” gibi sorular içeren bir yarı yapılandırılmış mülakat formu hazırlanmıştır. Çalışma grubuna dâhil olan 18 katılımcı ile mülakatlara başlanmadan önce, araştırmanın örneklem ölçütüne uygun özelliklerdeki 2 kişi ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir (20 –

22 Şubat 2019). Bu kapsamda araştırmacılar, katılımcılarla etkili mülakat yapma konusunda deneyim kazanmışlardır.

Pilot çalışma tamamlandıktan sonra araştırmacının ana çalışma grubu ile mülakatlara başlanmıştır. Mülakat süreci yaklaşık 1 ay (6 Mart – 7 Nisan 2019) sürmüştür. Mülakatlar, katılımcıların çalışma ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar başlamadan önce araştırmacılar tarafından, araştırmaya katılacak olan katılımcılar için bir gönüllü katılım formu hazırlanarak katılımcılara sunulmuştur. Bu kapsamda öncelikle araştırmacının amacı ve süreci hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra mülakat süreci aktarılarak, etik ilkeler anlatılmış ve gizlilik taahhüdünde bulunulmuştur.

Sonrasında katılımcılardan mülakat esnasında ses kayıt cihazı kullanılmasına yönelik izin istenmiştir. Ayrıca araştırmacıların, mülakat süresince gözlem ve izlenimleri ile gerekli gördüğü diğer konuları da not edebileceği katılımcılara hatırlatılmıştır. Güvene dayalı bir etkileşim kurabilmek için böyle bir girişle başlayan mülakatlar, katılımcıların çalışma ofislerinde gerçekleştirilmiş olup ortalama 20-30 dakika sürmüştür. Çalışma grubundan yalnızca bir kişi ses kaydı alınmasına izin vermemiş olup soruların cevaplarını kendisi mülakat formunun üzerine yazarak cevaplandırmıştır. Her ne kadar önceden yapılandırılmış bir mülakat formu hazırlanmış olsa da görüşmeler genellikle doğal akışına bırakılmıştır.

4. Veri Analizi

Ele alınan kamu yükseköğretim kurumunun hem kalite yönetim sistemi hem de akreditasyon belgesine sahip olan Tıp ve Turizm Fakültelerinde kalite ve akreditasyon çalışmalarında görev alan yönetsel, akademik ve idari düzeydeki kalite aktörlerinden veriler yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Hazırlanan mülakat soruları, isteyen katılımcılara görüşme öncesinde gönderilmiştir. Katılımcıların izni alınarak ses kayıt cihazı ile mülakatlar kayıt altına alınmıştır. Mülakat boyunca ses kayıt cihazı görülecek bir yere konularak kayıt başlatılmış, mülakat bitiminde de katılımcının göreceği şekilde cihaz kapatılmıştır.

Araştırmada, ses kayıt cihazına kaydedilmiş olan mülakatlar kelimesi kelimesine çözümlenerek bilgisayar ortamında yazılı hâle getirilmiştir. Yapılan çözümlene işlemi sonucunda yaklaşık 116 sayfalık ham veri metni oluşturulmuştur. Daha sonra mülakat metinlerinin her biri ayrıntılı olarak irdelenerek veriler derinlemesine analiz edilmiştir.

Sonraki aşamada, katılımcıların algılarını yansıtan önemli ifadelerin içerik ve anlamlarından yola çıkılarak tematik kodlama yapılmış ve bu kodlar benzerliklerine göre gruplandırılarak temalar elde edilmiştir. Belirlenen kodlar arasındaki ilişkilere dayanarak ana temalar belirlenmiştir.

5. Geçerlik ve Güvenirlik

Lincoln ve Guba (1985) nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliliği dört başlık altında toplamıştır. Buna göre araştırmacının iç geçerliği sonuçların inandırıcılığı ile ilgiliyken, dış geçerliği sonuçların aktarılabilirliği ile ilgilidir. Diğer boyutta ise iç güvenirlilik, araştırma sonuçlarının tutarlılığına odaklanırken, dış güvenirlilik araştırma sonuçlarının onaylanabilirliğine odaklanır.

Araştırmanın iç geçerliği için mülakat sorularının oluşturulmasında, ilgili alan yazın taranarak araştırma konusunun kuramsal çerçevesi elde edilmiştir. Diğer taraftan, gerekli etik kurul onayları alınmıştır. Veri toplama aşamasında, araştırmacılar esnek davranmaya ve güvene dayalı bir etkileşim sağlamaya özen göstermişlerdir. Bu anlamda katılımcılara sunulan gönüllü katılım formu ile etik prensiplere ve gizlilik taahhüdüne vurgu yapılarak güven duygusu arttırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmacılar, yönlendirici olmaktan ve öznel yargılarını sürece dâhil etmekten özellikle kaçınmışlardır.

Araştırmanın dış geçerliği kapsamında ise, amaçlı örnekleme başvurulmuştur. Çalışma grubu, erişilebilirlik, uygunluk ve gönüllülük esasları temelinde oluşturulmuştur. Bu kapsamda katılımcılara araştırma tasarımı, yöntemi, alanı, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri geliştirme aşaması, gerçekleştirilen pilot çalışma, veri analizinde izlenen adımlar, elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar üzerine yapılan değerlendirmeler detaylı olarak aktarılmıştır.

Araştırmanın iç güvenilirliğini sağlayabilmek adına da toplanan verilerin içeriğine mümkün olduğunca sadık kalınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ses kayıt cihazına kaydedilmiş olan mülakatlar birebir çözümlenmiş ve katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Ayrıca araştırmacılar, tematik kodlamaya son hâlini verip temel kodları sabitledikten sonra ek kodlayıcılara başvurmuşlardır. Böylece tematik kodlama, farklı kodlayıcılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Başvurulan ek kodlayıcı, bir devlet yükseköğretim kurumundaki kalite güvence faaliyetlerinde deneyim sahibi biridir. Kodlayıcılar arası tutarlılık, kappa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Hesaplanan 0.78'lik oranın, önemli düzeyde bir uyuma işaret ettiği (Landis & Koch, 1977, s. 165) söylenebilir.

Araştırmanın dış güvenilirliği kapsamında ise, araştırmacılar öncelikle kendi tarafsız konumlarını netleştirmeye çalışmışlardır. Bu noktada, tarafsızlık ilkesi gereğince varsayımlarını ve önyargılarını bir kenara bırakarak; bireysel deneyimlerini iç gözlem notu olarak ayrıca kaydetmişlerdir. Bulgulara bireysel düşünceler yansıtılmamıştır, tamamen katılımcıların ifadelerine sadık kalınarak bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırma grubunda yer almayan başka bir uzmana (kalite, akreditasyon ve kurumsal değerlendirme süreçleri ve yönetim sistemleri konusunda deneyimli bir kişiye) ilgili süreç detaylı olarak açıklanmış ve kendisinden araştırmadan elde edilen sonuçları, ham verilerle karşılaştırması istenerek çalışmanın teyit incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, araştırma verilerinin tematik hâle getirilme süreci uzman önerileri doğrultusunda tamamlanmıştır.

C. BULGULAR

Veri analiz süreci sonucunda ortaya çıkan ana ve alt temalar Tablo 2'de bütüncül olarak sunulmuştur.

Tablo 2. Bir Yükseköğretim Kurumunun Akredite Akademik Birimlerindeki Aktörlerin Kalite, Kalite Güvence ve Sürdürülebilir Kaliteye İlişkin Algılarını Ortaya Koyan Ana ve Alt Temalar

Araştırma Soruları	Ana Temalar	Alt Temalar	Katılımcılar																	
			A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S
Yükseköğretim de kalite nedir?	1. Eğitim-öğretim	1.1. Program yeterliliklerinin belirlenmesi ve standartlara uyumu	√		√	√		√		√			√							
		1.2. Öğrenci merkezli öğrenme, öğretme ve değerlendirme										√		√	√			√		√
	2. Araştırma-geliştirme	2.1. Araştırma kaynakları			√								√	√						
		2.2. Araştırma performansının izlenmesi ve iyileştirilmesi		√									√	√						
	3. Yönetim ve idari süreçler	3.1. Kaynakların yönetimi	√	√	√			√	√		√		√	√	√	√		√		
		3.2. Yönetimin etkinliği ve hesap verebilirliği												√	√					√
		3.3. Yönetim ve idari birimlerin yapısı		√	√											√	√			√
		3.4. Bilgi yönetim sistemi		√				√											√	√
	Yükseköğretim de kalite güvence nedir?	4. Kurumsal iç değerlendirme			√	√			√				√			√				
		5. Kurumsal dış değerlendirme		√	√				√	√	√	√		√				√	√	√
Yükseköğretim de sürdürülebilir kalite nedir?	6. Kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması	6.1. Hedeflerle ve verilerle yönetim									√		√	√			√		√	
		6.2. Liderlik		√			√		√				√	√					√	√
		6.3. Sürekli eğitim ve öğrenen organizasyon				√		√						√	√					√
		6.4. Herkesin katılımı ve motivasyonu		√	√	√		√	√	√	√		√	√	√	√	√		√	√
		6.5. Sürekli iyileştirme				√							√	√				√		√
		6.6. Risk temelli yaklaşım						√		√			√	√						√
		6.7. Süreç yönetimi		√		√		√					√	√		√	√			√
		6.8. Paydaş odaklılık	√						√									√		√

Tablo 2 incelendiğinde, yükseköğretimde kalitenin ne olduğuna yönelik birinci araştırma sorusu kapsamında; eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, yönetim ve idari süreçler ana temalarının öne çıktığı görülmektedir. Yükseköğretimde kalite güvencenin ne olduğuna yönelik ikinci araştırma sorusu kapsamında ise, kurumsal iç ve dış değerlendirme ana temaları oluşmuştur. Yükseköğretimde sürdürülebilir kalitenin ne olduğuna yönelik üçüncü araştırma sorusu kapsamında da kalite kültürünün

içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması ana teması ortaya çıkmıştır. Söz konusu ana temalarla ilişkili olarak tespit edilen alt temalara yönelik bulgular aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

1. Birinci Araştırma Sorusu Kapsamında Ortaya Çıkan Ana ve Alt Temalara Yönelik Bulgular

Birinci araştırma sorusu olan yükseköğretimde kalitenin ne olduğuna dair katılımcı görüşleri; eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, yönetim ve idari süreçler olmak üzere üç ana tema üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yükseköğretimde kalite kapsamındaki ilk ana tema olan eğitim-öğretim ile bağlantılı olarak program yeterliliklerinin belirlenmesi ve standartlara uyumu ile öğrenci merkezli öğrenme, öğretme ve değerlendirme şeklinde iki alt tema oluşmuştur. Program yeterliliklerinin belirlenmesi ve standartlara uyumu alt temasında yükseköğretimde kalitenin, eğitim-öğretim programlarının ulusal ve uluslararası yeterlilikler ve standartlar çerçevesinde öğrenci yetiştirilmesini ve mezun verilmesini güvence altına alması şeklinde algılandığı dikkat çekmektedir. Aşağıda bu doğrultudaki katılımcı ifadelerinden örneklere yer verilmiştir:

- "Eğitimin standardize edilmesini; her mezunun belirlenen yeterlilikler, yetkinlikler çerçevesinde mezun edildiğinin garanti altına alınması ve eğitim sürecinde eksiksiz olarak yürütülmesi anlamına gelir." [C, 1.1.]

- "Bir programın verimliliği etkinliği ya da çıktılarının geçerliliği gibi düşünüyorum. ... Programların standartlara uygunluğu olarak algılıyorum. Bir de bunun uluslararası boyutu da var dünyada sonuçta kendi ülkeniz içerisinde ki eğitim programları değil bunun dünya ile ilişkili olması olarak baktığımızda o yüzden kalite bir anlamda da akreditasyonu sağlayacak bir araç olarak da değerlendirebilirim." [D, 1.1.]

- "Kalite bir yükseköğretim kurumunda verilen hizmetlerin ve akademik faaliyetlerin bütünüdür tanımlıyor. Bu faaliyetlerin organizasyonlarında o kurumun belli standartlara uyumu, bu standartların hem o kurumun misyonuna, vizyonuna uygun şekilde geliştirilmesi aynı zamanda da bu faaliyetlerin takip edilerek iyileştirmeler yapılması sürecinin ve bunların belli bir sistematik içerisinde kayıt altına alınmasının bütünüdür oluşturuyor." [F, 1.1.]

Öğrenci merkezli öğrenme, öğretme ve değerlendirme alt temasına yönelik bazı katılımcı ifadeleri ise şu şekildedir:

- "Bir eğitim kurumu, eğitim faaliyetini yerine getiriyorsa, o eğitimi alanların, mümkün olduğunca tamamının memnun bir şekilde ayrılması ya da memnuniyetin üzerine de geçilmesi." [J, 1.2.]

- "Biz belki öğrenciyi işin içine katıp onların da daha fazla katkı sağlamasını sağlayabilirsek ki belli noktada sağlayabildik biz. Birebir görüşmelerde bunu ifade ediyoruz. ... şikâyet öneri kutularını biz çok aktif kullanıyoruz. Öğrenci anketlerine değer veriyoruz. Hem dersler açısından hem de fakülte genel hizmetler açısından o anketlere çok değer veriyoruz. Belli konularda öğrenci temsilcileri bulunuyorlar. Orada alınan kararlarda onlar da görüyorlar ve müdahil olabiliyorlar. Bu şekilde öğrencilerin dahil olduğu bir mekanizmayı inşa etmeyi de istiyoruz ve belli oranda başardık. Bunun seviyesini biraz daha yukarı çıkarıp daha aktif olmasını sağlamak da mümkün olabilir." [L, 1.2.]

- "Öğrencilere, müşterilere daha iyi hizmet verilebilmesi..." [S, 1.2.]

Birinci araştırma sorusu kapsamındaki, araştırma kaynakları ile araştırma performansının izlenmesi ve iyileştirilmesi alt temalarını içeren ikinci ana temaya ilişkin katılımcı ifadeleri de aşağıdaki gibi örneklendirebilir:

- "Bizim üniversite o fiziksel kaynaklar açısından, fiziksel yapılanma açısından çok iyi bir noktada. ... Finansal kaynaklar var. Bu Türkiye'de hemen hemen tüm devlet üniversitelerinin sıkıntılı olduğu alanlardan bir tanesi. Bir de insan kaynakları var. İnsan kaynaklarının içerisinde ben birkaç tane unsur düşünüyorum. İdari personel, akademik personel klasik olarak zaten var. Öğrenci de üniversitenin çok önemli bir insan kaynağı. Ama insan kaynakları konusuna gelince çok ciddi sıkıntılar çıkıyor. Özellikle öğretim görevlisi, öğretim üyesi alımında belli kriterleri tam manasıyla yerine getiremediğinde. Kalite ile ilgili ne kadar standart belirlersen belirle olmuyor." [K, 2.1.]

- "Bunun için hem güncel hem de ileriye yönelik yönetim tekniklerinin daha doğrusu öğretim tekniklerinin doğru vaziyette doğru ortamlarda iyi bir ortamda iyi koşullarda modern teknolojiler kullanılarak yeni teknikler kullanılarak daha iyi bir şekilde verilmesi. Birinci belki de en önemlilerden biri bu. Üniversitelerin fiziksel ortamlarının da bunu desteklemesi aynı zamanda." [L, 2.1.]

- "Öğretim üyelerine aldıkları para karşılığında ne verdikleri konusunda biraz farkındalık yaratmak lazım. Siz bu almış olduğunuz aylığın karşılığında ne yaptınız? Sadece SSCI yayın yapmak veya yayın yapmak veya öğrenciye ders vermek veya topluma hizmet etmek. Hepsinin bir karmasını oluşturup, öğretim üyelerinin bunların peşinde koşmasını sağlayacak bir kurum kültürü yaratmak lazım." [B, 2.2.]

- "Kalite deyince eğitim, araştırma ve de tabii ki üçüncü ayağı da bunun topluma yönelik olarak hizmetlerin niteliği. Hem sayısal açıdan hem de niteliksel açıdan ne verdiği önemli." [L, 2.2.]

Yükseköğretimde kalite kapsamındaki son ana tema olan yönetim ve idari süreçlerle bağlantılı olarak kaynakların yönetimi, yönetimin etkinliği ve hesap verebilirliği, yönetim ve idari birimlerin yapısı ile bilgi yönetim sistemi şeklinde dört alt tema oluşmuştur. Kaynakların yönetimi hususunda beşeri, mali ve fiziki kaynaklar açısından yaşanan yetersizliklerin yükseköğretimde kalite algısı üzerinde önemli ölçüde belirleyici olduğu saptanmıştır. Katılımcıların ayrıca yükseköğretimde kalite için şeffaf bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve uygulanması, keyfiyetten uzak daha kurumsal bir yapının hâkim kılınması ve kurumsal hafızanın güçlendirilmesi adına kalite yönetim bilgi sisteminin gerekliliğine işaret ettikleri görülmüştür. Aşağıda bu doğrultudaki katılımcı ifadelerinden örneklere yer verilmiştir:

- "Bu iş için kesinlikle mali açıdan desteklenmesi gerekiyor. İyileştirmelerimizin çok büyük bir çoğunluğu, çünkü parasal açıdan ihtiyaç iyileştirmeler oluyor. Bu o yüzden belli bir bütçe olması lazım verdiğiniz eğitim hizmetinin kalitesinin artırılması adına. Bir bütçe ayırmaya çalışırdım bu iş için, bir bütçe bulmaya çalışırdım. eski bir kadronuz varsa yani yaş ortalaması yüksekse bu iş zorlaşıyor, alışkanlıklarını değiştirmek çok zor oluyor çünkü onların." [G, 3.1.]

- "Altyapı koşullarımızın eksikliği ve yetersizliği." [A, 3.1.]

- "Fiziksel imkânlarımız çok büyümüyor. Fiziksel imkânlar da bu anlamda desteklenebilir." [L, 3.1.]

- "Eğitimle ilgili onlara destek olarak materyal vs. ihtiyaçlar, öğretim üyesi, onlarla ilgili ihtiyaçlara nasıl çözüm olabileceğine yönelik çalışmalar yaparak. Hem maddi hem manevi, onay, teşvik, motive gibi o konuda

yardımcı olabilirler. ... Mesela bölümlerin personel ihtiyacını karşılayarak, asistan sayısı, öğretim üyesi sayısı gibi onlara da bu konuda destek olarak." [P, 3.1.]

- "Fakültelerde işleyiş sisteminin daha güvenilir, daha hesap verilebilir daha şeffaf hâle getirilmesinde faydalıdır. ... Kamu kurumlarında işleyişlerin daha iyi yürüyebilmesi için bir sürekliliği devam ettirmesi anlamında faydalıdır. Şöyle ki bir çalışanın değişmesi durumunda başka bir çalışan geldiği zaman işleri daha rahat anlayabilmesi ve yürütebilmesi için faydalı görüyorum." [M, 3.2.]

- "Burada en büyük sorun daha üst yönetimin standart bir yaklaşım sergilemesi gerekiyor. ... Bu standardizasyon veya işleyişte sorun var. ... Standardı bozuyor, standart bozulunca tabi kalite kültürü de bozuluyor. ... Bir birim yapılanmasının gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum." [C, 3.3.]

- "Asıl rektörlüğün bu konuda sağlam bir sistem oluşturması lazım. Dolayısıyla bu işleyişin belki kurumsal bazda, sadece bir fakülte olarak bir birim olarak değil kurumsal bazda değişikliğe gidilmesi daha faydalı olabilir. Hem iş yükü açısından hem bir bıkkınlık, sıkıntı yaratmamak adına hem de verilen bilgilerin doğru olması açısından." [N, 3.3.]

- "Tabi burada kayıtların elektronik hâle geçmiş olması sistemin o aşamada bu tür kayıtları almadan bir sonraki aşamaya geçmiyor olması daha bağlayıcı hâle getirdi o yüzden bunun bir standarda oturduğunu söyleyebiliriz.... bunların belli bir sistematik içerisinde kayıt altına alınmasının bütününlü oluşturuyor. kayıtların da buna göre düzenlenmesi anlamını taşıyor." [F, 3.4.]

2. İkinci Araştırma Sorusu Kapsamında Ortaya Çıkan Ana ve Alt Temalara Yönelik Bulgular

İkinci araştırma sorusu olan yükseköğretimde kalite güvencenin ne olduğuna dair katılımcı görüşlerinin, iç ve dış değerlendirme süreçlerine işaret ettiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, tâbi olunan ulusal ve/veya uluslararası belgelendirme kuruluşları ile Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun iç ve dış denetim prosedürlerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca katılımcılar tarafından söz konusu denetimlerin; ekstra iş yükü oluşturduğu, dönemsel etkiye sahip olduğu ve birimler üzerinde baskı yarattığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan, bu denetimlerin; birimlerin mevcut durumlarına ilişkin öz farkındalık oluşturduğu ve bu vesileyle de uzun zamandır ertelenen bazı gerekliliklerin gündeme alınarak sağlandığı belirtilmiştir. Tüm bunlara ek olarak, başarılı bir kurumsal dış değerlendirme süreci sonunda elde edilen tanınırlık belgesinin de kurumsal imaj ve itibar açısından önemli kazanımlar sağladığının altı çizilmiştir. Bu kapsamdaki bazı katılımcı ifadeleri şu şekilde örneklendirilebilir:

- "... fakültede de bir öz değerlendirme raporu oluşturuluyor." [G, 4]

- "Kalite yönetim sistemimiz olduğu için biz iç değerlendirmeyi, mesela diğer birimlere göre, olmayan birimlere göre daha hızlı yaptığımızı düşünüyorum. Çünkü kurumsal iç değerlendirmede gelen soruları siz de görüyorsunuz; o soruların hepsini bizim bu sistem dâhilinde verebileceğimiz cevabımız ve kanıtlarımız da var. Çünkü her şey güvence altına alındığı için, kayıt altına alındığı için tüm süreçler; biz o kurumsal iç değerlendirmeyi aslında sadece yılın başında değil, bütün yıl boyunca yapıyoruz gibi bir algı da söz konusu olduğu için mesela raporun hazırlanması da bizde çok hızlı olmuş." [D, 4]

- "Yani bize bir rapor geliyor kurumsal iç değerlendirme; ama Yükseköğretim Kurulu'nun, YÖK'ün göndermiş olduğu iç değerlendirme raporuyla ilgili, yani buna özgü-özel bir işleyiş yok açıkçası. ... raporlar

geliyor birbirine benzer; yaptığımız çalışmalarla öyle ütöpik şekilde değişmiyor, farklılaşmıyor. ... Ama insanda birazcık da şey yaratıyor bu 'yapmak zorundayız'. Hâlbuki böyle bir zorunluluk olmamalı. Yani gerçekten ihtiyaç varsa olmalı." [N, 4]

- "Dolayısıyla kurumsal değerlendirme bir yük olarak geliyor insanların sırtına. Tamam insanları biraz diken üstünde tutuyor ama dönemsel bir etki gösteriyor. ... Bazı şeylerin yapılması gerekiyorsa bunların hızlı bir şekilde yapılmasını sağlıyor. Bir tür baskı oluşturuyor yani. Bir takvim oluşturuyor ve baskı oluşturuyor. Ama bütününe hitap etmiyor. Zorlayıcı bir mekanizma aslında ötesinde çok derinlere etki etmiyor." [K, 4]

- "Ülke için belirlenmiş normlara uygun eğitim verilmesi. ... Belirlenmiş kalite standartlarına uyan bir idari yapı, ve bu standartlara uygunluğun kurum dışı bir idare tarafından düzenli kontrolüne izin veren bir mekanizmanın bulunması." [H, 5]

- "... kaliteli hizmetleri belgelenmiş bir kurumun hizmetlerine güvenebileceğiniz anlamına geliyor diye düşünüyorum. ... Bağımsız bir inceleme grubu oluşturuluyor. Fakülte'deki UTEAK ile ilgili olan değerlendirmede bizim tıp eğitimimiz değerlendiriliyor." [G, 5]

- "Kalite belgemizin olduğu üniversite tercih kılavuzunda, ÖSYM sayfasında yer alıyor. Bu da bize olan güveni arttırıyor. Tercih edilme sebebini attırıyor bence burada kalite güvence bunun için yeterlidir diye düşünüyorum. Güven sağladığını düşünüyorum." [S, 5]

- "Bir takım belgelerle akreditasyonu taçlandırdığımız zaman iyi olacaktır. Prestij de aynı zamanda, hem ulusal hem uluslararası prestijinizi arttıracak olan da bir unsur aynı zamanda. İşleri yapmak önemli de, yaptığımızın görülmesi de önemli. Bizim üniversite olarak prestijimiz artıyor, ama daha da gelişebilir. ... Özellikle uluslararası akreditasyon çok önemli. ... Üniversiteyi düşündüğün zaman, böyle bir planın olması çok önemli. Orada onun gerekliliğini getirirsen, zaten belli bir kalite kültürü oluşturabiliyorsun." [L, 5]

3. Üçüncü Araştırma Sorusu Kapsamında Ortaya Çıkan Ana ve Alt Temalara Yönelik Bulgular

Üçüncü araştırma sorusu olan yükseköğretimde sürdürülebilir kalitenin ne olduğuna dair katılımcı görüşleri, kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması ana teması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda hedeflerle ve verilerle yönetim, liderlik, sürekli eğitim ve öğrenen organizasyon, herkesin katılımı ve motivasyonu, sürekli iyileştirme, risk temelli yaklaşım, süreç yönetimi ve paydaş odaklılık şeklinde sekiz alt tema oluşmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan kalite aktörlerinin; kalite ve akreditasyon çalışmalarını yapısal ve kültürel uygunluk, sürekli iyileştirme ve tam katılımın ön planda tutulması şartıyla diğer yükseköğretim kurumlarına kesinlikle tavsiye ettikleri görülmüştür. Diğer taraftan, katılımcıların sürdürülebilir kalite açısından daha çok ortaya çıkan düzeltici ve önleyici faaliyetlere yönelik alınan aksiyonları vurguladıkları; oluşabilecek risklerin engellenmesine ya da etkilerinin azaltılmasına yönelik aksiyon planlaması yapmadıkları dikkat çekmiştir. Bu durum, söz konusu kalite aktörlerinin risk temelli yaklaşımı henüz içselleştirmediklerini açığa çıkarmıştır. Aşağıda yükseköğretimde sürdürülebilir kaliteye ilişkin söz konusu alguları ortaya koyan katılımcı ifadelerinden örneklere yer verilmiştir:

- “Her birimin amacı olması lazım. Amaçların herkes tarafından bilinmesi önemlidir. Bunun hedeflerinin nasıl ölçüleceğinin bilinmesi önemlidir. Bunları zaman zaman kontrol ederek olabilir ve destekleyerek, yani neden olmadığını da sorgulayarak. Böyle böyle, o kültürün oluşmasına ve gelişmesine katkı verir çünkü. Eğer üst yönetim kendi hâline bırakırsa; orada çok iyi netice alınmaz, çözümler çok kolay olur.” [L, 6.1.]

- “... bu konuda liderlik yapabilecek bir vizyon üretip bunu paylaşabilecek lider. ... Yönetici liderlik edecek, vizyonu oluşturacak, yayacak, paylaşacak, örnek olacak. Yöneticinin gerçekten çok önemli bir rolü var. Bir iradeyi ortaya koyduğun zaman ve buna bağlı olanı da örnek oluşturacak şekilde sergilediğin zaman etkisi olacağına ben inanıyorum.” [K, 6.2.]

- “... öncelikle akademik ve idari personele kalite konusunda iyi bir eğitim verilip değişiklikler konusunda sık sık hem idari hem akademik personeli bilgilennmeyi düşünürdüm. Kalite süreçlerinde kalite çıktılarını, akademik ve idari personel ile paylaşırdım. İyi ve kötü yönlerdeki çıktıları akademik personel ile paylaşarak, kalite kültürünü sürdürülebilir hâle getirilmesini sağlamayı planlardım.” [M, 6.3.]

- “Akademik personel zaten ben akademisyenim diyor, ders veriyorum diyor, benim kaliteyle ne işim olur gibicesinden konuşuyor. Kalite ile ilgili bir şey dendiğinde, birçoğu çok üzerine alınmıyor. Yani idari personelin işi gibi bakılıyor. ... Bazı hocalar istemiyor. İdari personel zaten istemiyor. Yani çünkü onlara angarya gibi geliyor. ... Kendine faydalıysa onu benimsiyor. Onu kendine faydalı olduğuna ikna edebilersen, onu çok güzel tıklar tıklar yapıyor. ... İdareci olarak orada çalışanların gönlünü alacaksın. Maddi ya da manevi olabilir. ... Öncelikle mümkün merteye onların motivasyonu için, herkesin motivasyonu farklı, herkes her şeye aynı şekilde motive olmuyor, olamıyor. Dolayısıyla asgari düzeyde kutlama yemeği olur bir şey olur, Rektörlükle bir şekilde konuşur hani birimler bazında kaynaşma/kaynaştırma gibi sosyal etkinlikler organize edebildim. ... Ara ara personel ne yapıyor yanlarına gidip hoş beş yapayım. Hoşbeşten kastım aslında işler nasıl gidiyor. Hem gözlemek açısından, gayri resmi ziyaret. Böyle daha samimi bir şekilde gidip hem işler nasıl gidiyor sıkıntı var mı yok mu, nabzı tutmak isterdim iyileştirmeleri daha net görmek adına.” [N, 6.4.]

- “... yeni bir süreç, orda da eksiklerimiz var, yani kalite sonsuz. Sürekli yenileme, iyileştirme istiyor. ... Hâlâ bu süreci sürdürmek de bir meziyet. Belgeyi almaktan ziyade, kaliteyi sürdürmek daha zor bir durum.” [S, 6.5.]

- “Eğer bir talep varsa, aksaklık varsa veya düzeltici önleyici faaliyet açılmışsa kalite sistemi içerisinde çok önemli yeri var. Bunun ideal şekilde ve en hızlı şekilde düzeltildiğinin denetlenmesi ve düzeltilmesine katkı sağlanması yöneticinin. ... geliştirilmeye yönelik bir geri bildirim sistemimizin daha yukarıya çekilmesi lazım. Yani nerelerde aksaklık var bunu ancak idari kadro görebilir. ... Burada tabii idari personelin özellikle bu konularda denetim ve geri bildirim daha etkin yapması gerekir. ... hepsi için değil belki ama çok aktif rol alanlar var. Yani idari personellerden bir kısmı organizasyon ile ilgili görevler alıyorlar. Mesela sistem ile ilgili geri bildirimler bize veriyorlar onlar sürekli olarak. Onlar sürekli olarak geri bildirimler alıyorlar ve bu geri bildirimleri üst kurullara, yöneticilere aktarmaları gerekiyor.” [F, 6.6.]

- “Kalite demek her birimde ve toplamda süreçlerin yürütülmesi aşamasında dengeli ve olabildiğince en iyi en verimli şekilde yürütülmesidir. Yani her bir birimin birbiriyle ilişkili olan her bir birimde mükemmeliyetin, o süreçlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin sağlanması şeklinde düşünüyorum kaliteyi.” [N, 6.7.]

- "... paydaşlarla süreci paylaşmak, bildirim almak." [A, 6.8.]

D. TARTIŞMA

Araştırmanın yükseköğretimde kaliteye ilişkin bulguları, Yenen ve Gözlü (2003) ile Günay (2011) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Yenen ve Gözlü'nün (2003, s. 36) bulgularına göre; üniversitelerin, öncelikle vermiş oldukları eğitimin niteliği, amacı, vizyonu ve misyonu ile vermek istedikleri eğitim programı ve çıktılarını çok iyi belirlemeleri gerekmektedir. Ayrıca akademik personel seçimlerinin de belirlenen eğitim programının gerekliliklerini ve istenen çıktıları sağlayabilecek şekilde yapılması önceliklidir. Günay'ın (2011, s. 117) çalışmasında, yükseköğretimde kalitenin; öğretim kadrosu ve yönetim (liderlik) konularındaki seçicilik olarak algılandığı görülmüştür. Ayrıca üniversitelerin esnek, çeşitliliğe önem veren, katılımcı, saydam, üniversite dışı ilişkileri dikkate alan, sosyal sermayesi güçlü, öğrenciyi merkeze alan, yatay ilişkilere önem veren ve farklılıklara saygı duyan bir yapıya sahip olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur.

Sallan Gül ve Gül (2014) ise, bilimsel başarının ölçütlerinin bilim insanının alanındaki uzmanlığı ile ulusal ve uluslararası ölçekte yürüttüğü araştırma faaliyetleri veya akademik faaliyetlerle bunların ürünleri olması gerekirken; her dersi veren, ek ders ve ücreti peşinde koşan öğretim üyesi profili yaratıldığına dikkat çekmişlerdir (s. 61). Ayrıca yükseköğretim kurumlarındaki kaynak ve imkân yetersizlikleri nedeniyle üniversitelerde nitelik sorunlarının oluştuğunun altını çizmişlerdir (s. 63). Bu durumun, mevcut çalışmanın yükseköğretimde kalitenin ne olduğuna ilişkin birinci araştırma sorusu kapsamındaki araştırma-geliştirme ana teması altında oluşan, araştırma kaynakları ile araştırma performansının izlenmesi ve iyileştirilmesi alt temalarında yer alan katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgularla örtüştüğü ifade edilebilir.

Karaboğa (2018, s. 7) da yükseköğretim kurumlarında kaynakların etkin, verimli ve ekonomik bir biçimde kullanılabileceği; kurumsal çalışmaların topluma ve ilgili üst kurullara şeffaf ve hesap verebilir biçimde aktarılabilmesi; kurum içi süreç takibinin etkin bir biçimde yapılarak değişimlere uyumlu kurumsal stratejiler geliştirilebileceği ve tüm çalışanların kurum hedefleri doğrultusunda güdülenebileceği bir model önermiştir. Bu model önerisi, mevcut araştırmanın yükseköğretimde kalite algısına yönelik yönetim ve idari süreçler ana teması altında yer alan kaynakların yönetimi, yönetimin etkinliği ve hesap verebilirliği, yönetim ve idari birimlerin yapısı ve bilgi yönetim sistemi alt temalarına ilişkin bulguları desteklemektedir.

Kopaleishvili'nin (2018, s. 50) vaka çalışmasında, araştırmanın örneklemini dâhilindeki üniversiteler temelinde karşılaştırmalı bir analiz yapılarak üç temel bulguya dikkat çekilmiştir. Öncelikle üniversitelerin iç kalite güvence sistemlerinin etkinliğini ve etkililiğini sağlayabilmeleri adına, amaçlarının ve değerlerinin kurum içinde uygulanabilmesi için sistematik bir yaklaşım izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. İkinci olarak, ölçülebilir veriler üzerinden ilerlenmesinin önemi ortaya konulmuştur. Son olarak da iç ve dış paydaşlarla, özellikle öğrenciler ve potansiyel işverenlerle iletişim kurulması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Bu noktada, mevcut araştırmanın kurumsal iç ve dış değerlendirme ile kalite kültürünün içselleştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yönelik bulgularının, söz konusu vaka çalışmasında dikkat çekilen bu üç bulgu ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tamrat'ın (2019, s. 1) araştırmasında, kurumsal dış değerlendirme çalışmalarının kurumun hesap verebilirliğini sağladığı; bunun yanı sıra öncelikle kurumun iç kalite güvence sisteminin geliştirmesine ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ayrıca söz konusu çalışmada, kurumsal düzeyde ve akademik disiplinler düzeyinde sürekli ve sürdürülebilir bir kalite iyileştirme programı oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kurum genelinde bir kalite yönetim sisteminin oluşturulması, ulusal ya da uluslararası akreditasyon uygulamaları, kalite denetimleri gibi kalite güvence çalışmalarının kurumsal değişimin öncülerinden olduğu belirtilmiştir. Tüm bu bulgular, mevcut çalışmada yükseköğretimde kalite güvencenin ne olduğuna dair katılımcı görüşlerinin işaret ettiği kurumsal iç ve dış değerlendirme ana temalarını desteklemektedir.

Özçakar'ın (2010) bir kamu kuruluşunda çalışan personelin toplam kalite yönetimi uygulamalarındaki değerlendirmelerini ve bu değerlendirmeler arasındaki farklılıkların nedenlerini araştırdığı çalışmada, kalite kültürünün oluşturulmasında ve sürdürülmesinde çalışanların katılımının önemli olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bu kapsamda gerçekleştirilen istatistiksel analizler sonucunda; eğitim, performans ölçümü ve müşteri odaklılık faktörlerinde de anlamlı bir farklılık görülmüştür. Bu sonuçların, mevcut araştırmanın yükseköğretimde sürdürülebilir kalite için kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması kapsamındaki toplam kalite yönetimi ilkelerine vurgu yapan alt temalarında yer alan katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgularla örtüştüğü belirtilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk yükseköğretimdeki kalite aktörlerinin kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin algılarının belirlenmesi amacıyla nitel yaklaşım temelinde durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Dünyanın rekabetçi ortamında beşeri kaynağın önemi gittikçe artmakta ve kilit rol oynamaktadır. Beşeri kaynağı yetiştiren yükseköğretim kurumlarında 1980'li yıllardan günümüze kadar, başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere tüm dünyada yükseköğretimde kalite bilincini yerleştirmeye yönelik çalışmaların artarak devam ettiği görülmektedir. Türk yükseköğretimine baktığımızda da "her şehre bir üniversite" yaklaşımı ile okullaşma oranının niceliksel olarak arttığı dikkat çekmektedir. Ancak bu durum; eğitim-öğretim, araştırma ve toplumsal katkı alanlarının kalitesinde niteliksel olarak iyileştirme ihtiyacı doğurmaktadır. Bu anlamda, 2015 yılında Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun kurulması; yükseköğretimde sürdürülebilir kalite anlayışının oluşması ve yerleşmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun 2016 yılında yapmış olduğu dış değerlendirme sonucunda, yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün yaygınlaşma ve içselleştirilme düzeyinin beklenen seviyede olmadığı açığa çıkmış ve bu konuda çalışma başlatılması gerekliliği vurgulanmıştır. Mevcut çalışmada da yükseköğretimde kalite kültürünün içselleştirilmesi hususunda kat edilmesi gereken yollar olduğu öne çıkmıştır. Bu sonuç, kurumsal kuramın vurguladığı kalite yönetim ve güvence sistemleri gibi uygulamaları nispeten sonradan benimseyen ülkelere özgü eğilimlerle benzerlik göstermektedir. Taştan ve Yılmaz (2021, s. 79), yükseköğretimde kalite yönetimi alanında uluslararası bağlamda yaşanan gelişmelerin, ulusal bağlamdaki etkilerinin keşfedilmesi amacıyla yeni kurumsal kuram argümanlarıyla kurguladıkları teorik model ile Türk yükseköğretim sisteminde kalite yönetiminin normatif baskı mekanizmalarının etkileriyle normatif-törenselleştiğini ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede, ülkemiz yükseköğretiminde kalite anlayışının kurumsal baskılar

karşısında, üniversitelerin kendi örgütsel koşullarına uyum sağlanmadan, meşruiyet kazanma güdüsüyle benimsendiği ifade edilebilir.

Elde edilen veriler, öncelikle kalite çalışmalarının içselleştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için iyi bir lidere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kalite güvence kapsamında ihtiyaç duyulan iyileştirmelerin yapılabilmesi için maddi kaynak ayrılması gerekliliği de katılımcıların sıkça dile getirdikleri hususlardan bir diğeridir. Kalite çalışmaları konusunda özendirici ödül sistemleri ile personelin motive edilmesi kritik önem arz etmektedir. Paydaş memnuniyetinin düzenli olarak ölçülmesi ve sonuçlarla ilgili aksiyon alınması gerekliliği de öne çıkan araştırma sonuçlarından biridir. Ayrıca personelin iş yükünü azaltacak, birimler ve kurumlar arasında entegrasyonu sağlayacak, güncel ve güvenilir veri yönetimi sunacak bir kalite yönetim bilgi sistemine gereksinim duyulduğu da dikkat çeken araştırma bulguları arasındadır.

Söz konusu çalışma, araştırma alanı ve katılımcı grubu ile sınırlıdır. Veri toplama sürecinde, Türkiye'deki bir kamu yükseköğretim kurumunun akredite akademik birimlerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, hem ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi hem de ulusal veya uluslararası bir akreditasyon belgesine sahip olma ölçütünü karşılayan tıp ve turizm fakülteleri ele alınmıştır. Çalışma grubuna söz konusu fakültelerde kalite ve akreditasyon çalışmalarında görev alan yönetsel, akademik ve idari düzeydeki kalite aktörleri dâhil edilmiştir. Bu noktada, gönüllü katılım ilkesinin ve kuramsal örnekleme yaklaşımının benimsenmesi temelinde çalışma grubu 18 katılımcıdan oluşmuştur. Bu bağlamda, söz konusu durum çalışmasında ilgili evrene istatistiksel genelleme yapma amacı güdülmemiş olup analitik genelleme yöntemi esas alınmıştır.

Yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin farkındalık oluşturulması ve söz konusu farkındalığın arttırılması ile üniversitelerde kalite kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin sonuçlarıyla bu araştırma; Türk yükseköğretim sisteminin geliştirilmesine yönelik niteliksel bulgular sunmaktadır. Söz konusu bulguların, yükseköğretim sistemimizin uluslararası görünürlüğünün ve itibarının arttırılması noktasında önem arz eden ülkemize özgü ulusal kalite güvence modelinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca odaklandığı bağlamda kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteyi; yükseköğretimdeki kalite aktörlerinin algıları üzerinden nitel yaklaşımla ele alan ilk çalışma olması bakımından da ilgili alan yazına rehberlik etmesi beklenmektedir. Bu çerçevede, Türk yükseköğretim sistemine özgü sürdürülebilir kalite ölçeğinin geliştirilmesi hususunda daha sonra yapılacak olan araştırmalara temel sağlamaktadır. Konuyla ilgili gelecekte yapılacak araştırmalarda, kamu ve vakıf yükseköğretim kurumları karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalar, kamu ve vakıf yükseköğretim kurumlarının ilgili tüm paydaşlarını kapsayacak şekilde tasarlanabilir. Diğer taraftan, araştırmacıların bu çerçevede belirledikleri yeni araştırma sorularına cevap aranırken; karma yöntem temelli çoklu yaklaşımlar ile konuyla ilgili kapsamlı anlayışlar geliştirilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu araştırma için T.C. Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nün 21.01.2019 tarihli ve 39189507-302.10.01-E.10103 sayılı uygunluk kararı mevcuttur.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.




Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. Practical assessment. *Research & Evaluation*, 2(9). <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=2&n=9>
- Günay, D. (2011). Türk yükseköğretiminin yeniden yapılandırılması bağlamında sorunlar, eğilimler, ilkeler ve öneriler – I. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 113-121.
- Günay, D., & Günay, A. (2011). 1933’den günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Işık, S., & Beykoz, S. Y. (2018). Türk yükseköğretiminde yeni bir arayış: Kalite güvence sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(3), 7-22.
- Karaboğa, K. (2018). Yükseköğretimde kalite çalışmalarına sistemsel arayışlar. *Seta Yayınları*, 258. <https://setav.org/assets/uploads/2018/12/258.-Yu%CC%88kseko%CC%88g%CC%86retimde-Kalite-C%CC%A7al%C4%B1s%CC%A7malar%C4%B1-ve-Sistem-Aray%C4%B1s%CC%A7%C4%B1.pdf>
- Karahan, M. (2013). Yükseköğretim kurumları kalite yeterliliklerinin öğrenci memnuniyeti ve sürdürülebilirlik açısından incelenmesi: İnönü Üniversitesi Malatya MYO uygulaması. *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(3), 1-9.
- Kopaleishvili, N. (2018). Impact of quality assessment on organizational transformation of universities: Reimagining university’s organizational culture. *Discussion Papers Des Zentrums Für Hochschulbildung Technische Universität Dortmund*. https://www.academia.edu/37828132/Impact_of_Quality_Assessment_on_Organizational_Transformation_of_Universities_Reimagining_university_s_organizational_culture
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33(1), 159-174.
- Lincoln, S. Y., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. S. Elo, M. Kääriäinen, O. Kanste, T. Pölkki, K. Utriainen ve H. Kyngäs (Eds.), *Qualitative content analysis: A focus on trustworthiness* (s. 1-10) içinde. Sage Publishing.
- Özçakar, N. (2010). Bir kamu kuruluşundaki toplam kalite yönetimi uygulamalarının değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 106-124.
- Özer, M. (2012). Türkiye’de yükseköğretimin yeniden yapılandırılması ve kalite güvence sistemi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(Özel Sayı), 18-23.
- Özer, M., Gür, B. S., & Küçükcan, T. (2011). Kalite güvencesi: Türkiye yükseköğretimi için stratejik tercihler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(2), 59-65.
- Rahi, S. (2017). Research design and methods: A systematic review of research paradigms, sampling issues and instruments development. *International Journal of Economics and Management Science*, 6(2), 1-5.
- Sallan Gül, S., & Gül, H. (2014). Türkiye’de yükseköğretimin gelişimi, güncel durumu ve eleştirisi. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18), 51-66.

- Tamrat, W. (2019). Internal quality assurance - Key to maintaining quality. *University World News*. https://www.researchgate.net/publication/331234318_Internal_quality_assurance-Key_to_maintaining_quality
- Taştan, K., & Yılmaz, S. (2021). Yeni kurumsal kuram argümanlarıyla Türk yükseköğretim sisteminde kalite yönetiminin benimsenmesi üzerine teorik model çalışması. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 4(2), 79-91.
- Tezsürücü, D., & Bursalıoğlu, S. A. (2013). Yükseköğretimde değişim: Kalite arayışları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 97-108.
- Yenen, V. Z., & Gözülü, S. (2003). Yüksek öğretimde müşteri beklentileri: Türkiye'den örnekler. *İTÜ Dergisi/D*, 2(2), 28-38.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2016). Yükseköğretimde kalite ve akreditasyona yönelik eğilimler: 2016 yılına kadar yapılan çalışmalar üzerine bir meta analiz uygulaması. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 6(1), 33-54.
- Yükseköğretim Kalite Kurulu. (2017). *Yükseköğretim değerlendirme ve kalite güvencesi 2016 yılı durum raporu*. https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_Activity_Reports/2016-Y%C3%9CKSEK%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME%20VE%20KAL%C4%B0TE%20G%C3%9CVENCES%C4%B0%202016%20YILI%20DURUM%20RAPORU.pdf
- Yükseköğretim Kalite Kurulu. (2018). *Yükseköğretim değerlendirme ve kalite güvencesi 2017 yılı durum raporu*. https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_Activity_Reports/2017-Y%C3%9CKSEK%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME%20ve%20KAL%C4%B0TE%20G%C3%9CVENCES%C4%B0%202017%20YILI%20DURUM%20RAPORU%20v13.pdf
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (2015). *Yükseköğretim kalite güvencesi yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150723-3.htm>



CCC -GARCH MODELİ İLE PETROL VE E7 ÜLKELERİNİN BORSALARI ARASINDAKİ VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİ

 Ethem KILIÇ^a

 Yahya SÖNMEZ^b

Özet

Günümüz koşulları altında yatırımcıların karar verebilmesi için risk ve getiri arasındaki ilişkiyi ön planda tutması gerekmektedir. Volatilite riskin bir boyutunu ölçerken, diğer taraftan ise değişken veya değişkenlerin ortalamaya göre nasıl değiştiğini gösteren bir durumdur. Finansal piyasalar için risk çok önemli bir durumdur ve volatiliteye etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler risk yönetimi ve yatırım kararı için volatilité modellemesi oldukça önemlidir. Küreselleşme ile birlikte volatilité de önem kazanmıştır. Çalışmanın temel amacı petrol ile E7 ülkelerin borsaları arasındaki getiri yayılımını incelemektir. 16.01.2005 – 24.10.2021 dönemine ait haftalık veriler getiri serisine dönüştürülerek kullanılmıştır. Petrol ile E7 ülkelerin borsaları arasındaki getiri yayılımı çok değişkenli GARCH modellerinden CCC-GARCH modeli ile analiz edilmiştir. CCC-GARCH modelinden elde edilen bulgulara göre; Petrol, Türkiye, Brezilya, Endonezya, Rusya, Hindistan, Çin ve Meksika borsalarından volatilité kümelemesi olduğu saptanmıştır. Petrol ile Türkiye, Brezilya, Hindistan ve Meksika borsaları arasında çift yönlü volatilité etkileşimi belirlenmiştir. Petrol ile Endonezya, Rusya ve Çin borsaları arasında tek yönlü volatilité etkileşimi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Borsa, E7 ülkeleri, CCC-GARCH



VOLATILITY INTERACTION BETWEEN PETROLEUM AND E7 COUNTRIES EXCHANGES WITH CCC-GARCH MODEL

Abstract

Under today's conditions, investors need to prioritize the relationship between risk and return in order to make a decision. While volatility measures one dimension of risk, on the other hand, it is a situation that shows how the variable or variables change according to the mean. Risk is a very important situation for financial markets and there are many factors that affect volatility. Risk is a very important situation for financial markets and there are many factors that affect volatility. These factors are very important in volatility modeling for risk management and investment decision. With globalization, volatility has also gained importance. The main purpose of the study is to examine the return spread between oil and the stock markets of E7 countries. Weekly data for the period 16.01.2005 – 24.10.2021 were used by converting them into return series. The return spread between oil and the stock markets of E7 countries was analyzed with the CCC-GARCH model, one of the multivariate GARCH models. According to the findings obtained from the CCC-GARCH model; It has been

^a Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, etemkic@hotmail.com

^b Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit ve Çeri Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, yahyasonmez@kastamonu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2021, Makale Kabul Tarihi: 02.03.2022

determined that volatility clusters are formed from oil, Turkey, Brazil, Indonesia, Russia, India, China and Mexico stock markets. Two-way volatility interaction has been determined between oil and Turkey, Brazil, India and Mexico stock markets. It has been determined that there is a one-way volatility interaction between oil and Indonesia, Russia and China stock markets.

Keywords: Oil, Stock Exchange, E7 countries, CCC-GARCH



Giriş

Volatilite kavramının Türkçe karşılığı olarak oynaklık olarak bilinmektedir. Volatilite finansal piyasalarda belirli bir zaman içerisinde yaşanan dalgalanmalardır. Risk, volatilite kavramı için oldukça önemlidir. Bir varlığın riski, getirilerinde meydana gelen değişimden kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle meydana gelen getirinin beklenen getiriden farklı olmasıdır. Volatilite sistematik riski gösterir ve önlemez riski ifade eder. Volatilite, yatırımcıları yatırım yapma da ve yatırım kararı alma noktasında ciddi derecede rol oynamaktadır.

Volatilite etkileşimi, bir piyasadaki dalgalanmanın diğer herhangi bir piyasayı olum ya da olumsuz olarak etkilemesi olarak ifade edilir (Bayramoğlu & Abasız, 2017, s. 184). Volatilite etkileşimi bir ülkede yaşanan krizlerden, hem ekonomik ve hem de finansal anlamda yaşanan ilişkilerden kolaylıkla etkilenmektedir. Bazen de ülkeler arasındaki ticari ilişkilerden de kaynaklanmaktadır. Bu ticari ilişkilerden dolayı veya ülkelerin bir birbirleriyle olan rekabet durumlarından da olumlu veya olumsuz şekilde etki etmektedir.

Menkul kıymet borsalarının ülke ekonomilerine ve sermaye piyasalarının gelişimine oldukça etki etmektedir. Borsalar bir ekonominin olmazsa olmazıdır. Borsaların ekonomik işlevleri olarak; ekonominin barometresi olma, ekonomiye kaynak ve işlerlik kazandırma, likitide sağlama, sermaye mülkiyetini geniş bir tabana yayma, yatırımların uygun koşullarda finansmanını sağlama ve güvenilirlik, düzenleyicilik, gözetimcilik ve koruyuculuk sağlamadır. Borsalar, tasarruf sahipleri ile borçlular arasında aracılık rolü üstlenmektedir. Küçük tasarruf sahiplerinin yatırımlarını büyük tasarruf havuzunda biriktirerek bu tasarrufları harekete geçirir ve bu fonları verimli kaynaklara aktarır. Bu şekilde borsa sayesinde, borçluların ve borç verenlerin tercihlerini uyumlu hale getirir. Borsalar ayrıca likitide sağlayarak, yurt içindeki kredinin büyümesini de destekler (Yıldırım vd., 2021, s. 273).

Bu çalışmada petrol ile E7 ülkelerinin borsaları arasında getiri yayılımını CCC- GARCH modeliyle araştırılmıştır. Bu kapsamda girişten sonra ilgili literatüre yer verilmiştir. Devamında kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmı ile araştırma sonlandırılmıştır. E7 ülkeleri ile petrol arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın olmaması nedeniyle literatür açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Petrol ve borsa arasındaki ilişkiyi inceleyen yurt içinde ve yurt dışında çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Arouri vd. (2011) çalışmalarında, VAR-GARCH modeli yardımıyla 2005-2010 döneminde Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde petrol ve borsa arasındaki getiri bağlantılarını ve volatilitenin etkileşimini incelemiştir. Petrol arz ve talebini etkileyen şoklar ve politika değişiklikleri petrol fiyatlarındaki oynaklığın artması borsa oynaklığını da doğrudan arttıracaktır. Kriz alt döneminde petrol ve borsalar arasında önemli şoklar ve volatilitenin yayılımının olduğu sonucuna varmışlardır. Genel sonuç olarak, petrol fiyatları ile borsalar arasında önemli getiri ve volatilitenin yayılmalarının varlığına işaret etmekte ve petrol fiyatı riskinin varlığında uluslararası portföy yönetimi için önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Ele alınan döneme ve ülkeye duyarlı olduğu ise araştırmanın bir başka sonucudur.

Şener vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada 2002-2013 dönemine ilişkin günlük veriler ile saklı eş bütünleşme testleri kullanılarak Borsa İstanbul ile petrol fiyatları arasındaki volatilitenin incelenmiştir. Genel olarak petrol fiyatlarında meydana gelebilecek artış ya da azalış borsa fiyatlarının oluşmasında etkili olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle hem pozitif hem de negatif şoklar arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Çelik vd. (2015), 2003-2014 tarihleri arasındaki petrol fiyat dalgalanmalarının Türkiye'deki alt endeks borsalarının volatilitelerini ölçmüşlerdir. Petrol fiyatlarındaki değişimlerinin BIST-100, BIST-SINAI ve BIST-KİMYA getiri oynaklıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Petrol serisi getirisi açıklayıcı değişken olarak ilave edilmiş ARCH ve GARCH terimlerinde ciddi bir düzeyde değişim olduğu sonucuna varmışlardır.

Khalfaoui vd. (2015) MGARCH ve GARCH modelleri yardımıyla, G7 ülkelerinin petrol piyasası ile borsa arasındaki bağlantıyı ve volatilitenin etkileşimini incelemiştir. Analizde hem çok değişkenli GARCH modelini hem de dalgacık analizini içeren yeni bir yaklaşım olan MGARCH modelini temel almışlardır. Araştırmada önerilen yaklaşım olarak, petrol ve borsa fiyatlarının kendi haberlerinden ve oynaklıklarından doğrudan, diğer fiyat oynaklıklarından ve dalgacık ölçeğinden dolayı olarak etkilendiğini varsaymışlardır. Araştırma sonuçlarında petrol ve borsa arasında önemli volatilitenin yayılmalarının yanı sıra çeşitli piyasa çiftleri için zamanla değişen korelasyonlara dair güçlü kanıtlar olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca G-7 ülkelerinin borsalarının petrol fiyatlarına göre daha oynak olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Genel olarak sonuçları özetleyecek olursak, petrol ve borsa oynaklıkları her dalgacık ölçeğinde kendi oynaklıklarından (risklerinden) etkilendiğini ve riskten korunma oranları ölçekler arasında farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Fowowe (2017) 2005-2013 dönemine ilişkin günlük veya aylık veriler ile GARCH yöntemi kullanılarak araştırmıştır. Araştırma sonuçlarında Güney Afrika ve Nijerya borsa getirileri ile petrol piyasaları getirileri arasında çift yönlü; fakat zayıf bir karşılıklı bağımlılık olduğunu tespit etmiştir. Volatilitenin etkileşimine ilişkin ise Nijerya borsası ve petrol piyasaları arasındaki oynaklıkların bağımsızlığını ifade ederken, Güney Afrika borsası oynaklığı ile petrol oynaklıkları arasında çift yönlü zayıf bir yayılma olduğunu belirlemiştir. Kriz olmayan dönemde artan bir eğilim, kriz yılında bir patlama, sonrasında ise daha yüksek bir düzeyde eğilim görülmüştür. Bir başka ifadeyle Güney Afrika ve Nijerya Borsaları ile petrol piyasaları arasında zayıf bir bağımlılık göstermiştir. Nijerya borsasındaki

oyunlukların hem Güney Afrika da hem de petrol piyasalarındaki oyunluklardan bağımsız olduğu tespit edilmiştir.

Liu vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada 2003-2014 dönemi arasında petrol fiyatları, S&P 500 endeksi ve MICEX endeksini kullanarak petrol ve borsalar arasındaki volatilitte etkileşimini GARCH-BEKK yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yayılma etkilerinde zamanı üçe ayırmışlardır; kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemdir. Yayılma etkileri olarak bu üç dönemde de farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre; petrol ile ABD borsası arasındaki ilişkinin uzun vadede zayıfladığını ve petrol ile Rusya borsası arasındaki ilişkinin ise tüm zamanlarda birbirine yaklaştığını göstermiştir. Bu durum kriz sonrası dönemde petrol fiyatlarının düşmesiyle ABD ve Rusya borsalarının ters eğilim göstermesiyle açıklamışlardır. Volatilite etkileşiminde ise tek yönlü, çift yönlü veya bağlantı olmadığını tespit etmişlerdir.

Finta vd. (2019) 2008-2018 dönemindeki günlük verilere kullanılarak petrol verileri ile ABD ve Suudi Arabistan borsaları arasındaki volatilitte etkileşimini araştırmışlardır. Petrol ile ABD ve Suudi Arabistan borsalarıyla benzeştiği dönemlerde petrolden borsalara oynaklık yayılımı tersinden daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. ABD borsasının volatilitesinin Suudi Arabistan borsası üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Petrolden Suudi Arabistan borsasına önemli bir volatilitte etkileşimi olduğunu ve ABD borsasında meydana gelen oynaklık şoklarının Suudi Arabistan borsasını doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Şenel (2020) çalışmasında, 2010-2019 dönemine ait günlük verileri kullanarak borsa, döviz kuru ve petrol arasındaki volatilitte yayılmalarını GARCH ve DCC-GARCH modelleri ile analiz etmiştir. Çalışma sonuçlarında petrolden Borsa İstanbul ve döviz kuruna doğru tek yönlü volatilitte yayılımını tespit etmiştir. Ayrıca Borsa İstanbul ile petrol arasındaki volatilitte yayılımı görüldüğünü ve petrolden döviz kuruna doğru da tek yönlü volatilitte yayılımı olduğunu tespit etmiştir.

Yu vd. (2020) yazarlar tarafından yapılan çalışmada, 1991-2016 dönemi arasında petrol piyasası ve borsalar arasındaki volatilitte yayılmalarını VAR- BEKK- GARCH modelleriyle incelemişlerdir. VAR-BEKK- GARCH modelleriyle yapılan analizler sonucunda, yapısal değişikliklerle ilgili bu dönemler arasında değişen yönlülük ve belirgin oynaklık yayılmaları olduğunu göstermiştir. Genel olarak, petrol piyasasının piyasa bağımlılıklarında hızlı ve sürekli dalgalanmaları desteklediğini ve bu dalgalanmalarının en şiddetlisi 2007-2008 mali krizin ardından ortaya çıktığını, petrol ile borsalar arasında karşılıklı bağımlılığı sonucunu da ortaya çıkardığını tespit etmişlerdir.

Wang (2020) çalışmasında petrol ile uluslararası borsalar arasındaki volatilitte yayılmalarını incelemiştir. Araştırma da öncelikle yayılma endekslerini kullanarak oynaklık yayılmalarının frekans özelliklerini incelemiştir. Çalışma sonuçlarında, toplam yayılma zamana göre değiştiğini; yani Avrupa borç krizlerinde nispeten büyüktür ve kalan örnekleme döneminde nispeten düşük ve istikrarlı bir model sergilediğini tespit etmiştir. Ayrıca, kısa vadeli yayılmalardan kaynaklanan volatilitte yayılmaları ile ilgili bulgular elde etmiştir. Ek olarak, faiz oranlarının oynaklığın yayılması üzerinde önemli bir olumsuz etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Awan vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada pandemi zamanlarında petrol ile G7 ülkelerinin borsaları arasında volatilité etkileşimini incelemişlerdir. Covid-19 nedeniyle petrol ve G7 ülkelerinin borsalarındaki oynaklığın arttığını, petroldeki oynaklığın düşmesi ile Covid-19 karantinası nedeniyle azalan petrol talebinden ve özellikle dünya çapında ulaşımın kapatılmasından kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Neredeyse bütün ülkelerin borsası Covid-19'dan güçlü bir şekilde etkilendiğini de tespit etmişlerdir. Bu etkilenmenin minimuma inmesi için ülkeler fiyat istikrarını sağlayacak ve rekabeti gidecek kanun ve stratejiler yapmalılar şeklinde de bir sonuca varmışlardır. Özellikle riski minimize etmek için Covid-19 ile ilgili yalan yanlış haberlerin yapılmasını da engelleyecek katı politikaların da yapılmasını gerektiğini belirlemişlerdir.

Mademlis ve Dritsakis (2021), 1998-2017 yılları arasında petrol fiyatları ile G7 ülkelerinin borsaları arasında volatilité etkileşimini haftalık verileri ve GARCH modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Petrol fiyatları ile Fransa, Almanya, ABD ve İtalya borsaları arasında iki önlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Petrol piyasasından Japon ve İngiltere borsalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve petrol fiyatları ile Kanada borsası arasında nedensel bir ilişki bulunmadığını ayrıca genel olarak petrol piyasasının öncü bir role sahip olmasıyla birlikte piyasalar arasında volatilité yayılmalarını tespit etmişlerdir.

Massadikov (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2010-2019 dönemi arasında petrol fiyatları ile gelişmekte olan ülkeleri temsilen (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) borsaları arasındaki aylık verileri ve VAR ve MGARCH yöntemleri kullanılarak volatiliteler ölçülmeye çalışılmıştır. Petrolün ortalama getirisinin Brezilya hariç diğer tüm gelişmekte olan ülkelere daha yüksekte olduğunu ve aynı zamanda daha riskli olduğunu tespit etmiştir. Petrol şoklarının Hindistan ve Brezilya dışındaki diğer ülkelerin borsalarını önemli ölçüde etkilediğini ve volatilité etkileşiminde ise borsalardan petrole herhangi bir yayılmanın tespit edilmediği sonucuna varmıştır.

B. VERİ SETİ

Petrol ile E7 ülkelerinin borsaları arasındaki volatilité yayılımının incelendiği çalışmada 16.01.2005 – 24.10.2021 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Petrolü temsilen Brent petrol değişkeni kullanılmıştır. Veriler investing.com adresinden alınmıştır. E7 ülkeleri; Türkiye, Brezilya, Endonezya, Rusya, Hindistan Çin ve Meksika'dır. Türkiye borsasını BIST 100, Brezilya borsasını Bovespa endeksi, Endonezya borsasını IDX COMPOSITE endeksi, Rusya borsasını Moex endeksi, Hindistan borsasını Nifty Next 50 endeksi, Çin borsasını Shanghai Composite endeksi ve Meksika borsasını IPC endeksi temsil etmektedir. Serilerin logaritması alınarak getiri serine dönüştürülmüş ve analizlerde kullanılmıştır. Analizlerde Eviews 9.0 ve Winrats 8.0 paket programları kullanılmıştır. Petrol ile E7 ülkelerinin borsaları arasındaki volatilité yayılımı CCC-GARCH modeli ile incelenmiştir.

C. METODOLOJİ

Çok değişkenli GARCH modellerinden biri olan CCC-GARCH modeli; Bollerslev (1990) tarafından geliştirilmiş ve değişkenler arasındaki koşullu varyans ve korelasyon katsayılarını hesaplanmasında kullanılmaktadır. CCC-GARCH modeli volatilité etkileşiminin yanı sıra korelasyon derecelerini de hesaplamaktadır (Kutlar & Torun, 2014, s. 6).

$$y_{A,t} = \sqrt{h_{A,t}}\varepsilon_{A,t} \quad (1)$$

$$y_{B,t} = \sqrt{h_{B,t}}\varepsilon_{B,t} \quad (2)$$

$$\rho_t = \text{cov}(\varepsilon_{A,t}, \varepsilon_{B,t}) \quad (3)$$

$$\begin{bmatrix} h_{A,t} \\ h_{B,t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} c_1 \\ c_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{A,t-1}^2 \\ y_{B,t-1}^2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} h_{A,t-1} \\ h_{B,t-1} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Çok değişkenli GARCH modelleri arasında yer alan CCC-GARCH modeli her bir finansal varlığın volatilitelerini açıklarken aynı zamanda finansal varlıklar arasındaki volatilitte aktarımını da açıklamaktadır. Denklem (3) ρ_t finansal varlıkların getirileri arasındaki sabit korelasyonunu temsil etmektedir. Finansal varlıkların getirilerinin birbirleri ile olan volatilitte etkileşimini açıklamaktadır (Kılıç vd., 2021, s. 1597).

Denklem (4) CCC-GARCH modelinde, A finansal varlığın volatilitelerini kümelemesini α_{11} ve b_{11} terimleri ile açıklanmaktadır. A finansal varlığın volatilitelerinin kümelemesinin olabilmesi için α_{11} ve b_{11} terimlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olmalıdır. Bu terimlerin katsayılarının pozitif ve toplamalarının 1’de küçük olması gerekir. B finansal varlığına ait volatilitte kümelemesi α_{22} ve b_{22} terimleri ile açıklanmaktadır. α_{22} ve b_{22} terimlerinden birisinin veya her ikisinin istatistiksel açıdan anlamlı olması, katsayıları pozitif ve katsayılarının toplamının 1’den küçük olmalıdır. α_{12} ve b_{12} terimleri B finansal varlıktan A finansal varlığa doğru volatilitte etkileşimini açıklamaktadır. Volatilitte etkileşiminin varlığından bahsedebilmek için α_{12} ve b_{12} terimlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olmalıdır. A finansal varlıktan B finansal varlığa doğru α_{21} ve b_{21} terimleri ile açıklanmaktadır. Bu terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olması gerekir.

D. BULGULAR

Araştırma sonuçlarına ait tanımlayıcı istatistikler, CCC-GARCH modeli sonuçlarına ait bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 1. Serilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Petrol	Türkiye	Brezilya	Endonezya	Rusya	Hindistan	Çin	Meksika
Ortalama	0.0798	0.2103	0.1731	0.2218	0.2409	0.2710	0.1254	0.1695
Medyan	0.3838	0.5748	0.4054	0.3657	0.3705	0.4759	0.2000	0.2106
Maximum	28.6423	17.4391	16.8595	10.9147	40.0899	14.9564	11.0629	18.7141
Minimum	-29.1972	-14.3867	-22.2936	-26.0568	-27.7698	-19.5716	-15.7224	-18.0640
Std. Sapma	5.0131	3.7215	3.6772	3.0192	3.9950	3.4890	3.4499	2.7481
Çarpıklık	-0.6409	-0.3552	-0.5450	-1.5540	0.1417	-0.8097	-0.3599	-0.0992
Basıklık	8.3278	4.4379	8.0714	13.3706	19.7484	7.3570	4.6462	9.4549
Jarque-Bera	1053.4950	90.2432	943.9760	4112.0560	9843.9760	757.9988	113.2518	1463.1350
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Serilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. En yüksek ortalama değerine Hindistan borsası sahiptir. E7 ülkelerin borsalarına bakıldığında en yüksek volatilitenin 3.9950 değeri ile Rusya

borsası olduğu görülmektedir. Serilerin normal dağılmadığı Jarque-Bera test istatistiğine bakarak söylenebilir.

Tablo 2. Petrol ile Türkiye Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	0.2840	1.1109	0.2556	0.7982
c_2	0.5026	0.2366	2.1245**	0.0336
a_{11}	0.0382	0.0212	1.8031***	0.0714
a_{12}	-0.0155	0.0243	-0.6367	0.5243
a_{21}	0.0128	0.0061	2.1020**	0.0356
a_{22}	0.0317	0.0179	1.7714***	0.0765
b_{11}	0.7549	0.0369	20.4578*	0.0000
b_{12}	0.2129	0.0970	2.1947**	0.0282
b_{21}	-0.0220	0.0087	-2.5350**	0.0112
b_{22}	0.9336	0.0281	33.1803*	0.0000
θ_1	0.2804	0.0493	5.6851*	0.0000
θ_2	0.0222	0.0248	0.8946	0.3710

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Brent petrol getirileri ile Türkiye Borsası getirilerine ait CCC-GARCH modeli sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur. Brent petrol volatilitésinin kümelemesi hakkında bilgi veren a_{11} ile b_{11} terimlerinin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlı, katsayıları pozitif ve toplamları 0.7931 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda Brent petrol da volatilité kümelemesinin olduğu görülmektedir. Türkiye Borsası volatilitésine ise a_{22} ile b_{22} terimleri ile açıklanmaktadır. a_{22} ile b_{22} terimlerinin her ikisinin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlı, katsayıları pozitif ve toplamları 1’den küçük olduğu saptanmıştır. Böylece Türkiye Borsasında volatilité kümelemesinin olduğundan bahsetmek mümkündür.

a_{12} ve b_{12} terimleri ise Türkiye Borsasında Brent petrole doğru volatilité etkileşimini açıklamaktadır. Bu terimlerden sadece GARCH parametresi olan b_{12} terimi istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu durumda Türkiye Borsasından meydana gelen % 1 birimlik şok Brent petrolün getirilerini 0.2129 oranında etkilenmektedir. Brent petrolden Türkiye Borsasına doğru volatilité yayılımı a_{21} ve b_{21} terimleri ile açıklanmaktadır. CCC-GARCH modelindeki ARCH ve GARCH parametrelerinin her ikisinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Brent petroldeki % 1 birimlik şok Türkiye Borsası getirilerini -0.0118 oranında etkilemektedir. Brent petrol ile Türkiye Borsası arasında karşılıklı olarak volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Petrol ile Brezilya Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	2.8333	0.6375	4.4444*	0.0000
c_2	1.1299	0.3695	3.0582*	0.0022
a_{11}	0.0546	0.0133	4.0963*	0.0000
a_{12}	0.1253	0.0332	3.7721*	0.0002
a_{21}	0.0061	0.0085	0.7243	0.4689
a_{22}	0.0526	0.0093	5.6317*	0.0000
b_{11}	0.8010	0.0475	16.8677*	0.0000
b_{12}	-0.1387	0.0938	-1.4790	0.1392
b_{21}	0.0405	0.0241	1.6795***	0.0930
b_{22}	0.7668	0.0522	14.6968*	0.0000
θ_1	0.2293	0.0436	5.2655*	0.0000
θ_2	0.2101	0.0343	6.1335*	0.0000

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Brent petrol getirileri ile Brezilya Borsası getirilerine ait CCC-GARCH modeli sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Brent petrol volatilitesinin kümelemesi a_{11} ile b_{11} terimleri açıklanmaktadır. CCC-GARCH modelindeki ARCH ve GARCH parametrelerinin her ikisi de anlamlıdır. Bu parametrelerin toplamı 1'den küçük olduğu saptanmıştır. Brent petrol volatilitesi kümelemesi 0.8556 oranında olduğu saptanmıştır. Brezilya Borsası volatilitesini açıklayan a_{22} ile b_{22} terimlerinin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlı ve katsayıları toplamı 0.8194 olarak belirlenmiştir. Brezilya Borsasında volatilitesi kümelemesi oluşmaktadır.

Brezilya Borsasından Brent petrole doğru volatilitesi etkileşimini a_{12} ve b_{12} terimleri açıklanmaktadır. Bu terimlerden sadece ARCH parametresi olan b_{12} terimi istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu durumda Brezilya Borsasından meydana gelen % 1 birimlik şok Brent petrolün getirilerini 0.1253 oranında etkilediği saptanmıştır. a_{21} ve b_{21} terimleri ise Brent petrolden Brezilya Borsasına doğru volatilitesi etkileşimini açıklanmaktadır. CCC-GARCH modelinde sadece GARCH parametresinin % 10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Brent petroldeki % 1 birimlik şok Brezilya Borsası getirilerini 0.0405 oranında etkilemektedir. Brent petrol ile Brezilya Borsası arasında çift yönlü volatilitesi etkileşimi gerçekleşmektedir.

Tablo 4. Petrol ile Endonezya Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	1.9643	0.4378	4.4865*	0.0000
c_2	0.8831	0.1652	5.3451*	0.0000
a_{11}	0.0492	0.0180	2.7379*	0.0062
a_{12}	0.0449	0.0386	1.1637	0.2445
a_{21}	0.0141	0.0059	2.3856**	0.0171
a_{22}	0.1518	0.0392	3.8722*	0.0001
b_{11}	0.7680	0.0314	24.4688*	0.0000
b_{12}	0.0603	0.0522	1.1565	0.2475
b_{21}	-0.0245	0.0069	-3.5522*	0.0004
b_{22}	0.6798	0.0461	14.7402*	0.0000
θ_1	0.2789	0.0433	6.4357*	0.0000
θ_2	0.2465	0.0732	3.3656*	0.0008

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

CCC-GARCH modeline göre; a_{11} ile b_{11} terimleri Brent petrol volatilitesinin kümelemesi temsil etmektedir. Bu terimlere göre Brent petrol volatilitesinde 0.8129 oranında kümeleme olduğu saptanmıştır. Endonezya Borsası volatilitesini açıklayan a_{22} ile b_{22} terimlerinin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlı ve katsayıları toplamları 0.8316 olarak belirlenmiştir. Bu durumda Brezilya Borsasında volatilité kümelemesi olduğu söylenebilir.

Endonezya Borsasından Brent petrole doğru volatilité etkileşimini açıklayan a_{12} ve b_{12} terimlerinde her ikisi istatistiksel açıdan anlamsız olduğu tespit edilmiştir. a_{21} ve b_{21} terimleri Brent petrolden Endonezya Borsasına doğru volatilité etkileşimini açıklanmaktadır. CCC-GARCH modelindeki ARCH ve GARCH parametrelerinin her ikisinin de anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Brent petroldeki % 1 birimlik şok Endonezya Borsası getirilerini -0.0104 oranında etkilemektedir. Brent petrol ile Endonezya Borsası arasında tek yönlü volatilité etkileşimi gerçekleşmektedir.

Tablo 5. Petrol ile Rusya Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	2.2562	0.4819	4.6822	0.0000
c_2	0.5657	0.1437	3.9357	0.0000
a_{11}	0.0147	0.0260	0.5646	0.5723
a_{12}	-0.0052	0.0338	-0.1532	0.8782
a_{21}	0.0086	0.0059	1.4459	0.1482
a_{22}	0.0763	0.0192	3.9767	0.0000
b_{11}	0.7605	0.0393	19.3763	0.0000
b_{12}	0.0411	0.0414	0.9939	0.3203
b_{21}	-0.0220	0.0086	-2.5427	0.0110
b_{22}	0.8498	0.0228	37.2324	0.0000
θ_1	0.2270	0.0454	5.0046	0.0000
θ_2	0.1086	0.0319	3.4075	0.0007

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

a_{11} ile b_{11} terimleri göre Brent petrol volatilitesinin kümelemesi temsil etmektedir. Bu terimlerden sadece GARCH parametresi istatistiksel açıdan anlamlı Brent petrol volatilitesinde 0.7605 oranında kümeleme olduğu tespit edilmiştir. Rusya Borsası volatilitesini açıklayan a_{22} ile b_{22} terimlerinin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlı ve katsayıları toplamları 0.9261 olarak saptanmıştır. Rusya Borsasında volatilité kümelemesi oluşmaktadır.

Rusya Borsasından Brent petrole doğru volatilité etkileşimini açıklayan a_{21} ve b_{12} terimlerinde her ikisi istatistiksel açıdan anlamsız olduğu saptanmıştır. a_{21} ve b_{21} terimleri Brent petrolden Rusya Borsasına doğru volatilité etkileşimini açıklanmaktadır. a_{21} ve b_{21} terimlerinden sadece b_{21} terimi istatistiksel olarak anlamlıdır. Brent petrolden Rusya Borsasına doğru volatilité etkileşimi olduğu belirlenmiştir. Brent petroldeki % 1 birimlik şok Rusya Borsası getirilerini -0.0220 oranında etkilemektedir.

Tablo 6. Petrol ile Hindistan Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	1.4866	0.4397	3.3811	0.0007
c_2	0.7987	0.1633	4.8923	0.0000
a_{11}	0.0221	0.0219	1.0086	0.3132
a_{12}	-0.0075	0.0171	-0.4404	0.6597
a_{21}	0.0107	0.0056	1.9241	0.0543
a_{22}	0.1173	0.0265	4.4206	0.0000
b_{11}	0.7955	0.0306	25.9601	0.0000
b_{12}	0.0652	0.0313	2.0843	0.0371
b_{21}	-0.0232	0.0074	-3.1235	0.0018
b_{22}	0.7931	0.0321	24.7439	0.0000
θ_1	0.2345	0.0411	5.7086	0.0000
θ_2	0.1023	0.0422	2.4256	0.0153

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

a_{11} ile b_{11} terimleri göre sadece GARCH parametresi istatistiksel açıdan anlamlı Brent petrol volatilitesinde 0.7955 oranında kümeleme oluştuğu gözlemlenmiştir. a_{22} ile b_{22} terimlerine göre ARCH ve GARCH parametresinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu, bu durumda Hindistan Borsasında 0.9104 oranında volatilité kümelemesi oluşmaktadır.

a_{12} ve b_{12} terimlerine göre; Hindistan Borsasından Brent petrole doğru volatilité etkileşimi 0.0652 oranında gerçekleştiği görülmektedir. a_{21} ve b_{21} terimleri Brent petrolden Hindistan Borsasına doğru volatilité etkileşimini açıklayan a_{21} ve b_{21} terimlerinin %10 ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Brent petrolden Hindistan Borsasına doğru volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Petrol ile Çin Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	1.8246	0.4858	3.7559	0.0002
c_2	0.1241	0.0868	1.4289	0.1530
a_{11}	0.0292	0.0233	1.2530	0.2102
a_{12}	0.0288	0.0381	0.7551	0.4502
a_{21}	-0.0077	0.0031	-2.4642	0.0137
a_{22}	0.1001	0.0276	4.0300	0.0001
b_{11}	0.7595	0.0396	19.1908	0.0000
b_{12}	0.0512	0.0452	1.1312	0.2580
b_{21}	0.0100	0.0058	1.7211	0.0852
b_{22}	0.8942	0.0240	37.3297	0.0000
θ_1	0.2662	0.0514	5.1780	0.0000
θ_2	-0.0369	0.0229	-1.6149	0.1063

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Brent petrol ile Çin Borsası getirilerine ait CCC-GARCH modeli sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. a_{11} ile b_{11} terimlerinden sadece b_{11} terimi istatistiksel açıdan anlamlı Brent petrol volatilitesinde 0.7595 oranında kümeleme oluştuğu tespit edilmiştir. a_{22} ile b_{22} terimlerine göre ARCH ve GARCH

parametresinin istatistiksel açıdan anlamlı, Çin Borsasında 0.9943 oranında volatilité kümelemesi olduğu saptanmıştır.

Çin Borsasından Brent petrole doğru volatilité etkileşimini açıklayan a_{12} ve b_{12} terimlerinden her ikisinin istatistiksel açıdan anlamsız olduğu buğusu elde edilmiştir. Brent petrolden Hindistan Borsasına doğru volatilité etkileşimi ise a_{21} ve b_{21} terimleri açıklanmaktadır. a_{21} ve b_{21} terimlerinden %5 ve %10 önem seviyesine göre anlamlıdırlar. Bu durumda Brent petrolden Hindistan Borsasına doğru volatilité etkileşiminin gerçekleştiği söylemek mümkündür.

Brent petrol ile Meksika Borsası getirilerine ait CCC-GARCH modeli sonuçları Tablo 8’de raporlanmıştır. a_{11} ile b_{11} terimleri Brent petrole ait volatilité kümelemesini temsil etmektedir. a_{11} ile b_{11} terimlerinden her ikisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve toplamları 0.9206 olarak belirlenmiştir. Brent petrolde volatilité kümelemesi oluşmaktadır. Meksika Borsasının volatilité kümelemesini açıklayan a_{22} ile b_{22} terimlerinden sadece b_{22} terimi yani GARCH parametresi istatistiksel açıdan anlamlıdır. Meksika borsasının volatilité kümelemesi 0.7512 oranında oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Petrol ile Meksika Borsası Getirilerine ait CCC-GARCH Modeli Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri	Olasılık Değerleri
c_1	1.7740	0.4732	3.7493*	0.0002
c_2	0.1168	0.1588	0.7358	0.4618
a_{11}	0.0527	0.0147	3.5797*	0.0003
a_{12}	0.3121	0.0647	4.8268*	0.0000
a_{21}	-0.0062	0.0044	-1.3950	0.1630
a_{22}	-0.0182	0.0285	-0.6381	0.5234
b_{11}	0.8679	0.0527	16.4725*	0.0000
b_{12}	-0.3138	0.1055	-2.9732*	0.0029
b_{21}	0.0456	0.0181	2.5206**	0.0117
b_{22}	0.7512	0.0481	15.6188*	0.0000
θ_1	0.1903	0.0390	4.8784*	0.0000
θ_2	0.2834	0.0532	5.3259*	0.0000

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Brent petrol ile Meksika Borsası getirilerine ait CCC-GARCH modelinin sonuçlarında; Meksika Borsasından Brent petrole doğru volatilité etkileşimi a_{12} ve b_{12} terimleri ile açıklanmaktadır. Her iki terimin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu buğusu elde edilmiştir. Meksika Borsasından meydana gelen %1 birimlik şok Brent petrolün getirilerini -0.0017 oranında etkilediği bulgusu elde edilmiştir. Brent petrolden Meksika Borsasına doğru volatilité etkileşimini a_{21} ve b_{21} terimleri temsil etmektedir. a_{21} ve b_{21} terimlerinden GARCH parametresi olan b_{21} terimi %5 önem seviyesine göre anlamlıdır. Brent petrolden Meksika Borsasına doğru volatilité etkileşimi 0.0456 oranında gerçekleşmektedir.

Sonuç

Globalleşme ile birlikte finansal piyasalar arasında etkileşimlerde artışlar meydana gelmektedir. Bununla birlikte finansal piyasaları ile emtia piyasaları arasında da karşılıklı etkileşimlerin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 2008 küresel krizi ile birlikte emtia piyasaları ile finansal piyasalar

arasında bu etkileşimin yoğunlaştığını düşünülmektedir. Bu nedenle emtia piyasalarında meydana gelen dalgalanmaların bireysel ve kurumsal yatırımcıların yanı sıra şirketler ve politika yapıcılarının açısından dikkate alınmaktadır. Petrolün emtia piyasaları arasında en önemli enerji kaynağı olmasından dolayı finansal piyasalar ile ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. Çalışmada en hızlı gelişime sahip olan E7 ülkelerin borsaları ile petrol arasındaki volatilite etkileşimi analiz edilmiştir.

Petrol ile E7 ülkelerinin borsaları arasındaki volatilite etkileşiminin araştırmak amacıyla çok değişkenli GARCH modellerinden CCC-GARCH modeli kullanılmıştır. Çalışmada 16.01.2005 – 24.10.2021 dönemine ait haftalık veriler getiri serisine dönüştürülerek kullanılmıştır. CCC-GARCH modelinde elde edilen sonuçlarına göre; Petrol, Türkiye, Brezilya, Endonezya, Rusya, Hindistan, Çin ve Meksika borsalarından volatilitenin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Petrol ile Türkiye, Brezilya, Hindistan ve Meksika borsaları arasında çift yönlü volatilite etkileşimi olduğu saptanmıştır. Petrolden Endonezya, Rusya ve Çin borsalarına doğru tek yönlü volatilite etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulguların literatürdeki Arouri vd. (2011), Finta vd. (2019), Fowowe (2017), Khalfaoui vd. (2015), Liu vd. (2017), Şenel (2020), Şener vd. (2013), Yu vd. (2020) çalışmalarına benzerlik göstermektedir. Çelik vd. (2015) çalışmasının bulguları ile bu çalışmada elde edilen bulguların farklılık göstermektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle piyasalar arasındaki etkileşimin artışı varsayımının desteklediği görülmektedir. Finansal piyasaların temel aktörlerinden biri olan borsa ile emtia piyasaların temel aktörü olan petrolün getirileri arasında paralellik bulunmaktadır. Petrolden meydana gelen şokların borsaların getirileri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Çalışmada ele alan ülkelerin tamamının gelişmekte olan ülkeler olmasından dolayı benzer sonuçlar elde edilmiş olabilir. Borsa yatırımcısı yatırım kararı vermeden önce petrol piyasasındaki durumu gözlemlemesi yararına olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde petrol piyasasının yatırımcısının da borsadaki değişimleri takip etmesi yapacağı yatırım açısından oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Borsa ile petrol piyasasının getirilerinin paralel olmasından dolayı yatırımcının portföy sepetinde iki yatırım aracına birlikte yer vermesi risk barındırmaktadır. Bu durum ise yatırımcıların amaçlarına ters düşmektedir. Bu nedenle daha sonraki çalışmalarda ülkelerin büyüme olgusu, petrol ithal eden mi yoksa ihraç eden mi olduğu, alternatif enerji kaynaklarının olması, sektörel bazlı değerlendirmeleri dikkate alınmasıyla incelenmelerin yapılması etkili olacaktır düşünülmektedir. Krizlerin yaşandığı dönemlerde borsa ile petrol piyasası arasındaki ilişkinin araştırılması önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça


- Arouri, M. E. H., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2011). Return and volatility transmission between world oil prices and stock markets of the GCC countries. *Economic Modelling*, 28(4), 1815-1825.
- Awan, T. M., Khan, M. S., Haq, I. U., & Kazmi, S. (2021). Oil and stock markets volatility during pandemic times: a review of G7 countries. *Green Finance*, 3(1), 15-27.
- Bayramoğlu, M. F., & Abasız, T. (2017). Gelişmekte olan piyasa endeksleri arasında volatilité yayılım etkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 74, 183-200.
- Bollerslev, T. (1990). Modelling the coherence in short-run nominal exchange rates: A multivariate generalized arch model. *The Review of Economics and Statistics*, 72(3), 498-505.
- Çelik, İ., Özdemir, A., & Gülcan, N. (2015). Petrol fiyat dalgalanmalarının getiri oynaklığı üzerine etkisi: Türkiye’de alt endeksler üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (67), 157-170.
- Finta, M. A., Frijns, B., & Tourani-Rad, A. (2019). Volatility spillovers among oil and stock markets in the US and Saudi Arabia. *Applied Economics*, 51(4), 329-345.
- Fowowe, B. (2017). Return and volatility spillovers between oil and stock markets in South Africa and Nigeria. *African Journal of Economic and Management Studies*, 8(4), 484-497.
- Kartsonakis-Mademlis, D., & Dritsakis, N. (2021). Asymmetric volatility spillovers between world oil prices and stock markets of the G7 countries in the presence of structural breaks. *International Journal of Finance & Economics*, 26(3), 3930-3944.
- Khalfaoui, R., Boutahar, M., & Boubaker, H. (2015). Analyzing volatility spillovers and hedging between oil and stock markets: Evidence from wavelet analysis. *Energy Economics*, 49, 540-549.
- Kılıç, E., Gürsoy, S., & Ergüney, E. B. (2021). Bitcoin elektrik tüketimi ile enerji piyasaları arasında volatilité yayılımı: Seçili ülkelerden kanıtlar. *Journal of Yasar University*, 16(64), 1592-1604.
- Kutlar, A., & Torun, P. (2014). The econometric analysis of volatility dynamics between developed market economies and emerging market economies. *Scholars Journal of Economics, Business and Management*, 1(7), 291-297.
- Liu, X., An, H., Huang, S., & Wen, S. (2017). The evolution of spillover effects between oil and stock markets across multi-scales using a wavelet-based GARCH-BEKK model. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 465, 374-383.
- Massadikov, K. (2021). Volatility spillovers between oil prices and stock returns in developing countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(4), 121-126.
- Şener, S., Yılcı, V., & Tıraşoğlu, M. (2013). Petrol fiyatları ile Borsa İstanbul’un kapanış fiyatları arasındaki sakli ilişkinin analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 231-248.
- Wang, X. (2020). Frequency dynamics of volatility spillovers among crude oil and international stock markets: The role of the interest rate. *Energy Economics*, 91, 104900.
- Yıldırım, S., Cavadova, R., Esen, E., & Temizel, F. (2021). Bist 100 endeksinin döviz kuru değişimleri ile simetrik ve asimetric ilişkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 272-284.
- Yu, L., Zha, R., Stafylas, D., He, K., & Liu, J. (2020). Dependences and volatility spillovers between the oil and stock markets: New evidence from the copula and VAR-BEKK-GARCH models. *International Review of Financial Analysis*, 68, 101280.



TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ VE SAĞLIK: EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ

 Eyyup ECEVİT^a

 Murat ÇETİN^b

 Ali Gökhan YÜCEL^c

Özet

Sürdürülebilir büyümede stratejik öneme sahip olan yenilenebilir enerji kaynakları aynı zamanda sağlık kalitesinin önemli bir belirleyicisidir. Bu çalışmanın amacı 1988-2018 dönemi için Türkiye'de yenilenebilir enerjinin sağlık üzerindeki etkisi zaman serisi teknikleri ile araştırmaktır. Çalışmanın uygulama kısmında; serilerin birim kök özellikleri Ng-Perron ve Vogelsang-Perron birim kök testleri ile, eşbütünleşme ilişkisi ARDL ve Hatemi-J testleri ile, uzun dönem tahminleri de FMOLS, DOLS ve CCR testleri ile ve son olarak nedensellik ilişkisi VECM Granger nedensellik testi ile araştırılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi sağlık kalitesini iyileştirirken ekonomik büyüme, işsizlik ve finansal gelişme bozmaktadır. Bu bulgular yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık kalitesi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması anlamında önem arz etmektedir. Çalışma değişkenler arasında önemli nedensellik ilişkileri sunmaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında Türkiye ekonomisi için önemli politika önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Sağlık, Yapısal Kırılma, Eşbütünleşme, Nedensellik



THE RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY AND HEALTH IN TURKEY: COINTEGRATION AND CAUSALITY ANALYSIS

Abstract

Renewable energy sources, which have strategic importance for sustainable growth, are also an important determinant of health quality. In this study, the impact of renewable energy consumption on health quality has been investigated by time series techniques for the period 1988-2018 in case of Turkey. In the empirical part of the study, the unit root properties of the series are investigated using Ng-Perron and Vogelsang-Perron unit root tests, the cointegration relationship with ARDL and Hatemi-J tests, the long run estimates with FMOLS, DOLS and CCR tests, and finally the causality relationship with VECM Granger causality test. According to the results of the research, there is a long-term relationship between the variables. In the long run, economic growth, unemployment and financial development damage health quality while renewable energy consumption improves health quality. The results of the research are important in terms of revealing

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ecevit@erciyes.edu.tr

^b Prof. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mctin@nku.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, agyucel@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 22.12.2021, Makale Kabul Tarihi: 25.02.2022

that renewable energy consumption can have a positive effect on health quality. The study provides important causal linkages between the variables. The study also provides important policy suggestions for Turkish economy.

Keywords: Renewable Energy, Health, Structural Break, Cointegration, Causality



Giriş

Dünyanın en saygın tıp dergilerinden Lancet’te yayımlanan bir araştırmanın sonucuna göre (Costello vd., 2009), iklim değişikliği 21. yüzyılda insan sağlığı için en büyük tehdittir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre, doğrudan ve dolaylı olarak insan sağlığı üzerinde birçok olumsuz etkisi olan küresel CO₂ emisyonunun %18’i enerji ve konut sektöründe kullanılan yakıttan kaynaklanmaktadır (WHO, 2011). Kaçınılmaz olarak sera gazı emisyonunun bu denli artması, çevre ve insan sağlığı için ciddi tehlikeler oluşturması beklenmektedir (Apergis, 2018, s. 1011). Çevreye daha az zarar veren/temiz teknolojilerin benimsenmesi yenilenebilir enerji üretimine (güneş, rüzgâr, jeotermal, biyogaz vb.) bağlıdır. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO, 2011, s. 112) bir raporuna göre AB-25 ülkelerinde hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkisi Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) %3 ila %10’una tekabül etmektedir.

Ekosisteme ve çevreye zarar vermeyen sürdürülebilir ekonomik büyüme, son yıllarda ülkelerin temel önceliklerindedir. Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir ekonomik büyümeye ulaşmada stratejik öneme sahiptir. Bu anlamda, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi yakalaması insanlığın refahını da arttıracaktır. Ekosistemin insanlığa değerli hizmetler sunabilmesi, çevreye zarar vermeyen yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeyle mümkündür. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji kaynakları içindeki payı arttıkça, çevre kirliliği azalacak ve sonuçta insanların yaşam kalitesi artacaktır (Jorgenson vd. 2014, s. 420). Diğer yandan, sera gazının artmasına neden olacak enerji tüketimi insan sağlığı için ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına bugünden yapacakları yatırımın iklim değişikliğini önleyeceği ve gelecekte CO₂ emisyonunda önemli azalmalar olacağı öngörülmektedir. Apergis ve arkadaşlarına göre (2018, s. 1011), iklim değişikliği ile mücadelede sağlık hizmetleri piyasasının ve özellikle bu piyasada faaliyet gösteren tedarikçilerin de rolü büyüktür.

Geçtiğimiz yüzyıla kadar çevreye zarar verse de yüksek ekonomik büyüme düzeyini yakalamak en önemli makroekonomik amaçlardan birisiydi. Ancak günümüzde, politikacılar ve kamu otoritesi için en çok arzulanan şey bireylerin yaşam kalitesini artıran ekonomik büyüme stratejilerini uygulamaya koymak olmuştur (Wang vd., 2020). Çevre kirliliğinin kontrol edilmesi hem çevre düzenlemesinin boyutlarına hem de bu düzenlemenin denetimine ve uygulamasına bağlıdır. Elbette çevre düzenlemesi, yasal düzenleme olduğu kadar toplumsal bir olgu olarak da görülmelidir (Chen, 2018).

Politikacıların ve araştırmacıların, ekonomik büyüme kavramı ile doğuşta yaşam beklentisi kavramını bir arada kullanmaları ve daha iyi yaşam koşullarını dikkate almaları önemli gelişmeler olarak ifade edilebilir (Alam vd., 2016). Bu gelişmelerin başında, çevresel bozulmayı önleyici çözümler üretmek gelmektedir. En bariz çözüm ise, yenilenebilir enerji tüketimini yaygınlaştırmaktır. Teorik ve ampirik

çalışmalar, yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel bozulmayı önlediği konusunda hemfikirdir (Apergis vd., 2018; Caruso vd., 2020; Koseoğlu vd., 2022). Ancak mevcut literatürde yer alan çalışmalar sağlık kalitesini etkileyen faktörleri analiz ederken yenilenebilir enerji ile sağlık ve işsizlik arasındaki ilişkiyi dikkate almamışlardır (Apergis vd., 2018; Caruso vd., 2020; Wang vd., 2020). Zamanla öncelikler değişmiş ve araştırmacıların ve politika yapıcıların öncelikleri daha iyi yaşam koşullarına ve ortalama yaşam süresine doğru kaymıştır. Sadece ekonomik büyümeye odaklanmak yerine daha iyi sağlık ve eğitimin sağlanması, yoksulluğun azaltılması ve daha iyi yaşam koşulları şeklinde maksimum istihdam oranının sağlanması artık zorunlu hedefler olarak kabul edilmektedir (Todaro & Smith, 2020). Bu çalışmanın özgünlüğünü yenilenebilir enerji ile sağlık arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde ele alınması oluşturmaktadır.

Makalenin geri kalanı şu şekilde kurgulanmıştır. Bir sonraki kısımda Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları, üçüncü kısımda ilgili literatür taranmakta ve yenilenebilir enerji ile sağlık, işsizlik ve finansal gelişme arasındaki ilişki özetlemektedir. Dördüncü kısımda araştırmamızın teorik modeli ve veri seti sunulmaktadır. Beşinci kısım metodoloji ve bulgulara değinmektedir. Son bölümde çalışmanın sonuç kısmı ve öneriler yer almaktadır.

A. TÜRKİYE’DE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

Ülkemizin üretici ve tüketici bölgeler arasındaki jeostratejik konumundan faydalanılarak, enerji sektöründe bölgesel düzeyde önemli bir aktör olması yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Öte yandan ülkemiz, gelişen ekonomisiyle enerji talebinde dünyada üst sıralarda yer almaktadır. Birincil enerji tüketimimiz 2014-2017 döneminde yıllık ortalama yüzde 6,4 artış gösterirken, elektrik enerjisi talebi ise 2014-2018 döneminde yıllık ortalama yüzde 3,9 artmıştır. Elektrik piyasasında serbestleşme süreciyle özel sektörün elektrik üretimindeki payı yüzde 85 seviyesine yaklaşmıştır. 2013 yılında yüzde 28,9 olan yenilenebilir enerjinin toplam elektrik üretimindeki payı 2018 yılında yüzde 32,5’e çıkmış, aynı dönemde yerli kömürden üretilen elektriğin payı yüzde 12,6’dan yüzde 14,9’a yükselmiştir. 2017 yılında yenilenebilir enerji kaynaklarının verimli ve etkin kullanılması ile üretim tesislerinde kullanılan ekipmanın yurt içinde üretilmesi amacıyla toplam 2.000 MW kapasiteli rüzgâr ve güneş Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları (YEKA) ihaleleri tamamlanmıştır. Enerji arz güvenliğinin artırılması amacıyla yenilenebilir enerji üretiminin desteklenmesi, yerli kömür kaynaklarının elektrik üretiminde kullanımı ve doğal gaz yeraltı depolama kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı şöyledir:

- 2018 yılında Akkuyu Nükleer Santralinin temeli atılmış, ayrıca yeni nükleer santrallerin kurulmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür.

- Yenilenebilir enerji alanında; yerli ekipman kullanımı, Ar-Ge, teknoloji transferi, kamu alımları gibi hususları içerecek mekanizmalar ile yeni yatırım modelleri hayata geçirilecektir.

- Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi artırılabilecek, yenilenebilir enerji üretiminin şebekeye güvenli bir şekilde entegrasyonunun sağlanması amacıyla gerekli planlama ve yatırımlar gerçekleştirilecektir.

• Artan yenilenebilir enerjinin şebeke üzerinde oluşturduğu kısıtların bertaraf edilmesi amacıyla, pompaj depolamalı HES’ler dâhil olmak üzere enerji depolama sistemleri tesis edilecektir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının 2018’de yüzde 44,7 olan toplam kurulu güç içerisindeki payı da 2019’da yüzde 45,2’ye yükselmiştir. Toplam termik kurulu gücün oranı ise 2018’de yüzde 55,3 iken 2019’da yüzde 54,8’e gerilemiştir. Ayrıca, On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) Hükümetin 2023 hedefinde, yeni kurulan yenilenebilir enerji santralleri ile kaçınılan CO₂ emisyonu (milyon ton kümülatif) 18.0’dır (Kalkınma Planı, s. 185).

Türkiye, hedef tarihe kadar elektrik karışımında yenilenebilir enerjinin %30’luk bir payını hedeflemektedir. Bu amaçla hükümet, ülkenin yenilenebilir enerji potansiyelinin, özellikle de hidro, rüzgâr, güneş ve jeotermal enerji kullanımını hızlandırmayı hedeflemektedir. Türkiye’de yenilenebilir enerji mevzuatı hâlâ gelişmekle birlikte, (Pekar, 2019) Türkiye’nin 2023 yılı için iddialı sayılabilecek yenilenebilir enerji vizyonu önemli hedefleri içermektedir: 34.000 MW hidroelektrik santral kapasitesi, 20.000 MW kapasiteli rüzgâr santrali, 5000 MW güneş enerjisi santrali, 1000 MW jeotermal enerji, biyokütle enerjisi için 1000 MW kurulu güç. Toplamda 2023 yılına kadar ülkede yaklaşık 60 GW yenilenebilir enerji kurulması hedeflenmektedir (Pekar, 2019).

Türkiye fosil yakıtların en büyük ithalatçılarından biri olduğundan, enerji güvenliği daha büyük bir ilgi odağı haline gelmektedir. Öte yandan enerji tüketimi artarken Türkiye, yerli fosil yakıt kaynaklarının yetersizliği nedeniyle ithalata giderek daha bağımlı hale gelmektedir. Türkiye’nin fosil yakıtlara aşırı bağımlılığının yakın gelecekte azalması öngörülmektedir. Yenilenebilir enerji, son yıllarda aşağıdaki faktörlerin bir sonucu olarak Türkiye’nin enerji kompozisyonunun potansiyeli olarak ortaya çıkmaktadır. En önemlisi, fosil yakıt kullanımı, son 30 yılda dört katına çıkan CO₂ emisyonlarında 1980’de 68,5 milyon tondan 2018’de 389,9 milyona çıkmıştır.¹

Bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri, mevcut fosil yakıtların azalmasıdır. Ancak bu düşüş, yenilenebilir enerji kaynaklarının değerini de artırmaktadır. TEİŞ verilerine göre (2021) yenilenebilir enerji üretiminin toplam enerji üretimi içindeki payı %32’dir. Yenilenebilir enerji üretimi içinde hidrolik ve rüzgâr enerjisinin payı %14 iken, termik santrallerin payı %68’dir.

2017 yılı sonu itibarı Türkiye’nin brüt elektrik tüketimi 296.702,1 GWh olmuştur. Yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektriğin (88.111,4 GWh) brüt elektrik tüketimine oranı %29,7 olmuştur (ÇŞB. 2021). Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT)’ne göre, 2016 yılı AB-28 ülkeleri ortalaması olarak brüt elektrik tüketimi içerisinde yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektriğin oranı %29,6’dır.

Tüm yenilenebilir enerjilerin ortak özellikleri çevreye dost, sürdürülebilir ve yerli kaynaklardan elde edilebilir olmasıdır. Bu sayede, tüm dünya ile aynı anda ülkemizde de artışa geçen enerji ihtiyacına yönelik, çok yüksek fiyatlarla ithal ettiğimiz fosil enerji kaynaklarına alternatif olarak öne çıkmaktadır.

¹ <https://www.statista.com/statistics/449827/co2-emissions-turkey>

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile yerli enerji üretimi sağlanabilecek, çevre kirliliği en aza indirilebilecek ve sosyo-ekonomik açıdan büyük bir düzelme ve ilerleme sağlanabilecektir.

2021 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında (2020, s. 226), Türkiye'nin mevcut enerji görünümü şu şekilde ifade edilmiştir: "Fosil yakıtlar bakımından linyit hariç zengin rezervlere sahip olmayan Türkiye'de, 2018 yılında birincil enerji kaynaklarında ithalatın oranı yüzde 72 seviyesindedir. 2018 yılında birincil enerji kaynakları arzında doğal gazın payı yüzde 29, petrolün payı yüzde 29, kömürün payı yüzde 28 ve yenilenebilir kaynakların payı yüzde 14'tür." Enerji politikalarının oluşturulmasında temel amaçlardan biri, Türkiye'nin sahip olduğu yenilenebilir enerji potansiyeli nedeniyle toplam enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması olmalıdır. Nitekim, 2021 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında bu konudaki girişimler şu şekilde ifade edilmektedir (2020, s. 164): "yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla altyapının iyileştirilmesine yönelik kamu yatırımları hızlandırılmış olup bu alanlarda kamu ile özel sektörün etkin iş birliğinin sağlanması konusunda çalışmalar devam etmektedir." Ayrıca, On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) yenilenebilir enerji ile ilgili tedbirler de şu şekilde belirlenmiştir: "Yenilenebilir enerji ile ilgili olarak "Yenilenebilir enerji alanında; yerli ekipman kullanımı, Ar-Ge, teknoloji transferi, kamu alımları gibi hususları içerecek mekanizmalar ile yeni yatırım modelleri hayata geçirilecektir (Kalkınma Planı, s. 378.4).

Birleşmiş Milletlerin 25 Eylül 2015 tarihinde New York'ta düzenlediği Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 193 üye ülke tarafından 2030 yılına kadar dünyada yoksulluğun tüm boyutlarıyla ortadan kaldırılması ve insanlığın ortak refahının sağlanması için 17 amaç ve 169 hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDGs-Sustainable Development Goals) kabul edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınmanın 7. Amacı "Erişilebilir ve Temiz Enerji", herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamayı içermektedir. "Erişilebilir ve Temiz Enerji" amacı kapsamında 5 hedef bulunmaktadır:

- 2030'a kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması
- 2030'a kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji kaynakları içindeki payının önemli ölçüde artırılması
- 2030'a kadar küresel enerji verimliliği ilerleme oranının iki katına çıkarılması
- 2030'a kadar yenilenebilir enerjiyi, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojilerini kapsayan temiz enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojisi alanlarına yatırımın teşvik edilmesi
- 2030'a kadar özellikle en az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve karayla çevrili gelişmekte olan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde, bu ülkelerin destek programları çerçevesinde herkese modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sunabilmek için altyapının genişletilmesi ve teknolojinin geliştirilmesi.

B. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mevcut literatürde çevre kirliliğini etkileyen faktörlerin neler olduğu yeterince ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların çoğunluğu çevresel Kuznets eğrisi ve kirlilik sığınağı hipotezi (pollution haven hypothesis) dahil olmak üzere çevresel kalite ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklayan geleneksel teorilere dayanmaktadır (Grossman & Krueger, 1991; Shafik & Bandyopadhyay, 1992; Torras & Boyce, 1998). Ancak, literatürde yenilenebilir enerji ve sağlık arasındaki ilişki yeterince ele alınmamıştır. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve son zamanlarda yenilenebilir enerji tüketimi ile işsizlik arasındaki ilişki üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğunda yenilenebilir enerji tüketiminin işsizlik oranını etkileyebileceğini ileri sürülmektedir (Masih & Masih, 1998; Salim vd., 2008, 2014; Tugcu vd., 2012; Apergis & Salim, 2015). Ancak literatür incelendiğinde insan sağlığını etkileyen ekonomik faktörler üzerine yapılan çalışmaların oldukça yeni (Vasylieva, 2019; Bobak vd., 2019) olduğu ve yenilenebilir enerji sağlık ilişkisini ele alan çalışmaların da çok az olduğu (Caruso vd., 2020) söylenebilir. Bu çalışmanın hem bakir alanı el alması hem de Türkiye üzerine yapılmış olması nedeniyle orijinallik arz etmektedir.

En temel sağlık göstergesi olarak doğuştan beklenen yaşam süresi ile ölçülebilen sağlık, bir ülkenin refahının ve ekonomik kalkınmasının en temel göstergelerinden biridir. Yaşam beklentisi her ülke için sağlık sektörünün trendini gösteren önemli bir değişken olmasının yanı sıra yaygın bir şekilde kabul gören bir ekonomik kalkınma göstergesidir (Caruso vd., 2020). Geçmişte yapılan birçok çalışma, ekonomik kalkınma sürecine paralel olarak dünya genelinde bebek ölümlerinin azaldığını ve ortalama yaşam süresinin arttığını ortaya koymaktadır (Jorgenson vd., 2014; Beaglehole & Bonita, 2008). Bununla birlikte insan sağlığı, çevresel kaygılar ve ekonomik kalkınma arasındaki dengenin nasıl sağlanacağı konusunda da tartışmalar devam etmektedir.

Sağlık, yenilenebilir enerji tüketimi ve sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişkilere dayalı literatür oldukça zayıftır (Caruso vd., 2020). Mazur (2011), 1980 yılından başlayarak 2006'ya kadar yüksek gelirli ülkelerden oluşan bir örneklem için enerji tüketimini ve çeşitli insan refahı göstergelerini analiz ettiği çalışmasında kişi başına enerji tüketimi seviyelerindeki artış veya azalıştan bağımsız olarak daha yüksek bir yaşam beklentisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatürde ekonomik gelişmenin dünya genelinde bebek ölümlerini azalttığı ve yaşam beklentisini artırdığı konusunda genel bir uzlaşma vardır (Beaglehole & Botina 2008; Bobak vd., 2000; Brad, 2007; Caruso vd., 2020; Firebaugh & Beck, 1994; Jorgenson vd., 2014; Vasylieva vd., 2019).

Rekabet ve Düzenleme Politikaları Merkezi tarafından hazırlanan Stern Raporu (2007), iklim değişikliğinin sağlık ve ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koydu. Raporla, sera gazlarının ortalama sıcaklığının önümüzdeki 50 yıl içinde 2°C ile 3°C arasında artacağı ve suya erişim, gıda üretimi, arazi kullanımı, çevre ve sağlık açısından insan hayatını tehdit edeceği öne sürülmektedir. Sağlıkla ilgili olarak, küresel ısınmanın hızlanmasının, sıtma ve yetersiz beslenme gibi, özellikle yoksul ülkeleri etkileyen hastalıkların etkisini daha da kötüleştirilmesi beklenmektedir (Dell vd., 2012). Ayrıca, artan deniz seviyelerinin nüfus sağlığı ve mahsuller üzerinde olumsuz etkileri vardır (Hansen, 2007; Allison vd., 2009), ayrıca beslenmede değişikliklere ve SARS, MERS gibi bulaşıcı hastalık ve grip vakalarının artmasına neden olmaktadır.

İklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar, fosil elektrik üretiminden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının insan sağlığı üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğunu, nükleer ve yenilenebilir teknolojilerin ise gözle görülür bir şekilde daha düşük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, daha az kirlenici enerji kullanımı emisyonlarda azalmaya yol açtığından, hastalıkların azalması, bunun sonucunda topluma daha düşük ekonomik maliyetler ve üçüncü ülkelerde fosil yakıtlara daha az bağımlılık sonuçlanacaktır (Caruso vd., 2020; Dell vd., 2012; Treyer vd., 2014).

Yenilenebilir enerji tüketimi ve sağlık arasındaki ilişkiyi anlamak çok önemli olduğundan ve ikili ilişkilerine ilişkin yetersiz bilimsel literatür göz önüne alındığında, çalışmamızın temel amacı bunu değerlendirmek ve bu bilgi boşluğunu doldurmaktır (Caruso vd., 2020).

Finansal gelişme, yaşam beklentisi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Alam vd., 2016; Apergis vd., 2018). Bu olumlu etki birden çok kanal vasıtasıyla ortaya çıkar. Finansal gelişmenin yaşam beklentisi üzerindeki olumlu etkilerinden biri gelir kaynaklıdır. Finansal gelişmedeki artışın, istihdam fırsatları yaratan sanayileşmeyi artırmada hayati bir rol oynadığını açıklıyor. Ayrıca, daha iyi sağlık ve beslenme şeklinde belirli toplumların gelir düzeyini daha da artırdığını ve bunun da uzun vadede yaşam beklentisini olumlu yönde etkilediğini öne sürülmektedir. Finansal gelişmenin yaşam beklentisi üzerindeki diğer olumlu etkisinin nedeni ise eğitim kaynaklıdır. Eğitim etkisi, finansal gelişmenin eğitim düzeyinin yükseltilmesi için temel simülasyonlar olarak hareket ettiğini ve bunun da insanların sağlık durumunu ve yaşam beklentisini doğru yönde hareket ettirdiğini ortaya koymaktadır. Üçüncü ve son kanal ise, finansal gelişmede kadınların güçlendirilmesinin, kadınların sağlıklı bir toplumu şekillendirme yeteneğini artırdığı ve yaşam beklentisini daha da iyileştirdiği toplumsal cinsiyet eşitliğidir (Alam vd., 2016; Shahbaz vd., 2016; Wang vd., 2020).

Son zamanlarda yenilenebilir enerji, enerjinin neden olduğu çevresel kaygılara karşı koyarken enerji hacmini artırmak için verimli ve etkili bir çözüm olarak öne sürülmüştür. Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki yakın ilişki nedeniyle, yenilenebilir enerjinin iyileştirilmesi teknolojileri sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması sonucunda çevre kirliliği azalacak ve bu da insan sağlığına olumlu etki yapacaktır. Sağlıklı bir nesil, gelişim sürecinde önemli bir rol oynayabilir.

C. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde işsizlik ve yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık kalitesi üzerindeki etkisini incelemektedir. Pakistan'da yaşam beklentisinin ana belirleyicilerini analiz eden Wang ve arkadaşlarının (2020) çalışmalarından hareketle işsizlik ve yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık kalitesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla aşağıdaki gibi bir logaritmik-doğrusal regresyon modeli oluşturulmuştur:

$$\ln health_t = \delta_0 + \delta_1 \ln unemp_t + \delta_2 \ln ren_t + \delta_3 \ln gdp_t + \delta_4 \ln fd_t + \mu_t \quad (1)$$

1 numaralı regresyon denkleminde health değişkeni doğuştan beklenen yaşam süresini, unemp işsizliği, ren hidroelektrik enerjisi tüketimini, gdp kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılayı, fd ise özel sektöre verilen yurtiçi kredileri göstermektedir. δ_1 , δ_2 , δ_3 ve δ_4 parametreleri ilgili değişkendeki yüzde birlik bir

değişimin sağlık değişkeni üzerindeki etkisini gösteren esneklik katsayılarıdır. Son olarak, modelde yer alan u_t terimi ise hata terimini temsil etmektedir. Veri kısıtı nedeniyle çalışmada 1988-2018 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji ve sağlık ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada analizde kullanılan değişkenler belirlenirken literatürde yaygın olarak kullanılan tanımları dikkate alınmıştır. Bu sayede ulaşılabilecek olan sonuçların literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlı bir karşılaştırma imkânı elde edilecektir. Modelde kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1’in son sütununda ise değişkenlerin beklenen işaretleri verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

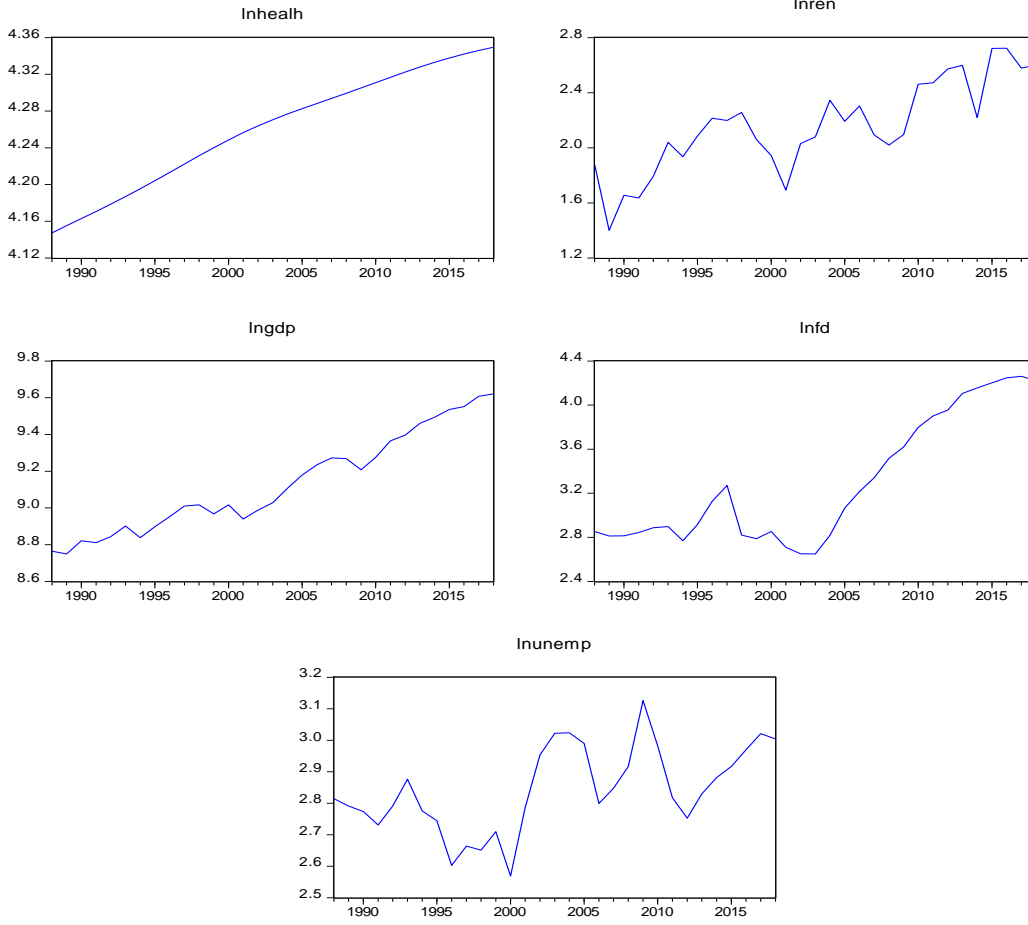
Değişken	Tanımı	Kaynağı	Beklenen İşaret
Health	Doğuştan yaşam beklentisi	WB	-
Unemp	İşsizlik (15-24 yaş arası toplam işgücünün yüzdesi)	WB	(-) Johansson (2020)
Ren	Hidroelektrik tüketimi (milyon ton petrol eşdeğeri)	BP	(+) Edenhofer (2011)
Gdp	Kişi başına GSYİH (Sabit 2010 ABD Doları)	WB	(+) (-) Jorgenson vd. (2014)
Fd	Özel sektöre verilen yurtiçi kredi (GSYİH’nin yüzdesi)	WB	(+) (-) Mc Dermott (2013)

Tablo 2’de değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Ele alınan değişkenler içerisinde $\ln gdp$ değişkeni en yüksek ortalamaya sahip iken, $\ln unemp$ değişkeni en düşük ortalamaya sahiptir. Medyan istatistikleri de ortalamaya benzer sonuçlar sunmaktadır. Standart sapma istatistiklerine bakıldığında en yüksek oynaklık değerine sahip değişken $\ln fd$ iken, en düşük oynaklık değerine sahip değişken $\ln health$ değişkenidir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre, analize konu olan değişkenlerin tamamı normal dağılmaktadır. Şekil 1’de ise değişkenlerin zaman serisi grafiklerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri (1988-2018)

İstatistik	$\ln health$	$\ln unemp$	$\ln ren$	$\ln gdp$	$\ln fd$
Ortalama	4.260	2.842	2.157	9.133	3.292
Medyan	4.270	2.817	2.096	9.027	3.064
Std. Sapma	0.063	0.136	0.333	0.269	0.574
Minimum	4.147	2.569	1.401	8.749	2.648
Maksimum	4.349	3.125	2.722	9.620	4.260
Çarpıklık	-0.287	0.004	-0.143	0.368	0.588
Basıklık	1.817	2.355	2.505	1.882	1.744
Jarque-Bera	2.233	0.536	0.422	2.312	3.824
Prob.	0.327	0.764	0.809	0.314	0.147
Toplam	132.078	88.127	66.892	283.123	102.079
Hata kare.top.	0.119	0.556	3.338	2.172	9.907
Gözlem	31	31	31	31	31

Şekil 1: Değişkenlerin zaman serisi grafikleri (1988-2018)



C. METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

1. Birim Kök Testi

Ekonometrik metodolojinin ilk aşamasında, değişkenlerin durağanlık özellikleri Ng-Perron (2001) testi ile tek yapısal kırılmalı Vogelsang-Perron (1998) birim kök testi ile araştırılacaktır. Ng-Perron testinin zayıf yönü serilerde yapısal kırılmayı dikkate almaması ve dolayısıyla yapısal kırılma altında güvenilir sonuçlar vermemesidir. Bu nedenle çalışmada Vogelsang-Perron tek yapısal kırılmalı birim kök testinden de istifade edilmektedir. Vogelsang-Perron testi Toplamsal Aykırı Değer (AO model) Modeli ile Yenileşim Aykırı Değer (IO model) olmak üzere iki farklı model çerçevesinde birim kök sonucu sunmaktadır. Değişim fonksiyonunun eğiminde bir kaymaya izin veren AO modelinde kırılma anidir. IO modelinde ise kırılma zaman içinde yavaşça meydana gelir ve değişim fonksiyonunun sabitinde bir değişime izin verir (Vogelsang & Perron, 1998). Çalışmamızda değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirlemek için AO modeli dikkate alınmaktadır.

Tablo 3’te yer alan Ng-Perron birim kök testi sonuçlarına göre düzey değerlerinde birim kök taşıyan değişkenlerin tamamı birinci farklarında durağan bulunmuştur. Bu nedenle modelde yer alan değişkenler birinci dereceden entegredirler.

Tablo 3. Ng-Perron testi

Değişkenler	MZ _a	%5 K.D.	MZ _t	%5 K.D.	MSB	%5 K.D.	MPT	%5 K.D.	Sonuç
Düzy									
lnhealth	1.432	8.100	2.638	1.980	1.843	2.333	239.278	3.170	-
lnunemp	-6.905	8.100	-1.769	1.980	0.256	2.333	3.848	3.170	-
lnren	-4.857	8.100	-1.399	1.980	0.288	2.333	5.378	3.170	-
lngdp	1.770	8.100	1.639	1.980	0.926	2.333	69.401	3.170	-
lnfd	-0.447	8.100	-0.218	1.980	0.488	2.333	17.024	3.170	-
Fark									
Δlnhealth	-20.750	8.100	-	1.980	0.147	2.333	1.718	3.170	I(1)
Δlnunemp	-14.369	8.100	-2.679	1.980	0.186	2.333	1.707	3.170	I(1)
Δlnren	-13.233	8.100	-2.557	1.980	0.193	2.333	1.908	3.170	I(1)
Δlngdp	-14.302	8.100	-2.674	1.980	0.186	2.333	1.713	3.170	I(1)
Δlnfd	-13.224	8.100	-2.563	1.980	0.193	2.333	1.881	3.170	I(1)

Tablo 4’te ise Vogelsang-Perron kırılmalı birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin tamamı %5 düzeyindeki kritik değer olan -5.175’ten büyük olmaları dolayısıyla birim kök vardır boş hipotezi reddedilememektedir. Kırılma tarihleri incelendiğinde doğuşta yaşam beklentisi değişkeni 2012 yılında, işsizlik değişkeni 1998 yılında, hidroelektrik tüketimi 1997 yılında, gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni 2001 yılında ve özel sektöre verilen yurtiçi kredi değişkeni 1997 yılında yapısal kırılmaya uğramıştır. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise tamamının %5 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Vogelsang-Perron test.

Değişken	t-ist	Kırılma Tarihi	Sonuç
Level			
lnhealth	-3.112	2012	-
lnunemp	-4.711	1998	-
lnren	-5.030	1997	-
lngdp	-4.650	2001	-
lnfd	-3.835	1997	-
First difference			
Δ lnhealth	-8.935	2017	I(1)
Δ lnunemp	-5.259	2011	I(1)
Δ lnren	-8.539	2001	I(1)
Δ lngdp	-6.449	2011	I(1)
Δ lnfd	-6.062	2004	I(1)

Not: %5 anlam düzeyinde kritik değer -5.175'tir.

2. Eşbütünleşme Testi

Çalışmada eşbütünleşme analizi için ARDL sınır testinin kullanılmasının bazı nedenleri vardır. Bu yaklaşımda serilerin bütünleşme dereceleri esnek olup, I(0) ya da I(1) olabilir. Diğer taraftan küçük örneklerde uygun sonuçlar verebilen bu teknik hem kısa dönem hem de uzun dönem katsayılarının tahminine izin verir. ARDL prosedüründe bir Sınırlı Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki gibi kurulabilir:

$$\begin{aligned}
\Delta \ln health_t = & \vartheta_0 + \sum_{i=1}^m \vartheta_{1i} \Delta \ln health_{t-i} + \sum_{i=0}^m \vartheta_{2i} \Delta \ln unemp_{t-i} + \sum_{i=0}^m \vartheta_{3i} \Delta \ln ren_{t-i} \\
& + \sum_{i=0}^m \vartheta_{4i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^m \vartheta_{5i} \Delta \ln fd_{t-i} + \phi_1 \ln health_{t-1} + \phi_2 \ln unemp_{t-1} + \phi_3 \ln ren_{t-1} + \phi_4 \ln gdp_{t-1} \\
& + \phi_5 \ln fd_{t-1} + \varepsilon_t
\end{aligned} \quad (3)$$

ARDL sınır testinde model için uygun gecikme uzunluğunun AIC ve SIC kriterleri ile belirlenmesinden sonra geliştirilen F-testi yardımıyla eşbütünleşmenin varlığı araştırılır. Burada üst ve alt sınır değerleri (kritik tablo değerleri) F-testi sonucu ile karşılaştırılır. F-test istatistiği üst sınır değerden daha büyük olması durumunda eşbütünleşme vardır denir. F-test istatistiği alt sınır değerinden düşük olursa eşbütünleşme yoktur denir. F-test değerinin iki sınır değer arasında kalması durumunda eşbütünleşmenin varlığı konusunda bir hüküm verilemez (Pesaran ,, 2001). Ayrıca ARDL modelinin uygun bir model olup olmadığı normal dağılım, otokorelasyon, değişen varyans ve model kurulum testleri gibi tanısal testler ile araştırılır.

Çalışmada değişkenler arasında bir eşbütünlüğün varlığı Hatemi-J (2008) iki yapısal kırılmalı eşbütünlük testi ile de araştırılmaktadır. Bu eşbütünlük yaklaşımında ADF test istatistiği ile birlikte Z_a ve Z_t test istatistiklerinden yararlanılır. Bu prosedürde hem sabit hem de eğimde iki yapısal kırılmanın dikkate alındığı en geniş Hatemi-J modeli aşağıdaki gibi kurulabilir:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + \beta_1' D_{1t} x_t + \beta_2' D_{2t} x_t + \mu_t \quad (4)$$

Burada D_{1t} ve D_{2t} kukla değişkenlerdir ve yapısal iki kırılmayı gösterir. Bu değişkenler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$D_{1t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau_1] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau_1] \end{cases} \text{ ve } D_{2t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau_2] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau_2] \end{cases} \quad (5)$$

Burada, $\tau_1 \in (0, 1)$ ve $\tau_2 \in (0, 1)$ yapısal kırılma noktasında zamanı belirterek bilinmeyen parametreleri gösterir. Uygulanabilir test istatistiğinde $\tau_1 \in T_1=(0.15, 0.70)$ ve $\tau_2 \in T_2=(0.15+ \tau_1, 0.85)$ ile τ_1 ve τ_2 için tüm değerlere karşı bu üç testin en küçük değerleri kullanılmaktadır.

Tablo 5'te yer alan eşbütünlük testi sonuçlarına göre, hesaplanan F-istatistiği hem Pesaran , (2001) tablo değerinden hem de Narayan (2005) tarafından küçük örneklerde kullanılmak üzere geliştirilen tablo değerinden daha büyük olması dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünlük yoktur boş hipotezi oldukça güçlü bir şekilde reddedilmektedir. Tablo 5'in alt panelinde ise iki içsel kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünlük sonuçları yer almaktadır. Hatemi-J eşbütünlük testi sonuçları da değişkenlerin iki yapısal kırılma altında eşbütünlük olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Eşbütünleşme Testi

Panel A: Sınır Testi Sonuçları		
Tahmin Denklemi	$F(\lnhealth/\lnunemp, \lnren, \ln gdp, \ln fd)$	
Optimum Gecikme	[1,1,1,0,0]	
F-istatistiği	25.314***	
Eşbütünleşme	Evet	
Pesaran vd. (2001) kritik değerleri		
Anlam Düzeyi	Alt Sınır, $I(0)$	Üst Sınır, $I(1)$
1%	4.40	5.72
5%	3.47	4.57
10%	3.03	4.06
Narayan (2005) kritik değerleri		
Anlam Düzeyi	Alt Sınır, $I(0)$	Üst Sınır, $I(1)$
1%	5.85	7.57
5%	4.15	5.54
10%	3.43	4.62
Panel B: Hatemi-J Eşbütünleşme Testi		
Test İstatistiği	Tahmin Değeri	Kırılma Tarihi
ADF^*	-10.910***	1999; 2004
Z_t^*	-10.130***	1994; 2003
Z_α^*	-46.739	1994; 2003
Eşbütünleşme	Evet	

Not: Optimum gecikme uzunluğu SIC kriteri dikkate alınarak belirlenmiştir. ***, %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

3. Eşbütünleşme Katsayıları Tahmini

Metodolojinin üçüncü aşamasında DOLS, FMOLS ve CCR tahmincileri kullanılarak uzun dönem katsayıları analiz edilmektedir. Stock ve Watson (1993), Philips ve Hansen (1990) ve Park (1992) tarafından literatüre kazandırılan DOLS, FMOLS ve CCR tahmin teknikleri değişkenlerin birinci farkında durağan olmasını yani bütünleşme derecelerinin $I(1)$ olmasını gerekli kılar. Ayrıca FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri otokorelasyon, küçük örneklem sapması ve içsellik problemini çözebilmektedir.

Uzun dönem tahminlerinde Hatemi-J testinde elde edilen 1999 ve 2004 kırılma tarihleri kukla değişken kullanılarak dikkate alınmıştır. Eşbütünleşme denkleminde 1999 yılını temsil eden kukla değişken istatistiki olarak anlamsız bulunurken, 2004 yılını temsil eden kukla değişken istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Uzun dönem tahminleri Tablo 6'da sunulmuştur. DOLS, FMOLS ve CCR testlerinden elde edilen tahminler birbirine yakın değerlere sahiptir. Bu sonuçlara göre; işsizlik ile doğuşta yaşam beklentisi arasında uzun dönemde negatif bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla işsizlik sağlık kalitesini zayıflatan bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan yenilenebilir enerji tüketimi ile doğuşta yaşam beklentisi arasında pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu durum yenilenebilir enerji tüketiminin uzun dönemde sağlık kalitesini

iyileştirdiğini ispatlamaktadır. Ekonomik büyüme ise uzun dönemde doğuşta yaşam beklentisi ile negatif bir ilişki içindedir. Buna göre ekonomik büyüme sağlık kalitesini düşürücü bir etki sahibidir. Son olarak; finansal gelişme ile doğuşta yaşam beklentisi arasında uzun dönemli negatif bir ilişkinin belirlenmesi finansal gelişmenin sağlık kalitesini zayıflattığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6. Uzun dönem tahminciler

Variables	DOLS	FMOLS	CCR
	Model 1	Model 1	Model 1
Constant	4.731***	4.810***	4.844***
lnunemp	-0.052***	-0.026***	-0.029***
lnren	-0.002	0.007**	0.009*
lngdp	-0.042*	-0.063***	-0.066***
lnfd	-0.021***	-0.014***	-0.015***
d_1999	-0.001	-0.001	-0.002
d_2004	0.007**	0.008***	0.009***
Diagnostic tests			
R ²	0.997	0.983	0.997
Adj. R ²	0.996	0.980	0.996
SE of regression	0.001	0.003	0.036
SSR	0.002	0.003	0.001

Not: Optimum gecikme uzunluğu SIC kriterine göre seçilmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

4. Nedensellik Analizi

Uzun dönem tahminlerinden sonra metodolojinin son aşamasında ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için VECM Granger nedensellik yaklaşımı kullanılır. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen bu yaklaşımda klasik Granger nedensellik denklemine bir hata düzeltme terimi (ECT_{t-1}) eklenerek dinamik bir nedensellik yaklaşımı elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler dikkate alındığında bir VECM denklemi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$(1-L) \begin{bmatrix} lnhealth_t \\ lnunemp_t \\ lnren_t \\ lngdp_t \\ lnfd_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \\ b_4 \\ b_5 \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^p (1-L) \begin{bmatrix} c_{11i}c_{12i}c_{13i}c_{14i}c_{15i} \\ c_{21i}c_{22i}c_{23i}c_{24i}c_{25i} \\ c_{31i}c_{32i}c_{33i}c_{34i}c_{35i} \\ c_{41i}c_{42i}c_{43i}c_{44i}c_{45i} \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} lnhealth_{t-1} \\ lnunemp_{t-1} \\ lnren_{t-1} \\ lngdp_{t-1} \\ lnfd_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \beta \\ \theta \\ \delta \\ \gamma \end{bmatrix} ECT_{t-1} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ u_{3t} \\ u_{4t} \\ u_{5t} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Burada ECT_{t-1}, uzun dönem ilişkisinden üretilen gecikmeli hata düzeltme terimini temsil eder. β , θ , δ ve γ katsayılarıdır; u_1 , u_2 , u_3 ve u_4 ise hata terimleridir. ECT_{t-1} katsayısı anlamlı ve negatif olduğu zaman değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca değişkenlerin birinci farkları üzerine anlamlı bir F-istatistiği değişkenler arasında kısa vadeli nedensellik ilişkisinin olduğunu gösterir.

Kısa ve uzun dönem nedensellik sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; uzun dönemde ekonomik büyüme ile doğuşta yaşam beklentisi arasında çift yönlü bir nedensellik

görölmektedir. Bulgular uzun dönemde işsizlik, yenilenebilir enerji tüketimi ve finansal gelişmeden doğuŖta yaşam beklentisine yani sağlığa doğru işleyen tek yönlü nedenselliklere işaret etmektedir. Kısa dönemde ise finansal gelişmeden sağlığa, sağlıktan ekonomik büyümeye ve finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedenselliklerin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken	Short-run (F-statistic)					Long-run (t-statistic)
	$\Delta \ln \text{health}$	$\Delta \ln \text{unemp}$	$\Delta \ln \text{ren}$	$\Delta \ln \text{gdp}$	$\Delta \ln \text{fd}$	
$\Delta \ln \text{health}$	-	0.049	1.469	1.655	4.102**	-3.195***
$\Delta \ln \text{unemp}$	0.812	-	1.134	0.561	0.656	-2.221*
$\Delta \ln \text{ren}$	0.095	0.425	-	0.934	0.247	0.235
$\Delta \ln \text{gdp}$	3.716**	1.231	2.204	-	1.711	-3.516***
$\Delta \ln \text{fd}$	4.505**	0.829	0.869	2.034	-	-1.183

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

DođuŖta yaşam beklentisi her ülkenin en temel sağlık göstergelerinden biridir ve ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Daha yüksek bir yaşam süresine ulaşmak için öncelikli olarak yaşam beklentisinin dinamiklerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık üzerinde etkisi Türkiye ekonomisi için 1988-2018 dönemi zaman serisi analizi teknikleri kullanılarak ile araştırılmıştır. Değişkenlerin birim kök özellikleri Ng-Perron ve Vogelsang-Perron birim kök testleri ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı Pesaran vd. (2001) ve Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testleri ile araştırılmıştır. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları DOLS, FMOLS ve CCR tahmincileri ile elde edilmiştir. Ekonometrik analizin son aşamasında ise kısa ve uzun dönem nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları; işsizlik, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin sağlık kalitesini zayıflattığı, yenilenebilir enerji tüketiminin ise iyileştirdiği yönünde kanıtlar sunar. Ayrıca uzun dönemde işsizlik, finansal gelişme ve yenilenebilir enerji tüketiminden sağlığa doğru tek yönlü nedensellik ile ekonomik büyüme ile sağlık arasında çift yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Çalışma sonuçlarından hareketle birtakım politika önerilerinde bulunmak mümkündür. Türkiye sahip olduğu iklim ve coğrafyası nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının çeşitliliği ve potansiyeli açısından oldukça zengindir. Bulunduğu matematiksel konum nedeniyle yüksek güneşlenme süresi ve önemli bir rüzgâr enerjisi potansiyeli vardır. Bununla birlikte, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarından arzu edilen düzeyde yararlandığı söylenemez. Dolayısıyla, enerji politikalarının oluşturulmasında temel amaç yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimin artırılması olmalıdır. Bu nedenle güneş, rüzgâr, jeotermal ve diğer çevre dostu yenilenebilir enerji kaynakları desteklenmelidir. Ayrıca, finans sektörü daha temiz ve çevre dostu teknolojileri benimseyen sektörlerle teşvik sağlamak

amacıyla kullanılabilir. Bu sayede bir taraftan yenilenebilir enerji üretimi teşvik edilirken aynı zamanda sağlık kalitesi de artırılmış olacaktır.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde ortalama yaşam süresi ile hidroelektrik tüketimi ve seçilmiş makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Gelecekteki çalışmalarda farklı yenilenebilir enerji kaynaklarının sağlık üzerindeki etkisi incelenebilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- Alam, M. S., Shahbaz, M., & Paramati, S. R. (2016). The role of financial development and economic misery on life expectancy: Evidence from post financial reforms in India. *Social Indicators Research*, 128(2), 481–497. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1040-4>
- Allison, I., Alley, R. B., Fricker, H. A., Thomas, R. H., & Warner, R. C. (2009). Ice sheet mass balance and sea level. *Antarctic Science*, 21(5), 413-426.
- Apergis, N., Ben Jebli, M., & Ben Youssef, S. (2018). Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? Evidence for sub-Saharan Africa countries. *Renewable Energy*, 127, 1011–1016. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.05.043>
- Apergis, N., & Salim, R. (2015). Renewable energy consumption and unemployment: Evidence from a sample of 80 countries and nonlinear estimates. *Applied Economics*, 47(52), 5614–5633. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1054071>
- Bobak, M., Pikhart, H., Rose, R., Hertzman, C., & Marmot, M. (2000). Socioeconomic factors, material inequalities, and perceived control in self-rated health: cross-sectional data from seven post-communist countries. *Social Science & Medicine*, 51(9), 1343-1350.
- Caruso, G., Colantonio, E., & Gattone, S. A. (2020). Relationships between renewable energy consumption, social factors, and health: A panel vector auto regression analysis of a cluster of 12 EU countries. *Sustainability (Switzerland)*, 12(7), 2915. <https://doi.org/10.3390/su12072915>
- Chen, H., Hao, Y., Li, J., & Song, X. (2018). The impact of environmental regulation, shadow economy, and corruption on environmental quality: Theory and empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 195, 200–214. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.05.206>
- Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bell, S., Bellamy, R., Friel, S., Groce, N., Johnson, A., Kett, M., Lee, M., Levy, C., Maslin, M., McCoy, D., McGuire, B., Montgomery, H., Napier, D., Pagel, C., Patel, J., ... Patterson, C. (2009). Managing the health effects of climate change. *The Lancet*, 373(9676), 1693–1733. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60935-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60935-1)
- Dell, M., Benjamin F. J., & Benjamin A. O. (2012). Temperature shocks and economic growth: Evidence from the last half century. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 4(3), 66-95. <https://doi.org/10.1257/mac.4.3.66>
- Engle, R.F. & Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No. 3914*, 1–57. <https://doi.org/10.3386/w3914>
- Hansen, J. E. (2007). Scientific reticence and sea level rise. *Environmental Research Letters*, 2, 024002.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35, 497–505. <https://doi.org/10.1007/s00181-007-0175-9>
- Jorgenson, A. K., Alekseyko, A., & Giedraitis, V. (2014). Energy consumption, human well-being and economic development in central and eastern European nations: A cautionary tale of sustainability. *Energy Policy*, 66, 419–427. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.11.020>

- Koseoglu, A., Yucel, A. G., & Ulucak, R. (2022). Green innovation and ecological footprint relationship for a sustainable development: Evidence from top 20 green innovator countries. *Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1002/sd.2294>
- Masih, A. M. M., & Masih, R. (1998). A multivariate cointegrated modelling approach in testing temporal causality between energy consumption, real income and prices -with an application to two Asian LDCs. *Applied Economics*, 30(10), 1287–1298. <https://doi.org/10.1080/000368498324904>
- Ng, S. & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Park, J.Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica*, 60(1), 119-143.
- Pekar, Ç. (2019). Turkey’s renewable energy prospects toward the 100th anniversary of the Republic. İçinde D. Kurochkin, E. V. Shabliy, & E. Shittu (Ed.), *Renewable energy: International perspectives on sustainability* (ss. 181–210). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14207-0_7
- Phillips, P.C.B. & Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Pesaran M.H., Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Salim, R., Hassan, K., & Shafiei, S. (2014). Renewable and non-renewable energy consumption and economic activities: Further evidence from OECD countries. *Energy Economics*, 44, 350–360. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.05.001>
- Salim, R., Rafiq, S., & Hassan, K. (2008). Causality and dynamics of energy consumption and output: Evidence from non-OECD Asian countries. *Journal of Economic Development*, 33(2), 1–26.
- Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). Economic growth and environmental quality: time-series and cross-country evidence (Vol. 904). Worldbank Publication.
- Stern, J. (2006), Evaluating infrastructure regulators developing UK and international practice, Centre for the study of Regulated Industries (CRI), London
- Stock, J.H. & Watson, M.W. (1993). A simple estimator for cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 4, 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>
- Sun, Y., Ding, W., Yang, Z., Yang, G., & Du, J. (2020). Measuring China’s regional inclusive green growth. *Science of the Total Environment*, 713, 136367. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136367>
- Todaro, P. M., & Smith, C. S. (2020). *Economic development* (13th edition). Pearson.
- Torras, M., & Boyce, J. K. (1998). Income, inequality, and pollution: A reassessment of the environmental Kuznets curve. *Ecological Economics*, 25(2), 147–160. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00177-8](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00177-8)
- Treyer, K., Bauer, C., & Simons, A. (2014). Human health impacts in the life cycle of future European electricity generation. *Energy Policy*, 74, S31-S44.
- Tugcu, C. T., Ozturk, I., & Aslan, A. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: Evidence from G7 countries. *Energy Economics*, 34(6), 1942–1950. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.021>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On birinci kalkınma planı 2019-2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). 2021 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı.
- Ulucak, Z. S., & Yucel, A. G. (2021). Can renewable energy be used as an effective tool in the

decarbonization of the Mediterranean region: fresh evidence under cross-sectional dependence. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 52082–52092. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14350-2>

Vasylieva, T., Lyulyov, O., Bilan, Y., & Streimikiene, D. (2019). Sustainable economic development and greenhouse gas emissions: The dynamic impact of renewable energy consumption, GDP, and corruption. *Energies*, 12(17), 3289.

Vogelsang, T. J. & Perron, P. (1998). Additional tests for a unit root allowing for a break in the trend at an unknown time, *International Economic Review*, 39, 1073-1100.

Wang, Y., Zhang, D., Ji, Q., & Shi, X. (2020). Regional renewable energy development in China: A multidimensional assessment. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 124, 109797. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.109797>


WHO. (2011). *Health in the green economy: transport sector*. health co-benefits of climate change mitigation – Transport sector. Geneva, Switzerland.



ENDÜSTRİ 4.0 KAPSAMINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ: GÜNCEL ELEKTRONİK BELGE-DEFTER UYGULAMALARINA VE MALİ MÜŞAVİRLİK MESLEĞİNE ETKİSİ*

 Ayşe Özge ÖZ^a

 Şükran GÜNGÖR TANÇ^b

 Sevda YILMAZ^c

Özet

Teknoloji çağı olarak da adlandırılan 21. Yüzyılda, Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin ön plana çıktığı görülmektedir. Dijitalleşme, tüm mesleklerde olduğu gibi muhasebe mesleği açısından da birtakım değişikliklerin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, dijital dönüşüm sürecinin Endüstri 4.0 kapsamında elektronik muhasebe belgeleri; Elektronik Serbest Meslek Makbuzu (e-SMM), Elektronik Müstahsil Makbuzu (e-MM), Elektronik Defter Beyan Sistemi ve mali müşavirler üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda Nevşehir ilinde faaliyet gösteren YMM ve SMMM'ler ile nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile elde edilen veriler, betimsel analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışma ile dijital dönüşüm sürecinin elektronik muhasebe uygulamalarını olumlu yönde etkilediği, ilerleyen süreçlerde mali müşavirlerin farklı iş kollarına (danışmanlık, proje yönetimi, birliktişlik vb.) yöneleceği konusunda bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm, Mali müşavirlik, Elektronik muhasebe uygulamaları



DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS WITHIN THE SCOPE OF INDUSTRY 4.0: EFFECTS ON CURRENT ELECTRONIC DOCUMENT-BOOK APPLICATIONS AND FINANCIAL CONSULTANCY PROFESSION

Abstract

In the 21st Century, also called the technology age, Industry 4.0 and digitalization appear to be at the forefront. Accordingly, as in all professions, digitalization causes some changes in the accounting profession. The main purpose of this study is the electronic accounting documents of the digital transformation process within the scope of Industry 4.0; Electronic Self-Employment Receipt (e-SMM), Electronic Preparation Receipt (e-MM), to examine the effects on the Electronic Book Declaration System and financial advisors. In this context, data obtained through the interview technique, which is one of the qualitative research methods with the YMM and SMMM, operating in the province of Nevşehir, were evaluated with the descriptive analysis approach

* Bu makale, 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuş ve sonrasında güncellenerek genişletilmiştir.

^a Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayseozgeoz01@hotmail.com

^b Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sukrangungortanc@gmail.com

^c Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sevdayilmaz5031@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 23.12.2021, Makale Kabul Tarihi: 14.02.2022

With this study, findings have been obtained that the digital transformation process positively affects electronic accounting practices, and that financial advisors will focus on different business lines (consultancy, project management, expertise, etc.).

Key Words: Industry 4.0 and digital transformation, Financial consultancy, Electronic accounting applications



Giriş

18. yüzyıldan, 21. yüzyıla kadar geçen süreçte üç büyük sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Bunlar; Endüstri 1.0, Endüstri 2.0, Endüstri 3.0'dır. Buhar gücü ile çalışan makineler ile başlayarak sonrasında üretimi artırma çalışmalarına yönelen Birinci Sanayi Devrimi (Endüstri 1.0), endüstri alanında 18. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan İkinci Sanayi Devrimi (Endüstri 2.0) ise elektrik enerjisinden yararlanmanın önünü açmıştır. İzleyen yıllarda Üçüncü Endüstri Devrimi (Endüstri 3.0)'ne geçilerek üretim sistemleri, önceki süreçlerden farklı olarak sanayideki yerini dijital sistemlere devretmiştir (Yıldız, 2018). Ortaya çıkan bu üç sanayi devrimindeki ortak amaç ise üretimdeki verimliliği artırmayı sağlamaktır (Schuh vd., 2014).

Soğuk savaşların sona ermesi ve ticari sınırların ortadan kalkmasıyla ülkeler arasında ticaret ve bilgi alışverişi hız kazanmıştır. 21. Yüzyılın başlarında müşteri taleplerindeki artışla beraber, ürün ve üretim süreçlerinde meydana gelen karmaşıklık ve değişiklik gösteren durumlarla birlikte disiplinli çalışmalara başlanarak internet ağları ile bütün nesnelere iletişim ve etkileşimde olduğu Dördüncü Endüstri Devrimi (Endüstri 4.0) ortaya çıkmıştır (Sayer & Ülker, 2014).

Endüstri 4.0 ile ürünlerin piyasaya hızlı bir şekilde sunulmasıyla insan, makine ve sistemlerin birbiri ile bağlanarak fabrikalarda verimliliği arttırması beklenmektedir. Türkiye'de ise bu sürecin otuz yıl içerisinde tamamlanacağı düşünülmektedir (Erturan & Ergin, 2017). Endüstri 4.0, üretim ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkili birimlerde ortak çalışmayı planlamakta, dijital verilerin yazılımı ve bilişim teknolojileri ile entegre bir şekilde çalışacağı düşünülmektedir (Schuh vd., 2014). Aynı zamanda Endüstri 4.0'a geçilmesi ile akıllı sistemlerin sosyal, çevresel ve ekonomik etkileri azaltarak maksimum üretim kapasitesini oluşturacağı öngörülmektedir (Pan vd., 2015).

Dijitalleşme adıyla da bilinen dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin toplumun tüm alanında uygulanmasıyla ilgili değişikliklerin yönlendirildiği iş modellerindedir. Genellikle sayısallaştırma olarak yani mevcut ürün ya da hizmetlerin, dijital değişkenlere dönüştürülerek ve bu şekilde somut ürünlere göre daha fazla avantaj sunarak uygulanır (Henriette vd., 2015).

Teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle günümüzde, Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni dijital endüstriyel teknolojinin hızlı bir şekilde yükselmesi temel dokuz teknolojiden güç kazanan bir dönüşümdür. Teknolojinin temelini oluşturan bu dokuz unsur, "büyük veri, akıllı robotlar, simülasyon, yatay ve dikey entegrasyon, nesnelere interneti, siber güvenlik, bulut bilişim, eklemeli imalat ve 3 boyutlu yazıcılar ile arttırılmış gerçeklik" tir. Dönüşümde makineler, iş parçaları ve bilgi teknolojileri sistemleri değer zinciri süresince tek bir girişimin ötesinde birleştirileceklerdir. Bu sistemler standart internet tabanlı protokollerle etkileşime geçebilir, başarısızlıkları öngörmek, kendilerini yapılandırmak

ve yeniliklere adapte olmak için verilerin analizini yapabilirler. Endüstri 4.0, makinelerin arasında veri toplayarak ve onları analiz ederek, minimal maliyet ile yüksek kaliteli mal üretiminde daha hızlı, esnek ve verimli süreçleri sağlamaktadır (Rübmann vd., 2015).

Gelişen bilgi teknolojisi ile muhasebe uygulamaları elektronik ortamlarda uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanan bu gelişmeyle elektronik defterlerin kullanım alanı yaygınlaşarak Maliye Bakanlığı'nın da bu konudaki usul ve esasları belirleyip yeni düzenlemeleri gerçekleştirilerek bu düzenlemelerin yürürlüğe girmeleri sağlanmıştır (Tektüfekçi, 2012). Dolayısıyla muhasebe uygulamalarında daha akıllı sistemleri gerçekleştirerek, daha donanımlı ve daha güvenilir bilgi ihtiyaçlarının giderilmesi için Endüstri 4.0'ın etkili olabileceği düşünülmektedir. Dördüncü Endüstri Devrimiyle gerçekleştirilmesi düşünülen ve çoğu yazılım programlarıyla kısmen de olsa gerçekleştirilen uygulama, muhasebe işlemlerinin gerçek zamanlı olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçek zamanlı muhasebe entegrasyonu ile bütün işlemler gerçek zamanlı ve e-defter usul ve uygulamalarına uyumlu olarak kaydedilip, muhasebe fişleri ile işlemler yapılarak ve bir tuşla fişin kaynağına gidilip daha sonra tekrar entegrasyona gerek kalmadan muhasebe fişlerinin güncellenmesi gerçekleştirilmektedir (Can & Kıymaz, 2016).

Bu çalışmada, dijital dönüşüm sürecinin Endüstri 4.0 çerçevesinde, elektronik muhasebe belgelerini ve mali müşavirlik mesleğini nasıl etkilediği ve ilerleyen süreçlerde nasıl etkileyeceği ayrıca mali müşavirlerin bu yeniliklere ne derecede uyum sağlayabilecekleri sorularına cevap aranmaktadır. Bu araştırma sorunsalını çözümlmek için 2019 yılında Nevşehir ilindeki yeminli mali müşavirler ve serbest muhasebeci mali müşavirlerden toplanan veriler betimsel analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacı; dijital dönüşüm sürecinde Endüstri 4.0'ın elektronik muhasebe belgelerine; Elektronik Serbest Meslek Makbuzuna (e-SMM), Elektronik Müstahsil Makbuzuna (e-MM), Elektronik Defter Beyan Sistemine ve mali müşavirler üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

A. GÜNCEL ELEKTRONİK BELGE VE DEFTER UYGULAMALARI

Bu başlık altında e-Serbest Meslek Makbuzu (e-SMM), e-Müstahsil Makbuzu (e-MM) ve Defter-Beyan Sistemi (DBS) uygulamalarına yer verilmiştir.

1. Elektronik Serbest Meslek Makbuzu (e-Serbest Meslek Makbuzu/e-SMM):

487 Sıra No' lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği'yle yürürlüğe giren e-Serbest Meslek Makbuzu (e-SMM) Uygulamasının, Serbest Meslek Makbuzu Gelir İdaresi Başkanlığı'nca saptanan standartlarla uyumlu bir şekilde elektronik ortamda oluşturulmasını, muhafaza edilmesini ve raporlanmasını kapsayan uygulamadır (<https://ebelge.gib.gov.tr>; 20.12.2019).

01.01.2018 tarih itibari ile isteyen serbest meslek mensupları uygulamaya katılarak mesleki çalışmalarına yönelik tahsilatlarını kâğıt ortamında düzenledikleri Serbest Meslek Makbuzunu elektronik belge şeklinde elektronik ortamlarda düzenleyip, muhatabının isteği ile elektronik veya kâğıt

ortamında iletebilir, elektronik ortamda muhafaza ederek Gelir İdaresi Başkanlığı sistemine elektronik ortamda rapor halinde sunabilirler (<https://ebelge.gib.gov.tr>; 20.12.2019).

2. Elektronik Müstahsil Makbuzu (e-Müstahsil Makbuzu/e-MM)

“487 Sıra No’lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği’yle yürürlüğe giren e-Müstahsil Makbuzu (e-MM) Uygulaması, Gelir İdaresi Başkanlığının belirlediği standartlara uygun şekilde elektronik ortamda oluşturularak kâğıt ve elektronik ortamlarda muhafaza ve ibrazıyla elektronik ortamda raporlamasını içeren uygulamadır” şeklinde tanımlanmaktadır (<https://ebelge.gib.gov.tr>; 21.12.2019).

Gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçilerin satın aldıkları malların faturaları yerine kabul edilen ticari belge olarak kâğıt ortamında Müstahsil Makbuzunu düzenleyen mükellefler, 01.01.2018’den sonra e-Müstahsil Makbuzunu düzenleyerek, kâğıt ve elektronik ortamda muhafaza edilerek elektronik ortamda Gelir İdaresi Başkanlığı sistemine bir raporla iletebilirler (<https://ebelge.gib.gov.tr>; 21.12.2019).

3. Defter-Beyan Sistemi

“Serbest meslek mensubu, işletme hesabı esaslı ile defter tutan mükelleflerle, basit usule tabi olan mükellef kayıtları elektronik ortamda tutularak, bu kayıtlar arasında serbest meslek mensuplarından işletme hesabı esaslı ile defterlerini tutanların defterlerinin elektronik ortamda oluşturulmasına ve saklanmasına, vergi beyannameleri, bildirim ve dilekçelerin elektronik ortamda verilmesine, elektronik ortamda belge düzenlenmesine olanak sağlayarak ve kapsamda yer alan mükelleflerin Gelir İdaresi Başkanlığı’nın alt yapısında bulunan diğer bilgileri mükelleflerin bilgisine sunan sistem” şeklinde tanımlanmaktadır (<https://www.defterbeyan.gov.tr>; 21.12.2019).

B. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde yurtiçi ve yurtdışında yapılan çalışmalar incelenerek bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Schuh vd., (2014), çalışmada faaliyet konusu olan departmanların iş birliği içinde olmalarının işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca iş birliği mekanizmasının gerekliliğine ve katkıda bulunulması gereken ayrıntılara yer verilmiştir.

Pan vd., (2015) yapmış oldukları çalışmada, Singapur’da Eco Industrial Park’daki faaliyetlerin Endüstri 4.0’la tekrardan güncellenmesinin önemine değindikleri ve teknoloji parkı için uygulanabilecek güncellemelerin, ne şekilde olabileceğini gösteren örneklerin modellerini çalışmalarında açıkladıkları görülmektedir.

Can ve Kıymaz (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de faaliyette bulunan ve perakendecilik sektöründeki öncü firmaların muhasebe departmanında bilişim teknolojilerinden ne ölçüde yararlandıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ise araştırmaya katılan firmaların birçoğunun birbirleri ile entegre sistemleri kullanmakla beraber bu sistemlerin yeterli olmadığını, daha dijital, akıllı sistem ve sorunların çözümünde etkili olacağı tespit edilmiştir.

Qin vd., (2016), çalışmalarında Endüstri 4.0'ın temel anlayışına ve mevcut üretim sistemlerine odaklanılmıştır. Çalışmada kavramsal olarak bilgi verilmiş ve Endüstri 4.0'ın gerekliliklerinin anlaşılması ve gerçekleştirilmesi aşamaları hakkında bilgi verilmiştir.

Henriette vd., (2016)'in yapmış oldukları çalışmada, dijitalleşmenin tanımını ve boyutlarını açıklığa kavuşturmak için sistematik bir literatür taramasından sonra, işletmelerin dijital dönüşümünün risklerini ve etkilerini daha iyi anlamak için keşifsel bir nitel çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucu dijitalleşmenin şirket için stratejik, organizasyonel ve kültürel riskleri temsil ettiği ve üst yönetimin taahhüdünü ve katılımını gerektirdiği gösterilmektedir.

Burritt ve Christ (2016)'ın yaptıkları çalışmada ise çevresel muhasebeyle kurumsal sürdürülebilirlik konusunda daha kapsamlı bir şekilde dördüncü endüstri devrimi olarak bilinen Endüstri 4.0'ın gelişen vizyona nasıl dâhil olabileceği incelenmiştir. Araştırma sonucunda muhasebeciler, mesleki vakıflar ve hükümetin çevre muhasebesinde Endüstri 4.0'dan yararlanabileceği yollar gösterilmiştir. Bu yollar, eğitim ve öğretimdeki fırsatları ve Endüstri 4.0'ın önemli bir parçası olan verimliliğin ve asgari maliyet kavramlarının geliştirilmesini kapsar.

Erturan ve Ergin (2018) yaptıkları çalışmada, Endüstri 4.0'la değişen ticari faaliyetlerin muhasebe mesleğine etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda geleneksel muhasebeci tanımının, "finansal veri bilimcisi" ifadesine doğru yöneldiği vurgulanmaktadır.

Arslan ve Karkacier (2019)'in, çalışmalarında dijital dönüşüm sürecinde yönetim muhasebesinin gelecekte hangi faktörlerden etkileneceği tartışılmıştır. Dijital dönüşüm ve endüstri 4.0 kavramlarını açıklayarak, yönetim muhasebesinin dijital dönüşüme kadar olan tarihsel gelişimi kavramsal olarak sunulmuştur.

Tektüfekçi (2019), Türkiye'de elektronik muhasebe belgeleri çerçevesinde muhasebe uygulamalarını incelemeyi amaçlayarak yapmış olduğu çalışmayı Türkiye'de bulunan YMM ve SMMM'ler oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda ise günümüz mali müşavirlik mesleğinin ortaya çıkarak tüm uygulamalarda olduğu gibi bu uygulamada da sistemin güçlü ve zayıf faktörlerinin, uygulamanın kullanılmaya başlandıktan sonra tüm yönleriyle ortaya çıkacağı ifade edilmektedir.

Tutar (2019)'ın çalışmasında, kavramsal olarak Endüstri 4.0 ve getirmiş olduğu yenilikler incelenerek, günümüzde muhasebecilik mesleği üzerindeki etkilerinin ne olabileceğine yönelik tespitlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ise muhasebe bilgi sisteminde ve faaliyetlerinde gerçekleşen değişiklikler ile sürecin daha hızlı, şeffaf ve anlık olarak erişilebilir olabileceği ve daha verimli hale geleceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kurt (2020), dijital dönüşümün ekonomiye etkilerini değerlendirmeyi amaçladığı çalışmasında dijital dönüşümün, üretimde maliyet düşüşlerinin kişiye özel ve hızlı üretimi öne çıkarırken; sürecin istihdam ve dış ticaret açısından fırsatlar ve tehditler sunduğu vurgulanmıştır.

Şeker ve Safa (2021), serbest muhasebeci mali müşavirlerin dijital muhasebe uygulamaları kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçladıkları çalışmada; dijital muhasebe uygulamalarına

yönelik SMMM'lerin algıladıkları faydanın, kullanma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiş ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan çalışmalar doğrultusunda çalışmanın amacı, dijital dönüşüm sürecinin Endüstri 4.0 kapsamında elektronik muhasebe belgeleri; Elektronik Serbest Meslek Makbuzu (e-SMM), Elektronik Müstahsil Makbuzu (e-MM), Elektronik Defter Beyan Sistemi ve mali müşavirler üzerindeki etkilerini incelemek ve bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan örneklem ve araştırma yöntemi açısından farklılık gösterdiği görülmektedir.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada tercih edilen yöntem; nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve belge analizi vb. nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak, algı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül olarak meydana gelmesine yönelik nitel bir süreç izlenerek yapılan bir araştırma" şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Yapılan çalışmada verilere nitel araştırma tekniklerinden biri olan görüşme tekniği ile ulaşılmıştır. Görüşme tekniğinin kullanılmasındaki başlıca amaç genel anlamda bir hipotezi test etmek yerine diğer insanların tecrübelerini ve bu tecrübelerini nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya çalışmaktır (Türnüklü, 2000).

Literatürde en çok rastlanan nitel araştırmalara ait örneklem seçme teknikleri şu şekilde sıralanabilir: maksimum çeşitlilik örnekleme, aşırı veya aykırı durum örnekleme, benzeşik örnekleme, kritik durum örnekleme, tipik durum örnekleme, kartopu veya zincir örnekleme, ölçüt örnekleme, kolay ulaşılabilir durum örnekleme (Türnüklü, 2000). Çalışmada örneklem Nevşehir'de faaliyette bulunan Yeminli Mali Müşavir (YMM) ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM)'den oluşmaktadır. Nevşehir il ve ilçelerinde toplam 255 SMMM ve YMM faaliyette bulunmaktadır. 2019 yılında yapılan çalışmada maksimum çeşitlilik örneklemesine dayanarak 14 mali müşavir (YMM ve SMMM) ile görüşme yapılmış ve maksimum görüşme sayısına ulaşılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemeindeki amaç; göreceli olarak küçük bir örneklem oluşturularak bu örneklem üzerinde çalışılan sorunsala taraf olabileceklerin farklılıklarını maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerin neticesinde ulaşılan verilerin nitel araştırma yaklaşımları arasında bulunan betimsel analiz yaklaşımı ile analiz edilmiştir (20.12.2019). Bu yaklaşıma göre toplanan veriler görüşme soruları dikkate alınarak özetlenip daha sonrada yorumlanır. Betimsel analizde görüşülenlerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtarak doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilir. Bu analiz türünün amacı, elde edilen verileri düzenleyerek ve yorumlayarak okuyucuya sunmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Verilerin analizinde, çalışmanın teorik kısmında hazırlanan görüşme soruları sırasıyla yazılarak, her bir soruya katılımcılardan alınan yanıtlar değerlendirilerek soru ifadelerinin hemen altında açıklanmıştır.

D. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma kapsamında katılımcılara (YMM ve SMMM) yöneltilen sorular ve katılımcıların bu sorulara vermiş oldukları cevaplar analiz edilerek şu şekilde sunulmuştur.

1.SORU: Kendinizi kısaca tanıtabilir misiniz?

Çalışmada 3'ü YMM ve 11'i SMMM' den oluşan toplamda 14 mali müşavir ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılar demografik özellikleri açısından değerlendirilecek olursa; yalnızca 1'i kadın olup, yaş aralığı ise 45-65 yaş arasında değişmektedir. Eğitim düzeyi açısından bakılırsa; 12'sinin lisans, 2 kişinin ise lise mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamının kendi bürolarının olduğu ve iş tecrübelerinin 20 ile 27 yıl arasında olduğu gözlemlenmiştir.

2.SORU: Elektronik Serbest Meslek Makbuzu (e-SMM) Uygulamasını nasıl algılıyorsunuz?

Katılımcıların ortak görüşü uygulamanın genel anlamda olumlu olduğu ve teknolojiden kaçışın olmayacağı yönündedir. Gelişmiş ülkelerin 80'li 90'lı yıllarda geçmiş olduğu ancak Türkiye'nin geç kaldığı düşünülmektedir. Aynı zamanda uygulamanın kayıp kaçığı, vergi kaçakçılığını önleyeceği, fatura ve fişleri görme kolaylığı sağlayacağı, giderlerin de daha iyi tespit edilmesi açısından güzel bir uygulama olduğu görülmektedir. Ayrıca baskı, arşivleme, depolama ve kargolamanın neden olduğu mali yükleri ortadan kaldıracığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla kâğıt kullanımını azaltarak çevreyi korumaya yardımcı olacağı savunulmaktadır. Muhtemel hataları en aza indirerek hızlı, güvenilir ve kolay işlem sürecinin sunulacağı ifadeleri de yer almaktadır. Ancak bu uygulamaya geçişin altyapı yetersizliği ve mali yükünden dolayı uygulama noktasında bazı zorlukların yaşanacağı yönünde tereddütlerin olduğu görülmektedir.

3.SORU: Elektronik Müstahsil Makbuzu (e-MM) Uygulamasını nasıl algılıyorsunuz?

Görüşmede, mali müşavirler e-MM uygulamasının mükellefler ve dolayısıyla mali müşavirler açısından zor ve sıkıntılı bir süreç olduğunu düşünmektedirler. Bu zorlukların müstahsil makbuzunun kesildiği ortamdan ve donanım yönünden yetersiz olunmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Çünkü uygulamanın tarlada çiftçiler tarafından gerçekleştirileceği için uygulama alanında zorluklar yaşanacağı belirtilmektedir. Bazı mali müşavirler ise değişen teknolojik koşullara uyum sağlamak gerektiğini, çiftçilerin ellerindeki teknolojik aletleri kullanıp sisteme en hızlı şekilde ayak uydurması gerektiğini düşünmektedirler.

4.SORU: Elektronik Defter Beyan Sistemi kullanımını nasıl algılıyorsunuz?

Katılımcıların büyük çoğunluğu elektronik beyan sistemi uygulamasına geçilmesi hakkında başlangıçta endişeleri olmasına rağmen uygulamaya geçildikten sonra çok kolay ve faydalı bir uygulama olduğunu ifade etmektedir. Defter saklama ve arşivlemeyi ortadan kaldırarak hem elektronik ortamda kolay işlem yapmayı hem de işgücü ve zamandan tasarruf edilmesini sağlayacağı ifadelerine yer vermektedirler. Ayrıca uygulamaya geçilmesiyle birlikte faturalar sistem üzerinden kesilerek sistemin sürekli ilgilileri bilgilendirmesi ile naylon fatura ve vergi kaybı azalmakta, vergilendirmede adalet sağlanmakta ve dolaylı vergi oranları azalmaktadır. Dolayısıyla e-Beyan Sistemi Uygulamasına

geçilmesiyle birlikte ekonomi kayıt altına alınmaktadır. Ancak bu olumlu düşüncelerin yanında uygulamaya geçilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşılacağı düşünülmektedir. Ortaya çıkması düşünülen güçlükler; altyapı yetersizliği, sektörlerin teknik açıdan hazır olmaması ve daha önceden bir bilgi birikimine sahip olmamaları şeklindedir.

5.SORU: Söz konusu güncel uygulamaları cari dönemde uygulamaya geçildiğinde karşı karşıya kalabileceğiniz temel güçlükler ve fırsatlar nelerdir?

Katılımcıların cevapları doğrultusunda fırsatlar şu şekildedir:

- Vergi yükünde adaletsizliğin önüne geçilmesini sağlayacağı,
- Kâğıt israfını önleyeceği,
- Çığa ayak uydurmamızı sağlayacağı,
- Hızlı erişim sağlar ve zaman kaybını önleyeceği,
- Elektronik ortamda kolay işlem yapma ve işgücü tasarrufu sağlayacağı,
- Mükelleflerin muhasebeci ihtiyacının artacağı ve muhasebeciler açısından artan iş yükünün fırsat olacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların cevapları doğrultusunda tehditler ise şu şekildedir:

- Mükelleflerin bilgi yetersizliğinden dolayı mali müşavirlerin iş yükünün artacağı,
- Altyapı yetersizliğinden dolayı zaman ve maliyet unsurunu olumsuz yönde etkileyeceği,
- Mükelleflerin bilgilendirilmesi aşamasında büyük sıkıntıların yaşanabileceği (mükelleflerin ek maliyetlere karşı mali müşavirlerin fırsatçılık yaptığını düşünmeleri),
- Vergi kaçakçılığı yapanlar açısından tehdit unsuru oluşturabileceği düşünülmektedir.

6. SORU: Dijital dönüşüm Mali Müşavirlik mesleğini nasıl etkilemiştir?

Katılımcılarla yapılan görüşmeler doğrultusunda dijital dönüşüm süreci olumlu gibi görünse de mali müşavirlik mesleği açısından uygulamanın çeşitli olumsuz yanlarının olduğu da tespit edilmiştir. Mükelleflerin yeterli bilgiye sahip olmaması, işi tam anlamıyla bilmemesi, mali müşavirlerin iş yükünü ve stresini artırmıştır. Bu artan iş yüküne rağmen, eski sistemde daha fazla kişi ile çalışırken yeni sistemde daha az kişi ile çalışılmaya başlanmış ve dolayısıyla gelişen teknoloji ile birlikte işsizlik artmıştır. İlerleyen zamanlarda dijitalleşme sürecine tam olarak geçiş yapıldığında da gelişen teknolojiyle birlikte mali müşavirlik mesleğinin ortadan kalkacağı ancak bunun yanında mali müşavirlerin danışmanlık hizmeti, proje üretme işleri, bilirkişilik, uzmanlık gibi çeşitli alanlara yönelmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Yukarıdaki ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde söz konusu güncel uygulamaların teorik olarak olumlu ancak alt yapı yetersizliği ve

uygulanmaya yeni geçilmesi nedeniyle mükellefler ve mali müşavirler açısından bir tedirginlik ve endişe olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu uygulamalar zamanla kullanım alanı yaygınlaştıkça işleri kolaylaştıracağı ve daha sistemli bir döneme geçileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda teknolojiden kaçışın olmayacağı, teknolojinin artık bir gereklilik olduğu algısının yaygınlaşacağı ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Endüstri 4.0, teknolojinin önem kazanmasını ve dijital dönüşüm sürecine geçiş yapılmasını sağlamıştır. Gelişen bilgi teknolojisi beraberinde muhasebe uygulamalarının elektronik ortamlarda gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu çalışmada, dijital dönüşüm süreci Endüstri 4.0 çerçevesinde elektronik muhasebe belgelerinden; Elektronik Serbest Meslek Makbuzunu (e-SMM), Elektronik Müstahsil Makbuzunu (e-MM), Elektronik Defter Beyan Sistemini ve mali müşavirlik mesleğinin üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde; dijitalleşme sürecinin beraberinde getirdiği uygulamaların ülkemizde yeni olması ve uygulanma sürecinde endişelere yer vermesine rağmen genel anlamda olumlu karşılandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Belgelerin elektronik ortamda kayıt altına alınması, başta vergi kaçakçılığının önlenmesi olmak üzere, gereksiz işlem yüküne son vererek maliyet ve zaman tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca baskı, arşivleme, depolama ve kargolamanın neden olduğu mali yükleri ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla kâğıt kullanımını da azaltarak çevreyi korumaya yardımcı olmaktadır. Dijitalleşmenin sağladığı bu fırsatlara karşın mali müşavirler uygulamanın altyapısı oluşana kadar birtakım güçlüklerle karşılaşılacağı tespit edilmiştir. Söz konusu güçlükler, mükelleflerin yeterli bilgiye sahip olmaması ve değişime direnç göstermesi gibi farklı sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca dijitalleşmenin artması ile gündeme gelen güncel uygulamalar (E- SMM, E- MM, E-Defter Beyan Sistemi) mali müşavirlik mesleğinin zamanla kaybolacağı ve farklı alanlara danışmanlık hizmeti, proje yönetimi, birikmişlik vb. yöneleceği sonucuna ulaşılmıştır. Daha önce yapılan araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında; Can ve Kıymaz (2016)'ın perakendecilik sektöründe yaptığı çalışmada dijital teknolojilerin, kullanılan firmalar açısından yeterli olmadığı daha da geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Çalışmanın farklı bir sektörde yapılmasına rağmen bu çalışma ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bir başka benzer çalışma ise Buritt ve Christ (2016) tarafından yapılan Endüstri 4.0'ın önemli parçalarından olan verimlilik ve asgari maliyet kavramlarının geliştirilmesinin gerektiği sonucuna ulaşılan çalışmadır. Erturan ve Ergin (2018)'in çalışmasında da Endüstri 4.0'ın geleneksel muhasebe tanımının yerine "finansal veri bilimcisi" ifadesine doğru yöneldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonucun yapılan araştırmada tespit edilen mali müşavirlik mesleğinin yerini zamanla farklı alanlara bırakacağı sonucu ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Şeker ve Safa (2021) tarafından yapılan çalışmada ise dijital muhasebe uygulamalarına yönelik SMMM'lerin algıladıkları faydanın, kullanma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşıldığı görülmekte olup bu farklılığın farklı dönemde, farklı bir analiz yöntemi ile yapılmış olmasından kaynaklı olabileceği ifade edilebilir.

Araştırma kısıtlılıkları; araştırmanın gerçekleştirildiği dönemde söz konusu uygulamaların geçiş ve başlangıç sürecinde olması, dolayısıyla da geçişin tam olarak uygulanmaya başlanmamasıdır. Başka bir kısıt ise bazı katılımcıların yapılan bu yenilikleri geleneksel yaklaşımla devam ettirmek istemeleridir. Ayrıca Nevşehir ilinde yapılmış olması nedeniyle katılımcıların ve katılımcılarında mükelleflerinin

sınırlı sayıda olduğu diğer bir kısıtlılıktır. Araştırma kısıtlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, ileriki dönemlerde daha büyük illerde ya da tam anlamıyla entegre olmuş firmaların mali müşavirleri ile görüşmeler yapılarak, görüşme sonucunda farklı analiz yöntemleri veya nitel analizler ve değerlendirmeler yapılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekli değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- Arslan, M. C., & Karkacier, A. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde yönetim muhasebesinin geleceğini etkileyen faktörlere kavramsal bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 430-442.
- Burritt, R., & Christ, K. (2016). Industry 4.0 and environmental accounting: A new revolution?. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 1(1), 23-38.
- Can, A. V., & Kıymaz M. (2016). Bilişim teknolojilerinin perakende mağazacılık sektörüne yansımaları: Muhasebe departmanlarında endüstri 4.0 etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (CİEP Özel Serisi), 107-117.
- Erturan, İ. E., & Ergin, E. (2018). Muhasebe mesleğinde dijitalleşme: Endüstri 4.0 etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(72), 153-165.
- Henriette, E., Feki, M., & Boughzala, I. (2015). The shape of digital transformation: A systematic literature review. *MCIS 2015 Proceedings*, 431-443.
- <https://ebelge.gib.gov.tr>
- <https://www.defterbeyan.gov.tr>
- Kurt, A. S. (2020). Dijital dönüşümün ekonomiye etkileri: Türkiye Ekonomisi'ne yansımaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 3083-3109.
- Pan, M., Sikorski, J., Kastner, C. A., Akroyd, J., Mosbach, S., Lau, R., & Kraft, M. (2015). Applying industry 4.0 to the Jurong Island eco-industrial park. *Energy Procedia*, 75, 1536-1541.
- Qin, J., Liu, Y., & Grosvenor, R. (2016). A categorical framework of manufacturing for industry 4.0 and beyond. *Procedia cirp*, 52, 173-178.
- Rübmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P., & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. *Boston Consulting Group*, 9(1), 54-89.
- Sayer, S., & Ülker, A. (2014). Ürün yaşam döngüsü yönetimi. *Mühendis ve Makine*, 55(657), 65-73.
- Schuh, G., Potente, T., Wesch-Potente, C., Weber, A. R., & Prote, J. P. (2014). Collaboration mechanisms to increase productivity in the context of industrie 4.0. *Procedia CIRP*, 19, 51-56.
- Şeker, Y., & Safa, H. O. Ş. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe uygulamalarını kullanımlarına ilişkin bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 953-972.
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Tektüfekçi, F. (2019). Endüstri 4.0 kapsamında dijital dönüşümün güncel elektronik muhasebe uygulamalarına yansımaları ve pragmatik yaklaşım olarak mali mühendislik. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(1), 43-56.
- Tutar, S. (2019). Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine olası etkileri. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 323-344.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.

Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar. *Sakarya University Journal of Science*, 22(2), 546-556.



TÜRKİYE'DE KETEN ÜRETİMİ VE KARAKTERİSTİK KETEN DOKUMALARIN DURUMU*

 Güven ŞAHİN^a

 Burak YILDIZ^b

Özet

Dünyanın en eski tarım ürünlerinden biri olan ve medeniyetimiz boyunca kullanılmış ketenin (*Linum usitatissimum* L.) önemi belli dönemlerde artmış belli dönemlerde ise gerilemiştir. Ketenin zirai ile buna bağlı sınai ve ticari değeri zaman zaman değişmiş olsa da asla bütünüyle terkedilmemiştir. Nitekim bitkinin hem tohumlarının hem de liflerinin ayrı ayrı ticari değeri haiz oluşu keteni ayrıca cazip kılmaktadır. Günümüz modern Türkiye'sinde de söz konusu tarım ürünü Frigler döneminden Osmanlı İmparatorluğuna değin gelmiş geçmiş tüm medeniyetlerde türlü şekillerde değerlendirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise keten konusunda istikrarsız bir gelişim süreci yaşanmış ve son yıllarda neredeyse zirai anlamda bütünüyle ortadan kalkmıştır. Öte yandan 2018'den itibaren keten ve kenevir (kendir) ile ilgili yeniden kayda değer girişimler gerçekleşmiştir. Ekiminin teşviki, geleneksel dokumaların (Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi gibi) yeniden üretilmesi gibi hususlarda bu alanda lokal ölçekli gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca karakteristik dokumaların moda tasarımı da kullanılarak konuya ulusal ve uluslararası ölçekte dikkat çekici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada yeniden gündeme taşınan ketenin ziraat alandaki durumunun ortaya konması ve geleneksel dokumalarla keten ziraatının bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda da Türkiye'de keten ziraatı, karakteristik keten dokumalarının durumu ve faaliyetin sosyo-ekonomik boyutu ele alınmıştır. Bu kapsamda da Kocaeli ve Sinop'ta saha çalışmaları yapılmış ve faaliyetin tarladan – tasarıma kadar olan süreci yerinde izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Keten, (*Linum usitatissimum* L.), Doğal lif, Karakteristik dokumalar, Coğrafi işaret, Sinop, Kocaeli



FLAX PRODUCTION STATUS AND CHARACTERISTICS OF LINEN WEAVING IN TURKEY

Abstract

Flax, one of the world's oldest agricultural products, used throughout our civilization and its importance (*Linum usitatissimum* L.) declined at certain times and increased in certain periods. Although the agricultural and related industrial and commercial value of linen changed from time to time, it was never completely abandoned. Indeed, the fact that both the seeds and the fibers of the plant have commercial value make the flax additionally attractive. Agricultural product in question in today's modern Turkey was evaluated in all

* Bu makalenin bir bölümü 19 – 20 Kasım 2020 Tarihli "Tekstil, Moda, Sanat ve Tasarım Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^a Dr. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya ABD., guwen_sahin@hotmail.com

^b Coğrafya Öğretmeni, Mahmut Gökmen Anadolu İmam Hatip Lisesi, birtenburakyildiz@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 10.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 11.03.2022

kinds of forms in all civilizations ever from the period Phrygian to the Ottoman Empire. In the Republican Period, an unstable development process has been experienced in the field of flax and has disappeared almost completely in the agricultural sense in recent years. On the other hand, since 2018, remarkable attempts have been made regarding flax and hemp. Locally scaled developments have taken place in this area, such as the promotion of planting and the reproduction of traditional fabrics (such as Ayancık Linen Cloth and Kandıra Cloth). In this study, it is aimed to reveal the situation of flax, which has been brought to the agenda again, in the field of agriculture and to evaluate the traditional weaving and flax agriculture in a holistic way. In addition, drawing attention to the issue on a national and international scale by using the characteristic fabrics in fashion design is also a remarkable development. In this study, flax cultivation in Turkey, the characteristics of woven linen and the socioeconomic status of activity have been discussed. In this context, field studies were conducted in Kocaeli and Sinop and the process of the activity from the field to the design was monitored on site.

Key Words: Flax, (*Linum usitatissimum* L.), Natural fiber plants, Characteristic fabrics, Geographical indications, Sinop, Kocaeli



Giriş

Gelişen teknoloji, artan nüfus, doğal kaynakların hızla tüketimi ve en önemlisi de tüm bunlara bağlı olarak ortaya çıkan çevresel sorunlar, özellikle zirai anlamda yeni arayışları zorunlu kılmıştır. Nitekim su kaynaklarının korunması, toprak kirliliği, dengeli beslenme, endüstriyel üretim (Gübre sanayi, tekstil, yağ sanayi, konserve üretimi, alkollü ve alkolsüz içecek üretimi gibi), başta sürdürülebilir kırsal kalkınma olmak üzere her alanda sürdürülebilirliğin esas alınması gibi pek çok küresel öneme haiz konu, doğrudan tarımsal faaliyetlere dayalıdır. Bu açıdan tüm insanlığı ilgilendiren ve de küresel iklim değişikliği ile etkisini pek çok alanda hissettiren olaylara karşı da harekete geçmek adına günümüz zirai alışkanlıklarının ivedilikle değiştirilmesi gerekmektedir. Tekstil sektörü ise bu noktada tarladan hazır giyim sanayine değin bütünüyle yeniden gözden geçirilmesi gereken bir sektörler zinciridir.

Doğal lif bitkileri kapsamında pamuk başta olmak üzere keten, kenevir (kendir), jüt, rami, sisal, kapok, abroma, rafya ve lif kabağı gibi çok sayıda bitki sayılabiliyor olsa da özellikle tekstil sanayi ile başlayan Endüstri Devrimi ile birlikte pamuğun ezici üstünlüğü tartışılmaz bir hal almıştır. Gerçekten de 18. yy.'a kadar Eski Dünya'nın kuzeyinde yün ve keten, Ortadoğu ve güney Asya'da ise pamuk temel lif malzemesini oluşturmaktaydı (Orsenna, 2008, s. 14). Önceleri hayvansal lifler dokumacılığın temelini teşkil ediyorken zamanla pamuk başta olmak üzere bitkisel lifler dokuma endüstrisine egemen olmuşlardır (Bulut, 2006, s. 217). Doğal bir lif bitkisi olarak pamuğun cazip yönleri, kısa sürede diğer lif bitkileri aleyhinde bir durum ortaya çıkarmış, hem zirai hem de endüstriyel anlamda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimden en çok etkilenen lif bitkilerinden biri de ketendir.

Keten (*Linum usitatissimum* L.), en eski tarım ürünlerinden biri olması yanı sıra yapılan arkeolojik çalışmalar ketenin ilk lif bitkilerinden biri olabileceğini ortaya koymuştur. Anadolu bu anlamda bir kısım yabani keten türlerinin anavatanı içerisinde yer almakla beraber ketenin ilk olarak kültüre alındığı sahanın da bir parçasını oluşturmaktadır. Zira yine arkeolojik çalışmalarla Anadolu'nun farklı yerlerinde dünya tekstil tarihine yön verecek keten kalıntıları ele geçirilmiştir. Bu çalışmanın da odağını oluşturan

keten ile ilgili olarak Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden günümüze değin gelen noktada keten üretimiyle ilgili yaşanan değişim ele alınmıştır. Bu kapsamda konu zirai boyutu yanı sıra iktisadi, coğrafi ve folklorik yönleriyle de incelenmiştir. Günümüzde geleneksel keten dokumaların çoğu yerde tamamıyla ortadan kalktığı, bir kısmında ise birkaç tezgâhla sınırlı kalan üretim noktasında neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Örnek olarak da coğrafi işaret kapsamındaki Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi ele alınarak hammadde tedarikinden üretim sürecine, pazarlamadan elde edilen yeni tasarımlara kadar konu bir bütün olarak ele alınmıştır.

A. Ketenin Genel Özellikleri

Keten, kültürü yapılan en eski tarım ürünlerinden biri olması yanı sıra ilk olarak kullanılan bitkisel lif olduğu yönünde de bulgular söz konusudur. Yapılan çalışmalar bitkinin Neolitikten beri kullanıldığını kanıtlamıştır. Gürcistan’da 1996’daki kazılarda Dzudzuana Mağarası’nda 30.000 yıllık boyalı keten lif kalıntılarının bulunmuş olması sadece tekstil tarihi için değil bütün bir medeniyet tarihi açısından emsalsiz kanıtlar olarak gösterilmektedir (Sudarshan vd., 2017, s. 1; Şahin, 2019, s. 1750; Weiss & Zohary, 2011, s. 250). Ketenin M.Ö. 5000’lerde Irak ve İran’da kültüre alındığı (Barber, 1991, s. 12; Diederichsen & Hammer, 1995, s. 263) yanı sıra Münbit Hilal merkezli olmak üzere daha geniş bir alan olarak Akdeniz Havzası’nın doğusu ile Hindistan arasındaki saha da işaret edilmektedir (Dash vd., 2017, s. 1429). Eldeki verilerden hareketle ketenin kültür tarihimizde en yakın tahminlerle 7000 yıllık bir mazisi bulunmaktadır.



Fotoğraf 1. Hasat Edilmiş Liflik Keten Saplari – Eğrilmiş Keten Mamulü İp – Keten Tohumları

Keten, Linaceae ailesinin *Linum* cinsine ait olup bu cinse ait toplamda 230 tür bulunmaktadır. Bitkinin başlıca yayılış alanı Anadolu, Balkan Yarımadası ve Kuzey Amerika'dır (Hall vd., 2016, s. 159). Türkiye'de ise toplamda 25'i endemik olmak üzere 53 tanımlanmış keten taksonu bulunmaktadır (Öksüz vd., 2015, s. 125). Tek yıllık bir bitki olan kültür keteni (*Linum usitatissimum* L.), kavuzlarının kendiliğinden açılmasıyla karakterize edilmektedir. Lif eldesi amacıyla yetiştirilen çeşitler 120 cm.'e kadar boylanmakta, sap kalınlığı da 2 – 3 mm. civarındadır. Kültürü yapılan ketenin özellikle de lif amaçlı yetiştirilen çeşitlerde çiçekler soluk mavi renkte olup aynı familyaya ait pek çok türün mavi ve tonları, lila, sarı, beyaz, pembe renkli çiçekleri bulunmaktadır. Bitkinin kapsülleri (Meyvesi) 5 – 12 mm., keten tohumları ise 3.5 ila 7 mm. arasında değişen uzunluktadır (Şahin, 2020, s. 121). Ketenin gelişiminin 90 ila 120 gün gibi kısa sürede tamamlaması aynı yerden ikinci ürünün alınması açısından da bitkinin önemli bir özelliğidir. Ketenin ideal bir münavebe bitkisi olması da üretici lehine dikkat çekilmesi gereken önemli bir diğer avantajıdır.

Keten, değişen çevre koşullarına pamuk ve jüte kıyasla çok daha kolay adapte olmaktadır. Bu da son yıllarda etkisini daha da şiddetli bir şekilde hissettiren ekstrem hava olayları karşısında ketenin çok daha tercih edilebilir bir bitki olmasını sağlayacak avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel iklim

değişimi etkilerinin çok daha hissedilir olduğu bu son yıllarda, zirai alışkanlıkların değiştirilmesinde ketenin bu avantajı daha da öne çıkartılmalıdır.

Keten hem yazlık hem de kışlık yetiştiriciliği yapılabilen bir tarım ürünüdür. Bitkinin çok yüksek sıcaklıklara ve soğuğa tahammülü yoktur. Özellikle lif amacıyla yapılan yetiştiricilikte bitki için yüksek sıcaklıklar ve kuraklık istenmeyen bir durumdur. Nem ise keten yetiştiriciliği için önemli bir iklim elemanı olup bu anlamda özellikle serin, sık yağışlı, sahil kesimler lif amaçlı yetiştiricilik için çok idealdir. Sayılan şartlar bakımından geçmişten beri Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere Marmara Bölgesi ve Geçit Kuşakları önemli liflik keten yetiştirilen sahalar olarak öne çıkmışlardır.



Fotoğraf 2. Keten Lifler (A) ve Keten Dokumalardan Yapılmış Çeşitli Ev Tekstili Ürünleri (B)

Keten hem tohum hem de lif elde edilmesi amacıyla yetiştirilen çok boyutlu bir bitkidir. Çalışma önemimiz olan keten lifi, çoğu bitkisel life kıyasla (Kenevir, rami, jüt, Manila keneviri) üstün vasıflı (Lif inceliği ve sağlamlık başta olmak üzere) özelliğiyle dikkat çekmektedir. Keten sapı % 16 ila 24 civarında, bazı çeşitlerde % 34 – 37 oranında lif verebilmektedir (Arslanoğlu vd., 2017, s. 54; Yılmaz & Uzun, 2019, s. 8). Keten lifi uzun yıllar hem kıyafet hem de çeşitli ev tekstili ürünlerde yaygın bir şekilde kullanılan kanvas (Canvas) kumaşı, halat, yelken, ip, çuval, çadır bezi, itfaiye hortumu, kilim, paspas gibi yer yaygıları gibi ürünlerde de yaygın olarak kullanılmıştır. Keten lifinin, yün, ipek, jüt ve pamukla karışımı da çok iyi sonuç vermektedir (Dash vd., 2017, s. 1430). Keten liflerinin kenevir lifine kıyasla daha yumuşak ve de ince olması elde edilen kumaşların da daha yumuşak bir dokusu olmasını sağlamaktadır ki bu özelliği ile de kenevire kıyasla daha fazla iç ve dış giyim ürünlerinde kullanılmış ve de kullanılmaktadır. Pamuğa kıyasla ise daha parlak ve sağlam olması yanı sıra pamuk elyafı % 6 – 8 oranında nem taşıyabilirken, ketende bu oran % 8 – 12'dir (Berkol, 2008, s. 66). Keten liflerinin iyi boya tutması ve doğal boyar bitkilerle de iyi sonuç vermesi bir diğer olumlu yönüdür.

Keten lifinin dokumada kullanımı ve bu dokumalardan kıyafet yapımı esasında coğrafi şartlara bağlı olarak ihtiyaçtan doğmuştur. Nitekim keten dokumalar teri emme özelliği aynı zamanda vücudun hava almasını sağladığından özellikle sıcak bölgelerdeki insanlar için büyük konfor sağlamıştır. Keten dokumaların genel olarak pamuklu dokumalara karşı çok daha dayanıklı olması yelken başta olmak üzere çeşitli dokumalarda uzun yıllar rakipsiz bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır (Doğanay & Coşkun, 2012, s. 254). Keten kumaşın, özellikle de dış giyim tasarımlarda, en büyük dezavantajı kırıksık yapısı ve

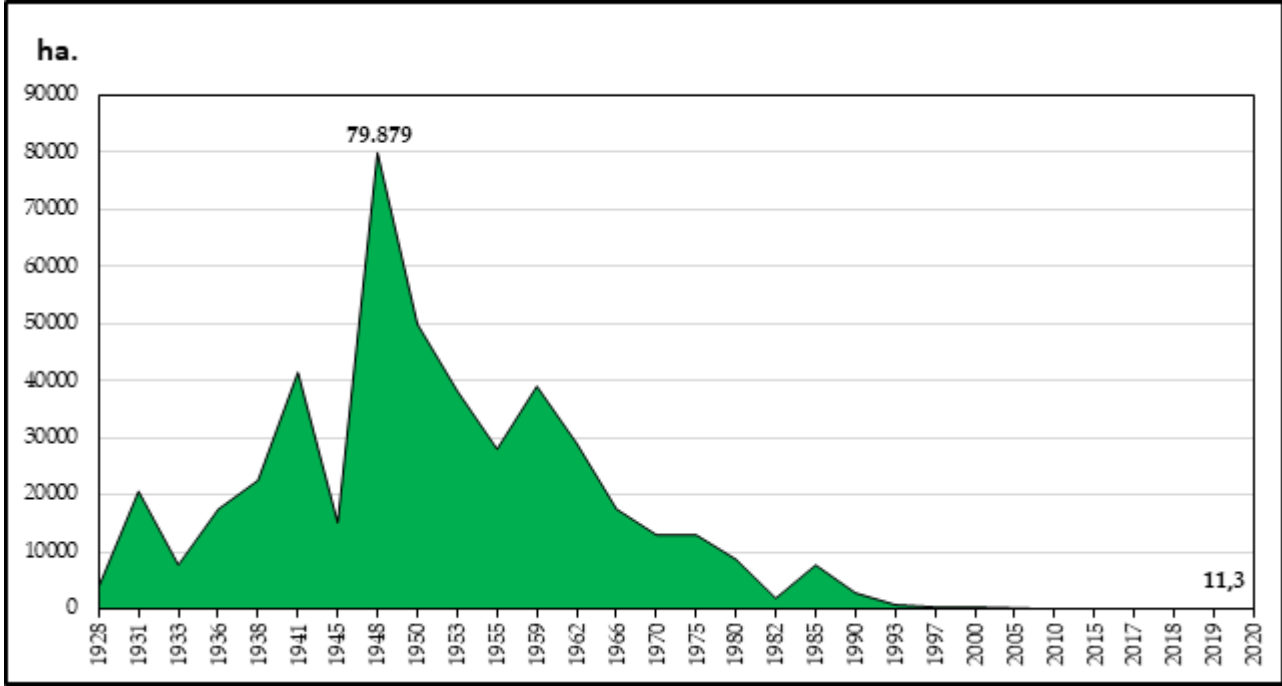
ütü tutmaması ya da çok zor tutmasıdır. Ayrıca keten lifinin pamuktan çok daha dayanıklı olmasına karşın elastikiyet açısından daha zayıf olması pamukla rekabetini güçleştirmiştir.

Son olarak 2020 itibariyle dünya keten üretim durumuna baktığımızda toplam 285.418 ha. alanda toplam 976.113 ton lif keten üretimi gerçekleşmiştir (FAO, 2022). Aynı yıl liflik keten üretiminin % 76.4 gibi çok büyük bir kısmı Fransa'da gerçekleşmiştir (745.570 ton). Burayı sırasıyla Belçika (81.660 ton), Belarus (47.778 ton), Rusya Federasyonu (39.262 ton), Çin (23.909 ton) ve Birleşik Krallık (14.773 ton) takip etmektedir (FAO, 2022). Söz konusu bu 6 ülkenin toplam lif keten üretimi (952.952 ton), dünya toplam üretiminin % 97.6'sına karşılık gelmektedir. Bu noktada da liflik keten üretiminin Avrupa merkezli bir yoğunluk gösterdiği, burası dışında Çin'de de belli bir üretimin yapıldığı anlaşılmaktadır.

B. Türkiye'de Lif Keten Üretimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında her ne kadar keten ziraatı geniş bir yayılış gösterse de zamanla önemli ölçüde gerilemiştir. 1909 itibariyle toplam 15.418 hektar alandan 3.925 ton tohum ve 2.921 ton lif elde edilmiştir. Üretilen lifin büyük bir kısmı (1.548 tonu) Bolu'dan, 547 tonu Kütahya'dan ve 157 tonu da Kocaeli'nden sağlanmıştır. 1913'e gelindiğinde ekim alanı biraz daha daralarak 12.651 ha. olmuş, buna karşılık üretim önemli ölçüde artarak lifte 10.987 ton, tohumda ise 8.209 ton olmuştur. Lif üretiminde Konya (2.868 ton), Bolu (694 ton), Kırklareli (588 ton), Gelibolu (479 ton), Tekirdağ (434 ton) ve Kastamonu (418 ton) öne çıkan vilayetler olmuştur (Güran, 1997). I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'te ise ekim alanı bir miktar daha daralarak 12.019 ha. olmuş, 5.066 ton tohum ve 1.666 ton da lif elde edilmiştir. Lif üretiminde yine Konya 686 tonla ilk sırada yer almıştır (Güran, 1997).

Türkiye'de lif sağlamak amacıyla yapılan yetiştiricilik kapsamında ekim alanları Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli değişiklik göstermiştir. Grafik 1'de görüldüğü üzere 1928'den 2018'e kadar istikrarlı bir gelişimden bahsetmek mümkün değildir. İlk olarak 1928'de 3.900 ha. alanda keten ekimi yapılmış, kısa bir süre sonra keten ekim alanı 20.600 hektara çıkmışsa da 1933'te tekrar gerileyerek 7.718 ha. olmuştur (Grafik 1). Takip eden yıllarda kısa süreli de olsa alanı genişleyen keten, 1941'de 41.431 ha. alanda yetiştirilmişse de 1945'te alanı büyük oranında daralarak 15.091 ha. olmuştur. 1948 yılında ise tarihinin en geniş ekim alanına ulaşan keten 79.879 ha. alanda ekilmiş fakat sonrasında hızlı bir daralma sürecine girilerek 1955'te 28.000 ha., 1962'de 29.000 ha. ve 1970'te de 13.000 ha. alanda yetiştirilmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren keten ekim alanında kısa süreli de olsa bir genişleme söz konusu olmuşsa da 1990'dan itibaren alanı 5.000 ha.'ı dahi bulmamış, 1993'te 745 ha., 2000'de 320 ha., 2010'da 10 ha., 2015'te 1.5 ha. ve 2018'de de 5 ha. alanda (Afyonkarahisar – Çay) ekimi gerçekleşmiştir. 2018'de Çay ilçesindeki çok sınırlı ekim ise esasında ticari manada değil deneme amaçlı yapılan ekimden ibaret olup Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) yansımışsa da fiilen bir girişim söz konusu olamamıştır. 2019'a gelindiğinde sadece 2.5 hektarlık alanda yetiştiricilik yapılmış, daha önceki yıllardan yapılan üretimlerden dolayı özellikle liflik keten stokları eritilemediğinden alan daralmıştır. 2020'ye gelindiğinde ise son yılların en geniş ekim alanı olan 11.3 hektara yükselmiştir (Grafik 1).

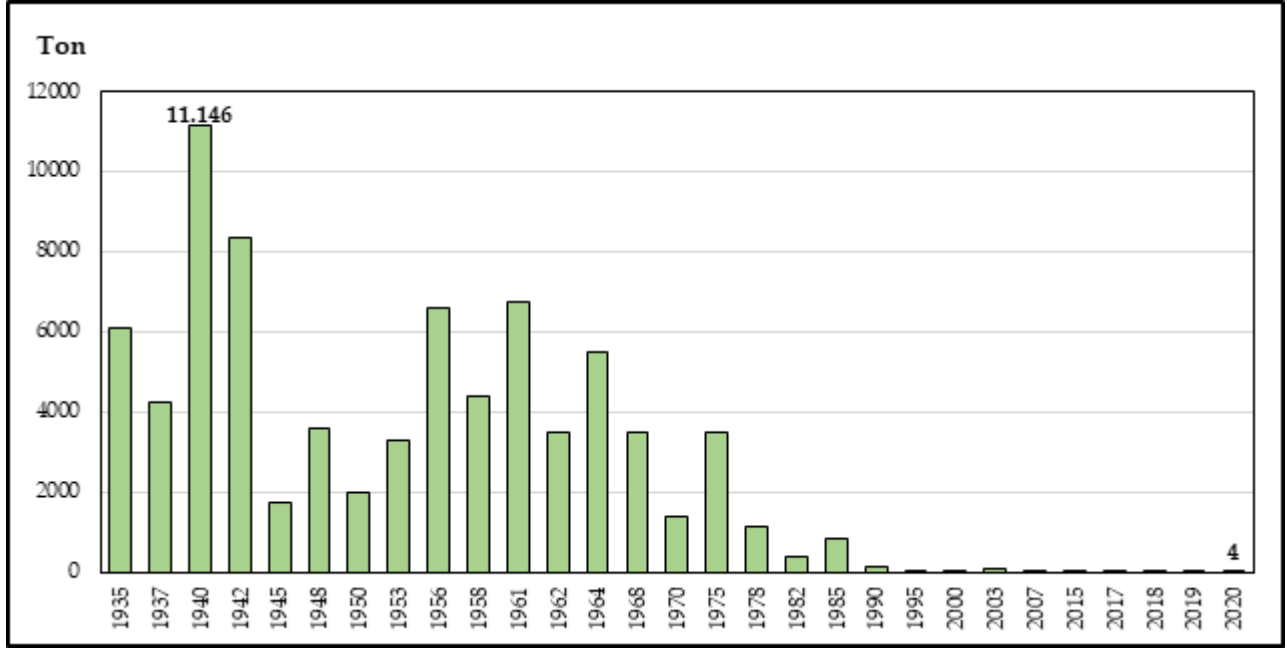


Kaynak: TÜİK, 2022.

Grafik 1. Türkiye’de Keten Ekim Alanlarının Değişimi (ha.)

Lif amacıyla yapılan keten üretimine baktığımızda söz konusu faaliyetteki genel istikrarsızlık bu alanda da çok net bir şekilde görülmektedir. 1940’ta Cumhuriyet tarihinin en yüksek üretim değeri olan 11.146 tonluk lif üretiminin ardından hızlı bir düşüş yaşanmışsa da 1950’lerin sonu ile 1960’ların başlarında 6.000 tonun üzerinde keten lif sağlanmıştır. 1975’ten sonra ise üretim hızlı ve sürekli biçimde gerilemiş, 2000’de 7, 2007’de 6 ve 2018’de de 3 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Ülkede 2012 – 2014 yılları arasında ise üretim gerçekleşmemiştir. Son yıllarda ise birkaç tonla sınırlı kalan üretim 2018’de 3, 2019’da 2 ve 2020’de de 4 ton gibi çok sınırlı miktarda gerçekleşmiştir (Grafik 2).

Keten üretim miktarının uzun bir periyotta durumunu incelediğimizde ilk olarak 1909 yılı verilerine baktığımızda toplam 15.418 hektar alandan 3.925 ton tohum, 2.921 ton lif elde edilmiştir. Üretilen lifin büyük bir kısmı (1.548 tonu) Bolu’dan, 547 tonu Kütahya’dan ve 157 tonu da Kocaeli’nden sağlanmıştır. 1913 yılına gelindiğinde ekim alanı biraz daralarak 12.651 ha. olmuş, buna karşılık üretim önemli ölçüde artarak lifte 10.987 ton, tohumda ise 8.209 ton olmuştur. Lif üretiminde bu defa Konya (2.868 ton) öne çıkmış, Bolu (694 ton), Kırklareli (588 ton), Gelibolu (479 ton), Tekirdağ (434 ton) ve Kastamonu (418 ton)’da ise kayda değer miktarlarda üretim gerçekleşmiştir (Güran, 1997). I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914’te ise 12.019 ha. alanda keten yetiştiriciliği yapılmış olup 5.066 ton tohum ve 1.666 ton da lif elde edilmiştir. Lif üretiminde yine Konya (686 ton) ilk sırada yer almıştır (Güran, 1997).



Kaynak: TÜİK, 2022.

Grafik 2. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Türkiye’de Lif Keten Üretim Miktarları

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise ülkenin bulunduğu şartlar göz önüne alındığında yine bu alanda istikrarlı bir üretimden bahsetmek mümkün değildir. 1950’de keten lif üretiminin Türkiye’deki dağılımına baktığımızda ülkenin özellikle batı yarısında daha yoğun bir şekilde gerçekleştiği dikkat çekmektedir (Şekil 1). Aynı yıl Türkiye’de 40 ilde lif üretilmiş olup bunların 14’ünde üretim 20 tonun, 9’unda da 10 ton ve altında gerçekleşmiştir. 1950 itibariyle Eskişehir 1.484 tonluk lif keten üretimiyle ilk sırada yer almış, bu ili sırasıyla Kocaeli (1.336 ton), Kırşehir (1.319 ton), Sinop (735 ton), Zonguldak (630 ton) ve Kastamonu (612 ton) izlemiştir. Sayılan illerden ilk üçü aynı zamanda ülke keten lif üretiminin yarısından fazlasını (% 57’sini) sağlamışlardır. Kocaeli, uzun bir süre keten lif üretiminde en önemli merkez olarak varlığını korumuş ve yakın yıllara kadar da bu durum devam etmiştir.



Şekil 1. 1950 Yılı İtibariyle Türkiye’de Keten Lif Üretim Miktarının İllere Göre Dağılımı

Son yıllara ait lif üretimi amacıyla yapılan keten yetiştiriciliğindeki duruma baktığımızda Türkiye’de faaliyet sadece birkaç ille sınırlı kalmış olup 1991’de Diyarbakır merkezli olmak üzere sadece 4 ilde yetiştiricilik yapılmıştır. Öte yandan Diyarbakır’daki üretimin tamamı tohum amaçlı olup diğer illerde hem tohum hem lif elde edilmesine yönelik faaliyet gerçekleşmiştir (Tablo 1). Buna göre aynı yıl ekim alanlarının büyük bir kısmı Kocaeli’de olup Kastamonu ve Sinop’ta da sınırlı ekim alanlarından 2’şer tonluk üretim gerçekleşmiştir. Öte yandan Sinop, diğer illerden farklı olarak dekara 100 kg. ürün elde edilmesiyle dikkat çekmiştir (Tablo 1). 2000’de ise lif amacıyla sadece Kocaeli’nde yetiştiricilik yapılmış ve 7 tonluk bir üretim gerçekleşmiştir. Türkiye’de bir süre faaliyet bütünüyle ortadan kalkmış olup son birkaç yılda hükümetin de yönlendirmesiyle kenevirle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Sinop bu anlamda merkez olarak öne çıkmışsa da beklenen gelişme olmamış, Afyonkarahisar’da ise resmi istatistiklere ÇKS’ye kayıt olunduğundan yansımışsa da fiilen bir üretim gerçekleşmemiştir. Sinop’ta hala keten yetiştiriciliğine yönelik faaliyet sürse de işlemeye yönelik altyapı yoksunluğundan ötürü faaliyette bir devamlılık beklenmemektedir. 2019 itibariyle de hem kenevir hem de keten işlemeye yönelik Amasyalı ve Sinoplu üreticiler arasında işbirliği gündeme gelmiş olup kenevir işleme sanayinin keten işlemeye yönelik düzenlemelerle her iki ürünün işlenmesinde kullanılması görüşmeleri devam etmektedir. Son olarak 2020’de Sinop’ta 32 da. alanda keten ekimi yapılmış ancak sadece 12 dekar hasat edilebilmişse de bu hasattan kayda değer bir üretim sağlanamamıştır. En dikkat çeken gelişme ise Yozgat’ta yaşanmış ve aynı yıl 46 da. alanda keten hasadı yapılarak 2 ton lif keten üretimi yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Son Yıllara Ait Türkiye'deki Keten Yetiştiriciliğinin İller Ölçeğindeki Değerleri

Yıl	İller	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Verim (kg/da.)
1991	Kocaeli	2.620	40	15
	Kastamonu	50	2	40
	Sinop	20	2	100
2000	Kocaeli	900	7	8
2018	Afyonkarahisar	50	3	60
2019	Afyonkarahisar	25	2	80
	Yozgat	46	2	43
2020	Afyonkarahisar	35	2	80
	Sinop	32	0	0

Kaynak: TÜİK, 2022.

Son olarak keten ziraatiyle elde edilen keten lifinin uluslararası pazarlardaki durumuna baktığımızda üretim konusunda da bahsedildiği gibi keten lifi üretiminin merkezi olan Avrupa, küresel lif keten menşeli ürünlerin imalının de % 80'ini sağlamaktadır. Günümüzde 14 AB üyesi ülkede 10.000 civarında keten endüstrisine yönelik işletme faaliyetlerini sürdürmektedir (Şahin, 2020, s. 142). Bu kapsamda Fransa (Normandiya), Hollanda ve Belçika üçlüsü lider konumda olup söz konusu ülkelerde keten yetiştiriciliği ve keten ürünler endüstrisinin gelişmesi devlet eliyle de desteklenmektedir. 2015 – 2020 yılları arasında lif keten ve keten ipliği ithalat ve ihracat değerlerine baktığımızda ise re-export (Tekrar ihracat) nedeniyle ihracat değerlerinin ithalat değerlerinden yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 2). 2019 yılı sonu ve 2020 yılı değerleri ise küresel çapta etkili olan COVID-19 salgını nedeniyle yaşanan aksaklıklar nedeniyle gerilemelerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Öte yandan genel olarak 2015 – 2019 arasında dünya çapında 450 – 500 bin tonluk bir keten ticaret hacminden bahsedebiliriz. Benzer şekilde 45 – 50 bin ton aralığında da keten iplik ticareti söz konusudur. Fakat genel manada söz konusu ürün grubu için küresel ticaretin gerileme eğiliminde olduğunun da belirtilmesi gerekir.

Tablo 2. 2015 – 2020 Yılları Arasında Dünya Çapında Gerçekleşen Keten Lifi ve İpliği Ticareti (Ton)

Yıllar	İthalat		İhracat	
	Lif*	Keten İplik	Lif*	Keten İplik
2015	376.684	58.694	510.799	60.123
2016	370.890	52.724	465.687	51.602
2017	402.612	51.998	522.831	52.985
2018	457.205	53.991	552.564	54.724
2019	476.698	44.838	577.086	47.103
2020	476.962	35.960	488.892	35.082

*: Ham veya işlenmiş keten lifleri ancak bükülmemiş olanlar.

Kaynak: ITC, 2022.

C. Türkiye'deki Geleneksel Keten Dokumalar

Keten, Türkiye'de özellikle mahalli dokumalarda çok uzun yıllar kullanılmıştır. Hatta geçmişte bazı yörelerde keten ziraatı ve keten dokumalar küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak temel iktisadi faaliyeti oluşturmaktaydı. Ketenin işlenmesinin zahmetli oluşu, geleneksel dokuma metotlarının modernize edilemeyeşi, pamuk ve sentetik liflerin yaygınlaşmaya başlaması Türkiye'de yakın yıllara kadar neredeyse söz konusu faaliyeti bütünüyle silmişti. Günümüzde çoğu yerde Halk Eğitim Merkezleri bünyelerinde ya da münferiden birkaç tezgâhla yapılan hobi amaçlı ya da kendi ihtiyacına yönelik üretimle faaliyet temsil edilmektedir.

Son yıllarda coğrafi işaret uygulamasıyla birlikte adları daha da fazla duyulur hale gelen karakteristik Türk dokumalarının önemli bir kısmının atkısında, çözgüsünde veya her ikisinde esasında keten lifler kullanılmaktaydı. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse; 1900’lerin başında özellikle de Çarşıbaşı (Trabzon) kırsalında çok yaygın olan Çarşıbaşı Keşanı sayılabilir. Yörede “Keşan Bezi” olarak da bilinen bu dokumada önceleri pamuk ve merserize iplikler ile keten ve kenevir kullanılıyorken günümüzde doğrudan İstanbul’dan getirtilen pamuk iplikler kullanılmaktadır (Şahin, 2019, s. 1761). Türkiye’nin en popüler karakteristik dokumalarından Buldan Bezi de yün, pamuk, ipek ve keten örnekleri bulunan bir başka karakteristik dokuma örneğidir. Benzer şekilde Şile Bezi başta olmak üzere Batı Karadeniz ve doğu Marmara Bölgesi illeri yerel dokumalarında keten, ipek ve pamuk dokumalar oldukça yaygındı. Coğrafi işaret kapsamındaki bir diğer tekstil ürünü olan Çınarcık İşi de ipek, keten veya pamuk kumaşların üzerine iplik çekilmesi ve işlenmesi ile yapılan bir uygulama olarak verilebilecek örnekler arasındadır. Daday Selalmaz Bezi’nde de geçmişte keten ve tiftik kullanılıyorken günümüzde atkısı ve çözgüsü pamuk ipliğinden oluşmaktadır. Şebinkarahisar Tamzara Dokuması (Bezi) için de geçmişte yörede yetiştirilen keten ve ipekböcekçiliğine bağlı olarak elde edilen ipekten yapılan bu dokuma, günümüzde Halk Eğitim Merkezi bünyesinde kamçılı tezgâhlarda, pamuk ipliklerle dokunmaktadır. Son olarak bir diğer örnek de Zonguldak Ereğlisi Elpek Bezi’dir. Karadeniz Ereğlisi’nde geçmişte yaygın olarak yetiştirilen ketenlerden dokunan Elpek Bezi, 1950’den itibaren gerilemeye başlamış, 1970’lerde de neredeyse kaybolma noktasına gelmiştir.

Sayılan yerel dokumaların tamamına yakını geçmişte ya sadece ketenden ya da diğer doğal liflerle karışık olarak elde edilmekteydi. Söz konusu dokumaların çoğu özellikle 1970’lerden itibaren iktisadi hayattan silinmeye başlamıştır. Hazır giyim sanayi ve keten ziraatındaki gerileme ile yerel dokumalar terkedilmiş, yeni nesil de oldukça zahmetli bir sürecin sonunda elde edilen bu ürünlere itibar etmemiştir. Zaten kırsal kesimde hızla azalan işgücü nedeniyle bu gibi faaliyetler çoğunlukla ve de hala köyde kalan yaşlı kadınlarca sürdürüle gelmiştir. Kıdemli ustalara, usta öğretici olarak, Kalkınma Ajansları ve Halk Eğitim Merkezleri girişimleriyle yerel dokumaların tamamıyla kaybolmasının önüne geçmek adına kursiyerlere bilgi birikimlerini aktarma olanağı tanınması bu açıdan çok önemlidir. Böylece faaliyetin son temsilcilerinin konuyla ilgili teorik ve pratik bilgi ve becerilerinin ebediyen kaybının önüne geçilmesi sağlanmıştır. Yerel dokumaların bu şekilde yeniden gündeme taşınmasında coğrafi işaret uygulamasının ise payı çok büyük olmuştur.

D. Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi Örnekleri

Türkiye’de daha öncede bahsedildiği üzere çok uzun yıllar yerel keten dokumalar, gündelik hayatta ve ticarete kayda değer bir yer tutmuşlardır. Bunlardan bir kısmı bütünüyle hayatımızdan çıkmışken bir kısım dokumalar ise yeniden kamuoyu gündemine taşınabilmiş, keten ziraatına yönelik devlet desteğinin de olması bu alanda yeniden birtakım hareketlenmelere vesile olmuştur. Bu durumu bir bütün halinde ele alınarak izah edebilmek adına çalışmamızda Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi özelinde konu irdelenmiştir.

1. Ayancık Keten Bezi

Ayancık merkezli olmak üzere çevre ilçelerde de köklü bir geçmişi olduğu bilinen Ayancık Keten Bezi ile ilgili olarak 200 yıllık örnekler hâlâ muhafaza edilmektedir. Bahis konusu dokumanın kökeninin Kırım olduğu ile ilgili kesin olmayan bilgiler söz konusudur. Dokumanın temel malzemesi olan ketenin 1990'lardan itibaren yöre zirai hayatından tamamıyla çekilmesi, 2018'e gelinceye değin de yörede ekiminin bütünüyle durmasıyla dokumanın keten çeşidi ortadan kalkmıştır. Coğrafi işaret uygulamasının popülerlik kazanmasıyla ilk olarak Aralık 2017'de coğrafi işaret kapsamına alınmış, aynı yıl "Liflik Keten Üretimini Geliştirme Projesi" hayata geçirilmiştir. Bu sayede de Ayancık'ta son birkaç yıldır hem keten ziraatı hem de keten dokumacılık alanında yeniden hareketlilik söz konusu olmuştur.

Ayancık Keten Bezi'nin teknik ve karakteristik özelliklerine baktığımızda, adından da anlaşıldığı üzere temel malzemesini ketenin oluşturduğu mahalli bir dokuma türüdür. Nitekim 1990'lara kadar Sinop'ta Ayancık, Erfelek ve Türkeli keten yetiştiriciliği ve buna bağlı keten ipliği ile keten dokuma üretim merkezi konumundaydı. Orijinal dokumalar ketenin kendi rengi ile karakterize edilmektedir. Coğrafi işaret dosyasında odun külünde kaynatılan keten iplerle dokunduğu yazılıyor olsa da kırsal kesimde pratikte böyle bir uygulamaya tesadüf edilmemiştir. Bu noktada sadece Halk Eğitim Merkezi bünyesinde külle ağartma uygulamasına geçilmiştir. Yörede keten ipliklerin tedarikindeki güçlükler nedeniyle daha yaygın olan pamuk ve ipek ipliklerin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Buna göre dokumalar atkısı ve çözüğü keten olanlar; atkısı keten çözüğü pamuk olanlar ve atkısı pamuk çözüğü keten olanlar olmak üzere 3 çeşit olarak kategorize edilmektedir. Dokuma tekniği olarak klasik bezayağı tekniği kullanılmaktadır. Ortalama 50 cm. genişliğinde dokumalar yapılmaktadır. Kullanılan pamuk ipliğinde haşıl tekniğinden bahsediliyor olsa da bu uygulamaya da tesadüf edilmemiştir. Kullanılan ketenden ötürü güvelenme, fare kemirmesi gibi zararlar meydana gelmediğinden çok eski örnekler dahi iyi bir şekilde korunarak günümüze ulaşabilmiştir (Şahin, 2019, s. 1771). Söz konusu dokumanın en önemli ve de zahmetli kısmı (Ketenden yapılan dokumalarda) olarak geçmişte yaygın olarak yapılan ağartma işlemine dikkat çekilmiştir. Buna göre Ayancık'ta 1990'lara kadar azalarak devam etmiş olan odun külü (Tercihen meşe veya gürgen) suyuyla ağartma tekniği uygulanmaktaydı. Zamanla terkedilen bu uygulama coğrafi işaret tescilini takiben, hayata geçirilen projelerle yeniden hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Buna göre de Halk Eğitim Merkezi bünyesinde, 2019 itibariyle usta öğretici tarafından odun külüyle ağartma işlemine yeniden başlanmış, fakat kırsal kesimde bütünüyle terkedilmiştir.

Keten kumaşların genel özelliği olarak kişiyi terletmemesi ve yazın da serin tutmasıyla özellikle iç giyim başta olmak üzere gömlek ve elbise olarak tasarlanarak kullanımı çok daha yaygındır. Son yıllarda ise sadece dış giyime yönelik ve ev tekstili ürünlerinin tasarımında (Perde, çarşaf, sofrası gibi) kullanımı söz konusudur. Yeni keten kumaşların tedarikindeki / imalindeki güçlüklerden ötürü eski keten dokumalar da kullanılmaktadır. Yine Ayancık ile özdeşleşmiş olan ve coğrafi işaret kapsamındaki Ayancık Göynek Yakası adı verilen işleme türü de geçmişte ekseriyetle keten dokumalar üzerine (Ekseri keten iç giyim ürünlerinde) işlenmektedir (Şahin, 2019, s. 1775). Son yıllarda keten dokumacılığındaki popülariteyle beraber bu işleme türüne de ilgi artmaya başlamıştır. Sonuçta Ayancık Göynek Yakası için Ayancık Keten Bezi ile bütünleşik bir üründür de diyebiliriz.



Fotoğraf 3. Tipik Ayancık Keten Bezinden Masa Örtüsü Örneği ve Keten Üzerine Ayancık Göynek Yakası İşlemesi

Coğrafi işaret dosyasında Ayancık Keten Bezi için yörede yetiştirilen ketenlerden elde edilen iplerin kullanıldığı belirtilmiştir. Oysaki uzun yıllardır genel olarak Türkiye’de keten yetiştiriciliği neredeyse kalmamıştır. Ayancık’ta ise ilçeye bağlı Söküçayırı ve Aşağıköy’de keten (Liflik keten) ekimi yapılmaktadır (Toplam 11 da. alanda). Bununla birlikte üretim resmi istatistiklere konu olmayacak kadar düşük seviyelerdedir. 2019 – 2020 ekim döneminde ise Söküçayırı, Aşağıköy, İnaltı (1 da. civarında) ve Mestan’da 15 – 16 da. alanda keten hasadı yapılmıştır. Esasında ekim alanı çok daha geniş olsa da hasatta gecikme ve uygun çeşit bulunamayışından verim çok düşük ölçekli gerçekleşmiştir. Halk Eğitim Merkezi bünyesinde günümüzde 30 kadar tezgâh bulunmaktadır. Ayancık Keten Bezi için keten elyaf eldesi, eğrilmesi ve dokunması için tesis edilmiş eski bir okulun bahçesinde küçük ölçekli havuz ve fırınlar kurulmuştur. Bu sayede ilçede tarladan pazara keten dokuma ve dokuma ürünleri için mütevazî ölçeklerde de olsa bir altyapı tesisine gidilebilmiştir. İlçede 1 adet keten fabrikası bulunmakla beraber büyük ölçüde tahribata uğradığından işler durumda değildir.

2. Kandıra Bezi

Yöredeki yaygın kanaat Kandıra Bezi geçmişinin yüzlerce yıl öncesine dayandığı, hatta Bizans Dönemi’nde de üretiminin yapıldığı yönündedir. Bununla birlikte söz konusu dokumayla ilgili eldeki veriler çok sınırlıdır. Daha yakın yıllarda ise özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra yörede yaygın bir faaliyet olan Kandıra Bezi (Yörede “Keten Bezi / Köy Çözmesi” gibi isimlerle de bilinen) dokumacılığı, 2000’lerin başında neredeyse sönme noktasına gelmiş olup 2010’larda yörede faal olarak 2 kişi tarafından dokuma yapılmaktaydı (Şahin, 2019, s. 1791). Bu mahalli dokuma örneği de coğrafi işaret uygulamasıyla birlikte önce yerel yönetimin gündemine taşınmış ve nihayetinde de Kasım 2018’de coğrafi işaret kapsamına alınmıştır.

Kandıra Bezi için çözgüsü ve atkısı ketenden oluşan dokumalar ile çözgüsü pamuk atkısı ketenden oluşan çeşitler söz konusu olmakla beraber bunların tümü keten dokuma olarak adlandırılmaktadır.

Dokumaya başlamadan önce Kandıra'da da pek çok keten dokuma yapılan yörede olduğu gibi çirişleme işleminin burada da söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Çirişleme işleminde suda eritilen nişasta, un, sabun ve yağda bir müddet ipler kaynatılır. Daha sonra tezgâhlarda usulüne uygun bir şekilde dokunan iplerden elde edilen Kandıra Bezi, tercihe bağlı olarak çeşitli nakışlarla bezenebilmektedir. Dokumalarda ekseri ketenin kendi doğal rengi tercih edilir ve boyama yapılmaz. Dokumalar kullanım alanına göre ince ve kalın iplerden olacak şekilde 2 çeşitten oluşmaktadır. Kalın iplerle kaba dokumalar elde edilir ve kilim, çuval elde edilirken; ince dokumalarda kıyafetler ve çeşitli ev tekstili ürünleri hazırlanmaktadır. Masa örtüsü, sofrta takımları (Servisler, peçeteler gibi), çarşafklar, çeşitli örtüler, gömlek, şal gibi dış giyim ürünleri ve gecelik yapımında kullanılmaktadır.

Faaliyetin günümüzdeki durumuna baktığımızda diğer yörelerdeki keten dokumacılığında yaşanan kronikleşmiş sorunlar Kandıra'da da kendini göstermektedir. Türkiye'de son yıllarda keten, kenevir gibi doğal lif bitkilerinin yetiştiriciliği yeniden gündeme alınsa da Kandıra'da zirai manada kayda değer girişimler söz konusu olmamıştır. Öte yandan Kandıra Bezi'nin kırsal kalkınmada etkin bir şekilde kullanımı ve sürdürülebilirlik ilkesinden hareketle civar köylerde keten ekimini yeniden başlatmak adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Tohumluk tedariki ve keten ziraatına yönelik çiftçi eğitimleri ile ilk etapta yapılması gerekenler gündeme taşınmıştır. Bunun sonucunda da ilk olarak Kandıra'nın Goncaaydın Mahallesi'nde yaklaşık 5 da. civarında keten yetiştiriciliği deneme ekimi yapılmış ve 2020'de de başarılı bir hasat gerçekleştirilmiştir. Yörede 2020 itibariyle Halk Eğitim Merkezi'nde 4, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi bünyesinde de 5 tezgâhla (KO-MEK) faaliyet devam etmektedir. Halk eğitim Merkezi bünyesinde ise 2020 sonu itibariyle yaklaşık 60 kadın, Kandıra Bezi dokuma ve işleme eğitimi almıştır.

Sonuç

Çok boyutlu bir tarım ürünü olan keten ile ilgili ele alınan bu çalışmada bitkinin karakteristik özellikleri ve zirai, iktisadi, kültürel yönü bir bütün olarak değerlendirildiğinde öneminin ilerleyen yıllarda daha da artacağını söyleyebiliriz. Özellikle de küresel iklim değişikliği ve pamuğa göre üstün yönleri (Daha az su istemesi başta olmak üzere) bakımından ketenin ilerleyen yıllarda kamuoyunda daha fazla gündeme taşınacağı muhakkaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de de pek çok örneği bulunan karakteristik keten dokumalarının devamlılığının sağlanması, bu alanda dışa bağımlılığın azaltılması noktasında da keten yetiştiriciliğinin üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Bu kapsamda ise en önemli gelişme Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü bünyesinde geliştirilmiş olan Türkiye'nin ilk yerli liflik keten çeşidi "Yılmaz", 28 Ağustos 2019 tarihinde üretim izinli milli çeşit listesine girmesi olmuştur. Bu alandaki en büyük güçlük ise yıllardır pek çok yerde terkedilmiş olan keten ziraatına çiftçilerin yeniden yönlendirilmesi, ürün alım garantisi ve mekanizasyon sorunudur.

Türkiye'de yoğun emek isteyen, mahalli tanınırlığının dışına pek çıkamamış çoğu zanaat ürününde olduğu gibi yerel dokumalar da büyük ölçüde geri dönüşü olmayacak şekilde kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. İstisna birkaç iyi durumdaki mahalli dokuma haricinde Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi ile ilgili tespit edilen çoğu sorun ve alınması gereken tedbirler bu alanda değerlendirilebilecek tüm dokumalar için de geçerlidir. Söz konusu bu iki dokuma ve bunlar haricinde de keten ve kenevir kullanılan diğer dokumalarda da konunun ayrıca zirai boyutuyla da ele alınması

gerekliliği de bir başka ortak konu olarak belirtilebilir. Bundan başka coğrafi işaret uygulaması ve sürdürülebilir kırsal kalkınma hedeflerinin yakalanması adına yapılan girişimlerin de son yıllarda yerel dokumalara olan ilgiyi artırması, bu anlamda dikkat çekilebilecek bir başka boyuttur.

Ayancık Keten Bezi ve Kandıra Bezi örnekleri üzerinden yapılan mahalli ve literatür çalışmalarından hareketle bu ve benzeri ürünler için yapılması gerekenlerin başında ziraat alanında yapılan çalışmalardan başlayıp ürün tasarımı noktasına değin farklı alanlardan uzmanlarca eylem planları hazırlanmalıdır. Bu planlama ise coğrafi işaret ilkeleri yanı sıra sürdürülebilir kırsal kalkınma prensipleri gözetilerek ortaya konmalıdır. Akıllı tarım uygulamaları ile keten yetiştiriciliği arz – talep dengesine göre yeniden başlatılmalı, elde edilen mahsulün işlenmesine yönelik altyapı çalışmalarına hız verilmelidir. Elde edilen keten liflerin depolanması, diğer keten dokuma yapılan yörelerle işbirliği yapılarak hammadde tedarikinde kolaylık sağlanması faaliyette bir devamlılığın tesisi adına çok önemlidir. Günümüzde olduğu gibi keten ipliklerin çok büyük ölçüde yurtdışından temini girdi masraflarını artıran, buna bağlı olarak mamul keten ürünlerinin de çok yüksek fiyatlarla pazarlarda yer almasına neden olduğundan başlangıçta beklenen ticari hedeflerden sapmalara neden olmaktadır. Çok uzun yıllar geleneksel çizgisinden çıkamayan mahalli dokumalar için yeni kullanım alanlarının yaratılması, günümüz zevklerine yönelik işlemler ve tasarımlarla farklı kesimlerden kullanıcılara hitap edilmesi de bu gibi ürünlerin pazar gücünü artırıcı olması açısından üzerinde durulması gereken noktalardır.

Yerel dokumaların coğrafi işaret kapsamına alınması ve söz konusu uygulamanın gereklerinin yerine getirilmesi orta ve uzun vadede bu gibi ürünlerin geleceği açısından oldukça önemlidir. Bu gibi dokumaların rekabet gücünün artırılması, taklitlerinin pazarlardan uzaklaştırılması ve de en önemlisi kalitelerinin bozulmadan sonraki nesillere aktarılması açısından coğrafi işaret uygulaması adeta bir zorunluluktur. Bu noktada ise her ürünün coğrafi işaret dosyasında belirtilen denetim mekanizmalarına işlerlik kazandırılması gerekmektedir. Ne yazık ki Türkiye’de coğrafi işaret uygulamasıyla ilgili olarak en fazla ihmal edilen husus denetleme noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu da coğrafi işaret ile belli esaslara kavuşan ürünlerin pazarlardaki standardizasyonunun sağlanmasında ciddi sorunlar yaratmaktadır. Zahmetli bir sürecin ürünü olan keten dokuması ürünlerde, üreticinin hak etmiş olduğu kazancı sağlamasında sıkı denetimlerle taklit ve de hatalı ürünlerin pazarlardan uzaklaştırılması, faaliyetin sürdürülebilirliğinde başlıca hususlar arasındadır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Teşekkür

Araştırmamız kapsamında yardımlarından ötürü Ayancık İlçe Tarım ve Orman Müdürü Sayın Yunus Ünal’a ve Sayın Esra Çiğnitaş’a, Ayancık Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğüne ve Usta Öğretici Asuman Yılmaz’a, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki KO-MEK Kandıra Şubesi çalışanlarına ve Kandıra Halk Eğitimi Merkezi Müdürü Sayın Ayhan Kazancı’ya teşekkürlerimizi sunarız.




Kaynakça


- Arslanoğlu, F., Aytaç, S., & Ayan, A.K. (2017). Keten. *Karadeniz'in lif bitkileri Çalıştayı / Keten – Kenevir – Isırgan*, 5 – 6 Mayıs 2017, (ss. 51 – 62). Samsun.
- Aydın, N., (2019). Trabzon'da yok olan dokuma sanatı: 'Ketan'. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 26, 577 – 622. <https://doi.org/10.18220/kid.562338>
- Barber, E.J.W. (1992). *Prehistoric textiles: The development of cloth in the neolithic and bronze ages with special reference to the aegean*. Princeton University Press.
- Berkol, C. (2008). Geçmişten günümüze Anadolu'da keten dokumacılığı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Bulut, İ., (2006). *Genel tarım bilgileri ve tarımın coğrafi esasları (Ziraat Coğrafyası)*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Dash, J., Naik, B. S., & Mohapatra, U. B. (2017). Linseed: A valuable crop plant. *International Journal of Advanced Research (IJAR)*, 5(3), 1428 – 1442.
- Diederichsen, A., & Hammer, K. (1995). Variation of cultivated flax (*Linum usitatissimum* L. subsp. *usitatissimum*) and its wild progenitor pale flax (subsp. *angustifolium* (Huds.) Thell.). *Genetic Resources and Crop Evolution*, 42(3), 263 – 272.
- Doğanay, H., & Coşkun, O. (2012). *Tarım coğrafyası*, (Güncellenmiş 2. Baskı). Pegem Akademi.
- FAO, (2022, Şubat 10). Crops and livestock products. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
- Güran, T. (1997). *Osmanlı dönemi tarım istatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi* (Cilt: 3). Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2025.
- Hall, L. M., Booker, H., Siloto, R. M. P., Jhala, A. J., & Weselake, R. J. (2016). Flax (*Linum usitatissimum* L.). In T. A. McKeon, D. G. Hayes, D. F. Hildebrand, & R. J. Weselake (Eds.). *Industrial oil crops* (pp. 157 – 194). Academic Press and AOCS Press.
- ITC, (2022, Şubat 10). Trade Map. <https://www.intracen.org/>
- Mert, M., & Çopur, O. (2010). Lif bitkileri üretiminin artırılması olanakları. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası VII. Teknik Kongresi*, 11–15 Ocak 2010, Bildiri Kitabı–1, (ss. 397 – 421). Ankara.
- Orsenna, E. (2008). *Pamuk ülkelerine yolculuk – Küreselleşme üstüne küçük el kitabı*. Metis Yayınları.
- Öksüz, A., Bahadır, N. P., Yıldırım, M. U., & Sarıhan, E.O. (2015). Farklı keten tür ve çeşitlerinin besin bileşenleri, yağ asitleri ve mineral içeriklerinin karşılaştırılması. *Journal of Food and Health Science*, 1(3), 124 – 134. doi: 10.3153/JFHS15012
- Öztürk, G. (2010). Taraklı ve Kaynarca bez dokumaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sudarshan, G. P., Kulkarni, M., Akhoy, L., Ashe, P., Shaterian, H., Cloutier, S., Rowland, G., Wei, Y., & Selvaraj, G. (2017). QTL mapping and molecular characterization of the classical D locus controlling seed and flower color in *Linum usitatissimum* (flax). *Scientific Reports*, 7(1), 1 – 12.
- Şahin, G. (2019). Türkiye'nin coğrafi işaretleri ve bunların Türkiye ekonomisinde etkin kullanımları. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, G. (2020). Çok boyutlu bir tarım ürünü: Keten (*Linum usitatissimum* L.). *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 119 – 147.


- Taşdemir, M. (2003). Karadeniz bölgesinde kendir – keten üretimi ve kullanım alanları (XV. yüzyıl sonu, XVII. yüzyıl ilk yarısı). *Türk Kültür İncelemeleri*, 4(8), 1 – 24.
- Taşlıgil, N., & Şahin, G. (2019). Türk tarım hayatında kenevir / kendir (*Cannabis sativa* L.) yetiştiriciliğinin yeniden başlaması ve yaşanan gelişmeler. *I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*, 20 – 22 Haziran 2019, (ss. 456 – 478). İstanbul.
- TÜİK, (2022, Şubat 10). Bitkisel üretim istatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>
- Tüm Cebeci, D. (2019). Peşkir ve mahrama dokumalarının Sinop el dokumacılığındaki yeri. *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, 61, 1187 – 1198. doi: 10.7816/idil-08-61-11
- Weiss, E., & Zohary, D. (2011). The Neolithic southwest Asian founder crops: Their biology and archaeobotany. *Current Anthropology*, 52(S4), S237 – S254. Doi: 10.1086/658367
- Yılmaz, S., & Uzun, A. (2019). *Keten tarımı*. Tarım ve Orman Bakanlığı, TAGEM, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 2019 – 04.



TRAFİKTE SÜRÜCÜ DAVRANIŞI VE DINDARLIK İLİŞKİSİ: KAYSERİ ÖRNEĞİ*

 Mustafa SERİN^a

 Abdulvahap TAŞTAN^b

 Asım Mustafa AYTEN^c

Özet

Bu çalışmada, Kayseri örneğinde, sürücü davranışı ile dindarlık biçimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Kent merkezindeki otomobil sürücülerinin örnekleme alındığı çalışma, nicel desende gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda sosyo-demografik bilgiler, Sürücü Davranışı Ölçeği (SDÖ) ve Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeğinden (MROS-R) oluşan anket 463 kişiye uygulanmıştır. Çalışmada sürücü davranışları, olumlu ve olumsuz sürücü davranışları şeklinde ele alınmıştır. Dindarlık ise dini yönelim ve dindarlığın inanç, ibadet ve etki boyutları çerçevesinde çok boyutlu bir kavram olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler, betimleyici istatistikler, t-testi ve korelasyon analizi tekniği ile çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, sürücü davranışları ile dini yönelim biçimleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sürücü davranışları, dindarlığın pratik boyutunda yer verdiğimiz trafikte dua okuma ritüeline göre farklılaşırken; araçta dinsel semboller bulundurma durumuna göre farklılaşmamıştır. Ayrıca sürücü davranışları trafik kazaları hakkındaki tutumlara göre farklılaşmış ve kazalar konusunda kaderciler olmanın ihlal yapmada etkili olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular ilgili literatür temelinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürücü davranışı, Dindarlık, Dini yönelim, Ritüel, Kayseri



RELATIONSHIP BETWEEN DRIVER BEHAVIOR AND RELIGIOUSNESS IN TRAFFIC: THE CASE OF KAYSERİ

Abstract

In this study, the relationship between driver behavior and forms of religiousness was investigated in the case of Kayseri. The study, in which the car drivers in the city center were sampled, was carried out in a quantitative design. In this context, a questionnaire consisting of socio-demographic information, Driver Behavior Questionnaire (DBQ) and Revised Muslim Religious Orientation Scale (MROS-R) were applied to 463 people. In the study, driver behaviors were handled as positive and negative driver behaviors. Religiousness, on the other hand, has been examined as a multidimensional concept within the framework of religious orientation and belief, worship, and effect dimensions of religiousness. The obtained data were analyzed and interpreted

* Bu makale, ilk yazarın "Trafikte Sürücü Davranışı ve Dindarlık İlişkisi: Kayseri Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, serinm38@gmail.com

^b Prof. Dr., atastan@erciyes.edu.tr

^c Doç. Dr., Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mustafa.ayten@agu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 22.02.2022

with descriptive statistics, t-test and correlation analysis technique. As a result of the analysis, significant relationships were found between driver behaviors and religious orientation styles. While driver behaviors differ according to the ritual of praying in traffic, which we include in the practical dimension of religiousness; it did not differ according to the presence of religious symbols in the vehicle. In addition, driver behaviors differed according to attitudes about traffic accidents and it was seen that being fatalistic about accidents was effective in committing violations. The findings were discussed on the basis of the relevant literature.

Keywords: Driver behaviour, Religiousness. Religious orientation, Ritual, Kayseri



Giriş

Kültürler ve bölgeler arası farklılıklar olsa da (Lajunen & Özkan, 2004; Özkan, 2006; Özkan vd., 2006; Üzümcüoğlu Zihni, 2018) trafik ile ilgili sorunlar modern dünyanın baş etmeye çalıştığı en önemli sosyal problemlerden biridir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ, 2021) verilerine göre, karayollarında her yıl yaklaşık 1,3 milyon insan hayatını kaybetmektedir ve karayolu trafik yaralanmaları, 5-29 yaş arası çocuklar ve genç yetişkinlerin başlıca ölüm nedenidir. Türkiye'deki istatistiklere göz attığımızda, 2020 yılında toplam 150.275 adet ölümlü yaralanmalı trafik kazası meydana gelmiş; bu kazalarda 4.866 kişi hayatını kaybederken, 226.266 kişi de yaralanmıştır. Türkiye'de 2020 yılında meydana gelen ve ölümlü yaralanmalı trafik kazasına neden olan toplam 177 bin 867 kusura bakıldığında kusurların %88,3'ünün sürücülerden kaynaklandığı görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021).

Trafikteki sorunları yalnızca kazalar, ölümler ve yaralanmalarla sınırlı tutmak mümkün değildir. Ekonomik kayıplar, sağlık sorunları ve kaza sonrası yaşanan psikolojik travmalarla birlikte büyük şehirlerdeki trafik yoğunluğuna bağlı olarak günlük milyonlarca insanın trafik sıkışıklığına, araç gürültüsüne ve egzoz dumanına maruz kalması gibi riskler, diğer sürücülerin saygısızlığı ve şiddetine muhatap olma, ekolojik dengeye verilen zararlar vb. dikkate alındığında sorunun boyutları daha da büyümektedir. Ancak Sönmez'in (1999, s. 1) ifade ettiği gibi, trafik ve trafik kazalarını önemli bir toplumsal sorun haline getiren asıl şey, yukarıda zikredilen özelliklerin yanında can ve mal güvenliği açısından oluşturduğu güvensizlik ve tedirginliktir. Sistemin güvensiz işlemesi ise, modern toplumsal hayatın başarılı bir şekilde sürdürülmesini zorlaştırmaktadır.

İstatistikler, trafik kazalarında insan unsurunun ezici üstünlükle (yaklaşık %90) etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken konu, insan unsurunun kazalardaki payının bu ölçüde yüksek olmasının arkasında yatan sebeplerin neler olduğudur. İnsanın, sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenerek davranışta bulunduğu düşünülürse kazaların önemli bir nedeninin toplumsal ve kültürel etmenler olduğu ileri sürülebilir (Erjem, 1996, ss. 83-84).

Trafikte sergilenen olumlu / olumsuz davranışların ve kural ihlallerinin psikolojik ve sosyo-psikolojik yönleri olduğu gibi, pek çok sosyolojik boyutları da bulunmaktadır. Çünkü eninde sonunda trafiğin esas unsuru insan olduğuna göre, insanın kişisel özelliklerinin yanında, dayandığı kültürel arka plan, içinde yaşadığı toplumun inançları, değerleri, alışkanlıkları, toplumdaki trafik ile ilgili normlar, otomobil kültürü, modernleşme ve kentleşme olgusunun getirdiği yaşam biçimi gibi hususlar trafik davranışlarında belirleyici bir etkiye sahiptir.

Trafik güvenliği alanı disiplinler arası bir çalışma alanıdır (Lajunen & Özkan, 2004, s. 72; Sümer, 2002, s. 2). Genel anlamda trafik güvenliği, özel olarak ise trafik davranışları konusu çok nedenli ve çok boyutlu yapısıyla bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda sürücü davranışlarının dindarlıkla ilişkisinde, dindarlığın farklı boyutlarının göz önünde bulundurulması gerektiği gibi ilgili disiplinlerin yaklaşımlarından, yöntem ve kavramlarından yararlanılması da önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada hem dindarlık çok boyutlu olarak ele alınmakta hem de farklı disiplinlerin verilerinden yararlanılmaktadır. Bu anlamda konunun, özellikle din sosyolojisinin ve din sosyal psikolojinin bakış açılarını ve yöntemlerini birlikte değerlendirerek daha bütüncül bir perspektifle ele alınabileceği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte genel sosyoloji, psikoloji, din psikolojisi ve trafik psikolojisi ve ulaşım güvenliği gibi disiplinlerin yaklaşımlarından ve birikimlerinden yararlanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda, sosyal bir problem olarak sürücü davranışı ile dindarlık biçimleri arasındaki ilişki disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmektedir.

Bu anlamda bizi bu çalışmaya motive eden temel düşünce, trafikte gözlemlediğimiz sorunlar ve bu sorunların anlaşılmasına ve çözümüne yönelik olarak din sosyolojisinin ve din sosyal psikolojisinin sağlayabileceği katkılardır. Sosyal psikolojinin sosyolojiye en yakın alanlardan biri olması dolayısıyla Mardin'in işaret ettiği üzere, sosyal gerçekliği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmak için (Mardin, 1993, s. 28) böyle bir alışveriş daha yararlı bir çerçeve oluşturulabilir. Zira sosyal psikoloji, sosyoloji ve bireysel psikoloji ile yakın akrabalık ilişkisi içindedir (ikisi arasında yer alır). Toplumun davranışlar üzerindeki etkilerini inceleme bakımından sosyoloji ve sosyal psikoloji ortak ilgi alanlarına sahiptir (Aronson vd., 2012, s. 45; Günay, 2006, s. 5).

Böyle bir araştırma için Kayseri'yi seçmemizin haklı nedenleri vardır. Kayseri, "muhafazakâr" kimliğiyle, bir Anadolu kenti olarak gelişmişliğiyle, geniş cadde ve bulvarlarıyla, ticari kimliğiyle ve bu kimliğinin damga vurduğu bir kentleşme ve yaşam biçimi modeliyle sıra dışı, aynı zamanda modern bir şehirdir. Benzer şekilde, Akşit vd. (2012, ss. 111-130) Kayseri'yi, ticari niteliğinin yanında muhafazakâr ve İslamî yapısıyla öne çıkan, kente ilişkin göstergeler ve birçok bakımdan, özellikle de gündelik hayatın ritmi açısından oldukça modern bir kent olarak nitelendirmektedirler. Geniş caddelerine ve yollarına rağmen Oralhan'ın Kayseri ile ilgili çalışmasında belirttiği üzere, 2013 yılı verilerine göre Kayseri, trafik kazaları sıralamasında Türkiye'de 9. sırada yer almaktadır (Oralhan, 2015). Yani Kayseri hem muhafazakâr kimliğiyle hem de trafik göstergeleri bakımından uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır. Başka deyişle Kayseri örneği, modern toplumda dindarlığın trafik davranışları gibi gündelik hayat pratikleriyle ne derece ilişkili olduğunu anlamada elverişli bir çerçeve sunabilir, dindarlığın sosyal davranışlar ve gündelik hayat üzerindeki etkisini anlamada yararlı olabilir.

Trafikle ilgili çok sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar trafik davranışının ve kazalarının arka planındaki sosyo-kültürel etmenleri (kültür, ahlak, dindarlık biçimleri, toplumsal normlar vs.) yeterli düzeyde ele almamıştır. Türkiye'de özellikle trafik davranışı ile dindarlığın farklı boyutları arasındaki ilişki biçimini ampirik olarak inceleyen araştırma sayısı ise oldukça azdır (Korkmaz, 2020; Sobi, 2016; Yıldırım, 2007; Yıldırım-Yenier, 2013). Dolayısıyla genel anlamda çalışmanın amacı, sosyo-kültürel bağlamın tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi temelinde olumlu ve olumsuz sürücü

davranışları ile dindarlığın farklı biçimleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak; böylece bilime katkının yanında, toplumsal bir sorunun çözümüne ışık tutmaktır.

A. SÜRÜCÜ DAVRANIŞI

Sürücü davranışları literatürde yaygın bir biçimde *sürücülük becerisi (driving skill)* ve *sürücülük tarzı (driving style)* olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Sürücülük becerisi, yolu takip etmek için direksiyon simidini kullanma gibi bilgi işleme süreçlerini ve motor becerileri içermektedir. Sürüş becerisinin pratik ve eğitimle geliştirilmesi mümkündür. Sürüş tarzı ise, bireylerin yıllar içinde yerleşmiş araç kullanma alışkanlıkları ve seçtiği araç kullanma tarzıyla ilgilidir. Hız seçimi, sollama eşiği, trafik ihlalleri yapma eğilimi gibi konuları içerir. Sürüş tarzının, sürüşle ilgili tutum ve inançların yanı sıra daha genel ihtiyaç ve değerlerden etkilenmesi mümkündür (Elander vd., 1993, s. 279). Kısaca ifade etmek gerekirse sürücülük, hem beceriye dayalı hem de sosyal olarak düzenlenmiş bir aktivitedir (Stradling 2007, s. 5).

Bu çalışmada ele aldığımız sürücü davranışları (sürücülük tarzı), kendi içinde olumsuz (ihlaller) ve olumlu (pozitif sürücü davranışları) davranışlar olarak ikili bir tipoloji altında incelenmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yol ortamı, anormal davranışları gözlemlemek için mükemmel bir doğal laboratuvar özelliğindedir (Reason vd., 1990, s. 315). Sürücü davranışları konusunda yapılan çalışmalar da genellikle araç kullanırken gözlenen olumsuz ya da sapkın diyebileceğimiz sürücülük davranışlarının incelenmesine odaklanmıştır. Genel olarak *hatalar* ve *ihlaller* olarak gruplandırılan bu davranışları ölçmeye yönelik olarak Reason vd. (1990), Sürücü Davranışları Ölçeğini (SDÖ) geliştirmişlerdir. *Hatalar*, bireyin bilişsel süreçleriyle ilgili iken; *İhlaller*, sosyal bağlamla ilişkilidir ve potansiyel olarak tehlikeli bir sistemin güvenli bir şekilde çalışmasını sağlayan kurallardan kasıtlı olarak sapmayı ifade etmektedir (Reason vd., 1990, s. 1316). *Hatalar*, herhangi bir niyet olmaksızın yapılan, sürücülük performansına dayalı (geri geri giderken önceden fark edilmeyen bir şeye çarpma gibi) yanlışlıklardır. *İhlaller* ise trafik güvenliğini en fazla riske eden ve bilerek yapılan (hız limitlerini aşma gibi) olumsuz sürücü davranışlarıdır (Sümer, 2002, s. 13). *Hatalar* ve *ihlallerin* hem psikolojik mekanizmaları hem de iyileştirmeye yönelik mücadele yolları farklılık gösterir. *Hatalar*, bilgi işleme problemleri sonucunda ortaya çıkarken; *ihlaller*, geniş motivasyonel bileşenlere sahiptir. *Hatalar* bireyin bilişsel fonksiyonları ile ilişkisi içinde anlaşılabilirken; *ihlaller*, sosyal bir olgu olarak geniş bir organizasyonel veya toplumsal bağlamda ele alındığında ancak anlaşılabilir. *Hatalar*, insan-makine ilişkisinin yeniden düzenlenmesi, eğitim, daha iyi bilgi vb. ile en aza indirilebilir. *İhlaller* ise tutumları, inançları ve normları değiştirmeye çalışarak ve genel güvenlik kültürünü geliştirerek önenebilir (Parker vd., 1995, ss. 1036-1037).

Daha sonra Lawton ve diğerleri (1997) *ihlallerin* kendi içinde sıradan ihlaller ve saldırgan ihlaller olarak ikiye ayrıldığını tespit etmişlerdir. Yani, normal trafik kurallarının ihlali (ör., hız sınırlarına uymama gibi) ile diğer yol kullanıcılarına yönelik agresif ihlaller (ör., kızgınlığı belirtmek için korna çalmak gibi) arasında bir fark olduğunu bulmuşlardır (Lawton vd., 1997, s. 1275).

Olumsuz davranışlar her ne kadar literatürde yaygın olarak çalışılmış olsa da trafikte yalnızca anormal davranışlar görülmez. Özkan & Lajunen (2005a) tarafından belirtildiği üzere sürücülük, hata

veya ihlal olarak sınıflandırılmayan diğer bazı davranışları da içerir. Bu davranışların belirli kurallara ve düzenlemelere dayanması veya öncelikle güvenliği hesaba katması gerekmez. Bu davranışlardaki temel amaç; trafik ortamını veya diğer yol kullanıcılarını gözetmek, güvenlik kaygısı olsun olmasın diğerlerine yardımcı olmak ve kibar davranmaktır (Özkan & Lajunen, 2005a, s. 357). Bu yaklaşım doğrultusunda, SDÖ'nün "teorik sınıflandırmasını ve davranışsal bir ölçek olarak özelliğini koruyarak" (Özkan, 2006, s. 40), 14 maddeden oluşan olumlu (pozitif) sürücü davranışları ölçeği (Özkan & Lajunen, 2005a) hazırlanmıştır. Bu çalışmada açık olarak görülmüştür ki sürüş tarzı / davranışı, hem 'olumsuz' hem de 'olumlu' sürücü davranışlarını aynı anda içermektedir (Özkan & Lajunen, 2005a, s. 365).

Olumsuz sürücü davranışları (hata ve ihlaller) ve sürücü saldırganlık ölçümleriyle negatif ilişkili olduğu bulunan olumlu (pozitif) sürücü davranışları (Özkan & Lajunen, 2005a, s. 363), yalnızca kuralları ihlal etmemeyi ya da saldırgan davranışlardan kaçınmayı değil, aynı zamanda bizatihi olumlu davranışlar göstermeyi (ör, geçiş hakkı sizde dahi olsa yayalara veya diğer sürücülere yol vermek gibi) ifade etmektedir. Öte yandan olumlu (pozitif) sürücü davranışları, trafik ahlakı / adabı kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda trafikte nezaket, görgü kurallarına riayet, sabırlı olma, öfke kontrolü, hoşgörü, diğer yol kullanıcılarının haklarına saygı, yardımlaşma ve özveri / özgecilik gibi kavramlar olumlu sürücü davranışlarını açıklamada yardımcı olabilir.

Sonuç olarak trafikte sergilenen davranışları yalnızca sürücülük becerisi ya da sürücülük tarzı / davranışı şeklindeki taksonomiyle açıklamak yeterli değildir. İyi araç kullanma, kurallara uyma ya da kaza yapmama elbette önemlidir. Ama trafik davranışlarını kapsamlı olarak açıklamaya yetmemektedir. İnsan ilişkilerinin niteliği ve sorumlu bir birey olma açısından baktığımızda daha fazlası gerekmektedir. Bu özellikleri Sümer'in ifadesiyle, Lonero ve diğerlerinin (1995) "yetkin sürücü" tanımında görüyoruz. Buna göre "yetkin sürücü" yalnızca aracı iyi kullanan ya da kaza yapmayan sürücü değil, aynı zamanda trafikte diğer yol kullanıcılarına yardım eden, gördüğü tehlikeleri ilgili makamlara bildiren, ilk yardımda bulunabilen, araç bakımını zamanında yapan, ses ve egzoz kirliliği gibi hususlara karşı duyarlı olan sürücüdür (Sümer, 2002, s. 21). Dolayısıyla sürücü davranışlarının, dar anlamda bir sürücülük tarzına indirgmeden genel trafik kültürünün bir parçası olarak ele alınması ve daha kapsamlı bir kavramsallaştırılmaya gidilmesi gerekmektedir.

B. DİNDARLIK

Dindarlık, "bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavram" (Kirman, 2011, s. 90) olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık kişinin neye inandığı ile sınırlı kalmaz, nasıl inandığı ve bu inançların kişinin hayatında ne derece başat olduğuna kadar uzanır (Batson vd., 2017, s. 187). Bu çalışma açısından elverişli bir tanım olarak dindarlık, dinin yaşanan şekli, daha açık bir ifadeyle, kurumsallaşmış dinin toplumda dinamik bir şekilde yaşanan biçimi (Günay, 2006, s. 2, 22) olarak tanımlanmaktadır. Benzer tanımlarda dindarlık, "dini ilkelerin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış hali" (Köse & Ayten, 2016, s. 111), "dinin, bireyin hayatında aldığı şekil" (Peker, 2012, s. 42) olarak tarif edilmiştir.

Dindarlığın, popüler tipolojilerinden birini Glock ve Stark (1965) ortaya koymuştur. Araştırmalarda yaygın olarak atıfta bulunulan bu tasnife göre dindarlık beş boyuttan (*inanç, ibadet, dini*

tecrübe, bilgi ve etki boyutları) oluşmaktadır (Glock, 2007, s. 252). Bu dindarlık sınıflandırmasının, kapsayıcılık, farklı dinlere ve dinin farklı durumlarına uyarlanabilme kabiliyeti açısından oldukça elverişli olduğu ifade edilmektedir (Glock, 2007, ss. 251- 252; Yılmaz, 2014, s. 48). Dindarlığın yukarıda zikredilen boyutları arasında *etki* boyutu, diğer dört boyuta göre daha farklı bir anlam taşır. Kısaca ifade etmek gerekirse dindarlığın inanç, pratik, tecrübe ve bilgi boyutlarının bütün seküler sonuçları dindarlığın etki boyutunu oluşturur (Glock, 2007, s. 253).

Yine dindarlığın çeşitli motivasyon kaynakları açısından tasnifi söz konusudur ki bunlar içerisinde Allport ve Ross'un (1967) "içsel-dışsal" yaklaşımı en popüler olanıdır. Ayrıca Batson ve diğerlerinin (2017) eklediği "sorgulayıcı" dini yönelim ve Altemeyer ve Hunsberger'in (1992) "katı kuralcı" dini yönelim tipleri pek çok araştırmada kullanılmıştır.

Literatürde sürücü davranışı ve trafik kazalarıyla dindarlık ilişkisine değinen çalışmalarda dindarlığın bazı boyutları öne çıkmıştır. Bu çalışmalarda kader inancı ya da kadercilik konusunun genellikle yer aldığı görülmektedir (Erjem, 1996; Kouabenan, 1998; Özkan & Lajunen, 2005b; Sobi, 2016; Yıldırım, 2007). Ayrıca dindarlığın, yaşam tarzı (Chliaoutakis vd., 1999; Chliaoutakis vd., 2005; Lajunen & Özkan, 2004), dini pratik (ibadetler) (Yıldırım-Yenier, 2013), etki ve bilgi – ibadet (Korkmaz, 2020) ve dini yönelim (Yıldırım, 2007; Yıldırım-Yenier, 2013) boyutları açısından incelendiği görülmektedir.

Trafik kurallarına uyma ile dindarlık arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yarayacak önemli bir değişken ise "kul hakkı" kavramıdır. Geniş bir örnekleme (Türkiye örnekleme) trafik kurallarını ihlal etmenin "kul hakkı" olarak nitelendirilmesi¹ (Diyanet İşler Başkanlığı [DİB], 2014, s. 217), "kul hakkı" kavramının trafik davranışları ve dindarlık ilişkisini tahmin etmede önemli bir değişken olduğunu göstermektedir.

Modern hayatın tipik ve yaygın bir pratiği olarak sürücü davranışlarının dindarlıkla ilişkisi, dindarlığın farklı boyutları ve görünümleri üzerinden incelenebilir. Ancak doğrudan trafik ve sürücülüğe yönelik bazı inançlar, tutumlar ve ritüeller de söz konusudur. Örneğin, trafik kazalarının yaygın olarak kadere atfedildiği bilinen bir husustur. Diğer taraftan ülkemizde trafiğe çıkarken çoğu sürücünün dua ettiği ve birçok araçta dinsel sembollerin bulundurulduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla sürücü davranışlarının dindarlıkla ilişkisi, kazalara yönelik tutumlar (kazalar konusunda kaderciler olma / olmama) ve trafiğe yönelik ritüeller ve uygulamalar (dua etme, araçta dua vb. bulundurma) bağlamında ele alınabilir. Zira, dindarlığın bu gibi görünümlerinin sürücü davranışları üzerinde belli bir etkisinin olacağını varsayabiliriz. Bu çerçevede Glock ve Stark'ın (1965) beşli tasnifinden yararlanarak dindarlığın üç boyutu (*inanç, ibadet ve etki* boyutu) belirlenmiştir. Yani, dindarlığın inanç boyutunda, trafik kazalarına yönelik tutumlar (kazalar konusunda kaderciler olma / olmama); ritüel boyutunda, trafikte dua okuma ve daha çok popüler dindarlık göstergesi olarak araçlarda çeşitli sembollerini bulundurma; etki boyutunda ise dindarlığın sürücü davranışları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı ele alınmaktadır.

¹ Trafik kurallarına uymamanın kul hakkı olduğunu belirtenlerin oranı %73.6, bu fikre kısmen katılanların oranı %9.3, katılmayanların oranı ise %7.1'dir (DİB, 2014, s. 217).

Bununla birlikte dinin güçlü bir şekilde insanları iyiye, doğruya ve olumlu davranışlara yönlendirici normları dikkate alındığında ilk bakışta dindarlık oranları yüksek² bir toplumda olumsuz trafik davranışlarının az olması, olumlu trafik davranışlarının da fazla olması beklenebilir. Çünkü trafikte kurallara uymayarak kendisinin ve başkasının canına, malına zarar verme, insanları sıkıştırma ve rahatsız etme gibi olumsuz davranışları din ve dindarlıkla bağdaştırmak zordur. Ne var ki, yaygın görüşe göre, dindarlık çok boyutlu (Glock, 2007; Günay, 2006) bir olgudur. Dolayısıyla dindarlığın genel bir tanımından veya yalnızca azlığı ya da çokluğundan hareket etmek yeterli olmayabilir. Yani, sürücü davranışlarının dindarlıkla ilişkisini açıklamada sürücülerin dindar olup olmadığı ya da ne kadar dindar olduğunun yanında nasıl bir dindar olduğu, dindarlığının biçimi, dindarlığı ne derece benimsediği ve içselleştirdiği de önemlidir. Diğer bir ifadeyle bu tablo, kurallara uymanın / uymamanın, kişinin ne kadar dindar olduğundan çok dindarlığı ne derece benimsediği ve içselleştirdiğiyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla böyle bir çalışmada sürücülerin dini yönelimlerini ölçmenin önemli olacağı gerekçesiyle, dini yönelimin *içsel-dışsal* (Allport & Ross, 1967) *sorgulayıcı* (Batson vd., 2017) ve *katı kuralcı*³ (Altemeyer & Hunsberger, 1992) olmak üzere dört boyutu ele alınmaktadır.

Böylece bu çalışmada dindarlık, çok yönlü olarak hem dini bağlılık hem de dini yönelim düzeyinde incelenirken, aynı zamanda Türk toplumunun dini ve kültürel özelliklerini yansıtacak şekilde ele alınmaktadır. Bu çerçevede dindarlık ve boyutları İslam'ın bakış açısıyla da değerlendirilmekte; ölçüm aracı olarak Müslüman dini yönelim ölçeği (MROS-R) ve Türk toplumunun dini-kültürel özelliklerini (trafikle ilgili dinsel tutum ve pratikleri) ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

C. YÖNTEM

1. Kuramsal Yaklaşım

Çalışmada, konunun çok boyutlu yapısı ve bütüncül bir yaklaşımın gereği olarak farklı kuramsal yaklaşımlara müracaat edilmekte, hem sosyolojik hem de sosyal psikolojik yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Bu anlamda çalışma genel bir yaklaşım olarak yapısal işlevselci kurama dayanmakla birlikte, dinin toplumsallaşma süreçlerinde öğrenildiği (Batson vd., 2017, ss. 27-65; Günay, 2017, s. 423; Zuckerman, 2009, s. 92) varsayımından hareketle bireylerin sosyal çevre ve algı düzeylerine bağlı olarak dindarlık düzeylerinin farklılaşacağı beklenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma aynı zamanda sosyal etki ve sosyal öğrenme kuramlarına dayanmaktadır. Zira dindarlık sosyo-kültürel bağlamı içinde ele alındığında bireyin, etkisinde olduğu sosyal çevresinin din algısı önem kazanmaktadır ama daha çok bireyin, toplumun dinini nasıl algıladığı önemlidir. Yani birey dini, Kelman'ın (1958) kavramsallaştırmasıyla, *itaat* düzeyinde mi, *özdeşleşme* şeklinde mi, yoksa *benimseme* düzeyinde mi algılamaktadır? Bu bağlamda araştırmanın temel iddiası, dindarlığın sürücü davranışları üzerindeki etkisi, sürücü bireylerin dindarlık algısına bağlı olarak değişkenlik gösterir, şeklinde ifade edilebilir. Başka deyişle, bu çalışmada, dinini benimseme düzeyinde algılayan sürücülerin, trafik kurallarına daha çok uyacakları, daha az ihlal yapacakları ve daha fazla olumlu davranış gösterecekleri beklenmiştir.

² Türkiye Geneli: Oldukça dindar %19.4, dindar %68.1, ne dindar ne değil %10.2 (DİB, 2014, s. 239).

³ "Katı kuralcı" ifadesi Erdoğan'ın (2014) çalışmasından alınmıştır.

2. Araştırmanın Modeli

Nicel yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmada, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelememize yardımcı olan ilişkisel tarama modeli esas alınmıştır. İlişkisel çözümleme, “korelasyon” ve “karşılaştırma” yoluyla yapılabilmektedir (Büyüköztürk vd., 2018, ss. 24-25; Karasar, 1994, s. 81). Çalışmamızda sürücü davranışları ve dindarlık arasındaki ilişki, hem “korelasyonel” olarak hem de “nedensel karşılaştırma” yoluyla incelenmektedir. Araştırmada aynı zamanda sosyo-demografik değişkenlere ilişkin betimleyici bulgulara yer verilmektedir.

3. Hipotezler

Araştırmanın temel hipotezi, “trafikteki olumlu ve olumsuz sürücü davranışları ile dindarlığın farklı biçimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır”, şeklindedir. Bu temel hipoteze bağlı alt hipotezler ise şunlardır:

1. Sürücü davranışları (sıradan ihlaller, saldırgan ihlaller ve pozitif sürücü davranışı) trafikte dua okuma durumuna göre farklılaşır.
2. Sürücü davranışları, araçta dua vb. bulundurma durumuna göre farklılaşır.
3. Sürücü davranışları, trafik kazalarına yönelik tutumlara (kaderci olma / olmama) göre farklılaşır.
4. Sürücü davranışları ile dini yönelim (içsel, dışsal, sorgulayıcı ve katı kuralcı) arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kayseri’de trafik yoğunluğunun en çok yaşandığı üç büyük merkez ilçedeki (Melikgazi, Kocasinan, Talas) otomobil sürücüleri oluşturmaktadır. Sürücülük yönünden ortak özelliklere sahip bir grup üzerinden daha net genellemelere gidebilmek için farklı sürücü grupları yerine yalnızca otomobil sürücüleri örnekleme alınmıştır. Ayrıca profesyonel sürücülerin genellikle erkek sürücülerden oluştuğunu dikkate alarak son yıllarda trafikteki görünümleri iyice artan kadın sürücüler de örnekleme dâhil edebilmek için bu şekilde bir yol izlenmiştir. Eldeki veriler⁴ doğrultusunda araştırmanın yapıldığı dönemde Kayseri genelinde yaklaşık 600 bin sürücü olduğu varsayılmış ve örneklem buna göre hesaplanmıştır. Kaynaklarda örneklem büyüklüğü olarak, 1000.000 (bir milyon) kişiden oluşan bir evren için %95 güven düzeyinde 384 kişinin örnekleme alınmasının yeterli olduğu belirtilmiştir (Can, 2019, s. 28). Ancak çalışmanın geçerliğini ve güvenilirliğini artırmak için bu sayı biraz daha yüksek tutularak 500 sürücüye anket uygulanmıştır. Anketlerden 15’i katılımcıların profesyonel sürücü olması veya otomobil dışında bir araç kullanması, 22’si ise, bir yıldan az araç kullanması⁵

⁴ Kayseri genelinde 2017 yılı sonu itibarıyla 506.648 sürücü bulunmaktadır (EGM, 2017). Kayseri nüfus müdürlüğünden aldığımız bilgilere göre 2018 Nisan – 2019 Haziran tarihlerinde sürücü belgesi alan kişi sayısı 72.457’dir. 1 Ocak 2018 – 2 Nisan 2018 tarihleri arasındaki yaklaşık üç aylık dönemde sürücü belgesi alan kişi sayısı bilgisine ise ulaşamamıştır. Bu bilgiler ışığında, araştırmaya başladığımız dönemde (Temmuz 2019) Kayseri’de yaklaşık 600 bin sürücü olduğu varsayılmış ve örneklem buna göre hesaplanmıştır.

⁵ Sürücülükte deneyimin önemli olması; özellikle de pozitif sürücü davranışlarının belli bir deneyimle ilgili olabileceği (Özkan & Lajunen, 2005a) gereğiyle en az bir yıllık sürücülük tecrübesine sahip sürücüler örnekleme alınmıştır.

nedeniyle işleme konulmamıştır. Sonuç olarak en az bir yıllık sürücülük deneyimine sahip toplam 463 otomobil sürücüsü araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Örneklem seçiminde üç aşamalı bir yol izlenmiştir. İlk olarak olasılıklı olmayan örnekleme biçimlerinden “kotalı örnekleme” doğrultusunda kadın sürücü sayısının %30’luk oranla (150 kişi), erkek sürücü sayısının %70’lik oranla (350 kişi) temsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu oranlar Türkiye ortalamasına⁶ yakındır. Örnekleme uygun olmayan anketler (1 yıldan az araç kullanan ve otomobil dışında bir araç kullanan sürücüler) çıkarıldıktan sonra bu oranlar yaklaşık %29 kadın (134 kişi) ve yaklaşık %71 erkek (329 kişi) olarak gerçekleşmiştir. İkinci aşamada yine olasılıklı olmayan örnekleme biçimlerinden “amaca yönelik örnekleme” tekniği kullanılarak 18 yaş üzerindeki en az bir yıllık sürücü olan her yaş grubu, eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik düzeyden otomobil sürücüsüne ulaşabilmek için bazı semt ve mahalleler (Hunat, Sahabiye - Serçeönü, Alpaslan, Fevziçakmak - Mimarşinan - Erciyesevler, Erciyes Üniversitesi kampüsü, Talas (Yenidoğan ve Anayurt) belirlenmiş ve örneklem ağırlıklı olarak (yaklaşık 50’şer kişi) bu birimlerden alınmıştır (Eksik ve hatalı anketler çıkarıldıktan sonra toplam 290 kişi). Böylece Neuman’ın da belirttiği gibi, bazı farklılıkların örnekleme bulunması garanti edilerek görüşülenlerin hepsinin aynı özellikte olması ihtimali (Neuman, 2016, s. 322) ortadan kaldırılmıştır. Üçüncü aşamada geriye kalan anketler için “uygun örnekleme” tekniği kullanılmıştır. Böylece Kayseri merkezdeki otomobil sürücülerini temsil edebilecek bir örneklem oluşturulduğu varsayılmaktadır.

5. Veri Toplama Araçları ve Uygulama

Çalışmaya ilişkin ölçme araçları; demografik bilgiler formu, sürücü davranışı ölçeği ve dini yönelim ölçeğinden oluşmaktadır. *Demografik bilgiler formu*, hipotezler ve araştırmada yer alması düşünülen diğer konular dikkate alınarak hazırlanmıştır. Demografik bilgiler soru kâğıdında, yaş, cinsiyet, meslek, medeni durum, eğitim ve gelir düzeyi gibi sosyo-demografik soruların yanında, sürücülükle ilgili özellikler (kaç yıldır ne sıklıkla araç kullandığı ve kurallara ne derece uyduğu gibi) ile dindarlık boyutunda trafiğe yönelik dini tutum ve davranışları (trafikte dua okuma, araçta dinsel semboller bulundurma, kazalar konusunda kaderciler olma / olmama, kul hakkı) ölçmeye yönelik sorulara, ayrıca öznel dindarlık algısıyla ilgili bir soruya yer verilmiştir. 19 sorudan oluşan demografik bilgiler soru kâğıdının hazırlanmasında Erjem (1996) ve Yıldırım-Yenier’in (2013) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Sürücü Davranışı Ölçeği (SDÖ), Reason ve diğerleri (1990) tarafından geliştirilmiştir. 28 maddeden oluşan ve sapkın sürücü davranışlarını ölçen SDÖ, sıradan ihlaller, agresif ihlaller, hatalar ve ihmaller olmak üzere dört faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkiye’deki geçerlik çalışmaları yapılmıştır (Lajunen & Özkan, 2004; Sümer vd., 2002; Sümer & Özkan, 2002). Sapkın sürücü davranışlarına ek olarak Özkan & Lajunen (2005a) tarafından 14 maddeden oluşan olumlu sürücü davranışları ölçeği geliştirilmiştir. Her iki ölçek de 6’lı likert yapıdadır (cevap seçenekleri 0=hiçbir zamandan 5=her zamana doğru sıralanmıştır).

⁶ Kayseri’deki kadın ve erkek sürücü sayısı bilgisine ulaşamadığı için Türkiye geneli esas alınmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü 2017 sonu verilerine göre Türkiye’de kadın sürücü oranı %25,1’dir (http://www.trafik.gov.tr/kurumlar/trafik.gov.tr/04-Istatistik/Genel/Arac_Surucu.pdf). Bu oran, hem araştırmanın yapıldığı tarih hem de Kayseri’nin sosyo-ekonomik durumu gözeticilerle biraz daha yüksek (%30) tutulmuştur.

Bu çalışmada yalnızca ihlaller ve olumlu sürücü davranışları ölçülmüştür. İhlaller için Özkan ve diğerlerinin (2006) çalışması esas alınmış ve agresif ihlaller 3 madde ile (ör, başka bir sürücüye kızgınlığını belirtmek için korna çalmak), sıradan ihlaller ise 8 madde (ör, şehir içi yollarda hız sınırını aşmak) ile ölçülmüştür. Altı ülkede uygulanan bu çalışmada iç tutarlılık kat sayıları (Cronbach's alpha) en düşükten en yükseğe, sıradan ihlaller için (.73 - .85), saldırgan ihlaller için (.59 - .74) olarak bulunmuştur. Olumlu sürücü davranışlarının (ör, trafikte diğer sürücülere engel teşkil etmemeye gayret göstermek) ölçümünde Özkan & Lajunen'in (2005a) geliştirdiği 14 maddelik ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı (Cronbach's alpha) ise, (.84)'tür. Toplam 25 maddeden oluşan 6 basamaklı likert tipi ölçek (0=Hiçbir zaman, 5=Her zaman)⁷ üzerinden sürücüler, araç kullanırken karşılaşılan muhtemel durumları ne sıklıkla yaşadıklarını değerlendirmişlerdir. Mevcut araştırmada sürücü davranışları ölçeğinin iç tutarlık katsayıları (Cronbach's Alpha değeri), sıradan ihlaller için (.70), saldırgan ihlaller için (.60) ve pozitif sürücü davranışları için (.71) olarak hesaplanmıştır.

Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS-R), ilk olarak Harlak vd. (2008) tarafından 25 madde ve 3 alt boyuttan oluşan Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS) olarak geliştirilmiştir. Daha sonra Ercan (2009) tarafından revize edilmiş ve yeni bir alt boyut (katı kuralcı dini yönelim) eklenerek 21 madde ve 4 alt boyuttan oluşan MROS-R elde edilmiştir. 6 madde içsel (intrinsic) dini yönelimi, 5 madde katı kuralcı (religious fundamentalism) dini yönelimi, 5 madde dışsal (extrinsic) dini yönelimi, 5 madde ise, sorgulayıcı (quest) dini yönelimi ölçmektedir. Ölçek 7 dereceli likert (1=kesinlikle uygun değil, 7=tamamen uygun) tipinde hazırlanmıştır. Ölçeğin iç güvenilirlik katsayıları (Cronbach's alpha), içsel dini yönelim için (.93), katı kuralcı dini yönelim için (.81), dışsal dini yönelim için (.83), ve sorgulayıcı dini yönelim için (.73) bulunmuştur (ss. 50-51). Bu çalışmada Ercan'ın (2009) geliştirmiş olduğu 21 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ancak hem uygulamada sadelik hem de cevaplama katılımcılara kolaylık olması açısından 5 dereceli likert tipi ölçekleme (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) tercih edilmiştir. Bu çalışmada dini yönelim ölçeğinin iç tutarlık katsayıları (Cronbach's Alpha değeri), içsel dini yönelim için (.73), dışsal dini yönelim için (.71), katı kuralcı dini yönelim için (.70) ve sorgulayıcı dini yönelim için (.75) bulunmuştur.

Anket çalışması Temmuz - Eylül 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Anketler büyük ölçüde kendi tarafımızdan kısmen de anketör aracılığıyla uygulanmıştır. Katılımcıların anket formunu hemen dolduramayacağı durumlarda anketler bırakılmış ve bir süre sonra alınmıştır. Anket formları genelde katılımcıların kendileri tarafından doldurulmuştur. Ancak katılımcının ihtiyaç duyması ya da isteği söz konusu olduğunda sorular kendisine okunmuş ve verdiği cevaplar işaretlenmiştir. Anketör tarafından yapılan uygulamanın yerinde yapılıp yapılmadığı geri dönüşlerle %10 oranında kontrol edilmiştir.

6. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS paket programıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin derecesi ve yönü korelasyon analiziyle ölçülürken, sürücü davranışlarının trafiğe yönelik dinsel uygulamalara (dua okuma, araçta dua vb. bulundurma) ve trafik

⁷ Analizler sırasında Sürücü Davranışı Ölçeği (1=Hiçbir zaman, 6= Her zaman) olarak kodlanmış ve analizler buna göre yapılmıştır.

kazalarına yönelik tutumlara (kaderci olma / olmama) göre farklılaşıp farklılaşmadığı fark testleriyle (t-testi) ölçülmüştür. Katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımlarını ortaya koymak için ise frekans ölçümlerinden yararlanılmıştır.

D. BULGULAR

1. Sosyo-demografik Değişkenlere Dair Bulgular

Sürücülerin beyanına göre katılımcılardan %11,4'ü 19-25 yaş, %29,4'ü 26-35 yaş, %40,4'ü 36-50 yaş aralığında iken, %17,9'u 51 yaş ve üzerindedir. 4 kişi (%0,9) ise bu soruya cevap vermemiştir. Bu sonuçlara göre, 20 ila 70 yaş aralığında dağılım gösteren katılımcıların ağırlıklı kısmının 26-50 yaş aralığında olduğu görülmektedir (Ort. 39.4; ss=11.549). Cinsiyet bakımından katılımcıların %71,1'i erkek, %28,9'u ise kadın sürücülerden oluşmaktadır. Meslek grupları açısından katılımcılar geniş bir yelpazede dağılım göstermektedirler. Buna göre katılımcıların %8,6'sı memur, %9,1'i işçi, %9,9'u esnaf, %5,4'ü emekli, %4,1'i ev hanımı, %4,3'ü öğrenci, %22,7'si akademisyen-öğretmen, 11,9'u sağlık çalışanı, %5,6'sı mühendis – tekniker, %2,4'ü kuaför, %2,4'ü oto tamircisi, %2,4'ü satış temsilcisi, %2,8'i serbest meslek, %7,1'i diğer meslekler ve cevapsız %1,3 olmak üzere yaklaşık 20 farklı meslek grubundan veriler toplanmıştır. Medeni durum yönünden katılımcıların %75,8'i evli, %22,9'u bekâr ve %1,1'i ise diğer seçeneğinde yer alırken 1 kişi (%0,2) bu soruya cevap vermemiştir. Öğrenim durumu (en son mezun olunan okul) açısından katılımcıların yüzdelik oranları, okur-yazar %0,2, ilkokul mezunu %6,9, ortaokul mezunu %7,3, lise mezunu %22,2, ön lisans mezunu %14,3, lisans mezunu %37,6 ve lisansüstü %11,2 şeklinde gerçekleşirken, 1 kişi (%0,2) bu soruya cevap vermemiştir. Çalışmaya katılan sürücülerin demografik özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Sürücülerin Demografik Özellikleri

Kategoriler	%
Yaş	
19-25	11,4
26-35	29,4
36-50	40,4
51+	17,9
Cevapsız	,9
Cinsiyet	
Kadın	28,9
Erkek	71,1
Meslek	
Memur	8,6
İşçi	9,1
Esnaf	9,9
Emekli	5,4
Ev hanımı	4,1
Öğrenci	4,3
Akademisyen-öğretmen	22,7
Sağlık çalışanı	11,9
Mühendis-tekniker	5,6
Kuaför	2,4
Oto tamircisi	2,4
Satış temsilcisi	2,4
Serbest meslek	2,8
Diğer	7,1
Cevapsız	1,3
Medeni Durum	
Evli	75,8
Bekar	22,9
Diğer	1,1
Cevapsız	,2
Öğrenim Durumu	
Okur-yazar	,2
İlkokul	6,9
Ortaokul	7,3
Lise	22,2
Ön Lisans	14,3
Lisans	37,6
Lisansüstü	11,2
Cevapsız	,2

Örneklemin sürücülük deneyimi oranları incelendiğinde, katılımcıların %17,1'i, 1-5 yıl, %19,7'si 6-10 yıl ve %63,3'ü 10 yıldan fazla süredir araç kullanmaktadır. Araç kullanma sıklığı bakımından hemen hemen her gün araç kullananlar %68,5, haftada 3-4 gün araç kullananlar %15,3, haftada 1-2 gün araç kullananlar %8,4, ayda birkaç kez araç kullanan %3,9 ve çok nadir araç kullananlar ise %3,7 oranlarında iken, 1 (%0,2) kişi bu soruya cevap vermemiştir. Katılımcıların genel anlamda trafik kurallarına uyma düzeylerini öğrenmek için "trafik kurallarına ne derece uyersiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Buna göre, trafik kurallarına bazen uyarım diyenlerin oranı %1,5 ve çoğu zaman uyarım diyenlerin oranı %41,5 iken, her zaman uyarım diyenlerin oranı %57,0 olarak bulunmuştur. Örneklem grubundan kurallara "hiçbir zaman uymam" diyen çıkmamıştır.

Öznel dindarlık algısıyla ilgili soruya katılımcıların %3,7'si "hiç dindar değil", %19,4'ü "biraz dindar", %65,4'ü "dindar" ve %10,8'i "çok dindar" şeklinde cevap verirken, 3 kişi (%0,6) ise bu soruya cevap vermemiştir.

Katılımcılara "trafiğe çıkarken veya trafikte -besmele dışında- herhangi bir dua okur musunuz?" sorusu yöneltilmiş ve elde edilen bulgulara göre, trafikte dua okuduğunu beyan edenlerin oranı %59,8 iken, dua okumadığını beyan edenlerin oranı %39,1'dir. 5 kişi (%1,1) ise, bu soruya cevap vermemiştir. Buna göre, ankete katılan sürücülerin yaklaşık %60'ı trafiğe çıkarken veya trafikte iken besmele dışında herhangi bir dua okumaktadır.

Sürücülerin, araçlarında dinsel sembolleri ne derece bulduklarını öğrenmek için "Aracınızda Bismillahirrahmanirrahim, Allah Korusun, Maşallah gibi yazılar ve/veya nazarlık, muska vb. şeyler buldurur musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %34,8'i araçta dini içerikli yazı vb. buldururken, %64,8'i buldurmamaktadır. 2 kişi (%0,4) bu soruya cevap vermemiştir.

Sürücü davranışları ve dindarlık arasında "kul hakkı" kavramı aracılığıyla bir ilişki kurmanın mümkün olup olamayacağını öğrenmek için katılımcılara "Size göre trafikte sürücülerin davranışlarıyla kul hakkı arasında bir ilişki var mıdır?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplara göre, katılımcıların %89,6'sı sürücülerin trafikteki davranışlarını "kul hakkı" ile ilişkilendirirken, %9,5'i ilişkilendirmemektedir. 4 kişi (%0,9) ise, bu soruya cevap vermemiştir. Bu sonuçlara göre ankete katılan sürücülerin kahir ekseriyeti sürücü davranışlarını "kul hakkı" ile ilişkili görmektedir.

Katılımcıların trafik kazalarına ilişkin tutumları değerlendirildiğinde; "kaderde varsa kaza kaçınılmazdır" diyenlerin oranı %27,0, "trafik kazası yapıp yapmamak çoğunlukla tesadüflere veya şansa bağlıdır" diyenlerin oranı %1,3 ve "insanlar tedbir alıp kurallara uyarırsa kazalar olmaz" diyenlerin oranı %57,9 iken, "diğer" cevabı verenlerin oranı %13,8'dir. Diğer cevabını verenlerin büyük çoğunluğu "tedbir bizden takdir Allah'tandır" ve "hem kader hem de tedbir önemlidir" vb. cevaplar vererek kaderin kazalar üzerindeki etkisine inandığını belirtmekle birlikte tedbir almanın da gereğine işaret etmişlerdir. Yani bir yandan tedbirden vazgeçilemeyeceğini ifade ederken bir yandan da bütün tedbirler alınsa da kazaların olabileceğini, bu noktada kaderin önüne geçmenin mümkün olamayacağını belirtmişlerdir. Diğer cevabı verenler içerisinde "İnsanlar tedbir alıp kurallara uyarırsa kazalar azalır" ve "bazen her şeye uyulduğunda da kazaya engel olunamıyor" şeklinde cevap verenlerin tutumlarının da kısmen bu yaklaşımı desteklediğini söyleyebiliriz. Bu durumda kazaları kaderle ilişkilendirenlerin oranının %27,0'dan yüksek olduğunu (yaklaşık %40) söyleyebiliriz. Bu oranların, toplumun genel kadercilik eğilimi düzeyine (%50) (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009, s. 7) yakın olduğunu görüyoruz.

2. Sürücü Davranışlarının Trafığe Yönelik Dinsel Uygulamalara Göre Değişimi

Tablo 2. Sürücü Davranışlarının Dua Okuma Durumuna Göre Değişimi

Değişkenler	Dua Okuma Durumu	N	Ort.	ss	t	p
Saldırgan İhlaller	Trafikte dua okur	277	2.16	.92	-2.02	.04*
	Trafikte dua okumaz	181	2.35	1.10		
Sıradan İhlaller	Trafikte dua okur	277	2.23	.83	-2.79	.01*
	Trafikte dua okumaz	181	2.46	.86		
Pozitif Davranışlar	Trafikte dua okur	277	4.84	.65	2.37	.02*
	Trafikte dua okumaz	181	4.69	.64		

*p<.05

Tablo 2’de görüldüğü gibi sürücü davranışları katılımcıların trafikte dua okuyup okumamalarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Buna göre, olumlu davranış gösteren katılımcıların trafikte dua okuma puanları anlamlı olarak daha yüksektir. Saldırgan ve sıradan ihlal yapan katılımcıların ise trafikte dua okumama puanları anlamlı olarak daha yüksektir.

Tablo 3. Sürücü Davranışlarının Araçta Dua Bulundurma Durumuna Göre Değişimi

Değişkenler	Araçta dua bulundurma durumu	N	Ort.	ss	t	p
Saldırgan İhlaller	Evet	161	2.31	1.06	1.22	.22
	Hayır	300	2.19	.96		
Sıradan İhlaller	Evet	161	2.27	.88	-.74	.46
	Hayır	300	2.33	.82		
Pozitif Davranışlar	Evet	161	4.76	.69	-.44	.66
	Hayır	300	4.79	.62		

*p<.05

Tablo 3’te görüldüğü gibi, sürücü davranışlarının hiçbir boyutu araçta dua vb. bulundurma durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır.

3. Sürücü Davranışlarının Trafik Kazaları Konusundaki Tutumlara Göre Değişimi

Tablo 4. Sürücü Davranışlarının Trafik Kazaları ile İlgili Görüşlere⁸ Göre Değişimi

Değişkenler	Trafik kazaları ile ilgili görüşler	N	Ort.	ss	t	p
Saldırgan İhlaller	Kaderde varsa kaza kaçınılmazdır	125	2.44	1.12	2.01	.04*
	İnsanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz	268	2.21	.98		
Sıradan İhlaller	Kaderde varsa kaza kaçınılmazdır	125	2.66	.89	5.13	.00*
	İnsanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz	268	2.20	.81		
Pozitif Davranışlar	Kaderde varsa kaza kaçınılmazdır	125	4.91	.62	2.55	.01*
	İnsanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz	268	4.73	.66		

*p<.05

Tablo 4’te görüldüğü gibi saldırgan ihlaller değişkeni için kaderde varsa kaza kaçınılmazdır ortalama puanı (Ort.=2.44, ss=1.12), insanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz ortalama puanına göre (Ort.=2.21, ss=.98) anlamlı olarak daha yüksektir (t= 2.01, p<.05), sıradan ihlaller değişkeni için

⁸ Katılımcılardan, “trafik kazası yapıp yapmamak çoğunlukla tesadüflere veya şansa bağlıdır” seçeneğini işaretleyenler (6 kişi) normal dağılım göstermediği için analizlere dâhil edilmemiştir.

kaderde varsa kaza kaçınılmazdır ortalama puanı (Ort.=2.66, ss=.89) insanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz ortalama puanına göre (Ort.=2.20, ss=.81) anlamlı olarak daha yüksektir ($t= 5.13, p<.05$) ve pozitif sürücü davranışları değişkeni için kaderde varsa kaza kaçınılmazdır ortalama puanı (Ort.=4.91, ss=.62) insanlar tedbir alıp kurallara uyarsa kazalar olmaz ortalama puanına göre (Ort.=4.73, ss=.66) anlamlı olarak daha yüksektir ($t= 2.55, p<.05$).

4. Korelasyon Analizi

Tablo 5. Çalışmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.İçsel DY	1						
2.Katı kuralcı DY	.42*	1					
3.Dışsal DY	.31*	.50*	1				
4.Sorgulayıcı DY	-.03	-.09	.21*	1			
5.Saldırgan İhlaller	.07	.01	.08	.16*	1		
6. Sıradan İhlaller	-.02	.06	.17*	.38*	.48*	1	
7.Pozitif Davranışlar	.13*	.19*	.10*	.09	-.05	.08	1

* $p<.05$

İçsel ($r=.13$), katı kuralcı ($r=.19$) ve dışsal ($r=.10$) dini yönelim ile olumlu davranışlar arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların içsel, katı kuralcı ve dışsal dini yönelim düzeyleri arttıkça olumlu davranış düzeyleri de artmaktadır. Sorgulayıcı dini yönelim ile saldırgan ihlaller ($r=.16$) arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların sorgulayıcı dini yönelimleri arttıkça saldırgan ihlal düzeyleri de artmaktadır. Dışsal dini yönelim ($r=.17$) ve sorgulayıcı dini yönelim ($r=.38$) ile sıradan ihlaller arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların dışsal dini yönelimleri ve sorgulayıcı dini yönelimleri arttıkça sıradan ihlalleri de artmaktadır.

Ayrıca, içsel dini yönelim değişkeni ($r=.31$) ile dışsal dini yönelim ve yine içsel dini yönelim değişkeni ($r=.42$) ile katı kuralcı dini yönelim arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan, saldırgan ihlaller ($r=.48$) ile sıradan ihlaller arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Katılımcıların sıradan ihlalleri arttıkça saldırgan ihlalleri de artmaktadır.

E. TARTIŞMA

Genel anlamda ifade edecek olursak bu çalışmada sürücü davranışları ile sosyo-kültürel bağlamda ele alınan dindarlık arasında bir ilişki olup olmadığı ve bazı çalışmalarda ileri sürülen (Arslan, 2016; Koubanan, 1998) çeşitli dinsel inanç, tutum ve ritüellerin kişinin risk algısını etkileyerek daha fazla ihlalde bulunmaya neden olup olmadığına bakıldığında elde edilen bulgular üç başlık altında tartışılabilir:

1. Betimsel Verilerin Değerlendirilmesi

Dindarlık ölçümlerinde genelde yer verildiği üzere “dua okuma”, dinin ritüel boyutuyla ilgili maddelerden biridir. Trafikte dua okuma da bu kapsamda değerlendirilebilir. Araştırmamızda katılımcılara trafiğe çıkarken veya trafikte besmele dışında herhangi bir dua okuyup okumadıkları sorulmuştur. Elde edilen bulgu, trafikte dua okumanın yaygın bir davranış (yaklaşık %60) olduğunu göstermektedir. Hatta, bazı sürücülerin sadece besmeleyle yetinebileceğini de dikkate aldığımızda bu

oranın daha da yükseleceği beklenebilir. Trafik davranışlarının arka planındaki sosyo-kültürel etmenler ve sosyal etki açısından baktığımızda, dua okuma Türk toplumunda yaygın bir dini davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir yansıması olarak trafikte dua okumanın da çok yaygın olduğu görülmektedir. Bu sonuç trafik ile dindarlığın yüksek düzeyde ilişkili olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Örneklemin, araçta dua, dini yazı, cevşen, nazarlık vb. bulundurma durumunu değerlendirdiğimizde, sürücülerin %34,8'inin araçlarının ön camında, torpido gözünde ya da başka bir yerinde nazarlık, dua yazısı, cevşen, nazar duası, karınca duası, bereket duası, Arapça "Allah" yazısı, küçük Kur'an-ı Kerim, dua kitabı, dini kitaplar vb. materyalleri / sembolleri bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, gözlemlerimizle de örtüşmektedir. Ancak dua bulundurmada, dua okuma düzeyinin tersi bir durum söz konusudur. Dua okumanın, dua bulundurmaktan daha çok önemsendiği görülmektedir. Dolayısıyla trafikte dua okuyanlar aynı oranda araçlarında dua, nazarlık vb. sembolleri bulundurmamaktadırlar. Özellikle nazarlık bulundurmanın, toplumun bir kesimi tarafından hurafe ya da batıl inanç olarak değerlendirilmesinin bunda kısmi de olsa bir etkisi olabilir.

Anket sonuçlarına göre, örneklemin, trafikte sergilenen davranışları yüksek oranda (yaklaşık %90) "kul hakkı" ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Böyle bir sonuç, soru doğrudan "kul hakkı" ifade edilerek sorulduğu için, çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü, saha gözlemlerimize göre de toplumda "kul hakkı" ile ilgili yüksek bir duyarlılık dikkati çekmekte; trafik ve din ilişkisinden söz ederken öncelikle ve genellikle "kul hakkı" gündeme getirilmektedir. Anket çalışmaları sırasında katılımcılarla yaptığımız sohbetlerde de bu izlenimi edindik. Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye genelinde yaptığı bir çalışmada trafik kurallarına uymamanın kul hakkı olduğunu belirtenlerin oranı, katılıyorum: %73.6, kısmen katılıyorum: %9.3 şeklinde sonuçlanmıştır (DİB, 2014, s. 217). Kayseri'deki oranın biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu, araştırma sahasının muhafazakâr yapısıyla ilgili olabilir. Ancak belirtmek gerekir ki doğrudan sorulmadığında bu gibi dini kavramların trafikle ilişkilendirilmediği görülmektedir (Serin, 2021, ss. 145-154).

Bu sonuç, toplumun "kul hakkı" konusunda söylem düzeyindeki bir hassasiyetini gösterse de trafiğin ve sosyal ilişkilerimizin görünümüne bakınca bu sonucu aynı oranda sürücü davranışlarına yansıdığını söylemek zor görünmektedir. Yani, bu konudaki söylem ile eylem, inanç ile uygulama bire bir örtüşmemektedir ve trafikte kul hakkı kavramını önemseyenlerin aynı oranda ihlallerden uzak durduğunu söylemek zordur. Cüceloğlu'na göre, "değerler anlamını bulursa kurallar ve kanun anlamını bulur. Ama değerler anlamını ifade etmiyorsa o zaman kurallar işe yaramaz, lafta kalır [...] konuşulan değerler değil, yaşayan değerler önemli" dir. Bir toplumdaki "yaşayan değerlerin" önemini vurgulayan Cüceloğlu, bir seminerinde, "kul hakkı çok önemlidir" diyen bir toplum olduğumuzdan hareketle yaptığı bir gözlem sonucunda "kul hakkı çok önemlidir" demenin lafta kaldığını ifade etmektedir (GZT, 2020).

Sonuç olarak, kul hakkına ilişkin tutumların gündelik hayata ve trafik davranışlarına yeterince yansımaması "kul hakkı" kavramının algılanışıyla ilgili olabilir. Benimseme veya içselleştirme düzeyinde bir algılama söz konusu olsa idi bu, tutum ve davranışlara daha fazla yansıyabilirdi. Dinin sosyalleşme süreçlerinde öğrenildiğini (Batson vd., 2017; Zuckerman, 2009) esas aldığımızda bu bize, sosyal etki ve sosyal öğrenmenin önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Anket sonucuna göre, Kayseri örneklemindeki sürücülerin yaklaşık 3'te biri kazalar konusunda katı kaderci bir tutum sergilerken, çoğunluk daha rasyonel bir tutum sergileyerek kazaların sorumluluğunu kadere yüklememiştir. Kazaları şans ya da tesadüfe bağlayanların oranının oldukça düşük (%1,3) olması, örneklemin dini ve sosyo-kültürel yapısıyla uyumludur. Diğer cevabı verenlerin hem kaderi hem de tedbiri hesaba katan tutumu ise, daha mutedil bir kaderciliği yansıtmaktadır. Bu, "rasyonel ama inançlı tip" olarak ifade edilen davranış tarzıdır ki, Müslüman toplumlarda gözlenen bir davranış şeklidir. Bu kişiler tamamen kaderci değil, olaylar üzerinde kendisinin de etken olabileceğini düşünür fakat istenilmeyen kazalar olmaması için de dua vb. uygulamalar yapar (Arslan, 2016, ss. 85-88). Sürücülerin yaklaşık 3'te birinin "kaderde varsa kaza kaçınılmazdır" cevabı vererek kazalar konusunda katı kaderci bir tutum sergilemeleri, inançların, risk algısını ve kazalara yönelik nedensel atıfları etkilediği ve kaderin önemli bir kaza faktörü olduğunu düşünen deneklerin daha fazla risk alan kişiler oldukları (Kouabenan, 1998, ss. 248-249) dikkate alındığında, ülkemizdeki trafik kazalarının sıklığı hakkında bir fikir verebilir.

Sonuç olarak, araştırmadan elde ettiğimiz, dindarlık bağlamındaki betimsel bulgular genel anlamda dinin trafik davranışlarıyla önemli oranda ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Öznel dindarlık algısıyla ilgili bulgular (%3,7'si "hiç dindar değil", %19,4'ü "biraz dindar", %65,4'ü "dindar" ve %10,8'i "çok dindar") değerlendirildiğinde elde edilen oranların -ölçüm araçlarındaki farklılıkları göz ardı etmeden- Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye genelinde geniş katılımlı olarak gerçekleştirdiği çalışmadaki oranlara (oldukça dindar: %19,4, dindar: %68,1, ne dindar ne değil: %10,2) yakın olduğunu söyleyebiliriz (DİB, 2014, s. 239). Ayrıca, Kayseri örneğinde yapılan bir çalışmada ise, "dindarlık düzeyi bakımından kendinizi nasıl görürsünüz" sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir: Çok dindar %6,3, dindar %77,5, dinle az ilgili %15,5, dinle hiç ilgili değil %0,8'dir (Ünal, 2010, s. 194). Bu sonuç mevcut çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

2. Değişkenler Arası Farklara İlişkin Bulguların Tartışılması

Sürücü davranışları, trafikte dua okuma durumuna göre bütün boyutlarda farklılaşmıştır. Beklendiği gibi, ihlallerde trafikte dua okumama puanı daha yüksek iken pozitif davranışlarda dua okuma puanı daha yüksektir. Genel olarak beklendik bulgular elde edilmiştir. Ancak sıradan ihlaller (kural ihlalleri) açısından tersi de düşünülebilir. Yani, dua okuyanların, okudukları duanın kazalardan koruyacağına güvenerek daha rahat davranmaları ve daha fazla risk almaları beklenebilir. Ancak sonuç aksi yönde çıkmıştır ve sıradan ihlal yapanların dua okumama puanları daha yüksek bulunmuştur. Bu durumu, trafikte dua okumanın bir tür tedbir almayı ifade ettiği ve dolayısıyla daha fazla ihlalde bulunmaya sevk etmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira duanın, insanı ahlaken olgunlaştırdığı (Parladır, 1994, s. 533), Allah'a yakınlaştırdığı (Gazâlî, 1992, s. 959) dolayısıyla sorumlulukları hatırlatıcı bir işlev gördüğü ve bir farkındalık (Bircan, 2020, s. 38) oluşturduğu, ayrıca davranışlara olumlu yansıdığı (Argyle, 2006, s. 335) ifade edilmiştir.

İhlallerde dua okumayanların puanları, pozitif davranışlarda ise dua okuyanların puanı daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, dinin pratik boyutu çerçevesinde dua okumanın davranışlar üzerindeki olumlu etkisine işaret etmektedir. Böylece, "*Sürücü davranışları (sıradan ihlaller, saldırgan ihlaller ve*

pozitif sürücü davranışları) trafikte dua okuma durumuna göre farklılaşır” hipotezi (H.1) doğrulanmıştır.

Bu sonuç, literatürde dindarlığın pratik boyutunu içeren bazı çalışmalarla tutarlıdır. Örneğin, dindarlığın yaşam tarzı bağlamında ele alındığı çalışmalarda, baskın yaşam tarzı dini olan (ibadet yapan, kiliseye giden, oruç tutan vb.) genç sürücülerin (18-24 yaş) daha düşük kaza riskiyle karşı karşıya olduğu bulunurken (Chliaoutakis vd., 1999, s. 779), 18-65 yaş aralığındaki 324 yetişkinin örnekleme alındığı bir çalışmada ise yaşam tarzının alt boyutu olarak “din / gelenek”, sıradan sürücü ihlalleri ile negatif ilişkili bulunmuştur. Yani sürücülerin dindarlıkları arttıkça trafikteki ihlalleri azalmıştır (Chliaoutakis vd., 2005, s. 422). Diğer bir çalışmada (Yıldırım-Yenier, 2013) dini pratikler ile trafik ihlalleri arasında ahlaki duygular aracılığıyla dolaylı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yani, dini pratikler pozitif şekilde suçluluğu, suçluluk da negatif şekilde trafik ihlallerini yordamıştır. Türkiye örneğinde uygulanan *yaşam tarzı* ölçeğinin din boyutunun “saldırgan araç kullanma” ile olumlu yönde ilişkili olduğu gösterilmiş, ancak değişkenler “ihlalleri” anlamlı şekilde yordamamıştır (Lajunen & Özkan, 2004, s. 30). Korkmaz’ın (2020, ss. 639-640) çalışmasında ise dindarlığın ibadet boyutu ile sürücü davranışları (hatalar, ihlaller ve olumlu sürücü davranışları) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve dindarlığın sürücü davranışlarını ne olumsuz (hata ve ihlaller) ne de olumlu sürücülük boyutunda yordamadığı bulunmuştur.

Türk kültüründe önemli bir yeri olan ve daha çok nazara karşı manevi bir kalkan olduğuna inanılan çeşitli uygulamalar mevcuttur. Kayseri örneğinde de yaygın olan bu tür uygulamaların sürücüler için ne anlama geldiği merak konusudur. Eğer sürücü bu gibi uygulamaları kazalardan koruyacağına inanarak yapıyorsa bu inanç onu trafikte daha rahat davranmaya ve risk almaya sevk edebilir. Bu çerçevede sürücü davranışlarının araçta dua vb. bulunmaya göre farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Ancak sürücülerin ihlal davranışları araçta dua, nazarlık vb. bulundurup bulundurmamaya göre değişiklik göstermemiştir. Böylece, “*Sürücü davranışları, araçta dua vb. bulundurma durumuna göre farklılaşır*” şeklindeki hipotez (H.2) doğrulanmamıştır.

Gözlemlerimize göre, her on araçtan yaklaşık dördünde bulunan bu gibi sembollerin ne anlam ifade ettiği, zihinsel temsillerinin ne olduğu ve sürücü tutum ve davranışları üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu başkaca araştırmalarla incelenmelidir. Ancak, eldeki bulgulara göre en azından şunu söyleyebiliriz ki, örnekleme yer alan sürücülerin bu davranışları onları daha tedbirsiz davranmaya ve daha fazla ihlal yapmaya sevk etmemektedir. Dolayısıyla sürücüler bu davranışları doğrudan kazadan korusun diye yapmıyor olabilirler ve fazladan bir tedbir olarak düşünebilirler. “Yeri göğü ayakta tutan duadır” söyleminin bir yansıması da olabilir ya da bir kul sorumluluğu olarak bakılabilir. Dolayısıyla doğrudan trafikle ve kazalarla ilişkili olmayabilir.

Her ne kadar hipotez doğrulanmasa da (muhtemel nedenleri yukarıda açıklandı) bir toplumsal gerçeklik olarak sürücülerin önemli bir kesimi bu gibi dinsel materyalleri araçlarında bulundurmaktadır. Kurumsal dinde (İslam’da) doğrudan bir yeri olmayan bu gibi simgelerin popüler dindarlıkta önemli bir karşılığının olduğu söylenebilir. Bu tür ritüeller sadece araçlarda değil, başka birçok uygulanma alanlarına sahiptir. Örneğin, insanlarda muska, çocuklarda nazar boncuğu; ev, bağ ve bahçelerde ölmüş hayvan başı asma gibi uygulamalar özellikle nazara karşı bir önlem olarak kullanılmaktadır. Bu sonuçlar

sürücülüğün birçok dini ve kültürel unsurlarla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu tür simgelerin ve uygulamaların, sürücüden sürücüye değişmekle birlikte, genel anlamda kazalardan ya da nazardan korunma, şükretme, kendini rahatlatma, bereket umma gibi amaçlara matuf olabileceği ifade edilebilir. Arslan'a (2016) göre, burada kişinin kendisini birtakım "mistik ve dini pratikler" ile risklerden ve kazalardan korumaya çalışması söz konusudur.

Araçlarda bulundurulmuş bu materyaller her şeyden önce kutsalın sembollerle ifade edilmesinin göstergeleridir. Bu anlamda araçlardaki semboller, tıpkı evlerde, ticarethanelerde ya da başka mekânlarda bulundurulmuş sembollere benzer anlamlar içerebilir ve insanın dindar bir varlık (Homo Religiosus) oluşunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zira burada insanın, kutsalla bir arada yaşama arzusunun bir sonucu olarak, hayatında önemli bir yeri olan ve aynı zamanda fazlasıyla riskli bir alanda kullandığı otomobilini çeşitli dinsel uygulamalarla kutsallaştırdığı, böylece kendisine bela ve musibetlere karşı bir koruma sağladığı görülmektedir (Güngör, 2012, ss. 177-181). Araçlarda azımsanmayacak düzeyde bulundurulmuş bu semboller ve temsil ettikleri anlamlar toplumda dinin rolünü anlamamıza yardımcı olduğu (Haralambos, 2011, s. 113) gibi, sembollerin her şeyde tezahür edebileceğini ve modern hayatın simge aygıtlarından biri olarak otomobilin kutsaldan tamamen uzak olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu tür sembollerini kaderci tutumun bir yansıması olarak görebiliriz (Erjem, 1996, s. 57; Kouabenan, 1998).

Sürücü davranışlarının üç boyutunda da "kaderde varsa kaza kaçınılmazdır" ortalama puanı daha yüksek bulunmuştur. Buna göre, "*Sürücü davranışları, trafik kazalarına yönelik tutumlara (kaderci olma / olmama) göre farklılaşır*" hipotezi (H.3) doğrulanmıştır. Bu sonuç hem olumlu hem de olumsuz sürücü davranışlarının kadercilikle ilgili olduğunu göstermektedir. Olayların nedenlerini dışsal faktörlere atfeden kaderci tutuma sahip kişilerin sıradan ve saldırgan ihlallerinin kadercilikle ilgili olması beklendiği bir sonuçtur. Ancak kaderci tutumun olumlu davranışlarla ilişkili olması ise, katılımcıların dini yönelim düzeyi ile açıklanabilir. Çünkü, içsel-dışsal ve katı kuralcı dini yönelime sahip sürücülerin, trafik kazaları konusunda daha kaderci bir tutuma sahip oldukları (Serin, 2021, s. 138) görülmektedir ki, bu üç yönelim ile pozitif sürücü davranışları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (Tablo 5) bulunmuştur.

Sıradan ihlallerle ilgili bulguların, önceki bazı çalışmaların sonuçlarıyla tutarlı olduğunu söyleyebiliriz (Erjem, 1996, s. 148; Kouabenan, 1998, ss. 248-249; Sobi, 2016). Erjem'in Konya örneğinde yaptığı çalışmada "her şey kader" diyenlerin kaza yapma oranının (%60) daha yüksek olduğu ve her şeyi kader olarak görmenin trafik kazası yapmayı artırdığı bulunmuştur (Erjem, 1996, s. 177, 191). Kouabenan, inançlarla risklerin ve kazaların algılanışı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, kaderci tutuma sahip kimselerin kazaları, sürücünün kontrolü dışındaki faktörlere (altyapı, kader vb.) kolayca atfettiklerini, kendi sorumluluklarını ve inisiyatiflerini daha az önemli bulduklarını göstermiştir. Ayrıca bu çalışmanın sonuçları, inançların ve sosyal pratiklerin (dini ritüeller, kurbanlar vb.) kişinin risk algısını ve kazalar için öne sürebileceği nedensel açıklamaları etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna göre, kaderin önemli bir kaza faktörü olduğunu düşünen deneklerin daha fazla risk alan kişiler olduğu gözlenmektedir. En yüksek risk ise, hızla ilgilidir (Kouabenan, 1998, ss. 248-249). Nitel bir çalışmada (Sobi, 2016), trafik kazası geçirmiş 17 kişiye kaza nedenleri sorulduğunda,

katılımcılar nadiren kadere atıfta bulunmuşlardır ki benzer bir durum Serin'in (2021) çalışmasında da gözlenmiştir. Ancak doğrudan "kaza nedeni ve kader arasında bir ilişki kuruyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltildiğinde trafik kazalarının kaderle büyük ölçüde ilişkilendirildiği görülmektedir (Serin, 2021; Sobi, 2016).

Bununla birlikte kaderci tutumun, ihlallerle ilişkili bulunmadığı çalışmalar da mevcuttur (Özkan & Lajunen, 2005b; Yıldırım, 2007). Öte yandan kaderci başa çıkmanın pozitif sürücü davranışlarını öngördüğü, ancak kaderin, olumlu davranışlar üzerinde zayıf bir etkisinin olduğu bulunmuştur (Yıldırım, 2007, s. 37).

Sürücülerin büyük bir bölümü yaptıkları ihlallerin nedenini daha çok dış koşullara atfetmektedirler (Kaçaroğlu vd., 2004, s. 17). Benzer şekilde sapkın sürücü davranışları ile sorumluluğu dışsal nedenlere atfetme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca "kurallara uyma ve önemseme" puanı yükseldikçe sorumluluğu dışa atfetme eğilimi azalmıştır (Tekinsay, 2000, s. 79). Dolayısıyla kaderci yaklaşımın, sürücülerin kendi kusurlarını görmelerine engel olduğu (Sümer, 2002, s. 33) ve tedbir alma iradesini zayıflattığı (Coşkun, 2016, s. 154) için kazaların meydana gelmesinde etken olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, kazaları kaderci bir bakışla değerlendirmek, özellikle "kaderde varsa kazalar kaçınılmazdır" gibi katı bir kaderci tutumu benimsemek, trafikte dikkatsiz davranmaya, tedbiri elden bırakmaya ve daha fazla ihlal yapmaya neden olmaktadır.

3. Değişkenler Arası İlişkilere Dair Bulguların Tartışılması

Öncelikle belirtmek gerekir ki dini yönelimin alt ölçeklerinin kendi arasındaki korelasyonlar ve yönlerine ilişkin literatürle tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, içsel dini yönelim değişkeni ile dışsal dini yönelim arasında pozitif yöndeki ilişki literatürle tutarlıdır (Allport & Ross, 1967; Batson vd., 2017; Cirhinlioğlu, 2010; Erdoğan, 2014; Harlak & Eskin, 2018; Yıldırım, 2007; Yıldırım -Yenier, 2013) ve içsel-dışsal dini yönelimin iki zıt kutup olmadığı yönündeki tespitleri doğrular niteliktedir. Yine, içsel dini yönelim değişkeni ile katı kuralcı dini yönelimin pozitif yönde ilişkili olması da önceki çalışmalarla tutarlıdır (Erdoğan, 2014; Yıldırım - Yenier, 2013). Öte yandan sıradan ihlaller ile saldırgan ihlaller pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Katılımcıların sıradan ihlalleri arttıkça saldırgan ihlallerinin de artması literatürle uyumludur (Yıldırım, 2007, s. 31). Ancak literatürde pozitif sürücü davranışları ihlallerle negatif yönde ilişkili bulunurken (Özkan & Lajunen, 2005a, s. 365), bu çalışmada aynı yönde bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırmada dini yönelim ile sürücü davranışları arasında bir ilişki olup olmadığı, ilişki varsa hangi yönde olduğu test edilmiştir. Öncelikle ihlaller açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, Tablo 5'te görüldüğü üzere, dışsal dini yönelim sıradan ihlallerle ilişkili iken sorgulayıcı dini yönelim hem sıradan hem de saldırgan ihlallerle ilişkili bulunmuştur. Buna göre, katılımcıların dışsal dini yönelimleri, yani dini bir araç olarak kullanma eğilimleri arttıkça sıradan ihlalleri de artmaktadır. Sorgulayıcı dini yönelim ise, her iki ihlal türüyle de pozitif yönde ilişkilidir. Dışsal ve sorgulayıcı dini yönelimin ihlallerle ilişkili olması, biri içsel diğeri katı kuralcı dini yönelimin zıddı özellikler göstermesi sebebiyle, dolaylı olarak dinin sürücü davranışları üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte hem dini daha yoğun, içten ve samimi bir şekilde yaşayan içsel dini yönelimli

sürücülerin hem de dini kurallara sıkı sıkıya bağlı katı kuralcı dini yönelimli sürücülerin kurallara daha fazla uyacağı ve daha az ihlal yapacağı beklenmiştir. Fakat hem içsel hem de katı kuralcı dini yönelim ile ihlaller arasında negatif yönde bir ilişki bulunmamıştır. Buna göre, “*Sürücü davranışları ile dini yönelim (içsel-dışsal, katı kuralcı, sorgulayıcı) arasında anlamlı bir ilişki vardır*” şeklindeki hipotez (H.4) kısmen doğrulanmıştır.

Dini yönelim literatürde öfke kontrolü kapsamında çalışılmış ve öfkeyi dışa yöneltme ile içsel dini yönelim arasında negatif yönlü bir ilişki bulunurken, öfke kontrolü ile içsel dini yönelim arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (Karlı, 2011, ss. 226-227). Ancak trafik ihlallerinin dindarlıkla ilişkisinin ele alındığı bir çalışmada dini yönelimin dört alt ölçeği (içsel-dışsal, katı kuralcı, sorgulayıcı) ile trafik ihlalleri arasında doğrudan bir ilişkinin bulunmadığı görülmüştür (Yıldırım-Yenier, 2013). Başka bir çalışmada ise içsel dini yönelimle sıradan ihlaller arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, dini yönelimin dışsal ve sekülerlik alt ölçekleriyle ihlaller arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Yıldırım, 2007, s. 40).

Pozitif sürücü davranışlarının dini yönelimle ilişkisini değerlendirdiğimizde, dini yönelimin üç alt ölçeği (içsel, katı kuralcı ve dışsal) ile pozitif sürücü davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Hipotez, içsel, katı kuralcı ve dışsal dini yönelim açısından doğrulanırken, sorgulayıcı dini yönelim ile pozitif sürücü davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İçsel ve katı kuralcı dini yönelimin pozitif davranışlarla ilişkili olması beklenen bir sonuçtur. Çünkü din, toplum yanlısı (prososyal) davranışları ve yardım etmeyi, hatta başkasını kendine tercih etmeyi daima üstün bir vasıf olarak teşvik etmektedir. Nitekim Türkiye’de yapılan bir çalışmada dindarlığın inanç-etki ve ibadet-bilgi boyutlarının empatik eğilim üzerinde ve inanç-etki boyutunun yardım etme eğilimi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir (Ayten, 2013, ss. 183-184). Bu çalışmada dışsal dini yönelimin ($r=.10$) düşük de olsa pozitif sürücü davranışlarıyla ilişkili bulunması ise, trafikteki pozitif davranışların genelde diğer yol kullanıcılarına yardımcı olma şeklindeki dışa dönük davranışlardan oluşmasından kaynaklanabilir.

Çalışmanın bulgularına göre sürücü davranışları dini yönelimle büyük ölçüde ilişkilidir. Ancak, sürücü davranışlarıyla dini yönelimin bütün boyutlarının beklenildiği şekilde ilişkileneceğinin, yukarıda zikredilen nedenler dışında başka bazı sebepleri şöyle ifade edilebilir: Birincisi, sanayileşme ve kentleşme ile ortaya çıkan trafik olgusunun ve modern dönemin simge nesnesi olan otomobilin, toplum nezdinde dine uzak mesafede yer alması ve daha çok sekülerliği ima etmesidir. İkincisi, yeterli bir farkındalık düzeyinin oluşmaması ve trafik davranışlarına yönelik dini normların toplumsal bellekte yeterince belirgin olmaması ki normlar belirgin olmadıklarında davranışları yeterince etkilememektedir (Cialdini vd., 1990, s. 1021; Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, s. 92). Yol kullanıcılarının trafik adabı konusunda eğitim almadan önceki düşünceleriyle eğitim aldıktan sonraki yaklaşımlarının değişmesi; farkındalık eğitimini alan bireylerde, sorumluluk, hoşgörü, fedakârlık, sabır, empati, birey hakkı gibi konularda olumlu değişimler belirlenmesi (Hatipoğlu & Yasak, 2019, s. 498) bu tespiti doğrulamaktadır. Üçüncüsü, trafik olgusunun toplumun gündemine girişinin henüz yeni olması (Yıldırım-Yenier, 2013) dolayısıyla trafikle ilgili normların oluşmaması ya da yerleşmemesidir. Nitekim nitel bir çalışmada katılımcılar trafikteki sorunları din ve dindarlıkla ilişkilendirmezken, diğer ihlal türlerini dinle

ilişkilendirmişlerdir (Yıldırım-Yenier, 2013, ss. 28-32). Bu da toplumun, trafik ihlallerini diğer ihlallerden farklı değerlendirdiğini ya da trafiğe işaret eden dini normlar konusunda toplumsal farkındalığın az olduğunu göstermektedir. Zira bir başka çalışmaya (Serin, 2021, ss. 145-154) göre de, doğrudan sorulmadığında, sürücü davranışları ve trafik kazaları genellikle din ve dindarlıkla ilişkilendirilmemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, sürücü davranışları ile dindarlığın bu çalışmada ele alınan biçimleri büyük ölçüde ilişkili bulunmuş; sürücü davranışlarının, geniş bir yelpazede ele aldığımız dindarlığın pek çok boyutuyla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki din, toplumun sürücülük davranışı gibi günlük faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bulgular, dindarlığın diğer boyutlarının seküler sonuçları olarak ifade edilen etki (sonuç) boyutu (Glock, 2007, s. 253) açısından değerlendirildiğinde, dindarlığın birçok boyutunun trafik gibi modern şehir hayatının tipik bir pratiği üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Sürücü davranışları, üç boyutunda da dindarlığın pratik boyutunda yer verdiğimiz trafikte dua okuma durumuna göre farklılaşmış ve trafikte dua okuyan katılımcılar okumayanlara göre daha fazla pozitif davranışlar gösterirken daha az ihlal davranışı sergilemişlerdir. Dolayısıyla trafikte dua okuma ritüelinin, sürücü davranışları ve dindarlık ilişkisini açıklamada önemli bir değişken olduğu anlaşılmaktadır. Trafik kazaları konusunda kaderciler bir tutuma sahip olmanın ise ihlalleri artırdığı görülmüştür. Bu anlamda trafik güvenliğini ve sürücü davranışlarını olumsuz etkileyen inanç ve tutumlar konusunda toplumsal farkındalık oluşturulması önem arz etmektedir. Öte yandan sürücü davranışları, araçta dua, nazarlık, muska vb. şeyler buldurmaya göre farklılaşmamıştır. Bu yaygın ritüelin sosyo-kültürel ve dini temellerini anlayabilmek için, “kutsal” la (Bird, 2015; Durkheim, 2005; Eliade, 1991; Günay vd., 2015; Güngör, 2012; Haralambos, 2011; Mol, 2020; Pals, 2019) ve kadercilikle bağlantılı olarak (bkz. Koubenan, 1998) daha detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Çalışmada, dışsal ve sorgulayıcı dini yönelimin olumsuz sürücü davranışlarıyla, içsel ve katı kuralcı dini yönelimin de olumlu sürücü davranışlarıyla pozitif yönde ilişkili bulunması, dinin, trafik davranışları üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadır. Ancak bu etkinin, bireylerin dindarlık algılarına bağlı olduğu (Batson vd., 2017; Taştan, 2016, s. 96) görülmektedir. Yani, burada bireylerin dini nasıl algıladıklarına bağlı olarak olumlu ya da olumsuz bir ilişki söz konusudur. Dine, içsel olarak yönelen ve dini kurallara sıkı sıkıya bağlılık gösteren birinin olumlu sürücülük davranışları artarken, dini bir araç olarak gören ve ona arayış boyutunda yönelen birinin de olumsuz sürücülük davranışları artmaktadır. Dolayısıyla dinin sosyal davranışlar ve gündelik hayat üzerindeki olumlu etkisi, büyük oranda onun içselleştirilmiş ve kesin bir biçimde benimsenmiş olmasıyla ilişkilidir, diyebiliriz.

Etik Kurul İzni

Araştırma verileri Temmuz - Eylül 2019 tarihlerinde toplandığı için etik kurulu izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.



Kaynakça

- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö., & Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de dindarlık*. İletişim Yayınları.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113-133.
- Argyle, M. (2006). İbadet ve dua (M. Koç, Çev.). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 317-338.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji* (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Arslan, M. (2016). Kazaların oluşumu, önlenmesi ve risk analizinde kültür ve inançların rolü. *İçinde Din ve Trafik* (C. 2, ss. 81-93). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ayten, A. (2013). *Empati ve din*. İz Yayıncılık.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., & Ventis, W. L. (2017). *Din ve birey sosyal psikolojik bir yaklaşım* (A. Kuşat, & A. Taştan, Çev.). Kimlik Yayınları.
- Bircan, E. (2020). *Sorunlarla başa çıkmada Kur’an’ı Kerim’deki peygamber duaları (Din görevlileri örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bird, J. (2015). *Din sosyolojisi nedir*. (A. Taştan, & M. D. Dereli, Çev.). Lotus Yayınevi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Chliaoutakis, J. E., Darviri, C., & Demakakos, P. T. (1999). The impact of Young drivers’ lifestyle on their road traffic accident risk in greater Athens area. *Accident Analysis and Prevention*, 31, 771-780.
- Chliaoutakis, J. E., Koukouli, S., Lajunen, T., & Tzamalouka, G. (2005). Lifestyle traits as predictors of driving behaviour in urban areas of Greece. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 8(6), 413-428.
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). Dini yönelimler ve önyargı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 366-384.
- Coşkun, İ. (2016). Trafikte tedbirsizliği ve kural ihlallerini meşrulaştıran kader ve tevekkül anlayışları. *İçinde Din ve trafik* (C. 1, ss. 151-172). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de dindarlık: Uluslararası bir karşılaştırma*. http://research.sabanciuniv.edu/14014/1/Rapor_Dindarl%C4%B1k.pdf.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye’de dini hayat araştırması*.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Ataç Yayınları.
- Elander, J., West, R., & French, D. (1993). Behavioral correlates of individual differences in road-traffic crash risk: An examination of methods and findings. *Psychological Bulletin*, 113(2), 279-294.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve dindışı* (M. A. Kılıçbay, Çev.; 1. bs). Gece Yayınları.

- Ercan, N. (2009). *The Predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious orientation* (Unpublished Master's Thesis). The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Erdoğan, E. (2014). *Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erjem, Y. (1996). *Sosyolojik açıdan trafik, trafik sisteminin işleyişi ve trafik kazaları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gazâlî. (1992). *İhyau Ulumi'd-Din* (C. 1) (A. Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınevi.
- Glock, C. Y. (2007). Dindarlığın boyutları üzerine. İçinde Y. Aktay & M. E. Köktaş (Ed.), & M. E. Köktaş (Çev.), *Din sosyolojisi* (3. bs, ss. 250-271). Vadi Yayınları.
- Günay, Ü. (2006). Dindarlığın sosyolojisi. İçinde Ü. Günay & C. Çelik (Ed.). *Dindarlığın sosyo-psikolojisi* (ss. 1-59). Karahan Kitabevi.
- Günay, Ü. (2017). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Günay, Ü., Güngör, H., & Taştan, A. (2015), *Kutsallık ve ziyaret fenomeni: Disiplinlerarası bir yaklaşım*. Otorite Yayınları.
- Güngör, H. (2012). *Türk din etnolojisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GZT. (2020, Mart 27). *Doğan Cüceloğlu: Okulun İlk Günü...*
<https://www.youtube.com/watch?v=ITkGjTkbZAw>
- Haralambos, M. (2011). Din: Sosyolojik bir bakış (E. Göçmez & A. Taştan, Çev.). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 131-164.
- Harlak, H., & Eskin, M. (2018). Dini Yönelim ve dindarlık ölçeklerinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Yeni Symposium*, 56(2), 24-32.
- Hatipoğlu, S., & Yasak, Y. (2019). Yol kullanıcılarında trafik adabı kavramı: Pilot çalışma, Ankara örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 27, 485-500.
- Kaçaroğlu, G., Amado, S., & Akün, E. (2004). Hız ihlali yapan sürücülerin ihlale ilişkin nedensel atıflarının ve kişilik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 1-23.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalçılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Karaca, M. (2016). Bir kültür problemi olarak trafik. İçinde *Din ve trafik* (C. 2, ss. 59-71). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntem* (5. bs.). 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Karşlı, N. (2011). *Öfke kontrolü ve dindarlık ilişkisi (Erzurum Örneği)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalization three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51-60.
- Kirman, M. A. (2011). *Din sosyolojisi terimler sözlüğü*. Rağbet Yayınları.
- Korkmaz, S. (2020). Dindarlık, empati ve sürücü davranışları arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(2), 631-643.
- Kouabenan, D. R. (1998). Beliefs and the perception of risks and accidents. *Risk Analysis*, 18(3), 243-252.

- Köse, A., & Ayten, A. (2016). *Din psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Lajunen, T., & Özkan T. (2004). *Kültür, güvenlik kültürü, Türkiye ve Avrupa'da trafik güvenliği*. Proje No: SBB-3023. TÜBİTAK.
- Lawton, R., Parker, D., Manstead, A. S. R., & Stradling, S. G. (1997). The role of affect in predicting social behaviors: The case of road traffic violations. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(14), 1258-1276.
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mol, H. (2020). *Kimlik ve kutsal: Yeni bir sosyal bilimsel din teorisi* (Ö. F. Darende & A. Taştan, Çev.). Kimlik Yayınları.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (S. Özge, Çev.; 8. bs, C. 1). Yayın Odası Yayıncılık.
- Oralhan, B. (2015). *Trafik kazalarının yaşam analiziyle (survival analysis) incelenmesi: Kayseri örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, T. (2006). *The regional differences between countries in traffic safety: A cross cultural study and Turkish case*. Doctoral Thesis, University of Helsinki, Finland.
- Özkan, T., & Lajunen, T. (2005a). A new addition to DBQ: Positive driver behaviors scale. *Transportation Research, Part F*, 8, 355-368.
- Özkan, T., & Lajunen, T. (2005b). Multidimensional traffic locus of control scale (T-LOC): Factor structure and relationship to risky driving. *Personality and Individual Differences*, 38, 533-545.
- Özkan, T., Lajunen, T., Chliaoutakis, J. E., Parker, D., & Summala, H. (2006). Cross-cultural differences in driving behaviours: A comparison of six countries. *Transportation Research Part F*, 9, 227-242.
- Özkan, T., Sümer, N., Ayvaşık, B., & Er, N. (2002). Kişilik özellikleri, koordinasyon becerileri, sürücülük davranışları ve trafik kazaları. *Uluslararası 1. Trafik ve Yol Güvenliği Bildiriler Kitabı*. Gazi üniversitesi. <http://www.trafik.gov.tr/trafikkongre41>
- Pals, D. L. (2019). Kutsalın gerçekliği: Mircea Eliade. İçinde R. Adıbelli (Çev.). *9 din kuramı* (ss. 339-389). Kimlik Yayınları.
- Parker, D., Reason, J. T., Manstead, A. S., & G., S. (1995). Driving errors, driving violations and accident involvement. *Ergonomics*, 38, 1036-1048.
- Parladır, S. (1994). Dua. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 530-535. TDV Yayınları.
- Peker, H. (2012). Kur'an'a göre dindarlığın boyutları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 41-49.
- Reason, J., Manstead, A., Stradling, S., Baxter, J., & Campbell, K. (1990). Errors and violations on the roads: A real distinction? *Ergonomics*, 33, 1315-1332.
- Serin, M. (2021). *Trafikte sürücü davranışı ve dindarlık ilişkisi: Kayseri örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sobi, E. (2016). Yaşanmış tecrübeler ışığında trafik kazalarının nedenleri ve bireyler üzerine etkileri. İçinde *Din ve trafik* (C. 2, ss. 247-264). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Sönmez, A. (1999). *Ağır vasıta sürücülerinin çalışma koşulları ve trafik kazaları uzun mesafe yük ve yolcu taşımacılığı yapan sürücüler üzerine bir çalışma*. T.C. Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü.
- Stradling, S. G. (2007). Car driver speed choice in Scotland. *Ergonomics*, 50(8), 1196-1208.

- Sümer, N., & Özkan, T. (2002). Sürücü davranışları, becerileri, bazı kişilik özellikleri ve psikolojik belirtilerin trafik kazalarındaki rolleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 50, 1-26.
- Sümer, N. (2002). Trafik kazalarında sosyal psikolojik etmenler: Sürücü davranışları, becerileri ve sosyal politik çevre. *Türk Psikoloji Yazıları*, 1-36.
- Sümer, N., Lajunen, T., & Özkan, T. (2002). Sürücü davranışlarının kaza riskindeki rolü: İhlaller ve hatalar. *Uluslararası Trafik ve Yol Güvenliği Kongresi*. Gazi Üniversitesi. <http://www.trafik.gov.tr/trafikkongre41>
- Taştan, A. (2016). Trafik davranışı ve kazaları örneğinde dinin davranış örüntülerine etkisi: Din sosyal psikolojisi açısından bir bakış. İçinde *Din ve trafik* (C. 2, ss. 95-111). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tekinsay, G. (2000). *Sürücü davranışının incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Haziran 01). Karayolu trafik kaza istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2020-37436>
- Ünal, V. (2010). *Çevre sorunları ve dindarlık ilişkisi "Kayseri örneği"* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üzümcüoğlu Zihni, Y. (2018). *The relationship between traffic climate and driver behaviors: Explicit and implicit measures with Turkish and Chinese samples* (Unpublished Doctoral Thesis). The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- World Health Organization. (2021, Haziran 21). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>
- Yıldırım, Z. (2007). *Religiousness, conservatism and their relationship with traffic behaviour* (Unpublished Master's Thesis). The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Yıldırım-Yenier, Z. (2013). *Religiousness and everyday violation* (Unpublished Doctoral Thesis). The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Yılmaz, H. (2014). *Din ve dindarlık*. Hikmetevi Yayınları.
- Zuckerman, P. (2009). *Din sosyolojisine giriş*. (İ. Çapcıoğlu & H. Aydınalp, Çev.). Birleşik Yayınevi.



TURİZMDE GÜNCEL EĞİLİMLER: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

 Neşe ÇULLU KAYGISIZ^a

Özet

Turizm, büyük bir büyüme potansiyeline sahip, sürekli genişleyen bir hizmet sektörüdür. Bu nedenle sadece ulusal değil, aynı zamanda bir bütün olarak uluslararası toplumun en önemli uğraşlarından biri haline gelmiştir. Turizm, ekonomideki farklı endüstrilerden ürün talep eden çeşitli tüketim faaliyetlerinin birleşmesinden oluşmakta ve farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmektedir. Bu nedenle turistlerin, farklı nedenlerle seyahat etmeye motive olduğu söylenebilir. Turizm, turistlerin ihtiyaçlarını takip etmek ve karşılamak için toplum ve endüstri ile birlikte gelişmektedir. Yeni teknolojilerin ve internetin ortaya çıkışı, turizm alanında bir takım değişiklikler ve yenilikler getirmiştir. Çok sayıda verinin olması, insanların ilgisini, bilgi ve deneyimlerini etkilemiştir. Teknolojinin gelişmesi, birçok sosyal medya araçlarının kullanımı, ekonomideki gelişmeler gibi yaşanan değişimler tüketici istek ve beklentilerini etkilemiş ve bu beklentileri karşılayabilmek için turizmde yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada turizmdeki yeni eğilimlerin kavramsal olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda uluslararası yazında son günlerde çalışılan fakat ulusal yazında çokça bilinmeyen yeni eğilimler bir arada incelenerek ulusal yazına kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm türleri, Turizmde yeni eğilimler



CURRENT TRENDS IN TOURISM: A CONCEPTUAL REVIEW

Abstract

Tourism is an ever-expanding service sector with great growth potential. For this reason, it has become one of the most important pursuits of not only the national but also the international community as a whole. Tourism consists of various consumption activities demanding products from different industries in the economy and means different things to different people. Therefore, it can be said that tourists are motivated to travel for different reasons. Tourism evolves with society and industry to follow and meet the needs of tourists. The emergence of new technologies and the internet has brought some changes and innovations in the field of tourism. The abundance of data has affected people's interest, knowledge and experience. Changes such as the development of technology, the use of many social media tools, and the developments in the economy have affected consumer demands and expectations, and new trends in tourism have emerged in order to meet these expectations. In this study, it is aimed to examine the new trends in tourism conceptually. In this context, new trends in tourism, which have been studied recently in the international literature but are not widely

^aDr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, nesecullu@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 18.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 11.02.2022

known in the national literature, have been examined and these trends have been tried to be brought to the national literature.

Keywords: Tourism, Types of tourism, New trends in tourism



Giriş

Turizmin günümüzde hem biçim hem de içerik olarak değişime uğradığı söylenebilir. Turizm önceleri sosyoekonomik seçkinlerin yapmış olduğu bir faaliyetken, günümüzde lüks bir deneyim olmaktan çıkarak bir gereklilik haline gelmiştir (Gómez vd., 2016). Triarchi ve Karamanis (2017) turizmde farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmasına yol açan olguları, ekonomik sorunlar, çevresel sorunlar, politik sorunlar ve sosyal sorunlar olarak sınıflandırmaktadır. Yazarlar, ekonomik büyümenin yoksulluk sorununu çözemediğini, kitle turizminin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğunu, uluslararası turizm endüstrisindeki politik eşitsizliklerin devam ettiğini ve post-modern kültürün yeni bir turist pazarı yarattığını savunmaktadır (Triarchi & Karamanis, 2017).

Yaşam standartlarının artması, teknolojinin gelişmesi ve toplumun bilinçlenmesi gibi çeşitli gelişmeler diğer endüstrilerde olduğu gibi turizmde de sayısız değişimi beraberinde getirmiştir. İnsanların yeni deneyimler ve bilgi edinmek için seyahat etmenin önemi konusundaki farkındalığının artması farklı turizm eğilimlerinin gelişmesini sağlamıştır. İnternetin ortaya çıkması, insanların yaratıcılıklarını ve meraklarını arttıran bilgilere ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. Merak, insanların yeni destinasyonlar bulmalarına ve kişisel deneyim ve bilgi edinmelerine yardımcı olur. Bu nedenle turizm hızla gelişmekte ve bu da her gün yeni trendlerin ve taleplerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Turizmde yeni eğilimlerin kavramsal olarak incelenmesinin amaçlandığı bu makalede afet turizmi, atom turizmi, *babymoon* turizm, doğum turizmi, gecekondur turizmi, glamping turizmi, köpekbalığı turizmi, pokemon-go turizmi, romantizm turizmi, son şans turizmi, soy turizmi, oyuncak turizmi, ünlü turizmi ve vegan turizm eğilimleri açıklanmıştır. Çalışma kapsamında bu turizm eğilimlerinin seçilmiş olmasının sebebi, uluslararası turizm yazınında son yıllarda bu turizm eğilimleri ile ilgili çalışmalar artarken, ulusal yazında bu eğilimlerle ilgili çalışmaların olmaması veya kısıtlı olmasıdır. Bu çalışmanın yapılması bu kavramların ulusal literatüre kazandırılması ve gelecek çalışmalar için bir kaynak oluşturması amacıyla önemli görülmektedir.

TURİZMDE YENİ EĞİLİMLER

Uluslararası turizm yazınında son zamanlarda yer verilen afet turizmi, atom turizmi, *babymoon* turizm, doğum turizmi, gecekondur turizmi, glamping turizmi, köpekbalığı turizmi, pokemon-go turizmi, romantizm turizmi, son şans turizmi, soy turizmi, oyuncak turizmi, ünlü turizmi ve vegan turizm eğilimleri aşağıda alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Afet turizmi: Uluslararası yazında “*disaster*” olarak geçen ve karanlık turizmin bir alt dalı olarak görülen afet turizmi, turistin afet bölgesindeki mevcut durumu öğrenebileceği ve yerel pazarda para harcayarak bölge ekonomisini destekleyebileceği turizm olarak tanımlanmaktadır (Nagai, 2012). Afetler ile ilgilenen turistler, bir zamanlar doğal afetin merkezi olan bir yere seyahat etmektedirler. Afet

bölgesinin kitle iletişim araçlarında kullanılması, turistler arasında o bölgenin popülerliğini artırmaktadır. Bu duruma 2004 yılında bir tsunami felaketi yaşayan Tayland örnek verilebilir. Tsunami sonrası yetkililer olaya adanmış bir müze oluşturdu ve güçlü bir tanıtım kampanyasıyla desteklenen bu yer, yeni turistleri bölgeye çekmeyi başardı (Rucińska & Lechowicz, 2014). Benzer durum 2015 yılı Nepal Depremi sonrasında da yaşanmıştır. Nepal Turizm Kurulu tarafından yayınlanan son turizm verileri, uluslararası turist varışlarında bir büyüme olduğunu ve 2014'teki zirveyi %48 oranında aştığını göstermektedir. Yetkililer bu eğilimin, karanlık turizm olarak adlandırılan afetlerin anıldığı yerleri ziyaret eden turist sayısının artmasıyla ilgili olabileceğini belirtmiştir (Min vd., 2020). Afet turizmi turistlerinin seyahat motivasyonları şu şekildedir (Nagai, 2012):

- Afetlerin büyük yoğunluğuna tanık olabilecekleri afet miraslarını görme,
- Afetten önce var olan yerel hazineyi deneyimlemek,
- Sakinlerin ve endüstrilerin durumunu gözlemleyerek yeniden yapılanma sürecini takdir etmek,
- Hayatta kalanların hikayelerini dinlemek,
- Bir şeyler öğrenmek.

Atom turizmi: Dünyanın her yerinde, hükümetlerin nükleer santraller inşa ettiği, atom bombalarını test ettiği ve bilim adamlarının atom enerjisi üzerine araştırmalar yaptığı yerler turistik yerler haline gelmektedir (Mazeikiene & Gerulaitienė, 2018). Atom turizmi veya nükleer turizm olarak adlandırılan bu yeni turizm çeşidi, nükleer turistin nükleer felaketlerle ilgili bölgeleri ziyaret ettiği bir turizm biçimidir ve karanlık turizmin bir alt türü olarak görülmektedir (Petroman & Tiberiu, 2021). Atom turizmi 1950'lerin başında, ABD Başkanı Harry Truman'ın Nevada çölünün büyük bir parçasını nükleer silahlar için bir test alanı olarak kullanmak üzere belirlemesiyle başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana atom turizmi bugün hala devam eden bir rönesans yaşamaktadır. Eski II. Dünya Savaşı nükleer programlarıyla ilişkili birçok atomik bölge halka açıldı ve bu alanlar giderek artan sayıda ziyaretçi çekmektedir (Bogaard, 2012). Örneğin her yıl Hiroşima Atom Bombası Müzesi 1 milyondan fazla ziyaretçi ağırlamaktadır (Schäfer, 2016, s. 351). Soğuk savaşın sona ermesini takip eden çağ olan ikinci nükleer çağda, birinci nükleer çağın mekânları turistik alanlar olarak metalaştırılmaktadır (Gusterson, 2004). Niş turizm biçimi kapsamında değerlendirilen bu alanlar şu şekildedir (Petroman & Tiberiu, 2021):

- Sığınaklar ve nükleer madde yatakları,
- Atom silahlarının fırlatıldığı yerler,
- Nükleer kazaların meydana geldiği bölgeler,
- Nükleer bombaların silah olarak kullanıldığı veya atom silahı olarak denendiği yerler,
- Atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanıldığı yerler,
- Nükleer silahların üretildiği yerler,

- Nükleer maddelerle kirlenmiş taşıma araçları,
- Radyoaktif madde madenleri,
- Atom temalı müzeler,
- Atom rezonansları olan yerlerin yakınında bulunan yerler.

Babymoon turizm: Türkçe yazında karşılığı olmayan turizm eğilimlerinden biri olan *babymoon* turizm, ebeveynlerin bebekleri doğmadan önce yaptıkları rahatlatıcı veya romantik bir tatil olarak tanımlanmaktadır. Bu turizm türü son yıllarda hem dünyada hem de ülkemizde moda haline gelen turizm türlerinden biridir. Çiftlerin bebekleri doğmadan önce eğlenmek için yaptıkları son tatil olduğu için günümüzde oldukça trend bir seyahettir (Gabor & Oltean, 2019). Çiftler genellikle ikinci trimesterde veya üçüncü trimesterin başında tatile çıkar ve bebek doğmadan önce son bir tatilin keyfini çıkarırlar. İkinci üç aylık dönemin veya üçüncü dönemin başlangıcının seçilmesinin nedeni, bu dönemlerde hem bebek hem de anne adayının seyahat etmesinin güvenli olmasıdır. Ayrıca, bu dönemler çiftlerin kendilerini yalnızca birbirlerine adadıkları son zaman dilimidir (Zhang, 2016). *Babymoon* konsepti, bu turizmin babanın rolünü ve kimliğini güçlendirmeyi amaçladığını öne süren antropolog S. H. E. Kitzinger tarafından 1996 yılında ortaya çıkarılmıştır. 2000'li yıllarda, Amerikan ve Avrupa endüstrileri bu yeni niş turizm biçimlerinden yararlanmaya başlamışlardır (Gabor & Oltean, 2019). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Google arama trendi verilerine göre, "*babymoon*" terimi, terimin kullanımında zaman içinde belirgin bir eğilim olmaksızın 2014 yılından beri popülerliğini korumaktadır (Gallivan vd., 2019). En yaygın *babymoon* destinasyonları, masaj hizmetleri, lüks konaklama, doğum öncesi ebeveynler için eğitim, romantik akşam yemekleri, doğum öncesi tedaviler vb. gibi turist paketlerinin bulunduğu sahil kompleksleri, sağlıklı yaşam otelleri ve kırsal dağ bölgeleridir (Gabor & Oltean, 2019).

Doğum turizmi: Doğum turizmi, hamile kadınların doğum yapmak için yurtdışına seyahat ettiği uygulamayı tanımlamaktadır (Wang, 2018). Bu turistlerin asıl amacının ne turizm ne de tıbbi hizmet satın almak olduğu, yeni doğan bebekleri için başka bir ülkenin vatandaşlığını kazanmak olduğuna inanılmaktadır. Bir kişiyi doğum turisti olmaya motive eden diğer nedenler arasında çocuklarının geleceğini güvence altına almak ve kendi ülkelerindeki kısıtlayıcı yasalardan kaçınmak yer almaktadır (Choi & Lai, 2020). Doğum turizmi, yabancı ebeveynlerin karşılaştığı politik ve sosyal gerçeklerin doğrudan bir yansımasıdır. Örneğin bazı Çinli aileler için yurtdışında doğum, Çin'in kötü şöhretli tek çocuk politikasını (hızla artan nüfusu dizginlemenin bir yolu olarak uygulanan politika, bir ailenin sahip olabileceği çocuk sayısını bir ile sınırlandırmakta) atlatmanın bir yoludur. Doğum turizmi için en çok gidilen destinasyon doğuştan vatandaşlık politikasını sürdüren birkaç batı ülkesinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'dir (Nori, 2016). Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen bir doğum turizmi endüstrisi bulunmaktadır. Bu endüstri, Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat eden ebeveynlerin, çocuklarının ABD vatandaşlığı alması için doğum yapmalarını beklemeyi içermektedir. Bu ebeveynler, vize, barınma ve bazen tıbbi hizmet alma konusunda yardım için tur operatörlerine ve sağlık hizmeti sağlayıcılarına ödeme yapmaktadır. Şu anda, bir çocuğa vatandaşlık vermek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmek yasa dışı değildir. Hamile bir kadının açıkça doğum yapma niyetiyle Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmesini yasaklayan hiçbir yasa yoktur. Ancak vize sahtekârlığı, gümrük

müfettişlerine yalan söyleme gibi uygulamayı kolaylaştırmak için kullanılan yöntemlerin birçoğu suçtur. Birçok ebeveyn, doğuştan gelen vatandaşlık kolaylığı nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nde doğum yapmayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, sağlam bir iş piyasasına sahip güçlü bir ekonomi, göreceli siyasi istikrar ve önde gelen bir kamu eğitim sistemi bulunmaktadır. Birçok ebeveyn, kendi ülkelerinin istikrarına ilişkin korkuları, sosyal ilerleme için potansiyel olarak sınırlı fırsatlar, eğitim sistemlerindeki eşitsizlikler ve ekonomik kaygılar nedeniyle çocuklarına Amerika Birleşik Devletleri'nde bir yaşam seçeneği sunmak istemektedir (Kugler, 2018). Yabancı yazında *birth* ve *maternity* olarak geçen doğum turizmi aslında ülkelerin istemediği bir turizm çeşididir. Doğum turizmindeki patlama bazı toplulukların protesto yapmalarına neden olmaktadır. Örneğin, Los Angeles'ın bir banliyösü olan Chino Hills'de, bir doğum turizmi işletmesinin işletilmesi toplulukta tepkiye neden olmuştur (Nori, 2016). Doğum turizmi, dünyada kitlesel bir olgudur ve kontrolsüz gelişimi, göçmenleri alan ve onlara yardım sağlayan devlete sosyo-ekonomik alanda sorunlar yaratabilmektedir (Korotkov & Karmanov, 2016).

Gecekondu turizmi: Türkçe yazında varoş ve getto yabancı yazında ise *slum*, *ghetto* ve *poverty* olarak geçen gecekondu turizmi etnik, kültürel ve yaşam tarzı farklılıklarından yararlanan röntgenci bir eğlence olarak görülmektedir. Farklı yaşam tarzını deneyimlemekle ilgilenen meraklı turistler, bu turizme talep yaratmakta ve özel operatörler bu talebi karşılamak için, şehir içi mahallelerde turlar düzenlemekte ve bu turlarda turistler metruk binaları ziyaret etmektedir (Choe, 2015). Dramatik bir yapı sergileyen gecekondular içinde binalar çoğunlukla yıpranmış, yoksul ve bakımsızdır. Günümüzde bu alanlar farklı deneyimler arayan turistler tarafından ziyaret edilmekte ve bu ziyaretler gecekondu turizmi olarak adlandırılan yeni bir turizm türünün ortaya çıkmasını sağlamaktadır. 1990'lı yıllardan sonra güney yarım kürenin çeşitli bölgelerinde büyük bir canlılıkla yayılmaya başlayan gecekondu turizmi, bir tür niş turizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirlerde yoksulluk ve şiddetle mücadele eden bölgelere yapılan ziyaretler gecekondu turizmi olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde, erişilemeyen bölgeler çekici bir destinasyon olurken, yoksulluk bir meta haline gelmektedir (Güzel vd., 2020). Gecekondu turizmi ile ilgili temelde iki farklı görüş bulunmaktadır (Yıldız & Yıldız, 2018). Bu turizmi eleştirenler gecekondulari ziyaret etmenin röntgenci olduğunu düşünürken, destekleyenler genellikle gecekondu turizmini yoksulluğun giderilmesinde önemli olduğunu savunmaktadır. Gecekondu turizmi teşvikçileri, tur sağlayıcıları ve turistler, bu turizm biçiminin, çeşitli potansiyel gelir kaynakları ve diğer maddi olmayan faydalar yaratarak gecekondulardaki kalkınmaya katkıda bulunduğunu iddia etmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, daha gelişmiş gecekondu turizm lokasyonlarında yerel yönetimler, bir kalkınma stratejisi olarak gecekondu turizmini teşvik etmekte ve desteklemektedir. Gecekondu turizmi savunucuları, turizmi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir modernizasyon stratejisi olarak görmekte ve turizmin az gelişmişlik ve yoksulluğa bir çözüm olabileceği iddiasından yararlanmaktadır (Frenzel, 2013). Rio de Janeiro, Mumbai, Güney Afrika ve Nairobi dünyadaki en önemli gecekondu turizmi destinasyonları arasında yer almaktadır (Frenzel & Koens, 2012).

Glamping turizmi: Geleneksel kampçılıktan daha konforlu ve lüks bir kamp türü olarak tanımlanan glamping, İngilizce "*glamorous*" ve "*camping*" kelimelerinden türetilmiştir (Hrgović vd., 2018). Glamping kavramı ilk olarak 1990'lı yıllarda Afrika'da safari turlarına katılan ve lüks hayatını bu turlara entegre eden bireylerle ortaya çıkmış ve tüm dünyaya yayılmıştır. 1990'larda Afrika'da safari turlarına katılan zengin Avrupalılar ve Amerikalılar geceyi vahşi doğada özel konaklama yerlerinde

geçirmiş ve bu konaklama türü daha sonra Amerika, Asya, Orta Doğu ve Avrupa'da yaygınlaşmış, glamping adını almış ve “ev rahatlığında kamp yapmak” olarak tanımlanmıştır. Doğa ve kamp turizmini bir araya getiren glamping, özel ilgi turizmi kategorisine girmektedir. Son yıllarda trend haline gelen glamping turizmi, şehir hayatından uzaklaşmak isteyen, doğayı ve kamp yapmayı seven bireyler tarafından tercih edilmektedir (Yıldırım & Erkılıç, 2019). 5 yıldızlı kamp olarak da bilinen glamping, açık hava turizminde lüks ve doğayı, konfor ve çevreye saygıyı bir araya getiren ve aynı zamanda dışarıda bir konaklama sunarak ayrıcalık ve benzersizlik sağlayan yeni bir trenddir. Doğal bir ortamda yapılan glamping, birçok maceralı aktiviteyi deneme, lezzetli yemekler yeme ve lezzetli içeceklerin tadını çıkarma imkânını içeren konfor ve kaliteli hizmetler ile karakterizedir. Glamping, sızdıran çadırlar, kokulu uyku tulumları ve doğaçlama yiyecekler gibi kampın olumsuz özelliklerini ortadan kaldırmaktadır. Glamping, çoğunlukla çadır şeklini alan lüks konaklama ile eş anlamlı kullanılsa da aynı zamanda ağaç evler ve mobil evler gibi çok sayıda daha yenilikçi konaklama türünü de içermektedir (Hrgović vd., 2018). Yüksek özellikli konaklama yerlerinde kamp yapmayı içeren glamping, herhangi bir ekipman getirmek zorunda kalmadan açık havada seyahat etmeyi mümkün kılar ve bir otele özgü lüks olanaklar ve hizmetler sunmaktadır. Glamping, açık hava deneyimini otel konforuyla birleştiren kamp turizmi sektöründe yeni bir uygulamadır. Glamping'in lüks bir kampçılık türü ile doğa deneyimini bir araya getirdiği söylenebilir. Glamping, genellikle turist kalabalığından uzakta, kırsal bir çevrede özel konumlarla birleştirilen yeni bir konaklama türüdür. Konaklama birimleri, genellikle safariler veya yürüyüş gibi aktiviteler eşliğinde yüksek düzeyde konfor ve hizmet sunar. Glamping, farklı gerçekliklere, manzaralara ve bütçelere uyarlanabilen esnek bir konsepttir. Resort glampers ve karavan glampers olmak üzere iki ana glamper grubu vardır. Karavan glampers seyahat için kendi karavanlarını kullanır ve alıştıkları yaşam konforuyla doğaya yakın olmak ister. Tatil köyü glamperleri de bunu istiyor, ancak kendi karavanlarını kullanmak yerine glamping tatil beldelerinde kalırlar (Sommer, 2020). Glamping, konfordan ödün vermeden doğa ile doğrudan temas halinde zaman geçirmeyi sağlayan yenir bir tatil yöntemidir. Tatillerini glampingde geçirmeyi seçen insanlar, tipik yerel ürünleri tatmak ve yerel geleneklerle yakın ilişki içinde olmak isteyen doğa ve manzara tutkunlarıdır; tatilde trekking veya dağ bisikleti gibi sporları yapmayı severler; kitle turizminden nefret ederler ve bozulmamış doğayı keşfederek ancak hizmet ve konfordan ödün vermeden huzurlu günler geçirmeyi severler (Groe, 2018).

Köpekbalığı turizmi: Köpekbalığı turizmi, köpekbalıklarının içeren bir turizm şeklidir. Köpekbalıklarının korunmasına odaklanma eğilimindedir ve genellikle bir ekoturizm biçimi olarak kabul edilir. Popüler etkinlikler arasında, güverteden veya köpekbalığı kafesi dalışı olarak bilinen su altına indirilmiş bir kafesin içinden köpekbalıklarının gözlemlenebildiği alanlara tekne gezileri yapmak yer alır (Tourism Teacher, t.y.). Deniz yaban hayatı turizmi son yirmi yılda hızla büyümüş ve bu sektörün sürdürülebilirliği konusundaki endişeleri artırmıştır. Deniz ortamını yemek için olduğu kadar eğlence için de kullanmaya yönelik artan kamu ilgisi, deniz yaban hayatı turizminin turizm endüstrisindeki en yüksek büyüme oranlarından birine sahip olmasına yol açmıştır. 2000'lerin ortalarında köpekbalığı turizmi, 40 ülkede 300'den fazla dalış bölgesini ziyaret eden 500.000'den fazla dalgıçla güçlü bir büyüme yaşamıştır. Yaban hayatı turizmi, yerel ekonomileri deniz kaynaklarının sürdürülemez tüketimli kullanımlarından daha sürdürülebilir, tüketim amaçlı olmayanlara dönüştürmenin bir aracı olarak görülmektedir (Ziegler vd., 2012). Bu alanda yapılan akademik çalışmaların çoğu bölgedeki köpek

balıklarının bu turizmden nasıl etkilendiği ile ilgilidir (Catlin & Jones, 2010; Macdonald & Carter, 2020; Wong, vd. 2019; Ziegler vd., 2012).

Pokémon Go turizmi: Mobil oyunlar, turistlerin turizm destinasyonlarını keşfetme motivasyonunu artırmak, turistlerin bir destinasyondaki yollarını etkilemek ve turizm destinasyonlarıyla daha yüksek düzeyde etkileşimi teşvik etmek için geliştirilebilmektedir (Zach & Tussyadiah, 2017). Konum tabanlı artırılmış gerçeklik oyunu olan mobil oyun Pokémon Go, dünyada oldukça popüler bir oyun haline gelmiştir. Oyun, oyuncunun önemli gerçek yerlere yerleştirilmiş Pokémon karakterlerini yakalamasını sağlamak için akıllı telefonun coğrafi konumuna dayanmaktadır. 2016 yılında resmi olarak tanıtıldığından beri, oyuncular Facebook, Twitter ve Snapchat gibi sosyal medya mecralarında oyunu oynamak için daha fazla zaman harcamaktadır. Bu oyun, oyundaki yerlerin ziyaret edilmesini teşvik ettiğinden turizm endüstrisi için önemlidir. Turizm sektörü plajlar, eğlence parkları ve üniversite şehirleri gibi yerlere ziyaretleri artırmak için bu oyunu kullanmaktadır (Rosufila vd., 2018). Çeşitli teknoloji trendleri, turizm işletmelerinin pazarlama şeklini değiştirmektedir. Bu önemli trendlerden biri de akıllı telefon kullanımudur. Akıllı telefonların ve uygulamaların artan kullanımı turist deneyimini, iletişim kurma, bilgi tüketme ve zamanı kullanma biçimlerini etkilemektedir. Bazı seyahat acenteleri, tema parkları ve tur şirketleri, Pokémon GO oyununu turistler için kişiselleştirilmiş geziler ve turlar sunan bir platform olarak kullanmakta ve turistlerin bu destinasyonlara olan ziyaretlerini arttırmaktadır (Aluri, 2017). Artırılmış gerçeklik mobil oyunu Pokémon Go oynamak, oyuncuları kendi fiziksel ortamlarında dolaşmaya, Pokémon toplamaya ve rekabet avantajı elde etmek için diğer oyuncularla veya diğer oyunculara karşı çalışmaya teşvik ettiğinden, bir tür artırılmış turizm oluşturmaktadır. Pokémon Go, mobil oyunu tanıdık arayüzü aracılığıyla tanıdık olmayan ortamları deneyimlemenin bir yolunu sunmaktadır. Pokémon Go'nun turist kaynağı olarak değeri, oyuncuları kültürel veya tarihi öneme sahip yerlere yönlendirmesi ve aynı zamanda sosyal bir katalizör olarak hizmet edebilmesidir. Pokémon Go oynamak, şehirde bir turist olarak gezinme deneyiminin üzerine bindirilmiştir. Bu uygulamada, harita oyunlaştırılmakta ve bilinmeyen bir yeri deneyimlemek için gereken motivasyonu ve rotayı sağlayan bir yön bulma yöntemi haline gelmektedir (Woods, 2021).

Romantizm turizmi: Romantizm turizmi ekonomik olarak zengin ülkelerden (genel olarak Avrupa ve Kuzey Amerika) gelen kadın turistler ile gelişmekte olan ülkelerdeki (genel olarak Karayipler, Güneydoğu Asya ve Afrika) yerel erkekler arasındaki bir tür maddi-erotik alışverişi içeren yakın ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Pruitt & LaFont, 1995). Kadınların romantizm ve farklılık arayışları bu cinsel karşılaşmaları körukler ve yerel erkeklerle ilgili ırksallaştırılmış, egzotikleştirilmiş ve aşırı cinselleştirilmiş klişeler genellikle bu tür ilişkilerin temelini oluşturur. Terim, bu ilişkileri, kadın turistlerin yerel erkeklerle ilişkilerinin romantizm ve duygusal katılım söylemleri üzerinden inşa edildiğini ve cinsiyet rolleri ve kimliğinin denenmesi ve dönüştürülmesi için bir alan sunduğunu vurgulayarak tipik olarak "seks turizmi" olarak adlandırılan erkek turistler ve yerel kadınlar arasındaki ilişkilerden ayrılır (Berdychevsky, 2016). Romantizm turizmi ve seks turizmi arasındaki ayrım, genellikle cinsiyete dayalı çizgilerle bölünür. Turist kadınlar ve yerel erkekler arasındaki cinsel/romantik karşılaşmalar daha çok romantizm turizmi olarak adlandırılırken, turist erkekler ve yerel kadınlar arasındaki benzer karşılaşmalar genellikle "seks turizmi" olarak adlandırılır (Williams, 2012). Romantizm turizmi kavramı tartışmalıdır ve erkek seks turizmi ile kadın romantizm turizmi arasındaki

ayrımın yeterli olup olmadığı konusunda bir tartışma bulunmaktadır (Berdychevsky, 2016). Bazı yazarlar, romantizm ve seks için seyahat eden kadınlar ile geleneksel erkek seks turisti arasında bir fark öne sürse de, diğerleri kesinlikle aynı fikirde değil. Her ikisine ilişkin akademik literatür incelendiğinde, erkek seks turistinin nitelikleri, yerel erkekleri arayan kadınların nitelikleri kadar çeşitli ve geniş kapsamlıdır (Bauer, 2014).

Son şans turizmi: Yazında kıyamet turizmi (Yıldız, 2018) olarak da geçen son şans turizmi, küresel ısınma gibi çevresel faktörler veya insan faktörleri nedeniyle giderek yok olan turistik yerlere yapılan seyahatleri içeren yeni bir eğilimdir. Doğal ve insan faktörlerinin etkisi altında, giderek daha fazla seyahat destinasyonu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta ve bu durum yeni bir turizm biçimini tetikleyerek son şans turizmini ortaya çıkarmıştır. Turistler, kaybolmadan önce bu destinasyonları son defa görmek istemektedirler (Wu, 2019). Son zamanlarda turistler, dünyada yok olma tehlikesi bulunan bölgeleri kaybolmadan veya geri dönülmez bir şekilde dönüşmeden önce giderek daha fazla deneyimlemeye çalışmaktadırlar. Avustralya'daki Büyük Set Resifi (Great Barrier Reef), Florida'da Everglades, Kilimanjaro Dağı'ndaki buz örtüsü ve Maldivler gibi yok olma tehlikesi bulunan destinasyonlara ilişkin endişeler, bazı seyahat operatörlerini ve tur acentelerini bu destinasyonları kaybolmadan önce tüketicilere önermeye yönlendirdi. Son şans turizmi turistlerin yok olma tehlikesi bulunan doğal veya sosyal mirası aradığı niş bir turizm pazarıdır (Lemelin vd., 2010). Son şans turizmi, kaybolan destinasyonlar için ortaya çıkan bir turizm çeşididir. Bu turizme katılan turistler, yakında yok olacak yerleri görme veya yok olan türlere tanık olma isteğine sahiptir. Türkiye'de Ilısu Baraj Projesi ile sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan Hasankeyf, son şans turizm destinasyonu olarak görülmektedir (Aykol vd., 2017).

Soy turizmi: Günümüzde giderek artan sayıda insan soyağacıyla ilgilenmekte ve atalarının izini sürmek için güçlü bir istek göstermektedir. Kişisel miras ve aile tarihi alanlarına yapılan seyahatleri tanımlamak için turizm araştırmalarında farklı terimler ortaya çıkmıştır (Mehtiyeva & Prince, 2020). Bir kişinin soy ağacının izini sürme amacıyla atalarıyla bağı olan destinasyonlara seyahat etmesini içeren turizm çeşidi için Türkçe yazında diaspora turizmi (Tanrısever, 2016), köken turizmi (Arık Yüksel, 2018) yabancı yazında ise *ancestry* veya *ancestral* (Ray & McCain, 2009), *root* (Pinho, 2008), *genealogical* (Prinke, 2010) gibi terimler kullanılmaktadır. Soy turizmi anavatanyla kuşak farkı olan ve yeniden bağlantı kurmak isteyen bireylere odaklanmaktadır (Acho, 2017). Tarih boyunca insanlar savaş, doğal afetler, ekonomik kriz gibi çeşitli gerekçelerle göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu toplulukların süreç içerisinde vatan topraklarına yaptıkları ata mirası ziyaretleri son yıllarda oldukça popüler hale gelmiştir (Tanrısever, 2016). İnsanların ataları hakkında bilgi aramak için seyahat etmeleri yeni bir turizm türünü ortaya çıkarmıştır. Soyağacı turistleri, bir yandan arşivlere ve kütüphanelere, diğer yandan atalarıyla ilişkili yerlere geziler düzenlemektedirler (Prinke, 2010). Soy turizmi, bireyin atalarının geçmişiyle bağlantı kurma ihtiyacıyla motive edilmiş herhangi bir ziyareti tanımlamak için kullanılmaktadır. İskoçya, İrlanda, Galler, Almanya ve Çin gibi çeşitli ülkelerde, müşterilerinin aile geçmişine göre seyahatler sunan ve etkinlikler planlayan özel ilgi turları düzenlenmektedir (Mehtiyeva & Prince, 2020).

Oyuncak turizmi: Oyuncak turist olarak da ifade edilen bu turizm şekli 2000'li yıllarda Japonya'da ortaya çıkmıştır. Bu turizm şeklinin temeli çeşitli nedenlerle seyahat edemeyen kişilerin bağ kurdukları

oyuncaklarını kendileri yerine seyahate göndermeleri ve bu seyahatlerden fotoğraflar gönderilmesini içermektedir (Pekershen vd., 2017). Fakat günümüzde bu turizm şekli gelişerek yeni kavramlar ve oyuncakların seyahatleri için yeni alternatifler ortaya çıkmıştır. Turistik yerleri ziyaret eden gezgin oyuncak olgusunu kavramsallaştırmak için "Toyrimizm" terimi geliştirilmiştir. Oyuncak turizminde, oyuncakların seyahati için farklı yollar bulunmaktadır. İlk olarak, oyuncak sahibiyle birlikte seyahatlere çıkabilir. İkinci olarak oyuncak, oyuncak barındırma programının bir parçası olarak, ona profesyonel olmayan oyuncakçılık deneyimleri sağlayan, oyuncak için "ev sahibi" olarak işlev gören başka bir insana gönderilir. Üçüncüsü ise oyuncak, oyuncak gibi insan olmayan yolculara hizmet sağlayan bir seyahat acentesi aracılığıyla profesyonel olarak organize edilmiş turizme katılabilir. Oyuncak turizminde, oyuncakın seyahat deneyimlerini tasvir etmek ve belgelemek, seyahat eden veya oyuncak barındıran insan için ana odak noktasıdır. Oyuncu, oyuncak yalnızca fiziksel çevrede mobil hale getirmek için değil, aynı zamanda oyuncak "foto oyun" yoluyla yakalanıp paylaşılacak zengin ve çok yönlü turizm deneyimleri sunmayı hedeflemek için de zaman ve yaratıcılığa yatırım yapar (Heljakka & Raikkönen, 2021). Örneğin, bazı oyuncak oyuncuları için, Roma'daki Kolezyum gibi ünlü yerlerin oyuncaklarla fotoğrafını çekmek çok önemlidir (Heljakka & Ihamäki, 2020).

Ünlü turizmi: Yabancı yazında celebrity olarak geçen ünlü turizmi, ünlülerin ana cazibe merkezi olduğu turizmdir. Tüketici ürünleri için ünlüler, halkın ünlülere olan hayranlığından ve onlarla kişisel bir bağlantıya olan inancından yararlanarak reklamcılıkta yaygın olarak kullanılmaktadır. Turizmde de, destinasyonları yerli ve yabancı turistlere tanıtmak için ünlüler kullanılmaktadır (Glover, 2009). Ünlüler, kitle iletişim araçları tarafından yönlendirilen toplumlarda kültürel simgelerdir. Yapılan araştırmalar ünlülere olan ilginin, destinasyon seçim süreçlerini ve seyahat davranışlarını etkilediğini doğrulamıştır (Lee vd., 2008). Son zamanlarda, destinasyon tanıtımı için ünlülerin desteğini kullanan birçok kuruluş bulunmaktadır. Uzun yıllar boyunca, reklamcılar halkın ünlülere olan hayranlığından yararlanmış ve onları turizm destinasyonlarının tanıtımı da dâhil olmak üzere geniş bir ürün yelpazesi için destekçi olarak kullanmıştır. Ünlülere, nüfusun geri kalanından farklı olarak algılandıkları için özel bir ilgi gösterilmektedir. Bir ünlünün medyadaki görünümü, halkın turizm destinasyonları algısını etkilemektedir (Ismail, 2015). Turistler, bir ünlünün şu anda orada olması veya daha önce orada bulunması nedeniyle bir turizm destinasyonunu veya cazibe merkezini ziyaret etmektedirler. Birçok destinasyon yönetimi organizasyonu, bir destinasyonu tanıtmak için ünlüleri kullanmaktadır. Turistler, ünlünün kendisi hiç orada bulunmamış olsa bile, bir ünlünün etrafında toplanmış yerleri ziyaret etmeye çalışmaktadırlar. Popüler ünlü turizm destinasyonları arasında Hollywood, Cannes film festivali, Harry Potter stüdyosu ve Madam Tussauds bulunmaktadır (Tourism Teacher, t.y.).

Vegan turizm: Veganlık, hayvanların yiyecek, giyecek ve diğer amaçlarla her türlü sömürsünü ve zulmünü dışlamaya çalışan bir felsefe ve yaşam tarzıdır. Vegan yaşam birçok farklı şekilde uygulanabilir de, tüm veganlar için ortak olan şey, et (balık, deniz ürünleri ve böcekler dâhil), süt ürünleri, yumurta, bal ve hayvanlardan elde edilen malzemeler ve hayvanlar üzerinde test edilen ürünler gibi hayvansal gıdalardan tamamen uzak durmayı içeren vegan diyetidir (Kojic, 2020). Tüm dünyada veganlığa artan bir ilgi bulunmaktadır. Vegan diyetin savunucuları, kişisel sağlığı iyileştirebileceğini, hayvanların acı çekmesine son verebileceğini ve küresel ölçekte kıtlığı azaltabileceğini ve sürdürülebilirliği iyileştirebileceğini düşünmektedir. Tüketicilerin vegan beslenme ihtiyaçlarına yanıt

olarak, bazı popüler turistik şehirlerdeki (Bali veya Dubai gibi) restoranlar vegan seçenekler içeren menüler sunmaktadır (Li, vd., 2020). Bu kapsamda vegan turizmi hayvanların yiyecek veya başka herhangi bir amaçla her türlü sömürüsüne karşı çıkılarak yapılan seyahat faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Aslında vegan turistler, av turizmi veya balıkçılık turizmi dışında neredeyse her türlü turizmi yapabilirler. Ayrıca, bir hayvanat bahçesi veya akvaryum ziyareti gibi seyahat ederken hayvanları ekonomik amaçlarla kullanan herhangi bir kuruluşu ziyaret etmek, vegan turizmi kapsamında asla yapılmayacak faaliyetlerdendir (Planas, 2018). Vegan turist öncelikle sorumluluk bilincine sahip, sürdürülebilirliği ön planda tutan, hayvanların her türlü metalaştırılmasına karşı çıkan ve bunu bir yaşam biçimine dönüştüren kişidir. Vegan turist olmak, tüm unsurlarıyla vegan bir seyahat tarzını ön planda tutmak demektir (Dilek & Dilek, 2020).

Sonuç

Turizmde yeni eğilimlerin incelendiği bu çalışmada, değişen turist ihtiyaç ve beklentilerine yanıt veren uygulamalardan bahsedilmiştir. Günümüzde turistler deniz güneş kum üçlüsünden oluşan kitle turizminden daha farklı turizm anlayışı benimsemektedir. Bazı turistler büyük afetlerin yaşandığı destinasyonları, bazıları atom bombası atılan yerler gibi dünyada büyük olayların yaşandığı destinasyonları, bazıları ise dünyada yok olmak üzere olan bir daha görülmesi mümkün olmayan destinasyonları deneyimlemeyi son şans olarak görmekte ve klasik turizm anlayışının dışına çıkmaktadır. Farklı deneyim yaşamak isteyen turistleri harekete geçiren bazen *babymoon* turizminde olduğu gibi sosyal medya, bazen de Pokemon Go turizminde olduğu gibi gündemin gerisinde kalmayarak teknolojik gelişmelere ayak uydurma isteği olabilmektedir. Bazı turistler için ise doğum turizminde olduğu gibi hayat şartları farklı destinasyonları deneyimleme isteği yaratmaktadır.

Turistler eskiden kendi kültürlerine yakın destinasyonları ziyaret etmek isterken günümüzde bunun aksine farklı kültürleri ve yaşantıları gözlemleme isteğindedirler. Bu istekler sonucunda gecekondur turizminde olduğu gibi bir bölgenin eskiden ziyaret edilmekten çekinilen alanları günümüzde destinasyon yöneticileri tarafından ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin ülkemizde bu turizm eğilimi ile ilgili İstanbul'da Tarlabaşı bölgesi son zamanlarda ön plana çıkmaktadır.

Dünyada turist profilinin değişmesi, tüketici istek ve ihtiyaçlarının farklılaşması, moda gibi birçok etkenden dolayı turizmde yeni eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu turizm eğilimlerinin birçoğunun ülkemizde uygulanmadığı ve Türkçe yazında bir karşılığı olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda bu yeni turizm eğilimlerinin ismi konusunda da hem uluslararası yazında hem de ulusal yazında tam bir bütünlük sağlanamamıştır. Örneğin soy turizmi, ulusal yazında diaspora ve köken turizmi olarak kullanılırken, uluslararası yazında *ancestry*, *ancestral*, *root* ve *genealogical* olarak kullanılmaktadır. Benzer durum gecekondur turizmi için de geçerlidir. Bu turizm türü için ulusal yazında varoş ve getto terimleri kullanılırken uluslararası yazında ise *slum*, *ghetto* ve *poverty* kullanılmaktadır. Yeni turizm eğilimlerinin ismi konusunda bütünlük sağlanabilmesi için bu konularla ilgili daha fazla akademik yayın yapılması gerekmektedir.

Günümüzde turizm sektörünün ekonomik katkısının olduğu tüm ülkeler tarafından bilinmektedir. Turizmde yeni eğilimler turizmi 12 aya yaymak, gelirleri artırmak ve yeni turist tiplerinin

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretildiği için bu katkıdan pay almak isteyen ülkeler tarafından desteklenmektedir. Ülkemizde de yavaş yavaş hem sektörde hem de akademik alanda bu yeni türlere olan ilgi artmaya başlamıştır. Örneğin *babymoon* turizmi Türkiye’de son zamanlarda uygulanan bir turizm şeklidir. Her ne kadar Türkçe bir karşılığı olmasa da özellikle sosyal medya etkisinin arttığı günümüzde sektörde karşılığı olan bir uygulamadır. Benzer şekilde lüks kamp turizmi olarak ifade edilen glamping turizmi hem akademik alanda hem de sektörde ilgi duyulan bir eğilimdir.

Turizmde yeni eğilimlerin bazıları ekolojik dengeyi korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin vegan turizm her türlü hayvansal ürünün metalaştırılmasına karşı çıkan bir turizm türüdür. Ancak bazı turizm türleri her ne kadar ekolojik dengeyi korumak amacıyla ortaya çıksa da bir tezatlık söz konusudur. Örneğin köpekbalığı turizmi köpekbalıklarının avlanarak soylarının tükenmemesi bunun yerine köpekbalıklarının çeşitli şekillerde gözlenmesini içeren bir turizm türüdür. Ancak her ne kadar ortaya çıkış amacı bir türü korumak olsa da yapılan akademik çalışmaların bu turizm türünden köpekbalıklarının nasıl olumsuz etkilendiği üzerine olması bu turizm türünün tezatlığını ortaya koymaktadır.

Yeni turizm türlerinden bazıları ise etik açıdan tartışılmaktadır. Bu turizm türlerinden biri afet turizmidir. Deprem, tsunami gibi afet bölgelerinin ziyaret edilmesinden oluşan bu turizm şekli bölge insanının acılarından beslendiği için eleştirilmektedir. Türkiye’de yurt dışındaki gibi afet bölgelerine tur düzenleyen işletmeler olmasa da insanların gerek yardım gerekse merak gibi nedenlerle ülkede yaşanan afet bölgelerine ziyaretler gerçekleştirdiği söylenebilir.

Yeni turizm eğilimleriyle ilgili isimlendirme, etik, kavram karmaşası gibi birçok sıkıntı olsa da turizmde yeni eğilimlerin artacağı öngörülmektedir. Hem turizmin mevsimsellik sorununu ortadan kaldırmak, hem gelirleri arttırmak hem de değişen turist profilinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeni turizm eğilimlerine olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu turizm eğilimlerinin birçoğu evrensel hale gelmese de bölge kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemizde de bu turizm eğilimleri takip edilerek uygulanmaya çalışılmalıdır. Örneğin işletmeler vegan turistleri de düşünerek menülerini güncelleyebilirler. Ayrıca *babymoon* turizminin ön planda olması dikkate alınarak işletmelerde hamile turistlere yönelik beslenme ve spor gibi çeşitli uygulamalarda düzenlemeler yapılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Acho, C. S. (2017). *Root tourism: A mixed-methods study of nigerian diasporans and their intention to travel back to Nigeria for tourism* (Unpublished Doctoral Dissertation). Texas Tech University Graduate Faculty.
- Aluri, A. (2017). Mobile augmented reality (MAR) game as a travel guide: insights from Pokémon GO. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 8(1), 55-72.
- Arık Yüksel, T. (2018). *Köken turizmi: Mardin süryanileri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aykol, Ş., Yarış, A., Altürk, A. & Arık Yüksel, T. (2017). *Last chance before it's gone: Doom tourism on Hasankeyf*, The First International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability, 28-30 September 2017 - Mersin/TURKEY.
- Bauer, I. L. (2014). Romance tourism or female sex tourism?. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 12, 20-28.
- Berdychevsky L. (2016). Romance tourism. In: J. Jafari & H. Xiao (Eds.). *Encyclopedia of tourism*. Springer.
- Bogaard, C. (2012). *Apocalypse revisited: New challenges for atomic tourism*. CAA Annual Conference, February 23, 2012.
- Catlin, J., & Jones, R. (2010). Whale shark tourism at Ningaloo marine park: A longitudinal study of wildlife tourism. *Tourism Management*, 31, 386–394.
- Choe J. (2015). Ghetto, tourism. In: J. Jafari & H. Xiao (Eds.). *Encyclopedia of tourism*. Springer.
- Choi, S. Y. P., & Lai, R. Y. S. (2020). Birth tourism and migrant children's agency: The 'double not' in post-handover Hong Kong. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1-17.
- Dilek, S. E., & Dilek, N. K. (2020). *Understanding veganism within sustainable tourism context*. 11. ICOPEC 2020: International Conference of Political Economy, June 24-26, 2020, İstanbul, Turkey.
- Frenzel, F., & Koens, K. (2012). Slum tourism: Developments in a young field of interdisciplinary tourism research. *Tourism Geographies*, 14(2), 195 - 212.
- Frenzel, F. (2013). Slum tourism in the context of the tourism and poverty (relief) debate. *Die Erde-Journal of the Geographical Society of Berlin*, 144(2), 117-128.
- Gabor, M. R., & Oltean, F. D. (2019). Babymoon tourism between emotional well-being service for medical tourism and niche tourism. Development and awareness on Romanian educated women. *Tourism Management*, 70, 170–175.
- Gallivan M., Oppenheim B., & Madhav, N. K. (2019). Using social media to estimate Zika's impact on tourism: #babymoon, 2014-2017. *PLoS ONE*, 14(2), 1-10.
- Glover, P. (2009). Celebrity endorsement in tourism advertising: Effects on destination image. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 16, 16–23.
- Gómez, M., Medina, F., & Puyuelo, J. (2016). New trends in tourism? From globalization to postmodernism. *International Journal of Scientific Management Tourism*, 2(3), 417-433.
- Groe, L. (2018). *Glamping: The new sustainable tourism development model*. International Conference Tourism and Migration, Economic Policies in the Mediterranean Area, Tirana.

- Gusterson, H. (2004). Nuclear tourism. *Journal for Cultural Research*, 8(1), 23-31.
- Güzel, B., İşçi, C., & Bağcı, E. (2020). Slum area for tourists: From residents' perspective Tarlabası case study. *Journal of Travel and Tourism Research* 16, 111-133.
- Heljakka, K., & Ihamäki, P. (2020). Toy tourism. From travel bugs to characters with Wanderlust. N. van Es, S. Reijnders, L. Bolderman, & A. Waysdorf, (Eds.). *Locating Imagination in Popular Culture: Place, Tourism and Belonging* (1st ed.). Routledge.
- Heljakka, K., & Raikkönen, J. (2021). Puzzling out "Toyrisim": Conceptualizing value co-creation in toy tourism. *Tourism Management Perspectives*, 38,100791.
- Hrgović, A. M. V., Bonifačić, J. C. & Licul, I. (2018). Glamping – new outdoor accommodation, ekon. *Misao I Praksa Dbk. God XXVII* (2), 621-639.
- Ismail, A. B. (2015). *The celebrity exposure in different media and their effects on destination awareness and purchase decision* (Unpublished master dissertation). Universiti Teknologi Malaysia Department of Tourism Planning.
- Kojic, T. (2020). *The environmental benefits of veganism in the context of responsible tourism* (Unpublished master dissertation). Uppsala Universitet, Sweden Teknisk-naturvetenskaplig Fakultet UTH-Enheten.
- Korotkov, A. V., & Karmanov, M. V. (2016). Birth tourism: Socio-demographic and statistical aspects. *Statistics and Economics* 13(6), 3-8.
- Kugler, M. D. (2018). Current developments in immigration law: The debate surrounding "birth tourism". *Georgetown Immigration Law Journal*, 32, 321-327.
- Lee, S., Scott, D., & Kim, H. (2008). Celebrity fan involvement and destination perceptions. *Annals of Tourism Research*, 35(3), 809–832.
- Lemelin, H., Dawson, J., Stewart, E. J., Maher, P., & Lueck, M. (2010). Last-chance tourism: The boom, doom, and gloom of visiting vanishing destinations. *Current Issues in Tourism*, 13(5), 477-493.
- Li, S., Liu, X., Cai, S., & Scott, N. (2020). Vegan tours in China: Motivation and benefits. *International Journal of Tourism Research*, 23(13), 1–15.
- Macdonald, C., & Carter, A. (2020). Blood in the water: Shark feeding, tourism, and the law. *Environmental Law*, 50(1), 287-325.
- Mazeikiene, N., & Gerulaitienė, E. (2018). *Educational aspects of nuclear tourism: Sites, objects and museums*, 10th International Conference On Education And New Learning Technologies, 2-4 July, 2018, Palma, Spain.
- Mehtiyeva, A., & Prince, S. (2020). Journeys of research, emotions and belonging: an exploratory analysis of the motivations and experience of ancestral tourists. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 20(1), 85-103.
- Min, J., KC, B., Kim, S., & Lee, J. (2020). The impact of disasters on a heritage tourist destination: A case study of Nepal earthquakes. *Sustainability*, 12(6115), 1-12.
- Nagai, N. (2012). *Disaster tourism the role of tourism in post-disaster period of Great East Japan earthquake* (Unpublished master dissertation). International Institute of Social Studies, Netherland.

- Nori, M. (2016). Asian/American/Alien: Birth tourism, the racialization of Asians, and the identity of the American citizen. *Hastings Women's Law Journal*, 27(1), 87-108.
- Pekerşen, Y., Gülenç Birsen, A., & Aslan, N. (2017). Oyuncak turist paradoksu. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 653-662.
- Petroman, I. M., & Tiberiu, I. (2021). *Atomic tourism subtype of dark tourism*. Multidisciplinary Conference on Sustainable Development, 20-21 Mayıs 2021.
- Pinho, P. S. D. (2008). African-American roots tourism in Brazil. *Latin American Perspectives*, 35(3), 70-86.
- Planas, M. S. (2018). *Vegan tourism across Europe* (Final Degree Project). Euroaula School of Tourism Barcelona.
- Prinke, R. T. (2010). Genealogical tourism — An overlooked niche. *The Journal of the Polish Genealogical Society of America*, Spring, 16-23.
- Pruitt, D., & LaFonte, S. (1995). For love and money: Romance tourism in Jamaica. *Annals of Tourism Research*, 22, 422-440.
- Ray, N. M., & McCain, G. (2009). Guiding tourists to their ancestral homes, Boise State University, ScholarWorks. *Marketing and Finance Faculty Publications and Presentations*, 10(1), 1-15.
- Rosufila, Z., Fadzanaqueah, F., Ahmad, N. M., & Hasan, N. A. (2018). Get them all: Influence of Pokémon Go among student. *Journal of Business and Social Development*, 6(1), 157-165.
- Rucińska, D., & Lechowicz, M. (2014). Natural hazard and disaster tourism. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 18(1), 17-25.
- Schäfer, S. (2016). From Geisha girls to the atomic bomb dome: Dark tourism and the formation of Hiroshima memory. *Tourist Studies*, 16(4), 351– 366.
- Sommer, K. (2020). Holidays at home - Camping and glamping as a part of domestic tourism: An overview and analysis of camping (and in particular luxury camping) as an alternative form of domestic tourism in the time of the coronavirus. *IUBH Discussion Papers - Tourismus & Hospitality*, 6, 3-20.
- Tanrısever, C. (2016). Diaspora Turizmi: Türkiye-Azerbaycan örneği. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 5(2), 56-64.
- Triarchi, E., & Karamanis, K. (2017). The evolution of alternative forms of tourism: A theoretical background. *Business & Entrepreneurship Journal*, 6(1), 39-59.
- Tourism Teacher (t.y.). <https://tourismteacher.com/types-of-tourism-glossary/#19-celebrity-tourism>. Erişim tarihi: 26.10.2021.
- Wang, S. H. (2018). Intra-Asian infrastructures of Chinese birth tourism: Agencies' operations in China and Taiwan. In Y. W. Chan & S. Y. Koh (Eds.). *New Chinese Migrations: Mobility, Home, and Inspirations* (pp. 112-127). Routledge.
- Williams, E. L. (2012). *Romance tourism*. The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization.

- Wong, C. W., Conti-Jerpe, I., Raymundo, L. J., Dingle, C., Araujo, G., Ponzio, A., & Baker, D. M. (2019). Whale shark tourism: Impacts on coral reefs in the Philippines. *Environmental management*, 63(2), 282-291.
- Woods, O. (2020). Experiencing the unfamiliar through mobile gameplay: Pokémon go as augmented tourism. *Area*, 53, 183-190.
- Wu, X. (2019). Analysis of doom of tourism development from the perspective of the tourist demand. *International Journal of Intelligent Information and Management Science*, 8(1), 18-22.
- Yıldırım, G., & Erkiş, E. (2019). An overview of glamping tourism within the context of the middle east tourism: The case of Turkey. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(4), 475-489.
- Yıldız, S., & Yıldız, Z. (2018). Gecekondu turizmi: Bir çözüm mü? Yoksa bir problem mi?. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 974-992.
- Yıldız, S. (2018). Yok oluştan doğan turizm: Kıyamet turizmi (Doom tourism), *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 224-241.
- Zach, F. J., & Tussyadiah, I. P. (2017). To catch them all – The (un)intended consequences of Pokémon GO on mobility, consumption, and wellbeing. In R. Schegg, R. & B. Stangl (Eds.). *Information & Communication Technologies in Tourism 2017*. Springer International Publishing.
- Zhang, R. (2016). *Exploring the phenomenon of Chinese babymoon tourism* (Unpublished doctoral dissertation). Purdue University Graduate School.
- Ziegler, J., Dearden, P., & Rollins, R. (2012). But are tourists satisfied? Importance-performance analysis of the whale shark tourism industry on Isla Holbox, Mexico. *Tourism Management*, 33, 692-701.



BELİREN YETİŞKİNLERİN MÜKEMMELİYETÇİLİK VE PSİKOLOJİK KIRILGANLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

 Büşra YILDIRIM^a

 Hakan SARIÇAM^b

Özet

Bu araştırmanın amacı, beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılma düzeylerinin çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, mutlu çocukluk yaşantısı ve algılanan anne baba tutumu) açısından incelenmesidir. Bu nicel çalışmada, yordayıcı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını tesadüfi örnekleme ile seçilmiş 320 (248 kadın ve 72 erkek) beliren yetişkin oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerinin toplanması amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği ve Psikolojik Kırılma Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin analizi için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi, basit doğrusal regresyon analizi, bağımsız örneklem t Testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve LCD post hoc testi kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre; beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik düzeyleri ve psikolojik kırılma düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır. Ancak katılımcıların, psikolojik kırılma ve mükemmeliyetçilik puanları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Mutlu çocukluk yaşantısına sahip olmayan beliren yetişkinler, sahip olanlara göre psikolojik açıdan daha kırılma ve daha mükemmeliyetçidir. Demokratik tutuma sahip hem annelerin hem de babaların çocukları daha az kırılma ve daha az mükemmeliyetçi bulunmuştur. Araştırmanın bulguları ilgili araştırmalar ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beliren yetişkinlik, Mükemmeliyetçilik, Psikolojik kırılma.



THE EXAMINING OF EMERGING ADULTS' PERFECTIONISM AND PSYCHOLOGICAL VULNERABILITY LEVELS

Abstract

The aim of this study is to examine the perfectionism and psychological vulnerability levels of emerging adults in terms of various variables (gender, age, happy childhood life and perceived parental attitude). In this quantitative study, the predictive relational screening model was used. The participants of the study consisted of 320 (248 females and 72 males) emerging adults who were selected by random sampling. "The Personal Information Form", the "Frost Multidimensional Perfectionism Scale" and the "Psychological Vulnerability Scale" were used to collect the data for the study. Pearson product-moment correlation analysis, simple linear regression analysis, independent samples t-test, one-way analysis of variance (ANOVA), and LCD post hoc

^a Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı; Yük. Lis. Öğr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, busrayldrm12@outlook.com

^b Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, hakansaricam@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.02.2022

test. According to the findings obtained as a result of the analysis of the data; there is a significant positive relationship between the perfectionism levels and psychological vulnerability levels in emerging adults. However, the psychological vulnerability and perfectionism scores of the participants do not differ statistically according to the gender in significant. Emerging adults who do not have a happy childhood are psychologically more vulnerable and more perfectionist than those who do. Emerging adults who describe their mothers' and fathers' children attitudes as democratic were found to be less psychologically vulnerable and less perfectionist. The findings of the study were discussed in the light of related studies.

Keywords: Emerging adulthood, Perfectionism, Psychological vulnerability.



Giriş

Psikoloji, insanı ve insanın davranışlarının altında yatan nedenleri anlamaya çalışan bilimsel bir disiplindir. İnsan davranışlarını araştıran bilim insanları, davranışlara sebep olan etmenin içinde bulunulan durum mu yoksa kişilik mi olduğuna cevap aramaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar da kişilik psikolojisinin ortaya çıkmasına ve birçok kişilik kuramının oluşmasına neden olmuştur. Kişilik psikolojisi, insanların benzer durumlarda birbirinden farklı davranışlar sergilemesine neden olan farklılıkları yani kişiliği incelemektedir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2016, s. 2). Kişilik; bireyin doğuştan getirdiği ve çevrenin etkisiyle şekillendirdiği, bireyi diğer bireylerden ayıran, kendine özgü özellikleridir. Bireyin sosyal ve psikolojik yaşamına etki eden kişilik özelliklerinden birisi de “mükemmeliyetçilik” tir. Mükemmeliyetçiliğin araştırmacılar tarafından ortak kabul edilen kesin bir tanımı olmasa da literatür, “ulaşılacak derecede zor kişisel standartlar belirleme” olarak vurgulamıştır (Burns, 1980; Frost vd., 1990; Hamackek, 1978). Her zaman her şeyin düzenli olmasını istemek, detaylara takılıp en ufak bir hataya tahammül edememek, başaramama korkusu olarak da tanımlanabilir (Flett vd., 1991; Hewitt vd., 1994). Burns (1980, s. 34), mükemmeliyetçi bireyleri şu şekilde tanımlamaktadır: “Ulaşılacak derecede yüksek standartları olan, imkânsız hedeflere zorlanmadan veya ısrarcı bir şekilde zorlanarak ulaşan, kendi değerlerini tamamen başarı ve üretkenlik açısından ölçen insanlardır.”

Mükemmeliyetçilik üzerine yapılan araştırmalar, psikanalitik kuramın temellerine dayanmaktadır. Bu kuramın kurucusu olan Freud'a (1933) göre süperego birey için her türlü ahlaki kısıtlamanın temsilcisi olduğundan mükemmelliğe doğru bir gayretin savunucusudur. Bir başka ifadeyle süperego insan yaşamında hep daha yüksekleri isteyerek mükemmel olmayı psikolojik motivasyon kaynağı olarak inşa etmiş olur. Adler'e (1956) göre mükemmellik çabası, aşağılık kompleksinin bir telafisidir. Adler aynı zamanda üstünlük çabasının mükemmel benliği sergilemekten daha çok mükemmelliğin benliğin merkezinde olduğunu bir diğer ifadeyle kişiliğin bir yönü olduğunu vurgulamaktadır. Horney'e (1950) göre, ebeveynleri tarafından sevgi ihtiyacı karşılanamayan çocuk dünyaya karşı düşmanca duyguları bastırılmıy derken temel kaygı oluşur, bununla baş edemediği zamanlarda nevrotik gereksinimler (10 tane) geliştirir ve bunları yetişkinliğe taşır. Bu nevrotik gereksinimlerden biri mükemmellik ve doğruluk gereksinimidir. Birey mükemmel olmak için hata yapmaktan korkar hatta hata yapacağı korkusundan kaygılanır. Birey hata yapmaz ve mükemmel olursa kimsenin onu eleştirmeyeceğini düşünür. Buna ek olarak Horney, özünü gerçekleştirilmeye

çalışırken karşılaştığı engeller ve engellemeler yüzünden çocukta yalnızlık ve aşağılık duygusu geliştiğini belirtmiştir. Çocuk bu durumdan korunmak için 'idealleştirilmiş benlik imgesi' oluşturur. Bazıları idealleştirilmiş benlik imgesini o kadar abartır ve gerçekliğine o kadar inanır ki bunu sürdürmek için 'görmek arayışına' girer. Nevrotik bir ihtiyaç olan görmek arayışının kusursuzluk ihtiyacı, nevrotik hırs ve ikinci zafer ihtiyacı şeklinde 3 temel ögesi bulunmaktadır ve bunlar olumsuz mükemmeliyetçiliğin de zeminini oluşturur (Hewitt vd., 2018; Stoeber, 2018). Normal mükemmeliyetçiler kendilerine gerçekçi standartlar koyan, zorlu işlerden zevk alan, esnek davranabilen bireylerken; nevrotik mükemmeliyetçiler tam tersi özelliklere sahiptir (Hamackek, 1978). Mükemmeliyetçi bireyler, "ya hep ya hiç" şeklinde uçlarda düşünmektedirler. Onlara göre durumlar ya doğru ya da yanlıştır. Bu anlayış da bireyleri yüksek standartlara ulaşmaya zorlarken depresyon, öfke ve kaygı gibi psikolojik problemlere neden olmaktadır (Erözkan, 2009). Genel olarak çalışmalar incelendiğinde de mükemmeliyetçiliğin, çeşitli psikolojik problemlerle ilişkili bir kişilik özelliği olduğu görülmektedir. Flett vd. (1998) mükemmeliyetçi düşünmenin sıklığı arttıkça depresif belirtilerin ve anksiyetenin de arttığını belirlemişlerdir. Chang ve Rand (2000) tarafından, 215 üniversite öğrencisi arasında mükemmeliyetçilik, stres, sonradan gelen psikolojik semptomlar ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada mükemmeliyetçiliğin psikolojik semptomlar ve ümitsizlik ile ilişkisi saptanmıştır. Hewitt ve Flett'in (1991) yapmış olduğu araştırmanın sonuçları, sosyal açıdan mükemmeliyetçiliğin intihar niyeti ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Burns (1980), yaptığı araştırmalar sonucunda mükemmeliyetçilerin özellikle duygu durum bozukluklarına ve sorunlu ilişkilere daha eğilimli olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda, Pennsylvania Üniversitesi Ruh Hali Kliniği'nde (Bilişsel Terapi Merkezi) yürüttüğü çalışmalarda, depresif hastalarda mükemmeliyetçi duygu, düşünce ve davranışların yüksek düzeyde görüldüğünü paylaşmaktadır. Mükemmeliyetçiliğin, yalnızlık ve ilişki sorunlarına da neden olduğu tespit edilen çalışmalar (Burns, 1980; Flett vd., 1996; Johnson & Slaney, 1996; Kaya & Birol, 2018) incelendiğinde; mükemmeliyetçi bireylerin reddedilmekten korktukları ve kusurlarından dolayı sevilmeyeceklerini düşündükleri, aynı zamanda onaylanmaya karşı aşırı duyarlılıklarından dolayı insanlarla yakın ilişki kurmaktan kendilerini çektikleri için yalnız kalma durumuyla karşılaşma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Mükemmeliyetçi bireylerde olan "kendi değerlerini başarı üzerinden ölçme (Burns, 1980), başkaları tarafından onaylanmaya oldukça önem verme vb." özellikleri, bu açıdan benzerlik gösteren "psikolojik kırılabilirlik" kavramını akla getirmektedir. Bu nedenle çalışmada ele alınan bir diğer kavram, psikolojik kırılabilirlik. Kırılabilirlik ve dayanıklılık ya da sağlamlık birbirinin zıddı kavramlardır. Bu açıdan düşünüldüğünde kırılabilirlik herhangi bir olumsuz olayla karşılaşıldığında sistemin, organın, nesnenin vb. o olaya karşı tepki verme derecesidir. Bir başka ifadeyle, ortaya çıkan olayla başa çıkabilme yeteneğinin ölçüsüdür. Fizyolojik bir özellik olarak kullanılan kırılabilirliğin sosyolojik, ekonomik ve psikolojik bağlamda kullanıldığı bilinmektedir (Scanlon & Lee, 2007). Sosyal kırılabilirlik; bireyin safça bir yaklaşım ile çevresindekilere hemen inanması, kandırılması, istismara uğramaya yatkın olması durumudur (Sarıçam, 2015). Ekonomik kırılabilirlik, ülke ekonomisinin şoklara karşı dayanıksız hale gelmesiyle piyasa işleyişinin bozulmasını ifade etmektedir (Briguglio vd., 2009). Psikolojik kırılabilirlik ise bireyin öz-değer duygusu için dışsal kaynakların onayına veya başarıya dayalı olarak reaksiyon gösterdiği bilişsel inançların bir örüntüsüdür (Sinclair & Wallston, 1999). Clark vd. (2007) psikolojik

kırılganlığı, strese sebep olan faktörlerle baş etme ve iyileşme gücündeki düşüklüğün sonuçlarına negatif uyum süreci olarak tanımlamışlardır. İnsanlar; kendileriyle ilgili algılarını, diğer insanların davranışlarından, beklentilerinden, durumlar karşısındaki tepkilerinden yola çıkarak oluştururlar (Ekşi vd., 2019). Psikolojik kırılganlıkta, birey çevresindeki insanların takdirine, onayına önem vermektedir. Bu bağlamda psikolojik kırılganlık; çevredeki insanlar tarafından takdir edilme ihtiyacı, bağımlılık düzeyi ve mükemmeliyetçilik ile ilişkilidir. İnsanlar tarafından takdir görme ve mükemmeliyetçilik üzerine bireyin oluşturduğu inançlar, çevrenin de kişiye karşı yaptığı olumsuz değerlendirmeler bireyin psikolojik açıdan daha kırılgan olmasına neden olmaktadır (Ekşi vd., 2017). Sinclair ve Wallston (1999), psikolojik kırılganlığı yüksek bireylerin strese duyarlılığının yüksek ve olumsuz yüklemelerinin fazla olduğunu belirtmiştir. Psikolojik kırılganlık hem doğuştan genlerle aktarılan hem de sonradan yaşam deneyimleri ile edinilen bir özellik olarak da ele alınmıştır. Bunun yanı sıra kişilerin karşılaştığı travmalar, doğal afetler, doğumdan kaynaklı yan etkiler ve diğer zorlu yaşam olayları neticesinde de oluşan bir özelliktir (Zubin & Spring, 1977). Mongrain ve Blackburn (2005); kişinin kendisini değerli görmesinin başkalarının kişiyi değerli görmesine bağlı olduğuna ve kendisine yüksek standartlar belirlemezse ikinci sınıf insan olacağına dair işlevsel olmayan mantıksız düşüncelere sahip olmasının, olumsuz şemaları harekete geçirdiğini ve böylelikle başta depresyon gibi birçok psikolojik sorunlara karşı kırılganlığı yükseltmiş olduğunu düşünmektedirler.

Araştırmada önemli yeri olan katılımcıların, “beliren yetişkinlik” dönemindeki bireylerden oluşması bu kavramın açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Mükemmeliyetçiliğin bir kişilik özelliği olması, beliren yetişkinlik döneminde de kişiliğin keşfedilmeye çalışılması (Arnett, 2004), bu dönemde yüksek standartların oluşmasına ortam hazırlayan kariyere ve eğitime önem verilmesi (Atak, 2011) “beliren yetişkinlik” döneminin araştırma kapsamına dâhil edilmesine neden olmuştur. İlk kez Arnett (1994) tarafından ortaya atılan “beliren yetişkinlik” dönemi, ergenlik ve yetişkinlik arasındaki süreci kapsayan gelişim sürecinin bir parçasıdır. Bu dönemin, 18-25 yılları arasını kapsadığı düşünülse (Arnett, 2000) de sanayileşmiş toplumlarda yetişkinliğe ait rolleri üstlenme yaşının sonraki yıllara ertelenmesine dayalı olarak 18-29 yaş arası olabileceği belirtilmiştir (Sarıçam, 2021). Bu dönem, bireyin kim olduğunu, neden yaşadığını, neler amaçladığını sorguladığı, yeni deneyimler edindiği, başkalarıyla yakınlık kurmaya çalıştığı aynı zamanda bu yakınlıktan da kaçındığı insan yaşamının zorlu bir dönemidir. Birey, ergenlikten çıkmak ile yetişkinliğe atılma arasında kalmış durumdadır, bazen kendini ergen olarak görmekte bazen de yetişkin olarak tanımlamaktadır. Hem ebeveynlerinden uzaklaşıp özgürce seçimler yaparak bağımsız yaşamak istemekte hem de ebeveynlerinin kararlarına, yönlendirmelerine ihtiyaç duymakta ve sorumluluk almaktan kaçmaktadır. Beliren yetişkinlik dönemi, aslında bir kimlik keşfi içinde olma dönemidir. Bu dönemde birey, geleceğini etkileyecek seçimler yaparak “Ben kimim, ne istiyorum?” sorularına cevap aramaya çalışmaktadır (Sarıçam, 2016; Uçar, 2018).

Araştırmanın önemi ve amacı

Mükemmeliyetçi bireyler; hem kendi belirlediği yüksek standartlara ulaşmaya çalışmakta hem de çevresindeki insanların, özellikle de ebeveynlerinin, beklentilerine göre hareket etmekte ve onların takdirine değer vermektedirler. Bu bireylerin, çevresindeki diğer insanlar tarafından eleştirilmekten korktukları için mükemmeliyetçiliğin bir ilişki problemi olduğu düşünülebilir (Khalınbaylı & Taş, 2019).

Bu bakış açısı da akla psikolojik kırılma kavramını getirmektedir. Psikolojik kırılma, kişinin başarıp başaramamaya bağlı olarak veya kendilik değerine ilişkin çevresel doğrulamaya göre geliştirdiği zihinsel inanç kalıplarıdır. Birey, herkesin takdirini kazanmak için mükemmelle ulaşmaya çalışır. Psikolojik kırılmanın yol açtığı sorunlarla ilgili yapılan araştırmalar kırılmanın; yalnızlık, depresyon, çaresizlik, kendine yabancılaşma, utangaçlık gibi olumsuz durumlarla pozitif; karakter güçleri, yaşantılara açıklık, öznel iyi oluş, psikolojik sağlamlık, umut gibi pozitif kavramlarla negatif ilişkili olduğunu açıklamaktadır (Demirci vd., 2021; Satici, 2016; Satici 2019; Sinclair & Wallston, 1999; 2010). Psikolojik kırılma ve mükemmeliyetçilik kavramlarına birlikte bakıldığında her iki kavramda da bireylerin beklentilere, dışsal onaya, değer görmeye, başarı ihtiyacına yönelik hareket ettiği, psikolojik sorunları da beraberinde getiren olumsuz bir kişilik özelliği olarak ele alındığı görülmektedir. Mükemmeliyetçilik düzeyi yüksek bireylerin psikolojik problemler yaşamaya daha yatkın olduğu ilgili araştırmalarla (Burns, 1980; Chang & Rand, 2000; Erözkan, 2009; Flett vd., 1998; Hewitt & Flett, 1991) da desteklenmektedir. Aynı şekilde bireyin, psikolojik açıdan kırılma olduğu düşünüldüğünde ruhsal sorunlarla karşılaşması şaşırtıcı değildir. Bilgi ve teknoloji çağında yaşamak, yaşam standartlarının yükselmesi ve zorlaşması, temel ihtiyaçların giderek daha pahalı hale gelmesi, büyük şehirlerin hızlı temposuna ayak uydurmaya çalışmak, üniversite eğitim masraflarının artması, ebeveynlerin yüksek beklentileri, bireylerin ilkokuldan beri sürekli bir yarış halinde olması sonucunda giderek yüksek standartlar belirleyen, hata yapmaktan aşırı derecede korkan, başkalarının onayına önem veren insanlar haline geldikleri söylenebilir. Bu sonuçların; bireylerdeki mükemmeliyetçilik düzeylerinden kaynaklandığı, mükemmeliyetçiliğin de psikolojik kırılma ile ilişkili olabileceği değerlendirilmiştir. Üniversitede lisans düzeyinde olan, yüksek lisans, doktora yapan veya üniversiteden yeni mezun olan bireyler akademik olarak sürekli değerlendirildikleri bir ortamda bulunmakta veya bu ortamdan çıkarak bir yandan kendileri için belirledikleri yüksek standartlara ulaşmaya çalışmakta bir yandan da ebeveynlerinin beklentilerini karşılamaya çalışmakta, çevresindeki insanların onayına önem vermektedir. Belirledikleri yüksek hedeflere ulaşamadıklarında veya çevresinden onay alamadıklarında okulu bırakma isteği duymakta, duygusal olarak çökkünlük, hayal kırıklığı, umutsuzluk, ilişki problemleri ve yalnızlık yaşamaktadır (Erözkan, 2009; Hibbard & Davies, 2011; Kaya & Birol, 2018; Odacı & Kaya, 2019). Yukarıda yer alan literatür bilgileri ışığında, bu sorunların altında mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılmanın da olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle; bu iki kavramın birlikte incelenmesi, ruh sağlığı alanında yapılabilecek çalışmalara yol göstermesi açısından önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2021) yayınladığı rapora göre, dünya genelinde en önde gelen ölüm nedenleri arasında intihar yer almaktadır. Aynı raporda; her yıl 700.000 civarı insanın, hayatına son verdiği, 15-29 yaş arasındaki bireylerde ölüm nedenleri arasında intiharın, dördüncü sırada yer aldığı ifade edilmektedir. Görülüyor ki rapordaki intihar oranlarının en fazla olduğu yaş aralığının büyük bir kısmı, beliren yetişkinlik dönemini kapsamaktadır. Son zamanlarda depresyona bağlı olarak antidepresan kullanımının ve özkiyim girişimlerinin gençler arasında yaygınlaşmasında mükemmeliyetçi yaşam tarzının ve psikolojik kırılmanın etkisinin olabileceği düşünülmektedir (Donaldson vd., 2000; Gül vd., 2009; Hewitt & Flett; 1991; Hewitt vd., 1994; Smith vd., 2018). Bundan dolayı, beliren yetişkinlerde mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılma düzeylerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda depresyon ve intihar riski yüksek bireylere gerekli psikolojik desteğin verilmesi oldukça önemlidir.

Türkiye’de ve dünyada yapılan araştırmalara bakıldığında mükemmeliyetçilik; mantıkdışı inançlar (Dilmaç vd., 2009; Flett vd., 1991), intihar niyeti (Hewitt vd., 1994; Smith vd., 2018), benlik saygısı ve depresyon ile ilişkisi (Rice vd., 1998), tükenmişlik ile ilişkisi (Hill & Curran, 2015), üniversite öğrencilerinde affetme düzeyi ile ilişkisi (Kaya & Peker, 2016), ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ile ilişkisi (Çelik & Güzel, 2018), üniversite öğrencilerinde kaygı düzeyleri ile ilişkisi (Tuncer & Voltan-Acar, 2006), lise öğrencilerinin kaygı düzeyleri arasındaki ilişkisi (Pirinççi, 2009), beliren yetişkinlerde bağlanma stilleri ve reddedilme duyarlılığı ile ilişkisi (Yıldız, 2021) açısından incelenmiştir. Psikolojik kırılganlık kavramı ise; üniversite öğrencilerinde öznel zindelik arasındaki ilişkisi (Ekşi vd., 2019), sosyal güven, memnuniyet düzeyi, psikolojik iyi oluş ve kardeş sayısı ile ilişkisi (Tatlılıoğlu, 2021), psikolojik danışmanlarda/rehber öğretmenlerde psikolojik sağlamlık ile ilişkisi (Pamuk & Gökce, 2020), bilinçli farkındalık ile ilişkisi (Sarıçalı & Satıcı, 2017), antrenörlerin sosyal iyi oluş düzeyleri ile ilişkisi (Bayraktar, 2019), öğretmen adaylarında koşullu öz değer ve kendini sansürleme ile ilişkisi (Ekşi vd., 2017), affedicilik, minnettarlık ile ilişkisi (İlbağ & Sarıçam, 2015) bakımından incelenmiştir. Böylelikle, mükemmeliyetçilik kavramının birçok kavramla ilişkilendirildiği görülmüş ancak “psikolojik kırılganlık” kavramıyla birlikte incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın hem alan yazındaki boşluğu dolduracağı hem de psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik ile ilgili yapılacak araştırmaların genişletilmesine ön ayak olacağı, yapılacak çalışmalara ışık tutacağı umut edilmektedir. Aynı zamanda bu araştırma, gelecekte tam olarak yetişkinlik düzeyine erişerek toplumda önemli roller üstlenecek, sosyal ilişkiler kuracak, yeni nesiller yetiştirecek beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeylerinin ortaya çıkarılmasını, erken zamanda fark etmelerini ve bununla sağlıklı baş edebilmelerini sağlayacak psikolojik destek verilmesi yönünden büyük bir öneme sahiptir. Araştırmanın sonuçlarının; psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin önleyici rehberlik boyutu ve bireysel/grupla psikolojik danışma oturumları üzerinden yürütülmesinde psikolojik danışmanlara, bireylerin kişilik gelişiminde önemli bir yere sahip olan ebeveynler ve öğretmenlere gerçekçi beklenti içinde bulunmaları konusunda bilgilendirici eğitimlerin düzenlenmesi yönünde yol göstereceği düşünülmektedir. Bu nedenle, beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeylerinin incelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- i. Beliren yetişkinlerde mükemmeliyetçilik ile psikolojik kırılganlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- ii. Beliren yetişkinlerde psikolojik kırılganlık düzeyleri, mükemmeliyetçilik düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
- iii. Beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
- iv. Beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanları yaşa göre farklılaşmakta mıdır?
- v. Beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanları, mutlu çocukluk yaşantılarına göre farklılaşmakta mıdır?

- vi. Beliren yetişkinlerin ebeveynlerinin tutumları mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeylerini etkilemekte midir?

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan bu nicel araştırma, genel tarama modellerinden biri olan yordayıcı ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır. Tarama modelleri, geçmişte var olmuş veya şu an var olan durumu mevcut şekliyle betimleyen araştırma yaklaşımıdır (Siyez, 2014). Karasar (2012, s. 81) ilişkisel tarama modelini, iki veya daha fazla değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını ya da derecesini belirlemeyi hedefleyen bir araştırma modeli olarak tanımlamaktadır.

2. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları; basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen şu anda üniversitede lisans, yüksek lisans veya doktora öğrencisi olan veya üniversiteden mezun olmuş 18-29 yaş arasındaki 320 bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların 248'i kadın (%77,5) ve 72'si erkek (%22,5) bireyden oluşmaktadır. Örnekleme oluşturan bireylerin yaş ortalamaları 23.93 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılanların halen eğitim gördükleri/mezun oldukları bölümler; Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Hukuk, Endüstri Mühendisliği, Makine Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Psikoloji, Hemşirelik, Dil ve Konuşma Terapistliği, Beslenme ve Diyetetik, Odyoloji, Adalet, Sınıf Öğretmenliği, İngilizce Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, İlahiyat, Sosyoloji.

3. Veri Toplama Araçları

3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu"nda, beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeylerini etkileyeceği düşünülen demografik yapıya ilişkin sorulara yer verilmiştir. Bu açıdan formda; katılımcıların cinsiyet, yaş, okudukları bölüm, algılanan anne baba tutumu ve algılanan çocukluk yaşantısına ilişkin bilgi edinmek amacıyla hazırlanan sorular bulunmaktadır.

3.2. Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği (FÇBMÖ)

Frost ve diğerleri (1990) tarafından, mükemmeliyetçiliği çok boyutlu açıdan ölçmek amacıyla 35 maddeden oluşan Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği geliştirilmiştir. Altı alt boyuttan (hatalara yönelik aşırı endişe, kişisel yüksek standartlar, ebeveyn eleştirisi, davranışlardan şüphe, ebeveyn beklentileri ve düzen) oluşan bu ölçek, her maddesi "1=Kesinlikle katılmıyorum", ve "5=Tamamen katılıyorum" arasında derecelendirilen 5'li Likert tipindedir. Literatürde mükemmeliyetçilik tanımlanırken aşırı yüksek hedefler belirleme üzerine odaklanılmışsa da Frost vd. (1990), geliştirdikleri ölçekteki en önemli boyutun "hatalar üzerine aşırı kaygı" olduğunu belirtmişlerdir (Mısırlı-Taşdemir, 2003). Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Kağan (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçekten alınan puanlar 1 ve 175 aralığında artan bir eğilim göstermektedir ve toplam puandaki artış bireydeki

mükemmeliyetçilik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. İç tutarlılık katsayısı $\alpha=.91$ olarak hesaplanan ölçeğin verileri, lisans eğitimi almakta olan 492 öğrenciden toplanmıştır (Kağan, 2011). Bu çalışmada Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ölçeğin bütünü için $\alpha=.93$ olarak saptanmıştır.

3.3. Psikolojik Kırılganlık Ölçeği (PKÖ)

Sinclair ve Wallston (1999) tarafından, yetişkin bireylerdeki psikolojik kırılganlık düzeyini belirlemek amacıyla hazırlanan ve Türk kültürüne uyarlama geçerlik ve güvenirlik çalışması Akın ve Eker (2011) tarafından gerçekleştirilen Psikolojik Kırılganlık Ölçeği, toplam 6 maddeden oluşan 5'li likert tipi (1=Bana hiç uygun değil, 5=Bana tamamen uygun) bir derecelendirme ölçeğidir. Ölçek sonucunda oluşan yüksek puan, yüksek düzeyde psikolojik kırılganlığı ifade etmektedir. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .75 olan bu ölçeğin, düzeltilmiş madde toplam korelasyonları .26 ile .44 arasında değiştiği hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, Psikolojik Kırılganlık Ölçeğinin tek boyutlu yapısının 371 üniversite öğrencisinden toplanan veriler doğrultusunda tek boyutta iyi uyum gösterdiği görülmektedir ($\chi^2= 7.82$, $sd= 9.00$, $RMSEA= .00$, $NFI= .97$, $CFI= 1.00$, $GFI= .99$, $AGFI= .98$, $RFI= .95$, $SRMR= .02$). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı $\alpha=.74$ bulunmuştur.

4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma sürecinde kullanılan veri toplama araçları, 18-29 yaş arasındaki bireylere 2021 yılının kasım ve aralık aylarında uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler, ilgili kişilerden gerekli izinler alınarak, üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formu, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği (FÇBMÖ) ve Psikolojik Kırılganlık Ölçeği (PKÖ) bir araya getirilerek Google Forms'a aktarılmıştır. Google Forms üzerinden oluşturulan veri toplama linki, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Etik Kurulu izni (E-60263016-050.06.04-102434 sayılı yazı 2021-11-47 nolu karar) ile beliren yetişkinlik dönemindeki bireylere çevrim içi ortamdan ulaştırılmıştır. Veri toplama sürecinde çevrim içi yöntemin tercih edilmesinin nedeni, ölçekleri bireylere ulaştırmak açısından daha ekonomik olmasıdır. Araştırmaya katılanlar öncelikle hiçbir baskı ve telkin olmaksızın kendi istekleriyle çalışmaya katıldıklarına dair onay vermişler, daha sonrasında ölçeklerdeki maddeleri kendilerine göre yanıtlayarak tamamlamışlardır. Veriler toplandıktan sonra, beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık düzeylerini belirlemek ve oluşturulan diğer alt amaçlara ulaşmayı sağlayacak analizlerin tespiti için öncelikle verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediği kontrol edilmiştir. Uç değerler olmadığı için herhangi bir veri atılmamıştır. Veriler normal dağılım sergilediğinden verilerin çözümlenmesinde Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi, basit doğrusal regresyon analizi, bağımsız örneklem t Testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve LCD post hoc testi kullanılmıştır. Önem düzeyi olarak $p<.05$ esas alınmıştır.

B. BULGULAR

1. Korelasyon bulguları

Psikolojik kırılganlık ile mükemmeliyetçilik arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmış olup sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Psikolojik Kırılganlık ile Mükemmeliyetçilik Arasında Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	PK	M
1.Psikolojik kırılganlık (PK)	-	.66**
2.Mükemmeliyetçilik (M)		-
X̄(Ortalama)	17.96	100.55
SS (Standart sapma)	4.91	22.95

**p<.01, *p<.05

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların psikolojik kırılganlıkları ile mükemmeliyetçilik puanları arasında p<.01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişki vardır ($r=.66$, $p<.01$). Ayrıca bu ilişkinin gücünü tespit etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmış ve bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Psikolojik Kırılganlık ile Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkiye Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	β	Standart hata	Beta	t	F
1 (sabit)	45.41	3.68		12.35**	
Psikolojik kırılganlık	3.07	.20	.66	15.54**	241.485**

**p<.01, R=.657, R²=.432

Tablo 2 incelendiğinde t ve F değerlerine göre regresyon modeli anlamlıdır. Bu modele göre psikolojik kırılganlığın, mükemmeliyetçiliğe ait toplam varyansın %43 ünü açıkladığı görülmüştür ($F_{(1, 319)}=241.48$, $R^2=.43$).

2. Cinsiyete ilişkin bulgular

Psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmış olup sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Psikolojik Kırılganlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin t Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	p
Psikolojik Kırılganlık	Kadın	248	18.13	4.88	1.18	.24
	Erkek	72	17.35	4.99		
Mükemmeliyetçilik	Kadın	248	100.11	23.75	-.70	.48
	Erkek	72	102.07	20.03		

Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Erkeklerin psikolojik kırılganlık toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=17.35$), kadınların psikolojik kırılganlık toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=18.13$) daha düşüktür. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=1.18$, $p>.05$). Erkeklerin mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=102.07$), kadınların mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=100.11$) daha yüksektir. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=.70$, $p>.05$).

3. Yaşa ilişkin bulgular

Psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış olup sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Psikolojik Kırılganlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Psikolojik kırılganlık	Gruplar arası	127.45	2	63.73	2.67	.07
	Gruplar içi	7561.94	317	23.85		
	Toplam	7689.39	319			
Mükemmeliyetçilik	Gruplar arası	4764.46	2	2382.23	4.63*	.01
	Gruplar içi	163216.74	317	514.88		
	Toplam	167981.20	319			

**p<.01, *p<.05

Tablo 4'te görüldüğü üzere mükemmeliyetçilik puanları yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(2-319)}=4.63$, $p<.05$). Öte yandan psikolojik kırılganlık puanları yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($F_{(2-319)}=2.67$, $p>.05$). Fakat yaş grupları içinde farklılaşmanın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek için LCD post hoc testi uygulanmış ve bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Psikolojik Kırılganlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına İlişkin LCD Post Hoc Testi Sonuçları

Değişken	Yaş grubu	N	\bar{x}	Ss	Karşılaştırma
Psikolojik kırılganlık	1-18-24yaş	155	18.61	4.95	1 > 2*
	2-25-29 yaş	151	17.33	4.72	
	3-30 yaş üstü	14	17.50	5.83	
Mükemmeliyetçilik	1-18-24yaş	155	103.73	22.48	3 > 1* > 2**
	2-25-29 yaş	151	96.58	21.36	
	3-30 yaş üstü	14	108.14	36.12	

**p<.01, *p<.05

Tablo 5'te katılımcıların psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının yaş gruplarına göre bazı gruplarda istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmalar tespit edilmiştir. 18-24 yaş arası beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=18.61$), 25-29 yaş arası beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=17.33$) daha yüksektir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<.05$).

30 yaş üstü genç yetişkinlerin mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=108.14$), 18-24 yaş arası beliren yetişkinlerin ($\bar{x}=103.73$) ve 25-29 yaş arası beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=96.58$) daha yüksektir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<.05$).

4. Mutlu Çocukluk Yaşantılarına İlişkin Bulgular

Psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının mutlu çocukluk yaşantılarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmış olup sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Psikolojik Kırılgnlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Mutlu Çocukluk Yaşantılarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin t Testi Sonuçları

Değişken	Mutlu yaşantı	N	\bar{x}	Ss	t	Cohen d
Psikolojik Kırılgnlık	Evet	257	17.30	4.80	-5.25**	.72
	Hayır	63	20.63	4.45		
Mükemmeliyetçilik	Evet	257	97.12	22.33	-6.03**	.82
	Hayır	63	114.54	20.07		

**p<.01, *p<.05

Tablo 6'da görüldüğü üzere katılımcıların psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik puanları mutlu çocukluk yaşantılarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Mutlu çocukluk yaşantılarına sahip olmayanların psikolojik kırılgnlık toplam puan ortalamaları (\bar{x} =20.63), mutlu çocukluk yaşantılarına sahip olanların psikolojik kırılgnlık toplam puan ortalamalarından (\bar{x} =17.34) daha yüksektir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır (t=5.25, p<.01). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değerin orta yüksek kategoride yer aldığı görülmüştür (Cohen d=.72). Benzer şekilde mutlu çocukluk yaşantılarına sahip olmayanların mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamaları (\bar{x} =114.54), mutlu çocukluk yaşantılarına sahip olanların mükemmeliyetçilik toplam puan ortalamalarından (\bar{x} =97.12) daha yüksektir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır (t=6.03, p<.01). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değerin yüksek kategoride yer aldığı görülmüştür (Cohen d=.82).

5. Algılanan Anne Tutuma İlişkin Bulgular

Psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının algılanan anne tutumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış olup sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Psikolojik Kırılgnlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Algılanan Anne Tutumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Eta ²
Psikolojik kırılgnlık	Gruplar arası	985.40	4	246.35	11.59**	.00	.13
	Gruplar içi	6630.49	312	21.25			
	Toplam	7615.89	316				
Mükemmeliyetçilik	Gruplar arası	16651.85	4	4162.96	8.61*	.01	.10
	Gruplar içi	150829.04	312	483.43			
	Toplam	167480.88	316				

**p<.01, *p<.05

Tablo 7'de görüldüğü üzere psikolojik kırılgnlık puanları algılanan anne tutumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(4-316)}=11.59$, p<.01). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değerin orta güçte olduğu görülmüştür ($\eta^2=.13$). Benzer şekilde mükemmeliyetçilik puanları anne tutumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır ($F_{(4-316)}=8.61$, p<.05). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değerin küçük güçte olduğu görülmüştür ($\eta^2=.10$). Fakat algılanan anne tutumları içinde farklılaşmanın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek için LCD post hoc testi uygulanmış ve bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Psikolojik Kırılganlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Algılanan Anne Tutumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin LCD Post Hoc Testi Sonuçları

Değişken	Anne tutumu	N	\bar{x}	Ss	Karşılaştırma
Psikolojik kırılganlık	1. İlgisiz ve Kayıtsız	13	20.23	6.02	
	2. Demokratik	120	16.18	4.33	1 > 2**
	3. Otoriter/Baskıcı	51	18.18	4.73	2 < 3*, 4** ve 5**
	4. Dengesiz ve Kararsız	26	22.31	4.66	3 < 4**
	5. Aşırı Koruyucu	107	18.59	4.66	4 > 5**
Mükemmeliyetçilik	1. İlgisiz ve Kayıtsız	13	112.69	23.07	
	2. Demokratik	120	91.98	18.70	
	3. Otoriter/Baskıcı	51	106.98	26.62	1 > 2**
	4. Dengesiz ve Kararsız	26	111.27	24.65	2 < 3*, 4** ve 5**
	5. Aşırı Koruyucu	107	103.35	22.20	

**p<.01, *p<.05

Tablo 8’de katılımcıların psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının algılanan anne tutumlarına göre bazı gruplarda istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmalar tespit edilmiştir. Demokratik anne tutumuna sahip yetişkinler en düşük psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puan ortalamasına sahiptir. Dengesiz ve kararsız tutuma sahip annelerin çocukları psikolojik olarak daha kırılgan iken; ilgisiz ve kayıtsız tutuma sahip annelerin çocukları daha mükemmeliyetçi çıkmıştır.

6. Algılanan Baba Tutuma İlişkin Bulgular

Psikolojik kırılganlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının algılanan baba tutumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış olup sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Psikolojik Kırılganlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Algılanan Baba Tutumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Eta ²
Psikolojik kırılganlık	Gruplar arası	523.75	4	130.94			
	Gruplar içi	6994.05	309	22.63	5.78**	.00	.07
	Toplam	7517.80	313				
Mükemmeliyetçilik	Gruplar arası	16552.48	4	4138.12			
	Gruplar içi	150266.11	309	486.30	8.51**	.00	.10
	Toplam	166818.59	313				

**p<.01, *p<.05

Tablo 9’da görüldüğü üzere psikolojik kırılganlık puanları algılanan baba tutumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(4-313)}=5.78$, $p<.01$). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değer küçük güçte olduğu görülmüştür ($\eta^2=.07$). Benzer şekilde mükemmeliyetçilik puanları baba tutumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır ($F_{(4-313)}=8.51$, $p<.01$). Bu farklılığın etki büyüklüğü incelendiğinde ise değer küçük güçte olduğu görülmüştür ($\eta^2=.10$). Fakat algılanan baba tutumları içinde farklılaşmanın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek için LCD post hoc testi uygulanmış ve bulgular Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Psikolojik Kırılgnlık ve Mükemmeliyetçilik Puanlarının Algılanan Baba Tutumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin LCD Post Hoc Testi Sonuçları

Değişken	Baba tutumu	N	X̄	Ss	Karşılaştırma
Psikolojik kırılgnlık	1. İlgisiz ve Kayıtsız	38	19.76	5.34	
	2.Demokratik	113	16.41	4.62	
	3.Otoriter/Baskıcı	80	18.74	5.42	1 > 2**
	4.Dengesiz ve Kararsız	31	19.52	4.40	2 < 3**, 4** ve 5*
	5.Aşırı Koruyucu	52	18.29	3.57	
Mükemmeliyetçilik	1. İlgisiz ve Kayıtsız	38	105.95	21.51	
	2.Demokratik	113	91.69	21.37	
	3.Otoriter/Baskıcı	80	108.18	24.96	1 > 2**
	4.Dengesiz ve Kararsız	31	108.45	21.26	2 < 3*, 4** ve 5*
	5.Aşırı Koruyucu	52	100.56	19.43	

**p<.01, *p<.05

Tablo 10'da katılımcıların psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik puanlarının algılanan baba tutumlarına göre bazı gruplarda istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmalar tespit edilmiştir. Demokratik baba tutumuna sahip yetişkinler en düşük psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik puan ortalamasına sahiptir. İlgisiz ve kayıtsız tutuma sahip babaların çocukları psikolojik olarak daha kırılgn iken dengesiz ve kararsız tutuma sahip babaların çocukları daha mükemmeliyetçi çıkmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılgnlık düzeylerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda elde edilen bulgularda, mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılgnlık arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Psikolojik kırılgnlığı yüksek mükemmeliyetçi birey; kendisinin ve talepkâr ebeveynlerinin belirlediği yüksek standartlara ulaşamadığında, en ufak bir hata yaptığında, diğer insanlar tarafından onaylanmadığında bu durum birey için bir yıkım oluşturmaktadır. Böylece birey, depresyon başta olmak üzere birçok psikolojik rahatsızlığa sürüklenmektedir (Eley vd., 2020). Sadece psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik düzeyi yüksek olan bireyler depresyon yaşar şeklinde bir yorum yapılamaz. Ancak bir bireyde her iki düzey de yüksekse bireyin depresyona yakalanma riski daha fazla olabilmektedir. Psikolojik kırılgnlık ve mükemmeliyetçilik ayrı ayrı ele alındığında ise her iki durumun bireyde depresyona neden olabileceği söylenebilir. Melrose (2011) mükemmeliyetçiliğin depresyonu tetiklediğini iddia etmiştir. Benzer şekilde Dorevitch vd. (2020), uyumsuz mükemmeliyetçilik arttıkça depresyon puanlarının arttığını bulmuştur. Smith vd. (2016), yaptıkları meta analiz çalışmasında mükemmeliyetçiliğin nevrotik bir özellik olduğunu ve depresyona eğilimi arttırdığını saptamışlardır. Benzer şekilde Cox vd. (2001), majör depresyon ve panik bozukluğa sahip hastalarda psikolojik kırılgnlığın yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Struijs vd. (2018), psikolojik kırılgnlığın duygudurum bozuklukları için önemli bir yordayıcısı olduğunu savunmuşlardır. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında yukarıdaki ifadeleri destekleyen çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin Flett vd. (1998), mükemmeliyetçi düşünmenin sıklığı arttıkça depresif belirtilerin de arttığını tespit etmişlerdir. Hibbard ve Davies (2011) üniversite öğrencilerinde mükemmeliyetçiliğin; depresyon, yalnızlık, yeme bozuklukları gibi psikolojik sorunları beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Altan-Atalay (2011), üniversite öğrencileri ile yaptığı araştırmada mükemmeliyetçiliğin anksiyete ve depresyon ile ilişkili

olduğunu bulmuştur. Aynı şekilde birçok araştırmada, psikolojik kırılganlığın da mükemmeliyetçilik gibi depresyon başta olmak üzere birçok psikolojik semptomlarla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin Mongrain ve Blackburn (2005); psikolojik kırılganlığa neden olan bazı bilişsel kalıpların, olumsuz şemaları harekete geçirdiğini ve böylelikle başta depresyon gibi birçok psikolojik sorunlara karşı eğilimi arttırmış olduğunu düşünmektedirler.

Araştırmanın alt amaçları doğrultusunda elde edilen bir diğer bulguya göre, beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Tablo 3'e bakıldığında erkek ve kadın beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik puan ortalamalarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Curran ve Hill (2019) öz yönelimli, başkaları yönelimli ve sosyal tanımlı mükemmeliyetçilik puanlarının cinsiyete göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde mükemmeliyetçiliğin incelendiği çalışmalarda kadın ve erkeklerin mükemmeliyetçilik düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ve birbirine yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Masson vd., 2003; Sand vd., 2021; Spangler & Burns, 1999; Stoeber, & Stoeber, 2009; Tosun & Yazıcı, 2021). Sonuçlardaki bu yakınlığın nedeni şu sebeplerden kaynaklanıyor olabilir: Günümüzdeki yaşam şartları ve eğitim düzeyinin yükselmesi kadınların da iş hayatında aktif bir şekilde rol almalarının önünü açmaktadır. Bu durum kadınların yüksek standartlar belirlemesine neden olmaktadır. Rekabetçi piyasa, sadece erkekleri yarıştırmamakta benzer şekilde kadınların da piyasaya tutunabilmesi için mükemmel yakın hatta mükemmel olmasını talep etmektedir. Aynı zamanda Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği'nin (Frost vd., 1990) "düzen" alt boyutu dikkate alındığında; Türk kültüründe kadınlardan temiz ve titiz olmasının beklenmesi, düzenli olma rolünün kadınlara yüklenmesi kadın beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçi tavırlar sergilemesine sebebiyet veriyor olabilir. Bunun yanı sıra; erkek beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik düzeyi ise kişilik gelişiminde aileyle geçirilen çocukluk yaşantısının önemi göz önünde bulundurulduğunda, Türk aile yapısında erkek çocuğun yetiştiriliş biçiminden kaynaklanıyor olabilir. Türk toplumundaki yaygın inanışa göre, erkeklerden ileride eşine ve çocuklarına iyi bir yaşam sunabilmesi için okuması, toplumda saygı görececek bir mesleğinin olması, para kazanması beklenir. Erkek birey, bu beklentiler karşısında baskı altında kalıp çevresindekileri hayal kırıklığına uğratmamak için kendisine yüksek standartlar belirlemesi gerektiğini düşünüyor ve bu durum da erkek bireyde mükemmeliyetçi kişilik özelliklerinin görülmesine neden oluyor olabilir. Literatürde mükemmeliyetçiliğin çok boyutlu olarak cinsiyet açısından incelendiği diğer araştırmalara bakıldığında da farklı boyutlara ilişkin farklı sonuçlar ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin Tuncer ve Voltan-Acar (2006), üniversite hazırlık sınıfı öğrencileri üzerinden yaptıkları çalışmalarında erkek öğrencilerin, başkalarına göre belirlenen mükemmeliyetçilik düzeylerinin kız öğrencilerinkinden yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Pirinççi (2009), lise öğrencilerinin mükemmeliyetçilik ve kaygı düzeylerini araştırdığı çalışmasında erkek öğrencilerin sosyal açıdan algılanan mükemmeliyetçilik düzeylerinin kız öğrencilere oranla daha yüksek olduğunu, kendine yönelik mükemmeliyetçilik boyutunda ise kız öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeyini daha yüksek bulmuştur. Aynur (2020), beliren yetişkinlik dönemindeki erkeklerde mükemmeliyetçiliğin "yüksek kişisel standartlar belirleme" açısından yüksek olduğunu, kadınlardaki mükemmeliyetçiliğin ise "düzen" alt boyutunda yüksek olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde; Yılmaz vd. (2019), erkek üniversite öğrencilerinin genel mükemmeliyetçilik düzeylerinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğunu saptamıştır. Öte yandan

şimdiki araştırma bulgularını destekleyen yukarıdaki uluslararası çalışmalara ek olarak ulusal çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin Esilli (2015) ve Sapmaz (2006) tarafından yapılan araştırmalarda, bireylerin mükemmeliyetçilik düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Aynı şekilde Çelik vd. (2017) de ilkokul ve ortaokul öğrencilerinde mükemmeliyetçiliğin cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu incelendiğinde; kadın ve erkek beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık puan ortalamaları birbirine oldukça yakın olmakla birlikte (bkz. Tablo 3) sonuçlar, cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Bechard vd. (2017), psikososyal ve psikolojik kırılganlığın cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını saptamışlardır. Benzer şekilde Nogueira vd. (2021) üniversiteye yeni başlayan Portekizli öğrencilerin psikolojik kırılganlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Tatlıoğlu'nun (2021) çalışmasında kadın ve erkek üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlık puanlarının birbirine benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bayraktar (2019), antrenörlerle yaptığı çalışmasında psikolojik kırılganlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulgulamıştır. Tüm bu bulgular şimdiki araştırma bulgusu ile örtüşmektedir. Şimdiki bulguda farklılığın anlamlı olmayıp birbirine yakın olmasında; Türk aile yapısında erkek ve kız çocuklarının yetişme tarzları, toplum tarafından cinsiyete göre yüklenen roller ve bu doğrultuda oluşan ebeveynlerin beklentileri gibi pek çok faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Genelde kız çocukları hassas ve duygusal yetiştirilmekte, onlardan sert ve yırtıcı olmaları beklenmemektedir. Bu durum da kadınları alıngan ve psikolojik açıdan kırılgan hale getiriyor olabilir. Kadınlar, iç çatışmaları daha yoğun yaşamının etkisiyle erkeklere oranla depresyonda daha çok acı çekmekte, psikolojik kırılganlıkları da yükselmektedir (Bayraktar, 2019). Erkek beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık puan ortalamalarına bakıldığında kadınlarınkine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Psikolojik Kırılganlık Ölçeği (Akın & Eker, 2011)'nin özellikle "1-Eğer hedeflerime ulaşamazsam, kendimi başarısız bir insan olarak görürüm." ve "5-Hedeflerimi çok yüksek belirleme eğilimindeyim ve onlara ulaşmaya çalışırken hayal kırıklığına uğrurum." maddeleri dikkate alındığında; araştırmanın tıpkı bir önceki mükemmeliyetçilik ve cinsiyet ilişkisi bulgusunda olduğu gibi Türk kültüründe erkek çocuğuna yetiştirilirken yüklenen sorumlulukların ve ebeveynler tarafından oluşan yüksek beklentilerin, erkeklerin küçüklükten beri başarılı olmaya ve başkaları tarafından onaylanmaya karşı yüksek duyarlılıklarının oluşmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu faktörlerin etkisiyle, kadın ve erkek beliren yetişkinlerin psikolojik kırılganlık puan ortalamaları birbirine yakınlık göstermektedir. Psikolojik kırılganlıkla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında şimdiki araştırma bulgusunu desteklemeyen çalışmalar olduğunu görmekteyiz. Örneğin Arslan (2019), rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve psikoloji bölümü lisans öğrencileri ile yaptığı çalışmasında kadınların psikolojik kırılganlık düzeylerini erkeklerden daha yüksek bulmuştur. Bayrı ve Özdemir (2022) tarafından 200 BİLSEM öğrencisi ile psikolojik kırılganlığın, duygusal tepkisellik ve yeterli olamama düşüncesi ile incelendiği çalışmada özel yetenekli kız öğrencilerin, özel yetenekli erkek öğrencilere göre daha kırılgan olduklarını bulmuşlardır. Hünler (2007), Hollanda'ya göç etmiş Türk göçmenlerle yaptığı çalışmasında, kadın göçmenlerin erkek göçmenlere göre psikolojik olarak daha kırılgan olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akdeniz (2018), erkek beden eğitimi öğretmenlerinin, kadın beden eğitimi öğretmenlerine göre daha fazla psikolojik kırılganlığa sahip olduğunu vurgulamıştır. Bireylerde psikolojik kırılganlığın

yükselmesinin, iş performansını düşürdüğü sonucuna ulaşılan araştırmada da erkek öğretmenler kadın öğretmenlere göre psikolojik olarak daha kırılgandır (Polat & Abaslı, 2019). Psikolojik kırılganlık ile cinsiyet arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaların bulguları karşılaştırıldığında sonuçlardaki farklılığın, araştırmaların farklı örneklem grupları üzerinden yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu araştırmada; 18-24 yaş arası beliren yetişkinlerin, 25-29 yaş arası beliren yetişkinlerden psikolojik açıdan daha kırılgan olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların mükemmeliyetçilik puan ortalamalarına bakıldığında; 18-24 yaş arası beliren yetişkinlerin, 25-29 yaş arası beliren yetişkinlerden daha mükemmeliyetçi olduğu, 30 yaş üstü genç yetişkinlerin mükemmeliyetçilik puanları ise 18-29 yaş grubundaki beliren yetişkinlerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Curran ve Hill (2019) ABD, İngiltere ve Kanada'da genç neslin 20-30 yıl öncesine göre mükemmeliyetçilik düzeylerinde ciddi artışlar olduğunu saptamıştır. Bu sonuçlar; beliren yetişkinlik döneminde bireyin; üniversite öğrencisi olmanın verdiği heyecanla büyüdüğünü, artık ergenlikten çıkıp bir yetişkin olduğunu başta talepkâr ebeveynlerine ve çevresindekilere kanıtlamaya çalışmakta, kim olduğunu, gelecekte neler yapmak istediğini sorgulamakta (Arnett, 2004), hızlı ve zorlu yaşam şartları karşısında başarılı olması için kusursuz olması gerektiği hissettirilmekte, bu doğrultuda idealist düşünmekte, aldığı lisans eğitimi yeterli görmeyerek yüksek lisans ve doktora eğitimi almak gibi kendisine yüksek hedefler belirleyerek kariyer odaklı düşünüp (Atak, 2011) mükemmeliyetçi tavırlar sergileyebilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca neo-liberal yönetim politikaları rekabetçi bireyselleşmeyi beraberinde getirdiğinden gençler bu rekabetçi piyasada talep edilmek için daha mükemmeliyetçi yaşam stiline sahip olmak zorunda kalabiliyor. Zamanla bu mükemmeliyetçi tavırlar, bireyde yerleşerek mükemmeliyetçi kişilik yapısı haline gelebilmektedir. Mükemmeliyetçi kişiliğe sahip birey başarıya oldukça önem vermekte, hata yapmaktan, başkalarının gözünde başarısız olarak görünmekten aşırı derecede endişe duymaktadır. Artık yetişkin bir birey olduğunu çevresindekilere ispatlamaya çalıştığı dönemde yüksek standartlar belirlemekte, bu standartlara ulaşmaya çalışırken diğer insanlar tarafından -özellikle de ebeveynleri-onaylanmak, takdir edilmek istemektedir. Kendisine ilişkin algısını diğerlerinin algısına göre şekillendirmektedir. Artık ona göre, başkaları onu başarılı görüyorsa başarılıdır, hata yapmazsa değer görür, sevilir. Bu durum da bireyin psikolojik açıdan daha kırılgan olmasına neden olabilmektedir. Uysal (2015), üniversite öğrencilerinde psikolojik kırılganlığın arttıkça sosyal yetkinliğin azaldığını tespit etmiştir. Çünkü birey; sosyal ortamda yetkinliğini arttırmak, kabul görmek, ikinci sınıf bir insan olmadığını kanıtlamak için yüksek standartlar belirlemektedir. Bu standartlara ulaşamadığında da psikolojik açıdan daha kırılgan hale gelmektedir.

Araştırmanın bir diğer alt amacı doğrultusunda elde edilen bulguya göre; mutlu çocukluk yaşantısına sahip olmayan beliren yetişkinler, sahip olanlara göre psikolojik açıdan daha kırılgan ve daha mükemmeliyetçidir (bkz. Tablo 6). Birey; çocukluğunda maddi ve manevi ihtiyaçları karşılanmamışsa, aile üyeleri tarafından reddedilmiş, terk edilmiş, onaylanmamış, takdir görmemişse ve diğer birçok olumsuz yaşantıyı deneyimlemişse mutsuz bir çocukluk geçirmiştir denilebilir. Bireyin mutsuz bir çocukluk yaşantısı geçirecek derinden incinmesi de psikolojik açıdan daha kırılgan olmasına neden olmaktadır. Çünkü psikolojik kırılganlık kavramı, dışsal onay temelinde geliştiği için bireyin içinde yaşadığı sosyal yapı, psikolojik kırılganlığı etkilemektedir (Sarıçalı & Satıcı, 2017). Yıldız (2020),

üniversite öğrencileri ile yaptığı tez çalışmasında çocukluk çağı ruhsal travma yaşantıları ile psikolojik kırılganlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bir diğer yandan, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeğinin (Frost vd., 1990) alt boyutlarından “Ebeveyn Beklentileri ve Ebeveyn Eleştirisi” dikkate alındığında, birey çocukluğunda ebeveynleri tarafından yeterli ve başarılı görülmediği yönünde eleştirilmişse, en ufak bir hatası bile kabul görmemişse, hataları yüzünden reddedilmiş ve sevilmemişse mutsuz bir çocukluk yaşantısı geçirdiği söylenebilir. Birey zamanla hata yapmaya karşı aşırı endişe duymaya başlamakta, yaptığından emin olamamakta, mükemmel olmazsa ailesi tarafından sevilmeceğini düşünmekte ve böylece mükemmeliyetçi tavırlar sergilemektedir. Aynur’un (2020) da belirttiği gibi birey kusursuz performans sergiledikçe ve ailesi tarafından olumlu dönütler alınca da ulaştığı yüksek seviyenin altına düşmemek için daha fazla mükemmeliyetçi davranmaktadır.

Bu araştırmanın bir diğer sonucuna göre, dengesiz ve kararsız tutuma sahip annelerin çocukları psikolojik olarak daha kırılgan iken ilgisiz ve kayıtsız tutuma sahip annelerin çocukları daha mükemmeliyetçidir (bkz. Tablo 8). Diğer yandan, ilgisiz ve kayıtsız tutuma sahip babaların çocuklarının psikolojik olarak daha kırılgan iken dengesiz ve kararsız tutuma sahip babaların çocuklarının daha mükemmeliyetçi olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 10). Avcanok (2013), otoriter, demokratik, koruyucu anne baba tutumuna sahip bireylerin çocuklarının daha mükemmeliyetçi olduğunu bulmuştur. Bibi vd. (2021) izin verici ebeveyn tutumu ile yetişen ergenlerin psikolojik esnekliklerinin otoriter tutum ile yetişenlerden daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle otoriter ebeveyn tutumuyla yetişen bireyler psikolojik olarak daha katıdır; daha mükemmeliyetçidir. Bireyin mükemmeliyetçi kişilik özellikleri oluşturmasında anne babanın sergilediği tutumlar oldukça etkilidir (Barrow & Moore, 1983; Frost vd., 1991; Hewitt & Flett, 1991; Hibbard & Walton, 2014; Küçükler & Tekin, 2018). Eğer aile koşulsuz sevgi yerine şartlı sevgi veriyorsa, birey hata yaptığında sevilmiyor, cezalandırılıyor, ilgilenilmiyor, reddediliyor ve hatası asla kabul edilmiyor ise bireyde “Ailemin sevgisini kazanmam için hata yapmamalıyım, kusursuz olmalıyım.” vb. şeklinde kusursuz olması gerektiğine dair mantıksız inançları, hata yapma korkusu gelişerek mükemmeliyetçilik kişilik özellikleri oluşmaya başlamaktadır. Ebeveynleri tarafından en iyisini yapması için zorlanan bireyler, ailesel sevgi ve onay ihtiyacını karşılamak için yüksek düzeyde performans göstermek zorunda oldukları düşüncesine kapılmaktadırlar. Böylece bireyler hatalardan korkup ve başarısızlıktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Rice vd. (1998), uyumsuz mükemmeliyetçilerin gerçekçi olmayacak derece yüksek talepleri olan eleştirel anne-babalara sahip olduğunu düşünmektedirler. Williams vd. (2012) ebeveyn tutumlarıyla çocuklarının psikolojik esneklikleri arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Frost vd. (1991), mükemmeliyetçiliğin gelişiminde kız çocukları ve ebeveynleri ile yaptıkları araştırmalarında, mükemmeliyetçiliğin talepkâr ebeveynlerin bir ürünü olduğunu savunmaktadırlar. Aynı araştırmanın bulguları, mükemmeliyetçi anneleri olan kız çocuklarının kendilerini mükemmeliyetçi olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Ancak babalar ile kızlarının mükemmeliyetçilik düzeyleri arasında bir ilişki saptanamamıştır. Bunun sebebinin de farklı cinsiyete sahip olmaları, birlikte daha az zaman geçirmeleri ve babanın evdeki otorite figürü olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Aralarında Harry Stack Sullivan’ın da bulunduğu teorisyenler, mükemmeliyetçiliği sevginin olmadığı bir evde yetişmekten kaynaklanan belirsizlik ve güvensizlik duygularıyla baş etme yolu olarak görmektedirler (Burns, 1980). Psikolojik kırılganlığın oluşumunda sosyal yapının etkisi göz ardı edilemez. Bireyin temas kurduğu ilk sosyal

çevrenin ailesi olduğu düşünülürken ebeveyn tutumlarının bu yapıyı etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Arslan'a (2019) göre de erken dönemde oluşan uyumsuz şemalar, bireyin kendisini yüksek düzeyde kırılan hissetmesine neden olmaktadır. Akdeniz (2018) ise otoriter ebeveyn tutumu ile yetişmiş beden eğitimi öğretmenlerinin, koruyucu ebeveyn tutumuyla yetişmiş beden eğitimi öğretmenlerine göre psikolojik açıdan daha kırılan olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dengesiz ve kararsız ebeveyn, çocuğunun bazı davranışlarını kimi zaman görmezden gelirken kimi zaman da cezalandırmaktadır. Bu tutumla yetişen birey, nasıl hareket etmesi gerektiğine ebeveynin tepkilerine göre karar vermektedir. Böylece birey, psikolojik kırılanlığın temelini oluşturan dışsal onay odaklı hale gelmektedir. Aynı şekilde; ilgisiz ve kayıtsız ebeveynler çocuğa koşulsuz sevgi, destek, onay ve ilgi göstermezse birey psikolojik açıdan daha kırılan bir hale gelebilmektedir. Öte yandan hem mükemmeliyetçilik hem de psikolojik kırılanlığın zemininde diğerleriyle olan ilişkilerin yeri yadsınamaz. Bireyin kendisi ve diğerleriyle olan ilişkilerini kontrol eden ve düzenleyen en önemli mekanizmaların başında duygusal zekâ gelmektedir. Alegre (2011), ebeveynlik stilinin çocuğun duygusal zekâsını önemli düzeyde etkilediğini özellikle olumsuz talepkar ebeveynliğin çocukların duygusal zekâlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

Sonuç olarak, literatürde daha önce yapılan çalışmaların bulguları, psikolojik kırılanlık ve mükemmeliyetçiliğin bireyde oluşturduğu düşünceler (başkaları beni takdir ederse ben değerliyim, yüksek hedefler belirlemezsem ikinci sınıf bir insanım, hata yaparsam beni asla onaylamayacaklar vb.) ve depresyon, anksiyete gibi sebep olduğu birçok psikolojik problemler açısından ilişkili olduğunu göstermektedir. Şimdiki araştırmanın bulguları da mükemmeliyetçiliğin ve psikolojik kırılanlığın ilişkili olduğunu, mükemmeliyetçilik düzeyi yüksek olan bireyde psikolojik kırılanlığın da yüksek olabileceğini desteklemektedir. Kadın ve erkek beliren yetişkinlerin mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılanlık düzeyleri; yetiştirilme tarzlarının, toplumun beklentilerinin ve yüklenen rollerin etkisiyle birbirine yakınlık göstermektedir. Bununla birlikte bireylerin kişiliğinden (Kaya, 1997) duygusal zekâsına (Curun & Yücel, 2018; Odabaşı, 2013) kadar birçok yapıyı, duyguyu etkileyen ebeveyn tutumları, psikolojik kırılanlık ve mükemmeliyetçiliği de etkilemektedir.

Araştırma bulgularına göre, beliren yetişkinlerin psikolojik kırılanlık ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada katılımcıların cinsiyetlerinin dengeli dağılmamış olması, bu iki kavramın tetiklediği (depresyon, anksiyete vb.) ya da bu iki kavramın etkilendiği (duygusal zekâ, kişilik türleri vb.) başka değişkenler konulmaması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Araştırmanın sınırlılıklarına rağmen güçlü yanları da bulunmaktadır. Örneğin; gerek ulusal gerekse uluslararası alanyazın derinlemesine incelenmiş ve çok fazla kaynaktan yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların sadece lisans eğitimi görmekte olan öğrencilerinden oluşmaması, aynı zamanda yüksek lisans, doktora eğitimine devam eden veya lisans mezunu olan bireylerden oluşması, tek bir bölümün öğrencileri ile sınırlı kalmayıp çeşitli bölümlerde eğitim almakta olan/almış bireylerden oluşması araştırmayı güçlü kılmaktadır. Fakat mükemmeliyetçi ve psikolojik kırılanlığı yüksek bireyleri tespit edip yarı yapılandırılmış görüşmeler yapmak bu kavramların bilinmeyen yüzlerinin tespitinde daha nitelikli veriler sağlayabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 01/12/2021 tarih ve 102434 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- Adler, A. (1956). The neurotic disposition. In H. L. Ansbacher & R. R. Ansbacher (Eds.), *The individual psychology of Alfred Adler*. Harper.
- Akdeniz, H. (2018). *Beden eğitimi öğretmenlerinin psikolojik kırılganlık ve öğrenilmiş güçlülük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akın, A., & Eker, H. (2011). Turkish version of the psychological vulnerability scale: A study of validity and reliability. Paper presented at the 32th International Conference of the Stress and Anxiety Research Society (STAR), July, 18-20, Münster, Germany.
- Alegre, A. (2011). Parenting styles and children's emotional intelligence: What do we know? *The Family Journal*, 19(1), 56-62.
- Altan-Atalay, A. (2011). *Looming vulnerability and perfectionism as mediating factors among parental bonding, social anxiety and depression* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J. J. (1994). Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, 1, 154-168.

- Arslan, G. (2019). *Psikoloji ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümü öğrencilerinin erken dönem uyumsuz şemalarıyla psikolojik kırılganlık/incinebilirlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atak, H. (2011). Yetişkinliğe aşamalı geçiş: Beliren yetişkinlik tek bir ana yol mu? *Elementary Education Online*, 10(1), 51-67.
- Aynur, M. S. (2020). *Beliren yetişkinlik döneminde sosyal görünüş kaygısı: Algılanan anne baba tutumu ve mükemmeliyetçiliğin yordayıcı gücü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Avcanok, B. (2013). *The relationship between perfectionism and resiliency and perceived parental attitudes among university student* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Near East University Graduate School Of Social Sciences.
- Barrow, J. C., & Moore, C. A. (1983). Group interventions with perfectionist thinking. *Personnel & Guidance Journal*, 61(10), 612-615.
- Bayraktar, K. S. (2019). *Antrenörlerin sosyal iyi oluş düzeylerinin psikolojik kırılganlığa olan etkisi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrı, H., & Özdemir, P. (2022). Özel yetenekli öğrencilerin duygusal tepkisellik, öz-yeterlik ve psikolojik kırılganlık düzeylerinin incelenmesi: Bir karma yöntem çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81), 1-20.
- Bechard, M., VanderLaan, D. P., Wood, H., Wasserman, L., & Zucker, K. J. (2017). Psychosocial and psychological vulnerability in adolescents with gender dysphoria: A “proof of principle” study. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 43(7), 678-688.
- Bibi, A., Hayat, R., Hayat, N., Zulfqar, S., Shafque, N., & Khalid, M. A. (2021). Impact of parenting styles on psychological flexibility among adolescents of Pakistan: A cross-sectional study. *Child and Adolescent Social Work Journal*. Advance publication. <https://doi.org/10.1007/s10560-021-00754-z>
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2009). Economic vulnerability and resilience: Concepts and measurements. *Oxford Development Studies*, 37(3), 229-247.
- Burns, D. D. (1980). The perfectionist's script for self-defeat. *Psychology Today*, 41, 34-51.
- Chang, E. C., & Rand, K. L. (2000). Perfectionism as a predictor of subsequent adjustment: Evidence for a specific diathesis-stress mechanism among college students. *Journal of Counseling Psychology*, 47(4), 129-137.
- Clark, D. O., Stump, T. E., Miller, D. K., & Long, J. S. (2007). Educational disparities in the prevalence and consequence of physical vulnerability. *Journal of Gerontology: Social Science*, 62(3), 193-197.
- Cox, B. J., Enns, M. W., Walker, J. R., Kjernisted, K., & Pidlubny, S. R. (2001). Psychological vulnerabilities in patients with major depression vs panic disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 39(5), 567-73.
- Curun, F., & Yücel, D. O. (2018). Ergenlerde ebeveyn tutumları ve duygusal zekâ ilişkisi: Benlik saygısının aracı rolü. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 579-603.
- Curran, T., & Hill, A. P. (2019). Perfectionism is increasing over time: A meta-analysis of birth cohort differences from 1989 to 2016. *Psychological Bulletin*, 145(4), 410-429.
- Çelik, H., Ekşi, H., & Gülsu, N. (2017). Orta çocukluk döneminde güvenli bağlanma ile mükemmeliyetçiliğin çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 53-68.

- Demirci, İ., Ekşi, H., Ekşi, F., & Kaya, Ç. (2021). Character strengths and psychological vulnerability: The mediating role of resilience. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 40(11), 5626–5636.
- Dılmaç, B., Aydoğın, D., Koruklu, N., & Deniz, M. E. (2009). İlköğretim öğrencilerinin mükemmeliyetçilik özelliklerinin mantıkdışı inançlarla açıklanabilirliği. *İlköğretim Online*, 8(3), 720-728.
- Donaldson, D., Spirito, A., & Farnett, E. (2000). The role of perfectionism and depressive cognitions in understanding the hopelessness experienced by adolescent suicide attempters. *Child Psychiatry Human Development*, 31(2), 99-111.
- Dorevitch, B., Buck, K., Fuller-Tyszkiewicz, M., Phillips, L., & Krug, I. (2020). Maladaptive perfectionism and depression: Testing the mediating role of self-esteem and internalized shame in an Australian domestic and Asian international university sample. *Frontiers in Psychology*, 11, 1272. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01272>
- Ekşi, H., Bikeç, S. M., & Ümmet, D. (2017). Öğretmen adaylarında kendini sansürleme, psikolojik kırılabilirlik ve koşullu öz değer. İçinde Ö. Demirel & S. Dinçer (Eds.). *Küreselleşen dünyada eğitim* (s. 440-450). Pegem Yayıncılık.
- Ekşi, H., Erök Özkapu, D., & Ümmet, D. (2019). Üniversite öğrencilerinde psikolojik kırılabilirlikle öznel zindelik arasındaki ilişkide genel psikolojik sağlığın aracı rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 185-190.
- Eley, D. S., Bansal, V., & Leung, J. (2020). Perfectionism as a mediator of psychological distress: Implications for addressing underlying vulnerabilities to the mental health of medical students. *Medical Teacher*, 242(11), 1301-1307.
- Erözkan, A. (2009). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinde depresyonun yordayıcıları. *İlköğretim Online*, 8(2), 334-345.
- Eskiili, B. (2015). *Erişkinlerin mükemmeliyetçilik düzeyleri ile bazı değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Blankstein, R.K., & Koledin, S. (1991). Dimensions of perfectionism and irrational thinking. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 9(3), 185-201.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., & De Rosa, T. (1996). Dimensions of perfectionism, psychosocial adjustment, and social skills. *Personality and Individual Differences*, 20(2), 143–150.
- Freud, S. (1933). Lecture XXXI: The dissection of the psychical personality. In D. C. Funder & D. J. Ozer (eds.). *Pieces of the personality puzzle : Readings in theory and research* (2nd ed.) (pp. 227-235). W.W. Norton & Company.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., & Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14, 449-468.
- Frost R.O., Lahart, C. M., & Rosenblate, R. (1991). The development of perfectionism: A study of daughters and their parents. *Cognitive Therapy and Research*, 15(6), 469-489.
- Gül, E. S., Yılmaz, A., & Berksun, O. (2009). Mükemmeliyetçiliğin depresyon, antidepresana yanıt ve intihar düşüncesi ile ilişkisi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19(1), 48-54.
- Hamachek, D. E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 15, 27-33.

- Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the self and social contexts: Conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 456-470.
- Hewitt, P. L., Flett, L. G., & Weber, C. (1994). Dimensions of perfectionism and suicide ideation. *Cognitive Therapy and Research*, 18(5), 439-460.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Mikail, S. F., Kealy, D., & Zhang, L. C. (2018). Perfectionism in the therapeutic context: The perfectionism social disconnection model. In J. Stoeber (Ed.), *The psychology of perfectionism: Theory, research, applications* (pp. 306-329). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Hibbard, D. R., & Davies, K. L. (2011). Perfectionism and psychological adjustment among college students: does educational context matter? *North American Journal of Psychology*, 13(2), 187-200.
- Hibbard, D. R., & Walton, G. E. (2014). Exploring the development of perfectionism: The influence of parenting style and gender. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 42(2), 269-278.
- Hill, A. P., & Curran, T. (2015). Multidimensional perfectionism and burnout: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 20(3), 269-288.
- Hünler, O. S. (2007). *Factors related to psychological problems and life satisfaction of newcomer Turkish immigrants in the Netherlands* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Johnson, D. P., & Slaney, R. B. (1996). Perfectionism: Scale development and a study of perfectionistic clients in counseling. *Journal of College Student Development*, 37(1), 29-41.
- İlbay, A. B., & Sarıçam, H. (2015). The predictor role of gratitude and psychological vulnerability on forgiveness. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 4(4), 61-74.
- Kağan, M. (2011). Frost çok boyutlu mükemmeliyetçilik ölçeği'nin Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 192-197.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. Baskı). Nobel Yayıncılık.
- Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193-204.
- Kaya, F., & Birol, Z. N. (2018). Üniversite öğrencilerinin yalnızlık ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkide duygusal zekânın aracılık rolü. *Kastamonu Education Journal*, 26(6), 1793-1802.
- Khalınbaylı, K., & Taş, B. (2019). Üniversite öğrencilerinde özgecilik ve mükemmeliyetçilik anlayışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1564-1593.
- Kottow, M. (2004). Vulnerability: What kind of principle is it? *Medicine Health Care and Philosophy*, 7, 281-287.
- Küçükler, B. & Tekin, U. (2018). 7.8 sınıf özel okul öğrencilerinin sınav kaygısı ile anne-baba tutumları ve mükemmeliyetçi kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 4 (2), 55-68.
- Masson, A. M., Cadot, M., & Anseau, M. (2003). Perfectionnisme: effets du sexe et de l'échec [Failure effects and gender differences in perfectionism]. *Encephale*, 29(2), 125-135.
- Melrose, S. (2011). Perfectionism and depression: Vulnerabilities nurses need to understand. *Nursing Research and Practice*, 2011, 858497.


- Mongrain, M., & Blackburn, S. (2005). Cognitive vulnerability, lifetime risk, and the recurrence of major depression in graduate students. *Cognitive Therapy and Research*, 29(6), 747-768.
- Nogueira, M. J., Sequeira, C., & Sampaio, F. (2021). Gender differences in mental health, academic life satisfaction and psychological vulnerability in a sample of college freshmen: A cross-sectional study. *Journal of Gender Studies*. <https://doi.org/10.1080/09589236.2021.1979945>
- Odabaşı, B. (2013). İlköğretim 2. kademe öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin ana baba tutumları açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(2), 33-51.
- Odacı H., & Kaya F., (2019). Mükemmeliyetçilik ve umutsuzluğun akademik erteleme davranışı üzerindeki rolü: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 9(1), 43-51.
- Pamuk, M., & Gökce, Z. (2020). Rehber öğretmenlerin psikolojik sağlamlıklarının öz eleştirel ruminasyon, sıkıntıyı tolere etme ve psikolojik kırılganlık bağlamında incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 63-78.
- Pirinççi, L. N. (2009). *Lise öğrencilerinin mükemmeliyetçilik düzeyleri ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, Ş., & Abaslı, K. (2019). Öğretmen algılarına göre örgütsel özdeşleşme, iş performansı ve psikolojik kırılganlık arasındaki ilişki. İçinde S. Olkun, M. E. Deniz, M. Toran, M. H. Sarı & H. Kamışlı (Eds.). *İlköğretim çalışmaları: Bütünsel açıdan çocuk* (ss. 451-475). Pegem Akademi.
- Rice, K. G., Ashby, J., S., & Slaney, R. B. (1998). Self-esteem as a mediator between perfectionism and depression: A structural equations analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 45(3), 304-314.
- Sand, L., Bøe, T., Shafran, R., Stormark, K. M., & Hysing, M. (2021). Perfectionism in adolescence: Associations with gender, age, and socioeconomic status in a Norwegian sample. *Front Public Health*, 9, 688811. doi: 10.3389/fpubh.2021.688811
- Sarıçam, H. (2021). *Genç yetişkinler ile yaşlıların otantiklik, yaşamda anlam, mutluluk, affedicilik ve yalnızlık düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıçam, H. (2016). Yükseköğretimde rehberlik ve psikolojik danışmanlık. İçinde H. Uşaklı (Ed.) *Hayat boyu kapsamlı rehberlik ve psikolojik danışma* (ss. 359-386). PegemA Yayınları.
- Sarıçam, H. (2015). The Turkish version of the social vulnerability scale: The study of validity and reliability. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(1), 190-202.
- Sapmaz, F. (2006). *Üniversite öğrencilerinin uyumlu ve uyumsuz mükemmeliyetçilik özelliklerinin psikolojik belirti düzeyleri açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Satici, B. (2019). Testing a model of subjective well-being: The roles of optimism, psychological vulnerability, and shyness. *Health Psychol Open*, 6(2), 2055102919884290.
- Satici, S. A. (2016). Psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 102, 68-73.
- Scanlon, A., & Lee, G. A. (2007). The use of the term vulnerability in acute care: Why does it differ and what does it mean? *Australian Journal of Advanced Nursing*, 24(3), 54-59.
- Sinclair, V., & Wallston, K. (2010). Psychological vulnerability predicts increases in depressive symptoms in individuals with rheumatoid arthritis. *Nursing Research*, 59(2), 140-146.

- Sinclair, V. G., & Wallston, K. A. (1999). The development and validation of the psychological vulnerability scale. *Cognitive Therapy and Research*, 23, 119-129.
- Siyez, D. M. (2014). *PDR'de kaynak tarama ve rapor yazma* (4.Baskı). Pegem Akademi.
- Smith, M. M., Sherry, S. B., Chen, S., Saklofske, D. H., Mushquash, C., Flett, G. L., & Hewitt, P. L. (2018). The perniciousness of perfectionism: A meta-analytic review of the perfectionism–suicide relationship. *Journal of Personality*, 86(3), 522-542.
- Smith, M. M., Sherry, S. B., Rnic, K., Saklofske, D. H., Enns, M., & Gralnick, T. (2016). Are Perfectionism Dimensions Vulnerability Factors for Depressive Symptoms after Controlling for Neuroticism? A Meta-analysis of 10 Longitudinal Studies. *European Journal of Personality*, 30(2), 201–212.
- Spangler, D. L., & Burns, D. D. (1999). Is it true that men are from Mars and women are from Venus? A test of gender differences in dependency and perfectionism. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 13(4), 339–357.
- Stoeber, J. (2018). The psychology of perfectionism: An introduction. In J. Stoeber (Ed.), *The psychology of perfectionism: Theory, research, applications* (pp. 3–16). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Stoeber, J., & Stoeber, F. S. (2009). Domains of perfectionism: Prevalence and relationships with perfectionism, gender, age, and satisfaction with life. *Personality and Individual Differences*, 46(4), 530–535.
- Struijs, S. Y., Lamers, F., Spinhoven, P., van der Does, W., & Penninx, B. W. J. H. (2018). The predictive specificity of psychological vulnerability markers for the course of affective disorders. *Journal of Psychiatric Research*, 103, 10-17.
- Taşdemir, Ö. M. (2003). *Üstün yetenekli çocuklarda mükemmeliyetçilik, sınav kaygısı, benlik kaygısı, kontrol odağı, öz yeterlik ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatlıoğlu, K. (2021). Üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlıkları, psikolojik iyilik halleri ve sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin kardeş sayısına göre incelenmesi. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 141-164.
- Tosun, C., & Yazıcı, H. (2021). Perceived parental relationship behaviors, dyadic perfectionism in romantic relationships and relationship quality among college students. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 8(1), 158-165.
- Tuncer, B., & Voltan-Acar, N. (2006). Kaygı düzeyleri farklı üniversite hazırlık sınıfı öğrencilerinin mükemmeliyetçilik özelliklerinin incelenmesi. *Kriz Dergisi*, 14(2), 1-15.
- Uçar, S. (2018). *Beliren yetişkinlikte romantik ilişki deneyimleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Uysal, R. (2015). Social competence and psychological vulnerability: The mediating role of flourishing. *Psychological Reports: Relationships & Communications*, 117(2), 554-565.
- Williams, K. E., Ciarrochi, J., & Heaven, P. C. (2012). Inflexible parents, inflexible kids: A 6-year longitudinal study of parenting style and the development of psychological flexibility in adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(8), 1053-1066.
- WHO (2021, Haziran 16). Suicide worldwide in 2019: global health estimates. Geneva: World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240026643>
- Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2016). *Kişilik kuramları* (11. Baskı). Pegem Akademi.

- Yıldız, S. (2020). *Üniversite öğrencilerinin çocukluk çağı ruhsal travma yaşantılarının psikolojik kırılganlıkla ilişkisinde depresyon, anksiyete ve stresin aracı rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldız, S. İ. (2021). *Beliren yetişkinlerde yalnızlığın yordayıcıları olarak bağlanma stilleri, reddedilme duyarlılığı ve mükemmeliyetçiliğin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yılmaz, F., Erişen, M., & Banaz, M . (2019). Üniversite öğrencilerinin mükemmeliyetçilik düzeylerinin değerlendirilmesi. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, 1, 27-39.
- Zubin, J., & Spring, B. (1977). Vulnerability: A new view of schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, 86, 103-126.



GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER*

 Duygu ÇELİK^a

 Kemal ERKİŞİ^b

Özet

Gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler ve bunlara etki eden faktörler pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş olsa da, enflasyonun gelir dağılımı üzerinde yarattığı etki hala tartışılmalı konulardan biri olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Temel değişken enflasyon olmakla birlikte, başka ilave değişkenler de araştırmaya eklenmiştir. Bu eklenen değişkenler ekonomik büyüme, işsizlik, dış ticaret, kamu harcamaları ve nüfustur. Çalışmaya 19 gelişmekte olan ülke dahil edilmiştir. Bu ülkeler dünya bankası sınıflandırmalarında üst-orta ve alt-orta gelir grubunda yer alan ülkelere seçilmiştir. Analiz, ülkelerin 1990-2017 yılları arasındaki verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre gelişmekte olan bu ülke grubunda enflasyon oranlarındaki bir birimlik artış, gelir dağılımı adaletsizliğini belirlemede kullanılan Gini Katsayısını 0.0000076 arttırmaktadır. Yani gelişmiş ülkelerdeki enflasyon artışı gelir dağılımı adaletini bozmaktadır. Çalışmaya eklenen diğer değişkenlerin etkilerine bakıldığında ise; ekonomik büyümeyi temsil eden kişi başı milli gelirdeki bir birimlik artış, Gini katsayısını 0.0000044 azaltmaktadır. Yani gelir dağılımı adaletini iyileştirmektedir. Kamu harcamalarındaki bir birimlik artış Gini Katsayısını 0.020 arttırmaktadır. Yani gelir dağılımı adaletini bozmaktadır. Buna ilaveten işsizlik oranları, ticari açıklık ve nüfus artış hızının gelir eşitsizliği üzerine anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Enflasyon, Gelişmekte olan ülkeler



FACTORS AFFECTING INCOME DISTRIBUTION IN DEVELOPING COUNTRIES

Abstract

Although the inequalities in income distribution and the factors affecting them have been examined by many researchers, the effect of inflation on income distribution has still been one of the controversial issues. For this reason, in this study, the effect of inflation on income distribution was tried to be investigated. While the main variable is inflation, other additional variables have been added to the research. These added variables are economic growth, unemployment, foreign trade, public expenditures and population. 19 developing countries were included in the study. These countries were selected from the countries in the upper-middle and lower-

* Bu makale, yazarlığını Duygu ÇELİK'in, danışmanlığını Kemal ERKİŞİ'nin yaptığı "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyonun Gelir Dağılımına Etkisi:1990-2017" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

^a Öğr. Gör. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık, dcelik@gelisim.edu.tr

^b Doç. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, kemal.erkisi@antalya.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 20.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 15.03.2022

middle income groups in the World Bank classifications. The analysis was carried out using the data of the countries between 1990 and 2017. According to the results of the study, a unit increase in inflation rates in this developing country group increases the Gini Coefficient used in determining income distribution injustice by 0.0000076. In other words, the increase in inflation in developed countries disrupts the justice of income distribution. Considering the effects of other variables added to the study; a unit increase in per capita income, which represents economic growth, reduces the Gini coefficient by 0.0000044. In other words, it improves the income distribution justice. A unit increase in public expenditures increases the Gini Coefficient by 0.020. In other words, it distorts the income distribution justice. In addition, unemployment rates, trade openness and population growth rate did not have a significant effect on income inequality.

Keywords: Income distribution, Inflation, Developing countries



Giriş

Toplumlar tarihleri boyunca ekonomik anlamda gelişmek, büyümek ve refah seviyelerini arttırmak için çeşitli yöntemler ve politikalar denemişlerdir. Toplumların zenginliklerini arttırmak en önemli konulardan biri olagelmıştır. Zenginliklerini arttırmak isteyen toplumlar tarih boyunca öncelikle tarım sektörüne yönelmiş, sonralarında sanayi üretimi ile zenginliğini arttırmaya çalışmış, daha sonrasında ise hizmet sektörü önem kazanmaya başlamıştır. Tüm dünyada ve ülkelerde geçmişten bu yana ekonomik büyüme ile zenginlik de beraberinde gelmiştir. Ülkeler için temel noktalardan biri gelir düzeylerini ve zenginliklerini arttırmak olsa da, bu süreçler beraberinde bir başka makroekonomik problemi doğurmuştur. Gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler zamanla ortaya çıkan bir makroekonomik problem olup, günümüzde ister gelişmiş ülke olsun isterse de gelişmekte olan ülke olsun pek çok ülkenin temel odak noktasından biri haline dönüşmüştür.

Gelir dağılımı adaletsizliği problemi üzerine hala çalışılan önemli konulardan biridir. Bu problemi çözebilmek için öncelikle gelir dağılımı adaletsizliklerine neden olan faktörlerin iyi bir şekilde araştırılması ve bu faktörlerin gelir dağılımı üzerinde ne düzeyde etkisinin olduğu tespit edilmelidir. Bu nedenle bu çalışmada gelir dağılımına neden olan faktörler incelenmeye çalışılmıştır. Makroekonomik olgulardan olan enflasyon çalışmanın temel değişkenini oluşturmaktadır. Öncelikle enflasyonun gelir dağılımı üzerinde ne türlü bir etkiye neden olduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Fakat bilindiği üzere gelir dağılımı adaletsizliklerine etki eden tek faktör enflasyon değildir. Enflasyona ilaveten pek çok faktör gelir dağılımını olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle çalışmaya gelir dağılımına etki edebilecek diğer faktörler arasında yer alan ekonomik büyüme, işsizlik, ticari açıklık, nihai kamu harcamaları ve nüfus da ayrıca eklenmiş ve bunların da gelir dağılımı adaleti üzerindeki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

Gelir dağılımı ölçmede pek çok yöntem kullanılabilir. Fakat çalışmada gelir dağılımı eşitsizliğini belirlemede sıklıkla tercih edilen Gini Katsayısı kullanılmıştır. Gini Katsayısının tercih edilme nedeni modelde yer alan 19 ülkeye ait ve 1990-2017 yılları arasındaki veriye ulaşılabilmesinin daha mümkün olmasıdır. Seçilen 19 ülke ve tercih edilen dönem aralığına ait verilere ulaşmada yaşanan kısıtlılıklar diğer daha az tercih edilen yöntemlerin kullanılamamasına neden olmuştur. Modelde yer alan ülkeler ise Belarus, Bolivya, Brezilya, Dominik, Ekvador, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan,

Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Malezya, Meksika, Paraguay, Peru, Rusya, Tayland, Türkiye ve Ukrayna olarak ifade edilebilir.

A. Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler

Gelirin adaletsiz dağılımı ülkelerin temel sorunlarından bir tanesidir. Ülkelerin gelir dağılımlarının adaletsiz bir şekilde dağılmasına neden olan pek çok faktör bulunmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliklerini çözebilmek için öncelikle bu soruna neden olan faktörleri ve ne yönde etki ettiğini tespit etmek gereklidir.

Gelir dağılımını bozan faktörlerden ilk enflasyondur. Enflasyon faktörünün özelliği yüksek düzeylerde seyretmesi durumunda gelir dağılımını olumsuz etkilemesidir. İktisat bilminde enflasyon çok yükseldiğinde makroekonomik göstergeleri bozucu etki yaratmaktadır. Fakat makul enflasyon oranları gelir dağılımı adaletsizliğine neden olmamaktadır. Aksine makul enflasyonun ekonomik büyümeyi teşvik edeceği, gelir düzeylerinin artmasına neden olacağı iktisat bilminde genel kabul görmüş bir kanıdır (Gülmez & Altıntaş, 2015, s. 33).

Diğer bir faktör ekonomik büyümedir. Gelir dağılımı ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik büyüme yaşandığında gelir artışı emek yani işgücü lehine artarsa gelir dağılımı adaletini iyileştireceği görüşü hâkimken, ekonomik büyüme sonucunda yaşanan gelir artışı sermaye yani gelir düzeyi yüksek olan kesim lehine artarsa gelir dağılımı adaleti daha da bozabilmektedir (Özdemir, 2019b, s. 265).

Gelir dağılımını etkileyen bir diğer faktör işsizlik oranlarıdır. İşsizlik arttığında iktisadi aktörler gelir kaybı yaşarlar. İşsizlik uzun süreli olursa gelir dağılımı adaletinin daha da bozulmasına neden olabilmektedir (Emek, 2020, s. 52).

Gelir dağılımı ile ticari açıklık arasında da önemli bir ilişki vardır. İktisat bilimine göre dış ticaret arttığında bu durum ekonomik büyümeyi de teşvik etmektedir. Ekonomik büyüme sonucunda da yoksulluk oranları azalabilmekte, gelir adaletsizlikleri giderilebilmektedir. Yani ticari açıklık arttığında gelir eşitsizlikleri de azalabilir. Fakat bu görüşün yanı sıra dış ticaretten gelir düzeyi yüksek olan kesimlerin daha fazla kazanç elde ettiğini, gelir düzeyi düşük olan kesimlerin aynı düzeyde gelir elde edemediği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Buna göre ticari açıklık gelir eşitsizliklerini de arttırabilmektedir (Aradhyula vd., 2007, ss. 2-3).

Kamu harcamaları, gelir dağılımını etkileyen bir diğer faktördür. Kamu harcaması gelir düzeyi düşük olan kesim üzerine daha etkili sonuçlar sağlıyorsa, yani düşük gelir grubuna yönelik kamu harcaması yapılıyorsa bu durum gelir eşitsizliklerini azaltmaktadır. Fakat kamunun uyguladığı politikalar gelir düzeyi yüksek kesim lehine ise, bu durum gelir eşitsizliklerini daha da arttırabilmektedir (Darvas, 2020, s. 2).

Gelir dağılımı ve nüfus arasında da önemli bir ilişki vardır. İktisat bilminde nüfus artışının özellikle de gıda üretimi ve tüketimi konusunda gelir eşitsizliklerini arttırabileceği görüşü bulunurken, bunun yanı sıra nüfus artışı ile birlikte gelen pek çok yenilik ve inovasyonun gelir dağılımını daha eşit hale getireceğini ifade eden görüşler de bulunmaktadır (Emek, 2020, s. 55).

B. Literatür Taraması

Enflasyonun gelir dağılımına olan etkisini ölçen araştırmalar Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar/lar	Yayın Yılı	Ülke/ler	Dönem Aralığı	Sonuç
Muhibbullah & Das	2019	Bangladeş	1990 ile 2015	Enflasyon düzeyi %1 düzeyinde artış gösterdiğinde, gelir eşitsizliği de %4.99 oranında artış göstermektedir.
Li & Zou	2002	46 ülke	1950 ile 1992	Enflasyon gelir dağılımını kötüleştirmektedir. Zengin kesimin gelirden daha fazla pay almasına neden olmaktadır
Thalassinos vd	2012	13 Avrupa ülkesi	2000 ile 2009	Çalışmanın sonucuna göre enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Monnin	2014	10 OECD ülkesi	1971 ile 2010	Çalışmada enflasyon ile gelir eşitsizliği arasında U şeklinde ilişki bulunmuştur. Yani düşük enflasyon oranları yüksek gelir eşitsizliği ile ilişkilidir. Enflasyon oranları arttıkça eşitsizlik azalmaktadır. Bu azalma enflasyon oranı %13 civarlarına ulaştığında minimum düzeye gelmektedir. Daha sonra ise tekrardan artış göstermektedir.
Siami - Namini, & Hudson	2019	24 gelişmiş ülke ve 66 gelişmekte olan ülke	1990 ile 2014	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ile gelir eşitsizliği arasındaki doğrusal olmayan ilişki enflasyon arttıkça gelir eşitsizliğinin azaldığını doğrulamaktadır. Gelir eşitsizliği minimum düzeye ulaştıktan sonra tekrardan artış göstermektedir.
Deyshappriya	2017	33 Asya ülkesi	1990-2013	Enflasyonun Asya ülkelerinde gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ali	2014	Pakistan	1972 ile 2007	Çalışmanın sonucuna göre enflasyonun yüksek düzeylerde seyretmesi yoksulluk düzeylerini ve gelir eşitsizliklerini arttırmaktadır.
N'Yilimon	2015	46 gelişmekte olan ülke	2000 ile 2012	Enflasyon ile gelir eşitsizliği arasında doğrusal bir ilişki olmadığı ve enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu anlaşılmıştır.
Muarer & Yesin	2004	48 ülke	1980 ile 2000	Çalışmanın sonucunda ise gözlenen enflasyonun bir kısmı yüksek gelir eşitsizliği ile ilişkilendirilebilmektedir. Bununla birlikte daha yüksek enflasyon gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirmektedir.
Yue	2011	Kore	1980 ile 2002	Enflasyon ile gelir dağılımı arasında uzun dönemli eş bütünlük bir ilişki gözlenmemiştir
Chisti vd	2015	BRICS ülkeleri	1999 ile 2011	Çalışmalarının sonucunda Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika'da bağımlı değişken olan enflasyonun bağımsız değişken olan kişi başı gelir üzerinde istatistiksel olarak bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Fakat Çin ve Rusya'da bunun tersi bir durum olduğu kanaatine varılmıştır. Buna dayanarak enflasyon değişikliklerinin kesin olarak kişi başı geliri etkilediği söylenememektedir.
Khattak	2014	Pakistan	1980 ile 2002	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ile gelir dağılımı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte gelir eşitsizliği enflasyondan pozitif yönde etkilenmesine rağmen Kuznets hipotezinin Pakistan için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Georgiou	2010	Batı Avrupa ülkeleri	1995 ile 2006	Çalışmanın sonucunda enflasyonun gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etki yarattığı fakat bu etkinin doğrusal olmadığı anlaşılmıştır. Enflasyon düşük seviyelerde iken yükselmeye başladığında gelir dağılımını daha hızlı bir şekilde

				kötüleştirmektedir. Enflasyon hiperenflasyon durumunda iken yükselmeye başladığında ise bu kötüleşme daha düşük düzeydedir.
Gülmez & Altıntaş	2015	Türkiye	1981 ile 2011	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ile gelir dağılımı arasında uzun ve kısa dönemde nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada enflasyonun gelir eşitsizliğini azalttığı görülmektedir.
Kalaycı & Öztürk	2018	Türkiye	1980 ile 2013	Çalışmanın sonucunda gelir eşitsizliği ile enflasyon arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kullandıkları diğer değişkenleri de göz önüne aldıklarında gelir eşitsizliğini en fazla etkileyen değişkenin enflasyon olduğu sonucuna varmışlardır.
Galli & Hoeven	2001	ABD ve 15 OECD ülkesi	1966 ile 1999	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ile eşitsizlik arasında U şeklinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. ABD'deki enflasyon oranı %6 iken eşitsizlik minimum düzeye düşmektedir. Bu oran OECD ülkelerinde ise %15 civarındadır.
Albanesi	2007	51 gelişmekte olan ülke	1966 ile 1990	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ve eşitsizlik arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. İlişkinin eğimi arttıkça gelir eşitsizliği de artmaktadır.
Law & Soon	2020	65 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke	1987 ile 2014	Çalışmanın sonucuna göre enflasyon oranında bir artış gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirir.
Bratoeva-Manoleva	2017	Bulgaristan	1990 ile 2015	Çalışmanın sonucuna göre Bulgaristan'daki gelir eşitsizliğini belirleyen makroekonomik etkenler arasında enflasyon da istatistiksel olarak önemli ölçüde yer almaktadır.
Keskin	2017	105 ülke	2001-2011	Çalışmanın sonucuna göre gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme gelir dağılımı adaletini sağlarken, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme gelir dağılımı adaletsizliğini arttırmaktadır.
Takım vd.	2020	Türkiye	1980-2017	Ekonomik Büyüme ve gelir dağılımı arasında kısa dönemde negatif, uzun dönemde pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Özdemir	2019a	97 ülke	1991-2014	Çalışmada finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre finansallaşma gelir eşitsizliğini arttırmaktadır.

C. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde 19 gelişmekte olan ülkeye uygulanan ampirik analizin değişkenlerine, verilerine ve bunlara ait açıklamalara yer verilmiştir.

1. Çalışmada Yer Alan Ülkeler

Çalışmada yer alan ülkeler Dünya Bankasının yaptığı sınıflandırmalar içerisinde üst-orta ve alt-orta gruplarda yer alan ve genel olarak gelişmekte olan ülkeler olarak ifade edilen ülkelere olmaktadır. Dünya Bankasının yapmış olduğu üst-orta ve alt-orta gelir düzeyinde yer alan ülkelerin tümü seçilen döneme ait veri kısıtlılıkları nedeniyle analize dâhil edilmemişlerdir. Bu grup içerisinde 19 adet ülke seçilerek 1990 ile 2017 yılları arasındaki verileri üzerinden analiz yapılmıştır. Bu ülkelerin isimleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2’de Dünya Bankasının üst orta ve alt orta gelirli ülkeler kategorilerden seçilerek analize dâhil edilmiş ülkelerin listesi yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Yer Alan Ülke Listesi

Belarus	Hindistan	Peru
Bolivya	Honduras	Rusya
Brezilya	Kolombiya	Tayland
Dominik	Kosta Rika	Türkiye
Ekvador	Malezya	Ukrayna
Endonezya	Meksika	
Güney Afrika	Paraguay	

2. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklamaları

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler ve bu değişkenlere yönelik açıklamalar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Gini Katsayısı	GINI	GINI Katsayısı gelir dağılımı eşitsizlikleri ifade eden ve çalışmalarda en fazla tercih edilen göstergedir. Gelir dağılımının bireyler ve hane halkı arasındaki eşit dağılımdan ne ölçüde saptığını ifade etmektedir. 0 ile 100 arasında yer alır. 0 tam eşitliği ifade ederken, 100 tam eşitsiz bir durumu simgeler.
Enflasyon Oranı	ENF	Enflasyon göstergesi, GDP deflatörü, yıllık yüzdelik artış olarak alınmıştır. GDP deflatörünün yıllık büyüme oranı ile ölçülen bir enflasyon türüdür.
Kişi Başı GSYH	GEL	Satın alma gücü paritesine dayalı kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranı alınmıştır. Veriler sabit 2017 uluslararası dolar cinsindedir.
İşsizlik Oranı	ISS	Toplam iş gücüne oranlanmış işsizlik oranlar ele alınmıştır. Modellenmiş Uluslararası Çalışma Örgütünü tahminleri kullanılmıştır.
Ticari Açıklık	TIC	Mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının Gayri Safi Yurtiçi Hasilaya oranı ele alınmıştır.
Nihai Kamu Harcamaları	KAMU	Kamunun tüm mal ve hizmet alımı için yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Ulusal savunma ve güvenlik harcamalarının çoğunu da içerirken, askeri harcamalar kapsam dışıdır. Veriler sabit 2010 ABD doları cinsindedir.
Nüfus	NUF	Yıllık ülkelerin nüfus artışı oranını ifade etmektedir.

Kaynak: World Development Indicators Database, 2021, Dünya Bankası, Veriler, www.databank.worldbank.org, Erişim Tarihi: 10.05.2021

Tablo 3’te çalışmanın ampirik kısmında kullanılan değişkenler, bunların kısaltmaları ve Dünya Bankasındaki açıklamaları yer almaktadır.

D. Bulgular

Bu çalışmada 19 adet üst-orta ve alt-orta gelir grubu olarak ifade edilen gelişmekte olan ülkelerin 1990 ile 2017 yılları arasındaki verileri kullanılarak temel değişken olan enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Enflasyona ilaveten eklenen diğer değişkenlerin gelir eşitsizliği üzerine olabilecek potansiyel etkileri de ayrıca tespit edilmeye çalışılmıştır. Dünya Bankasının üst-orta ve alt-orta gelir grubunda yer alan bütün ülkeleri veri kısıtlılığı nedeniyle analize dâhil edilmemiş olup, sağlıklı bir analiz yapılabilmesi amacıyla seçilen dönem aralığında ve seçilen değişkenlerde veri problemi minimum olan veya hiç olmayan ülkeler tercih edilmiştir.

1. Model Oluşturulması

Gelişmekte olan ülkeler için oluşturulan model aşağıdaki gibidir;

$$GINI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 ENF_{it} + \beta_2 GEL_{it} + \beta_3 ISS_{it} + \beta_4 TIC_{it} + \beta_5 KAMU_{it} + \beta_6 NUF_{it} + \mu_i + \lambda_t + \epsilon_{it}$$

$$i = 1 \dots 19$$

$$t = 1990-2017$$

Modelde bağımlı değişken gelir eşitsizliğini ifade eden GINI katsayısıdır. GINI katsayısını açıklayan temel değişken ise enflasyon oranı (ENF) olarak modelde yer almaktadır. Modelde yer alan diğer kontrol değişkenler ise sırasıyla kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GEL), işsizlik oranı (ISS), ticari açıklık (TIC) ve nüfus (NUF)'tur.

2. Birimler Arası Korelasyon Ve Homojenlik Testleri

Tablo 4'te 19 gelişmekte olan ülke için Breusch Pagan (1980) LM birimler arası korelasyon testi sonuçları yer almaktadır. Çalışmada T yani zaman boyutu, N yani ülke sayısından daha fazla olduğu için Breusch Pagan (1980) LM birimler arası korelasyon testi uygun olmaktadır. Testin temel hipotezi;

H_0 : Birimler arası korelasyon yoktur.

H_1 : Birimler arası korelasyon vardır.

şeklinde kurgulanmıştır. Buna ilaveten homojenlik testleri de kullanılacak olan yöntemleri belirlemeden önce yapılması gereken testler arasında yer almaktadır. Panel veride birimler arasında birim kök ilişkisi bulunmuyorsa birinci kuşak tercih edilirken, eğer birim kök testlerinde birim kök ilişkisi tespit ediliyorsa ikinci kuşak testler tercih edilmektedir. Homojenlik testlerinin sonuçlarına göre birinci ve ikinci kuşaklar içerisindeki testlerden birinci grupta olanlar veya ikinci grupta olanlar tercih edilir. Homojenlik testlerinin sonucuna göre eğer seriler homojen çıkarsa birinci grupta yer alan testlerin kullanılması uygun olur iken, eğer seriler heterojen çıkarsa ikinci grupta yer alan testlerin tercih edilmesi gerekecektir. Çalışmada homojenlik testleri arasında yer alan ve STATA programında da uygulaması bulunan Swamy S homojenlik testine yer verilmiştir. Homojenlik testinin temel hipotezi;

H_0 : Parametreler sabittir, birimden birime değişmemektedir.

H_1 : Parametreler sabit değildir, birimden birime değişmektedir.

şeklinde kurgulanmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2018b, s. 318). Bütün bunlara göre yapılan birimler arası korelasyon ve homojenlik testinin sonuçları Tablo 4'teki gibidir;

Tablo 4. Birimler Arası Korelasyon ve Homojenlik Testi

Birimler Arası Korelasyon	Breush Pagan LM testi	LM:244 (Prob=0.0002)
Homojenlik Testleri	Swamy S testi	Chi2:1127.14 (Prob=0.0000)

Tablo 4'te yer alan testlerin sonucuna göre, birimler arası korelasyon testi olan Breush Pagan LM testinin temel hipotezinde kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığı ifade edilmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere prob değeri kritik değerden küçüktür. Buna göre H₀ hipotezi reddedilir. H₁ hipotezi reddedilememektedir. Yani birimler arasında korelasyon olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Swamy S homojenlik testinin sonuçları incelendiğinde ise orada da H₀ hipotezinin reddedildiği, H₁ hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Yani parametreler birimden birime değişmektedir. Heterojen olarak ifade edilebilirler.

3. Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi Testi

Panel zaman serisi analizlerinde modellerin tahmininden önce yapılması gereken testlerden biri de uygun gecikme uzunluğu testleridir. Bunun için yapılan testlerden biri de Hansen J testidir. Çalışmada da bu test tercih edilmiştir. Hansen J testinin temel hipotezi "Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçelidir" şeklinde kurgulanmıştır. Bir başka ifade ile belirtmek gerekirse "kullanılan araç değişkenler hata terimi ile korelasyonsuzdur" veya "araç değişkenler dışsaldır" şeklinde de ifade edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018b, s. 137).

Tablo 5. Hansen J Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi Testi

Lag	Hansen J Testi					
	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	0.9982393	79.57749	0.9342303	-498.1877	-120.4225	-271.222
2	0.9992123	33.5944	0.9999907	-399.7295	-116.4056	-229.5052
3	0.9493952	19.39216	0.9999711	-269.4905	-80.60784	-156.0076
4	-1938.727	12.37905	0.9832425	-132.0623	-37.62096	-75.32082

Tablo 5'te uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için kullanılan Hansen J testi sonuçları yer almaktadır. Çıktıda dört gecikme için hesaplanan sonuçlar yer almaktadır. Gecikmeler çıktıda "lag" olarak görünmektedir. Hansen J istatistiği çıktı J olarak görünmektedir. J pvalue olarak görünen ise olasılık değeridir. Çıktıda ayrıca Hansen J istatistiğine dayanan Bayesyen Bilgi Kriteri (MBIC), Akaike Bilgi Kriteri (MAIC) ve Hannan Quinn Bilgi Kriteri (MMQIC) yer almaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018b, s. 138). Sonuçlara göre J pvalue değerleri incelendiğinde tüm gecikmeler için H₀ hipotezi reddedilememektedir. Yani tüm gecikmeler için aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir. J değerinin en yüksek değere 1. gecikmede ulaşmaktadır. Bayesyen Bilgi Kriteri (MBIC), Akaike Bilgi Kriteri (MAIC) ve Hannan Quinn Bilgi Kriteri (MMQIC) ise en düşük değere 1. gecikmede ulaşmaktadır. Bunlara göre uygun gecikme uzunluğu 1'dir.

4. Durağanlık (Birim Kök) Testleri

Panel zaman serisi uygulamalarında birimler arası korelasyonun varlığı tespit edildiğinde çok değişkenli genişletilmiş Dickey Fuller (MADF) panel birim kök testi kalıtlar arasındaki korelasyonu dikkate aldığı için kullanılması uygun olan bir testtir. Sürecin tümünü kapsamaktadır. Ayrıca çok değişkenli genişletilmiş Dickey Fuller (MADF) panel birim kök testi $N < T$ olması koşulu bulunan bir testtir. Yani çalışmadaki ülke sayısı (19), zaman boyutundan (28) küçük olduğu için kullanılması uygun bir testtir. Çok değişkenli genişletilmiş Dickey Fuller (MADF) panel birim kök testinin temel hipotezi panelin 19 zaman serisinin tümünün $I(1)$ olduğunu ifade etmektedir. (Yerdelen Tatoğlu, 2018b, ss. 79-80).

Tablo 6. Çok Değişkenli Genişletilmiş Dickey Fuller (MADF) Testi

Değişkenler	Lags	MADF	Approx 5% CV
GINI		182.484	
ENF		3.86e+07	
GEL		656.967	
ISS	1	122.701	28.894
TIC		314.974	
KAMU		677.767	
NUF		2.68e+05	

Daha önceki testlerde uygun gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur. Bu nedenle birim kök analizi testi uygulanırken gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır. Tablo 6'da çok değişkenli genişletilmiş Dickey Fuller (MADF) panel birim kök testinin sonuçları incelendiğinde tabloda test sonuçları MADF olarak görülebilmekte, % 5 kritik değeri (Approx 5% CV) yer almaktadır. Buna göre tüm değişkenler için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Hepsinde MADF değeri %5'lik kritik değerden büyüktür. Yani %95 güven düzeyinde seriler durağandır.

5. Tahminci Seçimine Yardımcı Olacak F, LM Ve LR Testleri

19 gelişmekte olan yani üst-orta ve alt orta gelirli ülkenin yer aldığı, 1990 ile 2017 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı veri setinde yapısal önsel testlerden biri de F, LM ve LR testleridir. Bu testler modelin birim etkilerini ve zaman etkilerini sınamaktadır. Testlerin sonucuna göre modelin birim ve/veya zaman etkisi içerip içermediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani verimlerin birimden birime farklılık gösterip göstermediği ve/veya verilerin zamandan zamana farklılık gösterip göstermediği sınanmaktadır. (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 295). Birim etkiyi ölçmek için yapılan bu testlerin temel hipotezi;

H_0 : Birim etki yoktur.

H_1 : Birim etki vardır.

olarak ifade edilmiştir. Zaman etkiyi ölçmek için yapılan bu testlerin temel hipotezi ise;

H_0 : Zaman etki yoktur.

H_1 : Zaman etki vardır

olarak ifade edilmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 168).

Tablo 7’de yer alan sonuçlar içerisinde ilk olarak F testi sonuçları incelendiğinde birim etkiler açısından da zaman etkiler açısından da H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani F testi sonuçlarına göre model hem birim etki hem de zaman etkilerini içermektedir. Prob değerleri kritik değerden küçüktür.

Tablo 7. F, LM, LR Testi

	Birim Etki	Zaman Etki
F test istatistiği	17.60 (Prob=0.0000)	84.63 (Prob=0.000)
LM test istatistiği	3293.65 (Prob=0.0000)	0.00 (Prob=1.0000)
LR test istatistiği	705.05 (Prob=0.0000)	1.25 (Prob=0.1316)

LM testinin sonuçları incelendiğinde ise birim etki açısından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Prob değeri eşik değerden küçüktür. Yani model birim etkileri içermektedir. Fakat tablo zaman etkiler açısından farklı sonuçlar göstermektedir. Burada H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani LM testi sonucuna göre model zaman etkileri içermemektedir. Zaman etkisi yoktur.

Son olarak LR sonuçlarına bakıldığında birim etki açısından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Prob değeri eşik değerden küçüktür. Yani model birim etkileri içermektedir. Fakat tablo zaman etkiler açısından farklı sonuçlar göstermektedir. Burada H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani zaman etki içermemektedir. Sonuç olarak 19 gelişmekte olan ülke için kurulan modelin tüm testlere göre birim etkiye sahip olduğu görülmektedir. Fakat F testine göre model zaman etkiye zaman etkiye sahipken, LM ve LR testine göre modelde zaman etkiler bulunmamaktadır. Sonuç olarak bir değerlendirme yapıldığında modelin birim etkilere sahip olduğu ifade etmek mümkündür.

6. Dirençli Hausman Testi

Model tahminleri yapılırken modeller içerisinde rassal yani tesadüfi etkiler modelinin mi daha uygun olacağını yoksa sabit etkiler modelinin mi daha uygun olacağını belirlemek için Hausman testi yapılmalıdır. Testin temel hipotezi;

H_0 : Parametreler arasındaki fark sistematik değildir. (Rassal (tesadüfi) etkiler modeli uygundur)

H_1 : Parametreler arasındaki fark sistematiktir. (Sabit etkiler modeli uygundur)

şeklinde ifade edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018a, s. 184).

Tablo 8’de, 19 adet gelişmekte olan yani üst-orta ve alt-orta gelirli ülke grubu için 1990 ile 2017 yılları arasında verilerini kapsayan veri seti ile Dirençli Hausman testi yapılmıştır. Testin sonucu Tablo 8’de yer almaktadır. Testin sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani rassal (tesadüfi) etkiler modeli uygun bulunmuştur.

Tablo 8. Dirençli Hausman Testi

Dirençli Hausman Testi

rH test istatistiği	0.17 (Prob=0.9999)
---------------------	-----------------------

7. Çoklu Doğrusal Bağlantı ve Normal Dağılım Testleri

Modellerde bağımsız değişkenler kendi aralarında ilişkili olduğu durumlarda çoklu doğrusal bağlantı problemleri ortaya çıkabilmektedir. Modellerde çoklu doğrusal bağlantı konusunda bazı önsel göstergeler olabilmektedir. Örneğin modele R2 büyük olabilir. Ayrıca F testi de anlamlı çıkabilir. Fakat bütün bunlara ilaveten t testleri anlamsız çıkıyorsa, bu durum çoklu doğrusal bağlantının ön bir göstergesi olabilmektedir. Bununla birlikte şunu belirtmekte de fayda vardır. Bazı modellerde çoklu doğrusal bağlantı olmasına rağmen, şiddeti de oldukça güçlü olmasına rağmen ön belirti vermeyebilmektedir. Bu nedenle kesin olarak çoklu doğrusal bağlantı problemini ortaya koyabilmekte için diğer kriterlere de bakılmalıdır. Çalışmada en küçük kareler tahmincisi ile çoklu doğrusal bağlantının ön belirtisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Varyans Büyütme Faktörü (VİF) ile de sonuçlar desteklenmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler grubu için kalıntıların normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normal dağılım testi de uygulanmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2020, ss. 113-115).

Tablo 9. Çoklu Doğrusal Bağlantı ve Normal Dağılım Testleri

Çoklu Doğrusal Bağlantı		
En küçük kareler tahmincisi	R2=0.4851, Prob: 0.000	
Varyans büyütme faktörü (VİF)	Mean VIF=1.26	
Normal Dağılım Testi		
Joint test	Chi2=5.75	Prob=0.0563

Tablo 9’da testlerin sonucuna göre en küçük kareler tahmincisinin verdiği önsel sonuçlara göre F testi anlamlıdır. R2 değeri 0,50’den küçük olduğunda çoklu doğrusal bağlantı bulunmamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda testteki R2, 0.48 ile çoklu doğrusal bağlantı olmadığını ifade etmektedir. Ortalama Varyans Büyütme Faktörü (mean VIF) ise 0 ile 5 aralığında yer alırsa çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı söylenebilmektedir. Testin ortalama VİF sonucu ise 1.26 olarak bulunmuştur. Yani genel olarak çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı söylenebilmektedir. Normal dağılım testi klasik genişletilmiş Jarque-Bera normallik testine dayanmaktadır. Buna göre kalıntılar (e) normal dağılmaktadır.

8. Otokorelasyon, Değişen Varyans / Heteroskedasite ve Birimler Arası Korelasyon Testleri

Model tahmininde temel varsayımlarda herhangi bir sapma olup olmadığını belirlemek amacıyla bir takım testler yapılmaktadır. Bu testler Otokorelasyon testleri, Değişen Varyans / Heteroskedasite testleri ve Birimler Arası Korelasyon Testleridir. Bu testlerin hipotezleri aşağıdaki gibidir (Emek, 2020, s. 120);

Otokorelasyon için:

H₀: Otokorelasyon yoktur.

H₁: Otokorelasyon vardır.

Değişen varyans/heteroskedasite için:

H₀: Birimlerin varyansı eşittir.

H₁: Birimlerin varyansı eşittir değildir.

Birimler arası korelasyon için;

H₀: Birimler arası korelasyon yoktur.

H₁: Birimler arası korelasyon vardır.

Tablo 10. Otokorelasyon, Değişen Varyans / Heteroskedasite ve Birimler Arası Korelasyon Testi

Temel Varsayım Testleri			
Otokorelasyon	Durbin- Watson		0.4042
	Baltagi-Wu, LBI		0.5540
	ALM		56.32 (Prob=0.0000)
	LM		3349.97 (Prob=0.0000)
Değişen Varyans / Heteroskedasite	Levene, Brown ve Forsythe Testi		W0:10.2754895, (Prob=0.0000)
			W50:7.7074411, (Prob=0.0000)
			W10:9.7236363, (Prob=0.0000)
Birimler Arası Korelasyon	Breush Pagan LM testi		LM:244 (Prob=0.0002)

Tablo 10'da öncelikle otokorelasyon testleri yer almaktadır. İlk olarak Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri otokorelasyonun varlığını sınamak için kullanılmıştır. Her iki değer de kritik değer olan 2'den küçüktür. H₀ reddedilmiştir. Yani bu testler göre tesadüfi etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon olduğunu ifade etmek mümkündür. Yine tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Lagrange Çarpmanı (LM) ve Genişletilmiş Lagrange Çarpmanı (ALM) testleri ile de ayrıca sınanmıştır. Her iki testin sonucuna göre otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değişen varyans / heteroskedasite sorunun tespiti için Levene, Brown ve Forsythe Testi uygulanmıştır. H₀ hipotezi reddedilmektedir. Yani değişen varyans / heteroskedasite sorunu vardır.

Birimler arası korelasyonu tespit etmek için ise Breush Pagan LM testi kullanılmıştır. Breush Pagan LM testinin temel hipotezinde kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığı ifade edilmektedir. Tablo 10'da da görüleceği üzere prob değeri kritik değerden küçüktür. Buna göre H₀ hipotezi reddedilir. H₁ hipotezi reddedilememektedir. Yani birimler arasında korelasyon olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Bu durumda yapılan testlere göre 19 gelişmekte olan ülkeyi içeren, 1990-2017 yılları arasındaki veri setini kapsayan analiz için üç varsayımdan da sapma söz konusudur. Bu üç sapmanın da varlığı durumunda kullanılması daha uygun olan Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılacaktır.

9. Driscoll-Kraay Model Tahmin Sonuçları

Gelişmekte olan yani üst-orta ve alt-orta gelir grubunda yer alan 19 ülke için 1990 ile 2017 yılları arasındaki veri seti ile Driscoll-Kraay standart hatalı tesadüfi etkiler tahmincisine göre model tahmini yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 11'de yer almaktadır.

Tahmin sonuçlarına göre enflasyonun ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır. Enflasyonun ve gelir eşitsizliği üzerine pozitif yönde bir etkisi bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülke grubunda, enflasyon oranlarındaki 1 birimlik bir artış Gini katsayısını 0.0000076 arttırmaktadır. Buradan yola çıkarak gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranında meydana gelen bir artışın gelir eşitsizliğini arttırdığı görülebilmektedir. Yani olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Literatürde bu yönde bulguları destekleyen araştırmalar bulunmaktadır.

Tablo 11. Discroll Kray Test sonucu

GINI	Katsayılar	t istatistiği	p > t
ENF	0.0007625	3.04	0.005
GEL	- 0.000449	-7.40	0.000
ISS	0.1087322	1.27	0.215
TIC	-0.0226016	-1.64	0.112
KAMU	2.03e-11	3.56	0.001
NUF	1.275955	1.20	0.241
Sabit Katsayılar	48.89286	15.32	0.000
F istatistiği		109.34 (Prob>0.0000)	
R2		0.1535	
Gözlem Sayısı		532	

Diğer açıklayıcı değişkenler incelendiğinde ise kişi başı GSYH'nın, gelir eşitsizliği üzerine etkisi negatif katsayıdır. Yani kişi başı GSYH'daki 1 birimlik bir artış Gini katsayısını 0.0000044 azaltmaktadır. Kişi başı GSYH'da meydana gelen bir artış gelir eşitsizliğini olumlu etkilemektedir. Kişi başı gelirdeki artış, gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.

Nihai kamu harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif katsayıdır. Nihai kamu harcamalarındaki 1 birimlik bir artış Gini Katsayısını 0.020 arttırmaktadır. Yani nihai kamu harcamalarındaki artış, gelir eşitsizliğini olumsuz etkilemektedir. İşsizlik oranları, ticari açıklık ve nüfus artış hızının gelir eşitsizliği üzerine anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. F testi anlamlıdır. R2 ise %15 civarındadır.

Elde edilen bu bulgulara göre;

$$GINI_{it} = 48.89 + 0.00076ENF_{it} - 0.00044GEL_{it} + 2.03KAMU_{it}$$

olacak şekilde anlamlı olan değişkenlerden aşağıdaki gibi nihai bir model oluşturulabilmektedir.

Sonuç

Dünyada tüm ülkelerin temel hedefleri arasında gelirlerini ve beraberinde de refah seviyelerini arttırmak yer almaktadır. Fakat dünyadaki ülkelerin tarihten bu yana gelirleri artarken, gelirin eşitsiz dağılımı görülebilmekte ve bu aşamada gelir eşitsizliği en temel problemlerden biri olagelmıştır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de gelir dağılımı adaletsizliği konusu farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada gelir dağılımını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin gelir dağılımı adaletsizliğini ne yönde ve ne kadar etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada enflasyon temel değişken olarak ele alınarak gelir dağılımı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Enflasyona ilaveten ekonomik büyüme, işsizlik, ticari

açıklık, nihai kamu harcamaları ve nüfus da farklı değişkenler olarak eklenmiş ve bu değişkenlerin etkileri incelenmiştir.

Çalışmada 19 adet gelişmekte olan ülkenin 1990 ile 2017 yılları arasındaki verileri, panel veri analizi ile STATA programında analiz edilmiştir. Modele dâhil edilen gelişmekte olan ülkeler arasında ise Belarus, Bolivya, Brezilya, Dominik, Ekvador, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Malezya, Meksika, Paraguay, Peru, Rusya, Tayland, Türkiye ve Ukrayna yer almaktadır. Bunlar içerisinde Bolivya, Hindistan, Honduras ve Ukrayna, Dünya Bankası sıralamalarında alt-orta gelir grubunda yer alırken, diğerleri üst-orta gelir grubunda yer almaktadır.

Modelde ilk olarak birimler arası korelasyon olup olmadığını tespit etmek için Breush Pagan LM testi ile homojenliği test etmek için Swamy S testi yapılmıştır. Buna göre çalışılan ülke grubunda birimler arası korelasyon bulunmaktadır. Homojenlik testine göre verilerin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu 1 olarak bulunurken, birim ve zaman etkileri ölçen F, LM, ve LR testi sonuçlarına göre birim etkilerin varlığı tespit edilmiştir. Model kurgulamasında Dirençli Hausman testi uygulanmış ve bu testin sonucuna göre tesadüfi(rassal) etkiler modelinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Modelde ayrıca çoklu doğrusal bağlantı olmayıp, kalıntılar da normal dağılmaktadır. Modelde varsayımdan temel sapmalar bulunduğu için bu sapmalara karşı dirençli olan Driscoll-Kraay tahmincisi tercih edilmiştir.

Çalışmanın sonucuna göre gelişmekte olan ülke grubunda işsizlik oranları, ticari açıklık ve nüfus artış hızı anlamsız olarak tespit edilirken, temel değişken olan enflasyon oranı, ayrıca kişi başı GSYH ve nihai kamu harcamalarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranlarındaki 1 birimlik bir artış Gini katsayısını 0.0000076 arttırmaktadır. Yani enflasyon, gelir dağılımı üzerinde bozucu bir etki yapmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kişi başı GSYH'daki 1 birimlik bir artış Gini katsayısını 0.0000044 azaltmaktadır. Kişi başı gelir arttıkça gelir dağılımı adaletsizlikleri azalmaktadır. Kişi başı gelir artışının olumlu etkisi bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nihai kamu harcamalarındaki 1 birimlik bir artış Gini Katsayısını 0.020 arttırmaktadır. Nihai kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Ulaşılan bulgular literatür ile uyumludur. İktisadi anlamda enflasyon gelir dağılımını bozucu etki yarattığı teorik arka planda yer almaktadır. Fakat burada önemli olan husus enflasyon oranlarının düzeyidir. İktisat bilimi yüksek enflasyonun ekonomik göstergeler açısından olumsuz sonuçları olabileceğini ifade ederken, düşük enflasyon oranlarının, piyasalar için olumlu olabileceği iktisat biliminde yer almaktadır. Bu nedenle enflasyonun gelir dağılımı üzerine yarattığı etkiler incelenirken, özellikle de yüksek enflasyonun gelir dağılımını bozduğu sonucunun iktisadi arka planda yer aldığı dikkat alınmıştır.

| 266 | Çalışmaya konu olan ve gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan ülkelerin enflasyon oranları gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek seviyelerde seyretmektedir. Görülen bu yüksek enflasyon oranları gelir dağılımı adaletini daha da bozmaktadır. Bu nedenle çalışmada da ortaya koyulduğu üzere gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcılar gelir dağılımı adaletini daha iyi noktalara taşımak adına enflasyon oranlarını makul düzeylere düşürmeleri gerekmektedir. Bunun için de istikrarlı ve iktisat

biliminin temel kurallarına uygun para ve maliye politikaları uygulamaları önerilmektedir. Kurumların etkin işlemesi ve enflasyon oranlarına olumlu katkılarda bulunulması için şeffaf ve öngörülebilir politikalar bu noktada önem arz etmektedir. Ülke risklerinin yüksek görülmesi dış yatırım açısından olumsuz gelişmelere neden olabilmektedir. Bu nedenle ülke risklerini de düşürücü, dış piyasalara güven verici, serbest piyasa ekonomisine bağlı politikalar üretmek enflasyon oranlarını makul seviyelere çekebilmektedir. Bu tür politikalar para politikalarını uygulayan Merkez Bankaları ve maliye politikalarını uygulayan hükümetler tarafından koordineli ve eş yönlü olmalıdır. Para ve maliye politikaları uyumlu şekilde sürdürülebilirse ve piyasalara güven verilebilirse enflasyon oranları makul düzeylere ulaşabilmekte, buna bağlı olarak da gelir dağılımı eşitsizlikleri giderilebilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça


- Albanesi, S. (2007). Inflation and inequality. *Journal of Monetary Economics*, 54(4), 1088-1114.
- Ali, S. (2014). Inflation, income inequality and economic growth in Pakistan: A cointegration analysis. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 4(1), 33-42.

- Aradhyula, S. V., Rahman, T., & Seenivasan, K. (2007). Impact of international trade on income and income inequality. Agricultural and Applied Economics Association (AAEA) Conferences 2007 Annual Meeting, 29 July-01 August 2007, Selected Paper 175196. Portland. <https://ageconsearch.umn.edu/record/9999>
- Bratoeva-Manoleva, S. (2017). Macroeconomic determinants of income inequality in Bulgaria (No. bep-2017-07). *St Kliment Ohridski University of Sofia, Faculty of Economics and Business Administration/Center for Economic Theories and Policies*, 1.
- Chisti, K. A., Ali, K., & Sangmi, M. U. D. (2015). Impact of inflation on per capita income in emerging economies: Evidence from BRICS nations. *Journal of Empirical Studies*, 2(2), 34-39.
- Darvas, Z. (2020). The economic growth and income distribution implications of public spending and tax decisions. Bruegel Working Paper, October 2020, s. 2.
- Deyshappriya, N. P. R. (2017) Impact of macroeconomic factors on income inequality and income distribution in Asian countries. *ADB Working Paper*, 696, Asian Development Bank Institute (ADB), Tokyo, 12.
- Emek, Ö. F. (2020). Enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin panel veri analizi ile incelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Galli, R., & Hoeven, R. (2001). Is inflation bad for income inequality: The importance of the initial rate of inflation. *Employment Paper*, 2001/29.
- Georgiou, M. N. (2010). Income distribution and inflation: An empirical analysis for Western Europe (1995-2006). January 26, 1. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1542696>
- Gülmez, A., & Altıntaş, N. (2015). Türkiye'de ticari açıklık ve enflasyonun gelir dağılımına etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 6(9), 31-44.
- Kalaycı, S., & Öztürk, A. (2018). Türkiye'de eğitim, işsizlik ve enflasyona dayalı gelir dağılımı adaletsizliği. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/31, 151-168.
- Keskin, A. (2017). Income distribution and economic growth: A complementary cross country study to the Kuznets Curve. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 19(2), 235-250.
- Khattak, D., Muhammad, A., & Iqbal, K. (2014). Determining the relationship between income inequality, economic growth & inflation. *Journal of Social Economics*, 1(3), 104-114.
- Law, C. H., & Soon, S. V. (2020). The impact of inflation on income inequality: the role of institutional quality. *Applied Economics Letters*, 27(21), 1735-1738.
- Li, H., & Zou, H. F. (2002). Inflation, growth, and income distribution: A cross-country study. *Annals of Economics and Finance*, 3(1), 85-101.
- Monnin, P. (2014). Inflation and income inequality in developed economies. *CEP Working Paper Series*, 2014/1, 17-18.
- Muarer, M. R., & Yesin, P. A. (2004). Income inequality and inflation. *Working paper for the conference in Luca*, April, 1-2.

- Muhibbullah, M., & Das, M. R. (2019). The impact of inflation on the income inequality of Bangladesh: A time series analysis. *International Journal of Business and Technopreneurship*, 9(2), 141-150.
- N'Yilimon N. (2015). Income inequality and inflation in developing countries: An empirical investigation. *Economics Bulletin*, 35(4), 2888-2902.
- Özdemir, O. (2019a). Gelir eşitsizliği ve finansallaşma arasındaki ilişkinin panel veri analizi: Farklı gelir grupları üzerine bir uygulama. *Itobiad: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2837-2875.
- Özdemir, O. (2019b). Financialization and the labor share of income. *Review of Economic Perspectives – Národohospodářský obzor*, 19(4), 265-306.
- Siarni-Namini, S., & Hudson, D. (2019). Inflation and income inequality in developed and developing countries. *Journal of Economic Studies*, 46(3), 611-632.
- Takım, A., Ersungur, M. Ş., Dikmen, A. T., & Aksu, L. E. (2020). Türkiye'de ekonomik büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 234-248.
- Thalassinos, E., Ugurlu, E., & Muratoglu, Y. (2012). Income inequality and inflation in the EU. *European Research Studies*, 15(1), 127-140.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi, stata uygulamalı* (4. Baskı). Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018a). *Panel veri ekonometrisi, stata uygulamalı* (4. Baskı). Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018b). *Panel zaman serileri analizi, stata uygulamalı* (2. Baskı). Beta Yayınları.
- Yue, H. Y. (2011). Income inequality, economic growth and inflation: A study on Korea. *International Journal of Economics and Research*, 2(5), 14-21.
- World Development Indicators Database (2021, Mayıs 10). *Dünya Bankası, Veriler*, www.databank.worldbank.org.



191 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE İŞTİP KAZASINDA İDARÎ, TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPI (1823-1825)

 Mustafa DURDU^a

Özet

Bugün Kuzey Makedonya'da bulunan İştîp (Ştip), Osmanlı devrinde Türklerin yaşadığı önemli bir Rumeli kazasıdır. Bu makalede, Osmanlı Arşivinde bulunan ve yabancı arşivlerden temin edilen 191 numaralı İştîp şeriye sicilindeki veriler temel kaynak olarak alınmıştır. Bununla birlikte nüfus defterleri ve diğer resmî arşiv vesikalarından da yararlanılmıştır. Adı geçen şeriye sicilindeki tereke kayıtları ve vergileri ihtiva eden ferman ve buyruhdular üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte diğer belge türleri de incelenmiştir. Şeriye sicilinde yer alan belge türlerinin çoğu, ferman ve buyruhdular suretleri ile tereke kayıtları ve bazı ilamlardan oluşmaktadır. Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı İştîp kazasının ayanı olan Ali Ağa, Mora asilerine yapılan sefer sırasında şehit düşmüştür. Defterde yer alan terekeler içinde kıymeti en yüksek ve çeşitliliği en zengin olanı Ali Ağa'nın terekesidir. Bunun dışında ayan vekili ile askerî ve sivil şahıslara ait terekeler de mevcuttur. İştîp'te evler genelde tek ve iki katlı olup kiremit örtülüdür. Kasabada çeşitli esnaf ve zanaatkâr dükkânları mevcuttur. Çarşı ve arastada önemli toplumsal mekânlardır. Esnafın içinde gayrimüslimlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Kırsal kesimde Evlâd-ı Fâtihan olarak da bilinen Yörük köyleri yoğunluktadır. Halkın geçim kaynağı ziraat ve hayvancılıktır. Rumeli eyaletine bağlı Köstendil sancağı içinde bulunan İştîp kazası, ayanıyye, ilâniyye, imdâd-ı hazariyye gibi avarız türü vergilerin yanında Mora isyanı sebebiyle düzenlenen seferler için bazı ek vergilere muhatap olmuştur. Bunun yanında, İştîp Mahkemesi'nin bazı muameleler karşılığında çeşitli adlar altında aldığı harçlar da kaza halkının giderlerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İştîp, Şeriye sicili, Ayan, Tereke



ADMINISTRATIVE, SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE IN STIP (ŞTIP) DISTRICT ACCORDING TO THE SHARIA REGISTRY NUMBERED 191 (1823-1825)

Abstract

Stip (Ştip), located in North Macedonia today, was a significant Rumelia District where the Turks lived during the Ottoman period. In this article, the data in the Ştip Sharia Court Registers numbered 191 in the Ottoman Archives, and those obtained from foreign archives were used as the primary source. However, civil registers and other official archive documents are also among the sources. It is focused on the edicts and orders containing the tereke (estate) registers and taxes in the said sharia court register. In addition to this, other types of documents were also studied. Most of the document types in the sharia court register consist of edicts and

^aDr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafa76durdu@hotmail.com
Makale Geliş Tarihi: 21.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 07.03.2022

copies of orders, estate registers, and some decrees. Ali Agha, a landed proprietor (ayan) in Štip district, where Muslims and non-Muslims lived together, was martyred during the campaign against the Morea rebellions. Estates (tereke) of Ali Agha estate had the highest value and the richest variety among the estates in the book. Except this, there are also estates belonging to the deputy of the landed proprietor and military and civilian persons. Houses in Štip are usually single or two-story and covered with tiles. There exist several shops of tradesmen and artisans in the town. The bazaar and arasta (Ottoman Bazaar) are significant social spaces. The presence of non-Muslims among tradesmen also attracts attention. Yuruk (Nomad) villages, also known as Evlâd-ı Fâtihan (Children of the Conquerors), are dense in the countryside. The livelihood of the people is agriculture and animal husbandry. Štip district, which is located in the Kyustendil Sanjak of Rumelia province, dealt with some additional taxes for the expeditions organized due to the Morea rebellion, as well as avarız (extraordinary tax in Ottoman Empire) type taxes such as ayaniyye, ilaniyye, imdâd-ı hazariyye. Besides that, the fees charged by the Štip Court under several names against some transactions also constitute the expenses of the people in the district.

Keywords: Štip, Sharia Court records, Ayan, Tereke (Heritage)



Giriş

Şeriye sicillerindeki tereke kayıtları veya müstakil kassam defterleri ya da genel bir ifade ile şeriye sicilleri, şehir tarihi incelemelerinde ve toplumsal yapının analizinde önemli veriler sunan temel kaynaklardandır. Kendi içinde net sonuçlara ulaşmayı engelleyen bazı temel sorunların var olması, bu gerçeği temelinden değiştirmez. Bu makalenin hazırlanmasında İştîp kazasına ait olan ve 1823-1825 tarihleri arasında kapsayan 191 numaralı şeriye sicili, temel alınmıştır. Ayrıca nüfus defterleri ve diğer arşiv vesikalarından da istifade edilmiştir. Şeriye sicilleri, tereke kayıtları ve Osmanlı vergi sistemi ile ilgili başka bazı derleme ve araştırma türü eserlerden de istifade edilmiştir. Adı geçen şeriye sicilinde yer alan ve İştîp ayanlarından Nazırzade Ali Ağa ile onun kardeşi ve Ayan Vekili Mehmed Ağa'nın kapsamlı tereke kayıtları başta olmak üzere defterde bulunan terekeler ve diğer bazı kayıtlar incelenerek İştîp'teki toplumsal hayatın bazı safhaları üzerine birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca İştîp kazası ahalisinin çeşitli adlar altında ödedikleri vergiler ve mahkeme harçları ile ilgili kayıtlar da tetkik edilerek bu konuda kaza ahalisinin ekonomisi hakkında çeşitli varsayımlara varılmıştır. İştîp kazasının bağlı bulunduğu Köstendil sancağı ve Rumeli eyaletinin zikredilen tarihler arasındaki idarî yapısı ve yöneticileri de ana kaynağımız olan şeriye sicili ve başka arşiv vesikaları yardımıyla değerlendirilmiştir. Burada, ana konuya geçmeden önce yine Giriş bölümünde yer alacak iki alt başlık altında İştîp kazası ve şeriye sicilleri hakkında bazı bilgiler sunulacaktır.

1. İştîp Kazası

Bugün Kuzey Makedonya sınırları içerisinde kalan İştîp (Штип, Štip), "Otinja nehriyle Vardar'ın kolu olan Bregalnitsa'nın birleştiği yerde kurulmuş olup" Üsküp'ün 70 km güneydoğusunda ve Köprülü'nün (Veles) 23 km doğusunda yer almaktadır (Kiel, 2001, s. 441; Municipality of Štip, t.y.). Hoca Tarihi'nde ifade edildiğine göre Pirlepe, Manastır, Karlili ve İştîp bölgeleri, Sultan I. Murad'ın fermanı üzere 784 (1382-1383) yılında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Bey tarafından fethedilmiştir (Hoca Sadeddin, 1279, s. 99). Bununla birlikte İştîp'in 1380'de, Manastır ve Pirlepe'nin ise 1382'de fethedildiğini

söyleyenler de vardır (Uzunçarşılı, 2019, s. 175). 1365 yılında Bulgar Devleti'nin parçalanmasından sonra merkezi Köstendil olan bölge, Sırp hanedanından Prens Konstantin Dragaş'ın hâkimiyetine geçmişti. Türklerin Konstantin İli olarak tavsif ettikleri Köstendil'in hâkimi olan Prens Konstantin 1372 yılında cizye ve haraç şartıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve savaşlarda Osmanlılar safında yerini almıştı. 1395 yılında ise Osmanlılar safında Eflak ordusuna karşı savaşan Konstantin savaş meydanında ölmüştür. Bunun üzerine onun yönetimine verilen Köstendil bölgesi, bu tarihte sancak hâline getirilmiş ve zamanla Anadolu'dan getirilen Türk aileler bölgeye yerleştirilmiştir. (Sezer, 2017, ss. 25-30). Bahsedilen tarihte yapılan Rovine savaşından sonra günümüzdeki Makedonya'nın neredeyse bütünü doğrudan Osmanlı yönetimine geçmişti (Gradeva, 2002, s. 1699). Bu bilgileri dikkate aldığımızda, Köstendil civarında olan İştîp'in de 1372'de Osmanlı'ya vasal olan Prens Konstantin'in yönetiminde olduğunu ve Prens'in 1395'te ölümünden sonra bölgenin doğrudan Osmanlı yönetimine geçtiğini söylemek mümkündür. İştîp, 1395 yılında sancak hâline getirilen Köstendil'e bağlı bir nahiye veya kaza olmalıdır. Çünkü 1484'te İştîp, Köstendil'e bağlı bir nahiyedir (Durukan, 2021, ss. 18-19). XVI. yüzyılda ise Köstendil sancağına tabi bir kazadır (Sezer, 2017, s. 39). Osmanlıların fethettikleri Rumeli köy ve kasabalarındaki Hıristiyan ahali, daha dağlık bölgelere çekilirken onların yerlerine Anadolu'dan Türkmenler sevk edilmiştir. Şehir ve kasabalara yerleşip oraları imar eden yerleşik Türkmenlerin yanı sıra Anadolu'dan gelen Yörükler kırsalda yeni köyler kurmuşlardır. Özellikle Makedonya ve Bulgaristan'da, Varna- Tuna hattında XIV. yüzyıldan itibaren giderek artan bir Türk göçü gerçekleşmiştir (İnbaşı, 2002, ss. 284-288).

İştîp havalisine XVI. yüzyılda Anadolu'dan tedricî bir göçün olduğunu tahrir defterlerinden de anlamak mümkündür. 1519 yılı tahrirlerine göre İştîp şehrinin %37'si Müslüman iken bu oran 1550'de %45, 1573'te de %61'e yükselmiştir (Sarsılmaz, 2010, s. 2). İştîp'in Türkler tarafından fethi sonrası Anadolu'dan göçürülen Yörükler, kaza kırsalında yeni köyler teşkil ederken İştîp merkezi olan şehirde de yeni mahalleler kurmuşlardır. İştîp'te kurulan en eski Türk mahalleleri Aşağı Tekke, Kadı Dere, Şeftali, Kadın Ana Camii ve Yeniköy Mahalleleridir. (Ruşid, 2016, s. 12). 1661-1663 yıllarında bölgeye gelen Evliya Çelebi, İştîp'ten ayrıntılı bir şekilde bahseder. Ünlü seyyahın Ofçabolu, İştîp ve Kratova havalisinde Yörük cemaatlerinin yoğun olarak meskûn olduğunu öğreniyoruz. Bu yıllarda İştîp yine Köstendil sancağına bağlı olup sancak beyinin hassasıdır ve onun voyvodası ile idare edilir. İştîp'te 24 Müslüman Mahallesi ve 24 cami ile 24 mescit bulunmaktadır. İştîp merkezinde en önemli eğitim kurumu ise Murad Han Camii (Orta Cami) önünde yer alan Muradiye Medresesi'dir. Bazı camilerde Kur'an dersleri verilir. 11 adet Sıbyan Mektebi bulunmaktadır. Bunlardan başka İştîp şehrinde 7 tekke, 1 kervansaray, 7 tüccar hanı, 2 hamam, çarşı ve bedestende 450 dükkân yer alır. İştîp'teki gayrimüslimler Sırp ve Bulgarlardan oluşur (Evliya Çelebi, 2010, ss. 135-138).

XIX. yüzyıl sonunda yazılan Kâmûsu'l-A'lâm'daki bilgilere göre bu tarihte İştîp kazası, Kosova vilâyetinin merkezi olan Üsküp sancağına bağlıdır. Kaza merkezi olan İştîp kasabasında 13 cami, 2 kilise, 1 havra, 3 medrese, 1 rüşdiye, 4 ibtidâi, 6 sıbyan mektebi, 2 Hıristiyan mektebi, 900 civarında mağaza ve dükkân, 50 han, 1 kışla, 1 cebehane (cephanelik), nehir üzerinde biri ahşap diğeri kârgir 2 köprü bulunmaktadır. Kasabada ayrıca kaplıca ve çeşitli mesire yerleri de bulunmakta olup tepe üzerinde harap hâlde bir de kale mevcuttur. İştîp halkının büyük çoğunluğu Müslüman Türk'tür. Hıristiyanların çoğu da Bulgar'dır (Şemseddin Sami, 1306, s. 972).

2. Şeriye Sicilleri ve 191 Numaralı İştîp Şeriye Sicili

Daha çok şeriye sicilleri veya kadı sicilleri olarak adlandırılan mahkeme kayıtları, kadı veya naip tarafından tutulan ve insanlar arasındaki hukukî muameleleri ihtiva eden çeşitli belgeleri bünyesinde barındıran defterlerden oluşmaktadır (Uğur, 2010, s. 8). Şeriye sicilleri şehir tarihi, sosyal ve yerel tarih ile iktisat ve hukuk tarihi çalışmalarının yanında merkez taşra arasındaki irtibatın mahiyeti ile diğer pek çok tarihî çalışmada araştırmacılara önemli veriler sunan birinci el kaynaklardandır (Gedikli, 2005, s. 190).

Şeriye sicilleri içerisinde yer alan belge çeşitleri içerisinde tereke kayıtları yanında muhtelif ilam ve hüccetler ve merkezden gelen ferman gibi emirler önemli bir yer tutar (Uğur, 2003, s. 310). İnalçık'a göre Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve idarî tarihini tam olarak aydınlatılabilmek ancak bu şeriye sicillerindeki belgelerin tam olarak incelenmesinden geçer. Hele belirli bir bölgeye ait tarih çalışmalarında kadı sicillerinin yeri büyüktür (İnalçık, 1943, s. 89).

Bizim çalışmamıza konu olan 191 numaralı İştîp şeriye sicili, 140 sayfadan müteşekkil olup T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinde yer alan Yabancı Arşivler - Makedonya Arşivi Defterleri (YB. 021.d.) fonunda kayıtlıdır. Ana kaynağımız olan bu defter, makale içinde "İŞS, 191" kısaltması ile belirtilecektir. Defter içerisinde ferman ve buyruldu suretleri, tereke kayıtları, ilam ve hüccetler gibi belge çeşitleri yer almaktadır. Bununla birlikte defterde en fazla bulunan belge çeşidi ferman ve buyruldulardır. Buyrulduların büyük çoğunluğu Rumeli valilerine ait olup Mora isyanının bastırılması için yapılan askerî ve iktisadî faaliyetler, vergi ve tayinat talepleri ile yapılacak mubayaayla ilgilidir. Biz bu makalede adı geçen İştîp şeriye sicilindeki belgelerin çoğunluğunu oluşturan tereke kayıtları ile buyrulduları inceleyerek kazanın idarî, toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında bazı bulgu ve sonuçlara ulaşmaya çalıştık. Adı geçen şeriye sicilinde yer alan diğer belge çeşitleri de muhtelif vesilelerle tetkik edilmiştir.

3. İdarî Yapı ve Yönetici Kadro

Rumeli'nin orta kolunda yer alan İştîp kazası (İŞS, 191, s. 92), şeriye sicilindeki buyruldulardan anlaşıldığına göre, 1823-1825 yılları arasında Köstendil sancağına bağlı olup Rumeli eyaleti içerisinde yer almaktadır (İŞS, 191, s. 5, 6, 125). Bu durumu diğer arşiv belgelerinden de teyit edebiliriz. 28 Kasım 1822 tarihli bir belgeye göre Köstendil, İştîp, Toyran, İvranya, Radomir, Eğiridere, Radovişte, Kumanova, Ustrumca, Tikveş, Petriç, Doniçe ve Kratova maa Koçana, Köstendil sancağına bağlıdır (BOA. C.ADL. 68/4056). 1823 yılı itibari ile de Köstendil sancağına bağlı kazalar Petriç, Usturumca, Radovişte, Tikveş, İştîp, Koçana, Kumanova, Eğiridere, İvranya, Köstendil, Doniçe, Radomir ve Cuma'dır (İŞS, 191, s. 5).

Rumeli eyaleti, Köstendil sancağı ve İştîp kazasının yöneticileri hakkındaki malumatlar da, şeriye sicilindeki verilerin analizi için gerekli olacaktır. 9 Temmuz 1823 tarihinde Rumeli Valisi ve Seraskeri olarak Seyyid Mehmed Paşa'yı görüyoruz. Seyyid Mehmed Paşa bunlara ilaveten Derbentler Nazırı görevini de uhdesinde bulundurmaktadır (İŞS, 191, ss. 3-4). İskenderiye Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın 11 Eylül 1823 tarihli bir kaimesine göre, kısa bir süre önce Rumeli Valisi, Seraskeri ve Derbentler Nazırı olan Seyyid Mehmed Paşa, azledilerek yerine Selanik Mutasarrıfı Mehmed (Emin) Paşa tayin edilmiştir. Bir süre sonra Mehmed Paşa da azledilmiştir. Paşanın azil sebebi rehaveti sebebiyle Mora isyanının

uzamasıdır (BOA. HAT. 839/37804; İŞS, 191, ss. 4-5). 1824 yılı Mart ayı başlarında ise Rumeli Valiliği, Seraskerliği ve Derbentler Nezaretine Mora Valisi ve Seraskeri Derviş Mustafa Paşa tayin edilmiştir (BOA. HAT. 1564/4; İŞS, 191, s. 48). Fakat 13 Aralık 1824'te Rumeli Vali ve Seraskerliği ile Derbentler Nezaretine eski Vidin Muhafızı Mehmed Reşid Paşa tayin edilmiştir (BOA. C.AS. 514/21480; İŞS, 191, ss. 85-87). Bu dönem, Mora'da Rum isyanının sürdüğü bir zaman dilimi olduğu için Rumeli Valileri Mora isyanı ile uğraşmaktadırlar. Rumeli Vali ve Seraskerlerinin isyanı basturmak için merkez ittihaz ettikleri yer Yenişehir (Yenişehirifener), daha doğrusu Yenişehir Ordusu'dur (İŞS, 191, s. 50; BOA. HAT. 838/37769). Reşid Mehmed Paşa'nın Rumeli Vali ve Seraskeri ile Derbentler Nazırı ve ilhaken Yanya ve Delvine Mutasarrıfı olarak tayin edilmesinin en büyük gerekçesi, Karlılı ve Mesleng'de Rum asilerine karşı üç senedir bir başarı elde edilememesidir. Dolayısıyla Reşid Mehmed Paşa gibi başarılı birinin bu görevlere tayin edilerek Arnavutluktan asker toplayıp onların ulufelerini ve tayinatlarını düzenli vererek Karlılı ve Mesleng (Mesolóngion) bölgelerinin kurtarılması hedeflenmiştir (İŞS, 191, ss. 85-87).

Köstendil Sancağı Mutasarrıflığı ise yaklaşık 1820'den Eylül 1823'e kadar Mirmiran Malik Paşa'nın uhdesindedir. Ancak Malik Paşa diğer kazalarda ikamet etmektedir. Adı geçen tarihte ise Köstendil Sancağı, Yergöğü Muhafızlığına bağlanarak Yergöğü Muhafızı Salih Paşa'ya ihale edilmiştir (BOA. HAT. 1260/48759). Ancak, Salih Paşa'nın Köstendil'i mütesellimi vasıtasıyla tasarruf ettiğini 11 Ocak 1824 tarihli emr-i şeriften anlıyoruz (İŞS, 191, ss. 35-36). Bununla birlikte 1825 tarihli iki kayda göre Köstendil Mutasarrıfı, Ahmed Paşa'dır (İŞS, 191, s. 113, 125).

1823 yılında İştîp Ayanı Uluv Ağa'dır. Uluv Ağa, eski Banaluka Mütesellimi olup İştîp Ayanı olarak görev yaptığı sırada Rum isyanını basturmak için görevlendirilen orduya katılmak üzere Mora'ya Bülbülce adasına gitmiştir. Giderken yerine vekil olarak biraderi Mehmed Ağa'yı bırakmıştır. Rumeli Valisi ve Seraskeri Seyyid Mehmed Paşa'nın 11 Temmuz 1823 tarihli şukkasında bildirdiğine göre, Uluv Ağa yanındaki 300 askeri ile birlikte asilere karşı taarruz ettiği sırada başından vurulmuş ve üç gün sonra da şehit olmuştur (BOA. HAT. 842/37883; İŞS, 191, s. 18). Onunla birlikte İştîpli başka kişilerin de Mora ve Bülbülce'de şehit düştüğü bazı kayıtlarda belirtilmektedir (İŞS, 191, s. 1). Uluv Ağa, Ali Ağa olarak da anılmaktadır. Hatta tereke kayıtlarında Nazırzade Ali Ağa olarak geçer. Dolayısıyla Uluv Ağa olarak bilinen kişi, Nazırzade Ali Ağa'dır (İŞS, 191, s. 11, 13). Ayan vekili olan Mehmed Ağa, halka zulmettiği gerekçesi ile Rumeli Valiliğine şikâyet edilmiştir. Hatta bu konuda İştîp ahalisi tarafından bir mahzar hazırlanmış ve 4 kişilik bir heyet oluşturularak Mehmed Ağa'nın görevden alınması istenmiştir (İŞS, 191, s. 21). Bu arada yeni ayan tayin edilinceye kadar Mir Ali Bey, memleket tarafından ayan vekili seçilmiştir (İŞS, 191, s. 12). Kısa bir süre sonra da ayan tayini yapılmıştır. Buna göre, Ekim 1823 yılından itibaren İştîp Ayanı olarak Murtaza Bey'i görüyoruz (İŞS, 191, s. 10, 21). Rumeli Valisi Reşid Mehmed Paşa'nın 13 Ocak 1825 tarihli bir buyrulduyuyla Köprülü Ayanı Emin Ağazade Ali Bey'in ayanlığı ibka edildiğine (İŞS, 191, s. 89,98) göre Murtaza Bey'in ayanlığı da fazla uzun sürmemiştir.

| 274 | İştîp'teki mahkeme başkanı için bazı buyruldu ve emr-i şeriflerde kadı, bazılarında da naip tanımlaması yapılmaktadır. Bunun sebebi İştîp kadısının, yerine Mevlâna unvanlı naipler tayin etmesidir. 25 Haziran 1823 tarihinde İştîp Naibi Mevlâna Süleyman Efendi'dir. Nazırzade Uluv Ali Ağa'nın terekesini ihtiva eden kassam defteri kaydının altında ismi zikredilmektedir. Mahkeme Kâtibi, Mahmud Efendi; Muhzırlar da Osman ve Hasan'dır (İŞS, 191, ss. 16-17). Aralık 1823'ten itibaren İştîp

Naibinin Mevlâna Abdullah İzzet Efendi olduğu görülüyor (İŞS, 191, ss. 18-19). İçinde Ocak 1824 tarihinin yer aldığı bir kayda göre İştîp Kadısı, Mehmed Lütî Efendi'dir. Fakat Mehmed Lütî Efendi, yerine Mevlâna Abdullah İzzet'i 3 Ocak 1824'ten itibaren naip olarak ibka etmiştir (İŞS, 191, s. 23). Fakat kısa bir süre sonra İştîp Kadısı Mehmed Lütî Efendi İştîp naibini değiştirmiştir. 2 Mart 1824'ten itibaren yeni İştîp Naibi Mevlâna Mehmed Arif Efendi olmuştur (İŞS, 191, s. 43). İştîp Kadısı Mehmed Lütî Efendi, 26 Ağustos 1824 yılında İştîp Naibi Mevlâna Mehmed Arif Efendi'nin niyabetini ibka etmiştir (İŞS, 191, s. 76). 21 Ocak 1825'te ise yeni İştîp Kadısı Mustafa Rahmi Efendi'dir. Yeni kadı, Mevlâna Mehmed Arif'i naiplikle görevlendirmiştir (İŞS, 191, s. 90). Mustafa Rahmi Efendi, 17 Haziran 1825'te İştîp Naibi olarak Mevlâna Esseyid Ebubekir Efendi'yi memur etmiştir (İŞS, 191, s. 127).

İştîp kazasında bulunan diğer bir idareci de askerî sınıfın yöneticilerinden olan Yeniçeri Serdarı'dır. 27 Kasım 1823 ve 2 Nisan 1825 tarihleri arasında İştîp kazasında bulunan Yeniçeri Serdarı, Mahmud Ağa'dır. Mahmud Ağa aynı zamanda Emin-i Beytûlmâl olarak da görev yapmaktadır. Emin-i Beytûlmâl, varisi olmadan vefat edenlerin muhallefatinın satılıp bedellerinin Beytûlmâl'e ulaştırılması gibi vazifelerle görevlidir (İŞS, 191, s. 40, 99, 111). Merkezdeki Yeniçeri Ağası tarafından tayin edilen Yeniçeri Serdarı'nın görevi, Dergâh-ı Âli Yeniçeriyânından İştîp Kadısına gönderilen 7 Eylül 1823 tarihli bir mektupta şöyle ifade edilmiştir: "Kazanızda bulunan mukim ve misafir bütün yeniçeriler, cebeciler, topçu arabacıları, gılman acemi ve kul oğulları ile taife-i askerînin cümlesi sana itaat ede ve seni üzerlerine Serdar ve zabıt bileler. Zapt ve rabt-ı neferât, ahz ve tedip-i haşerât, tanzim-i bilâd ve terbiye-i hâl-i ibâd için çalışsın. Kanun-ı kadim üzere şer-i şerif, kanun-ı münif üzere hareket edesin. Ayrıca askerlerden varissiz ölenlerin metrûkâtını fûruht ile semenini Beytûlmâl'e göndermek için defter müfredatıyla beraber Ocağ-ı Âmireye gönderesin (İŞS, 191, s. 32)." Ancak Rumeli'nin orta kolundaki bazı kazalarda serdarlar, görevlerinden bazılarını yeterince yapmamış olacaklar ki Nisan 1824 tarihli bir emri şerifte, memalik-i mahrûsede Dergâh-ı Mualla yeniçerilerinden ve onlara tabi askerlerden varisi olmadan vefat edenlerin metrûkât ve muhallefati doğrudan Yeniçeri Beytûlmâl'e gönderilmesi gerekirken orta koldaki bazı kazalarda bu gibi terekenin bazı kişilerce gasp edildiğinin Yeniçeri Beytûlmâlcisi tarafından inha olunduğu ifade edildikten sonra Yeniçeri Ocağından mübaşir tayin edilen Turna Ali Çavuş ve kadı, naib, ayan ve vücûh ile iş erlerinin marifeti ile mahkeme sicilleri kontrol edilerek bu gibi muhallefatin kimlerin zimmetinde olduğu belirlenip tahsil edilmesi emredilmiştir. Ayrıca bu konuda Yeniçeri Ocağı Ağası Esseyid Ali Ağa'nın mühürlü mektubu üzere hareket edilmesi istenmiştir (İŞS, 191, s. 92).

A. TOPLUMSAL HAYAT

Tereke kayıtlarında toplumsal hayata dair önemi bilgiler bulmak kabildir. Geriye bırakılanlar anlamına gelen muhallefât ile tereke veya metrûkât ile kast edilen kişilerin geride bıraktıkları mal ve eşyalardır (Özcan, 2005, s. 406). Tereke kayıtlarından hareketle İştîp kazasında ikamet edenlerin gündelik hayatları içerisinde yer alan meskenlerden kullandıkları eşyalara, giyindikleri elbiselerden mutfak malzemelerine ve maişetlerini sağlamak için icra ettikleri mesleklerle ilgili alet ve tarla miktarı ile ziraat aletlerine kadar pek çok bilgiye ulaşmamız mümkündür. Bu minval üzere elde ettiğimiz bu veriler üzerinde bazı tahlil ve teşhislerde bulunmak kabildir. Bu veriler içerisinde insanların sosyal hayatının niteliği üzerinde de bazı tahminlere ulaşmak mümkün olacaktır. Ayrıca İştîp kazasında esnaflar,

zanaatkârlar ve ticaret mekânları gibi toplumsal yapıyı oluşturan temel ögeler de bu bölümde ele alınacaktır.

1. Mesken (Menzil) Olarak Evler ve Müştemilatı

Şeriye sicilinde ailelerin içerisinde ikamet ettikleri hane, menzil tabiri ile tanımlanmıştır. Osmanlı devrinde menzil, imar edilmiş ve içinde ikamet edilen yer anlamına gelir (Yediyıldız, 2003, s. 186). İştîp şeriye siciline göre İştîp'teki menzillerin, oda sayıları ve müştemilatına göre büyüklükleri değişmektedir. Evlerin temel yapı malzemelerini taş ve kerpiç oluşturmaktadır. Hanelerin çatı örtüleri ise genelde kiremittir. Bununla birlikte kaygan (kayağan) taşı ile örtülü (puşideli) evler de mevcuttur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İştîp'teki evlerin neredeyse bütünü kayağan taşı ile örtülü olduğunu, sadece yeni inşa edilen bir evin kiremit örtülü olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz (Evliya Çelebi, 2010, s. 136). Bunu delil kabul edersek İştîp'te kiremit örtülü evlerin XVII. yüzyıl sonlarından itibaren kısmen görülmeye başladığını söylemek mümkündür. Evler hariciye (selamlık) ve dâhiliye (harem) olmak üzere iki kısımdan oluşur. Harem olarak da nitelenen dâhiliye kısmı ev sahibinin maddi durumuna göre birkaç odadan oluşur. Harem yanında ayrı bir oda olarak aşhane (mutfak) vardır. Hariciye kısmı ise bir nevi müştemilatıdır. Burada hariciye (haricî oda) yanında ahır ve samanlık (samanhane) da bulunmaktadır. Fakat zengin hanelerinde ve çiftliklerde hariciye ve konak daha fazla odalardan oluşabilmektedir. Mesela eski İştîp Ayanı merhum Ali Ağa'nın mal varlığı içerisinde aylakçı odaları, ter oğlan odaları, çiftçi odaları; bitişiğinde odası da bulunan ahır, kuşara¹, ambar, kireç ambarı gibi mekânlar da bulunmaktadır. Bunların çatı örtüleri de kiremit, kayağan (kaygan), tahta ve samandır. Samanhanelerin ve ambarların bir kısmının tahtadan, yani ahşaptan bina edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (İŞS, 191, ss. 13-17).

Tek katlı veya iki katlı olan geleneksel Osmanlı evlerinde alt kata tahtanî üst kata da fevkânî dense de (Çağlar, 2015, s. 200) İştîp kadı sicilinde böyle bir nitelendirmede bulunulmaz. Bununla birlikte terekelerin çoğunluğu ayan ve ayan vekili gibi zengin kişilere ait oldukları için olsa gerek, izbeden² ve altının ahır olduğu evlerden bahsedilmesi İştîp'teki bazı evlerin tek, bazılarının da iki katlı olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim Evliya Çelebi de bunu doğrulamaktadır. Onun aktardığına göre İştîp kalesinin doğu tarafında bulunan varoştaki evlerin bütünü kârgir yapılı, bahçeli tek ve iki katlı ve bakımlıdır (Evliya Çelebi, 2010, s. 136). Bu durum, ülkenin değişik yerlerinde de aynı olmalıdır. Mesela XVIII. yüzyıl Konya'sında evlerin büyük çoğunluğu tek katlı bulunuyordu. Bununla birlikte iki katlı evlerden de söz edilmekteydi (Halaç, 2012, s. 1444). İştîp kasabasında bazı hanelerin dâhiliyesi 3 oda, 1 aşhane ve 1 izbeden; hariciyesi ise altı ahır olan 1 bâb odadan oluşmaktadır. Harman yerleri de genelde duvar ile çevrilidir. İnsanların zenginlik derecesine göre, meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan etrafı duvarlı bahçeler de bu müştemilat içerisinde yerini almıştır (İŞS, 191, s. 119). Tereke kayıtlarında evlerin ve hariciye odalarının kıymetleri belirtilmiştir. Bunları, ekonomik yapı ile ilgili değerlendirmelerimizde işleyeceğiz.

¹ Kuşara, Trakya ağızlarında "Koyunları sağlamak için kullanılan üstü kapalı koyun ağılı" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.).

² İzbe, bir kısmı toprak altında bulunan ve üst katları nemden koruyan bir nevi bodrum (Halaç, 2012, s. 1444).

2. İç Mekânda Bulunan Eşyalar

Evlerin içerisinde, haremdeki ve hariciye kısmındaki odalarda bulunan döşemeler ve diğer eşyalar ise, yine ev sahibinin maddî durumuna göre değişkenlik göstermektedir. İştîp Ayanı Nazırzade Ali Ağa gibi zengin bir insanın evinde bulunan eşyaları şöyle sıralamak mümkündür: memlû yapağı çuka yastık (içi yapağılı ve çukadan yapılmış yastık), çuka pâre, Şehirköy kilimi, yapağılı bez minder, mısır hasırı (mısır saplarından yapılmış hasır), memlû yapağı minder, yasdık basma memlû yapağı (içi yapağı dolu basma yastık), oda keçesi, yapağılı beledî yastık, sarı İzlâdi pâresi, kadife yastık, mavi çuka pare, yatak şiltesi, yorgan, telli yorgan, ihram, beledî döşek, basma döşek, basma yastık, çiçekli şilte, basma şilte, çarşaf, yapağılı kadife yastık, basma pencere perdesi, kapı perdesi, münakkaş havlu, seccade, seccade minder, teravih seccadesi, pirinç şamdan, maden şamdan, mum tablası, çalar saat, dürbün, leğen, ibrik, büyük abdest leğeni, Bosna-kârî leğen (İŞS, 191, ss. 13-17). Yine İştîp'te ayan vekilliği yapmış olan Mehmed Ağa'nın terekesinde yer alan ve ev içinde bulunan eşyaları arasında yukarıdaki eşyalardan farklı olarak mavi Yanbolu kebesi, köhne Yanbolu kebesi, yeşil ihram, meşin heybe, çuka mak'ad parça, basma yorgan, yapağılı basma şilte, çuka biniş de bulunmaktadır (İŞS, 191, ss. 28-30).

İştîp Ayanı Nazırzade Ali Ağa merhumun muhallelfatını cânib-i mîri için irade-i seniyye ile zabtına memur olan Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn'dan Feyzi Bey, İştîp kasabasında ikamet ederken vefat etmiştir. Terekesinde yer alan ve ev içinde kullanılan eşyaları arasında gezi üzerine işlemeli berber peşkiri, çuka seccade, makrama kesesi, çakı, içi penbeli (pamuklu) İngiliz basma şilte, içi penbeli turuncu gezi baş yastığı, Tanca alacası bohça, muşameli sagir huruç, çuval, fener, sagir (küçük) mir'at (ayna), kıblenüma, 9 arşın rişte-i ketan (keten iplik), 99 arşın rişte-i penbe (pamuk iplik), nafe tulum, meşin kaplı tahta sagir sandık, sade tesbih, gök enfiye kutusu, Biryol saat, Ceneviz saati, makraz, gözlük, tiryak sofası, som afyon kutusu, koca hamak kesesi de bulunmaktadır (İŞS, 191, ss. 38-39). İştîp'e bağlı Mustafaoba köyü sakinlerinden Kürd Aziz Bölükbaşı'nın terekesi içerisinde bunlardan farklı olarak bakır mangal, mutaf oda çulu da bulunmaktadır (İŞS, 191, s. 119). Şeriye sicilinde yer alan diğer tereke kayıtlarında da yukarıda belirtmiş olduğumuz harem ve hariciye odalarında kullanılan belli başlı eşyaların çoğu veya bir kısmı mevcuttur. Tekrardan kaçınmak için farklı olanları burada ifade ettik. Bunların kıymetleri de birbirinden farklıdır. Terekelerdeki eşyalar müzayede ile satılmıştır. Fakat bunlar büyük oranda kullanılmış (müstamel, köhne) oldukları için bu eşyaların yenilerinin o günkü rayiç bedelleri hakkında tam bir kanaate ulaşmak ancak tahminî olur. Yine değerleri ile ilgili birkaç örnek verebiliriz. Buna göre içi yapağı dolu 12 adet Beledî yastık 120 kuruş iken yine içi yapağı dolu 12 adet basma yastık ise 80 kuruştur. Oysa içi yapağılı 3 adet minder de 80 kuruştur. Buna karşılık içi yapağılı 11 adet kadife yastık 220 kuruştur (İŞS, 191, ss. 13-17). Bu durum, o günkü piyasada kadifenin Beledi ve basmadan daha değerli olduğunu gösterir.

3. Mutfak Eşyaları

Tereke kayıtlarında geçen ve o günkü mutfak eşyaları olarak da nitelendirebileceğimiz tencere, tava, mangal vs. gibi eşyaları şöyle sıralamak mümkündür: meydan sinisi, güğüm, farfulu kâse, tabak, barok, fincan toprağından tabak, sim tas, fincan, sim zarf, kahve sinisi, kahve güğümü, kahve ibriği, cezve, kahve dolabı, kahve kutusu, tombak zarf, demirden kahve tokmağı, tepsi, sahan (İŞS, 191, ss. 13-17), sefer taşı (İŞS, 191, s. 30), som kaşık, billur bardak, tencere maa kabak, çorba taşı, ızgara, meşin sofrası,

matara, fincan kutusu, küçük ve büyük kahve cezvesi, kahve tabası (İŞS, 191, ss. 38-39), bakır cezve, teneke cezve, kahve kesesi (İŞS, 191, s. 99), hoşaf tası, ekmek sandığı, büyük ve küçük tencereler, orta bakır, kalaylı bakırçek (bakırcek), el tavaşı, kara güğüm, büyük ve küçük saç ayakları, 4 kıyye ağırlığında haranı³ (İŞS, 191, s. 111), 3,5 kıyyelik orta haranı, 4,5 kıyyelik orta haranı, 1 kıyyelik bakır tas, 2,5 kıyyelik bakır mangal, 2,5 kıyyelik 2 adet sini (İŞS, 191, s. 119). Bu eşyaların büyük çoğunluğu bütün tereke kayıtlarında mevcut olup devrin şartlarında mutfakta yer alan vazgeçilmez kap kacaklardandır.

4. Giyim Kuşam

Tereke kayıtlarında yer alan ve o günkü Rumeli Türkleri / Müslümanlarının kıyafetleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan giyim kuşam eşyaları, diğer eşyalar içerisinde en fazla mevcuda sahip olan eşya çeşididir. Giyim eşyaları arasında eski İştîp Ayanı Nazırzade Ali Ağa'nın diğer tereke kayıtlarına göre daha fazla kürklü elbiseye sahip olduğu görülmektedir. Merhum Ali Ağa'nın terekesinde yer alan giyim kuşam eşyaları şunlardır: mavi çukaya kaplı nafe kürk, kısa çuka mavi kürk, mai çukaya kaplı çilkafa sansar kürk, yeşil boylu çilkafaya kaplı çuka kürk, sincap kürk, yeni samur kürk, samur kürk cüppe, köhne sincap kürk, kakun kürk⁴, al ihram, kaput, kadife yelek, çuka yelek, kadife mintan, Şam alacası mintan ve yelek, kırmızı dolama, mavi şalvar, Trablus şalı, Lahor şalı, kırmızı şal, fes, kemer, tozluk, kısa kürk, münakkaş (nakışlı) omuz makraması, köhne Mısır gılabudanlı⁵ palaska. Bu giyim kuşam malzemelerinin bir kısmı yeni (cedid) bir kısmı da eski (köhne) veya kullanılmış (müstamel) olarak tavsif edilmiştir (İŞS, 191, ss. 13-17). Giyim eşyaları bakımından bir karşılaştırma yapabilmek adına zengin zümreye ait diğer kasaba eşrafının tekesinde bulunan giyim kuşam eşyalarını da aynen belirmemiz gerekir. Böylece İştîp kazasında ayanlık yapmış iki ileri gelenin hayat standartlarının karşılaştırabiliriz.

Aslen Berkofça kazasının olup İştîp kasabasında ikamet etmekte iken vefat eden eski Sâbık Ayan Vekili Mehmed Ağa bin Ahmed'in terekesinde yer alan giyim kuşam eşyaları şunlardan oluşmaktadır: sırmalı çukaya kaplı samur kürk, sarı geziye kaplı nafe kısa kürk, mavi çukaya kaplı sade harazlı nafe kürk, tırşâ? çukaya kaplı samur kürk, köhne sarı şal, müstamel Trablus şalı, kısa şalı entari, kadife sırmalı dolama ve maa sırmalı fermene⁶, Ahmediye, müstamel çuka şalvar, müstamel kırmızı cübbe, Hadranî uzun entari, deştbanî çuka biniş, sade sırma ciraz?, al çuka kaput, yeşil ihram, kutnu kısa entari, al çuka cübbe, sim palaska (İŞS, 191, s. 28). Nazırzade Ali Ağa'nın terekesindeki kürk sayısı ve çeşitliliği Mehmed Ağa'nın İştîp kasabasındaki kürk sayısı ve çeşitliliğinin daha fazla olduğu görülüyor. Ancak Mehmed Ağa'nın Berkofça'da Unuz/Onuz Mahallesi'nde de evi ve bir eşi ile çocukları bulunmaktadır. Dolayısıyla oradaki mallarının parasal karşılığı da İştîp'tekine yakındır. Mehmed Ağa'nın Berkofça'daki giyim kuşam eşyaları da şunlardır: çuka biniş, müstamel Kırım kürkü, müstamel çuka fermene, müstamel cepken, köhne çuka dolama (İŞS, 191, ss. 29-30).

³ Büyük tencerelere verilen ad (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.).

⁴ Kelimenin aslı "kakum" olup, kuzey ülkelerinde yaşayan, sansar ve gelincik benzeri bir çeşit hayvandır. Kürkü değerlidir (Koçu, 1969, s. 140). Sicil kaydında daha çok "kakun" olarak yazılmıştır.

⁵ Kelimenin orijinali "kılbadanlı"dır. Kılbad, "eğirme çarkıyla sarılan sırma veya tel ile karışık ipek veya pamuk iplik" anlamına gelir. Kılbadanlı ise "taklit ve sahte tellerle karışık" demektir (Şemseddin Sami, 1992, s. 1077).

⁶ Kolsuz ve işlemeli bir çeşit yelek olup daha çok Rumeli'ye mahsustur (Pakalın, 1983, s. 608).

İştîp kasabasında oturan ve İştîp Ayanı müteveffa Nazırzade Ali Ağa'nın terekesini cânib-i mîri için irade-i seniyye ile zapt etmeye memur edilen Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn'dan merhum Feyzi Bey'in muhallefatında yer alan giyim kuşam eşyaları da şunlardır: köhne gezi kaplı kürk, yeşil binişe kaplı nafe kürk, gövez şâlîye kaplı köhne nafe kürk, biniş geziye kaplı kısa nafe kürk, köhne kakum kısa kürk, köhne yelek, köhne kısa entari, Trablus kuşağı, Yenişehir alacasından cedid entari, al çuka çakşır maa uçkur, beyaz entari, beyaz köhne entari, al kaput maa kese, destar, örme kemer, gecelik kavuk, köhne fes, gömlek, don, hassa zeyn?, uçkur, köhne şâl, 2 çift köhne çorap, çevre, kelle-pûş, cedid gömlek, tülbent cibinlik, 2 çift cedid pabuç, haşa gömleği çuka, köhne çuka hazanî cübbe, mor cübbe, mor şâlî biniş, köhne şâlî çakşır, zeytunî çuka şalvar (İŞS, 191, ss. 38-39).

Aslen Lofçalı olup Yenişehir istikametinden gelirken İştîp'te ölen ve varisleri olmadığı için mal varlığı sattırılıp bedeli Beytülmal Emîni'ne verilen Musa adlı kişinin terekesinde yer alan giyim ve kuşam eşyaları birer adet; abaya kaplı ağnam derisi kürk, çuka cübbe, mor çukaya kaplı kısa nafe kürk, müstamel Şam alacası kısa entari, mavi çuka yelek, köhne Ahmediye, köhne kırmızı kuşak, mor çuka ve güz harçlı sıkma poturdan oluşmaktadır (İŞS, 191, s. 40). Yine aslen Saraybosna ahalisinden olup Siroz'dan Saraybosna'ya giderken İştîp'te ölen tüccar tayfasından Molla Mustafa adlı birinin terekesi arasında giyim eşyası olarak beyaz aba kuşak, sığır çizme (1 çift), sığır yemeni (1 çift), gömlek, don, köhne entari, çizme (çift 1), köhne yeşil kürk, partal kuşak, köhne kırmızı potur, köhne yelek, kırmızı cepken, köhne fermene bulunmaktadır (İŞS, 191, ss. 99-100). İştîp kasabasında Tahir Hoca Mahallesi sakinlerinden Hasan Sipahî'nin terekesindeki giyim kuşam malzemeleri de şunlardan ibarettir: mavi aba, kırmızı abdestlik çuka cübbe, köhne mavi şalvar, başları çalkafa (çalkafa) arkası kuzu yeşil çuka kürk (İŞS, 191, s. 111). İştîp'e bağlı Mustafaoba karyesi sakinlerinden Kürd Aziz Bölükbaşı'nın terekesindeki giyim kuşam eşyası olarak sadece müstamel çuka boy kürkü görülmektedir (İŞS, 191, s. 119). Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki özellikle kürk sayısı, insanların maddî durumunu en iyi yansıtan giyim eşyasıdır. Kürk sayısı, zenginden fakire doğru azalan bir eğilim göstermektedir. Kürkün bir prestij kaynağı olduğu açıktır. Bu bilgilerden hareketle İştîp bölgesinde ve muhtemelen bütün Rumeli'de Şam alacası, Yenişehir alacası, Tanca alacası, Trablus kuşağı, Trablus şalı, Lahor şalı, Yanbolu kebesi, İngiliz basması ve Banaluka haşasının meşhur olduğunu söylemek mümkündür. Çukanın da geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yelek, cüppe, şalvar, gömlek, entari, destar, kavuk, don, potur, çakşır, kuşak, cepken, yemeni ve çizme gibi kıyafetlerin de bölgedeki insanların geleneksel giysileri olduğu görülmektedir. Kürk çeşitlerine baktığımız zaman da kürkü yapılan hayvanların sincap, kurt (çalkafa), samur, kakum ve sansar olduğu; koyun ve nafe kelimesinden hareketle de muhtemelen kuzu ve koyun gibi hayvanların derilerinden de kürk yapıldığını söylememiz mümkündür.

5. Diğer Eşyalar

Tereke kayıtlarında yukarıdaki sınıflandırmada yer almayan at koşum takımları, at süsleri, enfiye ve tütün ile ilgili materyaller ve alet edevat türü eşyalar da bulunmaktadır. Bunları, kime ait olduklarını göz önünde bulundurmadan listeleyelim. Bunları göz önüne alarak İştîp bölgesinde kullanılan at koşum takımlarının türü, tütün ve enfiye ile bağlantılı alet edevatların cinsi hakkında bilgi edinmek mümkündür. İştîp Ayanı Ali Ağa'nın bu tarz eşyaları şunlardır: ipek başlığı sim pareden yafta, sım başlık pareli, eyer takımı, kehribar çubuk, dürbün, sim divit, sim enfiye kutusu (İŞS, 191, ss. 13-17). Eski Ayan

Vekili Mehmed Ağa'nın terekesinde yer alan bu tür eşyalar ise: kehribar imame, silahlık, sim yağdanlık, sim kakmalı imame maa çubuk (2 adet), imame, eyer takımı (2 adet), Mısır bağılığı maa sinebend, sim başlık maa sinebend, barut veznesi, üzengi, kantar (İŞS, 191, s. 28). Diğer kişilerin terekelerinde bunlardan farklı olarak duhan kesesi, siyah patiska duhan kesesi, hilâlî başlık maa gem, sade başlık, kayış, sarıklı çubuk kehribar, çubukluk, gök enfiye kutusu, tiryak sofası, som afyon kutusu, akik mühür, sim mühür gibi alet edevat bulunmaktadır (İŞS, 191, ss. 38-39). Buna göre yöre halkı tütün, enfiye, tiryak ve afyon gibi keyif verici maddeleri de kullanmaktadırlar. Tabii buradaki afyon ve tiryak, tedavi edici olarak da kullanılmış olabilir.

6. Toplum Tabakasını Oluşturan Zümreler

1823-1825 yıllarındaki İştîp kazasında yer alan idareciler, ileri gelenler, esnaf ve zanaatkârlar ile ticarî ve kültürel mekânların toplumsal hayatın temel dinamikleri olduğunu düşünürsek bunların nitelik ve niceliği kazanın sosyal hayatı hakkında önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Kazadaki idari kadroyu yukarıda belirtmiştik. Şimdi de kazada bulunan zanaatkâr, esnaf ve toplumsal mekânlardan bahsedelim.

İştîp'te üretim yapan ve zanaat olarak değerlendirebileceğimiz esnaf grupları şunlardır: terzi esnafı, kazancı esnafı, ekmekçi esnafı, değirmenci esnafı, debbağ, mutaf esnafı, urgancı esnafı, aşçı esnafı, yapıcı (inşaatçı) esnafı, nalbant ve semerci esnafı. Ticarî faaliyet yürüten esnaf takımı ise hancı esnafı, hamamcı, tüccar, bakkal, kasap, çukacı, duhancı (tütüncü), mandacı, bezistancı ve hallaçtan oluşmaktadır ki bunların sayıları muhtelifdir. Bunların dışında kasabada çalışan hekim (tabip) ve cerrahlar da bulunmaktadır. İştîp merkezinde debbağ dükkânlarının olduğu debbağhane ile içerisinde çeşitli dükkânların bulunduğu çarşı ve arasta da bulunmaktadır. Kaza genelinde yaylaklar, otlaklar, harman yerleri, bağlar, bahçeler ve diğer ziraî tarım alanları da mevcuttur. İştîp kasabasında gayrimüslimlerin yaşadığı varoş mahallesi de bulunmaktadır. İştîp'te faaliyet yürüten bazı zanaatkârın ve ticaret ehlinin isimleri de belirtilmiştir. Bunlar; Terzi Tarancalı Zimmî, Terzi Ostoban Zimmî, Terzi Kırseko (Kırşo), Terzi Mihal Zimmî, Hancı Ethem Beşe (Ethem Hanı), Hancı İbo (İbo Hanı), Hancı Aleksî (Aleksî Hanı), Hancı Zobu (Zobu Hanı), Hancı Atnaş (Atnaş Hanı), Hancı Osman Apo, Bakkal Mustafa Oğlu Halil, Mutaf İbiş Ağa, Mutaf İbrahim, Kasap İbrahim Alemdar, Kasap Mahmud, Bakkal İbrahim, Bakkal Estefan Zimmî, Çukacı Mihal, Aşçı Açoniko Zimmî, Yapıcı Muçu oğlu Mahmud Ağa, Mandacı Zimmî, Nalbant İsmail, Duhanî Mustafa Alemdar, Etmekçi (Ekmekçi) Filip, Nalbant Halil, Kahveci Ali Beşe, Debbağ İbrahim, Tüccar Dal Ahmed, Cerrah Zopo ve Hekim Dimitri'dir. Görüldüğü gibi esnaf ve zanaatkârlar içinde önemli sayıda gayrimüslim (zimmî) yer almaktadır. İsmi geçen 4 terzinin bütünü gayrimüslimdir. Cerrah ve hekimler de aynı şekilde gayrimüslimdir. Tabii ki bu isimlerden başka zanaatkâr ve esnafın olması pek muhtemeldir. Bu isimlerin şeriye sicillerinde geçmesinin sebebi genelde tereke sahiplerinin bunlara borçlu olmasıdır. Yani bu kişiler borç verebilecek seviyede hâli vakti yerinde olan zanaat ve ticaret ehlidir (İŞS, 191, s. 13-119).

İştîp kazasında Ayan'ın kapı halkı içerisinde yer alan bölükbaşılar, sekbanlar ile Yeniçeri Serdarının maiyetindeki Yeniçeri sınıfları ve tımarlı sipahiler de güvenlik ve harp işinde istihdam edilmiş askerî sınıflardır. Bunların yanında El-Hacc, Molla, Ağa, Bey, Efendi, Beşe, Çeribaşı ve Eş-Şeyh unvanlı pek çok kişinin adı zikredilmiştir ki bu insanların ihtiyacı olanlara borç para verdikleri görülmektedir.

Bunları da vücuth-ı memleket (memleketin ileri gelenleri) olarak görmemiz mümkündür. Sosyal tabaka içerisinde, belki azınlık olarak etnik aidiyeti belirtilen kişiler de bulunmaktadır. Bu aidiyetler: Arnavut (Arnavut), Laz, Kürd, Kıptî ve Yahudi'dir. Arnavutların daha çok askerî zümre içerisinde buldukları görülmektedir. İştîp kasabasında varoş mahallesinden bahsedilmektedir ki burasının, gayrimüslim mahallesinin diğer adı olduğu anlaşılıyor (İŞS, 191, s. 13-119). İştîp'te Müslümanlardan başka Hıristiyanlar ve Yahudiler de yaşamaktadır. 1830-1931 yılları itibari ile kaza merkezi olan İştîp kasabasında Müslümanlar Cum'a, Aşağı Tekke, Yukarı Tekke, Sinan Bey, Tahir Hoca, İbrahim Bey, Hamza Çeribaşı, Kerameddin ve Yeğen Bey Mahallelerinde yaşamaktadırlar. Kazaya bağlı olup Müslümanların meskûn olduğu köyler ise Aşağı Belvan, Avlarca /Avlarsa), Beşnice / Bişisa (Bişica), Dranik, Garoniçe / Gurdinsa (Gurdinçe), Kiliseli, Tobruşan (Toprışan), Destimal, Mustafa Obası, Hereçli (Eyerçli), Beşirli, Aşağı Dinler, Yukarı Dinler, Hacı Beyli, Hacı Ahmedli, Hamza Beyli, Tatarlı, Cumalı, Bekirli, Keşne, Kara Osmanlı, Kara Hocalı, Köseler, Torkullu, Musansa (Muşansa), Hacı Yusuf lu, Kara Sinanlı, Çeşme Dere, Çataklı, İniş Oba / İbiş Oba (İniç Oba), Kara Hocalı, Hacı Hamzalı, Hacı Seydili, Çıraşan (Çıraşka), Penoş, Orta Mahalle, Doğanlı, Yağmurlarlı, Selce, Boğça, Drava, Hacı Recebli, Şuba, Lezgoviçsa (Leskopça), Soğurlar, Astabansa (Estebance), Yiprava (Biprava), Cevamir, Damyan, Boçyen, Tıvnisa (Tapunisa), Şehsuvarlı, Bocival, Kocisa (Kocice), Erkevlisa (Erkevlice), Ridaniye (Ridanya), Çervil Ova, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Gabar, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Hacı Yusuf lu, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Hocalı, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Korfallı, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Koçular, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Kepekçili (Kepekli), Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Kulağuzlu (Kılavuzlu), Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Habibli, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Cum'alı, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Yunus lu, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Seydili, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Terzili, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Muradlı, Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Burnarlı ve Yörükân-ı Karye-i Mahalle-i Bişili (Bitili)'dir (BOA. NFS.d. 5642, 6826). Görüldüğü üzere İştîp kırsalında pek çok Yörük köyü mevcuttur. Kaza merkezindeki mahalle isimlerinin bütününlük Türkçe olduğu görülmektedir. Dolayısıyla burada yaşayan Müslümanların kahir ekseriyetinin Anadolu kökenli Türklerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Nitekim köyler içinde yer alan ve Yörük oldukları belirtilen son 15 köy ve mahallenin Evlâd-ı Fatihan'dan oldukları nüfus kaydında belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 5642). Hatta 1827 yılında yapılan Evlâd-ı Fatihan tahririnde İştîp kazasına bağlı Damyan köyü, Aktaş Karacalara tabi Koçulan Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Seydili Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Kokallı Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Bitili Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Hocalı Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Gabar Mahallesi, Aktaş Karacalara tabi Hacı Yusuf lu Mahallesi, Aktaş'a tabi Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Cum'alı Mahallesi, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Kepekçili Mahallesi, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Terzili Mahallesi, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Yunus lu Mahallesi, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Habibli, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi tabi Muradlı, Kulağuzlu (Kılavuzlu) Mahallesi adlarında Evlâd-ı Fatihan'ın yaşadığı köy ve mahalleler bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 5538). Bunların yukarıda ifade edildiği şekilde 1830'daki sayımda belirtilen ve Yörüklere ait oldukları ifade edilen 15 köy ve mahalle isimleriyle aynı oldukları görülmektedir. Fakat 1830'daki tahrirde Damyan için Yörükân tabiri kullanılmamışken 1827'deki sayımda Damyan da Evlâd-ı Fatihan olarak kaydedilmiştir. Adı geçen tahrirde Zodemir maa Kokurican ve Çidmir köylerinde de toplam 3 hanede 10 yaş ve üzerinde 6 Evlâd-ı Fatihan'ın yaşadığı belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 5538). 1827 yılı itibari ile İştîp kazası genelinde yaşayan Evlâd-ı Fatihan'nun

toplam hane sayısı 337'dir. Bu 337 hanede yaşayanların 84'ü sabiyan (10-14 yaş arası), 292'si tuvana (15-40 yaş arası), 179'u da 41 ve üzerindeki ihtiyar, hasta ve amelmandeden oluşmaktadır. Yani bu 16 köy ve mahallede toplam 555 Evlâd-ı Fatihan yaşamaktadır. Tabii bu sayımda 9 yaş ve altının tahrir muhatap olmadığını görüyoruz. Bu tahrirlerden anlaşılıyor ki Evlâd-ı Fatihan kaza merkezi olan İştîp kasabasında değil kırsalda yaşamaktadır. Tikveş, Radovişte ve İştîp'teki Evlâd-ı Fatihan'ın Çeribaşısı da Tikveşli Kanturzade Mustafa Bey'dir. Onun bölgedeki pek çok çiftliğin de sahibi olduğu görülmektedir (BOA. NFS.d 5538). Ayrıca, şerîye sicilinde Çeribaşı Ahmed Sipahi adlı bir kişinin zikredilmesi de bununla ilgili olmalıdır. Üstelik bu Çeribaşı Ahmed'in, İştîp Ayan'na borç verecek kadar da maddî durumunun iyi olduğunu söyleyebiliriz (İŞS, 191, ss. 16-17). Rumeli'de 1691 yılından itibaren Evlâd-ı Fatihan olarak nitelendirilen zümre, vaktiyle Rumeli'nin fethinde görev almış olan ve Anadolu'dan göçürülen Yörüklerin torunlarından oluşmaktadır. 1691'den önce Yörükler (Yörükân) olarak askerî bir teşkilat halinde organize edilen bu gruplar, bu tarihten itibaren Evlâd-ı Fatihan adıyla yeniden teşkilatlandırılmışlardır. Çeribaşı olarak nitelendirilen kişilerin idaresi altında askerî faaliyet göstermişlerdir. Ordudaki hizmetlerine mukabil 1846 yılına kadar avarız türü bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. İstanbul'da "zabit" adıyla bir temsilcileri de bulunmuştur (Halaçoğlu, 1995, s. 524-525). Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi İştîp kasabasındaki mahallelerden birinin adı olan Hamza Çeribaşı, muhtemelen vaktiyle burada ikamet etmiş bir Evlâd-ı Fatihan Çeribaşısıdır. Gerek mahalle ve köy isimlerinden ve gerekse Evlâd-ı Fatihan köylerinin mevcut olmasından hareketle İştîp kazasında yaşayan Müslümanların kahir ekseriyetinin Anadolu kökenli Türkmen gruplarından oluştuklarını söyleyebiliriz. En azından İştîp kırsalındaki Yörük cemaatlerinin XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'dan gelerek yeni köyler teşkil ettiklerini, bunların bir kısmının 1953 yılında Türkiye'ye göç ettikleri hâlde hâlâ İştîp'te pek çok Yörük köyü bulunduğunu söyleyebiliriz. Hatta İştîp'in batısındaki kırsalda yaşayan bu Türk grupları, genelde Ofçabolı Yörükleridir (Kiel, 2001, ss. 441-442).

1830 yılı itibari ile İştîp kasabasında yaşayan gayrimüslimlerin bir bölümünün, Müslüman mahallesi olan Cum'a Mahallesi ile Yeniköy Mahallesinde sâkin olduklarını görüyoruz. Kırsalda ise Aşağı Tonarca, Yukarı Tonarca, Değirmen Çiftliği, Çardaklı Çiftliği, Aşağı Belvan, Yukarı Belvan, Avlarca, Kartafca, Tahol (Tahva), Grança (Kratova Madenine bağlı olmakla birlikte cizye ve ağnam-ı mîrîsi İştîp kazası tarafından tahsil edilmektedir.), Pesterişte, Lazava (Buradaki reayadan isimleri altına mim konanlar Kratova Madeni hizmetinde olup cizye ve ağnam dışında vergilerini Kratova Madenine verirler), Yuçeşta, Çalışa, Beşisa (Beşince), Turhala, Oynukça, Dranik (Buraki reayanın da bazıları Kratova Madeni madencisi olup cizye ve ağnam dışında vergilerini Kratova Madeni'ne verirler. Madenci olmayanlar İştîp reayasıdır.), Esterdamuş (Burada da bazıları madencidir.), Astavile, **Peşence** (Burada da madenci var.), Kokava, Trabence, Bozderce, Berber Ova (Payar Ova), Esteromanca (Estergança), Makraş, Patanna, Estodimenofça, Estanolofça (Buradaki reayanın bütünü Kratova Madeninde çalışmakta olup hükümet işleri o taraftan idare olunur. Ancak İştîp toprağında olduğu için cizye ve ağnam İştîp kazası tarafından toplanır.), Adisansa (Adisança), Tamaniçsa (Tamaniçe), Sevdik ve Kodişta köylerinde yaşamaktadırlar (BOA. NFS.d. 5644). Bu bilgilere göre, bazı köylerde Müslümanlarla gayrimüslimleri bir arada yaşamaktadırlar. Kratova Madeni'nde çalışan 6 köydeki reaya nüfusu ise cizye ve ağnam dışında Kratova Madeni'nin umûr-ı örfiyyesine tabidir. 1831 yılı tahrir sonuçlarına göre kaza merkezi olan İştîp kasabasında yaklaşık olarak 1646 Müslüman, 1861 Hıristiyan ve 146 da Yahudi erkek

nüfus meskûndur (BOA. NFS.d. 5643). Buna göre, 1831 yılında İştîp kasabasının neredeyse yarısının Müslümanlardan (Türklerden) oluştuğu görülmektedir.

B. EKONOMİK HAYAT

Tereke kayıtlarında yer alan gayrimenkul, hububat ve gıdalar ile diğer malların mahiyeti ve fiyatlarına bakarak İştîp'teki ekonomik hayatın vaziyetini, kısmen de olsa anlamak mümkündür. Ayrıca sicil kayıtlarında yer alan ferman sureti ve buyruğundaki vergi kayıtlarını göz önünde bulundurarak kaza genelinde yıllık ödenen vergiler ve diğer harcamalar hakkında bazı mülahazalarda bulunabiliriz.

1. Gayrimenkul, Eşya ve Gıda Fiyatları

Menzil (ev), giyim eşyaları ve diğer bazı malların rayiç bedellerinin 2 yıl içinde geçirdiği değişikliklere bakarak fiyatlamada zaman içinde meydana gelen dalgalanmaları tespit etmek dönemin enflasyonu hakkında bize bir fikir verecektir. Fakat böyle bir durumda malın cinsi, kalitesi, büyüklüğü gibi niteliklerin net olarak bilinmesi gerekir. Oysa tereke kayıtlarında böyle açık bilgiler yoktur. Hayvan fiyatlarında da aynı durum söz konusudur. Yine de malın cinsi ve fiyatlandırılması ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmak için bazı mal ve emtianın 1823-1825 yılları arasındaki parasal değerleri üzerine tartışmak doğru olacaktır. İncelediğimiz defterin zaman aralığı, Osmanlı tarihinde 1688-1879 yılları arasında tedavülde olan kuruş ve para devresidir (Öztürk, 1999, s. 1603). Dolayısıyla fiyatlar bu para birimine göre belirlenmiştir.

İncelediğimiz İştîp şeriye sicilinde, temel ihtiyaç maddelerinin resmî fiyatlarını ihtiva eden narh listesi yoktur. Bu da İştîp'teki resmî fiyat analizi yapmamızı engellemektedir. Bilindiği gibi Osmanlı devrinde narh ve mubayaa ile devletin fiyat belirleme yetkisi bulunmaktadır. Bunun dışında gayrimenkul ve canlı hayvan ticareti ile terekelerde bolca yer alan ev ve giyim eşyaları gibi malların fiyatlarında serbest piyasa şartları geçerli olmuştur (Öztürk, 2002, ss. 1565-1571). Buna göre, incelediğimiz İştîp şeriye sicilinde mubayaa fiyatları dışındaki resmî fiyatlar konusunda gerekli belge yoktur. Fakat terekelerde yer alan gayrimenkul, ev ve giyim eşyaları ile silah gibi eşyaların serbest piyasa fiyatları hakkında yeterli malumata ulaşmak mümkündür. Fakat bu alanda da bir fiyat karşılaştırması yapmak aşağıda belirteceğimiz sebeplerden dolayı çok zordur.

İştîp şeriye sicilinde yer alan tereke kayıtlarında bulunan bir ağnamın (koyun) veya bir mandanın adet fiyatı, onların büyüklüğü ve cinsine göre değişebilir. Yine bir bahçenin veya bağın yerine ve içindeki ağaç miktarına göre kıymeti farklılık gösterebilir. Oysa kayıtlarda bu gibi nitelikler belirtilmemiştir. Ayrıca belli bir mal veya emtianın diğer başka şahısların terekelerinde bire bir benzeri bulunmamaktadır. Bu da doğal olarak yıllara göre fiyat karşılaştırması yapmamıza mânidir. Aynı şekilde bir kürkün kullanım durumu, yeniliği değerlerini etkileyecek şekilde birbirlerinden farklı olabileceği gibi leğen ve ibrik gibi bazı metalik eşyaların da iyisi, ortası ve kalitesizi olabileceğini göz önünde tuttuğumuzda fiyatlarına bakarak bir mal veya emtianın yıllara göre değer değişkenliğini doğru yapmak neredeyse imkânsızdır.

Terekelerde en fazla mala sahip kişi İştîp Ayanı Nazırzade Ali (Uluv) Ağa'dır. Onun kiremit pûşideli hariciye ve dâhiliyesi olan harem ve konağına 20.000 kuruş değer biçilmiştir (İŞS, 191, s. 13).

Oysa onun kardeşi ve ayan vekili olan Mehmet Ağa'nın Berkofça'daki menzili ancak 3.000 kuruş değerindedir (İŞS, 191, s. 30). Kürt Aziz Bölükbaşı'nın Mustabaoba köyünde ikamet ettiği evin 1825 yılındaki değeri de 1.000 kuruştur (İŞS, 191, s. 119). 1823 yılında kösem ağnamin adedi 7 kuruş, sağmal ağnamin adedi 6 kuruş, toklunun adedi 2,5 kuruş iken kuzunun adedi de 1 kuruştur. Ne yazık ki 1824 ve 1825 yıllarına ait terekelerde aynı cins hayvan bulunmadığı için bir kıyaslama yapamıyoruz. Ancak Mehmed Ağa'nın 1824 yılına ait terekesinde sadece ağnam olarak nitelenen koyunun adedinin 6 kuruş olduğunu söyleyebiliriz. 1823 yılında 2 baş bargirin (beygir) değeri 300 kuruş, yani beygirin adedi 150 kuruş iken 1824 yılının ait bir kayıta da 1 baş beygirin fiyatı 29 kuruş, 1825 yılında 1 baş beygirin değeri de 130 kuruştur. Bu durum, 2 yılda beygir fiyatlarının düştüğü anlamına gelmez. Çünkü beygirin cinsi ve diğer niteliklerini bilmiyoruz. Yine 1823 yılında 1 ölçek hinta (buğday) 4,5 kuruş iken çavdarın ölçek fiyatı da 3 kuruştur. 1824 yılına ait bir tereke kaydında ise hububat kıyye üzerinden hesaplanmıştır. Buna göre buğdayın kıyyesi 1 kuruş, mısırın (kukuruz) kıyyesi 0,5 kuruş, yulafın kıyyesi de 1 kuruşa yakındır. 1825 yılına ait kayıtlarda ise buğday, arpa ve yulaf, şinik olarak verilmiş ve fiyatlandırılmıştır. Yapağının kıyyesi, 1823 yılında 0,5 kuruştur. Diğer terekelerde yapağı bulunmamaktadır.

Terekeler içinde yer alan giyim eşyalarının içinde kürkleri de önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı devrinde kürk ticareti, ticarî hayatta önemli bir yer işgal etmiştir. Kürk ithalatı daha ziyade Rusya ve diğer Kuzey ülkelerinden hassa ve serbest tüccarlar eliyle yapılmıştır. Kürk her şeyden önce bir itibar aracıdır. Dolayısıyla devlet yetkilileri ve zengin kimseler için kürk önemli bir giyim ve süs eşyası kabul edilmiştir (Tekin, 2002, ss. 1402-1408). İncelediğimiz tereke kayıtlarında yer alan kürkleri içinde en yüksek değere sahip olanı, 1824 yılında Mehmed Ağa'nın terekesinde yer alan sırmalı çukaya kaplı samur kürktür ki bedeli 1022 kuruştur. En ucuzu da 1823 yılında Ali Ağa'nın terekesinde yer alan 7,5 kuruş değerindeki köhne kısa kürktür. 1823 yılında kiremit örtülü bir samanhanenin değeri 150 kuruş iken 1825 yılında aynı şekilde kiremit örtülü kebir (büyük) samanhanenin bedeli 200 kuruştur. Bu fiyat farkı, ikincisinin kebir (büyük) olmasından mı yoksa farklı yapı malzemesine sahip olmasından mı kaynaklandığını bilemeyiz. Fakat samanhanelerin 2 yıl içinde fiyat artışına maruz kaldığını da iddia etmek güçtür. Aynı şekilde 1823 yılında 1 baş çift mandasının fiyatı 100 kuruş iken 1825 yılında 60 kuruş olmuştur (İŞS, 191, s. 13, 28, 99, 119). Burada adı geçen mandaların cinsi ve fiziksel durumu belli olmadığı için 2 yıl içinde bir ucuzlama olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte, 11 Ocak 1824 tarihli bir emri şerifte yer alan zahire ve ağnam mubayaası için devlet tarafından tespit edilen 1 baş koyunun bedeli 6 kuruş, 1 kile dakik 8 kuruş ve 1 kile şairin bedeli de 4 kuruştur (İŞS, 191, ss. 35-36).

1823 yılında Ali Ağa'nın terekesinde yer alan 1 adet Şehirköy kilimi 35 kuruş, 1 adet Trablus şalı 130 kuruş, 1 adet müstamel Lahor şalı 50 kuruş, 1 adet çalar saat 80 kuruş; aynı yıla ait başka bir tereke kaydında 1 adet mor çukaya kaplı kısa nafe kürk 46,5, müstamel Şam alacası kısa entari 7 kuruş iken 1824 yılına ait bir tereke kaydında yer alan 1 adet müstamel Trablus şalı 88 kuruş, 1 adet köhne Yanbolu kebesi 3,5 kuruş 10 para, 1 adet mavi Yanbolu kebesi 17 kuruş 10 para, 1 adet müstamel kilim 50 kuruş, 1 adet arı kovana 5 kuruştur. 1825 yılına ait tereke kayıtlarında da başları çılkafa arkası kuzu yeşil çuka kürk 41 kuruş, müstamel çuka boy kürkü 42 kuruştur (İŞS, 191, s. 13, 28, 40, 111-119). Bütün bu belirsizliklere rağmen 1823-1825 yılları arasındaki gayrimenkul, mal ve emtia fiyatlarının, en azından, fazla bir değişikliğe uğramadığını iddia etmek mümkündür.

Siroz'dan Bosna'ya giderken yol üzerinde bulunan İştîp kasabasında ölen Bosnalı bir tüccarın terekesinde yer alan ve ticaretini yapmak için almış olabileceğini düşündüğümüz bazı mallar ve fiyatları şunlardır: kuru üzüm (5 kıyye): 4,5 kuruş, 14 para; karanfil (2 dirhem), aşı otu (5 dirhem), tarçın (2 dirhem): 0,5 kuruş; duhan bohçası (3 adet 38 kıyye): 100 kuruş 8 para, sığır (sagîr) çizme (1 çift): 2 kuruş, 10 para; sığır (sagîr) yemeni (1 çift): 1 kuruş, gömlek (1 adet): 4 kuruş; çizme (1 çift): 4 kuruş 5 para (İŞS, 191, s. 99). Buna göre 1824 yılında bir kıyye kuru üzümün değeri yaklaşık 1 kuruş, 1 çift çizme de niteliğine göre 2 ile 4 kuruş arasındadır.

İştîp'te yaşayan zengin sınıf içinde cariyeye sahibi olanlar da bulunmaktadır. Eski İştîp Ayan Vekili Mehmed Ağa, bunlardan biridir. Aslen Berkofçalı olan Mehmed Ağa, İştîp'te yaşamakla birlikte Berkofça'da da hanesi bulunmaktadır. İkinci eşi de Berkofça'da ikamet etmektedir. Mehmed Ağa'nın Berkofça'da bulunan Sırp asıllı cariyesinin bedeli 400 kuruştur (İŞS, 191, s. 30). Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn'dan Feyzi Bey'in İştîp'te satın aldığı cariyenin bedeli de 812,5 kuruştur. Adı geçen kişinin terekesinde yer alan Rum asıllı ve Aişe adlı bir cariyesi daha vardır ki değeri belirtilmemiştir (İŞS, 191, ss. 38-39). Ayrıca İştîp ahalisinden olup Köle Oğlu Hasan olarak bilinen şahsın babasının azat edilmiş bir köle olduğunu düşünebiliriz (İŞS, 191, s. 16).

Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn'dan Feyzi Bey'in terekesinde iki adet kitap da bulunmaktadır: Delâil-i Şerîf ve Rüşdî Gazeliyyatı (İŞS, 191, ss. 38-39). Bu durum, onun kültür sahibi ve okuyan bir insan olduğunu gösterir. Diğer terekelerin hiçbirinde kitap kaydı yoktur.

2. Silah Çeşitleri ve Fiyatları

Tereke kayıtlarında bıçak, kılıç, tabanca ve tüfek gibi çeşitli marka ve çapta silahlar ve bir kısım mühimmat da yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda silah çeşitleri, adedi, kıymeti ve sahiplerinin adları gösterilmiştir.

Tablo 1. İştîp Tereke Kayıplarında Bulunan Silah Türleri ve Fiyatları

Sahibinin Adı	Silah Türü ve Mühimmat	Adet	Kıymeti (Kuruş)
İştîp Ayanı Ali Ağa	Kara takım Piştol ⁷	2 Çift	80
	Kara takım boylu tüfenk	3	90
	Kara kundaklı boylu tüfenk	2	56
	Sim Toska boylu tüfenk	1	250
	Kara takım boylu Macar tûfengi	1	60
	Sim bilezikli dağlı tûfengi	1	120
Ayan Vekili Mehmed Ağa	Sim taban kılıç	1	316
	Som kabzalı yatağan bıçak	1	200
	Dağlı boylu tüfenk	1	110
	İslimye-kârî şeşhane	1	66,5
	Danazka? sîm tepelikli Piştol	1	435
Hâcegân-ı Divân-ı Hümayundan Feyzi Bey	Sim kaplı Şam-kârî seyf	1	
	Sade taban kılıç	1	
	Sim kaplı hançer	1	
Musa Bey	Breznik-kârî Piştol	1 Çift	
	Fişenk	10 Deste	
	Kara takım sim bilezikli Piştol	1 Çift	50
	Venedik Piştolu	1 Çift	52
Molla Mustafa	Kara takım bıçak	1	6,5
	Şeşhane (şeşhaneli tüfek)	1	6,5
	Filinta	1	6
Hasan Sipahi	Meç kılıç	1	3
	Filinta	1	15,5
	Tek sim tepelikli ve sim bilezikli Piştol	1	41
Kürd Aziz Bölükbaşı	Lazerina boylu tüfenk	1	150
	Sim bilezikli tanazka? boylu tüfenk	1	371
	Kubur Piştolları	1 Çift	29
	Sim bıçak	1	220

Yukarıdaki silah çeşitlerine baktığımız zaman çoğunluğunun tüfek olduğunu görürüz. Bununla birlikte Piştol olarak tabir edilen Piştovların da halk arasında rağbet gördüğünü söyleyebiliriz. Tabancanın ilkel şekli olan Piştovlar, Osmanlı ordusunda da kullanılmış, fakat yeni silahların geliştirilmesiyle 1800 yılında envanterden çıkarılmıştır (Pakalın, 1983, s. 779). Kanaatimizce burada Piştol olarak tabir edilen Piştovlar, eski ya da yeni bütün tabanca çeşitleri için tür adı olarak kullanılıyordu. Çünkü Piştov, Lehçe-i Osmanî’de “Frenk işi tabanca” olarak tanımlanmıştır (Ahmed Vefik, 1293, s. 361). Silahlar içinde ateşli silahlar çoğunlukta olsa da kılıç ve yatağan gibi geleneksel silahların da ahalide mevcut olduğu görülüyor.

3. Vergiler ve Mahkeme Harçları

İncelemiş olduğumuz İştîp şeriye sicilinde kaza genelinde tarh edilen pek çok vergi türü bulunmakla beraber bunların büyük bir kısmını avarız vergisi içerisinde değerlendirmek mümkündür. Defterde, Rumeli Valileri ile Köstendil Mutasarrıflarının mutat olarak tahsil ettikleri ayaniye vergisi gibi avarız olarak nitelendirebileceğimiz örfi vergilerin tahsili ile ilgili pek çok kayıt vardır. 1823-1825 yılları Mora isyanının bastırılmaya çalışıldığı yıllar olduğu için bununla alakalı olarak fermanlarla Rumeli

⁷ Sicil kayıtlarında Piştol veya Biştol şeklinde geçen bu silah, Piştov olmalı. Muhtemelen Rumeli bölgesinde Piştol olarak söyleniyordu.

kazalarına pek çok vergi salınmıştır. Bütün bu vergilerin miktarı ve senelik toplamları üzerinde İştîp kazasının 1 yılda ödedikleri vergi matrahı üzerinden bazı değerlendirmeler yapabiliriz.

3.1. Mora Seferi İçin Ahaliden Talep Edilenler

1823-1825 yılları arasında, Mora isyanlarını bastırmak için görevlendirilen askerlerin yaşeleri için ferman ve buyrulduklar ile aynî ve nakdî çeşitli vergiler salınmıştır. Mora isyanı için tertip edilen askerler öncelikle Yenişehir'de toplanmışlardır. Daha sonra buradan Mora'nın çeşitli kesimlerine sevk edilmektedirler. Dolayısıyla askerlerin yaşesi ve diğer sefer hazırlıkları için talep edilen istekler, Yenişehir'e gönderilmektedir (İŞS, 191, ss. 35-36). Defterde bu konudaki ilk istek / vergi (matlûbat) 9 Temmuz 1823 tarihli bir emr-i şerif ile te'kit edilmiştir. Bu emirdeki bilgilere göre Rumeli Vali ve Seraskeri Seyyid Mehmed Paşa ile Mora Seraskeri Yusuf Paşa ve Çirmen Mutasarrıfı Salih Paşa'nın emrindeki askerlerin tayinatları için İştîp kazasından 1238 (1823) yılına mahsuben mübayaa bedeli tertip edilmiştir. Daha önce bu konuda bir ferman çıkmış ve İştîp kadısı taahhüt ilamı göndermesine rağmen henüz bir tahsilât gerçekleşmemiştir. İştîp kazasından istenen ve Mora'daki isyanı bastırmakla görevli askerlerin tayinatları için gerekli olan zahire ve ağnamın miktarı 5.566 kile dakik, 8.134 kile şair ve 1.900 re's ağnamdır. Emirde bu zahire ve ağnamın Evlad-ı Fatihan dâhil bütün Ümmet-i Muhammed'den tahsil edilip Yenişehir ambarlarına gönderilmesi istenmiştir (İŞS, 191, ss. 3-4). Bu istekler, henüz yeni mahsul çıkmadı gibi bir mazeretle Yenişehir ambarlarına gönderilmemiş olacak ki konu ile ilgili Rumeli Valisinin 3 Ağustos 1823 tarihli buyruldu su da İştîp'e ulaşmıştır. Burada kazanın hissesine düşen zehayir ve ağnamın yarısı aynen yarısı da bedelen tahsil edilip nüzul eminine verilerek Yenişehir'e gönderilmesi istenmiştir (İŞS, 191, s. 4). Mora'da asilerle mücadele eden ordunun ihtiyaçları ve ulufeleri için istenen aynî ve nakdî vergiler ile talep edilen diğer isteklerin (matlûbat) yıllara göre listesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Mora'daki İsyanı Bastırmakla Görevli Askerler İçin Talep Edilenler

Yıl	Talep Edilen Zehayir, Ağnam ve Bedelleri	Diğer İstekler
Şevval 1238	5.566 kile dakik, 8.134 kile şair ve 1.900 re's ağnam (koyun).	
5 Rebiülevvel 1239	Delil ve tüfenkçilerin ulufeleri için 55.000 kuruş.	
9 Cemaziyelevvel 1239	5.566 kile dakik, 8.134 kile şair ve 2.000 re's ağnamın bedeli olarak 89.064 kuruş.	
6 Muharrem 1240		5.600 kıyye güherçile.
21 Rebiülahir 1240	147,5 kile dakik, 3.332,5 kile şair, 190 re's ağnam; 1238 ve 1239 yıllarından kalma 8.906 kuruş mübayaa bedeliyesi.	
21 Cemaziyelevvel 1240		6 ay süre ile orduda tabya ve sandık yapımı için hizmet edecek 14 nefer baltalı amele.
19 Cemaziyelahir 1240	Asker ulufeleri için asker bedeliyesinden olmak üzere neferin her biri 35'er kuruştan 6 aylık icap eden 42.000 kuruş para.	

Tabloda yer alan ve 11 Ocak 1824 (9 Cemaziyelevvel 1239) tarihli emirde belirtildiği üzere (İŞS, 191, s. 35-36) satın alınacak dakik (un), şair (arpa) ve ağnam (koyun)ın miktarı ve bunların İştîp kazasından tahsil edilecek bedellerinin diğer Rumeli kazalarına göre kıyaslamasını yapabiliriz. Buna göre Rumeli kazaları genelinden tahsil edilecek olan toplam 94.234 kile dakikin bedeli olan 753.872 kuruşun %5,90'ı; 117.425 kile şairin bedeli olan 469.700 kuruşun %6,92'si ile 71.700 re's ağnamın bedeli olan 430.200 kuruşun %2,78'i İştîp kazasından tahsil edilecektir. İştîp kazasının hissesine düşen ağnam bedelinin

zahireye göre düşük olması, kazada hayvancılığın ziraata göre ikinci sırada yer almasından kaynaklanmış olabilir.

31 Ağustos 1824 (6 Muharrem 1240) tarihli emirde ifade edildiğine göre İştîp Ayanlığı, Güherçile Eminliğine bağlı olup “ber-vech-i ocaklık 5.600 vukıyye gayet kâl-i hâlis” güherçilenin İştîp kazasında imal edilerek Azadlı Baruthanesi’ne gönderilmesi emredilmiştir. Selanik ve Üsküp gibi yerlerden de toplanacak güherçile ile 1240 yılında cihat için 10.000 kantar kara barut üretilmesi planlanmaktadır. Güherçilenin nakliyesi ile beraber her kıyyesi 60’ar akçeye mal olmaktadır (İŞS, 191, s. 84). İştîp kazasının Mora asileri üzerine yapılan seferlere sadece vergi, bedel vb. talepleri yerine getirmekle yetinilmediği, ayrıca Mora üzerine giden Rumeli Vali ve Seraskeri maiyetine de asker göndermekle mükellef olduğunu görüyoruz. Evail-i Cemaziyelevvel 1240 tarihli bir ferman suretine göre, İştîp Ayanı Emin Ağazade Ali Bey’in, Karlili ve Mesleng (Mesolóngion)deki Rum asileri üzerine gidecek olan Reşid Paşa maiyetine askerleriyle birlikte katılması emredilmiştir. Hatta adı geçen fermanı Dersaadet’ten Haseki Sadık Bey bizzat getirmiştir (İŞS, 191, s. 89). İştîp’in bu konudaki yükümlülükleri yerine getirdiğini hatta 300 askeri ile birlikte sefere katılan eski İştîp Ayanı Nazırzade Ali Bey’in Bülbülce’deki muharebede şehit düştüğünü yukarıda ifade etmiştik. Hatta Ali Bey’in şehadetinden sonra kaza askerlerinin perişan olmaması ve sultanın emri ile askeri hizmetine devam etmesi için diğer ayanların da tavsiyesi ile İştîp hanedanından olan Mahmud Bey, cephede vekil tayin edilmiştir. Mahmud Bey’in yaptığı masrafları daha sonra İştîp kazasından tahsil edeceği de kendisine ifade edilmiştir (İŞS, 191, s. 31).

Mora asilerine karşı büyük bir mücadele verilirken Rumeli eyaletinde bulunan “zümre-i sipah ve erbab-ı tımar”ın çoğu yerlerinden bile kıvılcımlanmışlardır. Alaybeyleri, birer miktar nefer getirsel de çoğunun sefere katılmadığını Köstendil’e bağlı kazalara gönderilen 7 Eylül 1823 (Gurre-i Muharrem 1239) tarihli buyrulduktan anlıyoruz. Buna göre Rumeli Valisinin kazaların kadı, naip, ayan, zabitan, vücut ve iş erlerinden isteği, kazalarında bulunan “zümre-i sipah ve erbab-ı tımar”ın araştırılıp açığa çıkarılması, 1823 yılı mahsullerinin zapt edilip bir mahalde hufzedilmesi ve isimlerinin ve mahsullerinin resimlerinin bir deftere kaydedilip kendisine ulaştırılmasıdır. Eğer 20 güne kadar Yenişehir ordusuna gelmezlerse o vakit ekmek kapıları olan tımarlarının (nân-pâreleri) başkalarına tevcih edileceği de belirtilmiştir (İŞS, 191, s. 5). Bu buyruldu bize İştîp kazasında da Mora seferine katılmayan, ancak tımar sahibi olan sipahilerin bulunduğunu göstermektedir.

Rumeli kazalarından zahire talebi, mubayaa (satın alma) şeklinde de gerçekleşmiştir. İştîp’e gönderilen 16 Haziran 1825 (29 Şevval 1240) tarihli bir emr-i şerifte Rumeli’deki kazalardan 1240 senesi mahsulünden olmak üzere toplam 50.000 kile “a’lâ Arnavud hıntası” (buğday) alınacağı ve bunun 1.500 kilesinin de İştîp kazasından satın alınacağı vurgulanmıştır. Mubayaa Memuru olarak görevlendirilen kişi de Divan-ı Hümayunundan Yusuf Rıza’dır. Adı geçen memurun, eline verilen paradan karşılığını vermek üzere, daha önceden olduğu gibi nakliye ile beraber 40’ar paradan icap eden buğdayı mühürlü ve imzalı defter suretinde belirtildiği şekilde satın alması emredilmiştir. Alınan zahire Sofya ambarlarına götürülecektir (İŞS, 191, ss. 132-133).

3.2. İştîp'e Uğrayan Vali ve Mutasarrıfların Kapı Halkları İçin Talepleri

Yukarıda ifade edilen tertip ve tahsilâtta başka, Mora isyanını bastırmak için görevlendirilen Vidin Valisi /Muhafızı, Tırhala Mutasarrıfı, Yergöğü Muhafızı, Teke Hamid Mutasarrıfı ve Bolu Viranşehir Mutasarrıfı gibi vali ve muhafızların Mora Ordusu'nun merkezi ittihaz edilen Yenişehir'e giderken yol güzergâhında bulunan İştîp kazasına (Kiliseli köyü) uğramışlar ve orada konakladıkları süre boyunca askerleri ve kapı halkı için gerekli olan zahire ve ağnam ile diğer gıda ve ihtiyaç malzemelerini de İştîp kazasından talep etmişlerdir. Bu da Mora isyanı sebebiyle vuku bulan olağan üstü bir durumdur. Rumeli Valisi ve Seraskerleri de yol üzerinde bulunan ve İştîp kazasına bağlı olan Kiliseli köyüne uğradıklarında aynı şekilde tayinat ve diğer levazımatı İştîp kazasından almışlardır. Aşağıdaki tabloda 1823-1825 yılları içinde bu vesile ile İştîp kazasına uğrayan devlet adamları ve askerlerin kapı halkları için talep ettikleri gıda ve ihtiyaç maddelerinin listesi ve miktarı yer almaktadır.

Tablo 3. Vali ve Mutasarrıfların Kapı Halkları İçin İştîp Kazasından Talepleri

Talep Eden Devlet Görevlisi	Tayinat ve Diğer Levazımatın Türü ve Miktarı	Tarih
Rumeli Valisi, Serakeri ve Delvine ile Yanya Mutasarrıfı ve Derbentler Nazırı Reşid Mehmed Paşa	Nân-ı aziz: 2.000 kıyye. Gûşet: 750 kıyye. Arûz?: 750 kıyye. Revgan-ı sâde: 150 kıyye. Şem'-i asel: 10 kıyye. Kahve: 20 kıyye. Şair: 750 kile. Tataran için mekârî: 65 re's. Kumar? bargiri: 50 re's.	2 Ocak 1825 (12 Cemaziyevvel 1240)
Tırhala Mutasarrıfı	Nân-ı aziz: 1500 kıyye. Lahm-ı ganem: 750 kıyye. Revgan-ı sade: 180 kıyye. Pirinç: 750 kıyye. Asel: 50 kıyye. Revgan-ı şem': 50 kıyye. Revgan-ı asel: 10 kıyye. Kahve: 40 kıyye. Şeker: 20 kıyye. Sabun: 5 kıyye. Astar: 2 top. Şair yem: 2000 kıyye. Sebze ve et ve sair levazımat: mikdar-ı kâfi. Giyâh (ot) ve saman: mikdar-ı kâfi. Araba: 15 adet. Mekarî bargiri: 300 re's. Menzil bargiri: 25 re's.	23 Ocak 1825 (3 Cemaziyelahir 1240)
Teke-Hamid Mutasarrıfı	Şair yem: 1300. Kahve: 50 kıyye. Nân-ı aziz: 1000 kıyye. Pirinç: 65 kıyye. Lahm-ı ganem: 250 kıyye. Revgan-ı sade: 50 kıyye. Asel: 10 kıyye. Mum: 1 kıyye. Katran: 40 kıyye. Çıra: 20 kıyye. Mikdar-ı kifaye saman.	16 Şubat 1825 (27 Cemaziyelahir 1240)
Bolu ve Viranşehir Mutasarrıfı	Harc-ı nân-ı aziz: 300 kıyye. Lahm-ı ganem: 200 kıyye. Revgan-ı sade: 50 kıyye. Pirinç: 200 kıyye. Yağ mumu: 25 kıyye. Şem' revganı: 2 kıyye. Asel: ...kıyye. Kahve: 20 kıyye. Şair: 2200 kıyye. Hatab: Mikdar-ı kifaye. Saman: Mikdar-ı kifaye. Meş'ale için çıra: mikdar-ı kifaye.	1 Aralık 1824 (9 Rebiülâhir 1240)

Yukarıdaki bilgilerden Rumeli'ye gelen vali ve mutasarrıfların kapı halkı ve besledikleri askerleri için elzem olan yiyecek ve diğer malzemelerin niteliğini ve temel ihtiyaç maddelerini öğrenmiş oluyoruz. Bu ihtiyaç listesinde en fazla orana sahip olan şüphesiz ki ekmektir (nân-ı aziz). Bununla birlikte sade yağ (revgan-ı sade), koyun eti (lahm-ı ganem), pirinç, bal (asel), şeker ve kahve de temel ihtiyaçlar içerisinde görülmüştür. Atların ve diğer yük ve binek hayvanlarının yiyecekleri olan saman, ot ve arpa (şair) da bu temel ihtiyaçlardandır. Aydınlatma maddesi olarak da mum, yağ mumu, bal mumu (şem-i asel), mum yağı (revgan-ı şem), meşale için çıra gibi maddeler kullanılmaktadır. Bu temel ihtiyaç maddelerinin miktarı, valilerin kapı halklarının büyüklüğüne göre değişmektedir. Temel yiyecek olan ekmeği baz alırsak en fazla ekmeğe talep edenin Rumeli Valisi ve Seraskeri Reşid Mehmed Paşa olduğu görülür. Doğal olarak onun kapı halkı ve asker sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Ayaniyye, İlâniyye ve İmdâd-ı Hazariyye Vergileri

İştîp şeriye sicilinde kaydı yer alan vergilerden en önemlisi, yeni tayin edilen veya mansıbı ibka edilen vezir rütbesindeki Rumeli Valilerinin (vüzera-yı izâm) mutat olarak eyalet dâhilindeki kazalardan tahsil ettikleri ayaniyye (mâl-ı ayaniyye) vergisidir (İŞS, 191, s. 66, 125). Diğer bir vergi kalemi de Rumeli eyaleti kaymakamlarının her tevcih ve ibkada mutat olarak eyalete bağlı kazalardan tahsil ettikleri ilâniyye (mâl-ı ilaniyye) vergisidir (İŞS, 191, s. 135). Büyük valilerin (vülât-ı izâm) senede iki taksit hâlinde tahsil ettikleri diğer bir vergi de imdâd-ı hazariyye (mâl-ı hazariyye) vergisidir (İŞS, 191, s. 50). Hazariyye, besleyecekleri askerlere sarf etmek üzere 1718 yılından itibaren eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları tarafından toplanan bir vergi çeşididir. Bu vergi de avarız türü vergilerden kabul edilir (Tabakoğlu, 2000, s. 222). Rumeli Valisinin de sancakları ve kazalarından mutat olarak senede iki taksit hâlinde talep ettiği bu vergi türü de defterde yer alan vergi çeşitlerindedir (İŞS, 191, s. 140). Ayrıca Üsküp Cizye Defteri'ne tabi olan İştîp kazasından 1241 yılı cizye miktarları da defterde yer almaktadır (İŞS, 191, s. 136).

İncelemiş olduğumuz İştîp şeriye sicilindeki kayıtlara göre Rumeli Valisi, Seraskeri ve Derbentler Nazırı Derviş Mustafa Paşa, 11 Nisan 1824 (11 Şaban 1239) tarihli buyrulduşunda mübaşir olarak gönderdiği mühürdarı Şerif Bey'e ayaniyyenin teslim edilmesini istemektedir. Ayaniyye olarak tanımlanan bu vergi çeşidi, 7 farklı kalemden oluşmaktadır. İştîp kazasının hissesine düşen ayaniyye miktarı 8.950 kuruştur. Buna ilaveten 150 kuruş da sarrafiyye bulunmaktadır. Bu ayaniyyenin içerisindeki vergi kalemleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre toplam ayaniyyenin 7.500 kuruşu Rumeli Valisinin hazinesi için, 750 kuruşu Kethüda Beğ için, 150 kuruşu harc-ı bâb için, 200 kuruşu Kâtib-i Divân için, 300 kuruşu kâimmakamiyye, 150 kuruşu sarrafiyye ve 50 kuruşu da Çavuşlar Kethüdası içindir (İŞS, 191, s. 50-51). Bu meblağ, İştîp kazası tarafından geciktirilmiş olacak ki 4 Temmuz 1824 (7 Zilkade 1239)te te'kiden ikinci bir buyruldu daha gelmiştir. Burada 1.500 kuruş da hizmet-i mübaşiriyyeden bahsedilmektedir. Böylece toplam ayaniyye bedeli 10.600 kuruş olmuştur (İŞS, 191, s. 66). Yeni atanan Rumeli Vali ve Seraskeri Reşid Mehmed Paşa'nın İştîp'ten istediği toplam mâl-ı ayaniyye miktarı da 8.950 kuruştur. Bunun içeriğinde bulunan dilimlerin miktarı önceki ile aynıdır. Fakat burada sarrafiyyeden bahsedilmez. Yani, ayaniyye olarak belirtilen meblağ Hazine-i Hazret-i Veliyyünniami'ye: 7500 kuruş, Kethüda Beğ'e: 750 kuruş, harc-ı bâb: 150 kuruş, Kâtib-i Divan: 200 kuruş, kâimmakamiyye: 300 kuruş ve Çavuşlar Kethüdası'na: 50 kuruş olarak belirlenmiştir (İŞS, 191, s. 95). 30 Haziran 1825 (14 Zilkade 1240) tarihli bir buyruldu da Rumeli Valisi ve Seraskeri Reşid Mehmed Paşa, görevinde ibka edildiği için İştîp kazasından, mutat olan mâl-ı ayaniyyesini talep etmektedir. Miktar diğerleri ile aynıdır. Yani toplam ayaniyye 8.950 kuruştur. Buna ilaveten 240 kuruş sarrafiyye, 1000 kuruş da hizmet-i mübaşiriyye yer almaktadır (İŞS, 191, s. 125). Bu bilgilere göre, 1823-1825 yılları arasında ayaniyye miktarında önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

| 290 | Yukarıdaki vergilerle ilgili defterde yer alan ilk buyruldu, ilâniyye vergisi için çıkarılmıştır. İlâniyyeler, kazalardaki fakir ve zayıfların korunması, kaza ahalsinin eşkiyadan muhafaza edilmesi ve diğer devlet işlerinin yürütülmesi için öteden beri tevcih ve ibkalarında eyalet kaymakamlarına verilmesi gelenek olan bir vergidir (İŞS, 191, s. 13-59). Rumeli Kaymakamı Rüstem Bey'in 15 Eylül 1823 (9 Muharrem 1239) tarihli buyrulduşunda, Rumeli Valiliği ve Seraskerliğine Seyyid Mehmed Paşa'nın

atandığını, kendisinin de eskiden olduğu gibi kaymakamlık görevinde ibka edildiğini ifade ederek kazalardan kaymakamlar için alınması mutata olan ilâniyye vergisini istemektedir (İŞS, 191, s. 5). Rumeli Valisi Mehmed Emin Paşa göreve geldikten sonra Kaymakam için talep edilen ilâniyye, 50 kuruştur (İŞS, 191, s. 20). Yine Rumeli Kaymakamı El-Hac İbrahim'in 26 Ocak 1825 (6 Cemaziyelahir 1240) tarihli buyruldunda görevinin ibka edildiğini bildirerek mutata olan ilâniyyeyi talep etmektedir. İştîp kazasının ilâniyye bedeli de yine 50 kuruştur (İŞS, 191, s. 95). Rumeli Kaymakamına ait 9 Temmuz 1825 (23 Zilkade 1240) tarihli bir buyruldu da talep edilen ilâniyye 50 kuruştur. ilâniyye miktarı, kazaların büyüklüğüne göre belirlenmiş olmalıdır. Çünkü İştîp kazası 50 kuruş öderken Pirlepe 40 kuruş, Köprülü 60 kuruş ödemektedir (İŞS, 191, s. 135).

İştîp kazasının ödediği diğer bir vergi kalemi de Rumeli Eyaleti Valisine ödedikleri imdâd-ı hazariyye vergisidir. Bu vergiyi de yılda iki taksit hâlinde ödemişlerdir. Rumeli Valisi Mehmed Emin Paşa, 21 Kasım 1823 (17 Rebiülevvel 1239) tarihli buyruldunda imdâd-ı hazariyyesinin 1239 yılı ilk taksitini talep etmektedir. İlk taksit hazariyye bedeli 322 kuruştur (İŞS, 191, s. 20). 5 Nisan 1824 (5 Şaban 1239) tarihinde yazılan ve İştîb Kadısı, Ayanı, Vücûh-ı Ahâli ve İş Erlerine gönderilen buyruldu ile de 1239 yılı hazariyye malının ikinci taksitinin toplanıp Mübaşir olarak gönderilen Seccadecibaşı Mehmed Sadık Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir (İŞS, 191, s. 50). Rumeli Valisi Derviş Mustafa Paşa zamanında İştîp'ten istenen mâl-ı hazariyye vergisinin artırıldığını görüyoruz. 17 Kasım 1824 (25 Rebiülevvel 1240) tarihli buyruldu da belirtildiğine göre 1240 (1824) yılının Muharrem ayı taksiti, yani hazariyyenin birinci taksitinin miktarı 422,5 kuruştur (İŞS, 191, s. 84). Bu miktarın 1241 yılında da değişmediği göze çarpmaktadır. 27 Eylül 1825 (13 Safer 1241) tarihli buyruldu ile Rumeli Valisi Reşid Mehmed Paşa, 1241 (1825) yılı Muharrem ayı hazariyye taksiti (birinci taksit) 422,5 kuruş talep etmiştir (İŞS, 191, s. 140). Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Kasım 1823'te ilk taksiti 322 kuruş olan imdâd-ı hazariyye vergisi, Kasım 1824'te 422,5 kuruş olmuştur. Bundan yaklaşık 1 yıl sonrasında da ise herhangi bir artış olmamıştır. Buna göre Kasım 1824'te hazariyye vergisine %33,5 oranında bir zam gelmiştir.

3.4. Mahkeme Personelinin Harçları

Osmanlı hukukunda tereke tahriri ve miras taksimi hususunda farklı yöntemler izlenmiştir. Askerîlerin terekelerinin tahrir ve taksimi için sancak merkezlerine ve büyük kazalara kazaskerler tarafından özel olarak askerî kassamlar görevlendirilmiştir. Sivil halkın terekesine bakan beledî kassamlar ise büyük kazalardaki kadıların yardımcılardır. Kassamlar, bazen yanlarında olan kâtip ve dellâl gibi yardımcılarını vasıtasıyla ölen kişinin terekesini tahminî değerleriyle birlikte defterlere kaydederlerdi. Kassamın bulunmadığı küçük kazalarda ise bu işlemler naip ve yanlarındaki kâtipler eliyle yapılmıştır. Kassamlar, bağlı oldukları kadı veya kazaskerler adına terekeden resm-i kısmet adıyla binde 15 ile binde 25 arasında değişen bir vergi alırlardı. Ayrıca kendi paylarına da kassamiyye adıyla binde 5 oranında bir vergi tahsil ederlerdi ((Barkan, 1966, ss. 2-4; Bozkurt, 2013, s. 197-198; Öztürk, 2001, s. 579-582). Bizim incelediğimiz defterde yer alan tereke kayıtlarında herhangi bir resm-i kısmetten veya kassamiyyeden bahsedilmez. Bunun yerine resm-i âdî gibi bazı harçlardan söz edilir. Kanaatimizce İştîp'te bu işler için özel bir kassam tayin edilmemiş ve naip, kâtipi vasıtasıyla bu işleri yürütmüştür. Çünkü defterdeki bazı tereke kayıtlarında defter-i kassâm, bazılarında da defter-i muhallefât tabiri geçmekle birlikte kassam adından bahsedilmemiş ve kayıtların sonlarında İştîp naibinin ismi yazılmıştır.

Bununla birlikte Nazırzade Ali Ağa, İştîp Ayanı olduğu için “kâffe-i muhallelfatını cânib-i mûri-çün bâ-irade-i seniyye zabtına memur” olarak merkezden gönderilen Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn’dan Feyzi Bey de bu işte vazife almıştır (İŞS, 191, s. 38-39, 111, 119).

Şeriye siciline göre, İştîp’teki şer’î mahkeme personeli olan naip, kâtip, muhızır, hademe gibi görevliler için özellikle tereke yazım ve taksiminde muhallelfattan ihracen çeşitli adlar altında harçlar alınmıştır. Yüklü bir mal varlığına sahip olan İştîp Ayanı Nazırzade Ali Ağa’nın terekesinin tahriri yapıldıktan sonra aynı terekeden mahkeme personeli ve diğer işlemler için alınan vergi çeşidi ve miktarı ile diğer terekelerden alınan bu tarz harçların listesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Mahkeme Personeli İçin Terekelerden Alınan Harçların Türü ve Miktarı

Tarih / Tereke Sahibi / Tereke Miktarı	Tahsil Edilen Harç / Vergi Türü	Harç / Vergi Miktarı (Kuruş)
(25 Haziran 1823) Nazırzade Ali Ağa Toplam Mal Varlığı: 126.813 Kuruş	Ber-mutad resm-i âdî	5.072,5
	Kâtibiyye	200
	Huddâmiyye	150
	İhzariyye (İhzar)	40
	Kethü daiyye	150
	Kaydiyye	100
	Harc-ı senedât ve harc-ı hüccet-i nafaka ve vesâyâ	718,5
(27 Kasım 1823) Lofçalı Musa Toplam Mal Varlığı: 592,5 Kuruş	Deyn-i müsbet Hâkim Süleyman Efendi’nin harc-ı erzâ’iyyesi	1500
	Resm-i âdî	15
	Kâtibiyye	7,5
	Huddâmiyye	
	İhzariyye	
	Dellâliyye	5,5
	Resm-i Emin-i Beytül mâl	50
(31 Ocak 1824) Mehmed Ağa Toplam Mal Varlığı: 6.815,5 Kuruş	Resm-i âdî	206
	Kâtibiyye	35
	Huddâmiyye	20
	İhzariyye	10
	Kaydiyye	5
	Dellâliyye	30
	Resm-i âdî	21
(21 Ağustos 1824) Saraybosnalı Molla Mustafa Toplam Mal Varlığı: 624 Kuruş	Kâtibiyye	5
	Huddâmiyye	5
	İhzariyye	2
	Dellâliyye	12
	Resm-i Emin-i Beytül mâl	50,5 Kuruş 10 Para
	Resm-i âdî	15
	Kâtibiyye	5
(2 Nisan 1825) Hasan Sipahi Toplam Mal Varlığı: 365 Kuruş	Huddâmiyye	5
	İhzariyye	2
	Dellâliyye	9,5
	Ber-mutad-ı kadim resm-i âdî	231
	Kâtibiyye	
	Huddâmiyye	45
	İhzariyye	
(10 Haziran 1825) Kürd Aziz Bölükbaşı Toplam Mal Varlığı: 9.247,5 Kuruş	Dellâliyye	22
	Ba-buyruldu-ı Hazret-i Veliyyünniami Memur Mübaşir	
	Mehmed Ağa’ya hizmet-i mübaşiriyye	1.000
	Harc-ı i’lâm	300

Tereklerin tahriiri ve taksimi ile ilgili gerekli işlemleri yapan İştîp Mahkemesinin 1823-1825 yılları arasında aldığı harçlardan olan ve "ber-mutat-ı kadim" kabul edilen resm-i âdînin toplam tereke bedelinin yaklaşık %2,5 ile %4'ü arasında değiştiği görülmektedir. Buradaki değişkenlik toplam tereke miktarı veya tarihle doğru orantılı değil, düzensiz bir seyir takip etmiştir. Çünkü 1823 yılında 126.813 kuruş ile en fazla servete sahip olan İştîp Ayanı Ali Ağa'nın terekesinden %4 oranında resm-i âdî alınırken 1824 yılında 624 kuruş serveti olan Saraybosnalı Molla Mustafa'nın terekesinden %3,36 oranında resm-i âdî alınmıştır. Yine 1825 yılında 365 kuruş ile en az servete sahip olan Hasan Sipahi'nin terekesinden %4,10 oranında resm-i âdî alınırken 1825 yılında 9.247,5 kuruş mal varlığı olan Kürd Aziz Bölükbaşı'nın terekesinden yaklaşık %2,5 oranında âdî resim alınmıştır. Muhtemeldir ki oranların tespitinde mevtanın borç miktarı, varislerin olup olmaması gibi farklı parametreler etkili olmuştur.

3.5. Diğer Ödemeler

İştîp kazasının ödemeleri içerisinde yer alan gider kalemlerinden biri de bedel-i nüzül vergisidir. Köstendil sancağı genelinde 2.363 bedel-i nüzül hanesi bulunmaktadır. Sancağın 1239 yılına ait bedel-i nüzül vergisi, hane başına 600'er akçedir. Vergiyi toplamak için mübaşir olarak merkezden gelen Matbah-ı Âmire Emininin maaşı için de her bedel-i nüzül hanesinden 30'ar akçe ve bedel-i nüzül için alınan her 110 akçeden da 1 esedî kuruş verilmesi emredilmiştir. İştîp kazasında toplam 328 avarız hanesi bulunurken 323,5 de nüzül hanesi bulunmaktadır (İŞS, 191, s. 6). Buna göre Köstendil sancağındaki toplam nüzül hanelerinin %13,69'u İştîp kazasındadır. İştîp kazasının mübaşiriye hizmeti hariç toplam bedel-i nüzül vergisi de 194.100 akçedir.

İştîp kazasındaki ahaliden tahsil edilen diğer bir ödeme de senede iki taksit hâlinde ödenen bedel-i menzildir. Kazada yer alan menzilhane işlerinin idare edilebilmesi için gerekli olan para mutat olarak ahaliden toplanmaktadır. 19 Cemaziyelevvel 1239 (21 Ocak 1824) tarihli kayda göre 1239 yılı menzilhane bedeli'nin toplam 40.000 kuruş olduğu anlaşılıyor. Çünkü 1239 yılında Rûz-ı Kasım'dan Rûz-ı Hızır'a kadar 6 aylık zaman içerisinde menzilhane bedeli olarak 20.000 kuruş belirlenmiştir. Bunun kadı ve mahkeme personeli tarafından tahsil edildiği görülüyor. Çünkü menzilhane bedelinin toplanması için yapılan masraflar da halktan tahsil edilmiştir. Bunun için de harc-ı imza 235 kuruş, kâtibiyye 10 kuruş ve ihzariyye 5 kuruş olarak menzil bedeli ile birlikte tahsil edilmiştir. Bunlarla birlikte toplam 20.250 kuruş, kasaba ve kazada mevcut 1050 çift üzerine tevzi ve taksim olunmuştur. Her çiftte yaklaşık 19,5 kuruş isabet etmiştir (İŞS, 191, s. 24). Osmanlı Devleti devrinde Rûz-ı Hızır'ın başlangıcı 23 Nisan (6 Mayıs) iken Rûz-ı Kasım'ın başlangıcı da 26 Ekim (8 Kasım)dir (Ocak, 1998, s. 313). Dolayısıyla burada bahsedilen 6 aylık zaman dilimi 26 Ekim 1823 ile 23 Nisan 1824 tarihleri arası olmalıdır.

Sonuç

İştîp kazası, 1823-1825 yıllarında Rumeli eyaleti içerisinde yer alan Köstendil sancağına bağlı olup Anadolu'dan göçen Yörüklerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Yörükler daha ziyade kırsalda yaşamaktadır. Kaza merkezi olan kasaba, mahalleleri, camileri, çarşı ve arastası, esnaf ve zanaatkâr dükkânları ile tipik bir Osmanlı – Türk kasabasıdır. Kazada, kadıların vekili konumundaki naipler görev yapmıştır. Ayrıca ayan, yeniçeri serdarı, beytûlmâl emini, Evlâd-ı Fatihân çeribaşısı gibi çeşitli görevliler de bulunmaktadır. Kasabada bulunan tek veya iki katlı evler, genelde kiremit örtülü olup ziraat ve

hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Halkın gündelik hayatta kullandığı mutfak eşyaları ile giyim kuşam ve süs eşyaları hanelerin malî gücüne göre çeşitlilik arz etmektedir. Bunun en iyi göstergesi kürk varlığıdır. Zengin hanelerinde kürk çeşitliliği ve miktarı daha fazladır. Bölgede kürkün hâlâ bir itibar göstergesi olduğu açıktır. Silah çeşitleri de hanelerin maddiyatına göre çeşitlilik arz etmektedir. Tüfek ve piştol çeşitlerinin yanı sıra kılıç, hançer ve yatağan tarzı dönemine göre konvansiyonel olan silahların da hâlâ mevcut olduğu görülmüştür. Zengin hanelerinde silahlar gümüş kaplamadır.

İştîp kazası, stratejik bir konumda olması dolayısıyla Mora isyanının bastırılmaya çalışıldığı yıllarda Yenişehir'e giden orduların uğrağı olmuştur. Böyle bir özelliğinden dolayı İştîp'te konaklayan orduların tayinat ve diğer ihtiyaç maddelerini kaza halkı karşılamak zorunda kalmıştır. Bu da diğer kazalara göre İştîp'in daha fazla yük altına girmesine sebep olmuştur.

Mutat vergilerin dışında, Mora hadisesi sebebiyle diğer Rumeli kazalarında olduğu gibi, İştîp halkı da aynî, nakdî hatta bedenî pek çok talebi karşılamak zorunda kalmıştır. Ayrıca diğer Rumeli kazaları gibi İştîp kazası da ayaniyye, ilâniyye, imdâd-ı hazariyye gibi avarız kapsamına alınabilecek çeşitli vergilere de muhatap olmuştur. Bunun yanında mubayaa bedellerinin tahsilinde de yükümlülüğü olan İştîp kazası, bu bedelle mubayaa edilecek ağnam ve zahireyi de belirlenen resmî fiyatlardan satmak zorunda kalmıştır. Ancak halk, bazı gerekçelerle istenen zahireyi satmayı geciktirmiştir. Bu da takdir edilen fiyatların düşüklüğü sebebiyle olmalıdır.

1823-1825 yıllarında İştîp'in hissesine düşen toplam ayaniyye miktarı 8.950 kuruştur. Bu vergi türü iki yılda herhangi bir zamma maruz kalmamıştır. Fakat ödemesi geciktirilen ayaniyyeye mübaşiriyye ve sarrafiyye adıyla yeni ilâveler yapılmıştır. Rumeli eyaleti kaymakamlarının aldığı ilâniyye de adı geçen yıllarda 50 kuruş olarak tahsil edilmiştir. İmdâd-ı hazariyyenin 1823 yılındaki iki taksit toplamı 644 kuruş iken bu rakam 1824 ve 1825'te %33,5 zamlı 844 kuruşa yükselmiştir. Mora isyanını bastırmak için girişilen yeni seferlerin bunda etkisinin olduğu açıktır. Halk bütün bu vergi ve talepleri, affedilir düşüncesi ile sürekli geciktirme yoluna gitmiştir. Bu durum, halkın malî açıdan zor durumda kaldığının bir göstergesidir. İştîp kazası, malî açıdan olduğu kadar askerî açıdan da Mora harbine katkıda bulunmuştur. Hatta yanındaki 300 askeri ile harbe katılan Nazırzade Ali (Uluv) Ağa Bülbülce'de şehit düşmüştür.

İştîp Ayanı Nazırzade Ali Ağa'nın kazanın en zengin kişilerinden olduğu açıktır. Terekesindeki mal ve eşyanın çeşitliliği ve birçok çiftliğinin olması bunun delilidir. Ancak bütün tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre halkın büyük çoğunluğu borçludur. Mesela kazanın en zengini Ali Ağa'nın toplam mal varlığının %30,65'i borçlarına gitmiştir. Yine toplam teresinin %6,25'ini çeşitli adlar altında İştîp mahkemesi harç olarak almıştır. Kasabada yer alan esnaf ve zanaatkârların önemli bir kısmının Yahudi ve Hıristiyan olduğu görülmüştür. Kazanın yol üzerinde olması da pek çok tüccarın buraya uğramasına sebep olmuştur. Bu da kasabadaki ticareti olumlu etkilemiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Acar Durukan, A. (2021). *1572 Tarihli Köstendil icmal defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed Vefik (1293). *Lehçe-i Osmanî*. 1. Matbaa-i Âmire.
- Barkan, Ö. (1966). Edirne Askerî Kassamı'na âit tereke defterleri (1545-1659). *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, III(5-6), 1-479.
- Bozkurt, F. (2013). Osmanlı dönemi tereke defterleri ve tereke çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 193-229.
- Çağlar, İ. M. (2015). 273 numaralı Manisa şer'iyye sicillerindeki tereke kayıtlarına göre Manisa'da sosyal hayat (1836-1837). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 198-206.
- Evcil (Sarsılmaz), F. N. (2010). *XIX. yüzyıl ortalarında İştib Kazası'nın sosyal ve ekonomik durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evliya Çelebi (2010). *Seyahatname*, 6/1, (Haz. S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Gedikli, F. (2005). Osmanlı hukuk tarihi kaynağı olarak şer'iyye sicilleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 187-213.
- Gradeva, R. (2002). Orta Balkanlarda Osmanlı idari sistemi ve taşra idaresi (XV. yüzyıl). *Türkler*, 9, (ss. 1697-1715). Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaç, H. H. (2012). 45 numaralı Konya şer'iyye sicil defterindeki menzil satışları ışığında yol ağları ve kat sayısına göre konut tipolojisi (1714-1715). *Turkish Studies*, 7(3), 1437-1448.
- Halaçoğlu, Y. (1995). Evlâd-ı Fâtihân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, (ss. 524-525). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Hoca Sa'deddin Efendi (1279). *Tâcü't-tevârih*. 1. Tabhane-i Âmire.
- İnalçık, H. (1943). Osmanlı tarihi hakkında mühim bir kaynak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 89-96.
- İnbaşı, M. (2002). Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti ve iskân siyaseti. *Türkler*, 9, (ss. 279-301). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kiel, M. (2001). İştib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23, (ss. 440-442). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Municipality of Stip (t.y.). Environment. <http://www.stip.gov.mk/index.php/mk/prirodni-resursi>.
- Ocak, A. Y. (1998). Hidrellez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17, (ss. 313-315). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Osmanlı Arşivi, Cevdet Adliye (BOA. C.ADL) 68/4056.

- Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeriye (BOA. C.AS.) 514/21480.
- Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn (BOA. HAT) 839/37804; 1564/4; 838/37769; 1260/48759; 842/37883.
- Osmanlı Arşivi, Nüfus Defterleri (BOA. NFS.d.) 5538; 5642; 5643; 5644; 6826.
- Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşivler Makedonya / Defterler, İştîp Şeriye Sicili 021.d. 191 (BOA. YB. 021.d 191).
- Özcan, T. (2005). Muhallefât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, (ss. 406-407). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Öztürk, M. (1999). Osmanlı para politikası. *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, III(III)*, (ss. 1593-1604). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Öztürk, M. (2002). Osmanlı dönemi fiyat politikası ve fiyatların tahlili. *Türkler*, 10, (ss. 1562-1573). Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, S. (2001). Kassâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, (ss. 579-582). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. 2. MEB Yayını.
- Ruşid, B. (2016). *Salnamelere göre XIX. asırda İştîp'te sosyo-ekonomik ve idari durum*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, M. (2017). *XVI. yüzyılda Köstendil İlhası*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemseddin Sami (1306). *Kâmûsu'l- a'lâm*. 2. Mihran Matbaası.
- Şemseddin Sami (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdâdiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22, (ss. 221-222). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Tekin, Z. (2002). Osmanlı Devleti'nde kürk ticareti. *Türkler*, 10, (ss. 1400-1411). Yeni Türkiye Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (t.y.). Kuşara; haranı. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uğur, Y. (2003). Mahkeme kayıtları (şer'îye sicilleri): literatür değerlendirmesi ve bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 305-344.
- Uğur, Y. (2010). Şer'îye sicilleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39, (ss. 8-11). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2019). *Osmanlı tarihi*. 1. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yediyıldız, M. A. (2003). XVII. asır Bursa evleri (Bursa şer'îye sicillerine göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 185-192.



YENİ MEDYA EKSENİNDE “SİBORG YABANCI”YA YÖNELİK KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME*

 Simge ÖZSELÇUK^a

Özet

Yeni medya, birçok kavramı olduğu gibi, sosyoloji literatüründe önemli bir yere sahip olan yabancı toplumsal tipini de dönüşüme uğratmıştır. Değişen dünyanın yeni iletişim ortamında dünya, küresel bir köye evrilirken sınırlar ortadan kalkmış, aşına olduğumuz kategoriler de başkalaşım geçirmiştir. Modern dönemin geleneksel söyleminde sınırları ihlal eden bir anlam taşıyan “yabancı” kategorisi, iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu sınırların muğlak hale gelmesine yol açmıştır. Bilgisayar vasıtasıyla dolaymlanan özne, yeni iletişim ortamı olarak adlandırdığımız siber mekân üzerinde melez bir kimlik kazanmıştır. Feminist kuramcı Donna Haraway’in post-hümanist bir yaklaşımla kavramsal temele oturttuğu siber netik organizma, günümüz dünyasında her türlü kategorik zıtlıkları geçersiz kılmakla kalmamış, aynı zamanda bu çelişkilerin sentezlenmesine ve Simmel’in “yabancı” toplumsal kategorisinin bir adım ileri taşınmasına imkân tanımıştır. Bu çalışmada, yeni iletişim teknolojilerinin yol açtığı bedensizleşme sonucu siber mekânın yersiz-yurtsuz dijital göçebelerinin siborg yabancı haline dönüşmesi, kaynakların derlenmesi yöntemi ile kavramsal olarak incelenmiştir. Yeni iletişim ortamında siborg bir görünüm kazanan yabancı, uluslararası literatür bağlamında yeni bir kavram olmakla birlikte ulusal literatür ve iletişim sosyolojisi açısından ilk kez bu araştırma kapsamında irdelenecektir. Siborg yabancı kavramı, gerek iletişim gerekse sosyoloji bilimleri üzerine araştırmalar yapan her akademisyen için heyecan verici bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Web 4.0 olarak tanımlanan yeni iletişim çağının bize sunduğu farklı iletişim biçimlerini anlamak, yabancı kategorisinin siber mekânda yaşadığı dönüşümü yeni medya bağlamında değerlendirmek, ulusal literatüre yeni bir kavram kazandırmak ve sonraki çalışmalar için kaynak bir metin oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya, Siborg, Yabancı, Siber mekân, Donna Haraway



A CONCEPTUAL EVALUATION OF “THE CYBORG STRANGER” IN TERMS OF NEW MEDIA

Abstract

New media has transformed “the stranger” social type, which has an important place in sociology literature, as well as many other concepts. As the world evolves into a global village in the new communication environment of the changing world, the borders have disappeared and the categories we are familiar with have also undergone metamorphosis. In the traditional discourse of the modern era, the “stranger” category,

* Bu makale, 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi (ICES)'nde (9-10 Nisan 2018) ‘Yeni İletişim Teknolojileri ve Siborg Yabancı’ başlığı altında sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halinden oluşmaktadır.

^a Öğr. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, simgekur@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 24.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 12.03.2022

which has a meaning that violates the borders, has caused the borders to become ambiguous as a result of technological developments in the field of communication. "The subject" mediated via the computer has gained a hybrid identity on the cyberspace that we call the new communication medium. The cybernetic organism, which the feminist theorist Donna Haraway put on a conceptual basis with a post-humanist approach, not only invalidated all kinds of categorical contradictions in today's world, but also allowed these contradictions to be synthesized and taken Simmel's "the stranger" social category one step further. In this study, the transformation of the homeless digital nomads of cyberspace into cyborg stranger as a result of the disembodiment caused by new communication technologies is conceptually examined by the method of compiling the sources. The stranger, who has a cyborg appearance in the new communication environment, is a new concept in the context of international literature, and will be examined for the first time in this research in terms of national literature and sociology of communication. The concept of cyborg stranger offers an exciting field of study for every academician who conducts research on both communication and sociology sciences. The main purpose of this study is to understand the different forms of communication presented to us by the new communication age defined as Web 4.0, to evaluate the transformation of "the stranger" category in cyberspace in the context of new media, to introduce a new concept to the national literature and to create a source text for further studies.

Key Words: New media, Cyborg, Stranger, Cyberspace, Donna Haraway



Giriş

Yabancılık durumu, toplumsal ilişki biçimlerine yön vermektedir. Sanal ortamda gerçekleşen ilişkiler, yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu ortam, siber mekândır ve mekânın sanal bir ortama taşınması ilişki biçimlerini de dönüşüme uğratmıştır. Yabancı da bu dönüşümden nasibini almıştır. Siber mekânda yabancılık durumu bulanıklaşmış, uzaklık/yakınlık, gerçeklik/sanallık arasındaki sınır muğlaklaşmıştır. Simmel'in formüle ettiği şekliyle "fiziksel olarak yakın, toplumsal olarak uzak olan" yabancı, yeni medya vasıtasıyla uzak ve yakın arasındaki mesafeyi silikleştirmiş ve geleneksel kategorinin ötesine taşınmıştır. Kavramın yaşadığı bu dönüşüm, dikkat çekici olmakla birlikte dijital ortama taşınan iletişim, her ne kadar fiziksel sınırları ters düz etse de birey, giderek teknolojiye bağımlı hale gelirken dış dünya ile etkileşiminde araya mesafe koymaya başlamıştır. Uzak/yakın ilişkisinin arasındaki geriliminin şekillendirdiği yabancı kavramı da, dijital ortamda giderek belirsiz bir görüntü sahnelemeye başlamaktadır.

Modern döneme özgü yabancı toplumsal tipi, dijital dünyada insan-makine karışımı melez bir kimliğe bürünmüştür. Kaldı ki o kimlik de parçalı ve çoğul bir kimliktir. Yabancı'nın siber mekânda melezleşmesi "öteki" ile "ben" i sarmal bir şekilde birbiri içine geçirmiştir. Dijital dünyada oluşturduğumuz sanal kimliğimiz ile gerçek dünyadaki varlığımız/bedenimiz arasındaki ayrım kapanmaya başlamıştır. Sanal olan ile fiziksel gerçekliğin arasındaki farkın kristalize hale gelmesi, yabancı'nın siborga dönüşmesi sürecini hızlandırmıştır. Siborg yabancı, çoğul kimliklerin bir birleşimi, aynı zamanda kimliklerin erimesidir. Organizma ve sibernetiğin bir araya gelerek oluşturduğu insan-makine karışımı siborg, ontolojik bir melezlenme örneğidir ve kartezyen ikili mantığına meydan okur. Yabancı da siborg gibi felsefi zıtlığı aşan, Derrida'nın "karar verilemezler" içinde değerlendirdiği bir üçüncü yoldur. Modern Batı düşüncesine hâkim olan dualistik mantık yerine post-modern döneme özgü

belirsizlik tortusu vardır, hem siborg hem de yabancı kavramlarında. Her iki kavramın da içinde var olduğu ortam dönüşüme uğramış ve ortam, doğadan siber mekâna taşınmıştır. Siborg ve yabancı, siber mekân üzerinde bir araya gelerek "siborg yabancı"yı oluşturmuştur. Büyük kentlerin yerini siber mekânlara devrettiği bir ortamda hepimizin sahip olduğu çoğul kimlikleri kapsayan siborg yabancılar, uzak görünen yerleri birbirine bağlayan sistemlerden oluşmaktadır ve bu özelliği sayesinde, birbirine aşina olmayan insanları dijital düzlemde bir araya getiren simule edilmiş yabancılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yabancı, toplumsal tip olarak bir kategori oluşturmakla birlikte aynı zamanda bir etkileşim biçimidir. Yabancı, sadece sosyoloji bilim dalı ile sınırlandırılacak bir sorunsal teşkil etmemektedir. Bir ilişki biçimi olarak değerlendirdiğimizde yabancı, iletişim bilimlerinin de kapsamına girmektedir. Yeni medya aracılığıyla yabancı, mekânsal bir dönüşüme tabi olmuş ve iletişim biçimlerini de farklı bir boyuta taşımıştır. Mekânın dönüşmesi, 'yabancı' toplumsal tipinde değişikliklere yol açarken siber netik ortamın sunduğu avantajlar ve dezavantajlar ekseninde 'siborg yabancı' kavramı, gerek iletişim sosyolojisi gerekse iletişim bilimleri bağlamında değerlendirilmeye değerdir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, ilgili alan yazında 'siborg yabancı' kavramına yönelik tanımlamaları derleyerek; iletişim sosyolojisi üzerine araştırma yapacak araştırmacılara bu kavram ile ilgili ön kaynak oluşturmaktır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak geleneksel alan yazın taraması benimsenmiş ve görece sınırlı sayıdaki kaynaklar derlenerek özetlenmiş ve sentezlenmiştir.

A. YENİ MEDYA VE MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

Günümüzde, teknolojik alanda yaşadığımız gelişmeler sonrası kitle iletişim araçları, tarihin hiçbir döneminde karşılaşmadığımız kadar bireyselliği ön plana çıkartmıştır (Sütçü & Akyazı, 2006, s. 281). Kitle iletişim araçlarında yaşanan dönüşüm, iletişim ve bilişim sektöründeki teknolojik gelişmelerle ilgili olup, medyayı 'yeni medya' olarak ele almamıza ve bu teknolojiyi, yeni iletişim teknolojileri olarak adlandırmamıza yol açmıştır (Vural & Bat, 2010, s. 3350).

Souter'e göre, yeni iletişim teknolojileri tarafından sağlanan servislerdeki düzenleme hızlı bir şekilde genişlerken, aynı zamanda genişlemeye devam etmektedir. Bu teknolojilerden biri olan internet, "hem bilgiye ulaşmak hem de genel nedenlerle yeni iletişim teknolojilerinin kapasitesinin dönüşümünü" sağlamaktadır (1999, s. 409). Neumann ve arkadaşları, internetin, özellikle de web, iş ve yaşam alanımızın her noktasında bilgiyi gönderme ve erişirme niteliği açısından bir iletişim devrimi gerçekleştirdiğini vurgulamıştır (2005, s. 472).

Dijital bir kodlama sistemine sahip ve hiper metinsellik özelliği içeren, kullanıcı türevli, bireylerin karşılıklı etkileşimine fırsat tanıyan ve aktif bir iletişim sahası barındıran yeni medya, bilgi çağının en başat aracı haline gelmiştir (Yengin, 2019, s. 136). 'Yeni' sıfatı aslında dönüşümü de içinde barındıran bir süreci ifade etmekte ve buradaki 'yeni' sıfatı aslen ortam kelimesini nitelemektedir. Dönüşüme girmiş olan, iletişim olgusundan ziyade *iletişim ortamının ta kendisidir* (Dilmen & Ögüt, 2006, ss. 6, 7). Ortamın geçirdiği dönüşümü ifade eden 'yeni', eskinin zıttı değil; içerisinde dönüşümü barındıran bir süreci

vurgulamaktadır. Bu dönüşüm, biçim değiştirme anlamına gelmektedir ve ortamın kendisini kapsamaktadır.

Özgen, “yeni medya” kavramındaki “yeni” kelimesinin neyi ifade ettiğine ve gerçek anlamda “yeni” olanın ne olduğuna dair bize bir projeksiyon sunar. Tarihsel süreç açısından bakıldığında “yeni” kavramını, küreselleşmenin getirdiği ve teknik bir kavram olması sebebiyle daha fazla uzmanlık isteyen karmakarışık bir terim olarak değerlendirmek mümkünken, kavram 1980’lerin sonunda ortaya çıkmış ve yayıncılık, fotoğrafçılık, televizyondan telekomünikasyona kadar pek çok alanı kapsadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında “yeni medya, kültürlerin etkileşimine ve değişimine, küreselleşme süreçlerinin hızlanmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yeni medya kavramı, sebepleri ve etkileriyle birlikte yeni bir dönem, anlamını taşımaktadır ve aynı zamanda sosyal, teknolojik ve kültürel anlamda değişimi ifade etmektedir” (Özgen, 2011, ss. 92, 93).

İletişim olgusunun dönüşüm geçirdiği, klasik anlamdaki haberleşme sistemlerinin farklı boyuta evrildiği bir dönemi imleyen ve çoklu ortam olarak da bilinen yeni medya, “açık, ağ tabanlı, sınırsız, etkileşimli ve merkezleşmiş” yapısıyla dikkat çekmektedir (Dilmen, 2007, s. 115). Yeni iletişim teknolojileri, bir yandan yenilik ideolojisini içerisinde barındırırken bir yandan gündelik yaşamımızda öne çıkan yakın- uzak kavramlarının yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu durum, yeni medya ile enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kutlanmasını, teşvikini beraberinde getirirken, küreselleşen neo-liberal üretim ve dağıtım biçimini yaşanan bu gelişmelerden ayrı tutmak mümkün görünmemektedir (Özgen, 2011, s. 94).

Castells, internetle ilgili bilgisayarlı iletişim ağlarının oluşumu ve yayılmasının yeni iletişim aracının yapısını, ağın mimarisini, ağa bağlı olanların kültürünü ve iletişim biçimini değiştirdiğini, bilgisayarlar aracılığıyla iletişimin çok-kişilikli bir hal aldığı, yeni iletişim teknolojileri bağlamında kitlelerin heterojenleştiğini ve zaman-mekân algısının dönüşüme uğradığını düşünmektedir (2013, ss. 473, 474).

Zaman, mekân ve bedensel sınırlılıkların aşılması sonucu akışkan hale gelen bireylerin ilişkileri de akışkanlık kazanmıştır. “Bu yeni toplumsal alanı temsil eden dijital yaşam odaları içinde kurulan akışkan ilişkilerde yepyeni bir davranış pratiği sergilenmektedir” (Güzel, 2016, s. 86). Mekân kavramının yaşadığı değişim, yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle paraleldir. Küresel enformasyon çağının gündelik yaşantımıza soktuğu bu mekânsal boyutlardan azade, orası ile burası arasındaki farkın anlamsız kaldığı siberetik mekânda, fiziksel ya da zamansal mesafeler anlamını yitirmiş (Virilio, 1991, s. 13), iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim sonrası adeta ‘coğrafyanın sonu’ gelmiştir. Soyut ve boyutsuz hale gelen mekân, siber ortamda aidiyetsizliğiyle kendi gerçekliğini bulmaktadır.

Sosyal medya aracılığı ile kültürler arası zaman ve mekân ekseninde diğer öznelerle etkileşime giren ve sanal kimliklerini belirleyen bireyler, iletişim biçimlerini dijital medya ortamında doğrudan değil de dolaylı ve görsel algılama üzerinde temellendirmektedirler. Böylesi bir ortamda ‘ikinci bir ben’in üretilmesiyle iletişim, bedensiz bir şekil almakta, bedensiz iletişim de, insanların arzulanmayan fiziksel özelliklerini karşı taraftan saklamasına fırsat tanımaktadır (Demir, 2017, s. 90). Bilgisayar ve sanal alanlardaki gelişmelerin bir sonucu olarak, 1980’lerden sonra oluşan bu siberetik söylem, “insanı, zihni

beden üzerinde ayrıcalıklı kılan ve bedensel öznenin cisimleşmiş deneyimini silen bir bilgi süreçleri dizisi olarak inşa etme" eğilimindedir (Toffoletti, 2007, s. 16)

Baudrillard, yeni iletişim teknolojilerinin konumlandığı alanı bilgi otoyolları olarak nitelendirmektedir ve sanalın koşulsuzca yayılmasının, gerçek uzamı ve bizi çevreleyen her şeyi ıssız ve çorak bir ortama dönüştürmekte olduğuna vurgu yapmaktadır. Böyle bir ortamda manzaralar lağvedilmiştir, toprak ıssız ve çorak kılınmıştır, gerçek mesafeler ortadan kalkmıştır. Somut ve coğrafi durumun aksine, dijital ortamda zihinsel mesafelerin ortadan kaldırılması ve zamanın mutlak biçimde daralması söz konusudur artık (2001, ss. 51, 52). Yeni iletişim teknolojilerinin yol açtığı dünya, "ıssızlaşmış bir dünya" dır ona göre.

Foucault'a göre ise, eşzamanlının döneminde, yakın ve uzak döneminde, yan yananın, kopuk kopuğun dönemindeyiz. Bu dönem, dünyanın kendini, zaman boyunca gelişen uzun bir ömürden ziyade, noktaları birbirine bağlayan ve kendi yumağını ören bir ağ gibi hissettirdiği bir dönem anlamına gelmektedir (2005, ss. 291, 292). Batı deneyiminde mekânın kendisinin bir tarihi vardır ve zamanın mekânla olan kaçınılmaz kesişmesi, bir yere yerleştirmenin mekânı olarak adlandırabileceğimiz hiyerarşik bir yerler bütünü içerirken, Galileo'nun yerleştirilme mekânını parçalamasıyla birlikte sonsuz ve son derece açık bir mekân ortaya çıkmıştır. Yaşamımızın, zamanımızın ve tarihimizin erozyona uğradığı içinde yaşadığımız mekân, "artık birbirine asla indirgenemez olan ve asla üst üste konamayan mevkiler tanımlayan bir ilişkiler bütünü kapsayan heterojen bir mekân" haline gelmiştir (2005, ss. 292, 294). Foucault'un geçici, ara mevkilerden oluşan *heterojen mekân/heterotopya* tanımlaması, aslında bir anlamıyla siber mekânları tanımlamaktadır. Buna göre siber mekânlar da aynı çelişik mevkiler olan heterotopyalar gibi kendi içinde bağdaşmaz görünen birçok mekânı tek bir yerde yan yana koyabilmektedir. Siber mekânlar nasıl ki uzak ve yakının birlikteliğini, aynı andalığını içeriyorsa, katıksız simetri barındıran heterotopyalar da aynı anda hem var hem yoktur.

Sibernetik ve mekân kavramlarının bir araya gelmesi ile oluşturulan siber mekân sözcüğünü ilk kez, bir bilimkurgu yazarı olan William Gibson kullanmıştır. 1984 yılında kaleme aldığı *Neuromancer* adlı siber-punk türündeki romanında Gibson, siber mekânı, "her gün deneyimlenen bir halüsinasyon, bilgisayarlardaki verilerin grafik temsili, tasavvur edilemez bir karmaşa, zihnin yok mekânında uzanan veri öbekleri" olarak tasvir etmektedir.

Sibernetik kavramının içerisinde siber mekân olgusunun ne anlama geldiği de saklıdır ve siber mekân, salt elektronik bir ortam veya gerçek bir mekânın simülasyonundan oluşmaz. O, aynı zamanda "farklı dinamik süreçlerde, canlılarla canlılar, canlılarla makineler, makinelerle makineler arasındaki etkileşimin sahne aldığı bir 'yer' olarak" karşımıza çıkmaktadır (Kut, 2013, ss. 36, 37). Benedikt, siber mekânı "ortak bir zihinsel coğrafya" olarak yorumlarken, dalgalanan, parıldayan, uçuldayan, akan bir Borges kütüphanesine, uçsuz bucaksız bir şehre benzetir. Geniş veri tabanlarında her türlü belgenin, kaydın, resmin oynatılabilir ve görüntülenebilir olduğu siber mekân, varlık ve yokluğunu aynı anda iç içe geçirir (Benedikt, 1991, s. 2).

Uçkan, siber mekân fiziksel mekândan farklılığını, zaman ve uzam algısının "yer" nosyonundan kopuşuna bağlamaktadır. Ona göre mekân, fiziksel bir "yer"e bağlı olmaktan çıkmıştır bir "geçiş

mekân", bir "ara-mekân", bir "ağ mekânı" haline gelmiştir. "Mekânın yerden bu şekilde kopuşu, mekânlararası iletişimle de buluşunca, yer artık 'düşselleşmiştir' (2020).

Dijital teknolojiler ve elektronik medya, siber mekânı ortaya çıkartırken, zaman ve mekânın sınır algısında değişime, bilgi transferinin kısa sürelerde gerçekleşmesine, iletişimin zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleşebilmesine, gündelik hayat pratiklerinin mobil ve esnek olmasına yol açmıştır (Serin & Aksoy, 2020, s. 12).

Turkle, "otantik ve çoklu olan bir kimliğin inşa edilmesini mümkün kılan" bir alan olarak tanımladığı siber mekânın, kişinin kimliğiyle oynama ve yeni kimlikleri deneme sürecinde eşsiz fırsatlar sunduğunu dile getirir (1996, s. 158). Bauman da *akışkan modernite* olarak nitelendirdiği siber mekânda yakınlığın artık fiziksel komşuluğu gerektirmediğini vurgular. Akışkan modernitede (dijital dünyada) sanal yakınlığın yükselişi insani bağları hem daha sık hem de daha yoğun ve daha kısa kılmaktadır. Bağlantılar yoğunlaşıp bağ haline gelemeyecek kadar sık ve kısa olma eğilimi içerisindedirler (2016, s. 93). Eski topografik yaygınlığın (mekânsal ve fiziksel) tersine bağların önceden kurulmuş olmasını gerektirmediği için sanal yakınlıklar iletişim ile ilişkiyi birbirinden ayırmıştır (Bauman & Lyon, 2016, s. 94). Mekânı kapitalist bağlamıyla toplumsal ve inşa edilmiş bir biçim olarak inceleyen Neo-Marksist teorisyenlerden Harvey, post-modern dönemin parçalanmış mekânları içerisinde bireyi artık yabancılaşmış olarak göremeyeceğimizi vurgular. Merkezileşmiş kişisel kimlik duygusunu kaybeden birey, tutarlı bir benlik duygusundan yoksun olduğu için parçalanmış bir benlik duygusuna sahip olmuştur (Harvey, 2010, s. 70). Merkezsiz ve parçalanmış bir mekânın sanal izdüşümünü imleyen siber mekân, haliyle mesafe olgusunu da önemsiz kılar.

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, mekân olgusunu, dolayısıyla insani ilişkileri etkilerken zihinsel kavrayışlarımızda da birtakım değişikliklere yol açmakta, bu da mevcut, verili bilgilerimizin tartışmaya açılmasına olanak sağlamaktadır. Yeni argümanlar oluştururken de mekânın dönüşümü, bizi yepyeni olasılıklara davet etmektedir.

B. KAVRAMSAL TEMEL: 'SİBORG'A POST-HÜMANİST BİR BAKIŞ

Siborg kavramını ilk kullananlardan Clynes ve Kline, kendi kendini düzenleyen insan-makine sistemlerini oluşturmak için bazı cihazların gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre, bu sistemler kendi kendini düzenlerken bedenini kendi özerk *homeostatik*¹ kontrolleri ile işbirliği yapmak için bilinç yararı taşımadan çalışmalıdır. Clynes ve Kline, bütünleşmiş bir homeostatik sistem olarak bilinçdışı olarak çalışan, dış kaynaklı olarak genişletilmiş organizasyonel kompleks için "siborg" terimini önermişlerdir. "Siborg" terimi, yeni çevrelere uyum sağlamak için organizmanın kendi kendini düzenleyici, kontrol işlevini uzatan dış kaynaklı bileşenleri içerir (1960, s. 27). Sibernetik kelimesini ilk kez ortaya atan Clynes ve Kline, şöyle demektedir: "Geçmişte bedensel fonksiyonların, çeşitli gelişmelere uygun bir biçimde değişmesi, insanoğlunun evrimi boyunca, başarı ile tamamlanmıştır. Şimdiden sonra ise, bu durum, uygun bir biyo-kimyasal kalıtım (soyaçekim) değişimlerle meydana gelmeyecektir. İnsan

¹ Homeostazi: Hücre dışı gerçekleşen olaylar karşısında hücrenin kendi metabolizmasını koruma eğilimidir. Hücre bu olay sırasında ATP harcar ve enerji sentezler. Yaşamın devamı için düzenleyici sistemler yardımıyla organizmanın iç ortamının sabit tutulmasıdır.

varlığının, fizyolojik ve elektronik değişimleri ile ortaya çıkacak olan bir "yaşama biçimi" olacaktır". Clynès ve Kline, isim babası oldukları siborglar hakkındaki artan bilginin insan vücudunu istediği herhangi bir ortama adapte etme sürecinde bize oldukça açık fikirler vermekte olduğunu (1960, s. 26) vurgularken, aslında uzay yolculuğundan ve bu yolculuğun ancak siborglarla yapılabileceğinden bahsediyorlardı. Onların öngörülerini, bilgisayar ve yeni iletişim sisteminin siborglarını yaratmış oldu aslında.

"Sibernetik-organizma" kelimelerinin, baştaki ilk hecelerinin birleştirilerek kısaltılması ile "siborg" adı verilen bu yeni yapı, "insan beyni" ile "elektronik makinenin" ortak yaşamında oluşmaktadır. Siborg, tek başına "insan beyni" ile bu beyinin ileteceği emirlere bağlı olarak çalışan "makine" nin ortak yaşamından meydana gelmiş yepyeni bir varlık türünü muştulamaktadır adeta (Akman, 1988, 1982).

Kavramı politikaya uyarlayarak post-hümanist bir bakış açısıyla ele alan Haraway siborgu, "bir sibernetik organizma, makine ile organizmanın oluşturduğu bir melez, kurgusal bir yaratık olmanın yanı sıra toplumsal gerçekliğe ait bir yaratık" olarak tanımlamaktadır. Haraway'a göre kavram, herhangi bir kökene sahip değildir ve tarihsel değil; mekânsal bir yaratık olarak ele alınmaktadır. Toplumsal gerçeklik karşılığını, canlı toplumsal ilişkilerde bulmaktadır (2006, ss. 2, 5). Modern dünyadaki organizma ve makine arasındaki ilişkinin hep bir sınır muharebesi şeklinde cereyan ettiğini dile getiren Haraway, sınırların karışmasını sevinçle karşılamaktadır. Modern düşünceye egemen olan "ben/öteki", "biz/onlar" zıtlığı, çağdaş dünyada yerini sınırların çöktüğü, farklılıkların bulanıklaştığı bir sürece bırakmıştır. Haraway'ın bahsettiği kurgusal melezlik, karşılığını bahsettiği "siborg" kavramında bulur.

Fiziksel olan ile olmayan arasındaki sınır muğlaktır ve siborglar, her yerde bulunma ve görünmez olma niteliğine sahiptir. Parçalı kimliğe sahip olan ve çelişkili konumlarda bulunmaktan kaçınmayan insanların, hayvanlar ve makinelerle akraba olmaktan korkmadıkları bir dünyadır siborg dünyası (Haraway, 2006, s. 9, 11, 12, 14). Haraway burada insanı, diğer canlılarla ve cansızlarla çapraz bağları içinde ele almakta ve insanı diğer varlıklardan ayrı tutmamaktadır. Post-hümanist bir anlayışla hareket eden yazar, "insanı çapraz bağları sayesinde muktedir olduğu melezleşmelerle, bu melezleşmelerin muktedir olduğu en yüksek ekolojik çeşitlenme ve sürdürülebilirlik imkânlarıyla" (Karayemiş, 2021) hareket etmektedir.

İleri teknoloji kültürü her türlü ikiliklere karmaşık ve şaşırtıcı yollarla meydan okur. İnsan ile makine arasındaki ilişkide yapanın ve yapılanın hangisi olduğu belli değildir. Pratikleri kodlamaya girişen makinelerde hangisinin zihin, hangisinin beden olduğu belirsizdir (Haraway, 2006, s. 65). Haraway, öteki ile ilişkimizde tüm sorumluluğu bize yüklemektedir. Ona göre "makine, canlandırılacak, kendisine tapılacak ve tahakküm altına alınacak bir şey değildir. Makine, biziz; bizim süreçlerimizdir; bizim cisimleşmemizin bir yönüdür. Biz, makinelerden sorumlu olabiliriz; fakat onlar bizi tahakkümleri altına alamaz ya da bizi tehdit etmezler. Biz, sınırdan sorumluyuz; biz, onlarız" (2006, s. 71).

Siborg tasavvuru, bedenlerimizi ve aletlerimizi kendimize onlar yardımıyla açıkladığımız ikilikler labirentinden bize bir kurtuluş yolu göstermektedir (Haraway, 2006, s. 74). Böyle bir tasavvur, modern

dünyaya hâkim olan dualistik düşünce sistemine karşı geliştirilecek saçaklı bir düşünce sistemine/bulanık mantığa imkân tanımaktadır.

Akdeniz'e göre içinde bulunduğumuz yeni yüzyılda bedeni, insan davranışlarını kontrol altına almak gittikçe güçleşirken makineleşen bedeni biçimlendirmek o kadar kolaylaşmaktadır. Bu makine melezi(siborg) beden, bilgisayarların desteğinde gelişmiştir. İnsanların kendi ve başkalarının bedenleri ile olan ilişkileri, dijital ara parçalarla gerçekleşir hale gelmiş ve bu bedenlerin oluşturdukları insani sistemler cisimsizleşmiş, bu bedensizleşen sistemlerin davranış dinamikleri sanallaşmıştır. Bilgilenmesi ve çevresi ile olan ilişkileri böylesine karmaşıklaşan dünyasında insanoğlu, makine-insan melezi (siborg) haline bürünmüştür (2007, s. 35). Siborg tezahürü, post-hümanist söylem ile bir araya geldiğinde, başat konusu, hızla artan teknolojik gelişmeler dünyasında insanın rolü ve statüsüyle ilgilidir (Campbell, 2006, s. 280).

İngiliz fizikçi Clarke, "bir gün gelecek, karmakarışık ve makinelerle geçici olarak birleşecek ve onları, yalnız kontrol etmekle kalmayıp, kendimiz bir uzay gemisi, bir televizyon şebekesi, bir denizaltı olabileceğiz" (aktaran Akman, 1982, s. 343) derken belki de bugünlere bir gönderme yapıyordu, kim bilir? Şu an, yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla birey, bilgisayar ağının kendisine dönüşmüş değil midir bir anlamda?

Girişimci Elon Musk da bir yapay zekâ isyanına karşı siborg yaratma peşindedir. Neuralink isimli şirketi ile 'sinirsel bağ' teknolojisi olarak adlandırılan ve insan beyniyle bilgisayar teknolojisini fiziksel olarak bir araya getirmeyi hedefleyen bir yöntem üzerine odaklanan Musk, beyin kortekslerimiz ile dijital uzantılarımız arasında etkili bir sinirsel bağlantı gerçekleştirilebilirse, o zaman insan ile yapay zekânın birlikte var olduğu bir hâle geleceğimizi, bunu yaygınlaştırabilirsek, isteyen herkesin buna sahip olabileceğini vurgulamaktadır. Elon Musk'a göre yapay zekâdan korunmanın en iyi yolu, yapay zekâyâ dönüşmek, yani siborg olmaktır. İnsan ve yapay zekâyı birleştirip melez varlıklar (siborglar) hâline getirmeyi amaçlayan Musk'ın görüşleri Haraway'in aksine trans-hümanist bir yaklaşım içermektedir. İnsanı diğer canlılara nazaran yücelten, bedeni kafes gibi ve aşılması gereken bir bütün olarak gören bu yaklaşım, insanın varlığının sürmesi için her türlü teknolojik yeniliğe açıktır. Haraway'in metinlerinde ortaya çıkan siborg anlayışı ise doğadaki her türlü canlıya saygı duyan, yeryüzünde yaşamsal çeşitliliği arttıracak ortaklıklar inşa etmeye yönelik post-hümanist bir yaklaşım bağlamı taşımaktadır.

C. 'YABANCI' KAVRAMININ SİBER MEKÂNDA GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜM: SİBORG YABANCI

Klasik anlamda "yabancı" sosyal tipini kavramsallaştıran ve literatüre kazandıran isim, Alman sosyolog Geörg Simmel'dir. Kavram, Simmel'in formüle ettiği "yabancı"dan bugüne değin oldukça dönüşüme uğramış ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler doğrultusunda farklı bir görünüme kavuşmuştur.

Yabancı kategorisini evrenselleştirme çabasına girişen Harman, yabancıliğin artık üstesinden gelinecek geçici bir koşul değil, bir yaşam biçimi olduğunu ve klasik anlamda yabancıların bir istisna durumu oluştururken, modern yabancıların artık bir kural olduğunu iddia etmiştir (1988, ss. 44, 45). Klasik yabancı yaklaşımına en büyük eleştiriye getiren Harman, kendi formülasyonu olan 'modern yabancı'yi

geliştirmiş ve modern toplumu, artan kişisel hareketlilik, tüketim, kitlesel üretim, sermaye birikimi ve teknoloji değişimi ile karakterize etmiştir. Toplumun çağdaş yabancılar türünde sosyal, kültürel sınırlar ve dolayısıyla üyelik ve kimlikler esnek bir hale gelmişlerdir. Harman'ın formülasyonunda 'modern yabancı', kozmopolit bir dünyada kozmopolit hale gelmekte ve 'tanıdık' ve 'yabancı' arasında ayırım bulanıklaşmaktadır. Toplumsal sınırlar, yabancılığın klasik deneyimi ve dolayısıyla dayanışmanın temeli için son derece önem arz ederken, günümüzde artık görünmez hale gelmiştir. Harman'a göre modern yabancı, klasik yabancıların aksine fiziksel olarak uzak, kültürel ve sosyal açıdan yakın kişiler haline gelmiştir (Marotta, 2017, ss. 24, 25). Harman, argümanı ile bir anlamda yeni iletişim teknolojilerinin "yabancı" kategorisinde yaratacağı dönüşümü öncüleştirmiştir. Onun formülasyonunda klasik yabancı kategorisine atfedilen fiziksel mesafe ve sosyal mesafe olguları yer değiştirmiş, küreselleşmenin de etkisiyle uzak ve yakınlık ilişkileri ters düz olmuştur.

Yabancı, küreselleşme ile birlikte toplumsal hayatın daha genel bir tecrübesi haline gelirken "bugün gelip yarın kalan" gibi bir geleneksel yaklaşımı içeren yabancıdan ziyade, ev sahibi toplum tarafından tecrübe edilmiş şekilleriyle ele alınmaktadır. Bu durum, diğer bir deyişle yabancılık, "biz" ve "öteki"nin kim olabileceğinden emin olunmadığı durumlarda ortaya çıkmakta ve dolayısıyla daha önceki güvenilir referans noktalarının eridiği belirsiz bir ortamın varlığından kaynaklanmaktadır (Rumford, 2013). Belirsizlik ortamı, post-modern topluma özgüdür ve modern toplumdaki dualistik düşünce sisteminin çöküşünü ifade etmektedir.

"Benlik" ile "başkaları" arasındaki ilişkiyi ve sosyal etkileşimi dönüşüme uğratan, farklı medya biçimleri olmuştur. Meyrowitz'e göre bilgisayar aracılı iletişim, bu durumu günümüze taşımıştır ve yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu mekân, geçmişe nazaran etkisini kaybetmiştir. Yeni iletişim teknolojilerinin bireye uzak yerleri sanal olarak seyahat etme ve farklı insanları tanıma imkânı sunması, mekânın işlevinin azalmasına neden olmuştur (1997, ss. 62, 66). Marotta, bu görüşlerinden dolayı Meyrowitz'in, teknoloji ve yabancı arasındaki bağlantıyı keşfeden ilk sosyal bilimcilerden biri olduğunu vurgular (2017, s. 110). Meyrowitz, "elektronik medya" olarak tanımladığı yeni medyanın tüm dünyayı mahallemiz gibi deneyimlemeyeceğimiz için daha geniş; ama daha sığ bir "biz" anlayışını beslediğini vurgulamaktadır. Ona göre bilgi teknolojileri, zaman ve mekânda daha fazla bilgi ve davranışı paylaşmamıza ve böylece benzer hale gelmemize olanak tanımaktadır. Küresel hareketlilik bağlamında evrenselleştirme tezini öne çıkartan Meyrowitz, sınırların ve küresel benzerliklerin bulanıklaşması sonucu, yabancı kategorisinin giderek daha az yabancı hale geldiğini belirtmektedir (1997, ss. 66, 67). "Biz" artık benzerliklere, kültürel ve sosyal yakınlığa bağlı değildir. Çevrimiçi yaşamlarımız, bir zamanlar hem fiziksel hem de sosyal ve kültürel olarak yakın olanları giderek sosyal olarak uzaklaştırmış ve dolayısıyla yabancılaştırmıştır. Meyrowitz'in bu tartışması, siber iletişimin çevrimdışı karşılaşmalarımızı nasıl etkilediğini ve klasik yabancı yaklaşımının kendi yerel topluluğumuzla değişen ilişkimizi açıklama aşamasında hala nasıl kullanabileceğini gözler önüne sermektedir. Marotta'ya göre Meyrowitz'in çalışması, insanları ve makineleri iki bağımsız sistem olarak düşünmememiz gerektiğini öne sürmektedir. Bu durum, çevrimiçi benliğin yerel-cisimleşmiş (local embodied) yabancıdan farklı olduğu, homojen kültürel ve sosyal çevrimiçi alanlar yaratmaktadır (2017). Siber mekândaki bedensizleşme, bir anlamda kendi homojen, kültürel ve sosyal gruplarını oluştururken sosyal iletişim becerilerini de değiştirmiştir. Meyrowitz'in okumaları ışığında davranış dinamikleri

sanallaşan bedensiz sistemler, yeni iletişim teknolojileri dolayısıyla benzerliğin artmasına, yabancıliğin azalmasına sebep olmuştur.

Inrona ve Brigham da, bilgisayar ağlarının gündelik yaşamı dönüştürdüğünü, insanlığı yeniden bir araya getirmede aracı olduğunu, sanal arkadaşlıklar, siber topluluklar gibi toplumsallaşma biçimleri için yeni imkânlar sunduğunu ve bu sanal ilişkilerin, toplumsallığı daha önce benzeri görülmemiş yollarla genişlettiğini belirtirler (2007, s. 169). Yabancı ve yeni teknolojiler arasındaki ilişkiyi yeniden gözden geçiren Feldman, Meyrowitz, İnrona ve Brigham'ın aksine çevrimiçi karşılaşmaların insanları tanıdık olmaktan çok nasıl yabancı kıldığıyla ilgilenmiş ve Simmel'in klasik yabancı kategorisinin, sosyal medyadaki sosyal etkileşimi yorumlama aşamasında hala değerli olduğunu vurgulamıştır (2012, s. 309). Feldman, siber mekândaki yabancıyı anlamak için "biz" ve "onlar" terimlerini kullanır ve siber mekânda ötekiliğin paylaşıldığını vurgular. Ona göre siber mekânda "öteki", "ben" den farksız bir hale gelir, "biz" ile eşitlenir (2011, s. 119). "Öteki" "ben" den farksız bir hale geliyorsa yabancıliğin artması da pek doğaldır. Böylece "içerideki/dışarıdaki" ikiliği, gereksiz hale gelmektedir (Marotta, 2017, s. 111). Feldman'ın görüşleri, felsefi zıtlıkların bulanıklaştığı bir süreci işaret etmektedir. Urry de, siber uzamın sadece insanlar arasındaki mesafeleri değil, daha da önemlisi insanlar-makineler, organik-teknik sistemler arasındaki mesafeleri ortadan kaldırdığı için melez yabancıları ortaya çıkarttığını belirtmektedir (2002, s. 267).

Yeni teknoloji, kullanıcılarını fiziksel gerçekliğin ve fiziksel bedenin kısıtlamalarından, yenilgilerinden kurtarmayı vaat ederken, siber-alanda zihinsel alan ve bedensel öteki arasındaki ilişkiyi karmaşık bir yapıya büründürmektedir. Post-yapısalcı kuramla siber-punk kurgunun karışımından oluşan yeni söylemin siborg kimliklerini ortaya çıkardığına dikkat çeken Robins, "yeni dünya düzeninde insan ve makine, benlik ve öteki, beden ve akıl, halüsinasyon ve gerçeklik arasındaki eski ve güvenilir sınırların çözüldüğünü" vurgular (1999, ss. 148, 149). Siber uzamda teknolojik olanla insan kimliğinin birleşerek melezlenmesi sonucu karşımıza çıkan siborglar, sınır ve düzenin çöktüğü, ego ve kimliğin yapısal olarak çözüldüğü bir yapı oluşturmaktadır. Siborg kimliğin temsil ettiği bu sınır tanımamazlık, köksüz, yersiz yurtsuz, hiçbir yere ait olmayan, akışkan bir göçebe, müphem özne, teknik açıdan ağlar ile birbirine bağlı; ama özünde bağlantısız uçucu kimlikler ile karşılar bizi.

Peki, benliğin siber mekân üzerinde çöküntüye uğradığı, kimliklerin çözüldüğü bir dönemin temsili kimliği olan siborgun yabancı ile ilişkisi ne olabilir? Simmel'in klasik anlatısındaki yabancı, artık çok değişmiştir. Ne uzak, ne yakın, arada kalmışlığını korumakla birlikte yabancı, yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla fiziksel ve sosyal mesafe arasındaki ilişkiyi tersine çevirmiş, sanal alandaki çoklu kimlikleri siborglaşmış- teknolojik olarak melezlenmiş- bir yabancı kategorisine taşımıştır.

"Siborg yabancı" kavramını literatüre kazandıran Bogard, yabancıların bir insan bedenine sahip olmadığını, insan-makine karışımı bir siborg bedene sahip olduğunu vurgular. Simmel'in yabancı kategorisinin aksine siborg yabancı, sentetik bir birlik değildir. O, her biri organik ve inorganik malzemelerin karışımı çoğul devrelerden oluşmaktadır (1999, s. 24). Yabancıların dönüştüğü bu yeni durum, melezlenmenin tipik bir örneğidir aslında. Bogard'ın amacı, iletişim araçlarının toplumsal etkilerini anlamak için Simmel'in yabancı kavramını kullanarak düşünürün görüşlerini post-modernize etmektir.

Bogard'a göre, siber mekân teknolojisinin kendisi yabancıdır ve uzaklık ve yakınlık arasında bir gerilim yaratır. Simmel'in yabancı tipi gibi bilgisayarlar da "bugün gelip yarın kalan" anlamında bir nesne ve bulunduğu yeri terk etmeyen seyahat makineleridir. Burada vurgu, yabancılığın yalnızca biyolojik ve psikolojik boyutundan ziyade teknolojik boyutunadır. Yabancı artık, dijital ağlar, ekranlar, simülasyon teknolojileri ve sanal sistemler haline gelmiştir. Bogard'a göre siber uzamda sosyal mesafe belirsizdir. Yakın ve uzak, siber uzamda anlamlarını yitirmiştir ve siborgun normal anlamda hiçbir sosyal veya grup kimliği yoktur (1999, ss. 25, 31).

Bogard, siborg yabancıyı mekânsal boyutu üzerinden konumlandığı ortam olan siber mekân bağlamında incelerken "siber mekânın, birbirine uzak insanlar arasındaki mesafeyi değil; insan ve makine, organik ve teknik sistemler arasındaki mesafeyi çözen bir yabancılığın evrimini temsil ettiğini" dile getirir (1999, s. 31). Bogard'ın yabancılığın sadece bireyler arasındaki mesafeyi değil, aynı zamanda birey ile makine arasındaki mesafeyi de ortadan kaldıran argümanı, onun yabancıya yaklaşımını Marotta'ya göre trans-hümanist pozisyona yaklaştırmaktadır (2017). İnsan ve makine arasındaki mesafenin çözülmesi, insan-ötesi varlık olan siborg kimliklerin oluşması için bir yapı taşıdır. Siborg yabancı ise, yeni iletişim araçları ile parçalanmış, kristalize olmuş, cisimsizleşmiş yeni kimliklerimizi temsil eder. Bedenin/fiziksel boyutun yıkıma uğraması, siborg yabancıların sahneye çıkışını muştular.

Dijital ağları, simülasyon teknolojilerini ve sanal sistemlerin hepsini aramızdaki yabancılar olarak değerlendiren Bogard, tüm yabancılar gibi onların da çevrim-içi ve bağlantıdayken yakın/uzak, durağanlık/akış, gerçek/sanal gibi bölgeler arasındaki uçurumu azaltma yanılısaması yarattıklarını vurgular (1999, s. 42). Post-modern iletişimde yabancılık, cisimleşmiş(bedenli) failer arasındaki ilişkiyi değil, siber uzam dediğimiz siborgvari makine-vücut ara yüzleri ağını kapsamaktadır. Yabancı artık sadece bireysel mesaj taşıyıcısı "özne" değil, mesaj taşıyan tüm sistemdir -*aracın ta kendisidir*- (Bogard, 1999, s. 32). Bu durumda, yeni iletişim teknolojilerinin kendisi artık yabancı haline gelmiştir ve insan ve makine arasındaki ilişkiyi muğlaklaştırmıştır.

Yakın ve uzağın, hızlı ve yavaşın karışımından oluşan internet iletişimi ile sosyo-teknik bir siborg yabancı yaratılmaktadır. Bu siborg benliği, samimi ilişkileri güçlendirmemize yardımcı olurken bir yandan da bir tuşa tıklanması ile tüm bağlantıların yok olmasına da neden olabilmektedir (Virnoche, 2001, s. 363).

Marotta, "siborg" kavramını değerlendirirken analitik bir kategori olarak yabancıların, mobil teknolojinin kullanımı ve bilgisayar-tabanlı iletişimin bir sonucu olarak nasıl yeniden kavramsallaştırıldığı ile ilgilenmektedir. Marotta'ya göre yabancıların ırkı ve cinsiyet, beden gibi fiziksel boyutları- Simmel'in cisimleşmiş yabancıları- siber mekânda tamamen ortadan kalkmamaktadır (2017, s. 106). Cisimleşmiş aktörler olarak artık yabancılarla karşılaşmadığımız post-modern elektronik toplumda, siborg yabancıyı trans-hümanist bir bakış açısıyla değerlendiren Marotta, yabancıların "yabancı" olarak inşa edilmesinde temel olan "biz" ve "onlar" arasındaki sınırların siber mekânda çöktüğünü, siborg yabancıların makine ile insan arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdığını vurgular (2017). Bu durum, sanal dünyadaki "öteki" nin bedenleşmiş bir varlık olarak karşılaştığımız biri olmadığı anlamına gelmektedir. Siborg yabancı, bedensizleşmeye yol açarken ahlaki yakınlığın taşıdığı sorumluluk konusu da havada kalmaktadır ve ortamın kendisi yabancılaşırsa, ahlaki sorumluluk nerede aranacaktır?

Marotta, tüm bu soruları sorarken, “eğer yabancılık bedensizse, ötekine karşı sorumluluğumuzun maddi bir temeli yoktur. “Bedenleşmiş ötekiliğe sahip olmayan, sorumlu olamaz” der ve ötekiliğin cisimsizleşme argümanlarına katılmaz. Ona göre bedenleşmiş yabancılık, çevrimiçi etkileşimi anlamada hala çok önemlidir. Bauman’ın ana hatlarıyla bahsettiği ahlaki sorumluluğumuz, bu koşullar altında giderek daha da önemli bir hale gelmektedir (Marotta, 2017).

Haraway’de tarihsellikten ziyade mekânsal bir kökene sahip olan siborg tasavvuru gibi Simmel’in formülasyonunda mekânsal özelliği ile dikkat çeken yabancı toplumsal tipi, parçalı kimliklere ve her yerde bulunabilme özelliğine sahip “siborg yabancı” yı oluştururken mekân olgusu da havada asılı kalmaktadır. Siborg yabancılarının konumlandığı alan olarak siber mekân, soyut, boyutsuz bir “ağ mekânı”dır ve bedensizleşmenin önünü açmıştır.

Kartezyen ontolojinin çöküşünü yaşadığımız post-modern dönemde, artık net, açıklayıcı tanımlar yapamadığımız, kavramlar arasına kesin, sert sınırlar çekemediğimiz müphem/belirsiz bir çağ yaşıyoruz. Akışkan ya da muğlak, hangi kavram ile tanımlarsak tanımlayalım, şu bir gerçek ki; teknolojik ilerlemeler, iletişim becerilerimizi, ilişki biçimlerimizi köklü bir şekilde dönüştürdü. Yeni iletişim teknolojilerinin yol açtığı bu dönüşüm, ben ve öteki, beden ve zihin, özne ve nesne arasındaki mesafeyi de buharlaştırmış durumda. Cisimsizleşme, bedeni aşma, kulağa ütöpik bir söylem gibi gelse de temasın yok olduğu, dünyamızla fiziksel ilişkimizin çöküntüye uğradığı, insanlıktan uzaklaşmayı da kapsayan bir anlamsızlık durumuna içkindir. Robins’in de belirttiği üzere, “Deneyim, bedende cisimleşmektedir” (1999, s. 64). Beden nosyonunun yok sayıldığı bir düzen, anlamın kaybolmasına da neden olacaktır.

Klasik sosyolojik metinlerde “fiziksel olarak yakın, sosyal olarak uzak” kişi olarak formüle edilen ve her zaman için mesafe ile dolayımlanan yabancı tipi, siber mekân üzerinde dönüşüme uğraşmış ve “fiziksel olarak uzak, sosyal olarak yakın” kişi haline gelmiştir. Burada uzaklığı belirleyen, fiziksel mesafe üzerinden mekândır ve mekân ın siber ortamda silinmesi/ortadan kalkması, dijital âlemin “yeni tür yabancıları” nı sahneye çıkartmıştır. Belirli teknik kodlar üzerinden siber mekânda kendini tanımlayan birey, mekânın ötesine geçerek “yabancı” sosyal tipinin kendisini daha da muğlaklaştırmış, kristalize hale getirmiştir. Sınırsız, anlık ve geçici bir hal alan dijital kimliklerimiz, “yabancı” nun o ele avuca sığmaz, bir mekân üzerinde kalıcı olmayan, gel-geç hali ile bütünleşmiş, Simmel’in klasik toplumsal figürünün dışına taşmıştır. Mekânın yok edilmesi sonucu ortaya çıkan post-modern dünyanın yersiz-yurtsuzluğu, kendini en başarılı şekilde siber mekânda konumlandırmaktadır ve bu mekânın yeni sahipleri de yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla “siborg yabancı” haline dönüşmüştür.

Son bir yıldır, özellikle Facebook’un CEO’su Zuckerberg’in platformun ismini ‘meta’ olarak değiştirmesinden beri metaverse kavramı ile yatıp kalkmaktayız. Bir yıl içinde bu kavrama yönelik sadece ülkemizde yapılan çalışmalar, kayda değer niteliktedir. Meta (ötesinde) ve universe (evren) kelimelerinden türetilen metaverse, çok boyutlu, merkezsiz, hiper-gerçek bir âleme gidecek yolda nihai noktayı işaret ederken, yapay zekâ alanında yaşanan gelişmeler paralelinde sanal dünyada yapılacak yolculuğun ta kendisi anlamına gelecek ve belki de bireyin cisimsizleşme/bedensizleşme sürecinin siborg yabancı ile deneyimlenmesine imkân tanıyacaktır. Böylesi teknolojik gelişmelerin yaşandığı bir dünyada, hem sosyolojik hem de iletişim bilimleri açısından ‘siborg yabancı’, yeni filizlenmiş bir kavram olmakla birlikte kök salmaya da pek müsaittir. Gerçekliğin simüle edildiği hiper-gerçek âlemde yabancıliğin

dönüşümü, mekânsal bağlamda tartışılmaya oldukça elverişlidir. Metaverse ise mekân üzerinden yeni okumaların yapılmasında ön plana çıkacakmış gibi görünmektedir.

Sonuç

Yaşadığımız dünya, alışageldiğimiz iletişim biçimlerini dönüştürmüştür. İletişimin şekli, örgütsel yapısı, teknikleri yeni medya dediğimiz iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu farklı yapılar kazanmıştır. Ortamın kendisinin yenilenmesi, iletişim biçimlerini dönüştürürken toplumsal kategorileri de başkalaşıma uğratmıştır. Geleneksel toplumsal ilişki biçimlerinden biri olan "yabancı" kategorisi, post-modern okumalar içerisinde yeni zihinsel kavrayışlara oldukça açık bir kategoridir. Yeni medya aracılığıyla mesafelerin ortadan kalkması ve mekânın yaşadığı dönüşüm, yabancı kavramına bulanık, grift bir görünüm kazandırmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin ortamda/mekânda ve yabancı kategorisinde meydana getirdiği değişiklikler, siborg olgusunu gündelik yaşamımızda tartışılır hale getirmiştir. Makine ve organizmanın melezenmesi sonucu ortaya çıkan siberetik organizmalar (siborglar), fütüristik bir tasavvurdan ziyade artık gerçekliğin bir parçası haline gelmiş durumdadır. Dijital ara parçalarla bedensizleşen ve sanallaşan ilişki biçimleri, yabancı toplumsal kategorisini teknolojik olarak melezendiren ortamın/aracın kendisini de yabancı kılmaktadır. Tüm formların birbirine karıştığı bir ortamda siborg yabancı, tüm kategorileri geçersiz kılacak ve dualistik yapıya meydan okuyacak şekilde çok parçalı, akışkan ve uçucu kimlikli, heterojenik, teknik açıdan ağlar ile bağlı; ama özünde bağlantısız, -ara-da ve merkez dışı bir yapıya içkinliğiyle dikkat çekmektedir. Sınır ve düzenin billurlaştığı bir ortamda, akışkan kimlikleri ile belirsiz hale gelen öznenin kendisini ve bunun yol açtığı yabancılık durumunu teknolojiden ayrı düşünmek artık zor hale gelmektedir. Sadece bireyler arasındaki mesafenin değil, aynı zamanda insan ile makine arasındaki mesafenin çözülmesi ile yeni bir kılığa bürünen yabancı kavramı, fiziksel boyutun yıkıma uğraması sonucu bedensiz/cisimsizleşmiş siborg yabancıları öncülemektedir. Yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla aracın/ortamın ta kendisi haline gelen yabancı, cisimsizleşmiş siborglara dönüşürken öznenin deneyimlerini, ilişki biçimlerini de muğlaklaştırmaktadır. İletişim bilimlerinin ve sosyolojinin yeni medya ile flörtü, bu anlamda bize yeni projeksiyonlar sunmaktadır. Dijitalize olmuş bireyin sosyo-teknolojik durumunun kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi sürecinde kılavuz bir kavram görevi üstlenecek olan siborg yabancı ise bu yeni tasavvur biçimlerinden sadece bir tanesidir ve daha fazla akademik çalışmayla derinlemesine incelenmeye ihtiyaç duymaktadır. İleride yapılacak çalışmalar ışığında, asıl odaklanmamız gereken sorunsal ise, biyolojik sınırlarını aşma ve teknolojik anlamda ilerleme uğruna gerçekliğin cansızlaşmasına, anlamın yitip gitmesine, bedensel varlığın hiçleşmesine, dolayısıyla ahlaki sorumluluğun ortadan kalkmasına ve insan olmanın anlamının pütürleşmesine, kısacası insanı insan yapan zihnin tekilleştirilme çabalarına razı olup olmayacağımız ve bu durumda tutunacağımız tavrın ne olacağıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Akdeniz, K. G. (2007). Post-fizikçi manifestosu. *Sosyoloji Dergisi*, 3(15), 31-39.
- Akman, T. (1982) *Bilimler bilimi sibernetik*. Karacan Yayıncılık.
- Akman, T. (1988). *2000 yılına doğru sibernetik*. Türkiye İş Bankası Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2001). Tam ekran (Çev. B. Gülmez). YKY.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2016). Akışkan gözetim (Çev. E. Yılmaz). Ayrıntı Yayıncılık.
- Benedikt, M. (1991). Cyberspace: First steps. İçinde M. Benedikt (Ed.), *Cyberspace: First steps*. (1-25). MIT Press.
- Bogard, W. (1999). Simmel in cyberspace. Strangeness and distance in postmodern communications. *Space and Culture*. 1(4-5), 23-46. <https://doi.org/10.1177/12063312000100403>
- Campbell, H. A. (2006). Postcyborg ethics: A new way to speak of technology. *EME: Explorations in Media Ecology*, 5(4), 279-296. https://doi.org/10.1386/eme.5.4.279_1
- Castells, M. (2013). Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür-ağ toplumunun yükselişi. (Çev. E. Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayıncılık.
- Clynes, M. E., & Kline, N. S. (1960). Cyborgs and space. *Astronautics*. September, 26-76.
- Demir, A. (2017). Siber kültür ve hiper gerçeklikte değişen yaşam. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi. Online Academic Journal of Information Technology*, 8(29), 87-96. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2017.4.005>
- Dilmen, N. E. (2014). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri - bloglar ve gazeteciliğe yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(12), 113-122.
- Dilmen, N. E., & Öğüt, S. (2006). Yeni iletişim ortamları ve etkileşime iletişimsel bilişim yaklaşımı. *Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitapçığı*, 1-12.
- Feldman, Z. (2011). Reading the stranger in the age of social media. *Cultural Policy, Criticism and Management Research*, 5, 110-124.
- Foucault, M. (2005). Özne ve iktidar (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay) Ayrıntı. Yayıncılık.
- Gibson, W. (1984). *Neuromancer*. Harper Caollins.
- Güzel, E. (2016). Dijital kültür ve çevrimiçi sosyal ağlarda rekabetin aktörü: "Dijital habitus". Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 4(1), 83-103. <https://doi.org/10.19145/guifd.26114>
- Haraway, D. (2006). Siborg manifestosu: Geç yirminci yüzyılda bilim, teknoloji ve sosyalist-feminizm (Çev. O. Akınhay) Agora Yayıncılık.
- Harman, L. D. (1988). *The modern stranger: On language and membership*. Mouton de Grayter.
- Harvey, D. (2010). Postmodernliğin durumu (Çev. S. Savran). Metis.
- Inrona, D. L., & Brigham, M. (2007). Reconsidering community and the stranger in the age of virtuality. *Business and Society Review*, 2(2), 166-178. <https://doi.org/10.1108/17465680710757385>
- Karayemiş, O. (2021). Posthümanizm ve transhümanizm: Ekolojik kriz ve felsefe. *FİKİRTURU*. <https://fikirturu.com/toplum/posthumanizm-ve-transhumanizm-ekolojik-kriz-ve-felsefe/>
- Kut, S. (2013). *Sibertektonik mekân*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Marotta, V. (2017). *Theories of stranger: Depates on cosmopolitanism identity and cross-cultural encounters*. New York: Routledge.
- Meyrowitz, J. (1997). Shifting worlds of strangers: Medium theory and changes in 'them' versus 'us'. *Sociological Inquiry*, 67(1), 59-71. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1997.tb00429.x>
- Neumann, M., O'Murchu, I., Breslin, J., Decker, S., Hogan, D., & MacDonaill, C. (2005). Semantic social network portal for collaborative online communities. *Journal of European Industrial Training*, 29(6), 472-487. <https://doi.org/10.1108/03090590510610263>
- Özgen, E. (2011). Halkla ilişkiler ve yeni medyanın işaret ettiği sorunlar üzerine bir tartışma. *Global Media Journal*, 1(2), 84-105.
- Robins, K. (1999). İmaj (Çev. N. Türkoğlu). Ayrıntı Yayıncılık.
- Rumford, C. (2013). *The globalization of strangeness*. Palgrave MacMillan.
- Serin, A. P., & Aksoy, M. (2020). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümün zaman-mekânda sınır algısına yansımaları. *Tasarım Kuram*, 16(30), 1-20. <https://doi.org/10.14744/tasarimkuram.2020.13008>
- Souter, D. (1999). The role of information and communication technologies in democratic development. *Journal of Policy Regulation and Strategy for Telecommunication Information and Media*, 1(5), 405-417. <https://doi.org/10.1108/14636699910801160>
- Sütçü, C. S., & Akyazı, E. (2006). Yeni iletişim ortamları ve bilgi uçurumu. *New Media and Interactivity International Conference*, 280-287.
- Toffoletti, K. (2007). *Cyborgs and baby dolls: Feminism, popular culture and the posthuman body*. London ve I. B. Tauris. <https://doi.org/10.5040/9780755696284>
- Turkle, S. (1996). Parallel lives: working on identity in virtual space. İçinde D. Grodin & T. R. Lindlof (Eds.), *Constructing the self in a mediated world* (ss. 156-175). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781483327488.N10>
- Uçkan, Ö. (2000, Ekim-Kasım). Arakhne daidalos ile buluşuyor: AğKent. <https://ozguruckan.alternatifbilisim.org/kategori/teknoloji/22227/arakhne-daidolos-ile-bulusuyor-agkent.html>
- Urry, J. (2002). Mobility and proximity. *Sociology*, 36(2), 255-274. <https://doi.org/10.1177/003803852036002002>
- Virilio, P. (1991). *The lost dimension*. (Çev. D. Moshenberg). Semiotext(e).
- Virnoche, M. E. (2001). The stranger transformed: Conceptualizing on and offline stranger disclosure. *Social Thought & Research*, 24(1-2), The Politics of gender, 343-367. <https://doi.org/10.17161/STR.1808.5179>
- Vural, Z. B. A., & Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382. <https://doi.org/10.19168/jyu.65130>
- Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 9(2), 130-144. <https://doi.org/10.7456/10902100/007>



HASTANE İŞLETMELERİNDE FİNANSAL PERFORMANS ÇALIŞMALARININ BİLİM HARİTALAMA TEKNİĞİYLE ANALİZİ

 Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT^a

 İlknur ARSLAN ÇİLHORUZ^b

 Emine DOĞAN ÇULHA^c

Özet

Bu çalışmada, hastanelerde performans ölçüm araçlarından biri olan finansal performans konusunda yapılan çalışmaların bilim haritalama tekniğine göre sistematik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Web of Science, Scopus ve Pubmed veri tabanları taranmıştır. Ayrıca VOSviewer, CiteSpace ve Carrot Search yazılımları kullanılarak daha derinlemesine bibliyometrik çalışma aracılığıyla sonuçların yazarlar, kurumlar, ülkeler ve dergiler bazında kümelenmesi sağlanmıştır. Araştırma sonucunda bu alana en fazla katkı sağlayan ülkenin ABD, en fazla katkı sağlayan ise 63 atıfla Goes ve Zhan olduğu görülmüştür. Ayrıca bu alanda en çok tercih edilen anahtar kelimeler CiteSpace analizinde "finansal performans"; VOSviewer analizinde "finansal performans" ve Carrot analizinde "iyileştirme" olarak bulunmuştur. Bu çalışma hastane işletmelerinde finansal performans alanına ilgisi olan araştırmacılar için bir rehber niteliği taşımaktadır. Ayrıca kapsamlı bir arama stratejisi kullanıldığından bu yönüyle benzer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hastane işletmeleri, Finansal performans, Bibliyometrik analiz, Bilim haritalama, Görsel haritalama



ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE STUDIES IN HOSPITAL ENTERPRISES THROUGH THE SCIENCE MAPPING TECHNIQUES

Abstract

The aim of this study is to systematically analyze the studies on financial performance, which is one of the performance measurement tools in hospitals, according to the science mapping technique. For this purpose, Web of Science, Scopus, and Pubmed databases were searched. In addition, using VOSviewer, CiteSpace, and Carrot Search software, results were clustered on the basis of authors, institutions, countries, and journals through a more in-depth bibliometric study. As a result of the research, it is seen that the country that contributed the most to this field was the USA, and that contributed the most is Goes and Zhan with 63 citations. In addition, the most preferred keywords in this field are "financial performance" in CiteSpace

^a Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, seyhan.cil@hbv.edu.tr

^b Dr., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi, ilknur.arslann@gmail.com

^c Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, eminedogan@hbv.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 25.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 21.02.2022

analysis; "financial performance" in VOSviewer analysis and "improvement" in Carrot Analysis. This study is a guide for researchers who are interested in the field of financial performance in hospital businesses. In addition, since a comprehensive search strategy is used, it differs from similar studies in this aspect.

Keywords: Hospital enterprises, Financial performance, Bibliometric analysis, Science mapping, Visual Mapping



Giriş

Günümüzde işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve artan rekabet koşullarına uyum sağlayabilmeleri için performanslarının düzenli aralıklarla ölçülmesi büyük önem taşımaktadır. İşletmeler, performans ölçümü ile misyon ve vizyonları doğrultusunda hedeflerini belirlemektedirler. Belirlenen hedeflere ulaşmak için doğru stratejiler kullanmak gerekmektedir. Bu bağlamda performans ölçümü, işletmelerin kullandığı kaynakları ve mal ve hizmetlerden elde edilen sonuçları takip etmek için sistematik ve düzenli bir şekilde verilerin toplanması, analiz edilmesi ve raporlanması olarak tanımlanmaktadır (Iswati & Anshori, 2007).

Performans ölçümleme sürecinde ülkemizdeki hastane işletmeleri köklü bir dönüşüm geçirmekte ve diğer işletmelerde olduğu gibi giderleri en aza indirerek etkinlik ve verimlilik koşullarında, en düşük maliyetle, istenilen kalitede, maksimum fayda/kar sağlamayı hedeflemektedir. Hastane işletmeleri, diğer işletmelerden farklı olarak bir yandan sağlık hizmeti sunarken, diğer yandan eğitim faaliyetleri yürütmek ve nitelikli sağlık sonuçları üretmek gibi çeşitli amaçları olan birçok işlevi yerine getirmekle yükümlü kuruluşlardır (Avcı & Çınaroğlu, 2015). Performansı belirlemek için gerçekleştirilen aktivitenin sonucu değerlendirilmelidir. Bu sonucu anlaşılır ve objektif olarak açıklamak için kullanılan ölçü değeridir. Ölçüm sonucunda belirlenen bu değerlerin her biri performans göstergesini oluşturmaktadır (Tengilimoğlu, Işık, & Akbolat, 2014).

Hastane işletmelerinde performans ölçümünde kullanılan göstergeler teknik performans göstergeleri ve finansal performans göstergeleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Faaliyetleri, üretim faktörlerini ve çalışan performansını ölçmek için teknik performans göstergeleri kullanılır. Hastanelerin teknik performansının ölçümünde kullanılan göstergelere örnek olarak yatak sayısı, yatan hasta sayısı, taburcu edilen hasta sayısı, hastanede kalış gün sayısı, yatak devri ve yatak doluluğu sayılabilir. Finansal performans göstergeleri ise finansal olarak performansı ölçmeye yarayan araçlardır (Çil Koçyiğit, 2011). Hastanelerde finansal performans ölçümünün temel amacı, hastane şirketlerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için işletme içinde performans ve verimlilik duygusu oluşturmak, yürütülen faaliyetlerin sonuçlarını değerlendirmek ve elde edilen bilgilerin ilgililere iletilmesini sağlamaktır (Özgülbaş & Koyuncugil, 2007).

Hastane işletmelerinin finansal performansını ölçmek veya belirlemek için geliştirilmiş birçok ölçüm yöntemi bulunmaktadır. Bu ölçümler sonucunda hastane işletmelerinin performansları yıllar itibariyle izlenebilmekte ve diğer işletmelerle karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Bu amaçla kullanılan veri zarflama analizi, oran analizi, regresyon analizi ve veri madenciliği gibi yöntemlerin son yıllarda ön plana çıktığı görülmektedir. Finansal performansın başarısı, verilerin tarafsızlığına, güvenilirliğine, tutarlılığına, şeffaflığına ve hesap verebilirliğine bağlıdır (Kayahan, 2016).

Hastane işletmelerinde performans ölçümü, mevcut performans durumlarında eksiklikleri gidererek ve önlemlerin alınmasını sağlayarak hastane işletmelerinin rekabet gücünü artırmada önemli

rol oynamaktadır. Ayrıca hastane işletmelerinde performansın ölçülmesi sonucunda elde edilen bilgiler işletmenin geleceğine yön vermektedir. Diğer işletmelerde olduğu gibi hastane işletmeleri için de kritik olan performans ölçümü, yönetsel faaliyetleri destekleyen ve tamamlayan bir faaliyettir. Organizasyonel başarıyı sağlamak için hastane faaliyetlerinin belirli dönemlerinde performansın düzenli olarak ölçülmesi büyük önem taşımaktadır (Griffith & White, 2016).

Bu çalışmada hastanelerde performans ölçüm araçlarından biri olan finansal performans konusunda yapılan çalışmaların bilim haritalama tekniğine göre sistematik olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

A. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacından, araştırmanın veri toplama tekniklerinden ve analizinden bahsedilmektedir.

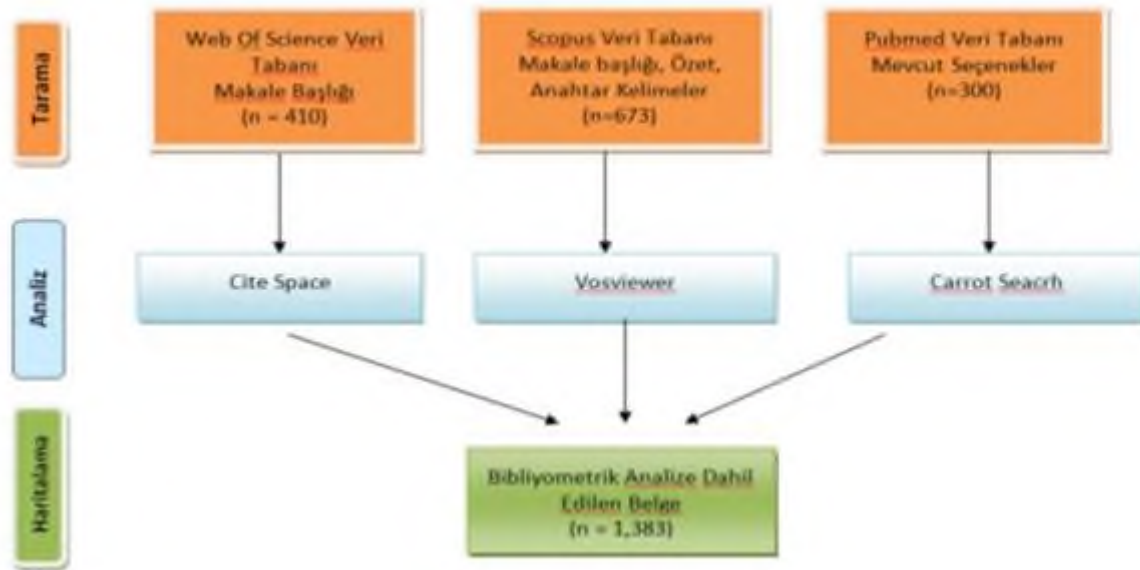
Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, hastanelerde performans ölçüm araçlarından biri olan finansal performans konusunda yapılan çalışmaların bilim haritalama tekniğine göre sistematik olarak analiz edilmesidir.

Kapsamlı bir arama stratejisi kullanıldığından bu yönüyle benzer çalışmalardan farklılık gösteren bu çalışmanın, hastane işletmelerinde finansal performans alanına ilgi duyan araştırmacılar için bir rehber niteliğinde olması beklenmektedir.

Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

Araştırmanın modeli Şekil 1’de yer almaktadır.



314 | Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Yayın taramada Web of Science veri tabanı için anahtar kelimeleri “Topic” seçeneğiyle, Scopus Veri (WOS) tabanı için “Financial Performance” ve “Health” anahtar kelimeleri “Article title, Abstract, Keywords” seçeneğiyle ve Pubmed veri tabanında “Financial Performance” anahtar kelimesi “options” seçeneğiyle arama yapılmıştır. Aralık 2019 tarihinde yapılan tarama sonucunda; WOS’ta 410, Scopus’ta

673 ve Pubmed’te 300 çalışmaya ulaşılmıştır. Toplamda 1383 yayın üç farklı yöntemle incelemeye tabi tutulmuştur.



Şekil 2: Web of Science Arama Ekranı

Araştırmanın Web of Science veri tabanında arama stratejisine ait görsel Şekil 2’de yer almaktadır. Aynı arama stratejisi Scopus ve Pubmed veri tabanları üzerinde de uygulanmıştır. Araştırmaya ilişkin yapılan tarama kriterleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Tarama Kriterleri

Kriterler		Ayrıntılar	
Veri Tabanı	WOS	CiteSpace	Makale Konusu
	Pubmed	Carrot Search	Mevcut Seçenekler
	Scopus	VOSviewer	Makale başlığı, Özet, Anahtar Kelimeler
Atıf İndeksi		SSCI (Social Sciences CitationIndex) and SCIE (Science Citation Index Expanded)	
Başlık		“Financial Performance” ve “Hospital”	
Zaman Aralığı		1975-2019	
Doküman Tipi		Makaleler, Kitaplar, Kitap Bölümleri, Bildiri Yazıları, İncelemeler	
Araştırma Tarihi		Aralık 2019	

Araştırmanın Analizi

Hem modern görsel ve bilimsel haritalama teknikleri hem de geleneksel bibliyometrik parametreler kullanılarak bibliyometrik analiz yapılması mümkündür (Kurutkan & Orhan, 2018).

Bibliyometrik analiz, iki veya ikiden fazla araştırma alanı arasındaki bilgi alışverişinin sağlanmasına yaramaktadır. Bibliyometrik analizde yeni bilimsel araştırma türlerinin ortaya çıkarılması amacıyla konular daha derinlemesine incelenmektedir. Bibliyometri yirminci yüzyılın ortalarında E. Garfield tarafından literatüre girmiş ve birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın analizi yapılırken VOSviewer ve CiteSpaces ve Carrot Search gibi veriye dayalı kullanıma uygun ücretsiz yazılımlardan yararlanılmıştır. Bu programlar kümeleme yöntemi ile analiz yapabilen haritalama programlarıdır.

Bu çalışmada, bibliyometrik ağları analiz etmek ve görselleştirmek için **VOSviewer** ve **CiteSpace**, **Carrot analizleri** birlikte kullanılmıştır. Çalışmaların dört farklı araştırma yönünü keşfetmek amacıyla bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bunlar;

- a) En çok alıntı yapılan çalışmalar için içerik analizi,
- b) Anahtar kelimelere dayalı eşleme,
- c) Ortak alıntı, bibliyografik eşleştirme ve
- d) Ortak yazarlık analizidir.

VOSviewer; Van Eck ve Waltman tarafından Hollanda'daki Leiden Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Araştırma Merkezi'nde geliştirilmiştir. VOSviewer, aracılığıyla gereken ağlar oluşturularak görselleştirilmektedir (Van Eck & Waltman, 2014). Ayrıca VOSviewer, yazarlar, kurumlar ve ülkeler arasındaki ağ bağlantılarını ve anahtar kelimelerin kullanımına dayalı araştırma eğilimlerini ölçen ortak yazarlık yapısı göstergelerini etkinleştirmiştir (Van Eck & Waltman, 2010). Bu çalışma alanındaki bilimsel etkinliğin değerlendirilmesinde elde edilen sonuçlar araştırmacılar, akademisyenler, analistler, yöneticiler ve diğer ilgi grupları için faydalı olacağı beklenmektedir.

CiteSpace; Chaomei Chen tarafından ABD'deki Drexel Üniversitesi'nde geliştirilmiştir. Program verileri farklı zaman türlerinde sınıflandırılarak ve farklı şekiller kullanarak görselleştirme yeteneğine sahiptir (Chen, 2014).

Carrot Search; Carrot Search programı internette arama motorunu kullanarak anahtar kelime kümeleri oluşturmaktadır (Stefanowski & Weiss, 2003)

Yukarıda bahsedilen üç yazılım da çevrimiçi ücretsiz olarak görselleştirmede kullanılabilir.

Ortak Oluşum Ağı, bir metindeki yazarlar, kurumlar, ülkeler veya terimler arasındaki olası ilişkilerin grafiksel olarak görselleştirilmesini kolaylaştırmak için kullanılmaktadır. Böylece, bir metin biriminde iki veya daha fazla terimin yakınlık ilişkisi gözlemlenebilecektir. Kısacası, ortak oluşum kriterleri, bir dizi belge veya kayıta güçlü bir şekilde ilişkili kavramların ortaya çıkmasına ve gruplandırılmasına izin vermektedir. Programlar sayesinde birlikte sunulma eğiliminde olan iki veya daha fazla kavramı aramak için belgeler incelenmektedir (Hastings, 1987; Jackson, Somers, & Harvey, 1989).

Ortak Atıf Analizi, aynı belge tarafından atıfta bulunan belgeler arasında oluşan bağlantıdır. Böylece, bu disiplinin önemini temsil eden diğerlerinden alıntılara dayalı olarak yazarlar, kurumlar ve ülkeler belirlenmektedir (Fellnhof, 2018; Wooding, Kate, Lewison, & Grant, 2006)

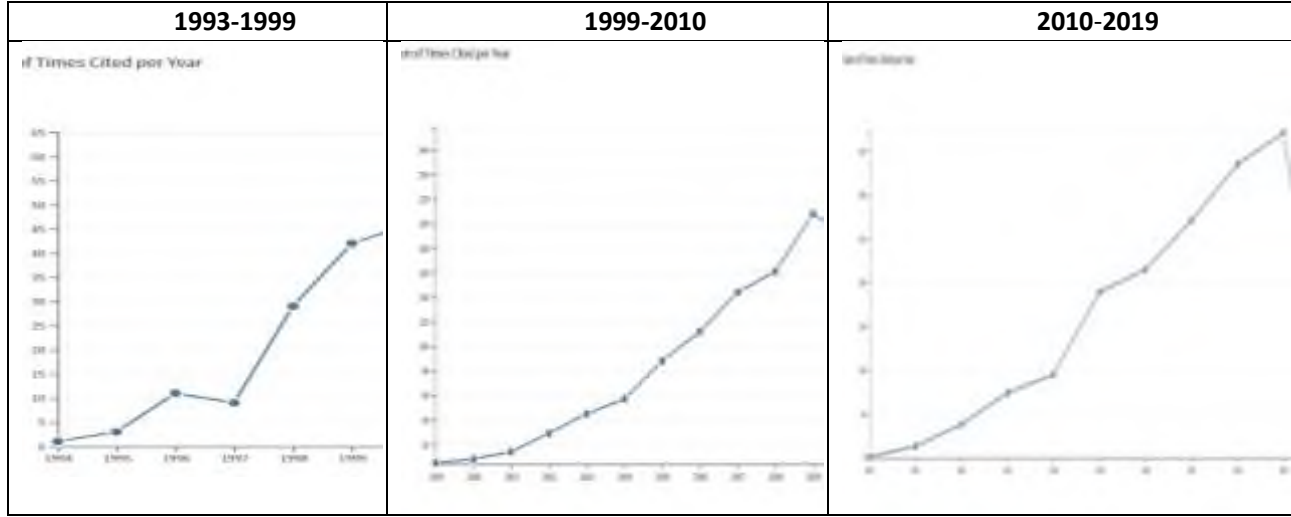
Ortak yazarlık analizi genellikle şu temel soruları yanıtlamaya çalışır: "Kim kiminle, nasıl ortak yazarlık yapar?", "Ortak yazarlık etkiyi etkiler mi?", "Geçmiş ortak yazarlık değerlendirilebilir mi?", "Ortak yazarlık ile ne olur?" (Ellegaard & Wallin, 2015).

B. BULGULAR

1. İçerik Analizi

Hastanelerde finansal performans ile ilgili yapılan çalışmaların atıf sayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yıllara Göre Atıf Sayısı



Tablo 2 incelendiğinde “Hastanelerde Finansal Performans” başlıklı çalışmalara yapılan atıfların 1993 yılında yayınlanmaya başladığı ve 1997 yılından sonra sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. En fazla atıfın 638 atıfı 2018 yılında yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3: Hastanelerde Finansal Performans Üzerine Yayına Sahip En Çok Atıf Yapılan 5 Yazar

Yazarlar	Atıf	Katkıları
GOES ve ZHAN, 1995	63	Hastane-hekimin finansal entegrasyon çabalarının geçerliliğini ve daha az ölçüde hekimlerin hastane yönetimine katılımını desteklemektedir. Sonuçlar, entegrasyonun finansal faydalarının, uygulamanın başlamasından birkaç yıl sonra ortaya çıkabileceğini, yönetilen bir bakım veya yönetilen rekabet ortamında en dikkat çekici olduğunu ve hastane büyüklüğüne ve çok hastaneli sistem üyeliğine göre değiştiğini göstermektedir.
Menachemi vd., 2006	58	Bilgi teknolojileri (BT) sistemlerinin elde edilmesi ve sürdürülmesi ile ilişkili nispeten yüksek edinim maliyetlerini yansıtmaktadır. Çalışma sonucunda, akut bakım ortamında BT'ye yatırım yapmanın potansiyel finansal etkilerini anlamak isteyen hastane liderleri ve politika yapıcılar için bir vekil görevi görebileceği ortaya koyulmuştur.
Clement,1997	55	Akut bakım hastaneleri gittikçe daha çok yerel stratejik hastane ittifakları (SHA) oluşturmakta ve bu da şekillendirmede önemli kaynaklar tüketmekte ve sağlayıcı pazarların rekabet gücünü etkileyebilmektedir. SHA üyelerinin daha yüksek net gelirleri olduğu ancak maliyet kontrolünde daha etkili olmadıkları görülmektedir. Daha yüksek net gelirler daha yüksek nakit akışı ile sonuçlanmaz, Bununla birlikte, bir piyasada SHA penetrasyonunun artması, vaka başına daha düşük net gelirlerle ilgilidir. Ayrıca, özel sağlık bakım kuruluşlarının pazarlara girmesi, daha düşük gelir ve giderlerle ilişkilidir.
Shen vd., 2007	43	Bu çalışmada 1990 yılından bu yana hastane mülkiyeti üzerine ampirik literatürün nicel bir değerlendirmesini yapmak için meta-analitik yöntemler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda gelirleri karşılaştıran çalışmaların tümü, ya kâr amacı güdenlerin daha fazla gelir elde ettiğini ve daha yüksek karlar elde ettiğini ya da profesyoneller için arasında hiçbir fark olmadığını ortaya koymuşlardır.
Li ve Collier, 2000	41	Hastane teknolojisinin (klinik veya bilgi) türünün kalite ile ilgili farklı performans türlerini (klinik veya süreç) desteklediğini ve hastane finansal performansını doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir. Burada belgelenen basit özyinelemeli model, hastanenin finansal performansını teknolojinin ve kaliteli yatırımların ve girişimlerin bir fonksiyonu olarak doğru bir şekilde tahmin eden daha eksiksiz modellerin tanımlanmasında önemli bir ilk adımdır. Makale, sonuçları özetleyerek, sonuçlarını tartışarak ve gelecekteki araştırma fikirlerini önererek sona ermektedir.

Tablo 3'de hastanelerde finansal performans konusunda en çok atıf yapılan ilk 5 çalışma sunulmuştur. Buna göre; Goes ve Zhan tarafından yapılan 63 alıntı ile "Hastane-Hekim Entegrasyon Stratejilerinin Hastane Finansal Performansına Etkileri" başlıklı makale finansal performans alanında en çok tercih edilen çalışma olarak bulunmuştur.



Şekil 3: Hastanelerde Finansal Performans Üzerine En Fazla Yayın Yapan Yazarlar
Kaynak: Web of Science

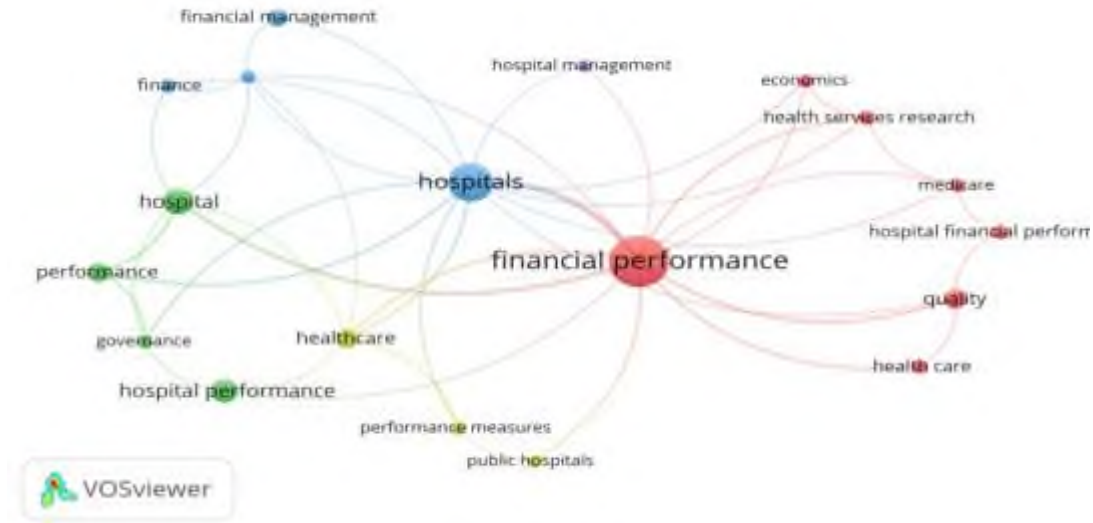
Şekil 3’de literatüre “Hastanelerde Finansal Performans” konulu çalışma yapan yazarlar yer almaktadır. En fazla çalışma kazandıran yazar 12 yayınlı Bazzoli Gj olmuştur. Ardından Pink Gh ve Alexandder Ja (10), Holmes Gm, Weech-Maldonado R (8) gelmektedir.



Şekil 4: Hastanelerde Finansal Performans Konulu Çalışmaların Ülkeler Arası Dağılımı
Kaynak: Web of Science

“Hastanelerde Finansal Performans” konulu 410 çalışmanın %73’ü ABD tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bunu İngiltere, Almanya, Kanada ve Türkiye takip etmektedir.

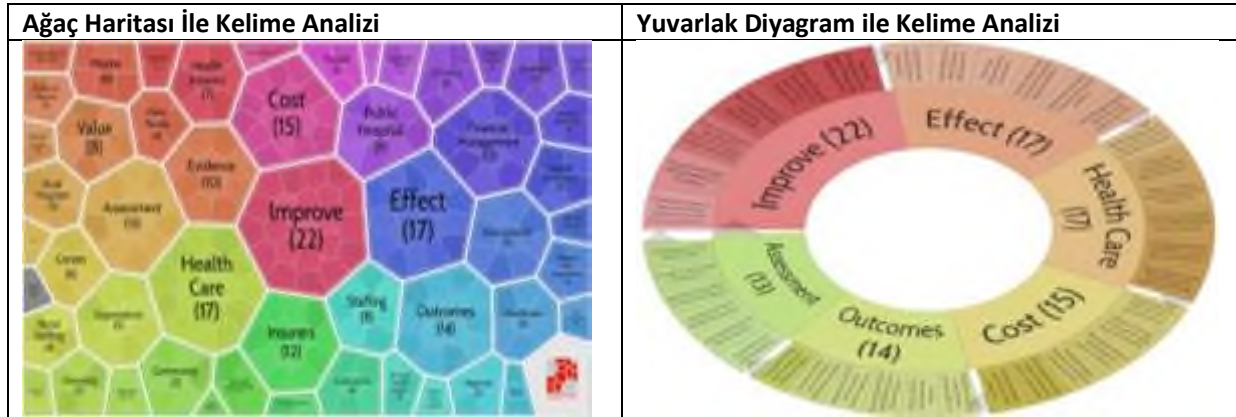
Anahtar Kelime Analizi



Şekil 5: Ortak Oluşum Anahtar Kelime Analizi

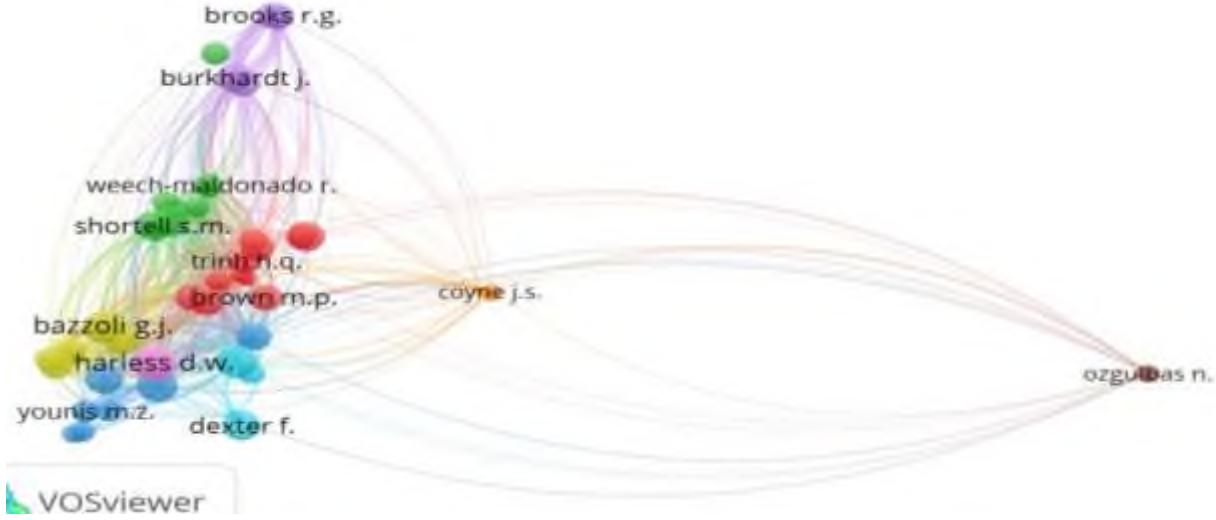
Finansal performans alanında en sık kullanılan anahtar kelimeleri tespit etmek için ortak oluşum analizinden yararlanılmıştır. Analiz yapılırken eşik değer 5 seçilmiştir. 1023 terimin 19'u bu eşik değeri karşılamaktadır. Buna göre en sık tercih edilen anahtar kelime 71 oluşum ile finansal performans olmuştur. ardından hastaneler (42), hastane (18), hastane performansı (15) sağlık hizmetleri ve performans (11) anahtar kelimeleri gelmektedir.

Tablo 4: PubMed ile Carrot Analizi



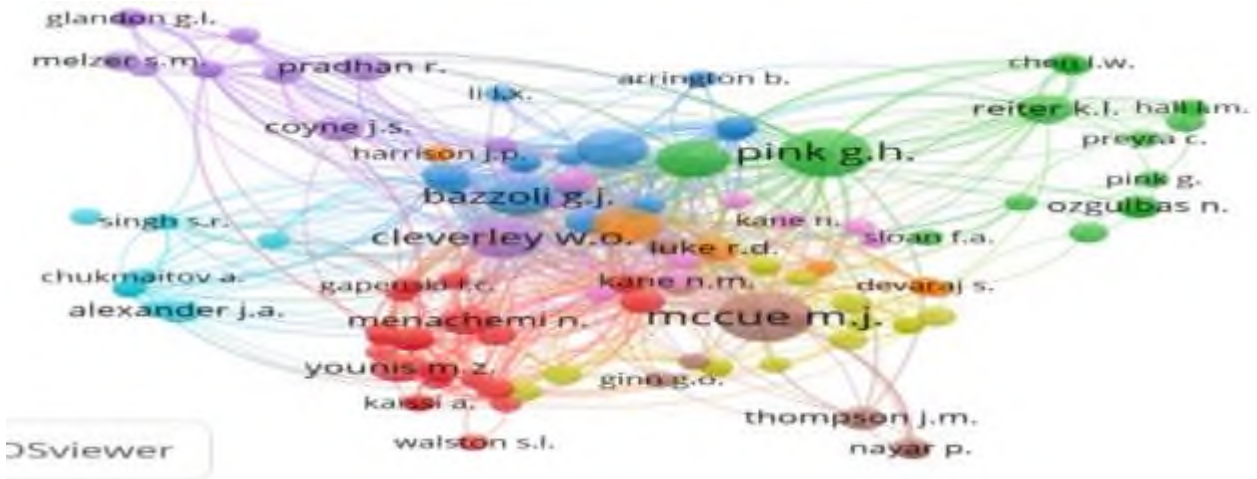
Pubmed veri tabanı aracılığıyla Carrot analizinde en sık tercih edilen anahtar kelimeler; iyileştirmek (22), etki (17), sağlık hizmetleri (17), maliyet (15) ve çıktılar (14) şeklindedir.

Yıllara göre 5 çizgiye dağılan yazarlar haritasında ilk sırada çalışmasını yapan “Clement, JP, Burns, LR ve Robinson, JC” gibi yazarlar “sistem üyeliği” ikinci sıradaki “Gray, BH, Renn, SC ve Hansmann, H” gibi yazarlar “kar amacı gütmeyen hastane performansı”, üçüncü sıradaki “Shortell SM, Alexander JA ve Ashmos DP” gibi yazarlar “hastane sponsorluğu”, dördüncü sıradaki “Melnick, GA, Moscovice, IS ve Am, H” gibi yazarlar “hastane kuralları” beşinci sıradaki “Williamson, OE, Bazzoli, GJ ve Oliver, C” gibi yazarlar “New York” ve son sıradaki “Christianson, JB, Wheeler JR ve Herlinger, Re” yazarlar “akut bakım” konularını çalışmışlardır. Bunların içinde en fazla atıf alan yazar 28 ile Shortell SM’dir. Ardından Alexander JA (21), Robinson JC (18), Clement JP (17) ve Am H (15) gelmektedir.



Şekil 8: Yazarların Bibliyografik Eşleştirme Ağı

Şekil 8 incelendiğinde en sık eşleştirme yapılan yazar 244 atıfla Harless DW ve Mark BA’dır. Ardından Pink G.H. (240), Mccue MJ (238), Bazzoli G.J (227) v Shortell SM (191) gelmektedir. şekil’de 1579 yazarın 45’i eşiği karşılamaktadır.



Şekil 9: Yazarların Atıf Ağı Haritalaması

Bu alandaki çalışmalarda en çok atıf yapılan yazarların tespiti için VOSwiever programındaki "atıfa dayalı analiz" tekniği kullanılarak görselleştirilmiştir. Şekil 9'da 1579 yazarın 88'i eşiği karşılamaktadır. Yazarlar 8 farklı grupta kümelendirilmiştir. Analiz sonucunda en çok atıf alan yazar 105 ortak bağlantı ile Pink GH'dir. Ardından Bazzoli G.J. (96), Clement J.P.(95), Mccue M.J. (90) ve Holmes G.M. (90) gelmektedir.

References	Year	Strength	Begin	End	1996 - 2003
*AM H	1996	2 520	1996	1998	
SHORTELL SM	1996	3 3498	1996	1998	

Şekil 10: Atıf Patlaması

Şekil 10'da göre Web of Science aracılığıyla alınan veriler CiteSpace yazılım programıyla analiz edilmiştir. Bunun sonunda Finansal performans alanında atıf patlaması olan iki farklı kaynak bulunmuştur. Bunlardan en güçlü olan yazar 3.3498 güç ile Shortell SM'dir. Am H ise 2.529 gücündeki ikinci yazardır. Her iki yazarında atıf patlaması 1996 yılında başlayıp 1998 yılında sönmüştür.



Şekil 11: Kaynakların Ortak Atıf Ağları

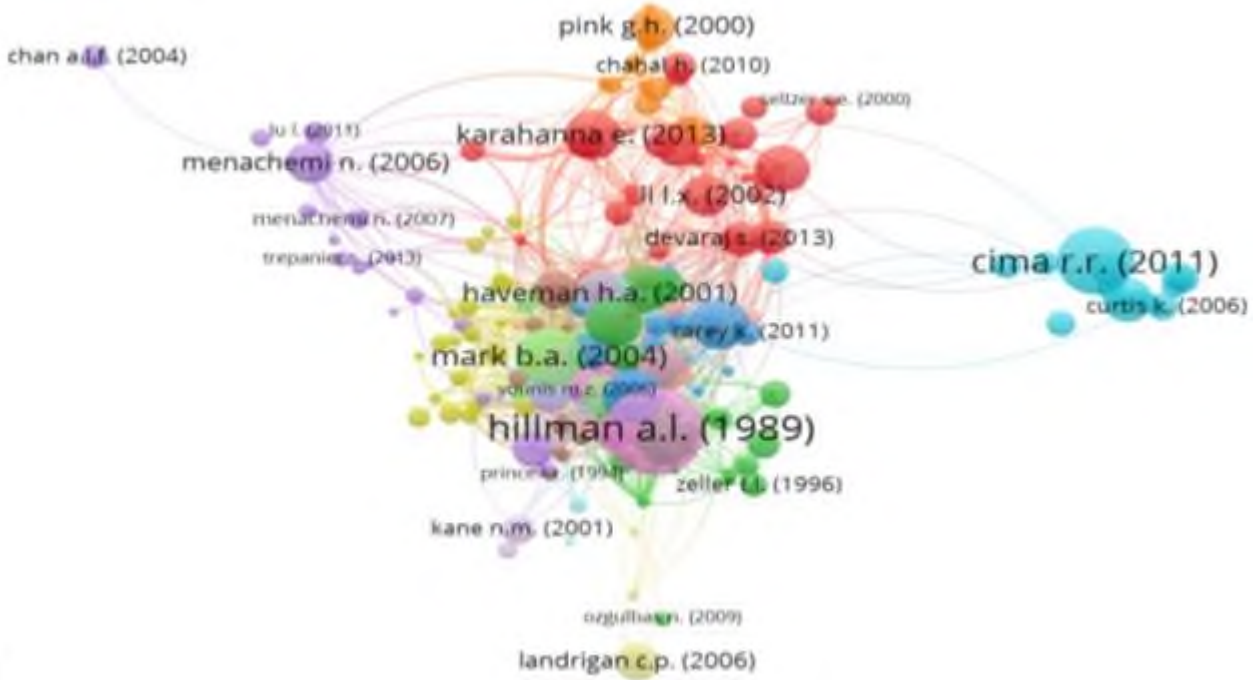
Şekil 11'de finansal performans alanında en çok ortak atıf yapılan dergiler incelenmiştir. 319 kaynaktan, 91'i eşiği geçmektedir. Buna göre ortak atıfı en fazla olan dergi 684 ile "Health Services Research"dir. Ardından Health Care Management Review (458), Inquiry (269), Journal of American College of Surgeons (260), Journal of Health Care Finance (256) gelmektedir.

İşbirliğine ve Bibliyografik Eşleştirmeye Dayalı Haritalama



Şekil 12: İşbirlikçi Bağlantıları Olan Ülkelerin Görsel Ağı

Şekil 12'de daireler ülkeleri ifade etmektedir. İşbirliği yapan ülkeler birbirine yakın olma eğilimindedir. 83 ülkeden 16'sı eşiği geçmektedir. En fazla işbirliği olan ülke 7079 atıf ile Amerika'dır. Sırasıyla Kanada (319), Tayvan (170), İngiltere (168) ve İtalya (84) gelmektedir. Türkiye ise 9. sırada yer almaktadır.



Şekil 13: Bibliyografik Eşleştirmeye Dayalı Dokümanların Analizi

Şekil 13'te daireler dokümanları temsil etmektedir. Eşleştirme yapılan dokümanlar birbirine yakın olma eğilimindedirler. En fazla eşleştirme yapılan doküman 435 atıf ile Judge jr (1992)'dir. Bunu Hillman, 1989 (327), Breslow, 2004 (250), Cima, 2011 (199) ve Mark, 2004 (155) takip etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu bibliyometrik çalışmada, hastane işletmelerinde finansal performans alanındaki araştırmalar bilim haritalama tekniği ile detaylı olarak incelenmiştir. Önceki çalışmalarından farklı olarak, makalede finansal performans araştırmasının ilerlemesini değerlendirmek için üç farklı yöntem kullanılmıştır.

Literatür incelendiğinde Dalton ve diğerleri (Dalton, Daily, Ellstrand, & Johnson, 1998) tarafından kurul kompozisyonu, yönetim kurulu liderlik yapısı ve firma finansal performansı arasındaki ilişkiyi ele alan mevcut araştırmalarda çok az tutarlılık olduğu için bu alandaki çalışmalar meta-analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Xue ve diğerleri (Xue, Li, Ali, & Ur Rehman, 2020), finansal performans alanındaki yakın tarihli ve gelecekteki araştırma eğilimlerini vurgulayarak ve kurumsal sosyal sorumluluk ile yeşil ve sürdürülebilir bir kurumsal ortam dahil olmak üzere en çok talep edilen bağlantılı noktaları belirlemişlerdir. Post ve Byron (Post & Byron, 2015) tarafından yapılan çalışmada, yönetim kurullarındaki kadınlar ile finansal performans arasındaki çelişkili sonuçları uzlaştırmak için 140 çalışmanın sonuçları incelenmiştir.

Bartolacci ve diğerleri (Bartolacci, Caputo, & Soverchia, 2020) tarafından yapılan çalışmada Web of Science veri tabanından toplanan 20 yıllık veri setine dayanarak, küçük ve orta ölçekli işletmelerde sürdürülebilirlik ve finansal performans çalışmalarının entelektüel yapısının kapsamlı bir bilgi haritası sunulmuştur. Ayrıca Bozdemir ve Çilhoroz Arslan (Bozdemir & Arslan Çilhoroz, 2019) tarafından yapılan çalışmada görsel haritalama tekniği kullanılarak hastanelerde maliyet analizinde en çok atıf alan yazarın ReynoldsDrew, en çok atıf yapılan kuruluş Univ Groningen ve en çok atıf yapılan ülkenin ABD olduğu tespit edilmiştir. Yine bu çalışmaya benzer teknikler kullanılarak yapılan Öztürk ve Çilhoroz Arslan (Öztürk & Arslan Çilhoroz, 2021) tarafından sağlık kurumlarında dengeli puan cetveli konulu çalışmalarda en fazla atıf yapılan ülkenin ABD olduğu ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada 1383 yayın incelenmiştir. Bu yayınlar arasında literatüre en fazla katkıyı ABD'nin yaptığı görülmüştür. Bunu İngiltere, Almanya, Kanada ve Türkiye izlemektedir. Türkiye, uluslararası literatür açısından oldukça iyi bir konumda sayılan ilk 5 ülke arasında yer almaktadır.

Bu alandaki çalışmalar 1993 yılında yayınlanmaya başlamış ve 1997 yılından sonra istikrarlı bir artış görülmüştür. En fazla atıfın 2018 yılında 638 atıf ile yapıldığı görülmektedir. Bundan sonrası için de hem yayınlarda hem de atıf sayılarında artış eğiliminin yakın zamanda daha da artacağı düşünülmektedir. Makalelerin anahtar kelimeleri, çalışmaların odak noktasını vurgulamaktadır. Kelime ağı, en yakından ilişkili anahtar kelimelerin yapısını homojene yakın bir noktada göstermektedir. Bu alanda en çok tercih edilen kelimeler “finansal performans, yönetilen bakım, kâr amacı gütmeyen, hastane ve rekabet”, “hastane, hastane performansı ve sağlık hizmetleri ve performansı”, “iyileştirme, etki, sağlık hizmetleri, maliyet ve çıktılar”dır. Tüm analizlerde farklı anahtar kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

Hastaneler diğer organizasyonlardan farklı olarak birçok işlevi aynı anda yerine getirmek zorunda olan kuruluşlardır. Bu nedenle hastanelerin ayakta kalabilmeleri için finansal performans büyük önem taşımaktadır. Bu tür sorunları çözmek için sorunu ve çözümlerini tam olarak anlamak gerekir. Bu nedenle bilimsel çalışmaların rolü çok önemlidir. Bu sayede finansal performansın tüm boyutlarıyla ilgili

çalışmalarla doğru bilgiler elde edilmiş olacaktır. Bu çalışma, devam eden ve gelecekteki araştırmaları kolaylaştırabilecek finansal performans üzerine yapılan çalışmaların küresel bir bibliyometrik değerlendirmesini sunmaktadır. Bu çalışmadaki verilerin görselleştirilmesi okuyucular için önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma diğer araştırmacılara ileride yapılacak araştırmalar için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Finansal performansı anlamaya ve ele almaya yönelik akademik ve profesyonel çabalar, günümüzde mevcut olan, zaman içinde gelişmeye devam edecek ve bilimi ve toplumları küresel olarak zenginleştiren bilgilerle artarak devam edecektir. Sonuç olarak "hastane işletmelerinde finansal performans" konulu çalışmalara bir yol haritası sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada SCIE ve SSCI kapsamındaki makaleler analize tabi tutulmuştur. Bundan sonraki yapılacak olan çalışmalarda diğer indeksler de dâhil edilebilir. Ayrıca çalışmada kullanılan yöntemlerin haricinde mevcut olan farklı bilim haritalama yöntemleri de (Scimat, Bibliometrix, Bibexcel, Histcite, Sci² vb.) kullanılarak çalışmanın görselleri çeşitlendirebilir.

Etik Kurul İzni

Araştırma etik kurulu izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.



Kaynakça

- Avcı, K., & Çınaroğlu, S. (2015). Sağlık bakanlığı hastanelerinin örgütsel ve finansal performans göstergeleri bakımından kümeleneşmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2). <https://doi.org/10.17065/huiibf.75442>
- Bartolacci, F., Caputo, A., & Soverchia, M. (2020). Sustainability and financial performance of small and medium sized enterprises: A bibliometric and systematic literature review. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1297–1309. <https://doi.org/10.1002/BSE.2434>
- Bozdemir, E., & Arslan Çilhoroz, İ. (2019). Bibliometric analysis of the cost analysis studies in hospital operations according to visual mapping technique. *3. Uluslararası ve 13. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi*, 64-75.
- Chen, C. (2014). The citespace manual. *College of Computing and Informatics Drexel University*, 3, 1–84. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1576-8>
- Çil Koçyiğit, S. (2011). Hastane işletmelerinde finansal performans ölçümü ve Türkiye özel hastaneler uygulaması. Gazi Kitabevi.
- Dalton, D. R., Daily, C. M., Ellstrand, A. E., & Johnson, J. L. (1998). Meta-analytic reviews of board composition, leadership structure, and financial performance. *Strategic Management Journal*, 19, 269–290. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199803\)19:3](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199803)19:3)
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/S11192-015-1645-Z/TABLES/9>
- Fellnhöfer, K. (2018). Visualised bibliometric mapping on smart specialisation: A co-citation analysis. *International Journal of Knowledge-Based Development*, 9(1), 76–99. <https://doi.org/10.1504/IJKBD.2018.090502>
- Griffith, J. R., & White, K. R. (2016). The well-managed healthcare organization. Health Administration Press.
- Hastings, A. (1987). Can competition be detected using species co-occurrence data?. *Ecology*, 68(1), 117–123. <https://doi.org/10.2307/1938811>
- Iswati, S., & Anshori, M. (2007). The influence of intellectual capital to financial performance at insurance companies in jakarta stock exchange (JSE). *Proceedings of the 13th Asia Pacific Management Conference*, 1393–1399.
- Jackson, D. A., Somers, K. M., & Harvey, H. H. (1989). Similarity coefficients: Measures of co-occurrence and association or simply measures of occurrence?. *The American Naturalist*, 133(3), 436–453. <https://about.jstor.org/terms>
- Kayahan, C. (2016). Hastanelerde finansal performans analizi ve sürdürülebilirliği. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kurutkan, M. N., & Orhan, F. (2018). Sağlık politikası konusunun bilim haritalama teknikleri ile analizi. İKSAD Yayınevi.

- Özgülbaş, N., & Koyuncugil, A. S. (2007). Sağlık kurumlarında finansal performans ölçümü: Kamu hastanelerinin veri madenciliği ile sınıflandırılması. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(253), 18–30. <https://doi.org/10.3848/iif.2007.253.7160>
- Öztürk, Z., & Arslan Çilhoroz, İ. (2021). Sağlık kurumlarında dengeli puan cetveli konulu çalışmaların bilim haritalama tekniğine göre analizi. *Verimlilik Dergisi*, 3(3), 55–74. <https://doi.org/10.51551/VERIMLILIK.696797>
- Post, C., & Byron, K. (2015). Women on boards and firm financial performance: A meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 58(5), 1546–1571. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2013.0319>
- Shen, Y. C., Eggleston, K., Lau, J., & Schmid, C. H. (2007). Hospital ownership and financial performance: what explains the different findings in the empirical literature?. *The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 44(1), 41–68.
- Stefanowski, J., & Weiss, D. (2003). Carrot 2 and language properties in web search. *Atlantic Web Intelligence Conference, AWIC*, 1, 240–249. <http://www.searchenginewatch.com/reports/netratings.html>
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2014). Sağlık işletmeleri yönetimi. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. *Measuring Scholarly Impact*, 285–320. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10377-8_13
- Wooding, S., Kate, W.J., Lewison, G., & Grant, J. (2006). Co-author inclusion: A novel recursive algorithmic method for dealing with homonyms in bibliometric analysis. *Scientometrics*, 66(1), 11–21. <https://doi.org/10.1007/s11192-006-0002-7>
- Xue, W., Li, H., Ali, R., & Ur Rehman, R. (2020). Knowledge mapping of corporate financial performance research: A visual analysis using cite space and ucinet. *Sustainability*, 12(9), 3554. <https://doi.org/10.3390/SU12093554>



THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PREVALENCE OF DEPRESSIVE DISORDERS AND STOCK PRICE VOLATILITY AND RETURN

 Çağrı HAMURCU^a

 H. Dilek YALVAÇ HAMURCU^b

Abstract

The purpose of this research is to find out if there is a relationship between the prevalence of depressive disorders and stock price volatility and return. For this purpose, the relationships between the variables are analyzed using the panel data method. The first of the results is that there is a negative bidirectional relationship structure between stock price volatility and the prevalence of depressive disorders. Another result is that stock market returns affect the prevalence of depressive disorders and this interaction has a negative sign. This result can be interpreted as the increase in the stock market return will decrease the prevalence of depressive disorders or the decrease in the stock market return will increase the prevalence of depressive disorders. On the other hand, no causal relationship can be obtained that the prevalence of depressive disorders affects the stock market return. It is thought that the findings obtained are important in terms of revealing the interrelationships of the movements in the returns and volatility of stock markets with the prevalence of depression and their potential to affect each other.

Keywords: behavioral finance, Volatility, Return, Depression, Stock exchange



DEPRESİF BOZUKLUKLARIN YAYGINLIĞI İLE HİSSE SENEDİ FİYAT OYNAKLIĞI VE GETİRİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Özet

Bu araştırmanın amacı, depresif bozuklukların yaygınlığı ile borsa oynaklığı ve getirisi arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişkiler panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlardan ilki, hisse senedi fiyat oynaklığı ile depresif bozuklukların yaygınlığı arasında çift yönlü negatif bir ilişki yapısının olduğudur. Diğer bir sonuç ise borsa getirilerinin depresif bozuklukların yaygınlığını etkilediği ve bu etkileşimin negatif işaretli olmasıdır. Bu sonuç, borsa getirisindeki artışın depresif bozuklukların yaygınlığını azaltacağı veya borsa getirisindeki azalmanın depresif bozuklukların yaygınlığını artıracacağı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, depresif bozuklukların yaygınlığının borsa getirisini etkilediğine dair herhangi bir nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Elde edilen

^a Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık, cagri.hamurcu@gmail.com

^b Doç. Dr., Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, hdyalvac@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 27.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.03.2022

bulguların, hisse senedi piyasalarının getiri ve oynaklığındaki hareketlerin depresyonun yaygınlığı ile ilişkisini ve bu değişkenlerin birbirini etkileme potansiyelini ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal finans, Oynaklık, Getiri, Depresyon, Borsa



Introduction

Investor behavior is affected by many factors and the results of these behaviors inevitably affect the financial markets. At the same time, investor behavior is also affected by financial markets. The issues related to this dynamic and its components, which mutually affect each other, continue to be a matter of curiosity and are discussed in various scientific studies. Some of the variables that distract the investor from rationality while making a decision include the investor's mood and possible mental disorders. The extent to which the elements that detract from rational decision-making impact the investor's decision-making process leads the investor closer to irrationality. In this sense, it is also important how social mental disorders affect investment behaviors, how investment behaviors and financial markets move, whether the rises and decreases in the returns of financial markets and whether some volatilities in the markets affect the psychological state of investors, and whether they prepare the ground for mental disorders. One of the most frequent mental disorders is depression. From the perspective of all the above-stated reasons, it is interesting to see whether the prevalence of depressive disorders affects the changes in the stock markets and how it does and whether the prevalence of depressive disorders is affected by the changes in the stock markets and its possible consequences. The objective of this study is to understand the relationship between the prevalence of depressive disorders, which are among the mental disorders, and the volatility and return changes of the country's stock markets. The study's findings are likely to add to existing knowledge in the field of behavioral finance.

In order to achieve the aims of the study, 4 null hypotheses are established. These null hypotheses are stated as follows:

H₁₀: The prevalence of depressive disorders does not Granger cause Stock market volatility

H₂₀: Stock market volatility does not Granger cause the prevalence of depressive disorders

H₃₀: The prevalence of depressive disorders does not Granger cause the Stock market return

H₄₀: Stock market return does not Granger cause the prevalence of depressive disorders

The validity of the hypotheses is examined within the framework of Granger causality analysis. In addition, the relations between the variables are tried to be analyzed by creating separate models. In the first model, the prevalence of depressive disorders and stock market volatility are determined as an independent variable and a dependent variable respectively. The stock price volatility is the independent variable in the second model, whereas the prevalence of depressive disorders is the dependent variable. In the third model, the stock market return is defined as an independent variable, while the prevalence of depressive disorders is defined as a dependent variable.

A. DEPRESSION

In this section, mental disorders, especially depression, are discussed with their basic features within the framework of basic studies in the literature.

Depression is a major mental disorder that is chronic, recurrent, cause severe job losses, creates an economic or social burden on human health. It is the primary cause of disability globally and adds to the global illness burden. It also severely affects daily functions, education, and social relationships. In addition to genetic transmission, demographic factors such as economic situation, unemployment, age, gender, marital status and education, and environmental events such as war, mental traumas, migration can cause depression (Kılıç & Uluğ, 2021; WHO, 2021).

The typical age of beginning of depression is in one's mid-twenties. Women are nearly twice as likely as males to suffer from depression at some point in their life (Malhi & Mann, 2018).

People who suffer from depression are more likely to be female, younger, have a lower education level, have a lower household income, and are less likely to be married than people who do not suffer from depression, according to a recent study. People who are depressed are more likely to have comorbid diseases and have a higher risk of cardiovascular disease. In males, depression has been linked to an increased risk of death from any cause as well as cardiovascular disease, regardless of socio-demographic characteristics, lifestyle factors, or health status (Meng et al., 2020).

According to the Health Metrics and Evaluation Institute data, depression affects roughly 280 million individuals worldwide (WHO, 2021). The twelve - month prevalence of major depressive disorders varies widely by country, although it is typically approximately 6%. Depression affects 15-18% of people at some point in their lives (Malhi & Mann, 2018). A chronic course of depression affects about 30% of depressed patients (Murphy & Byrne, 2012), with a 12-month prevalence of 1.5 percent for chronic depression (Blanco et al., 2010). The following bout of recurrent depression tends to be more severe, with more intense pessimistic and suicidal thoughts with each new episode (Ivanets et al., 2020). When compared to non-chronic depression, patients with chronic depression have earlier depressed symptoms, greater rates of psychiatric comorbidity, and a more complicated treatment path (e.g., higher suicide rates) (Köhler et al., 2019). Considering the worst scenario that may occur as a result of depression, suicide is the fourth leading cause of death among those aged 15 to 29. It is well known that depression can lead to suicide; roughly 700,000 people die by suicide each year (WHO, 2021).

Depression is a significant medical condition that affects your feelings, thoughts, and behaviors. People who suffer from depression are perpetually downcast and depressed, and they lose interest in previously cherished activities. However, sadness is not the same as depression (Torres, 2020). Normal mood changes and short-term emotional reactions to everyday hardships are not the same as depression (WHO, 2021). The DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-5th Edition) gives the following criteria for determining a diagnosis of depression. The person must experience five or more symptoms during a two-week period, with at least one of them being sad mood or lack of interest or

pleasure. Other symptoms of depression include changes in appetite, difficulties sleeping or sleeping too much, increased weariness or lack of energy, psychomotor slowness or agitation, feelings of worthlessness or guilt, difficulty thinking, focusing, or making decisions, and thoughts of suicide or death. These symptoms must produce clinically substantial discomfort or impairment in social-occupational or other crucial areas of functioning in order to be diagnosed as depression (American Psychiatric Association, 2013).

In the cognitive schema of depression, the individual has negative cognitive patterns about himself, his life, and the future. The depressed individual sees himself as worthless, inadequate, or undesirable. Secondly, the person perceives the relationships and experiences with the environment negatively and thinks that the world is an unsafe place. Third, the individual has negative views about the future. The person thinks that the troubles or difficulties experienced at that moment will last forever (Batur & Demir, 2009).

All of a depressed person's negative experiences are often attributed to a psychological, moral, or physical flaw. Because of these shortcomings, he feels he is an undesired and useless person. That's why he constantly criticizes himself. He feels he lacks the characteristics necessary for happiness and personal value. In reality, sad people have a poor perception of their relationship with their surroundings. He sees the world as a barrier between him and his life ambitions. If the depressed person can be convinced to propose less negative alternatives, he or she may come to recognize that his or her prior negative interpretations were incorrect. In this approach, he will be able to see how he has manipulated the facts to create unfavorable outcomes (Arkar, 1992).

The reflections of this cognitive schema of depression in the field of finance suggest the following. The depressed individual's mental distress, deterioration in attention and performance, and difficulties in making decisions may adversely affect his choices in the financial field. Losses on his investments can both trigger him to criticize himself more and increase his negative interpretation of his experiences. An irrationally negative view of life and relationships with the environment can lead to irrational financial investments by depressed people, similar to a self-fulfilling prophecy. When financial loss is experienced, the depressed individual may think that the environment represents a defeat for him.

B. LITERATURE REVIEW

Some significant studies in the literature on the association between mental disorders, particularly depression, and economic variables and financial behaviors are presented in this section.

Kramer and Weber (2012) found that people with seasonal affective disorder (SAD) in the United States exhibit seasonally varying financial risk aversion tendencies. While those with the seasonal affective disorder (SAD) do not show any difference in summer when compared to those who do not, it is shared in this study that they show stronger tendencies to avoid risk and make safe choices in winter. In addition, another important finding in this study is that the behavioral tendency of the determined winter months was revealed to be caused by depression.

The relationship between investors' mental health characteristics (depression, paranoia, schizophrenia, etc.) and investment performance has been studied by Patterson and Daigler (2014), and the importance of studying the relationship between mental disorders and financial outcomes for later researchers has been emphasized in this study. The results of the study reveal that people seeking careers in financial investment exhibit significantly higher levels of paranoia (paranoia) and psychopathic deviance (psychopathic deviance) than the average person. In addition, it is stated in this study that such abnormal personality traits are higher in finance employees than the general population, and that there are links between personality traits and some financial success indicators such as portfolio diversification, realized risk, return and risk-adjusted return.

While economic crises affect mental health, the reflection of the thinking errors of the depressed individual on financial preference and the depression itself may have economic reflections. Treatment costs, suicide-related death costs, and workplace costs due to low functionality have all been studied in the literature as part of the economic reflections of depression (Greenberg et al., 2015). However, limited research has been found on the financial behaviors of depressed people and the financial consequences of these behaviors.

Chang et al. (2016) examined the connection between economic situations and postpartum depression (PPD-postpartum depression). It is stated as the results of this study that postpartum depression is associated with the unemployment rate, consumer price index, and gross domestic product, which are economic indicators.

Senarathne and Perera (2021) looked into whether depression and anxiety affect stock market investing in the United States. The results of this study, in which depression and anxiety were measured by the number of searches for terms related to these concepts on Google, show that stock market gains are positively and strongly connected to depression and anxiety when the stock market is rising in value. Furthermore, it was discovered in this study that depression and anxiety reduce as investors' returns increase in a balanced market, whereas depression and anxiety increase when investors' returns are less than or equal to the risk-free rate.

Economic considerations are said to have an impact on mental health. Economic crisis effects such as unemployment, greater workload or job reorganization, and reduced staff and compensation, according to existing research, may be substantial stresses that significantly influence mental health. Depression appears to be the most frequent mental condition, particularly among men in their forties and fifties. Suicide rates among men appear to be on the rise, especially in countries with no public welfare or troubled family connections. All of these findings must be carefully considered by both governments, which are cutting resources for public health rather than investing in it, and psychiatric associations, which must develop and implement appropriate strategies to address and manage this type of depression epidemic brought on by the economic downturn. They strongly advise policymakers to address potential health externalities associated with inadequate social protection systems, given that existing data suggest that the crisis' impact may have been minimized in countries with higher social protection expenditure (Marazziti et al., 2021).

C. MATERIALS AND METHODS

In accordance with the purpose of the study, stock market volatility and return and the prevalence of depressive disorders are determined as the variables of this study.

The values of the stock market volatility and return variables are obtained from the Data Bank Global Financial Development page of the World Bank web portal (Worldbank, 2022). These values are in the form of the annual average volatility and return rate of the national stock market index of the country respectively.

Data on the prevalence of depressive disorders are from a meta-analysis study conducted by Dattani, Ritchie and Roser (2021). The variable of the prevalence of depressive disorders expresses the percentage of this mental disorder seen in society.

Argentina, Australia, Austria, Brazil, Canada, Chile, Finland, France, Germany, Greece, Indonesia, Ireland, Japan, Malaysia, Netherlands, Philippines, Portugal, Spain, Sri Lanka, Sweden, Switzerland, Thailand, Turkey, United Kingdom, and Data for United States countries between 1991 and 2019 are included in the analysis. First of all, unit root and causality tests are performed. The panel data method is then used to conduct regression analyses of the variables. Based on the causality analysis, regression models are created by determining the dependent and independent variables, and the results are obtained by analyzing these models.

D. RESULTS

The variables are subjected to unit root tests in the first stage, causality tests in the second stage, and regression analyses in the third stage.

The descriptive statistics of the variables are given in Table 1.

Table 1. Descriptive statistics

	Prevalence of Depressive Disorders	Stock Market Return	Stock Price Volatility
Mean	3.980949	22.07971	22.25883
Median	4.101146	7.818262	19.50460
Maximum	6.444801	4012.566	135.9037
Minimum	2.103356	-51.27143	5.768735
Std. Dev.	0.911355	190.6840	12.93018
Skewness	-0.038939	17.73947	3.289956
Kurtosis	2.343224	338.7282	22.33358
Jarque-Bera	13.74229	3575877.	13103.35
Probability	0.001037	0.000000	0.000000
Sum	3001.636	16626.02	16783.16
Sum Sq. Dev.	625.4172	27343002	125893.7

Unit root tests are conducted to each variable to determine if it is stationary or not. According to the results given in Table 2, since the majority of the p values are found to be significant at this level, it is

understood that all the variables do not contain a unit root without any difference at the fundamental level and show a stationary feature.

Table 2. Unit Root Test Results

	none exogenous variables				constant exogenous variables				constant&linear trend exogenous variables			
	Statistic	p	C-sec.	Obs	Statistic	p	C-sec.	Obs	Statistic	p	C-sec.	Obs
Variable: Stock Price Volatility												
Method												
Null: Unit root (assumes common unit root process)												
Levin, Lin & Chu t*	-5.41540	0.0000*	26	709	-9.08195	0.0000*	26	708	-7.84661	0.0000*	26	707
Breitung t-stat									-7.51190	0.0000*	26	681
Null: Unit root (assumes individual unit root process)												
Im, Pesaran and Shin W-stat					-8.95733	0.0000*	26	708	-7.21893	0.0000*	26	707
ADF - Fisher Chi-	79.3058	0.0087**	26	709	180.668	0.0000*	26	708	140.432	0.0000*	26	707
PP - Fisher Chi-square	87.2156	0.0016*	26	728	146.236	0.0000*	26	728	86.1402	0.0020*	26	728
Variable: Stock Market Return												
Method												
Null: Unit root (assumes common unit root process)												
Levin, Lin & Chu t*	-17.9618	0.0000*	26	720	-17.1291	0.0000*	26	725	-10.6021	0.0000*	26	703
Breitung t-stat									-10.8462	0.0000*	26	677
Null: Unit root (assumes individual unit root process)												
Im, Pesaran and Shin W-stat					-16.2464	0.0000*	26	725	-13.6286	0.0000*	26	703
ADF - Fisher Chi-	382.861	0.0000*	26	720	327.236	0.0000*	26	725	256.981	0.0000*	26	703
PP - Fisher Chi-square	428.684	0.0000*	26	727	326.455	0.0000*	26	727	521.383	0.0000*	26	727
Variable: Prevalence of Depressive Disorders												
Method												
Null: Unit root (assumes common unit root process)												
Levin, Lin & Chu t*	-3.45151	0.0003*	26	646	-3.31192	0.0005	26	646	0.70613	0.7599	26	648
Breitung t-stat									4.13692	1.0000	26	622
Null: Unit root (assumes individual unit root process)												
Im, Pesaran and Shin W-stat									-1.72701	0.0421**	26	648
ADF - Fisher Chi-	83.8134	0.0034*	26	646	-2.08418	0.0186**	26	646	78.3811	0.0105**	26	648
PP - Fisher Chi-square	64.5344	0.1138	26	728	96.1655	0.0002*	26	646	31.4769	0.9891	26	728

note: p: probability. *: significant at 0.01 level. **: significant at 0.05 level. ***: significant at 0.1 level.

The results of Dumitrescu & Hurlin (2012) panel causality analysis tests, which allow causality analysis on heterogeneous panel data models, are given in Table 3 and 4. When Table 3 is examined, two-way causality relationships between Stock market volatility and the prevalence of depressive disorders

($p=0.0007$ and $p=0.0000$). On the other hand, according to Table 4, it is determined that there is one-way causality relationships from the stock market return to the prevalence of depressive disorders ($p=0.0117$).

Table 3. The Prevalence Of Depressive Disorders - Stock Price Volatility Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test Results

Independent Variable	Dependent Variable	Hypothesis	W-Stat.	Zbar-Stat.	p
The prevalence of depressive disorders	Stock price volatility	The prevalence of depressive disorders does not homogeneously cause Stock price volatility (H_{i0})	3.81011	3.37555	0.0007*
Stock price volatility	The prevalence of depressive disorders	Stock price volatility does not homogeneously cause the prevalence of depressive disorders (H_{i0})	8.25690	12.6981	0.0000*

note: p: probability. *: significant at 0.01 level. (lag=2)

Table 4. The Prevalence Of Depressive Disorders - Stock Market Return Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test Results

Independent Variable	Dependent Variable	Hypothesis	W-Stat.	Zbar-Stat.	p
The prevalence of depressive disorders	Stock market return	The prevalence of depressive disorders does not homogeneously cause the Stock market return (H_{i0})	0.57734	-1.58133	0.1138
Stock market return	The prevalence of depressive disorders	Stock market return does not homogeneously cause the prevalence of depressive disorders (H_{i0})	1.89972	2.52076	0.0117**

note: p: probability. **: significant at 0.05 level. (lag=1)

Before making a decision for the regression models to be established in panel regression analysis, it is important to understand whether the error terms are random. For this purpose, Hausman (1978) test was conducted for all three models. Analysis results are given in the Table 5. The results of the analysis show that there is no relationship between the independent variables and the error terms for all three models.

Table 5. Hausman Test Analysis Results

Independent Variable	Chi-Sq. Statistic	p
Model 1 (Dependent: Stock Price Volatility – Independent: The Prevalence Of Depressive Disorders)	1.267575	0.2602
Model 2 (Dependent = The Prevalence of Depressive Disorders - Independent Stock Price Volatility)	0.481002	0.4880
Model 3 (Dependent = The Prevalence of Depressive Disorders - Independent = Stock Market Return)	0.051067	0.8212

note: p: probability.

Tablo 6. Model 1 (Dependent: Stock Price Volatility – Independent: The Prevalence Of Depressive Disorders) Panel Regression Analysis Results

Dependent Variable	Method	Independent Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	p
Stock Market Volatility (Model 1)	LS	c	27.15646*	1.953521	13.90128	0.0000
		The prevalence of depressive disorders	-1.230266**	0.478406	-2.571595	0.0103
		Root MSE	11.70039	R-squared	0.180087	
		Mean dependent var	22.25883	Adjusted R-squared	0.147245	
		S.D. dependent var	12.93018	S.E. of regression	11.94034	
		Akaike info criterion	7.836696	Sum squared resid	103221.9	
		Schwarz criterion	8.020731	Log likelihood	-2924.435	
		Hannan-Quinn criter.	7.907591	F-statistic	5.483456	
		Durbin-Watson stat	0.220280	Prob(F-statistic)	0.000000	
	FMOLS	The prevalence of depressive disorders	-5.339178***	3.061034	-1.744240	0.0816
		R-squared	0.566741	Mean dependent var	21.95971	
		Adjusted R-squared	0.533364	S.D. dependent var	12.02448	
		S.E. of regression	8.214011	Sum squared resid	45542.23	
		Long-run variance	129.5761			
	DOLS	The prevalence of depressive disorders	-10.67944*	3.357660	-3.180620	0.0016
R-squared		0.676950	Mean dependent var	22.03028		
Adjusted R-squared		0.599892	S.D. dependent var	11.25119		
S.E. of regression		7.116835	Sum squared resid	27603.89		
Long-run variance		60.89509				

note: c: constant. p: probability. *: significant at 0.01 level. **: significant at 0.05 level.*** : significant at 0.1 level.

LS: Panel Effects Specification: Cross-section = none, Period = fixed.

FMOLS: trend specification: linear, cointegrating regressor specification-additional trends: none

DOLS: trend specification: linear, fixed leads and lags specification (lead=1, lag=1)

Tablo 7. Model 2 (Dependent = The Prevalence of Depressive Disorders - Independent Stock Price Volatility)
Panel Regression Analysis Results

Dependent Variable	Method	Independent Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	p
The Prevalence of Depressive Disorders (Model 2)	LS	c	4.093429*	0.065982	62.03896	0.0000
		Stock Price Volatility	-0.005053**	0.002564	-1.971141	0.0491
		Root MSE	0.908406	R-squared	0.005140	
		Mean dependent var	3.980949	Adjusted R-squared	0.003817	
		S.D. dependent var	0.911355	S.E. of regression	0.909614	
		Akaike info criterion	2.651055	Sum squared resid	622.2024	
		Schwarz criterion	2.663324	Log likelihood	-997.4478	
		Hannan-Quinn criter.	2.655781	F-statistic	3.885398	
		Durbin-Watson stat	0.005226	Prob(F-statistic)	0.049074	
	FMOLS	Stock Price Volatility	-0.002378***	0.001249	-1.903507	0.0574
		R-squared	0.975183	Mean dependent var	3.979872	
		Adjusted R-squared	0.973271	S.D. dependent var	0.912542	
		S.E. of regression	0.149192	Sum squared resid	15.02423	
		Long-run variance	0.065868			
	DOLS	Stock Price Volatility	-0.001072	0.001803	-0.594849	0.5522
		R-squared	0.979450	Mean dependent var	3.982001	
		Adjusted R-squared	0.974548	S.D. dependent var	0.916428	
		S.E. of regression	0.146203	Sum squared resid	11.64953	
		Long-run	0.043705			

note: c: constant. p: probability. *: significant at 0.01 level. **: significant at 0.05 level. ***: significant at 0.1 level.

LS: Panel Effects Specification: Cross-section = none, Period = none.

FMOLS: trend specification: linear, cointegrating regressor specification-additional trends: none

DOLS: trend specification: linear, fixed leads and lags specification (lead=1, lag=1)

Table 8. Model 3 (Dependent = The Prevalence of Depressive Disorders - Independent = Stock Market Return) Panel Regression Analysis Results

Dependent Variable	Method	Independent Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	p
The Prevalence of Depressive Disorders (Model 3)	LS	c	3.981741*	0.007751	513.7161	0.0000
		Stock Market Return	-4.55E-05	4.24E-05	-1.073858	0.2832
		Root MSE	0.207314	R-squared	0.948251	
		Mean dependent var	3.980736	Adjusted R-squared	0.946398	
		S.D. dependent var	0.911942	S.E. of regression	0.211134	
		Akaike info criterion	-0.237448	Sum squared resid	32.36337	
		Schwarz criterion	-0.071645	Log likelihood	116.3991	
		Hannan-Quinn criter.	-0.173572	F-statistic	511.6640	
		Durbin-Watson stat	0.066382	Prob(F-statistic)	0.000000	
	FMOLS	Stock Market Return	-0.000217*	6.02E-05	-3.602001	0.0003
		R-squared	0.976071	Mean dependent var	3.979658	
		Adjusted R-squared	0.974225	S.D. dependent var	0.913152	
		S.E. of regression	0.146604	Sum squared resid	14.48604	
		Long-run variance	0.063380			
	DOLS	Stock Market Return	-0.000275*	8.18E-05	-3.366751	0.0008
		R-squared	0.978951	Mean dependent var	3.975792	
		Adjusted R-squared	0.975915	S.D. dependent var	0.915175	
		S.E. of regression	0.142030	Sum squared resid	12.58760	
Long-run variance		0.048083				

note: c: constant. p: probability. *: significant at 0.01 level. **: significant at 0.05 level.*** : significant at 0.1 level.

LS: Panel Effects Specification: Cross-section = fixed, Period = none.

FMOLS: trend specification: linear, cointegrating regressor specification-additional trends: none

DOLS: trend specification: linear, lag&lead method=Akaike)

The results of the panel regression analysis for the models established according to the causality relationships that are found to be significant according to the Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Tests are given in Table 6, 7 and 8. In Model 1, stock market volatility is chosen as a dependent and the prevalence of depressive disorders as an independent variable. The prevalence of depressive disorders is determined as a dependent variable both in Model 2 and 3. Independent variables of Model 2 and 3 are defined as stock market volatility and return respectively. First of all, LS (least squares)

method is done. Then, to avoid some deviations in the LS method, to correct internal bias, and to eliminate the correlation between explanatory variables and error terms, FMOLS (fully modified ordinary least squares) (Phillips & Hansen, 1990) and DOLS (dynamic ordinary least squares) (Stock & Watson, 1993) methods are applied on all three models.

When the analysis results of Model 1 in Table 6 are examined, it is understood that the model established for all three methods is significant ($p_{LS} = 0.0103$, $p_{FMOLS} = 0.0816$ and $p_{DOLS} = 0.0016$). In all methods applied for Model 1, it is concluded that stock market volatility is a function of the prevalence of depressive disorders and its coefficient is negative. The coefficients of the prevalence of depressive disorders are -1.230266 for the LS method, -5.339178 for the FMOLS model, and -10.67944 for the DOLS model, respectively.

The results of the analysis of Model 2 are seen in Table 7. While the results of the model number 2 established using the LS ($p_{LS} = 0.0491$) and FMOLS ($p_{FMOLS} = 0.0574$) methods indicate the significance of the model, no significance is determined in the DOLS ($p_{DOLS} = 0.5522$) method. In addition, it is seen that the coefficients of the Stock Price Volatility variable for all methods belonging to Model 2 have negative signs. In this model, according to Table 6, the prevalence of depressive disorders appears to be negatively influenced by stock market. The stock price volatility coefficients for the LS technique, the FMOLS model, and the DOLS model are -0.005053, -0.002378, and -0.001072, respectively.

It is revealed from Table 8 that, while the results of FMOLS ($p_{FMOLS} = 0.0003$) and DOLS ($p_{DOLS} = 0.0008$) methods are found to be significant, the model is not significant according to the LS ($p_{LS} = 0.2832$) method. However, in the analysis results of all methods, it is understood that the coefficients of the stock market return variable have a negative sign. The third model shows that the stock market return has a negative impact on the prevalence of depressive disorders. The coefficients are -4.55E-05 for LS, -0.000217 for FMOLS and -0.000275 for DOLS.

Discussion and Conclusion

The first of the results reached in the study is that there is a negative bidirectional relationship structure between stock price volatility and the prevalence of depressive disorders. In other words, the increase or decrease in stock market volatility manifests itself in the opposite direction in the prevalence of depressive disorders. In addition, the increase or decrease in the prevalence of depressive disorders causes stock price volatility to move in the opposite direction. This result refutes the first and second null hypothesis H_{10} and H_{20} respectively. These results imply that the prevalence of depressive disorders may be the Granger cause of volatility in stock prices, and volatility in stock prices may be the Granger cause of prevalence of depressive disorders. While it is expected that the increase in stock price volatility will have a negative effect on the mental health of the investors, the opposite result of this expectation is reached in our study. In addition, the findings in the study that the increase in the prevalence of depressive disorders may cause a decrease in volatility in stock prices or that there is a link in the opposite direction are considered as expected results.

Another result is that stock market returns affect the prevalence of depressive disorders and this interaction has a negative sign. This result can be interpreted as the increase in the stock market return

will decrease the prevalence of depressive disorders or the decrease in the stock market return will increase the prevalence of depressive disorders. This result refutes the fourth null Hypothesis H_40 . This finding strengthens the thesis that the stock market return may be the Granger cause of the prevalence of depressive disorders. This dynamic obtained seems to be compatible with the statement by Marazziti et al. in their study in 2021 that economic concerns have an impact on mental health. While the increase in market returns can be considered as an indicator of a positive economic situation and may create depressive tendencies, on the contrary, when the returns decrease, depressive effects can be expected to increase. The findings of Senarathne and Perera (2021) in their study, that depression and anxiety decrease as investors' returns increase in a balanced market, and that depression and anxiety increase when investors' returns are equal to or lower than the risk-free rate, support this finding of our study.

On the other hand, no causal relationship can be obtained that the prevalence of depressive disorders affects the stock market return. This finding accepts the third null Hypothesis H_30 . In other words, this finding provides evidence that the prevalence of depressive disorders is not the Granger cause of stock market returns.

The fact that the data set used in the study has a limited time frame is considered among the limitations of the study. In addition, it is another point that should not be overlooked that the findings may vary according to the time intervals and the country sets examined.

It is thought that the findings obtained are important in terms of revealing the interrelationships of the movements in the returns and volatility of stock markets with the prevalence of depression, which is among mental disorders, and their potential to affect each other.

In future studies, it is recommended to investigate the existence and possible effects of connection situations between different mental disorders and financial market dynamics. Thus, the connections between the investigated variables will be revealed and scientifically valid results will be reached as a basis in order to make predictions about the changes that may occur in the future.

Ethics Committee Permission

This article is not part of a working group that requires ethical committee approval.

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.



Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.) (DSM-5), text revision. American Psychiatric Association.
- Arkar, H. (1992). Beck'in depresyon modeli ve bilişsel terapisi. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 5(1-3), 37-40.
- Batur, S., & Demir, K. H. (2009). Depresyonun tedavisi: Bilişsel davranışçı yaklaşım. In I. Savaşır, G. Soygüt, & E. Barışkın (Eds.), *Bilişsel Davranışçı Terapiler* (Vol. 4, pp. 15-56). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Blanco, C., Okuda, M., Markowitz, J. C., Liu, S. M., Grant, B. F., & Hasin, D. S. (2010). The epidemiology of chronic major depressive disorder and dysthymic disorder: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Journal of Clinical Psychiatry*, 71(12), 1645-1656. <https://doi.org/10.4088/JCP.09m05663gry>
- Chang, F. W., Lee, W. Y., Liu, Y. P., Yang, J. J., Chen, S. P., Cheng, K. C., ... & Liu, J. M. (2016). The relationship between economic conditions and postpartum depression in Taiwan: A nationwide population-based study. *Journal of Affective Disorders*, 204, 174-179. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.06.043>
- Dattani, S., Ritchie, H., & Roser, M. (2021, August). Mental Health. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/mental-health>.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Greenberg, P. E., Fournier, A. A., Sisitsky, T., Pike, C. T., & Kessler, R. C. (2015). The economic burden of adults with major depressive disorder in the United States (2005 and 2010). *The Journal of clinical psychiatry*, 76(2), 155-62. <https://doi.org/10.4088/JCP.14m09298>
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 46(6), 1251-1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Ivanets, N. N., Kinkulkina, M. A., Tikhonova, Y. G., Izumina, T. A., & Lazareva, A. V. (2020). Clinical and sociodemographic characteristics of patients with the first depressive episode and recurrent depression. *Zhurnal nevrologii i psikiatrii imeni S.S. Korsakova*, 120(11), 33-39. <https://doi.org/10.17116/jnevro202012011133>
- Kılıç, C., & Uluğ, Ö. Ş. (2021). Türkiye'de depresyon yaygınlığı ve ilişkili faktörler. H. Devrimci Özgüven (Ed.i). *Depresyon* (1. Baskı). Türkiye Klinikleri.
- Köhler, S., Chrysanthou, S., Guhn, A., & Sterzer, P. (2019). Differences between chronic and nonchronic depression: Systematic review and implications for treatment. *Depression and anxiety*, 36(1), 18-30. <https://doi.org/10.1002/da.22835>

- Kramer, L. A., & Weber, J. M. (2012). This is your portfolio on winter: Seasonal affective disorder and risk aversion in financial decision making. *Social Psychological and Personality Science*, 3(2), 193-199. <https://doi.org/10.1177/1948550611415694>
- Malhi, G. S., & Mann, J. J. (2018). Depression. *The Lancet*, 392(10161), 2299-2312. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31948-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31948-2)
- Marazziti, D., Avella, M. T., Mucci, N., Della Vecchia, A., Ivaldi, T., Palermo, S., & Mucci, F. (2021). Impact of economic crisis on mental health: a 10-year challenge. *CNS spectrums*, 26(1), 7-13. <https://doi.org/10.1017/S1092852920000140>
- Meng, R., Yu, C., Liu, N., He, M., Lv, J., Guo, Y., Bian, Z., Yang, L., Chen, Y., Zhang, X., Chen, Z., Wu, T., Pan, A., Li, L., & China Kadoorie Biobank Collaborative Group (2020). Association of Depression With All-Cause and Cardiovascular Disease Mortality Among Adults in China. *JAMA network open*, 3(2), e1921043. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2019.21043>
- Murphy, J. A., & Byrne, G. J. (2012). Prevalence and correlates of the proposed DSM-5 diagnosis of chronic depressive disorder. *Journal of Affective Disorders*, 139(2), 172-180. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.01.033>
- Patterson, F. M., & Daigler, R. T. (2014). The abnormal psychology of investment performance. *Review of financial economics*, 23(2), 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.rfe.2013.08.004>
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57, 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Senarathne, C. W., & Perera, T. R. (2021). The Association between depression and anxiety, and stock market investments in The United States. *Reviews of Management Sciences*, 3(2), 1-13. <http://rmsjournal.com/index.php/admin/article/view/74/52>
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61, 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>
- Torres, F. (2020, October). *What Is Depression?*. <https://www.psychiatry.org/patients-families/depression/what-is-depression>.
- WHO (World Health Organization), (2021, September 13). *Depression*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>.
- Worldbank, (2022, March). *Data bank global financial development*. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=1250&series=GFDD.OM.02#>.



PROFESYONEL ETKİLEŞİM SÜRECİ OLARAK ULUSAL GENÇ SOLİST YARIŞMASI

 Gamze TOPRAK^a

Özet

2018 yılında etnografik yöntemle gerçekleştirilen bu etnomüzikoloji çalışmasıyla Ulusal Genç Solist Yarışması, profesyonel etkileşim ve müziksel benliğin ortaya çıkması bağlamında toplumsal ve kültürel bir kurum olarak incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de düzenlenen bir yarışma olarak, profesyonel etkileşim sürecindeki davranış örüntülerini keşfetmek, anlamlandırmak ve faydalarını anlamaya çalışmaktır. Yarışmaların kısa süreli karşılaşmalar oluşu ve karşılıklı etkileşim özelliklerini barındırması sebebiyle Erving Goffman’ın dramaturjik bakış açısı benimsenmiştir. Yarışmanın jüri üyelerinin görüşlerinin ve yarışma sürecinde bu makale yazarının gözlemlerine dayalı veriler analiz edilerek bulgular elde edilmiştir. Yarışmanın kurumsal yapısı, süreci ve performans süreci hakkındaki bulguların açıklandığı bu çalışmanın sonucunda müzik yarışmalarının, kişilerin müziksel benliklerini ifade etme biçimi olarak bireysel ve kültürel faydaları belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Müzik yarışmaları, Etkileşim, Gönüllülük, Performans, Etnomüzikoloji



THE NATIONAL YOUNG SOLOIST COMPETITION AS A PROFESSIONAL INTERACTION PROCESS

Abstract

In this ethnomusicological study, which was carried out with the ethnographic method in 2018, the Young Soloist Competition was examined as a social and cultural institution in the context of professional interaction and the emergence of the musical self. The aim of this study is to explore the behavioral patterns in the professional interaction process in music competitions, to make sense of them and to try to understand their benefits. Erving Goffman's dramaturgical point of view was adopted because the competitions are short-term encounters and have mutual interaction features. The findings were obtained by analyzing the data based on the opinions of the jury members of the competition and the observations of the author of this article. As a result of this study, in which the findings about the institutional structure, process and performance process of the competition were explained, the individual and cultural benefits of music competitions as a way of expressing their musical selves were determined.

Keywords: Music competitions, Interaction, Volunteering, Performance, Ethnomusicology



^a Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, gamzetoprakk@yahoo.com

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 13.02.2022

Giriş

Müzik pek çok şekilde tanımlanabilir; ancak bütün tanımlamalarda müziğin merkezinde insanın ve insan davranışlarının sonucu olduğu anlaşılır. Müzik, Tilton'un (2009, ss. 5-6) dediği gibi doğal bir kaynak değildir, insan yaratacısıdır ve sosyokültürel süreç içerisinde sistemleşir. Yine insan yaratacısı olan kültürel sistemin parçası haline gelir. Ters açıdan bakıldığında insanlar, yaratıcısı oldukları bu kültürel sistemlerin içine doğarlar. Doğal bir sonuç olarak kültürel sistem içindeki mevcut müzik kültürleri insanların sosyokültürel yaşamlarındaki etkileşim araçlarından biri haline gelir.

Müzikli etkileşimin özünde performans vardır. Performans, davranışsal sunumdur. Goffman'ın (2009, s. 33; 2018b, s. 107) deyişiyle kişilerin hedefleri doğrultusunda karşısındakileri ikna etme eylemi içerisindeki davranışlar bütünüdür. Böyle bir eylem, hazırlığı önceden yapılmış karşılıklı etkileşimi gerektirir. Buna göre de performansı sunan ve performansı seyreden olmak üzere karşılıklı iki grup vardır. Müzik yarışmaları bu tür müzikli etkileşimin başlıca örnekleridirler. Yarışmada performansın ikna ediciliği müziksel davranışla doğru orantılıdır. Bu nedenle yarışmalarda, Rice'in müzik çalışmalarında ön plana çıkardığı insanlar ve davranışları özne durumundadır (Rice, 2017, s. 66).

Müzik yarışmaları, insanların davranışlarıyla anlam kazanan, özünde rekabeti barındıran, işbirliğine dayalı, çok katmanlı ve planlı etkileşim süreçleridir (McCormick, 2009, ss. 7-8; 2020, s. 78; Meyers, 2012, s. 44). Kültürel bir dönüşüm süreci olarak müzik eğitimi açısından bakıldığında müzik yarışmaları, öğrenci, aile, öğretmenler başta olmak üzere pek çok kişinin işbirliğini kapsayan bir motivasyon sürecidir (Wagner, 2015, ss. 3-4). Eğitimin yanı sıra yarışmalar rekabet yoluyla bireylerin keşfedilmesi veya teşvik edilmesi, dikkatli çalışma bilincinin yerleştirilmesi ve performans standartlarının geliştirilmesi gibi farklı amaçlarla gerçekleştirilir (Dykema, 1923, s. 18; Ernst, 1946, s. 26; Kennedy, 1961, s. 62)

Antik çağlardan itibaren özellikle Avrupa geleneklerine dayanan, müzik yarışmaları (Meyers, 2012, s. 44), 19. yüzyıldan beri besteci ve yorumcu olarak iki farklı uzmanlığa duyulan ihtiyacı karşılamak için günümüzdeki biçimiyle düzenlenmektedir (McCormick, 2017, ss. 1-3). Dinleti geleneğine göre gerçekleştirilen, teknik beceriyi ve müziksel kavrayışı birleştiren yorumcuların ustalık becerilerinin sergilendiği müzik yarışmaları, süreç boyunca dayanıklılığın sınındığı ortamlardır (McCormick, 2017, s. 15). Eğitim kurumları tarafından, müzik festivalleri programı kapsamında ya da bağımsız etkinlikler olmak üzere her seviyede düzenlenebilmekle birlikte (McCormick, 2009, ss. 5,6), yarışmanın türü ve hedeflenen kitle göz önünde bulundurulduğunda performans sürecindeki uygulama biçimleriyle yarışmalar birbirlerinden farklılaşabilir.

Teknik beceriyi ve müziksel kavrayışı birleştiren yorumcuların ustalık becerilerinin sergilendiği müzik yarışmaları, ulusal ve uluslararası olmak üzere iki şekilde organize edilir. Uluslararası yarışmalar, yarışma koşullarını sağlayan, dil, din, ırk, fark etmeksizin herkese açık olduğu gibi ulusal yarışmalar da tam tersine sınırlı başvuruya açıktır. Ulusal nitelikli yarışmalar, kültürel geleneğin ve zenginliğin ulusal sınırlar boyutunda tespit edilmesi, korunması ve arttırılması; uluslararası nitelikli yarışmalar ise bu kültürel gelişimi dünya çapında duyurmak, kültürel diplomasi bakımından rekabet etmek ve kültüre

sahip çıkarak küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmak için faydalıdır (Berehova & Volkov, 2019, s. 336, 344; Sky, 1997, s. 15).

Kültürel, diplomatik ya da bireysel rekabet, yarışmaların ana unsurlarındandır. Rekabetin olduğu ortamlarda heyecan, belirsizlik, zorlukla baş etme, başarıya ve kazanma düşüncesi (Huizinga, 2018, ss. 20-21, 66) hâkimdir. Bireysel fayda açısından bakıldığında özellikle uluslararası yarışmaların “öz disiplin, duygu kontrolü (hangi koşullar altında olursa olsun) ve belirsizlikle başa çıkabilmek için psikolojik dayanıklılık” gibi yarışmacılarda gerekli bireysel özelliklerin oluşmasını sağlayıcı (Odoni, 2015, akt. McCormick, 2020, s. 80) ve kariyer gelişimine faydalı olduğu bilinmektedir (Wagner, 2015, s. 4; McCormick, 2017, s. 1). Bu özelliklerin gelişebilmesinde öne çıkan, yarışmaların niteliklerine göre sundukları olanaklardır. Prestijli konser salonlarında orkestra eşliğinde solist olarak performans sergileyebilme, nitelikli ajanslarla bağlantı sağlanması ve basın ile ilişkilerin kurulması (Berehova & Volkov, 2019, s. 344) bu olanaklardan bazılarıdır. Böylece profesyonel etkileşim ile oluşturulan profesyonel ilişkiler ağı, müzik piyasasının devamlılığını sağlayan insan kaynağını sağlar.

Çalgı yorumculuğuna dayanan müzik yarışmaları ya da opera ve bale gibi müzik ve beden birliğinde kullanılan müzikli performans yarışmaları, diğer sanatsal yarışmalardan performans sunumunun biçimi nedeniyle farklılaşır. Başka bir deyişle müziğin somutlaştığı an performans anıdır (McCormick, 2017, s. 5, 10). Örneğin bir resim yarışmasında sanat eseri/eserleri, yarışma öncesi yaratılmıştır ve yarışma anında somut olarak görülebilmektedir. Performans, yarışma öncesi gerçekleşir. Müzik alanındaki yarışmalarda ise değerlendirme performans sunumuna bağlı olarak yapılır. Bu açıdan her ne kadar yarışmalardaki baş aktörler yarışmacılar olarak kabul edilse de (Berehova & Volkov, 2019, s. 342; McCormick, 2017, s. 2), performans değerlendirmesini yapan, yarışmanın niteliğini ve devamlılığını etkileyecek kararı veren kişiler jüri üyeleridir.

Yarışmaların profesyonel etkileşim süreci olarak kabul edildiği bu çalışmada, ulusal nitelikli Genç Solist Yarışması, toplumsal bir kurum ve müzik kültürünün karşılıklı etkileşime dayalı bir parçası olarak kabul edilmiştir. Yarışma, Erving Goffman’ın toplumsal yaşamda bireylerin yaşantılarını inceleyebilmek için kullandığı ve her toplumsal kuruma uyarlanabileceğini belirttiği karşılıklı/yüz yüze etkileşim kuramı (Goffman, 2019, s. 13) çerçevesinde incelenmiştir. Yarışma sürecinde nasıl bir profesyonel ilişkiler ağı oluştuğu, yarışmanın düzenlenme amacı doğrultusunda hangi hedeflerin belirlendiği, nasıl bir performans sürecinin gerçekleştiği soruları araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu kapsamda yarışmanın niteliğinin, kurumsal yapısının ve süreç yönetiminin kültürel alana sağladığı katkılar tartışılmıştır. Jürinin yarışma ve performans sürecindeki etkisi göz önünde bulundurularak yarışma ile ilgili tüm araştırma soruları jüri üyelerine yöneltilmiştir. Performans sürecinin değerlendirilmesinde uzman görüşlerine ihtiyaç olduğundan jüri üyelerinin bu soruları yanıtlamaları önemlidir.

Bu etnografik tekli durum etnomüzikoloji çalışması, 2018 yılında gerçekleştirilen 11. Ulusal Genç Solist Yarışması’nın jüri üyelerinin davranışlarına ve söylemlerine odaklanarak performans sürecini ve değerlendirme biçimini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Gözlem tekniğinin yanı sıra bire bir kişisel görüşme ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak elde edilen veriler, betimsel veri analiziyle çözümlenmiş ve bulgulara ulaşılmıştır. Yedi jüri üyesi de soruları yanıtlamayı kabul etmesine rağmen bir jüri üyesi iş yoğunluğundan dolayı soruları cevaplayamamıştır. Jüri üyelerinin programlarının yoğun

olması nedeniyle sadece bir jüri üyesi bire bir kişisel görüşme yapmayı kabul etmiştir. Diğer jüri üyeleri soruları yazılı olarak cevaplamışlardır. Buna ek olarak yarışmanın kurumsal yapısına dair bilgiler, gözlem tekniğinin yanı sıra jüri üyeleriyle yapılan e-posta yazışmaları, yarışmada gönüllü olan kulüp üyeleriyle ve yarışmacılarla yapılan sohbetler ile edinilmiş olup gözlem notları, yarışma broşürleri, yarışmanın internet sayfasının ve tanıtım filmlerinin incelenmesi bulguların oluşturulmasında yardımcı kaynaklar olarak kullanılmıştır.

A. PROFESYONEL ETKİLEŞİM ve MÜZİKSEL BENLİĞİN SUNUMU

Müzik yarışmaları, kişilerin davranışlarını sınırlandırılmış araçlar kullanarak kontrol etmek zorunda kaldıkları ortamlardır. Amaç seyirciyi ikna ederek başarı derecesi elde etmektir. Goffman'ın (2018a; 2019) insanların birbirlerine karşı tutum ve davranışlarını gözlemlemesi sonucu dramaturji metaforunu kullanarak geliştirdiği karşılıklı/yüz yüze etkileşim kuramına göre bireyler toplumsal yaşantılarında devamlı olarak birbirlerini ikna etme çabası içindedirler. Aslında bu, benliklerini yansıtma anlamına gelir. Bireyin benliğini doğru bir şekilde yansıtması toplum içinde kabul görme ya da ikna olma ile sonuçlanır. Gündelik hayat bir sahnedir ve insanlar bu sahneyi rolleri gereği hazırlanmış oldukları biçimde kullanırlar.

Goffman'ın bireylerin davranışlarını nasıl kontrol ettiklerini ve tecrübe kazandıklarını dramaturji metaforunu kullanarak açıklaması (Nelson, 2009, s. 121) bu çalışmanın çıkış noktalarından biri olmuştur. Goffman (2018b, s. 16, 24), iki taraflı, karşılıklı iletişim gerektiren durumları “yüz yüze” ya da “doğrudan etkileşim” olarak tanımlar. İnsanlar arasındaki etkileşim biçiminin bireylerin karşılıklı iletişim kurma şeklini belirlediğini dolayısıyla yüz yüze etkileşimin bir kural türü olduğunu belirtir (Goffman, 2018a, ss. 20-36). Goffman'a göre, yüz yüze etkileşim sırasında kişiler birbirlerini gerçekçilik izlenimi yaratarak ikna etmeye çalışmak için benimsemiş oldukları roller çerçevesinde davranırlar. Buradaki rol benimseme durumu, kinik davranışın içten davranışa, başka bir deyişle kişinin bilinçli ya da bilinçsiz rolüne inanmamasından, rolüne inanmaya dönüşmesidir (Goffman, 2009, s. 29; 2018a, s. 28). Tıpkı gündelik hayatta olduğu gibi (Goffman, 2009, ss. 40-44) müzik yarışmaları da kişilerin kendilerini ifade etme biçimlerinden biridir.

Kurallarla şekillenen yarışmaların katılımcıları belirli bir kültürel grubun üyeleri gibi davranırlar. Katılımcıların davranışları, benimsenen rollere göre şekillenir. Buna göre, bir kişinin operacı ya da şancı olduğu konusunda karşısındakileri ikna edebilmesi için böyle bir dönüşüm geçirmesi gerekir. Bu dönüşüm sürecinde eğitim ile tecrübe iç içedir ve belirli aşamalar sonunda kişiler oldukları ya da olmak istedikleri kişiye dönüşürler. Genellikle dönüştüklerine ya da dönüşebileceklerine ikna olanlar, profesyonel anlamda başkalarını da ikna etmek için yarışmaları tercih ederler. Yarışmaya katılmak, başlı başına bir profesyonel etkileşimdir. Toplumsal ve kültürel yapı, kişilik ve insan psikolojisi, yarışma ortamlarındaki profesyonel etkileşimle ortaya çıkan unsurlardır. Katılımcılar bu unsurlar çerçevesinde davranışlarını şekillendirerek yarışmadaki rollerine hazırlanırlar; bekleneni, diğer herkesten daha iyi, profesyonelce sunmaya odaklanırlar.

Goffman'a göre benlik bir sosyal süreçten ibarettir ve kişinin seyirciye sunduğu şeydir (Nelson, 2009, s. 124). “Birey öğrenme yeteneğine sahiptir ve bu yeteneği bir role hazırlanmakta kullanır”, diyen

Goffman benliğin mevcut ortamdaki yararlanarak gerçekleştirilen faaliyetlerin seyirciler tarafından yorumlanabilen bir ürün olduğunu belirtir (2009, s. 235). Buna göre, müziksel benliğin oluşumunu sağlayan kültürel dönüşüm sürecinin son basamağındaki yarışmalar, müziksel benliğin sunulduğu rekabet ortamları olarak adlandırılabilir. Müziksel benlik, bireyin performans sırasında yansıttığı müziksel davranışlardır. Çünkü sahneleme, müziksel benliğin ifade edilme biçimidir. Başka bir ifadeyle sahneleme, müziksel benliğin dışavurumudur ve sadece performans anında seyredilebilir.

Ulusal Genç Solist Yarışması özelinde ise bu durum daha kolay anlaşılır hale gelir çünkü yarışmanın yapısı, yarışmacıların hem dönüşebilirliğinin hem de dönüşmüşlüklerinin (jüri tarafından) değerlendirilmesine olanak sağlar. Jüriyi ikna etme kabiliyeti, yarışmacının başarı derecesini belirler. Yarışma bu anlamda ikna etme ve ikna edilme seviyesini sonuna kadar koruma süreci olarak tanımlanabilir. Goffman'ın (2009, s. 26) oluşturulan izlenimin güvence altına alınması için "savunma manevraları" ya da "koruma manevraları" olarak adlandırdığı stratejik davranışlar, yarışma süreci boyunca sergilenmeye devam eder.

Performansın gerçekleşebilmesi için de benimsenen role uygun fiziksel ortamın sağlanması gerekir. Goffman bunları "standart ifade donanımı" olarak tanımlar ve "vitrin" adını verir. Vitrin, performansın fiziksel donanımıdır. Hem seyircinin hem de yarışmacının karşılıklı olarak birbirlerini seyrettiği ve rollerini gerçekleştirdiği mekândır. Buna göre bu araştırmada yarışma mekânı vitrin olarak kabul edilmiştir. Performansın sergilendiği alan "vitrin bölgesi" yani sahnedir. Performans sırasında vitrin bölgesine ait kullanılan her alan "set" olarak tanımlanmıştır ve bu çalışmada sahne üstüdür. Bunlarla birlikte kişinin kendisine özel fiziksel özelliklerini ve davranışlarını "kişisel vitrin" olarak tanımlamıştır. Başka bir anlamda kişisel vitrin, seyircinin gördüğü dış görünüş ve kişinin rolüne ilişkin takındığı tavırlardır (Goffman, 2009, ss. 33-36). İnsanların gündelik yaşamlarını bir tiyatro sahnesinde sunulan önceden hazırlanmış bir performans gibi gözlemleyen Goffman, performans için gerekli donanımların, ikna etme eylemindeki etkisini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla yarışmacıların değerlendirilmesi, bu donanımların kullanılma biçimine göre uzman seyirci tarafından yapılır. Müzik alanındaki profesyonellerden oluşan yarışma jürisi, uzman seyircidir. Her performansı eleştirel olarak seyrederek değerlendirir. Değerlendirmesini o andaki performans üzerinden yapar. Başka bir deyişle jüri, yarışmacının sunduğu rolün, genel beklentiyle uyumluluğunu gözlemler. Buradaki uyumluluğun ölçütü, Goffman'ın (2009, ss. 39-40) işaret araçları olarak tanımladığı set, görünüş ve tutum arasındaki bütünlüktür. Performansın nasıl olacağı yarışmacının, performansın nasıl olması gerektiği de jürinin kontrolündedir.

Goffman (2009, ss. 223-225), kurumlardaki katılımcı kişiler arasındaki etkileşim biçiminin teknik, siyasal, yapısal ve kültürel olmak üzere dört farklı bakış açısıyla incelendiğini, bunları dramaturjik bakış açısıyla birleştirerek yeni bir boyut kazandırdığını belirtmiştir. Buna göre bu çalışmada, kurumların kültürel değerlerini anlamaya çalışan kültürel bakış açısı ile kültürel değerlerin insanlar arasındaki ilişkileri nasıl biçimlendirdiğini anlama amacındaki dramaturjik bakış açısı benimsenmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmada müzik yarışmaları, eğitim süreciyle birlikte geliştirilen müziksel benliğin dışa vurulduğu rekabet ortamları olarak kabul edilmiştir. Goffman'a göre karşılıklı ya

da yüz yüze etkileşimin özellikleri olan dramatik canlandırmanın, işbirliğinin ve ideal olana ulaşma amacının yarışmaların incelenme sürecine uygulanabileceği tespit edilmiştir. Ulusal Genç Solist Yarışması, bu çerçevede anlamlandırılmaya çalışılmış ve betimlenmiştir.

B. ULUSAL GENÇ SOLİST YARIŞMASI

Araştırmanın bulguları, yarışma süresince elde edilen verilerin derlenip yorumlanmasıyla oluşturulmuştur. 9-15 Şubat 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen yarışma süresince gözlemler ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarışmanın halka/seyirciye kapalı ilk iki eleme aşamasında gözlemler ve jüri ile birlikte performans dinleme, alınan izinler doğrultusunda sabah seanslarında gerçekleştirilmiştir. Seyirciye açık olan yarı final ve final aşamalarında ise tüm performanslar seyredilmiştir.

Gençlere fayda sağlama amacıyla düzenlenen Ulusal Genç Solist Yarışması'nın program akışı incelendiğinde provalara önemli bir zaman diliminin ayrıldığı tespit edilmiştir. Yarışma gününden iki gün önce ve ikinci eleme aşaması ile yarı finaller ve finaller arasında olmak üzere, kategori ayrımı olmaksızın, 3-7 saat süreli prova zamanları yarışma programına dâhil edilmiştir. Provalar için Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nın çalışma odaları kullanılmıştır. Konservatuvarın fiziki şartları, yarışmanın ilk beş gününde yarışmaya ve yarışmacılara ev sahipliği yapma imkânı sunmuştur.

1. Kurumsal Yapı

İlk kez 2008 yılında gerçekleştirilen Ulusal Genç Solist Yarışması, İzmir Alsancak Rotary Kulübü üyelerinin, "kendinden önce hizmet" düşüncesi kapsamında hayata geçirilen bir projedir. Yarışma, opera eğitimi alan Türk gençlerinin gelişimine katkı sağlamak amacıyla ulusal kategoride gerçekleştirilmektedir. Yarışma organizasyonlarının stratejik olarak uluslararası olmayı tercih etmelerinin (Moretti & Collodi, 2003, s. 12) aksine yarışmanın ulusal boyutta olmasının nedeni, Türkiye dışındaki genç opera şarkıcılarına göre Türk gençlerinin daha dezavantajlı olduğunun düşünülmesidir (Jüri 5 ve 6). Bunun nedeni operanın Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye'deki kısa geçmişi incelendiğinde sanattan ziyade daha çok politik bir araç olarak kullanılması (Turan & Komsuoğlu, 2007, s. 24) ve değişken politik ve kültürel eğilime bağlı olarak opera alanındaki belirsizliklerdir (Jüri Üyesi 5). Kültür politikalarındaki dalgalanmaların bir sonucu olarak Ulusal Genç Solist Yarışması'nın 2018 yılında Kültür Bakanlığı'nın desteğini alamaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Belirsizliklerin hem eğitim sistemine hem de kurumsal işleyişe yansımalarından kaynaklanan dezavantajı, avantaja çevirmek için yarışma ulusal nitelikte sınırlandırılmıştır. Böylece yarışmacı sayısının kontrol edilebildiği ve yarışmacıların uluslararası nitelikteki jüri ile birebir iletişim kurabileceği bir yarışma ortamı yaratılmıştır. Özellikle yarışma programında jüri ile birebir (yüz yüze/karşılıklı) görüşme aşamasının bulunması, Türkiye'de yapılan diğer opera yarışmaları arasında ilk ve tek örnek olarak yarışmanın önemini ortaya koymaktadır (Toprak, 2017).

Bir sivil toplum kuruluşu olan İzmir Alsancak Rotary Kulübü'nün kurumsal ve bireysel üyelerinin desteğiyle düzenlenen Ulusal Genç Solist Yarışması'nın organizasyon yönetimini, jüri üyelerinin tabiriyle "liderliğini" (Jüri Üyeleri) üstlenen kulübün sanat kolu başkanı opera sanatçısı Aytül Büyüksaraç'tır ve aynı zamanda yarışmada jüri başkanı olarak görev almıştır. Kurumsal açıdan incelendiğinde yarışma, işbirlikleri, sponsorlar ve insan kaynaklarından oluşan üçayaklı bir yapıdan

oluşmaktadır (Toprak & Yöre, 2017). İşbirlikleri, yarışmanın düzenlenmesine ön ayak olan kurumları temsil etmektedir. Sponsorlar, yarışmanın gerçekleştirilmesi için maddi ve ayni destek veren kurumlar olarak adlandırılmışlardır. Yarışmadaki işbirlikçiler ve sponsorlar maddi kaynakların elde edilmesi konusunda etkindirler. Yarışmanın insan kaynağını oluşturan kısmı, yarışma süresince görev alan gönüllü kişilerdir.

Yarışmanın kurumsal işbirliği biçimi, bir sivil toplum kuruluşu ile birlikte Kültür Bakanlığı'nı, yerel yönetimleri ve devlet üniversitesini kapsamaktadır. Bu özelliğinden ötürü Ulusal Genç Solist Yarışması, Türkiye'de bir ilk modeldir. 2018 yılında¹ Kültür Bakanlığı "bazı siyasi karışıklıklar sebebiyle desteğini çekmiş" (Jüri Üyesi 5) olsa bile yarışmanın diğer yıllardaki organizasyonlarında bu dörtlü işbirliği sürdürülmüştür. Kültür Bakanlığı'nın yanı sıra yerel yönetimlerin çatısı altında faaliyet gösteren iki sanat kurumunun ve yarışmanın gerçekleştirildiği şehirde eğitim veren saygın² bir üniversitenin yarışmanın gerçekleştirilmesine katkı sağlaması yarışmanın, şehir yarışması olarak tasarlandığının bir göstergesidir (Jüri Üyeleri).

2018 yılında kurumlar arası işbirliğinin yarışmanın devamlılığı konusunda ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Yarışmanın ilk yılından itibaren destekçilerinden biri olan Kültür Bakanlığının çekilmesiyle her yıl final aşamasında solistlere eşlik eden İzmir Devlet Opera ve Balesi Orkestrası görevlendirilememiştir. Bunun üzerine tüm masraflarını İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin karşıladığı, Karşıyaka Belediyesi'ne bağlı olarak görev yapan Karşıyaka Oda Orkestrası (KODA) ile opera orkestrasındaki sanatçılarla bir yarışma orkestrası oluşturulmuştur. Anlaşılmıştır ki koşullar değişse bile kurumlar arası işbirliğinin devam etmesi yarışmanın kendisine özgü programı (orkestralı final) değiştirilmeden uygulanmasını sağlamıştır. Yarışmanın gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmesi, bu desteğin alınmasında etkili olmuştur.

2. Gönüllü Etkileşim ve İşbirliği

Gönüllülük temelinde oluşturulan profesyonel etkileşim ortamı, Ulusal Genç Solist Yarışması'nın öne çıkan özelliklerinden biridir. Yarışmanın vakıf ya da özel sektör himayesi (Toprak ve Yöre) dışında, bir sivil toplum kuruluşunun gönüllülük esasına dayanan girişimiyle gerçekleştirilmesi, Türkiye'de düzenli olarak yapılan opera yarışmalarından hatta diğer klasik müzik etkinliklerinden ayrılmaktadır. Gönüllülük, sivil toplum anlayışı çerçevesinde, kurumsal bir ortamda bireylerin kendi rızalarıyla, karşılık beklemeden toplumsal bir etkinlikte görev ve sorumluluk alması anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Akalp, 2013, s. 50; Aydınligil, 2013, s. 33; Bağcı, 2013, s. 48; Betil, 2013, s. 16; Çakı, 2014, s. 187). Değişimli ve etkileşimli bir süreç olan gönüllülük (Bağcı, 2013, s. 48), bireysel gelişime olumlu etkisiyle birlikte toplumsal ve kültürel çevreye yarar sağlar. Gönüllülük esasına dayalı kurumlar ve bireyler arası etkileşimle oluşan bu tür bir "sosyal işbirliği" (Bağcı, 2013, s. 48), sivil toplumun gelişimini sağlaması açısından önemli bir kaynaktır (Betil, 2013, s. 16).

¹ Bu araştırmanın yapıldığı yarışma dönemi

² Dykema (1923, s. 18), dönemin eğitim anlayışı kapsamında yarışmaların saygın eğitim kurumlarının himayeleri altında gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu türden bir sosyal işbirliğinin yarışmaya faydaları ise kurumsal işbirliği olarak organizasyonun desteklenmesi, konaklama imkânlarının sağlanması, yarışma mekânlarını yerel yönetimlerin ve üniversitenin ücretsiz olarak tahsis etmesidir. Kurumlar yarışmaya kaynak sağlarken bireysel katılımcılar da yarışma sürecinde bilgi, beceri ve deneyimlerine göre roller benimserler. Yarışma sürecine gönüllü olarak katkıda bulunan bu kişiler, benimsedikleri rollerin gerektirdiği gibi davranırlar. Bireysel işbirliğine bağlı olarak ise yarışmanın organizasyonu için gerekli insan kaynağının maddi beklenti olmadan sağlanması ve her bireyin kendi rolünün gereklerini gerçekleştirmesidir; ortak bir amaç vardır ve katılımcı bireyler, bilgilerini, becerilerini ve deneyimlerini gönüllü olarak kullanır. Gönüllülüğün Ulusal Genç Solist Yarışması'nın temelini oluşturması, jüri üyelerine göre yarışma sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesinde oldukça etkilidir ve bu yönüyle Türkiye'deki en ciddi yarışmalardan biridir.

Bireyler arasındaki böyle bir işbirliği takım (ekip) çalışması izlenimi oluşturur (Goffman, 2009, s. 84). Yarışmanın bütününe bakıldığında yarışmacılar, jüri ve organizasyon ekibiyle birlikte üç takımın olduğu görülmüştür. Yarışmacılar ve jüri, performans sürecine dâhil olan takımlardır. Yarışmacılar sahne üzerinde performans sunar, jüri sunulan performans değerlendirme amacıyla seyrederek. Yarışan takım, solist yarışmacı ve ona piyano ile eşlik eden eşlikçiden oluşur. Bu takımın amacı, müziksel benliği ikna edici bir performansla sunarken uyumlu bir işbirliği içinde olmaktır; ancak birbiriyle daha önce bir araya gelmemiş olan iki kişinin yarışmadaki performans anında uyumlu bir sunum yapabilmesi deneyim gerektirir. Yarışma performansları konusunda tecrübeli olan profesyonel eşlikçiler (Saetre, 1947, s. 52), daha önce birlikte çalışmadıkları kişilerle beklenen uyumu sağlamak için idealdir. Bu tür bir karşılaşma, yakın işbirliğinin olduğu bir etkileşim faaliyetidir (Goffman, 2009, s. 105; 2018a, s. 71). Karşılaşma planlıdır. Yine de söz konusu etkileşim kendiliğinden meydana gelir. Performans, bu etkileşimin sonucudur. Etkileşimin niteliği, iki takım arkadaşı arasındaki uyumun derecesini dolayısıyla performansın niteliğini etkiler. Eşlikçinin tecrübesi, eserlerin müziksel özelliklerine göre çalışmasında (Saetre, 1947, s. 53) ve jüri üyelerinde olumlu bir izlenim bırakılmasında önemli bir etkidir (Kennedy, 1961, s. 66). Bu açıdan, eşlikçinin repertuarı bilmesi ve rekabet ortamlarındaki heyecanlı ve stresli yarışmacılara alışkın olması, etkileşimin verimli şekilde gerçekleşebilmesini kolaylaştırır. Prova zamanlarının iyi kullanılması ve performans sırasında yarışmacının kendini güvende hissederek jüriyi ikna etmeye yani sahnelediği role odaklanabilmesi böyle bir etkileşimin sonuçlarındandır.

Uyumlu işbirliği, değerlendirme yapan takım olarak jürinin görüşlerine yansır. Jürinin amacı, yarışmacılar arasındaki yetenekli ve başarılı performansları tespit etmektir. Performans, onaylanmış değerleri temsil eder (Goffman, 2009, s. 45). Başarılı performans, rekabet ortamında hissedilen tüm olumsuz duyguların kontrol edilerek üstesinden gelinmesi ve temel değerlerin doğru yansıtılmasıdır (McCormick, 2017, s. 3; O'Neil, 2002, s. 91). Bunun için de onaylanmış değerlere göre önceden belirlenmiş kriterlere uygun olarak uyumlu bir işbirliği gereklidir. Yarışma jürisini oluşturan üyelerin farklı milliyetten olması ya da müzik alanında farklı uzmanlıklara sahip kişilerden oluşması (Moretti & Collodi, 2003, s. 3) jüri üyeleri arasındaki işbirliğini olumsuz etkileyecek faktörlerden biri olmamakla birlikte, bu tür işbirliklerine hem yarışmanın geleceği hem de yarışmaya katılan yarışmacılara örnek ve faydalı (Burnsed & Sochinski, 1983, s. 25) olması açısından ihtiyaç vardır. Ulusal Genç Solist Yarışması'nın jürisinde de böyle uluslararası nitelikli karma bir yapı vardır. Farklılıkların ortadan

kalktığı, uyumlu bir takım çalışmasının gönüllülük bilinciyle beslendiği düşüncesi jüri üyelerinin ortak söylemidir.

3. Yarışma Jürisi: Yetenek Avcıları

Goffman'a göre seyirciler performansın olmazsa olmazıdır (Nelson, 2009, s. 124). Bir keşif süreci olan müzik yarışmalarında (Jüri Üyesi 2) esas seyirci jüri üyeleridir. Bu nedenle de jüri, alanında uzman kişilerden oluşur. Performansları eleştirel bir seyirci olarak seyreden jüri üyeleri, başarılı performansları belirlemenin yanı sıra yeni sesler keşfetmekle ilgilenirler. Dolayısıyla kurallalar, repertuvar ve program, başka bir deyişle yarışmanın sınırlılıkları, yarışma amacına uygun olarak aranan özelliklere göre jüri tarafından belirlenir.

Ulusal Genç Solist yarışmasındaki sınırlılıklar, yarışmanın uluslararası nitelikte olan jürisi tarafından belirlenmektedir. Jüri üyeleri, yarışmanın sınırlılıklarını belirlerken Avrupa'daki standartları göz önünde bulundurlar. Bu nedenle Ulusal Genç Solist Yarışması, Türkiye dışındaki rekabet ortamlarını bilen jüri üyeleriyle işbirliği halinde gerçekleştirilmektedir. Türkiye'deki genç şarkıcılara fayda sağlama amacıyla gerçekleştirilen Ulusal Genç Solist Yarışması'nın jüri yapısı, Avrupa müzik piyasasının kapılarını aralayabilme fırsatı sağlaması açısından işlevseldir. Bir jüri üyesi (2), jüri üyelerinin tecrübelerinin ve birikimlerinin yarışmaları şekillendirdiğini ve böyle bir jürinin yarışmanın prestijini arttırdığını belirtmiştir. Bu durum hem yarışma sürecinin işleyişinin hem de yarışmacıların davranışlarının kontrol edilmesini sağlar. Dolayısıyla yarışmanın sonucu bu sınırlılıklara göre belirlenmiş olur. Aynı jüri üyesine göre başarılı değerlendirmeler yapan bir jürinin görev yaptığı yarışmanın ciddiye alınma oranı artmaktadır. Bu nedenle yarışmanın ve yarışmacıların geleceğini etkileyebilecek konumda olan jüri üyeleri, yarışmanın esas seyircileridir.

Jürinin uluslararası yapısının olması rekabeti arttırmakta ve değerlendirmede bir denge yaratmaktadır. Çünkü yarışmacıları tanımayanlar yabancı jüri üyeleridir. Bu nedenle yabancı jüri üyeleri, daha sınavcı olduğu kadar daha objektif, daha eleştirel olabilir ki bu da daha sağlıklıdır (Jüri Üyesi 3). Ayrıca aynı jüri üyesi, uluslararası bir jürinin olduğu deneyimin daha değerli olmasından dolayı Ulusal Genç Solist Yarışması'nın değerli bir platform olduğunu belirtmiştir. 2018 yılında gerçekleştirilen yarışma jürisinin üç üyesi, Avrupa ve Amerika kıtasında faaliyet gösteren opera kurumlarının yöneticilerindedir; diğer üç üyesi Türkiye'de sanat veya opera kurumlarında sanatçı-yönetici pozisyonundadır. Sanatçı yönetici olan üyeler, hem aktif olarak hala sahneye çıkan hem de sanat kurumlarında yöneticilik yapan kişilerdir. Bir jüri üyesi de devlet konservatuarı öğretim üyesidir. Birbirlerini "yetenek avcıları" olarak tanımlayan jüri üyeleri, gençlerin yarışma sayesinde profesyonel bir deneyim kazanmalarının yanı sıra yurtdışında eğitim ya da performans sunumu için davet alma ihtimallerinin olmasının yarışmanın düzenlenme amacıyla uyum sağladığını belirtmişlerdir. Genç yetenekleri keşfetmek amacıyla olan bu seçici kişiler, pek çok yarışma ve festivallerde jüri üyesi olarak keşfettikleri yeteneklerle kendi sanat kurumlarında uzun süreli anlaşmalar yaptıklarını belirtmişlerdir. Bireysel görüşme sırasında jüri üyesi, bunun kişisel faydasının yanında opera sanatının gelişimi ve devamlılığı açısından da önemli olduğunu vurgulamıştır.

4. Yarışma Programı ve Birebir/Yüz Yüze Görüşme

Ulusal Genç Solist Yarışması, ilk ikisi seyirciye açık olmayan toplam dört aşamalı bir yarışmadır. Yarışmanın seyirciye açık olmayan ilk iki eleme aşaması, Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuarı binasının içinde bulunan Orhan Barlas Salonu'nda yapılmıştır. İlk iki eleme aşamasının seyirciye açık olmamasının nedeni ilk aşamalarda yarışmacıların alışkın olduklarından fazla derecede heyecanlanmalarını önleme ve performanslarını olabildiğince en iyi şekilde gerçekleştirebilecekleri ortamı sağlama çabasıdır. Yarı final ve final aşamaları Karşıyaka Belediyesi Hikmet Şimşek Sanat Merkezi'nin ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmed Adnan Saygun Sanat Merkezi'nin sahnelerinde ve halka açık şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni ise yarışmacıların son iki aşamada bir konser ortamındaymışçasına performanslarını sergilemeleri gereğidir. Son aşamaya gelemeseler bile yarışmacıların profesyonel sahne deneyimi yaşamalarını sağlamaktır.

Yarışma aşamalarının uygulanma ve değerlendirilme biçimine göre ilk iki aşamanın daha çok durum tespit ya da sınav nitelikli olduğu saptanmıştır. Seyirciye açık olan yarı final ve final aşamaları, yarışmanın her iki kategorisinde de profesyonel sahne deneyimini yarışmacıya yaşatma amaçındadır. Dolayısıyla jüri, bu aşamalar için titiz bir değerlendirme yapar. Yarışma için gerçekten hazırlıklı olan yarışmacılar, jüri tarafından belirlenir. Böylece seyirciye açık olan son iki aşama, profesyonel bir dinleti/konser ortamında geçer.

Yarışmanın genç şarkıcılara fayda sağlama amacıyla, elenen yarışmacılar için final aşamalarından önce jüri üyeleriyle birebir/yüz yüze görüşme seansları ayarlanmaktadır. Elenen her bir yarışmacı, her bir jüri üyesiyle 15-20 dakika aralığında görüşme imkânına sahip olmaktadır. Yarışma programının bu aşamasında farklı masalarda oturan jüri üyeleri, kendileriyle görüşmeye gelen yarışmacıların yarışmadaki performanslarının eleştirisini yaparak neden elendiklerini açıklamaktadırlar. Daha sonra her bir jüri üyesine göre performansın geliştirilmeye açık olan yönlerinin iyileştirilerek olumluya çevrilmesi için öneriler sunulmakta, hatta uygulamalarla yarışmacıların teknik çalışmalarında dikkat etmeleri gereken unsurlar anlatılmaktadır. Böylelikle görüşmeler sonunda, elenen yarışmacıların jüri üyelerinden pek çok görüş ve öneri alarak sonraki yarışmalar veya kariyer planlamaları için bilinçli seçimler yapmaları hedeflenmiştir. Bu nedenle yarışma jürisi ve organizasyon sorumluları, yarışma programının bu kısmını çok önemsemekte ve elenen yarışmacıların katılımını teşvik etmektedirler.

5. Yarışma Kategorileri ve Katılım Koşulları

Her yıl Şubat ayında İzmir'de gerçekleştirilen, opera alanında eğitim alan Türk gençlerine kendilerini sahnede ifade etme ve yurtdışına kapı aralama fırsatı sunma amacıyla olan Ulusal Genç Solist Yarışması'nın programı, eşit şartlar sağlayabilmek adına "Üniversite" ve "Genç Profesyonel" olmak üzere iki kategoriden oluşur. Böylece eğitimine devam eden ve üniversite eğitimini tamamlayıp profesyonel olarak çalışmalarını sürdüren gençler arasında fırsat eşitliği sağlanarak daha çok yarışmacının yarışmaya başvurması hedeflenmiştir. Katılım koşullarında belirtilen repertuar seçenekleri de iki kategori için ayrı ayrı belirlenmiştir. Ayrıca yaş aralıklarıyla ve müzik eğitimi veren yükseköğrenim kurumlarında eğitim alıyor ya da almış olmakla sınırlandırıldığı görülmektedir. Genç profesyonel kategorisi yaş sınırı 21-33 arasındayken üniversite kategorisi 18-28 yaşları ile

sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak 18-28 yaş aralıklarında sadece lisans eğitimlerine devam eden öğrenciler yarışmaya üniversite kategorisinden başvurabilmektedir. Buradaki yaş sınırı aralıklarının diğer lisans programlarına göre fazla olmasının nedeni opera eğitimine daha geç yaşlarda başlanabilmesidir. Böylece genç profesyonel kategorisindeki yaş sınırlamasının üniversite kategorisiyle çakışmasından doğacak muhtemel bir eşitsizlik durumu ortadan kaldırılmıştır. Genç Profesyonel kategorisi için de katılımın, yarışmacının en az Lisans 4 seviyesinde eğitimine devam ediyor ya da mezun olmuş olması ile sınırlandırılmıştır.

Bir jüri üyesine göre, Ulusal Genç Solist Yarışması'nda her iki kategoride yarışan genç şarkıcılar, profesyonel bir deneyim yaşayarak hem kendilerini hem de kendi alanlarını tanıma şansı elde ederken, aynı zamanda da kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde karşılaşacakları durumlar konusunda bilgi ve deneyim sahibi olurlar. Bundan dolayı bu jüri üyesi, genç sanatçı adayları için yarışmaya katılmayı ufuk açıcı bir deneyim olarak nitelendirmiştir. Başka bir jüri üyesi ise yarışmada iki kategori ayrımı sayesinde opera alanındaki eğitim düzeyinin ve bu düzeyin temel alınarak profesyonellerin gelişmelerinin ölçülebileceğini belirtmiştir. Buna göre, 2018 yılındaki yarışmada değerlendirme yapan jüri üyeleri, farklı kategoride yarışan yarışmacılar arasında büyük bir fark göremediklerini belirtmişlerdir. Jüri üyelerinin tespitleri ve açıklamaları doğrultusunda opera alanında eğitim alan öğrencilerin önceki senelere göre gelişim gösterdiği; ancak mezun olup profesyonel hayata atıldıklarında mezun oldukları seviyelerden çok da ileri gidemedikleri anlaşılmaktadır. Jüri üyeleri Ankara, İzmir ve İstanbul'dan gelen üniversiteli öğrencilerin diğer illerden yarışmaya katılan öğrencilere göre daha iyi oldukları tespitinde bulunmuşlardır. Hatta bir jüri üyesi özellikle Ankaralı yarışmacıların dayanıklılık bakımından çok iyi bir durumda olduklarını belirtmiştir. İki jüri üyesi, Ankara, İzmir ve İstanbul'da opera kurumlarında aktif olarak rol alan genç profesyoneller ile düzenli olarak sahneye çıkmayan diğer genç profesyoneller arasındaki tecrübe ve repertuar farkının belirgin olduğunu söylemişlerdir. Bu durum mezuniyetten sonra yapılan çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

6. Yarışma Repertuarı ve Değerlendirme

Her yarışmanın repertuarı kendine özgüdür. Yarışmacılar ile jüri arasındaki etkileşimi sağlayan araç, yarışma repertuarıdır. Yarışma repertuarları, yarışmaların sanatsal rekabet düzeyini gösteren bir prestij unsuru olmakla birlikte hazırlık döneminde yarışmacının müziksel anlamda seviyesini yükseltir (Moretti & Collodi, 2003, s. 5). Opera eğitimlerinde öğretilen ve profesyonel yaşamda sahnelenmesi muhtemel belli başlı eserler ya da başka bir deyişle roller göz önünde bulundurularak yarışma repertuarı ya da repertuarın çerçevesi belirlenir. Opera eğitimi alan kişilerin temel eğitimleri sırasında, gelecekteki profesyonel yaşamları için hazırlandıkları eserler çok çeşitlidir. Bu tür yarışmalar ya da kültürel etkinliklerde sahne alabilmek için belirlenen sanat dönemlerinin her birine ait çeşitli eserlerin, kişilerin kendi ses renklerine yönelik rolleri, eğitim programlarında mevcuttur (Kennedy, 1961, s. 66).

| 354 | Opera yarışmalarında repertuar belirlenirken iki yöntem kullanılır: Biri, aşamalara ve ses grubuna göre eser isimlerinin/rollerin belirlenmesidir. Yarışmacı adayları listelenen eserler arasından gerektiği kadar eser seçer. Diğer yöntem, Ulusal Genç Solist Yarışması'nda olduğu gibi eser sayısının ve özelliklerinin belirtilmesidir. Yarışmacı bu çerçeve içinde istenen sayıdaki eseri/rolü kendisi belirlemek zorundadır. Kısaca biri önceden kararlaştırılmış eser listesinden eser seçmek, diğeri ise açıklanmış olan genel

özelliklere göre seslendirilecek eserleri/rolleri belirlemektir. İlk yöntemde seslendirilecek eserleri jüri, ikincisinde yarışmacı belirlemektedir.

Yarışmacı, yarışma sırasında performansının müziksel yönünü ortaya koymalıdır (McCormic, 2017, s. 5) ve bunu da repertuar aracılığıyla yapabilir. Ulusal Genç Solist Yarışması'nın repertuarının sınırlandırılma biçimine bakıldığında eser seçiminin yarışmacılara bırakıldığı görülmektedir. Repertuar bu tip bir sınırlama ile yarışmacıların jüri ile etkileşiminde stratejik bir unsur halindedir. Yarışmacılar, yarışma için belirledikleri eser/rol listelerini başvuru sırasında belirtmek zorundadırlar. Ulusal Genç Solist Yarışması'nda her iki kategoriye göre ayrı ayrı belirlenmiş repertuar sınırlamaları, eser/rol seçiminde yarışmacılara yardımcı olma niteliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra eser/rol seçiminin, değerlendirme sırasında jüri üyelerinin dikkat ettiği kriterlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Çünkü yarışmacının hazırladığı eserler/roller o yarışmacı hakkında jüriye ön bilgi verme niteliği taşımaktadır. Doğru repertuar seçimi, jürinin yarışmacı hakkındaki beklentilerini karşılar. Yanlış eser/rol seçimi ise jüride yarışmacının kendisini ve becerilerini tam olarak tanıyamadığı izlenimi doğurur. Bu sebeple doğru seçimler, yarışmacıların sahnede kendilerini daha iyi ifade edebilmelerini sağlayacağından başarılı olabilmeye şanslarını arttırmaktadır.

Aslında yarışmacıların seçimlerini kendi becerilerine uygun bir şekilde yapabilmesi için repertuarlar arasındaki farklılıklar ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Kategorilerin repertuarları arasındaki farklılık yarışmacıların hazırlamak zorunda olduğu eserlerin sayısı, zorunlu teknik parçaların zorluk seviyeleri (antik arya ile reçitatifli arya), genç profesyonel kategorisinde zorunlu bir Türk eserinin olması ile belirginleşir. Ayrıca, üniversite kategorisinde eserlerin orijinal dillerinde seslendirilmesi istenmiştir; ancak genç profesyonel kategorisindeki gibi farklı dillerde eser zorunluluğu şartı konulmamıştır. Bu farklılıklara rağmen iki kategori de kendi içinde yarışmacıların dinleti (resital) tecrübesi edinmesi için tasarlanmıştır. Her bir sahne performansı jüri tarafından belirlenen kriterlere göre puanlanmaktadır.

Yarışmacıların profesyonel bir deneyim yaşamaları hedefiyle gerçekleştirilen Ulusal Genç Solist Yarışması'nın iki kategorisindeki performanslar farklı kriterlere göre değerlendirilmektedir. Bunun nedeni kategorilere göre jüri üyelerinin beklentilerinin farklılaşmasıdır. Jüri üyeleri, üniversite kategorisindeki yarışmacıların tecrübesiz, müziksel bilgi ve repertuar açısından zayıf olmaları; genç profesyonel kategorisindeki yarışmacıların ise tecrübeli, gelişmiş repertuarı olan ve müziksel açıdan bilgili kişiler olmaları yönünde öngörüye sahiptirler. Bu öngörünün kaynağı elbette jüri üyelerinin geçmiş tecrübelerinden edindikleri izlenimlerdir. Böylece sahnedeki yarışmacıyı değerlendirirken bu izlenimler sonucu oluşan eleştirel bir tavır benimsenir.

Değerlendirme kriterlerine bakıldığında, jüri üyeleri için üniversite kategorisindeki yarışmacıların şarkı söyleme konusundaki yetenekleri, öncelikli kriterdir. Yarışmacıların seslerinin güzelliği, gelecek vadedit vadedmediği, seslerinin nitelikleri ve bu özelliklerini nasıl kullandıkları göz önünde bulundurulmaktadır. Seslendirilen eserlerdeki dil kullanımına, yarışmacının müzik stillerine ve tekniğine odaklı bir değerlendirme sistemi mevcuttur. Burada yarışmacının bir soliste dönüşebilme olasılığı değerlendirilmektedir.

Müziksel becerilerini kullanmada yetenekli ve başarılı olmaları beklenen genç profesyonel kategorisindeki yarışmacılar, üniversite kategorisine göre daha bütünsel değerlendirilmektedir. Bu da şarkı söyleyişlerinin, dili kullanışlarının, müzisyenlik yönlerinin ve yorumlarının bir bütün olarak gözlenmesi demektir. Bu kategorideki yarışmacılar tecrübeli yani bir opera/sanat kurumunda olsun ya da olmasın aktif şekilde sahneye çıkan kişiler olarak kabul edilmektedirler. Genç profesyonel kategorisindeki değerlendirme, bir soliste dönüşmüşlüğü derecelendirmesidir. Kendisinin solist olduğuna inanan ve jüriyi de bu yönde ikna etmeye gelmiş olan yarışmacılar bu kategoriye başvuru yapmaktadırlar. Burada performansı tamamlayıcı öğeler de ayrıntı olarak değerlendirilmektedir. Yarışmacının sahnedeki rolüne uygun bir şekilde giyinmiş olması, sahne üzerindeki duruş ve tavır jürinin önemseydiği ayrıntılardır. Jüri, gerçek bir profesyonellik aramaktadır ve bu bilinçte olmayan tüm yarışmacıları eledikleri gözlemlenmiştir. Basit bir puanlama sistemiyle yapılan değerlendirmede (Jüri üyesi 3) ses niteliği (40 puan), teknik ve söyleme kabiliyeti (40 puan), parçanın stilini anlama ve seslendirilen eserin diline hâkimiyet (20 puan) dikkate alınmaktadır. Yarışmacıların, İtalyan ya da Alman operalarının müziksel stilini çok iyi anlamış olmaları ve performans sırasında yansımaları gerekmektedir. Özellikle son iki aşamada yarışmacının İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya hâkimiyetiyle telaffuzunun anlaşılabilir olması ve sahnedeki rahatlığıyla seyirciyi performans sırasında ikna edebilme kabiliyeti önem kazanmaktadır.

Yarışma mekânının kullanım şekli de jürinin değerlendirme biçiminin bir parçası olarak planlanmıştır. Jüri üyeleri final aşamasına kadar sahneden uzak, salonun gerilerine doğru dağınık bir şekilde oturarak performansları seyretmişlerdir. Final aşamalarında ise yine sahneden uzak ama bir arada, yan yana oturmuşlardır. Jüri üyeleri yarışmacıları bu şekilde belirli bir mesafeden seyretmenin gerçek bir bakış açısına sahip olabilmek ve doğru bir değerlendirme yapabilmek için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Opera, geniş ve büyük salonlarda icra edilen bir sanattır. Bu nedenle bir opera şarkıcısının mikrofon ve benzeri ses aygıtları olmadan, uzak mesafelerden seyirciyle iletişim kurabilme becerisinin gelişmiş olması gerekir. Şarkıcı, çıplak sesiyle tüm salonu doldurabilmeli ve seslendirilen eserin gerektirdiği enerjiyi seyirci tarafına iletebilmelidir. Bu tür bir oturma düzeni, normalden fazla heyecanlanmaması ve konsantrasyonunun etkilenmemesi için yarışmacının lehine bir durumdur; ancak bu mesafeye ya da salonun büyüklüğüne aldanarak olumlu değerlendirme için jüriyi ikna etme çabasıyla performans sırasında yarışmacıların sergiledikleri abartılı davranışların jüri üyeleri tarafından olumlu karşılanmadığı ortaya çıkmıştır. Jüri, abartılı hareketler yerine müziksel kavrayış ve yeteneğin ikna için yeterli olduğunu yarışmacılara açıklamıştır. Hatta yarışma sırasında birkaç yarışmacı abartılı performansları konusunda uyarı almışlar, jürinin önerisine uyamayan yarışmacılar bir sonraki aşamada elenmişlerdir. Bir jüri üyesi görüşme sırasında bu konuyla ilgili olarak her şeyin azının yeterli olduğunu söylemiştir.

Sonuç olarak jüri üyeleri, yarışmacıların performansını ses kalitesi, telaffuz, müzikalite ve sahnedeki duruş (kılık-kıyafet dâhil) olarak dört kategoride değerlendirmektedir. İlk aşamadan son aşamaya kadar yorum gücü, dayanıklılık ve sürdürülebilir performans becerisine odaklanmaktadırlar. Bir jüri üyesi (1), bütün bunların sebebinin şu cümleyle açıklamıştır: "Çünkü sahne ve ses bir maratondur. Her daim üst seviyede olmak zorundasınız".

7. Tekrar Tekrar Yarışmak

Toplumsal yaşantıda bireylerin idealize ettikleri üst tabakaya ulaşma yani yukarı yönelim anlayışının (Goffman, 2009, s. 45, 47) bir yansıması olarak Ulusal Genç Solist Yarışması'nın yarışmacıları birinciliğe odaklı, diğer bir deyişle yukarı yönelimli olmaya cesaretlendirdiği (Jüri Üyeleri) belirlenmiştir. Eğer yarışmaya başvuran kişi yarışmanın önceki yıllarında üniversite kategorisinde birincilik almamışsa genç profesyonel kategorisine başvurabilmektedir. Bu kategoriye de birinci olana kadar başvuru hakkı bulunmaktadır. Kısaca, genç şarkıcılar birinci olana kadar yarışmaya katılabilmektedirler. Bir jüri üyesi (3), diğer yarışmalar gibi Ulusal Genç Solist Yarışması'ndaki tekrar tekrar katılımı cesaretlendirme nedenini, Türkiye'de opera eğitimi alan gençlerin sahne tecrübesi kazanabilecekleri iyi organize edilmiş yarışma sayısının azlığına³ bağlamıştır.

Yarışmaya tekrar tekrar katılım konusunda jüri üyelerinin düşüncelerinde farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Yerli jüri üyeleri, böyle bir fırsatın genç şarkıcıları geliştireceği yönündeki düşüncelerine karşın, yabancı jüri üyeleri ikinci belki üçüncü defa katılımın normal olduğunu; ancak birinci olana kadar defalarca yarışmaya katılmanın kariyer gelişimini olumsuz etkileyeceği görüşünü belirtmişlerdir. "İlk defa böyle bir yarışmaya katılan bireylerin zihinsel ve mesleki anlamda yeterli hazırlık yapamaması elenme nedeni olabilir", diyen jüri üyesi böyle yarışmacıların sonraki yıllarda aynı yarışmada derece alabildiklerine dikkat çekerek ikinci katılımın normal bir davranış olduğunu ve sık rastlandığını belirtmiştir. Aynı jüri üyesine göre ikinci katılımda yarışmacının neyle karşılaşacağını az çok bilmesi ya da tahmin etmesi, ilk tecrübesine göre daha hazırlıklı olmasını sağlamaktadır.

Tekrar tekrar yarışmaya katılmanın çok da normal olmadığını belirten başka bir yabancı jüri üyesi (6), sürekli derece elde etmeye çalışmanın hem yarışma hem de yarışmacının kariyeri için olumsuz bir izlenim bırakacağı görüşündedir. Ulusal Genç Solist Yarışması'nda ikinci olan bir yarışmacının gelecek sene birincilik için yarışmaya katılamaması gerektiğini düşünmektedir. Jüri üyesi, toplumda sadece en iyilerin olmadığını, derece alamayan diğerlerinin de olması gerektiğini belirtmiştir. Sahne üzerinde solist olarak en iyilere ihtiyaç olduğu kadar, korolarda da iyi şarkıcılara ihtiyaç olduğunu ve pek çok operacının ömür boyu bu korolarda söylediğini vurgulamıştır. Ayrıca dereceye giren yarışmacıların birinci olana kadar yarışmaya katılabilmelerinin, yarışmanın zayıf yönlerinden biri olduğunu söylemiştir. Çünkü geçmiş yarışmalarda derece almış olan bir yarışmacının birinci olmak amacıyla yarışmaya tekrar katıldığında dereceye girememesi, bu jüri üyesine göre yarışmanın imajını ve yarışmacının kariyerini olumsuz etkileyecek bir durum oluşturur. Böylece bu durum bir çelişki yaratır. Yarışmacı açısından bakıldığında, geçmiş yıllara göre kendisini yeterince geliştirememiş olduğu izlenimi oluşur ve yarışmacının kariyeri açısından bu durum olumsuz algılanabilir. Diğer yandan yarışma açısından bakıldığında yarışmanın derecelendirmesinde sorun olduğu gibi görüşler ortaya atılabilir.

Yarışmalara tekrar tekrar katılmanın kariyer fırsatı olarak görülmesinin anlamsız olduğu görüşünde olan yabancı jüri üyelerine rağmen yerli jüri üyeleri elde edilen derecenin kariyer

³ Türkiye'de İKSV tarafından düzenlenen Uluslararası Leyla Gencer Şan Yarışması, Siemens Opera Yarışması (ulusal) ve Genç Solist Yarışması düzenli olarak gerçekleştirilen opera alanındaki yarışmalardır (Toprak ve Yöre, 2018).

basamaklarını tırmanırken yarışmacılar için faydalı olduğunu belirtmişlerdir. Üç jüri üyesi böylece ilk katılım ile tekrar tekrar katılımlar arasındaki süreçte gençlerin gelişiminin gözlemlenebilme ihtimalinden söz etmiştir. Yarışma jürisinin uluslararası yapısı, birebir/yüz yüze görüşme aktivitesi, yabancı jüri tarafından yurtdışı daveti almak ve tecrübe edinme, yerli jüri için yarışmacıların tekrar tekrar yarışmaya katılma nedenleridir. Bu sebeplerden ötürü bazı jüri üyeleri yarışmacıların her sene bu yarışmaya katılmalarını, profesyonel sahne deneyimlerini arttırmaları için bir fırsat olduğunu belirtmiştir.

Sonuç

Müzik yarışmaları ya da Ulusal Genç Solist Yarışması gibi müzikli sahne yarışmaları, toplum içindeki bireylerin müziksel benliklerini ifade edebildikleri kültürel mekanizmalardır. Planlı ve sınırlı bir süreç içerisinde gerçekleşen bu karşılaşmalar bireylerin kendilerini ortak alanda (müzik) ifade etmeleri için bir seçenektir. Günlük karşılaşmalardan farklı olarak bu tür müzik ve/veya müzikli sahne yarışmalarında rekabet ortamı ve eleştirel bir seyirci topluluğu vardır.

Bu çerçevede incelenen Ulusal Genç Solist Yarışması'nın kurumsal yapısının Türkiye'de ilk ve tek örnek olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni, bir sivil toplum kuruluşunun girişimi ile gerçekleştirilen bu yarışmayı, kültür bakanlığının, yerel yönetimlerin ve bir devlet üniversitesinin birlikte desteklemesidir. Bu tarz bir kurumsal işbirliğinin yarışmanın devamlılığının sağlanmasında ve sürecin işleminde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Özellikle kurumlar arası ilişkilerin sağlam olmasının yarışma organizasyonuna liderlik yapan kişinin iletişim becerilerine bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Goffman'ın koruma manevraları olarak adlandırdığı kontrollü davranış bütünlüğü yarışmanın geneline yansımıştır. Başarılı liderliğin ve yarışmanın gönüllülük esasına dayalı olmasının uyumlu çalışma ortamını sağladığı tespit edilmiştir. Yarışma ekibinin, yarışma süreci boyunca her türlü aksamayı bertaraf etme ve programın dışına çıkmama gayreti olduğu anlaşılmıştır. Yarışma konusunda tek karşıtlığın tekrar tekrar yarışmaya katılım olduğu; ancak bunun jürinin güven ortamını bozmadığı görülmüştür. Organizasyon sorumluları, yarışmacılar, eşlik yapan piyanistler ve jüri olmak üzere oluşturulan ekiplerin yarışma ve performans süreci boyunca birbirlerini güven ortamı oluşturacak şekilde destekledikleri görülmüştür. Bu destek, her ekibin kendi sorumluluk alanındaki görevi yerine getirmesiyle gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak yarışmanın görünür katılımcıları yarışmacılar ve jüri üyeleridir.

Yarışmalardaki gizlilik olgusundan dolayı oluşabilecek olumsuz düşüncelere karşı yarışma ekibi şeffaflık politikasını benimsemişlerdir. Jürinin uluslararası nitelikte olmasının şeffaflık konusundaki olumsuz eleştirilerin az olmasında etkili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca elemeler sonunda jüri üyeleri ile birebir olacak şekilde yüz yüze yapılan görüşmelerin değerlendirmeye dair olumsuz görüşlerin ortadan kalkmasını sağladığı görülmüştür.

Ulusal bir yarışma olarak jürinin uluslararası nitelikte olmasının ayrıca yarışmanın toplumsal ve kültürel fayda sağlama amacına ulaşmak için yararlı olduğu tespit edilmiştir. Jüri üyeleri yarışmanın bir

keşif ve ikna edilme süreci olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca birbirlerini, desteklenmeye değer olan yetenekleri keşfetmek için bir araya gelen yetenek avcılarını tanımlamışlardır.

Kurumlar arası işbirliği, uyumluluk, uluslararası jüri, şeffaflık gibi yarışmada bilinçli olarak ön planda tutulan özellikler düşünüldüğünde yarışmanın bir algı süreci olduğu düşüncesi oluşmuştur. Goffman'ın sözünü ettiği gibi kültürel değerler, insanlar arasındaki ilişkileri şekillendirmektedir. Güvene ve disipline dayalı bir anlayış içerisinde olması beklenen takım üyelerinin yarışma ekiplerinde mevcut olduğu ve bu kişilerin yarışmanın devamlılığını önemsedikleri görülmüştür. Buna bağlı olarak uzmanlardan oluşan prestijli bir yarışma ortamı yaratma çabası belirgindir. Bu prestijli ortamın, genç şarkıcıların kariyer gelişimlerinde bir fırsat olarak görüldüğü belirlenmiştir. Bununla birlikte yarışmanın yeterli/başarılı olanın ortak alanının içinde tutulmasına yönelik bir organizasyon olduğu ve bunu sağlamak için de iki kategorideki ilk iki aşamanın, eleme aşaması şeklinde planlandığı görülmüştür.

Yarışmanın iki kategorili olması yarışmacıların kendilerine yakın olan kategoride yarışma zorunluluğunu getirmektedir. Böylelikle yarışmacıların müziksel seviyelerine göre belirlenen kategorilere başvurmakta tereddüt etmemesi hedeflenmiştir. Bunun nedeni, Türkiye'de opera eğitimindeki düzeyin belirlenmesinde, genç şarkıcıların profesyonel anlamda sahne deneyimi kazanmasında ve repertuar bilgisinin gelişmesinde olumlu etkiler sağlaması amaçlanmıştır. Kategoriler arasında beklentilere göre belirgin bir fark olmadığına dair uzman görüşleri alınmıştır. Ankara, İzmir ve İstanbul'daki opera kurumlarında aktif olarak görev alan yarışmacıların diğerlerine göre repertuar ve sahne kullanımı açısından daha gelişmiş olduğu ve mezuniyet sonrası kurumsal olarak çalışmanın mesleki gelişim için faydalı olduğu belirlenmiştir.

Yarışma, bilinmeyen hâkim olduğu bir ortamdır. Ayrıca kurallarla belirlenen çerçeveye uygun olarak hareket etme zorunluluğu, iyi bir performans sergileme baskısını doğurur. Dolayısıyla etkileşim süreci karşılıklı bir manipülasyon süreci olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Goffman'ın deyimiyle, kişilerin davranışlarının toplamı olan benliğin seyirciler tarafından yorumlanabilen bir ürün olması gibi yarışma sırasında anlık ortaya çıkan müziksel benliğin de yarışmanın bir ürünü olduğu kabul edilebilir. Yarışmacının müziksel benliğinin, yarışmadaki müziksel ortamla uyumlu olması ve eser seçimi, başarı ölçütleri olarak belirlenmiştir. Performans anında etkileşime giren katılımcılar için daha öncesi olmadığından jüri üyeleri performans anındaki izlenimlerine bağlı olarak değerlendirme yaparlar. Kategorilere göre farklı çerçevelerdeki repertuarı oluşturan eserlerin yarışmacının müziksel karakteriyle uyumluluğu, değerlendirmede jüri üyelerinin öncelikle dikkat ettiği unsurlardan biridir. Buna göre eser seçimi, yarışmacının yarışmadaki kalıcılığını belirlemektedir. Yarışmacının repertuar seçiminin yanı sıra müziksel benliğini sunmadaki becerisi ve bu beceriyi görsel olarak nasıl sunduğu (kişisel vitrin ve set kullanımı) değerlendirmede başlıca kriterlerdir. Üniversite kategorisi gelecek vadeden (dönüşebilir olan) ve genç profesyonel kategorisi solist derecesinde başarılı olan (dönüşmüş) yarışmacıların belirlendiği bir süreçtir Ulusal Genç Solist Yarışması. Değerlendirme de buna göre yapılmaktadır. Başka bir deyişle müziksel benliğini kişisel vitrinle başarılı bir şekilde destekleyerek sunan ve seti kişisel vitrine uygun bir şekilde kullanan yarışmacılar başarılı olarak değerlendirilmişlerdir.

Yarışmaya tekrar tekrar katılma durumunun yarışmacılar için geliştirici bir tecrübe olarak görölmesinin yanı sıra kariyerlerini olumsuz etkileyebilecek bir çaba olabileceği de belirtilmiştir. Tekrar tekrar katılım durumundan vazgeçebilmenin, genç şarkıcıların kariyer gelişiminde yeni fırsatlar doğuracağı ve alanın buna da ihtiyacı olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Yarışmanın ön plana çıkarılan ve özellikle vurgulanan özelliğinin programa dâhil olan birebir/yüz yüze görüşmeler olduğu belirlenmiştir. Hem organizasyon ekibinin hem de jürinin görüşmelere önem verdiği ve mümkün olduğunca uzun zaman ayırma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bu görüşmelerde elenen yarışmacılar performans sırasındaki davranışlarına göre değerlendirilirken jüri üyelerinden de yarışma sonrasındaki çalışmaları ve hedefleri konusunda tavsiyeler almışlardır.

Sonuç olarak, bu çalışmayla birlikte müzik yarışmalarının bütünsel bir süreç olduğu ve kültürel bir değer yarattığı anlaşılmıştır. Bu nedenle yarışmaların çok daha ayrıntılı biçimde incelenmesi, yaratılan kültürel değerin sürdürülebilirliğinin ayrıntılı çalışmalarla tartışılmasının etnomüzikoloji alanına olumlu katkılar sağlayacağı düşünölmektedir.

Etik Kurul İzni (Gerekliyse)

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Akalp, İ. D. (2013). Gönüllülüğün eğitim alanına etkisi: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV)'nin Deneyimleri. *Türkiye'de gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi*. (Çev.Bordo Tercüme Bürosu ve Eda Erdem). Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Programı Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi (Haz.), 54-58.
- Aydınlığıl, S. (2013). Sosyal politika geliştirmede yeni bir alan: Gönüllülük. *Türkiye'de Gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi*. (Çev. Bordo Tercüme Bürosu ve Eda Erdem). Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Programı Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi (Haz.), 32-38.
- Bağcı, G. (2013). Genç gönüllülüğü: Kişisel ve sosyal kalkınmaya giden çift yönlü yol. *Türkiye'de gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi*. (Çev.Bordo Tercüme Bürosu ve Eda Erdem). Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Programı Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi (Haz.), 48-51.
- Berehova, O., & Volkov, S. (2019). Piano competitions in the socio-cultural realities of globalization. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(4), 329-346. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2325
- Betil, İ. (2013). Etkin bir sivil toplum yansıması olarak gönüllülük: Karşılaştığı zorluklar ve fırsatlar. *Türkiye'de gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi*. (Çev.Bordo Tercüme Bürosu ve Eda Erdem). Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Programı Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi (Haz.), 16-17.
- Burnsed, V., & Sochinski, J. (1983). Research on competitions: Surveys reveal how students, parents, directors, and administrators feel about competitions. *Music Educators Journal*, 70(2), 25-27.
- Çakı, F. (2014). Türk sosyolojisinde yeni bir alan: Gönüllülük araştırmaları. *Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 185-209.
- Dykema, P. W. (1923). The contest idea in music. *Music Supervisors' Journal*, 10(2), ISSN: 1559-2472.
- Ernst, K. D. (1956). Are music contests outmoded?. *Music Educators Journal*, (November-December). 33(2), 26-50. https://doi.org/10.2307/3388402
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev. B. Cezar). Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2018a). *Karşılaşmalar: Etkileşim sosyolojisinde iki çalışma*. (Çev. A. Bölükbaşı). Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2018b). *Toplum içinde davranmak: Etkileşimlerin sosyal düzenine dair açıklamalar*. (Çev. S. Çalıcı). Heretik Yayınları.
- Huizinga, J. (2015). *Homo ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (Çev. İ. Mutlu). Dorlion Yayınevi.
- Kennedy, J. P. (1961). Are contests musical experiences?. *Music Educators Journal*, 47(3), 60-67.
- McCormick, L. (2009). Higher, faster, louder: Representations of the international music competition. *Cultural Sociology*, 3(1), 5-30.

- McCormick, L. (2015). The presentation of musical self. *Performing civility: International competitions in classical music* (pp. 122-165). Cambridge University Press.
- McCormick, L. (2020). Classical music competitions as complex performances. In David Stark (Ed.). *The performance complex: Competition and competitions in social life* (pp. 78-98). Oxford University Press.
- Meyers, B. D. (2012). The national solo and ensemble contest 1929-1937. *Journal of Reserch in Music Education*, 60(1), 43-61.
- Moretti, A., & Collodi, D. (2003). Survey on the international music competitions in Italy: Managerial and organizational aspects. http://ernest.hec.ca/video/pedagogie/gestion_des_arts/AIMAC/2003/-resources/pdf/A/A06_Moretti_collodi.pdf.
- Nelson, K. B. (2009). Enhancing the attendee's experience through creative design of the event environment: Applying Goffman's dramaturgical perspective. *Journal of Convention & Event Tourism*, 10(2), 120-133.
- O'Neil, S. A. (2002). The self-identity of young musicians. In R. A. R. MacDonald, D. J. Hargreaves, & D. Miell (Eds.). *Musical Identities* (pp. 79-96). Oxford University Press.
- Rice, T. (2017). *Modeling ethnomusicology*. Oxford University Press.
- Saetre, G. T. (1947). The contest accompanist. *Music Educators Jurnal*, 34(2), 51-53.
- Sky, C. L. (1997). A lot of notes but little music: Competition and changing character of performance. *New Hibernia Review / Iris Éireannach Nua*, 1(1), 156-167.
- Titon, J. T. (2009). Economy, ecology, and music: An introduction. *The World of Music*, 51(1), 5-15.
- Toprak, G. (2017). *Türkiye'de özel sektörün klasik müzik etkinliklerini destekleme sistemi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, G., & Yöre S. (2018). Türkiye'de özel sektörün klasik müzik etkinliklerini destekleme biçimleri. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19, 287-310.
- Turan, N. S., & Komsuoğlu, A. (2007). From empire to the republic: The western music tradition and the perception of opera. *International Journal of Turcologia*, 2(3), 7-29.
- Wagner, I. (2015). *Producing excellence: The making of virtuosos*. Rutgers University Press.



HEINRICH BÖLL'ÜN "PALYAÇO" ADLI ESERİNDE YABANCILAŞMA OLGUSU

 Merve KARABULUT^a

Özet

Savaş sonrası Alman Edebiyatı'nın öncülerinden olan Heinrich Böll eserlerinde savaş sonrasında Almanya'nın içinde bulunduğu bunalımı kaleme alır. Birçok yazarın dokunmaktan çekindiği noktaları hiç tereddüt etmeden eserlerinde eleştirir. Ele aldığımız "Palyaço" adlı romanda da toplum tarafından dışlanmış ve maskesinin ardına gizlenmiş bir palyaço aracılığıyla toplumun tüm bağnazlıklarını görme fırsatı buluruz. Romanda II. Dünya Savaşı sonrasında topluma yabancılaşan karakterin sevgilisiyle yaşadığı romantizm ve mezhep çatışmaları işleniyor gibi gözüke de aslında kendilerini dindar olarak nitelendiren kişilerin çarpık ahlak anlayışları ortaya konur. Bir palyaçonun hayatı üzerinden okur birçok konuda düşünmeye (O dönemdeki Alman toplumu, savaş, toplumun kendini yeniden inşa etme süreci, din vs.) sevk edilir. Okur ilk bakışta yerle bir edilen olguların, derinlerine indiği zaman asıl eleştirinin bunlara yapılmadığını bu romanla net bir biçimde görme fırsatı yakalar. Böll bu romanda, rüzgâr nereden eserse oraya yönelenleri, savaş öncesinde barışçıl olmayan Naziler'in savaş sonrasında barışçıl insanlara dönüşmelerini, siyasi ve dini ideolojileri ve burjuva ahlak anlayışını ironik bir biçimde irdeler. Bu çalışmada Böll'ün "Palyaço" adlı romanı yabancılaşma olgusu ekseninde ele alınacaktır. Bu romanda yabancılaşma olgusunun ele alınış tarzı, kahramanların bu olgu karşısındaki tutumları ve bunların sonuçları eserden hareketle verilen örnekler aracılığıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Alman kültürü ile büyüüp yetişen Böll yaşadıklarını ve maruz kaldıklarını (savaş, göç, geçim sıkıntısı, zorluk vb.) eserlerinde işler. Dolayısıyla ele alınan bu eserin de Böll'ün hayatından kesitler sunduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Alman Edebiyatı, Heinrich Böll, Yabancılaşma, Palyaço



THE CASE OF ALIENATION IN HEINRICH BÖLL'S "CLOWN"

Abstract

Heinrich Böll, one of the pioneers of post-war German literature, writes about the depression in Germany after the war in his works. He criticizes the points that many writers hesitate to touch in his works without hesitation. In the novel "Clown", we have the opportunity to see all the bigotry of the society through a clown who is ostracized by the society and hidden behind his mask. In the novel II. Although the romance and sectarian conflicts of the character, who became estranged from the society after World War II, seem to be dealt with, in fact, the distorted moral understanding of people who describe themselves as religious is revealed. Through the life of a clown, the reader is prompted to think about many issues (German society at that time,

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, merve.karabulut@atauni.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.02.2022

war, the process of rebuilding society, religion, etc.). With this novel, the reader gets the opportunity to see clearly that the main criticism is not made on the facts that were destroyed at first glance, when he delves into them. In this novel, Böll ironically examines those who go wherever the wind blows, the transformation of Nazis who were not peaceful before the war into peaceful people after the war, political and religious ideologies and bourgeois morality. In this study, Heinrich Böll's novel "The Clown" will be discussed in the axis of alienation. In this novel, the way in which the phenomenon of alienation is handled, the attitudes of the heroes towards this phenomenon and their results will be tried to be revealed through the examples given from the work. Heinrich Böll, who grew up with the German culture, processes his experiences and exposures (war, migration, financial difficulties, hardship, etc.) in his works.

Keywords: German Literature, Heinrich Böll, Alienation, Clown



Giriş

21 Aralık 1917 tarihinde Köln’de dünyaya gelen Heinrich Böll, Alman Edebiyatının en önemli ve en tanınmış yazarlarından birisidir. Nobel edebiyat ödüllü yazar “Alman edebiyatında Goethe’den sonra dünyaca tanınmış yazarlardan” (Yazar, 2011, s. 28) biri olarak atfedilir. Çocukken bizzat savaşa tanık olur, savaşın öncesinde ve sonrasında yaşanan sıkıntılar ve şahit olduğu olaylar hayatı boyunca onu olumsuz etkiler. Bu durum onun sanat hayatında tüm bu tanık olduklarını ve yaşananları eleştirel bir üslupla ele almasına ve Alman Edebiyatına önemli eserler kazandırmasına neden olur.

Savaş dönemi yazarlarından biri olan Böll’ün yetişme çağı toplum üzerinde yıkıcı etkiler bırakan 1929 tarihindeki Dünya Ekonomik Krizine denk gelir. İnsanların sefalet içerisinde yaşadığı bu dönemde Böll de ailesiyle birlikte yoksulluk çeker. Böylece ergenlik döneminde karşılaştığı ilk acının yoksulluk olduğunu söylemek mümkündür. Karşılaştığı ikinci acı ise onu derinden etkileyen ve yazarlık hayatı boyunca kaleme aldığı İkinci Dünya Savaşının bıraktığı etkidir.

Ülkenin batısındaki ve doğusundaki cephelere savaşmak için gönderilen Böll’ün üniversite hayali bu yüzden yarıda kalır. Bundan dolayı savaştan ve üzerine geçirilen formadan nefret eden Böll, bunu eserlerinde işler. 1943 yılında Rusya’ya savaşmak için tren ile gönderileceğini öğrendiğinde, ölüme gittiğinden emin olur. Ancak trenin bombalanmasıyla yolculuğu yarıda kalır. Kendisi için bir umut ışığı olan bu durumu kullanan Böll, ilaçlar alarak hasta görünmek için elinden geleni yapar. Savaşa katılmamak ve cepheye yer almamak için sahte belgeler dahi hazırlar (Hoffmann, 1965, s. 27).

Alman yazarlar içerisinde dünyaca ün yapmış ve dönemin en fazla okunan yazarı olan Böll (Kırmızı, 2017, s. 114) sayısız ödüle layık görülür (Yazar, 2011, s. 31). Eserleri farklı dillere çevrilir ve evrensel bir yazar olarak nitelendirilir. Eserlerinde sadece kendi ülkesinin problemlerine değinmez. Evrensel problemlere de değindiği görülen yazar, hayatını bir ideoloji çevresinde şekillendirmez ve hiçbir partinin üyesi olmaz. Bunu da Nobel Edebiyat Ödülünü alırken sarf ettiği cümlelerle dile getirir; “Hiç kimsenin düzenlemesine ya da uzatmasına gerek olmayan tek geçerli pasaportum, yazdığım dildir” (Aytaç, 1995, s. 25).

İkinci Dünya Savaşını bizzat yaşayan yazarın, eserlerinde genellikle bu savaşın yıkıcı etkilerini ve savaşın insanlar üzerinde bıraktıklarını konu edindiği görülür. Psikolojik ve sosyolojik durumları işleyen yazar, çeşitli teknikler (özellikle geriye dönüş tekniğine ve iç konuşma tekniğine başvurur) kullanır. Yaşanan olayları roman karakterlerinin ağzından çok yönlü bir biçimde ele alarak aktarır. Eserlerinde özellikle o dönemin ideoloji kurbanlarını ve ideolojinin sebep olduğu insanlık trajedisini canlandıran Böll (Aytaç, 1995, s. 243) alaycı ve eleştirel bir üslup takınır. Bu yüzden birçok kesim tarafından ağır eleştirilere maruz kalır. Yine de savaş sonrasında yaşanan tüm olayların (açlık, ahlak yoksunluğundan ötürü yozlaşma ve sapkınlık, yalnızlık, yabancılaşma) en büyük nedeni olarak savaşı göstermekten geri durmaz.

Böll yaşadıklarını ve maruz kaldıklarını eserlerinde kaleme alarak, hayatından kesitler sunar. Bu çalışmada eserden hareketle Böll'ün "Palyaço" adlı romanı yabancılaşma olgusu ekseninde ele alınmaktadır. Önce yabancılaşma olgusunun ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgi aktarılmakta, ardından bu romanda yabancılaşma olgusunun ele alınış tarzı, kahramanların bu olgu karşısındaki tutumları ve bunların sonuçları eserden hareketle verilen örnekler aracılığıyla ortaya konmaktadır.

Yabancılaşma Olgusu

Yabancılaşma olgusunu kaynaklara göre ilk kez kullanan (felsefi bir terim olarak) kişi Hegel'dir (Timuçin, 1992, s. 16). Felsefi bir yaklaşım ile yabancılaşma olgusuna yorum getiren Hegel, fiziki ve ruhi varlığı arasındaki mesafe (Erkal, 2016, s. 297) olarak yabancılaşmayı açıklar. Birey, fizik ve ruh arasındaki çatışma ve uyumsuzluk sonucunda, başta içinde bulunduğu çevreye ardından kendisine yabancılaşır. Hegel'e göre yabancılaşma, bireydeki ruh ile fizik arasındaki zıtlığın sonucunda meydana gelir. Yabancılaşmanın hastalıklı değil de doğal bir olay olduğunu savunan Hegel (Özbudun, Markus & Demirer, 2008, s. 18) evren var olduğu sürece yabancılaşma olgusunun da var olacağını ileri sürer.

Hemen hemen bütün disiplinlerde inceleme konusu olan yabancılaşma, edebiyat başta olmak üzere birçok alanda varlığını gösterir. Çok boyutlu bir kavram olarak literatürde yer alır (Darancık, 2020, s. 439). Tarihin hemen hemen her döneminde ortaya çıkan bu olgu, sanayileşme ve makineleşmeyle birlikte giderek belirginleşir ve çeşitli yöntemlerle tanımlanır. Günümüze dek birçok alan ile bağlantılı olduğundan, her alan kendine özgü yöntemlerle yabancılaşmanın kavramsal kullanımını ve boyutunu açıklamaya ve yorumlamaya girişir. Bu da yabancılaşma olgusunun çeşitli düşünür ve eleştirmen tarafından farklı tanımlarının yapılmasına neden olur. Yabancılaşmanın salt bir tanımı bulunmamakla birlikte, bireyin toplumdaki, çevresinden ve hatta kendisinden uzaklaşması, giderek kendi dâhil herkese ve her şeye yabancı olması olarak tanımlanabilir. Günümüz toplumunda, geleceğe dair beklentisini yitiren/beklentisi olmayan bireylerden oluşan bir tabaka meydana gelir. Bireyciliğin artmasıyla toplumda yabancılaşma ortaya çıkar (Nakiboğlu, 2020, s. 431). İçinde bulunduğumuz çağın en büyük problemlerinden biri her şeye karşı ilgisini ve inancını yitiren, diğer bireyler ile ilişki ve iletişim kurmaktan kaçınan, geleceğe dair bir beklentisi olmayan ve ötekileşen bireylerdir. Yabancılaşma kavramı bireyin varoluşsal anlamdaki bütünlüğüne başka bir deyişle diğer bireyler ile olan ilişkilerine, beklentilerine, değerlerine uzaklaşması anlamına gelir. Genel olarak özgün anlamı içinde yabancılaşma,

bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişmedir (Cevizci, 2010, s. 1617).

Farklı dillerde farklı şekillerde dile getirilen yabancılaşmanın diğer dillerdeki kelime kökenine bakıldığında Fransızca 'aliénation', Almanca 'Entfremdung', Latince 'alienatio' İspanyolca 'alienado' İngilizce ise 'alienation' şeklinde olduğu görülür. Yazar ve eleştirmen Raymond Williams oldukça zor bir kelime olan yabancılaşmanın kelime kökeninin Latince'den geldiğini belirtir (aktaran Ünalı, 2011, s. 6). Latince "yabancılaşma-yabancılaştırma" anlamına gelen bu sözcüğün (Ernout & Meillet, 1951, s. 38-39) Türk dilindeki kökenine bakıldığında ise bu sözcüğün Farsçaya dayandığı gözlemlenir. Farsça kökenli boş, ıssız yer anlamına gelen ve "yaban" sözcüğünden türetilen bu sözcüğün etimolojik sözlüğe göre tam karşılığı "insan yaşamayan ıssız yer" dir (Eren, 1999, s. 437) Türkçede ıssızlık ile bağdaştırılan yabancılaşma bir anlamda yalnızlık ile benzerlik gösterir.

Toplumsal ve bilimsel alanda meydana gelen gelişmeler ile birlikte/modernizmle bireylerin gerçekler karşısında tedirgin oldukları, yaşadığı topluma ve kendisine yabancılaştıkları görülür. Gelişen dünyada yaşanan hızlı değişim ile birlikte meydana gelen olaylar toplumsal ve kültürel olarak toplum fertlerini etkiler. 18. ve 20. yüzyıllar arasında yaşanan sosyal değişiklikler ile (makineleşme, nüfus artışı, iletişimsizlik, bireylerin ekonomik anlamda sıkıntıya düşmesi, göç, sosyal statü) yabancılaşma olgusu kendisini net bir biçimde gösterir. Tüm bu yapıların farklılaşmasıyla insan da değişime uğrar ve kalıplaşmış düşüncelerin dışına çıkmaya başlar. İncil'in Avrupa'da eleştirilmesiyle birlikte din algısında sarsıntılar meydana gelir. Bu durum hem bireyin hem de toplumun yabancılaşmasına neden olur. Devrim niteliğindeki yenilikler toplumda var olan düzenin/yapının tamamen değişmesine neden olurken bireyin kendisiyle ve ait olduğu toplumla uyumunda da problemler ortaya çıkarır. Tüm bunların sonucunda birey mutsuzlaşır ve tatminsizleşir. Bireyde ön plana çıkan bu ruh halinin 20. yüzyılda belirgin hale gelmesini özellikle bu dönemde yaşananlara bağlayan Gündoğan, dünyada hiçbir dönemde 20. yüzyılda yaşandığı kadar büyük bunalımlar yaşanmadığını dile getirir (Gündoğan, 1997, s. 40). I. Ve II. Dünya Savaşlarına denk gelen bu dönemde insanoğlu toplumsal travmalar yaşayarak, olumsuz duygular ile tanışır ve iç dünyalarına kapanır. Dolayısıyla hem kendine hem de içinde bulunduğu topluma yabancılaşmış olur. Bu dönemde yaşanan bu duruma hem edebi eserlerde hem de bireylerin sosyal yaşantılarında tanık olmak mümkündür.

Birey, kendi var oluşunu sorgulamaya başladığı andan itibaren yabancılaşma kavramıyla karşı karşıyadır. Özellikle günümüzde bireylerin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi haline gelir. Özcan Sezer yabancılaşma kavramının düzenin bir kez daha alt üst edildiği çağımızda, artık gündelik dile yerleşen bir kavram olduğundan bahseder. Sezer kavramın, toplumun yabancılaşması, kültürün yabancılaşması, kuşaklar arası yabancılaşma, dinin yabancılaşması, siyasetin yabancılaşması, insanın kendine yabancılaşması ve daha birçok şekilde ifade edildiğini belirtir ve tüm bu yabancılaşma şekillerinin özellikle sanayi toplumuna geçişle birlikte ortaya çıktığından, 21. yüzyılda küreselleşme olgusuyla birlikte ise kendinden daha çok söz ettirdiğinden dem vurur (Sezer, 2001, s. 468)

Yabancılaşma olgusundan söz edilebilmesi için öncelikle insanlarda 'birey' kavramının oluşması gerekir. Birey olmayı başarabilen/bireyselleşme sürecini tamamlayan insanlar, yaşadığı çevrede var olan ya da var olacak olan olay ve durumları sorgulayarak tepkiler verir. Bu yetilere (eğitim, kültür, duygu

ve düşünce) sahip olan bireylerin verdiği tepkiler toplumun çeşitliliğiyle birlikte şekillenir. Bu çeşitliliğin içerisinde aynı olmayan ve farklılaşan birey, öteki olma hali durumunda toplumdaki kopar/koparılmak durumunda kalır ya da farklılaşır ve içinde bulunduğu topluma karşı yabancılaşır. Geçmişten günümüze dek çağın her döneminde yaşadığı ortamda var olmaya çalışan insan birçok anlamda yabancılaşma haline tanık olur. İlk olarak hükmettiğine inandığı doğa tarafından yenilgiye uğradığı zaman bunu yaşar. Bununla birlikte kendisine sığınacak bir liman olarak gördüğü toprak parçası üzerinde devletin siyasi figürlerine yabancılaşır ya da aynı devletin hukuk sistemine, ideallerine ve yönetim tarzına yabancılaşır. Zamanla sisteme ayak uyduramayarak, toplum ile çatışma yaşayan birey kendine döner ve sorgulama içerisine girer. En sonunda eylemlerinin tutarsızlığı ile ön planda olan birey kendine yabancılaşmış duruma gelir.

Kendine yabancılaşmada birey kendi kişiliğini unuttuğundan ya da benliğini yitirdiğinden bir kimlik arayışındadır. Kendini ifade edemeyen birey, toplumdaki uzaklaşır, kendini soyutlar ve kendine döner. Yabancılaşmış bir nesne haline bürünür. Süreç içerisinde öz benliğine soğuyan kişi, yaşamdan herhangi bir tat alamaz ve sosyal yapıya uyum zorluğu çeker.

İçinde bulunduğu toplumda da olaylara herkesten farklı şekilde tepkiler verdiği, olayları farklı şekilde yorumladığı ve farklı şekilde düşündüğü görülebilir. Bu onu farklılaştırır ve azınlık konumuna sokar. Azınlık kategorisine giren birey, davranış ve değerlere bakış açısında çeşitli farklılıklar göstererek toplumun diğer fertlerinden farklı sebeplerden dolayı ayrılır. İçinde bulunduğu toplumdaki kendini soyutlar. Toplumun diğer fertleriyle iletişimini ve ilişkisini keser. Kendine duvarlar ören birey, zamanla yalnızlaşır ve bir şeylerin eksik gittiğini düşünerek kendini büyük bir çıkmazın içinde bulur. Hayatından hiç zevk almayan ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorluk çeken birey kendine olan yabancılaşma durumuna sürüklenir (Şimşek, 2006, s. 575). Günümüzde de birey eksikliğini duyduğu ve kaybettiği şeyin ne olduğunu bilemediğinden, gittikçe içine düştüğü bu çıkmazdan ve kendi benliğinden daha da uzaklaşır (Baş, 2003, s. 321). Birey bu duruma gelene kadar belli bir süreç söz konusudur. Toplumda her türlü imkânâna sahip olduğunun bilinciyle eksikliğini hissettiği şeyin peşinden gider sürekli bir arayış içindedir. Benliğini araştırma arzusuyla hayatı anlamlandırabilmek için sorgulayıcı bir tavır takınır. Herkesi ve her şeyi sorgulayan bireyin aradığı cevabı bulamaması kendine yabancılaşıyor olduğunun büyük bir göstergesidir denilebilir. Vehbi Bayhan'a göre kendine yabancılaşma hali, kişinin kendini işe daha çok verememesi, kendini işin içinde buldurumaması ve kendisine birçok düşünce nedeniyle yabancılaşmasıdır (Bayhan, 1997, s. 38). Bir nevi kendinden kopmuş olan birey içindeki güç ve yeteneğini bizzat kendisine yabancı olarak görür. Kendi gücünü bilmeden yaşamına bu şekilde devam eder.

Yabancılaşma olgusunu bireyin bizzat kendisini kendisine yabancı hissetme hali şeklinde açıklayan Erich Fromm, yabancılaşma durumunda bireyin, başta kendini bizzat yarattığı dünyanın merkezi olarak gördüğünü, kendini toplumdaki soyutlayarak yabancılaştığını belirtir. Bunun sonucunda birey toplum ve dış dünya ile artık ilişki içerisinde değildir. Hegel'in yabancılaşma kavramına ters düşen bir tutum takınan Fromm, yabancılaşma olgusunu bir kişilik hastalığı olarak nitelendirir. Bireylerin kendilerini dışlanmış ve yalnızlaşmış hissetmelerini, diğer insanlardan ve doğal yaşamlarından kopmalarını yabancılaşma ile bağdaştırarak, çağdaş bireyin yabancılaşmasının bizzat yaşadığı toplum ve toplumun ekonomik yapısıyla bağlantılı olduğunu ileri sürer. Ancak kapitalizmin etkin olduğu

toplumlarda sadece ekonomi alanında yabancılaşmanın olmadığını, insanların ilişkilerinde de bunun var olduğunu iddia eder. Kapitalizmin bireyi güçsüz ve önemsiz bir varlık gibi hissettirerek yalnızlaşmalarına yol açtığını dile getirir. Fromm'a göre kendisini önemsiz ve yalnız hisseden birey, toplum içerisinde diğer insanlarla iletişim kuramayarak hem topluma hem de kendisine yabancılaşır. Bu, oldukça yıkıcı bir durumdur. Fromm, bireyin içinde bulunduğu topluma ve kendisine yabancılaşmasının kişiliğin yitirilmesiyle ilintili olduğunu vurgulayarak yabancılaşma durumunu açıklar (Fromm, 1996, s. 105-106).

Yabancılaşma kavramına çağdaş bir yorum getiren Fromm, aynı zamanda modern yaşamın getirisi olan sanayileşmiş toplumdaki makineleşmiş bireylerin kendisine yabancılaştığını da dile getirir. Yabancılaşma olgusunun günümüz dünyasında her anlamda yayıldığını iddia ederek bu olgunun modern toplumda her yeri kapladığını ifade eder. Ona göre modern bir hale gelen toplumlarda makineleşme ve şehirleşme ile kapitalist sistemin daha da gün yüzüne çıkması, bireyleri korkak ve yabancı bir hale getirir. İçinde bulunan sistemin birer getirisi olarak birey, ürettikleri makineler karşısında çaresiz ve aciz hissederek, toplumsal oluşumlara katılım göstermekte sıkıntı yaşamaktadır. Böyle bir sistem içerisinde toplumda var olamayan insan içine kapanır ve korkak bir hale gelerek çözümün sadece tüketimde olduğunu düşünür. Kapitalizm ile birlikte bireyde şekillenen özgürlük kavramının kişiyi zamanla daha da yalnızlaştırdığı ve kişinin toplumdaki soyutlanmasına neden olduğu söylenebilir.

Kapitalist sistem ve yansımaları nedeniyle insanlar korkak ve yabancılaşmış bir hale gelir (Durkheim, 1992, s. 60). Dolayısıyla insan pasifliğe yönelir ve dünyada hiçbir şeyi aktif olarak yaşayamaz (Fromm, 2004, s. 66-67). Böylelikle bireyin yabancılaşmış pasif bir varlığa dönüşmesi daha çok kapitalist sistemin birer sonucu olarak değerlendirilebilir. Böyle bir sistemde kendisine yabancılaşan birey ne bir başkasıyla ne de kendisiyle temas halinde değildir. Fromm, bu durumun genellikle gerek din olgusunun baskın olduğu toplumlarda, gerek ise tüketimin ön planda olduğu toplumlarda meydana geldiğini belirtir.

Günümüzün en büyük problemlerinden biri olan yabancılaşma, yazarları da etkisi altına alır. Modern dünyada gerçeklik algısının değişmesine koşut olarak, kurmaca evrende de zaman algısı parçalanır, gerçek(lik) belirsizleşir, Aydınlanma'nın yarattığı birey(sellik) kurgusallaşır, ben(lik) ideali yok olur, nesne özneyi biçimlendiren konuma geçer" (Kızıler Emer, 2018, s. 167). Bu hali ile yabancılaşma kavramının etkileri salt olarak gerçek yaşam düzleminde değil aynı zamanda kurmaca evrende de yerini alır. Kadir Albayrak, özellikle farklı köklere sahip olan yazarların yarattıkları kurmaca dünyada yer alan figürlerin deneyimleri üzerinden kendi geçmişlerinde yer alan ikilemleri ve yabancılaşma sorununu irdelediklerinden dem vurur (Albayrak, 2018, s. 322). Kurguladıkları karakterleri yabancılaşma problemi ile kuşatan yazarlar, bir anlamda yabancılaşma problemine özellikle dikkat çekerler.

"Palyaço" Adlı Eserin İncelenmesi

1963 yılında Böll tarafından yayımlanan *Palyaço* adlı eserin temelinde bir aşk hikâyesi yer alsa da İkinci Dünya Savaşı Almanya'sının genel manzarası ortaya konur. Hans ile Marie adındaki iki gencin

başından geçen olaylar ele alınırken, savaş sonrasında Almanya'da Nazilerin durumuna yer verilir. Eserin başkahramanı Hans adında bir palyaçodur. Bir palyaçonun bakış açısından savaş sonrası değişen düzenin/dünyanın aktarılması söz konusudur. Varlıklı ve saygın bir aileye sahip olan Hans, buna aldırış etmeksizin toplumda kabulü oldukça güç olan bir mesleği (palyaçoluğu) seçer. Bu da onun hem toplumdaki hem de ailesi tarafından dışlanmasına sebep olur. Hans mesleğini icra ederken, toplumda anlam veremediği bazı olaylara farklı tepkiler verir ve dine olan yaklaşımı toplum tarafından ötekileştirilmesine neden olur. Böylece Hans toplumda yer edinemediğini ve içinde bulunduğu ortamda anlaşılmadığını düşünür. Bu da onun zamanla toplum içinde yabancılaşmasına neden olur. Hans'ın yaşadığı toplumda anlaşılmadığını, düşüncelerinden ve eylemlerinden ötürü dışlanacağını düşünmesi ve hatta dışlanması, iş ya da sevgili seçiminden ötürü sürekli yargılanması, onun toplumda yabancılaşmış, ötekileştirilmiş ve yalnızlaşmış bireye dönüşmesine sebep olur.

Hans'ı ayakta tutan tek şey sevgidir. İşine ve sevgilisine duyduğu sevgi sayesinde hayata tutunur. Hans'ın ve Marie'in birbirleriyle evlenmeden birlikte yaşamaları, toplum tarafından onaylanmamalarına ve onların aykırı insanlar olarak değerlendirilmelerine neden olur. Bu durum karşısında iki genç de yaşadığı kenti terk etmek zorunda kalır. Birbirlerinden oldukça farklı düşünce yapılarına sahip olan iki gencin tek ortak noktası aşktır. Katı bir Katolik olan Marie, katıldığı toplantılarda Hans ile olan ilişkisi yüzünden sürekli dışlanır, çünkü Hans onlara göre hem farklı hem de isyankârdır. Hans Katolik inancının katı kurallarını mantıklı bulmaz ve düşüncelerini özgürce dile getirmekten çekinmez. Zamanla içinde bulunduğu kesim tarafından baskı gören Marie, Hans ile girdiği tartışmalar sonucunda her şeyi geride bırakarak, çocukluk arkadaşı ve aynı zamanda dönemin Alman Katolik lideri olan Züpfner ile evlenir.

Hans'ın, bu terk ediliş ile hayata tutunduğu dal kırılmış olur. Hem ruhsal hem de fiziksel sorunlar ile karşılaşan Hans mesleğini dahi yapamayacak hale gelir. Sevgilisinin onu terk ederek, başka birine gitmesi Hans'ı içkiye yakınlaştırır ve Hans mesleğini özenle icra edemez.

İşine odaklanamayan kahraman defalarca hata yapar ve bu hatalardan birinde ayağını sakatlar. Hans'ın hayatındaki ikinci kırılma noktası bu sakatlıktır. Tamamen işsiz kalan ve sefil bir hayat sürmeye başlayan Hans, ailesinden ve yakın dostlarından maddi ve manevi yardım istemese de son çare olarak bunu da yapar. Ailesi ve yakın çevresiyle iletişime geçtiği süre zarfında herkes tarafından ötekileştirildiğini ve dışlandığını hisseder. Tamamen yabancılaşmış, farklılaşmış, toplum tarafından itilmiş bir karakterdir o. Yazar, kahramanın ailesi ve dostlarından yardım istediği zaman diliminde geriye dönüş tekniğini kullanarak kahramanı sık sık geçmişe götürür. Böylelikle Hans, eser boyunca çocukluğunda yaşadığı kötü olayları, ailesinin yıkıcı ve anlaşılmaz bireylerden oluştuğunu, Marie ile tanıştığı dönemi, gençlik yıllarını ve savaş sonrasında yaşadığı zorlukları hatırlar. Eserde Hans'ın anne ve babasının oldukça sert ebeveynler olduğunun altı çizilir. Anne ve baba farklı tarafları temsil eder. Çıkarları doğrultusunda hareket eden ve maddi anlamda oldukça güçlü olan bir anne ve toplum tarafından onaylanmayan metres kavramını hayata geçiren, sözde ahlaklı, katı bir baba söz konusudur. Her ikisi de Nazi ideolojisine körü körüne bağlıdır. Savaş sonrası ideolojik anlamda keskin dönüşler yapan anne ve babanın eser boyunca sürekli eleştirildiğine tanık olunur. Eskiden Nazi ideolojisine körü körüne bağlı olan anne, savaş sonrası dönemde sivil toplum kuruluşlarında görev alarak, savaş lanetler

ve barış mesajları verir. Zengin olmasından ötürü toplumda itibar gören baba ise savaş sonrasında dönemin ekonomik ve sosyolojik durumundan faydalanarak daha da zenginleşir. Hans babasının ekonomiden zerre kadar anlamadığını, onun konumundan dolayı basında yer aldığını ve nasıl bir anda popüler bir iş adamına dönüştüğünü dile getirerek babasını eleştirir. Aile içerisinde birliğin, güvenin ve itibarın olmadığı görülür. Hans, içinde bulunduğu ortamda sürekli baskı görür, tek bir ideolojiye maruz kalır ve yaşadıkları olaylar karşısında bunalıma girer.

Eserde Hans'ın çektiği acılar, yalnızlık ve içsel bunalım yüzündeki beyaz makyajın arkasında gizlidir. Günlük yaşamda insanların birbirlerine sadece çıkar ilişkisi doğrultusunda katlanmak zorunda olmaları, insanların maskeler takıp birbirlerini aldatmaları ve acımasızlıkları eleştirel bir tavır ile anlatılır. Toplum tarafından dışlanan/alaya alınan roman kahramanı Hans'ın bakış açısından dönemin kültür politikaları ve kilisenin tutumu ironik bir dille ortaya konur (Kaygın, 2018, 13). Hans'ın toplum tarafından dışlanmasını ve yabancılaştırılmasını konu edinen bu eserde yalnızlık ve yabancılaşma olgusu ön planda yer alır.

Temeli hayal kırıklığına dayanan "*Palyaço*" adlı eserde, başkahramanın hayatındaki beklentileri karşılayamadığı, bir arayış içinde olduğu, aradığı şeyin ne olduğunu bilmese de onu kurtuluşa götüreceğini umut ettiği ve sonunda yine kaybedenin kendisi olduğu görülür. Çevresinde gelişen olaylar doğrultusunda içinde bulunduğu toplumdaki izole edilen ya da özellikle o toplumdan uzak duran Hans zamanla kendi iç dünyasına yönelir. Düşünceleri ve eylemleri ile bir "ası" olarak nitelendirilebilecek olan kahraman toplumun diğer üyelerinden tamamen ayrılır. Başta bu durumdan rahatsız olsa da türlü sebeplerle topluma karışmaya ve insanlar ile sohbet etmeye özen gösterir. İçinde bulunduğu ortamdan tamamen kopmadan önce elinden geleni yapar. Dini toplantılara katılan Hans, düşüncelerine ters düşen davranışlarda bulunduğunu hisseder ve sosyal yapıda uyumsuzluk yaşadığını anlar. Bunun sonucunda büyük bir bunalıma girerek kendisini toplumdan izole eder. Bu süre boyunca yaşamdan zevk alamadığı, kendi eylemlerini sorguladığı ve kendine yabancılaştığı görülür. Bu yüzden eylemlerini anlamlandıramayan ve içinde bulunduğu ortamdan kaçma isteğinde olan kahramanın yaşadığı iç bunalım, onun kendine yabancılaşması konusunda büyük önem taşır.

Çocukluk yıllarına dayanan Hans'ın hayal kırıklığı eserde sürekli kendini hissettirir. Varlıklı ve sosyal statü sahibi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hans, her şeye yetecek kadar maddi gücü olmalarına karşın, hiçbir istek ve hayallerini özgürce yerine getiremez. Hans'ın, çocukluk yıllarından bahsederken dadıların ve hizmetçilerin içinde büyüdüğü evde kardeşleriyle birlikte özgürce patates kızartması yiyemediği örneğini vermesi, maddi durumu yetersiz olan arkadaşlarının aile yaşantılarına özendiğini ortaya koyar; "... şaşıracaksın; çocukluğumuzun en şaşırtıcı deneyimi, evde doğru dürüst yemek yiyemememiz olmuştu." (Böll, 2019, s. 165). O yaşlardayken eve her girişinde, hayalini kurduğu ve aradığı huzuru bulamadığını ve sürekli hayal kırıklığına uğradığını belirtir; "Çocukken de biliyorduk zengin, hatta çok zengin olduğumuzu. Ve biz bu paranın bir kuruşunu bile göremedik, doğru dürüst karnımızı doyuramadık. [...] Çocukken en çok ne yemek isterdim, biliyor muydun? [...] 'Patates,' diye konuştum. Fakat annem o yıllarda zayıflama meraklıydı. Evimize girip çıkan kimi aptal gevezelerin her birinin ayrı bir beslenme teorisi vardı. Ne yazık ki patates, hiçbirinin teorisine göre iyi bir gıda değildi" (Böll, 2019, s. 165).

Hans'ın çocukluk yıllarına dayanan kendine yabancılaşma durumu eser boyunca kendini gösterir ve bu durum mutluluk ve huzur arayışı açısından büyük önem teşkil eder. Hans çocukken etrafında olan bitenlere anlam veremez. İstek ve arzularını özgürce dile getiremez. Anne ve babasının baskın karakter olması ve savaş sonrası dönemde toplum bireylerinin baskıcı tavırları Hans'ın düşüncelerini ve eylemlerini büyük ölçüde etkiler. Bu doğrultuda karakter bastırılmış duyguları ile hayatına devam eder. Hans'ın eğitim hayatı boyunca belli bir döneme kadar düşüncelerinin tam zıttı olan baskın görüşlere maruz kaldığı ve bir olay karşısında düşüncelerini özgürce dile getirmekte zorluk çektiği görülür. İyi bir eğitim almadığı gerekçesiyle Hans toplum tarafından dışlanır. Bundan sonra karşılaştığı dışlanma, ezilme ve ötekileştirilme açısından seçtiği meslek (Böll, 2019, s. 44) çok manidardır. O kadar baskıya rağmen Hans yeni bir kimlik arayışına girer. Sevdiği mesleği/palyaçoluğu yapmasına rağmen mutlu değildir. Hayatının son beş yılında sürekli aynı şeyi yapar ve çok az bir para karşılığında çalışır. Palyaçoluğu her ne kadar severek icra etse de bu mesleğin toplumda değer görmemesinden, insanların bu mesleğe karşı değişen tavırlarından, küçümseyici bakışlarından ve alaylarından rahatsızdır: "Bir yere varışından sonra yaptığım hareketler beş yıldır hep aynıydı, otomatikleşmişim artık. [...] Hemen hemen beş yıldır her sabah bir yere doğru çıktım veya bir yere vardım" (Böll, 2019, s. 13). Hans mekanikleşme ve otomatikleşmeden dolayı kendi özünü keşfetme/tanuma fırsatı yakalayamaz. Dolayısıyla bu durum toplumsal bir problem olarak ona negatif bir şekilde yansır. Bunu, Hans'ın mesleğini toplumda kabul ettirebilmek ve normal bir vatandaş konumuna gelebilmek ümidiyle verdiği çabalarda ve bu çabaların karşılığını alamamasında görebiliriz; "...bilinçaltımın bir köşesinde bu otomatikleşmenin içime işlemiş olan kaygısızlığını duydum" (Böll, 2019, s. 13). Bu durum onu bireyselleştirmeden uzaklaştırır. Zamanla kendini tanımayan ve hayatı anlamlandıramayan bir karaktere dönüşür. Hayatındaki insanları hatta ailesini karşısına alan Hans, bir süre sonra hem kendisini hem de mesleğini eleştirmeye başlar. Kendi içinde çelişkiye düşer ve iç dünyasında da çatışma yaşar. Eylemlerini kısacası her şeyini sürekli eleştirmeye başlar: "Ellisine yaklaşmış bir palyaço için iki yol vardır: pis su çukuru ve saray. Saray olamazdı ve elli yaşına da daha yirmi iki yıldan fazla vardı. [...] Özelliklerimden biri de tasasız bir insan oluşumdur" (Böll, 2019, s. 18). Mesleğinden dolayı insanlar tarafından küçümsenen ve aşağılanan Hans kendisine güveni olmayan bir bireye dönüşür. Hayalinin peşinde koşan ve bir anlamda seçtiği meslekle hayalini gerçekleştiren Hans, ilerideki yolunun pis su çukuru olacağını düşünür. İç dünyasındaki çatışmaya verilecek örnek ise tasasız bir yapıya sahip olması ve bu özelliğiyle yaptığı meslekte tutunamayacağını düşünmesidir. Hayatından hiç zevk almayan ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorlanan birey kendine yabancılaşır (Şimşek, 2006, s. 575). Bu durumu Hans'ta görmek mümkündür. Hans hayattan zevk alamayacak duruma gelir. Buna iki farklı zamanda tanık olabiliriz. Ailesinin evinde yaşadığı yıllarda kız kardeşinin ölümü ile bir parçası olduğunu düşündüğü toplumdan uzaklaşır. İçinde bulunduğu sosyal ortam ve ailesi onu mutlu etmez, toplumdan tamamen koparak hayattan zevk alamaz bir hale bürünür ve kendisine yani içe yönelir. Kız kardeşinin ölüm haberini aldıktan sonra büyük acılar yaşayan Hans, ergenlik çağında Marie ile tanışır ve aralarındaki ilişkinin ilerlemesiyle geçmişte çektiği acıların geride kaldığını düşünür. Hans, Marie ile birlikte içine sığındığı kabuğundan dışarı çıkar. Ancak uğruna her şeyden vazgeçmeyi göze aldığı Marie tarafından terkedilmesi onu tekrar mutsuzluğa ve hayattan zevk almamaya yöneltir. Her şeyini Marie'ye adayan Hans bu olayın üstesinden gelemez. Marie'nin, yaralarını iyileştirdiğini düşündüğünden, bu ayrılık onu yıkar.

Çevresine uyum sağlamakta zorlanan bir birey olan Hans, kendine yabancılaşır. Toplumda var olan din ve siyaset baskısının da onu yabancılaştırdığı belirtilebilir. Ailesinin ve çevresindeki insanların Yahudilere karşı takındığı tavırları anlamakta zorluk çeker ve onun bu konudaki düşünceleri onlardan tamamen farklıdır. Onların düşüncelerini de benimsemek istemez. Bunun sonucunda düşüncelerinden dolayı toplumdan tamamen koparak içe kapanır ve bütün çatışmalarını iç dünyasında çözümlenmeye çalışır. Ayrıca insanların dini kullanarak hayatlarını devam ettirmelerine de karşı çıkar ve onları sert bir dille eleştirir. Bu durum, onun topluma uyum sağlayamamasına ve bulunduğu ortamdaki insanlardan farklı görüşleri benimsemesine yol açar. Hans'ın söylemleri onun toplum tarafından itilmesine, ötekileştirilmesine ve "başka", "farklı" şeklinde nitelendirilmesine neden olur. "Oyundan sonra, 'Sen de gelir misin?' diye sordu. 'Nereye?' dedim. 'Bu gece dernekte toplanacağız da' yanıtını verdi. 'Fakat ben sizler gibi Katolik değilim ki,' dedim" (Böll, 2019, s. 43). Hans'ın Katolik mezhebinden olmaması yaşadığı koşullar göz önünde bulundurulduğunda dışlanmaya neden olacak bir olay olarak değerlendirilebilir. Katolik mezhebinden olmamasının yanında tamamen dine karşı çıkarak ve dinle alay ederek de kendisini çevresinden soyutlar; "Sevmiyorum böyle açıklamalar yapmayı. İsteyen beni anlar, isteyen anlamaz. Ben İncil yorumcusu biri değilim" (Böll, 2019, s. 41). Hem düşünceleri hem de eylemleri bakımından aykırı bir birey olduğu için sosyal yapıya uymakta zorluk çeker ve kendini toplumdan tamamen koparır. Bu durumda sığınacağı tek yer kendisi olur. Sürekli kendisiyle konuşan ve düşüncelerinin tutarlılığını ölçmeye çalışan Hans'ın artık geleceğine ve mesleğine dair bir umudu kalmadığı görülür; "Kukla iplerini tekrar bağlayıp kendimi yukarı çekmek için yapacağım her girişim başarısızlığa uğrayacaktı" (Böll, 2019, s. 213).

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olduğu söylenen, başta edebiyat olmak üzere diğer disiplinlerde de gözlemlenen yabancılaşma olgusu, birçok farklı şekilde açıklanmaya çalışılır. Bu olgunun edebiyat ile arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ilk akla gelen edebi tür roman türüdür. Geçmişten günümüze değin roman türünde yabancılaşma olgusunun değişiklik göstermesi, farklı dile, dine, ırka ve millete ait yazarların eserlerinde yabancılaşmayı farklı şekillerde ele almalarına bağlanabilir. Bu durum yabancılaşma olgusunun tanımlanması açısından zorluk oluşturabilir. Bu yüzden yabancılaşma olgusunun tanımlamalarına ve açıklamalarına yer vererek Böll'ün "*Palyaço*" adlı eserindeki yansımaları tespit edilmeye çalışıldı. Farklı düşünürler tarafından yapılan tespitler ışığında söz konusu romanda yer alan kahramanın düşünce ve eylemleri yorumlamaya çalışıldı. Roman karakterinin kendi benliğinin dışına çıktığı, gerçekliğini kavrayamayıp kişiliğini unuttuğu, bu süreçte başından geçen toplumsal ve bireysel olayların etkisiyle toplumdaki diğer bireyler tarafından kabul görme arzusuna sahip olduğu ve dolayısıyla içsel baskı içerisinde bulunduğu saptanmıştır. Bir kimlik arayışı içerisinde olan roman kahramanında toplumun diğer üyelerinden farklı olma durumu gözlemlendi ve bu kahraman üzerinde ayrı, farklı, öteki olma durumunu yaşattığı saptandı. Eserden verilen örneklerden de görüldüğü gibi romanda kendini soyutlama ve içe yönelme durumu söz konusudur.

Yaşanan olaylar sonucunda roman kahramanının verdiği karar ve eylemlerinden yola çıkarak yabancı hissettiğini, toplumda gün geçtikçe yalnızlaştığını ve kendisini her şeyden yalıtılmış uzak bir

yaşamda bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Aykırı konumda bulunan Hans toplum içinde ötekileştirilir. Bunun nedeni de eylem ve fikirleridir. Yakın çevresi ve ailesi tarafından dışlanan Hans'ın toplumsal yabancılaşmaya maruz kaldığı saptanmıştır.

Romanda tespit edilen yabancılaşma durumunun salt bir nedene bağlı kalmaksızın farklı boyutlarda farklı nedenler ile ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Çalışmada sunulan teorik bilgilerden yararlanılarak, romanda tespit edilen yabancılaşma olgusu adı geçen düşünür ve yazar yorumları ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Albayrak, K. (2018). Richard Wagner'in 'Miss Bukarest' romanında mekânsal, tarihsel ve kültürel etkilerin yabancılaşma üzerindeki rolü. (İçinde: T. Balcı/ A. O. Öztürk/ E. Serindağ (Ed.). *Schriften zur Sprache und Literatur*. II. IJOPEC Publication. 322-332.
- Aytaç, G. (1995). *Romancı yönüyle Heinrich Böll*. 1. Baskı. Gündoğan Yayınları.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Baş, S. (2003). *Türk hikâyeciliğinde yabancılaşma (1950-1980)*. Yüzüncü Yıl.
- Böll, H. (2019). *Palyaço*. Can Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Darancık, Y. (2020). Almanca başarı anlamsızlık ölçeği'nin (Abao) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. (İçinde: T. Balcı/ A. O. Öztürk/ M. Aksöz (Ed.). *Schriften zur Sprache und Literatur IV*. IJOPEC Publication. 439-455.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar*. (Çev., Ö. Ozankaya). İmge Kitabevi.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. 2. Baskı.
- Erkal, M., E. (2016). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. (18. Baskı.). DER Yayınları.
- Ernout, A. & Meillet, A. (1951). *Dictionnaire etymologique de la langue latine*. Librairie C. Klincksieck.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten kaçış*. (Çev., Ş. Yeğin). 4. Baskı. Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş toplumların geleceği*. (Çev., A. Arıtan ve K. H. Ökten) Arıtan Yayınevi.
- Gündoğan, A., O. (1997). *Albert Camus ve başkaldırma felsefesi*. Birey Yayıncılık.
- Hoffmann, L. (1965). *H. Böll Einführung in Leben u. Werk*, Verl. Der Sankt-Paulus-Dr.
- Nakiboğlu, M. Joseph von Eichendorff'un "Aus dem Leben eines Taugenichts" nuvelinin romantik dönem açısından incelenmesi. (İçinde: F. Kızıler Emer/ D. Yayan (Ed.). *Prof. Dr. Arif Ünal'a Armağan: Festschrift für Rrof. Dr. Arif Ünal*. Hiperayın, 450-472.
- Kaygın, Ş. (2018). Heinrich Böll'ün "Palyaço" adlı romanında hiciv ve ironik yansımalar. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (59), 13-23.
- Kırmızı, B. (2017). Heinrich Böll'de savaş ve evlilik. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37). 113-130. DOI: 10.21497/sefad.328295.
- Kızıler Emer, F. (2018). Hertha Kraeftner'in "Başkentte" ve Ingeborg Bachmann'ın "Köpek Havlamaları" adlı öykülerinde (post)modern dünyada özyabancılaşım ve anne-oğul yabancılaşması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (70), 163-181.
- Özbudun, S. & Markus, G. & Demirer, T. (2008). *Yabancılaşma ve... Ütopya* Yayınevi.
- Sezer, Ö. (2001). Bireysel toplumsal ve siyasal boyutlarıyla yabancılaşma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 467-486.

- Şimşek, Ş. & Çelik, A. & Akgemci, T. & Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde yabancılaşmanın yönetimi araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 569-587.
- Timuçin, A. (1992). *Yabancılaşma sorununa genel bakış*. Sayı: 5. Felsefe Dünyası.
- Ünaldı, H. (2011). *Türk romanı ve yabancılaşma: Bir edebiyat sosyolojisi denemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler*. (Çeviren: S. Kılıç). İletişim Yayınları.
- Yazar, Ş. (2011). *Heinrich Böll'ün 'Babasız Evler' romanında çocuk teması*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.



TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE CHESTER PROJESİ

 İsmail GÖRGEN^a

Özet

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik durgunluğun giderilmesi için batılı yatırımcılara imtiyazlar vererek ülkenin kalkınmasını ve modernizasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Bu girişimlerden biri de Amerikan sermaye çevrelerine verilen Chester Projesi'dir. Bu proje ile Amerikalı yatırımcılar Doğu Anadolu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Irak topraklarında bir demiryolu ağı kuracak ve bu demiryolu ağı çevresinde belirli mesafedeki yer altı kaynaklarını işletecekti. Projeye çerçevesinde Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de liman yapılması da planlanmıştır. Amerikalı Amiral Kolby Mitchell Chester'ın Osmanlı Hükümeti'ne bu yönde bir teklif sunması Türk yetkililer tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu proje 1908–1914 ve 1922–1923 süreci olmak üzere iki dönemde ele alınmıştır. 1908–1914 döneminde Chester Projesi'nin altyapısı oluşmuş ancak Birinci Dünya Savaşı çıktığından dolayı uygulamaya konamamıştır. İkinci dönem olan 1922–1923 evresinde de Ankara Hükümeti sunulan yeni projeye sıcak bakmıştır. Çıkış noktası demiryolu yapımı olan bu proje, Amerika tarafından ham madde ve petrol dolayısıyla bölgenin tüm enerji kaynaklarının Amerika'nın yararına kullanılması için bir araç olarak görülmüştür. Ankara Hükümeti, girişimcilerden ve Amerikan Hükümeti'nden gerek Musul Meselesi'nde gerekse diğer konularda bir destek görmediğinden dolayı Chester Projesi'ni iptal etmiştir. Böylece Amerika'nın Chester Projesi'yle Yakındoğu kaynaklarını tekel altına alma planı yarım kaldığı gibi Osmanlı ve Ankara Hükümetlerinin Amerikan sermaye ve yatırımından istifade etme düşüncesi de sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Osmanlı arşiv belgeleri, hatıralar ve telif eserlerden yararlanılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Chester Projesi, Demiryolu, Amerika, Osmanlı Devleti, Türkiye



THE CHESTER PROJECT IN TURKISH-AMERICAN RELATIONS

Abstract

It was attempted to ensure the country's development and modernization by making concessions to western investors to overcome the Ottoman Empire's political, military and economic backwardness prior to the First World War from the middle of the 19th century. The Chester Project, which was presented to the American stock society, is one of the recent examples. The United States was going to establish a railway network in Eastern Anatolia and Iraq under the Ottoman Empire's control by means of the Chester Project, and underground resources at a certain distance from this railway network would be operated by foreign investors. According to the project, it is also planned to build a port in the Eastern Mediterranean and Black Sea. The American Admiral Kolby Mitchell Chester's proposal to the Ottoman Government in this direction

^aDr., Bağımsız Araştırmacı, ismailgorgenn@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 08.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 08.03.2022

was deemed reasonable by Turkish authorities. This project was discussed over two time periods: 1908-1914 and 1922-1923. The Chester Project's infrastructure was built between 1908 and 1914, but it was never put into action due to the outbreak of World War I. The Ankara Government welcomed the new project in the second period, 1922-1923. This project, which began with the construction of a railway, was later viewed by the United States as a tool to use all of the region's energy resources, including raw materials and oil, for the benefit of the United States. The Ankara government canceled the Chester Project because it received no support from entrepreneurs or the American government regarding Mosul issue or the other ones. As a result, US plan to colonize the resources of the Near East with the Chester Project remained unfinished, and the Ottoman and Ankara governments' hopes of benefiting from American capital and modernization remained inconclusive. Therefore, the Chester Project was attempted to be enlightened by utilizing Ottoman archive documents, memories, press and copyrighted works.

Keywords: Chester Project, Railway, The United States, Ottoman Empire, Turkey



Giriş

Sanayi Devrimiyle beraber Avrupa'da seri üretim başlamış bunun sonucunda hammaddeye ve üretilen ihtiyaç fazlası mallar için de yeni pazara ihtiyaç duyulmuştur. XIX. yüzyılda petrolün makine ve motor gücünde yakıt olarak kullanılmaya başlanmasıyla da dünyadaki petrol kaynakları büyük devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu durumda batılı devletler Ortadoğu'yu özellikle Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Mısır çizgisi içinde olan bölgeyi üretecekleri mallar için hammadde, ürettikleri mallar için pazaryeri, sanayileri ve motor güçleri için de petrol kaynağı olarak görmüşlerdir (Türkmen, 2020, s. 398). Nitekim 1876'da Afrika'nın %11'i, 1900'de %90'ı, Pasifik'in neredeyse tamamı büyük devletler tarafından sömürgeleştirilmiştir. Büyük devletler çeşitli bölgelerde demiryolu, maden ve liman işletmeleri başta olmak üzere çeşitli yatırımlar yapmışlardır (Owen & Pamuk, 2002, s. 17). Çeşitli bölgelerde sömürgeler elde edip yatırımlar yapan İngiltere, Fransa ve Almanya, Osmanlı Devleti'nden başta demiryolu olmak üzere çeşitli ekonomik imtiyazlar elde eden ilk devletler olmuşlardır. Ortadoğu'nun imkânlarından faydalanmak isteyen Amerika da diğer devletlerin gerisinde kalmak istememiştir. Amerikalıların bu konuda Ortadoğu'daki ilk girişimi Chester Projesi olmuştur.

Ermeni asıllı Pastırmacıyan'ın tavsiyeleriyle Amerikalı Amiral Kolby Mitchell Chester, Orta Anadolu'dan Musul'a oradan da Doğu Akdeniz'de bir limana kadar ulaşacak olan, 40 km'lik alandaki başta petrol olmak üzere yer altı kaynaklarının çıkarılıp işletme iznini içeren bir demiryolu projesi imtiyazı elde etmek için 1909'da Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Chester, girişimleri sonucu Şubat 1909'da Osmanlı Devleti Bayındırlık (Nafia) Bakanlığı ile bir ön sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmeyle 2000 km uzunluğunda yapılacak olan demiryolu Sivas, Van, Çaltı, Harput, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis ana hattını Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye yan hatlarla bağlayıp Doğu Akdeniz'e ulaşacaktı. Sözleşmeyle, demiryolunun Akdeniz'e ulaştığı Adana'nın Yumurtalık ilçesinde ya da Hatay'ın Samandağ ilçesinde bir liman kurulması da planlanmıştır (Gümüş, 2011, s. 187). Proje girişimcileri bu planlarıyla bölgenin yer altı ve yerüstü kaynaklarını Amerika yararına kullanmanın altyapısını oluşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı coğrafyasında 1909'da başlayan Chester Projesi girişimi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askıya alınmıştır. Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla Lozan

görüşmelerinin başladığı dönemde Chester Projesi girişimcileri yeniden harekete geçerek bu projenin onaylanması için Ankara Hükümeti ile görüşmelerde bulunmuşlardır.

Gerek Osmanlı Hükümeti gerekse Ankara Hükümeti döneminde bu projeye sıcak bakılmasının sebebi Türkiye'nin modernleşmesini sağlamak, ulaşım ve sanayi bakımından batı standardını yakalamaktır. Proje özellikle Ankara Hükümeti döneminde savaş sonrası harap olmuş ülkenin kalkınması için bir fırsat olarak görülmüştür. Projeden ekonomik beklentiler yanında siyasi beklentiler de vardır. Ankara Hükümeti'nin düşüncesine göre girişimciler ve Amerikan Hükümeti, Chester Projesi'ndeki haklarını korumak için diğer devletlere karşı Türkiye'nin yanında yer alacaktır. Böylece Türkiye, Misak-ı Milli çerçevesinde hakkını savunurken İngiltere ve Fransa'ya karşı Amerika'nın desteği olacaktır. Dolayısıyla Ankara Hükümeti, Chester Projesi'yle hem ekonomik hem de siyasi kazanımlar elde etmiş olacaktır.

A. Türk Amerikan İlişkilerinin Başlaması

Amerika'nın 1783'te bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Amerikalı yetkililer Osmanlı coğrafyasındaki Amerikalı tüccarların haklarını korumak ve onların da Avrupalı tüccarlara tanınan haklardan yararlanmasını sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile ilişki kurmaya çalışmıştır (Öztürk, 2005, s. 23). XIX. yüzyılda tüm dünya Avrupa devletlerinin hızlı bir şekilde sömürgeleştirmesine maruz kalmıştır. Bu sömürgecilik anlayışı Avrupa devletlerinin lehine, Amerika'nın ise aleyhine bir gelişme göstermiştir. Amerika, sömürgecilik yarışına kayıtsız kalmayarak bu yarıştaki yerini almaya çalışmıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 5). Kendine hedef olarak da Osmanlı coğrafyasını seçmiştir.

Amerikalı yetkililer Ortadoğu, Balkanlar ve Karadeniz bölgesini kapsayan stratejik konumu dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Nitekim Amerikalılar doğunun dini ve kültürel büyümesine kapılıp, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştır. Bu kişiler arasında misyonerler, gezginler, tarihçiler, arkeologlar, maceracılar ve tacirler ilk sırada yer almıştır (Erhan, 2001, ss. 94-97). Amerikan misyonerleri başta Mısır ve Beyrut olmak üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerini artırmışlardır. Görünürde bir okul olan Beyrut'taki Amerikan Koleji de bölgede yürütülecek politikalar için bir üs olarak kullanılmıştır (Meram, 1969, s. 217).

Amerika'nın Osmanlı Devleti ile ilk teması Kuzey Afrika'daki Osmanlı Devleti'ne tabi yerel unsurlar aracılığıyla başlamıştır. Amerika bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra, Akdeniz'de ticaret yapan yurttaşlarını korumak ve onlara birtakım ayrıcalıklar sağlamak maksadıyla, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki topraklarının yöneticileri ile yakın ilişki içine girmiştir. Osmanlı idaresindeki Cezayir, Tunus, Trablus ile "Dostluk ve Ticaret" antlaşmaları imzalandıktan sonra Amerikan gemileri Anadolu limanlarını da ziyaret etmeye başlamıştır. Amerikan ticaret gemilerinin 1810'da İzmir limanına gelerek burada ticari faaliyetler yürütmesi Türklerle Amerikalılar arasında düzenli deniz ticaretinin başlamasını sağlamıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 7). David Offley önderliğindeki Amerikan iş adamları 1811'de İzmir'de ilk Amerikan Ticaret Odası'nı açmış böylece Amerikan gemileri İzmir limanına daha sık gelerek buradan incir, üzüm, afyon, deri, yün vb. mallar almaya başlamışlardır (Kocabaşoğlu, 2000, s. 10).

Amerikalı girişimciler her ne kadar Osmanlı coğrafyasında, diğer sömürgeci devletlerin girişimcileri gibi ticari imtiyazlar elde etmek ve faaliyetler yürütmek istese de Amerikan Hükümeti kendi kıtası dışındaki meselelere pek müdahil olmak istememiştir. Nitekim Amerika Başkanı James Monroe, 2 Aralık 1823'te kongreye sunduğu "Monroe Doktrini" ile Amerika kıtası dışındaki olaylara karışılmayıp, öncelikle kendi kıtasındaki toprakların paylaşımından diğer güçlerin uzak tutulmasını amaçlamıştır. XX. yüzyılın başlarında uygulamaya sokulan Chester Projesi hariç ABD'nin bölgedeki politikalarında bu doktrine genellikle uyulmuştur (Can, 2000, ss. 80-81). Amerika, Monroe Doktrini'ni rafa kaldırdıktan sonra dünyanın neresinde nüfuz elde etmek isteyeceği Chester Projesi girişimiyle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki resmi görüşmeler 1820'li yıllarda başlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Adams, Luther Bradish adlı New Yorklu bir avukatı çift pasaportla gizli olarak istihbarat faaliyetlerinde bulunması için İstanbul'a göndermiştir. Fakat bundan olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu defa Dışişleri Bakanı Adams, David Offley'i Kaptan-i Derya Hüsrev Paşa ile görüşmesi için görevlendirmiştir. Offley Aralık 1824'te Hüsrev Paşa ile görüşmüştür. Hüsrev Paşa Amerikalıların diyalog talebini padişaha bildirmiştir (Kurat, 1959, s. 15). Bu gelişmelerden sonra Türk ve Amerikan yetkilileri arasında yaşanan olumlu gelişmeler çerçevesinde 7 Mayıs 1830'da dokuz açık, bir gizli maddeden oluşan Türk-Amerikan Ticaret ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Amerikan ticaret gemilerine Osmanlı limanlarından yararlanma hakkı verilerek Boğazlardan geçiş serbestisi tanınmıştır. Bu antlaşmayla bir Amerikalının Türkiye'de suç işlemesi halinde davaları Türk mahkemesi yerine Amerikan mahkemelerinde görülmesi şartı kabul edilmiştir. Böylece Amerika'ya yargısal imtiyaz tanınmıştır. Bu antlaşmayla her iki tarafta karşılıklı konsolosluk açma hakkı elde etmiştir. Bu durum da siyasi ilişkilerin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Nitekim Amerika Hükümeti 5 Ekim 1831'de David Porter'i İstanbul'a maslahatgüzar olarak atamıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 15).

Amerika'nın Osmanlı Devleti ile imzaladığı ikinci ticaret antlaşma ise 13 Şubat 1862 tarihli Seyrisafain ve Ticarete Dair antlaşmadır. 1830 antlaşmasında olduğu gibi bu antlaşmada da Amerika'ya "en fazla ticari ayrıcalığa sahip ülke" statüsü verilmiştir (Güler, 2005, s. 234). Bu gelişme iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri hızlandırmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti Amerika'ya ilk olarak 1845'te Zapçioğlu Abraham'ı konsolos olarak görevlendirmiştir (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 15). Washington'daki Osmanlı elçiliği de 1867'de açılmıştır. Buraya Fransız asıllı Blacque de ilk Türk elçisi olarak görevlendirilmiştir (Yalçın vd., 2006, s. 462). Böylece Amerika ile Osmanlı Devleti arasında siyasi ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

B. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Chester Projesi

Büyük devletler, Osmanlı coğrafyasına siyasi, askeri ve ekonomik açıdan nüfuz edebilmek için bölgedeki gelişmeleri bir koz olarak kullanmaya çalışmışlardır. Nitekim Amerika, Ermeni ayaklanmalarını bastırma girişimleri sırasında zarar gören Amerikan mallarına karşılık olarak ödenecek tazminatı tahsil etmek için Haziran 1908'de İstanbul'a Amiral Kolby Mitchell Chester'ı göndermiştir. Amiral Chester kaptanlığındaki geminin asıl görevi ise bölgedeki Amerikan görevlileri için "manevi destek" sağlamak, "güç gösterisi" yapmak ve Osmanlı Devleti'ni ödeme yapmaya zorlamaktır. Bu ziyaret sırasında Chester, Osmanlı Devleti yetkilileriyle yaptığı görüşmede bölgede bir demiryolu yapımı fikrini

ortaya atmıştır. Bu fikir Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından makul karşılanmıştır (Can, 2000, s. 115). XX. yüzyıl başlarında hızla emperyalist çaba içine giren Amerika petrolün önem kazanmasıyla beraber Ortadoğu petrollerine ilgi duymaya başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Amerika 1908'li yıllardan itibaren bölgede demiryolu ulaşım projeleriyle ilgilenmeye başlamıştır (Yavuz, 2003, s. 529).

Osmanlı Devleti'nde 1908 Temmuz'unda iktidara gelen Jön Türkler, ülkeyi modernleştirme planları çerçevesinde demiryolu, karayolu yapımı, limanların geliştirilmesi, sulama projeleri ve madenlerin çıkarılması konularına ağırlık vermiştir. Bu yatırımlarda Amerikan sermayesinin kullanması Avrupa'nın politik emellerinin dengelemesi için bir fırsat olarak görülmüştür (Can, 1993, s. 85). Bu süreçte Osmanlı Devleti yetkilileri İngiltere ve Fransa'yı sömürgeci bir devlet olarak görürken Almanya ve Amerika'yı Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve kalkınmasına katkı sunacak birer müttefik olarak görmüşlerdir (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 50). Bu dönemde Amerika Devlet Başkanı William Howard Taft ve Dışişleri Bakanı Philander C. Knox Amerika'nın dış politikasını ülkelerinin emperyalist çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Bu süreçte Amerikan sermayesi dünyanın her yerinde yatırım yapmaya yönlendirilmiştir. Bu durum Amerikan yatırımcılarını cesaretlendirmiştir (Özyüksel, 2013, s. 349). Osmanlı topraklarındaki zengin iş olanaklarını fark eden Amerikan iş çevreleri ulaşım olanaklarının yetersizliği yüzünden buradaki fırsatların değerlendirilemediğini tespit etmiştir. Ancak Amerikalı yatırımcılar bölgede iş yapmak istiyorlarsa Alman ve İngiliz yatırımcılarla mücadele etmek zorunda olduklarını fark etmişlerdir (Büyüktepe, 2006, s. 9). Chester Projesi girişimcileri ve Amerikan yetkililer projeleriyle Almanya'nın projesini gölgede bırakmaya çalışmıştır. Amerika'nın Chester Projesi, Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesiyle çakışmış, bu durum Anadolu ve Ortadoğu'da Amerikan-Alman çıkar çatışmasına dönüşmüştür (BOA., HR. SYS, 67/47, s.2).

Amerikalı Albay Coby Mitchell Chester 1900'de Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan mallarının karşılığı olarak Osmanlı Devleti'nden tazminat almak üzere bir savaş gemisinin kaptanı olarak İstanbul'a gelmiş, bu esnada bölgedeki yatırım olanakları dikkatini çekmiştir (Türkmen, 2016, s. 434). Bu gelişmelerden sonra Amerikalı Chester Grubu Osmanlı Devleti'nden zengin maden yataklarına ulaşacak olan 2 bin km. uzunluğunda bir demiryolu hattı yapımı için imtiyaz istemişler ve bu projeye öncülerinden Chester'ın adı verilerek "Chester Projesi" denilmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet yönetiminin bayındırlık ve kalkınma hamlesi çerçevesinde demiryolları için imtiyaz verileceğinin ilan edilmesi üzerine, Osmanlı Nafia Nezareti'ne (Bayındırlık Bakanlığı'na) verilen yedi projeden birisi Chester Projesi olmuştur. İlk değerlendirmede imtiyazı bu bölgede geniş bir demiryolu kurmayı üstlenen bir İngiliz-Amerikan şirketi olan White kazanmıştı. Chester, Nafia Vekâleti ve Meclis-i Mebusan'a müracaat ederek bu projeyi kendisinin daha uygun şartlarda yapabileceğini bildirince teklifi ilgi görmüştür (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 54). Chester'ın Bayındırlık bakanlığıyla imzaladığı ön sözleşme onay için Şubat 1909'da Osmanlı Hükümeti'ne sunulmuştur. Bu sözleşme ile Sivas, Van, Çaltı, Harput, Ergani, Siirt ve Bitlis'ten geçen geniş ana hat Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye ulaşacaktı. Sözleşmeye göre Akdeniz'de bir liman yapılması koşuluna bağlı olarak Adana il sınırları içinde bulunan Yumurtalık'ta ya da şu an Hatay sınırları içinde bulunan Samandağ'da bir liman yapılması ve bu limana ulaşacak yan hattın döşenmesi de planlanmıştır. Sözleşmeye son şeklinin verilmesiyle Van'a gidecek hattın Sivas'tan değil de Harput'tan başlamasına ve Van Gölü kenarındaki bir iskeleye ulaştırılmasına karar verilmiştir. Akdeniz'deki son nokta'nın ve yapılacak Liman'ın Yumurtalık olacağı kesinleşmiştir. Hatların çevresindeki kırk kilometre

şeritler halindeki alan içinde bilinen ya da sonradan keşfedilecek olan petrol dahil bütün maden kaynakları Chester Grubu tarafından işletilecekti (Armaoğlu, 1991, s. 29; Tezel, 1970, s. 291). Hatların toplam 2 bin km olması düşünülerek yapılan hesaba göre maliyet 2 milyon dolardan fazlaydı. Şirkete, sistemi faaliyete geçirmesi için 10 yıllık süre verilmiştir. İmtiyaz bölgesindeki madenlerin araştırılması için tanınan süre 20 yıl olarak belirlenmiştir. Amerikalılara göre maliyetin 100 milyon dolar olacağı tahmin edilmiştir. White'ı eleyen Chester, New Jersey imzasıyla Kasım 1909'da "Otoman-American Development Company"i (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi) kurmuş ve şirketin sermayesini de 600 bin dolar olarak belirlemiştir. Chester Gurubu, bu proje için Mart 1910'da Osmanlı Bankası'na 20 bin lira teminat yatırmıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, ss. 58-62). Chester Projesi'nin kapsamlı taslağı 9 Mart 1911'de Meclis-i Mebusan'a sunulmuştur (Yıldırım, 2001, s. 27). Ekim 1911'de Meclis-i Mebusan'da görüşülen proje kabul görmüş fakat projeye karşı çıkanlar da olmuştur. Proje'nin Siyonistlere hizmet etmek için kullanılacağı iddiasını ortaya atan mebuslar dahi olmuştur. Bu arada Trablusgarb Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı Hükümeti, Amerika'nın Trablusgarb Savaşı'nda arabuluculuk yapmasını istemiştir. Ancak Amerika'nın bu duruma sıcak bakmaması ilişkileri olumsuz etkilemiş, buna karşılık banka mevduatlarına el konulabileceğinden endişe eden Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi, İstanbul'daki bir bankaya proje için depozito olarak yatırmış olduğu 20 bin lirayı geri çekmiştir (Erhan, 2001, s. 183). Bu gelişmeler üzerine Chester Grubu da Ekim ayında teklifini geri çekmiştir. 11 Aralık 1911'de Amerikan Büyükelçisi Rockhill, sadrazama projeden vazgeçildiğini resmen bildirmiştir (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 63).

Amerika, bölgedeki kaynakları kullanmak için çaba harcarken bölgede çıkan bir kargaşa ve savaş durumunun düzeltilmesinde aynı özveriyi göstermemiştir. Nitekim Balkan savaşlarında Chester Projesi'ni gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ni desteklemek yerine projeden çekilerek Osmanlı Devleti'ni kendi sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Oysa Osmanlı Devleti projeyi İngilizler yerine Amerikalılara vererek siyasi konularda da Amerika Hükümeti'nin desteğini almayı amaçlamış ancak durum Osmanlı Devleti yetkililerinin düşündüğü gibi olmamıştır. Bu durum Amerika'nın bölgedeki gelişmeler konusunda bundan sonra da nasıl hareket edeceğini açıkça göstermiştir.

Amerika'nın Yakınoğu ve Ortadoğu'daki Chester Projesi İngiltere ve Almanya'yı birbirine yaklaştırmıştır. Bu iki ülke aralarında yaptıkları 1913 tarihli anlaşmayla bölge petrollerinin İngiliz-Alman ortaklığındaki The Turkish Petroleum Company tarafından işletilmesi kararı almışlardır. İngiliz sermayesinin bu ortaklıktaki payı dörtte üç iken Alman sermayesinin payı ise dörtte birdir. Bu gelişmelerden sonra İngiltere ve Almanya petrol konusunda Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlamıştır (Tezel, 1970, s. 293). Chester Grubu projelerini geri çekmesi üzerine bölgede İngiliz-Alman rekabeti doğmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra Alman siyasi çevreler Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak bölgedeki kaynakları Almanya'nın yararına kullanmak istemiştir. İngiliz yetkililer de Osmanlı Devleti'ni İtilaf Devletleri safının dışında tutarak hedeflerinde olan Yakınoğu ve Ortadoğu topraklarını ele geçirmeyi planlamıştır. Bu gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır.

1. İlk Teşebbüsün Başarısızlığa Uğraması ve Sebepleri

Chester Grubu, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği sözleşmeye rağmen ilk proje girişimine Birinci Dünya Savaşı öncesi başlayamamıştır. Amerikalıların aralarındaki uyuşmazlıkların çözümü için kendi

mahkemelerini kurmak istemeleri Osmanlı Hükümeti'nin projeye endişeyle bakmasına yol açmıştır. Amerika'nın izlemekte olduğu tarafsızlık politikası, resmi makamlarca proje sahibi şirket arasında fikir ayrılığı ve kararsız tutum Chester Projesi'nin başarısız olmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti ise bir yandan diğer büyük devletlerin baskısı diğer yandan da kendi içindeki istikrarsızlık ve Amerikan resmi çevrelerinin yeterli kararlılığı göstermemesi ve Alman Bağdat Demiryolu Projesi ile çakışan hatlar ve çatışan çıkarlar, Amerika'nın maden kaynakları üzerinde tekel alma isteği projenin başarısızlığına yol açmıştır (Can, 2000, s. 144). Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması Doğu Anadolu, Süleymaniye, Kerkük ve Musul demiryolları ile Irak petroleri projelerinin askıda kalmasına yol açmıştır (Tezel, 1970, s. 193). İlk teşebbüsün başarısızlığa uğramasının sebeplerinden biri de Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Kongresi'nin kararı ile 2 Nisan 1917'de Amerika'nın, Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya'ya savaş ilan etmesi dolaylı olarak Osmanlı-Amerikan ilişkilerini savaş durumuna sokmuştur (Armaoğlu, 1983, s. 133). Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti'nin son Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey Amerika'dan ayrılmıştır (Yalçın vd., 2006, s. 462). Osmanlı Devleti bu gelişmeler üzerine 20 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri kesmiştir (Uçarol, 2006, s. 185). Amerika ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi Chester Projesi'nin gerçekleşmesini engellemiştir (Erhan, 2001, s. 383). Nitekim Almanya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı, Rus, Ermeni faktörü proje sahiplerine ve Amerika'ya Osmanlı Devleti'nin güveninin azalması bu projenin ilk etabının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır (Yıldırım, 2001, s. 27). Böylece Proje, 1920 yılına kadar gündemden kalkmıştır

C. Chester Projesi'nin Tekrar Gündeme Gelmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük paralar kazanan petrol şirketleri kendi hükümetlerinin gözünde yarı-ulusal bir konuma ulaşmıştır. Önce her devlet kendi şirketleri aracılığıyla petrol ihtiyacını karşılamaya çalışmış fakat bir süre sonra mevcut talebin karşılanması için ithalat zorunlu hale gelmiştir. Büyük oranda petrol satışı gerçekleştiren Amerikan şirketleri bu durumdan karlı çıkmıştır. Petrolün savaş sonrası düzenlemeleri belirleyen en önemli faktörlerden biri olacağının anlaşılması üzerine devletler ve girişimciler petrol açısından zengin olan bölgelere yoğunlaşmaya başlamıştır (Can, 2000, s. 174). Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu özellikle Musul petrollerine sahip olmak isteyen İngiltere, 1916'da Irak bölgesine bir saldırıda bulunmuş fakat bu saldırıda bir başarı sağlayamamıştır. Aynı yıl İngiltere ile Fransa arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla Musul bölgesi Fransa'ya bırakılmıştır (Gök, 1998, ss. 62-63). Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransızlara verilen bu bölgeye askerî açıdan sahip olmaya çalışan İngiltere, 8 Mart 1918'de Musul'u işgal ederek Fransa karşısında avantajlı duruma geçmiştir. (Hughes, 1999, s. 122) Bu gelişme sonucunda Chester Grubu'nun odak noktası olan Musul petroleri İngilizlerin eline geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesiyle bu devlet bölgeden tamamen çekilmek durumunda kalmıştır. Bu süreçten sonra da Türkler bölgedeki mücadeleyi tek başlarına yürütmeye başlamışlardır. Güneydoğu'da İngiliz ve Fransızlara, Doğu Anadolu'da Ermenilere ve Batı Anadolu'da ise Yunanlılara karşı Millî Mücadele verilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İngilizlerin gözetimindeki Yunan birlikleri İzmir'den Anadolu içlerine doğru ilerlerken İtalyanları gözetim altında tutmak için gönderilmiş olan Amerikan filosu da İzmir limanında bulunmaktaydı (Evans, 1972, s. 171). Bu tarihten birkaç yıl sonra da Koli Chestr'e ait olan bir gemi Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Novorosisky şehrindeki Rumları

Selanik'e ve Amerika'ya taşımıştır. Amerikalıların bu tutumları Rumlar hakkındaki tutumlarını göstermektedir (BOA., DH.EUM.SSM 50/9, s. 3). Amerikan müteşebbisler Türklerden, Yakınoğu'da yatırım imtiyazları almaya çalışırken Amerikan askeri çevreleri Anadolu'da yapılan işgallere seyirci kalma hatta dolaylı yoldan destek olma eğilimi göstermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanların bölgeden çekilmesi ve petrolün giderek önem kazanmasıyla İngiltere, Skes-Picot Antlaşması ile verdiği Musul'u Fransa'nın elinden almak için Suriye'yi Fransa'nın nüfuz alanı olarak kabul etmek ve Musul petrollerinden Fransa'ya pay vermek durumunda kalmıştır (Gök, 1998, ss. 62-63). Dolayısıyla petrolün değerinin farkında olan İngiltere, Fransa'ya sus payı vererek petrol bölgelerinde nüfuzunu sağlamlaştırmıştır (Clayton, 1971, s. 221). İngiltere ve Fransa 25 Nisan 1920'de San Remo'de aralarında imzaladıkları anlaşmayla The Turkish Petroleum Company'deki dörtte bir olan Alman sermaye payı Fransızlara verilmiştir. Yaklaşık altı ay sonra bu anlaşmadan haberdar olan Amerikan Hükümeti, İngiltere'ye yapılan anlaşma hakkındaki rahatsızlığını iletmiştir. Amerikan Hükümeti desteğindeki "Standart Oil Company" Musul petrollerinden hak talebinde bulunmuştur (Öke, 1995, s. 201; Tezel, 1970, s. 293).

Musul petrollerinin İngiltere ve Fransa tarafından paylaşıldığını gören Amiral Kolby M. Chester, 1920'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Chester Projesi'nin tekrar yürürlüğe girmesi talebinde bulunmuştur. Chester, başvurusunda 1908-1911 sürecindeki girişimlerinden bahsederek Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla işlerini takip edemediğini durum düzelir düzelmez projeyi gerçekleştirmek için yeniden harekete geçebileceğini bildirmiştir. Chester'ın bu girişimlerine rağmen elinde imzalanmış bir imtiyaz olmadığı için bakanlık projeye olumlu bakmamıştır. Bunun üzerine Chester, 1922'ye kadar girişimini ertelemek durumunda kalmıştır. Chester, 1922 de tekrar Amerika'da destek arayışlarını sürdürmüştür. Bir taraftan projeye mali destek ararken diğer yandan da Amerikan resmi çevrelerinin desteğini kazanmaya çalışmıştır. 8 Şubat 1922'de Dışişleri Bakanlığı'na yazılı bir başvuru yaparak yeni gelişmeler çerçevesinde yetkililerle görüşme talebinde bulunmuştur. Amiral Chester, projenin finansmanı konusunda olumsuz kanaatleri değiştirmek ve Amerikan resmi çevrelerinde olumlu etki bırakmak için Amerikalı iş adamları, gazeteciler vb. bazı şahısları projeye katılmaya ikna etmiştir. Böylece Ottoman-American Development Company adında yeni bir şirket kurulmuştur. Bu şirketin başına George Gothals getirilmiştir. Bu şirket Türkiye, Irak ve Suriye'de ekonomik açıdan etkin olmayı ve 1909 imtiyazlarının yeniden elde etmeyi amaçlamıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, ss. 89-100).

Chester Grubu yeniden imtiyaz elde etmek için girişimlerde bulunmaya çalışırken bir diğer Amerikan şirketi olan "Standart Oil" Musul petroleri konusunda İngiliz şirketi "The Turkish Petroleum" ile petrol konusunda uzlaşma yoluna gitme kararı almıştır. Bu dönemde petrol kaynakları yüzünden İngiltere ile Amerika hükümetleri büyük bir sürtüşme içindeyken "Standart Oil" hükümetler arasındaki çekişmeyi bir kenara bırakarak Temmuz 1922'de "The Turkish Company" ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu gelişme Amerika tarafından tuhaf bir durum ortaya çıkarmıştır. Nitekim Amerikan kapitalistler Chester'in "The Ottoman-American Development Company"sini desteklerken "Standart Oil" daha önce anlaşma yaptığı İngiliz-Fransız ortaklığı olan "The Turkish Petroleum Company" desteklemeye başlamıştır. Böylece Irak petrollerini ele geçirmek için "The Ottoman-American Development Company" ile "The Turkish Petroleum Company" karşı karşıya gelmiştir (Tezel, 1970, s. 293).

Ankara Hükümeti yetkililerinin Amerikan siyasi, askeri ve ekonomik çevrelerinde bıraktığı olumlu izlenimler Türk-Amerikan ilişkilerinde olumlu gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Sivas'ta Mustafa Kemal ve General Harbord arasında yapılan görüşmede General Harbord'un, Mustafa Kemal'e "*Meselâ; millet kabil-i tasavvur her türlü teşebbüsât ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olamazsa ne yapacaksın?*" sorusuna Mustafa Kemal'in; "*Bir millet mevcudiyet ve istiklalini temin için kabil-i tasavvur olan teşebbüsât ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur*" diyerek Türk Milleti'nin her yönden başarıya ulaşabileceğini vurgulamıştır. İşte Mustafa Kemal'in geleceğe umutla bakması ve milletine sonuna kadar güvenmesi Kennedy ve Arthur Chester'ın girişimlerine devam etmelerinde onlara umut olmuştur (Nutuk, 1997, s. 115).

Amiral Chester, Temmuz 1922'de İstanbul'a gelerek görüşmelerde bulunduktan sonra Amerika'ya dönmüştür. Bu seyahatinin ardından yayımladığı makalede bölgenin yeni otoritesinin Ankara Hükümeti olduğunu dile getirmiş ve Türkler hakkındaki önyargıları eleştirerek Yeni Türkiye lehinde görüşlere yer vermiştir (Can, 2000, s. 236). Chester, bu tesbitlerden sonra en önemli adamlarından olan Kanadalı Binbaşı Clayton-Kennedy'i ve Amiral Chester'ın İstanbul'daki American Shipping Board'da çalışan oğlu Arthur Chester'ı Ankara Hükümeti ile Chester Projesi imtiyazını görüşmek üzere Türkiye'ye göndermiştir (Yavuz, 2003, s. 531). Kennedy ve Chester Ankara'ya gelmek için Ankara Hükümeti'nden müsaade istemişler ve bu istekleri de olumlu karşılanmıştır (BCA., 30-10-0-0, 206/410/3, s. 1). Çünkü Ankara Hükümeti, Amerika ile ekonomik ilişkileri geliştirerek uluslararası alanda Amerika'nın desteğini almayı düşünmüştür. Böylece Ankara Hükümeti, Musul Meselesi konusunu Türk Milleti lehinde çözüme kavuşturabileceğini düşünmüştür (BOA., HR. İM, 26/11, s. 3). TBMM Hükümeti'nin Misak-ı Milli politikasıyla Musul petroleri Türk milli sınırları içinde kalmış ve bu durum Amerikan girişimcilerin Chester Projesi imtiyazı elde etme isteğini daha da artırmıştır (Armaoğlu, 1991, s. 29). Neticede Arthur Chester ile Clayton-Kennedy Eylül 1922'de Ankara'ya gelerek hükümet yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuştur (Armaoğlu, 1991, s. 29).

Kennedy ve Arthur Chester Ankara'da yaptıkları görüşmelerde önemli mesafe almışlardır. Fakat Amiral Bristol, Kennedy'i sahtekârlıklar suçlamış, şirketi Türkiye'de tek temsil edecek kişinin Arthur Chester olduğunu belirtmiştir. Bristol'un bu düşüncesi Amerikan çevrelerin kafasını karıştırmış ve onların projeye mesafeli durmalarına sebep olmuştur. Bu durum Clayton Kennedy'i zor duruma sokmuştur. Buna karşılık Kennedy de Türk yetkililerden Chester'ın düşüncelerini önemsememelerini istemiştir. Kennedy ve Arthur Chester aralarındaki çekişmeyi bir kenara bırakarak Ankara Hükümeti ile görüşmelere devam etmişlerdir. Ancak olumsuz gelişmeler şirketin peşini bir türlü bırakmamıştır. Bu arada Chester Grubu'nun mali gücü olmadığı yönünde haberler duyulmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'deki Amerikan yetkilileri tarafından endişeyle izlenmiştir (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 107). Gelişen süreçte Chester Grubu, Amerikan resmi çevrelerinde sermayesi olmayan, tutarsız maceracılar olarak görülmeye başlanmıştır. Amerikan Dışişleri de bu şartlarda Chester Projesi'nin bir devlet teşebbüsü olarak görülmesini istememiştir. Aslında Ankara Hükümeti'nin proje ile ilgili beklentilerinin en başında Amerikan resmi çevrelerince savunulması vardı. Bu desteğin verilmemesi ve grubun kendi içindeki anlaşmazlıklar, teminatın gecikmesi gibi etkenler, Proje'nin TBMM tarafından onaylanıp imzalanmasını ve resmiyete konulmasını geciktirmiştir. (Yavuz, 2003, s. 545). Chester Grubu hakkındaki olumsuz düşünceleri ortadan kaldırmak için bir Amerikan bankasından teminat mektubu almış ve 4

Kasım 1922'de bir bankaya da 50 bin liralık depozito yatırarak güven sağlamaya çalışmıştır. Bu gelişmeler Türk Hükümeti'nin Chester Gurubu'na olan güvenini artırmıştır. (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 107). Nihayetinde Clayton-Kennedy ve Arthur Chester ile TBMM Hükümeti adına Nafia Vekili Feyzi Bey arasında yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan anlaşmaya son şekli verilerek Chester Projesi taslağı 22 Ocak 1923'te TBMM İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuştur. 30 Ocak 1923'te yapılan görüşmelerden sonra Başvekil Rauf Bey tarafından kanunlaşması için Meclis'e gönderilmiştir (Yavuz, 2003, ss. 546-547).

Chester Projesi yatırımcıları, Ankara'da 20 km²'lik bir alanda, her türlü sosyal tesisi ve dinlenme yerlerinin bulunacağı yeni bir şehir kurma teklifinde bulunmuşlardır. Yeni şehir demiryolu istasyonunun güneybatısındaki tepe üzerinde kurulacaktı. Tepenin içinde bulunduğu 5 km uzunluğunda ve 4 km genişliğindeki alan Chester şirketine verilecekti. Şirket bu arazinin tepesine bir meclis binası ile hükümet için resmi daireler yapacaktı. Hükümet binalarından başka, şehir yolları, kaldırımlar ve caddeleri de şirket tarafından yapılacaktı. Parklar yapılarak şehre su getirilecek, elektrik, tramvay, telefon şebekeleri kurulacaktı. Her caddenin altında iki tünel bulunacak, birine lağım akıtılacak, diğerinden de elektrik, telgraf ve telefon telleri geçirilecekti. Şehrin cadde ve sokaklarına evler, dükkânlar yapılacak ve bunlar taksitle halka satılacaktı. Bu şehir tam anlamıyla batının şehir yapılanmasına uygun örnek bir yerleşim yeri olacaktı. Ancak Ankara Hükümeti bu teklife olumlu bakmamıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, ss. 107-153).

Chester ve Kennedy Ankara Hükümeti'ne Amerika'dan kredi, tarım araç gereçleri ithalatı ve bunların bakım ve tamiri için atölyelerin kurulmasını kapsayan bir teklifte bulunmuştur. Bu teklif Ankara Hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine 12 Mart 1923'te Kennedy ile İktisat Vekâleti arasında bir anlaşma yapılmıştır (Açıkses & Doğanay, 2010, ss. 107-153). Bu anlaşma sonucunda Ottoman-American Development Company Başkanı Kennedy, tarım aletleri anlaşmasına göre kurulacak tamirhanelere gerekli makinelerin gönderileceği ve her konuda desteğin sağlanacağı sözünü vermiştir (BCA., 30-10-0-0, 206/410/11, s. 2).

12 Mart 1923'te imzalanan anlaşmaya göre; şirket anlaşmanın imzalanmasından itibaren üç ay içinde, Anadolu'nun değişik limanlarında miktar ve cinsi hükümetçe belirlenecek olan ziraat alet ve teçhizatı teslim edeceğini taahhüt etmiştir. Tarım araç-gereçleri taksitle satılacak, fiyatlar ve taksit süreleri bakanlık ve şirket tarafından tayin edilecek bir heyet tarafından belirlenecekti. İlk iki yıl içinde, ikişer seyyar 12 atölye açılmasına karar verilmiştir. Bu atölyeler zamanla küçük çapta üretime geçecek ve yerleri bakanlık tarafından belirlenecekti. Çeşitli yerlerde satış şubeleri açılacaktı. Atölyeler ve satış şubelerinde Türkler çalışacaktı. Atölyelerde çalışan Türklerin eğitimleri sağlanacaktı. Şirketin sermayesinin %40'ının Türk olması durumunda şirket Türk şirketi sayılacak, bu mümkün olmazsa Türk kanunlarına bağlı yabancı şirket olarak işlev görecekti. Türk Hükümeti bu anlaşmayla Ziraat Bankası aracılığıyla yılda 400 bin liralık araç ve gereç alımını garanti etmiştir (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 151). Bu antlaşmayla Türkiye'deki tarım sektörünün kalite standardı yükseltilmeye çalışılmıştır.

Tarım makine ve teçhizat anlaşmasından sonra Doğu Anadolu Demiryollarına Dair Kanun 8 Nisan 1923'te TBMM'de tartışmaya açılmıştır. Kanun tartışmadan sonra yapılan oylamada 11 ret ve 10 çekimsere karşı 185 oyla kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 29, s. 29). Böylece Chester

Projesi'nin önü açılmıştır. 9 Nisan'da yapılan oylamayla da The Ottoman-American Development Company (OADC) ile imzalanan anlaşma bir kanunla onaylanmıştır. Ancak Ankara Hükümeti projenin uygulanmasını Lozan'da herkesin mutabık kalacağı bir anlaşmanın sağlanması şartına bağlamıştır (Yavuz, 2003, ss. 546-547). Yapılan anlaşmaya göre Chester Grubu projeyi Türk Hükümeti'nden herhangi bir para yardımı almadan gerçekleştirecek Anadolu, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'da yaklaşık 4400 km uzunluğunda demiryolu; Karadeniz'de iki ve Akdeniz kıyısında bir toplamda ise üç liman yapacaktı. Karşılığında da yaptığı demiryolları ve limanların çevresinde kırk kilometrelik alanda mevcut ve daha sonra keşfedilecek olan petrol dahil bütün kaynakları 99 yıl işletme ayrıcalığına sahip olacaktı. Bununla birlikte ana sözleşmenin kesinleşmesinden sonraki altı ay içinde Türk kanun ve kurallarına uygun olarak Türklerin de ortak olacağı bir Türk Anonim Ortaklığı kurulacaktı. The Ottoman-American Development Company, yolların yapım ve onarımında kullanmak için vergisini vererek ormanlardan ağaç kesebilecek, demiryolu güzergâhında tuğla fabrikaları kurabilecek eğer isterse ihtiyaç fazlasını piyasaya sürebilecekti. Şirket haberleşme için kendi telgraf hattını çekebilecek, Türkiye de telgraf direklerine kendi hattını çekebilecekti. Şirket kendi maden yataklarını döşeyeceği yan hatlarla ana demiryolu hattına bağlayabilecekti. Petrol kuyularından çıkarıp işlediği yakıtı döşeyeceği borularla Türkiye'de istediği yere taşıyabilecekti. Bu petrol boru hatlarının başka şirketler ve Türkiye tarafından kullanılmasına da müsaade edilecekti. İhtiyacı olan elektriği üretmek için santraller kurabilecek ve isterse ihtiyaç fazlası enerjiyi satabilecekti. Şirket su kaynaklarından da faydalanabilecekti. Türkiye eğer isterse sözleşmenin yürürlüğe girmesinden otuz yıl sonra madenlerin şube hatları dışındaki hatları ve şayet yapılmış ise Yumurtalık limanını belirli bir ücret karşılığında kamulaştırabilecekti. Şirket, sözleşme onaylandıktan sonraki bir ay içinde Samsun-Sivas, altı ay içinde de Ankara-Musaköy hatlarında yapım çalışmalarına başlamaz ise yapılan sözleşme bozulmuş sayılacaktı. Şirket Türk anonim ortaklığı kuracak şayet kurmasa sözleşmesi iptal olacaktı (Tezel, 1970, ss. 295-303). TBMM tarafından onaylanan demiryolu yapımı ve yer altı kaynaklarının işletilmesiyle ilgili anlaşmanın içerdiği hatlar ise şunlardır: (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 28, s. 442-452).

1-Sivas, Harput, Ergani, Diyarbakır ve Bitlis'ten Van Gölü'nün kuzeyinden ya da güneyinden uzanan demiryolu Van'a,

2-Harput civarından ayrılarak Ceyhan vadisini takiben Yumurtalık'a,

3-(Diyarbakır-Bitlis hattının bir noktasından başlayarak) Musul ve Kerkük'ten Süleymaniye'ye,

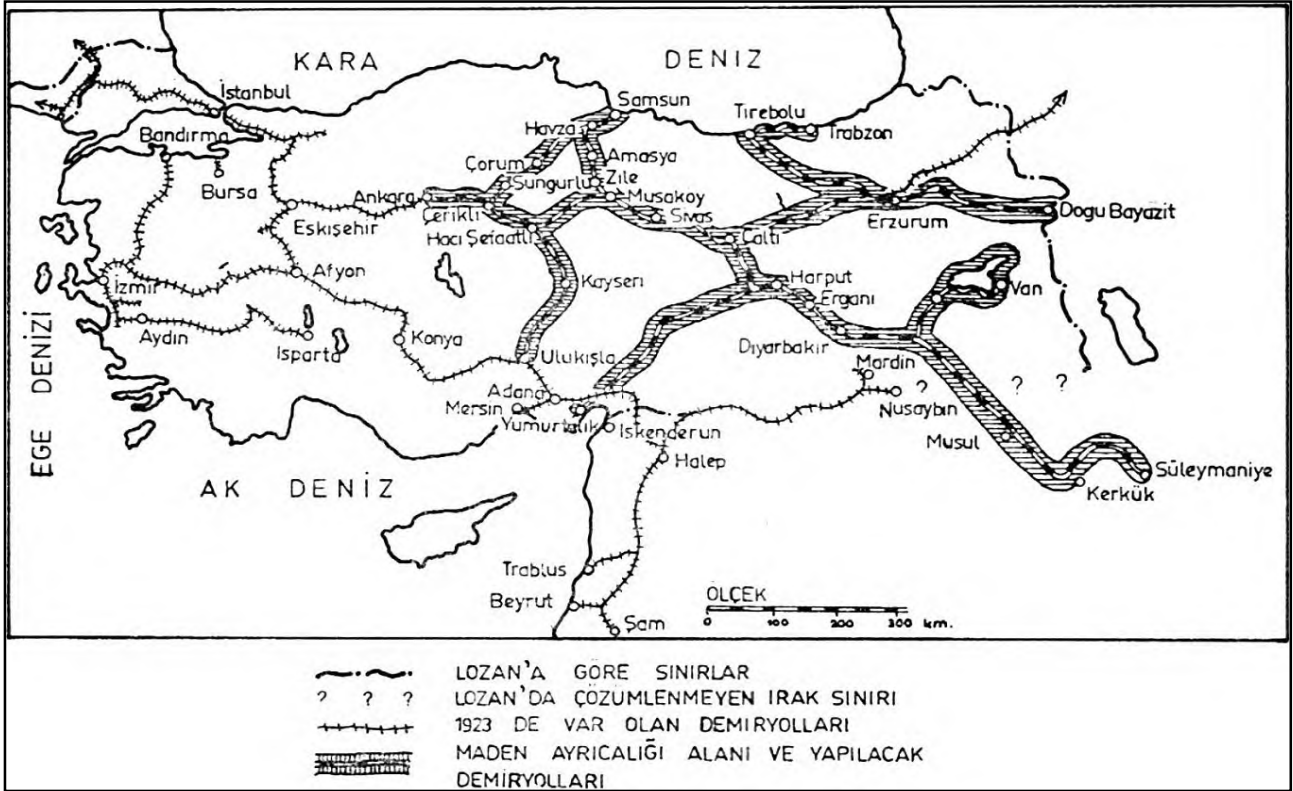
4-Samsun, Havza, Amasya ve Zile'den Sivas'a,

5-Musaköy'den Ankara'ya,

6-Sivas ve Harput arasında yer alan Çaltı'dan ayrılarak Erzurum'a,

7-Çaltı-Erzurum hattının bir noktasından ayrılarak Karadeniz'de bir limana ulaşacaktı.

Biri Samsun'da olmak üzere Karadeniz'de iki liman, Akdeniz'e kıyısı olan Yumurtalık'ta da bir liman yapılacaktı. Ek anlaşmaya göre, Samsun-Sivas hattının inşasına başlanmasına öncelik verilecekti (Yavuz, 2003, ss. 546-547).



Ek-1. Chester Projesi Haritası (Tezel, 1970, s. 296)

Şirket kendi telefon hattını döşeyebilecek, şirket haberleşmelerini engellemek kaydıyla hükümet bu hatları kullanabilecekti. Şirketin Türkiye'deki tüm yazışmaları Türkçe yapılacak ve hukuki anlaşmazlıklar Türk mahkemelerinde karara bağlanacaktı. Şirketin elde edeceği gelirden, genel giderler ödendikten sonra kalan kârın %30'u Türkiye'nin olacaktı. Bütün proje hükümetin denetimine açık olacak, ana hatlar istendiği takdirde 30 yıl sonra bedeli ödenerek devletleştirilebilecekti. Şirket her türlü maden işletme tesisi kurma imtiyazına da sahip olacaktı. Projenin Amerika açısından en cazip tarafı, meselenin bir petrol projesine dönüştürülebilir olmasıydı. Chester Gurubu, her Türk şirketi gibi vergiye tabi olacak, çalışanlar Türk olacak, şirket çalışanları yetiştirmek için hükümetin gösterdiği yerde 4 okul açacaktı (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 133). Elde edilecek kârın bir kısmının Türkiye'nin olması ve projede Türkiye aleyhine bir gelişme görülmesi halinde 30 yıl sonra projenin devletleştirilebilir olması Türkiye açısından hesaplı bir durum olarak görülmüştür.

1. Chester Projesi'nin Türkiye'deki Yankıları

Ankara Hükümet yetkilileri Türk Milleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kurtuluş savaşını kendi öz kaynaklarıyla kazandığını, Milli Mücadele seferberliğinde kaynakların tüketildiğini, ülkede yapılması planlanan yeni yatırımlar için emperyal amaçlar gütmeyen yabancı yatırıma mecbur kalındığını ifade etmişlerdir (Tezel, 1970, s. 308). Nitekim Chester Projesi'nin TBMM tarafından onaylanması, Türkiye'de heyecan uyandırmış resmi çevrelerde, basında ve halk arasında en çok konuşulan konu olmuştur. Proje hakkında ihtiyatlı yaklaşımlar olsa da Türk kamuoyu siyasi ve ekonomik beklentilerden dolayı projeyi genellikle olumlu karşılamıştır. Çünkü proje ile geri kalmış

bölgelerde iktisadi hayat canlanacak diğer yandan da askeri amaçlar için ulaşım imkânları arttırılmış olacaktı (Açıkses & Doğanay, 2010, s. 54). Dolayısıyla bu proje ile bölgede refah seviyesinin artırılması ve asayişin sağlanmasıyla huzur ortamı da sağlanmış olacaktı. Projenin onaylanması Türkiye’de çok değerli bir başarı olarak algılanmıştır. Dönemin Başbakanı Rauf Orbay, Nafia Vekili Feyzi Bey ve birçok milletvekilinin konuşmalarında bu açıkça görülmüştür. Nafia Vekili Feyzi Bey TBMM’deki konuşmasında projenin Türkiye açısından önemini şu cümlelerle ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, s. 482);

“Muhterem efendiler! Memleketin büyük bir kısmını ihtiva eden Anadolu Şarki Demiryolları kırk iki vilâyetten geçer. Bunu kabul etmekle bu memleket halkının öteden beri olan arzularını yerine getirmiş ve en mühim sıkıntısını gidermiş olacağız. Bu sırada şimendifersiz iktisadi kalkınma olamayacağı da bir hakikattir.”

Mustafa Kemal Atatürk de Türkiye’nin kalkınmasına yönelik beklenti ve projelerini şöyle dile getirmiştir (İnan, 1998, s. 118);

“Memleketimizi demiryolları, üzerinde otomobiller çalışan karayolları ile örmek birbirine bağlamak zorundayız. Çünkü batının ve dünyanın kullandığı araçlar bunlar oldukça, bunlara karşı binek hayvanları ve doğal yollar üzerinde yarışmaya çalışmanın imkânı yoktur.”

Sözleriyle ulaşım ağının ülkenin kalkınması açısından ne derece önem arz ettiğini belirtmiştir. Projeye neden sıcak baktığını yine şu sözlerle ifade etmiştir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s. 201).

“Memleketimizin asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lâzım geleceği pek güzel anlaşılır.”

Türkiye, Amerika ile yakın ekonomik ve ticari ilişkilerde bulunmayı üç nedenden dolayı istemiştir. Birincisi, Türkiye’nin mali yardıma ihtiyacı vardı. İkincisi, Amerikan finans çevreleri Avrupa benzerlerinden farklı olarak, siyasi değil ticari kurumlardı ve Amerikan Hükümeti bu toplulukların adına Türkiye’nin içişlerine müdahale etmeyecekti. Üçüncüsü, Amerikan firmalarının dış baskıya karşı Amerikan Hükümeti tarafından korunacağına inanılıyordu (Can, 2000, ss. 115-116). Sivil halk, Ankara Hükümeti yönetimi hatta Mustafa Kemal dahi böyle düşünüyordu. Mustafa Kemal Atatürk Chester İmtiyazı ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir (Özbudun, 1984, s. 180);

“Biz gelişmemizde Amerikan yardımını memnuniyetle karşılarız; çünkü bütün başka ülkelerin sermayesinden farklı olarak Amerikan yatırımcısı siyasal entrikalardan uzaktır, Avrupalı yatırımcılar gibi değildir. Başka bir ifadeyle Amerikan sermayesi yatırılır yatırılmaz bayrağını çekmeye kalkmaz.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde çok az kişi Chester Projesi’ne Kars Milletvekili Ali Rıza Bey gibi eleştirel bakarak, Amerikan kapitalizminin bu imtiyazla ülkeye gireceği görüşünü savunmuştur. Ali Rıza Bey Chester Projesi imtiyazına karşı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir (Tezel, 1970, s. 312);

“Bu anlaşma Chester Grubu’yla şahsi olarak yapacağımız bir iş değildir. Bütün bir Amerika Hükümeti ile yapacağımız bir iştir. Bunun için çok düşünülmelidir. Elli yıl sonra yada on yıl sonra ülkenin bir iktisadi tehlikeye sürüklenmeyeceğini kim garanti edebilir.”

Dolayısıyla Chester Projesi’ni ülkenin kurtuluşu için bir fırsat olarak görenler olduğu gibi gelecekte ülkeyi büyük bir felakete sürükleyebilecek yanlış adım olarak görenler de olmuştur. Türkiye, bu imtiyazı Chester Grubu’na vererek Amerikan sermayesini bölgeye çekerken Lozan görüşmelerinde Amerikan çevrelerinin desteğini almayı amaçlamıştır. Demiryollarının inşası Yeni Türkiye’nin ekonomik kalkınması için önemli bir konu olmakla beraber Lozan Konferansı sırasında TBMM Hükümeti’nin Amerika ile bir yakınlaşma beklentisi içerisinde olduğu da bir gerçektir. Türkiye için Amerika Avrupa devletleri gibi sömürgeci bir devlet olarak görülmüyordu. Bu sebeple Doğu Anadolu Demiryollarının bir Amerikan şirketine verilmesinin bir kapitülasyon tehlikesi oluşturmayacağı tam tersine Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilere katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Nitekim Lozan Konferansı’nda Başbakan İsmet İnönü, Amerikan temsilcisi Joseph Grew’ya 22 Nisan 1923’te Chester Projesi’nin Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilere bir başlangıç teşkil edeceğini bildirmiştir (Armaoğlu, 1991, s. 30). İsmet İnönü bu ifadeyle Chester Projesi’ne vurgu yaparak projedeki Amerikan çıkarlarının korunması için Lozan görüşmelerinde Amerika’nın Türkiye’yi desteklemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Lozan’da 23 Nisan 1923’te ikinci dönem görüşmeleri başladığında birinci dönemdeki sorunlara şimdi bir de Ankara Hükümeti tarafından onaylanmış olan Chester Projesi sorunu da eklenmiştir. Nitekim Chester Grubu’nun Ankara Hükümeti’yle yaptığı bu anlaşmaya diğer devletlerin sert tepkisi 23 Nisan 1923 tarihinde başlayan Lozan’daki ikinci dönem görüşmelerde de gündeme gelmiştir (Can, 2000, s. 304). Lozan görüşmeleri sırasında Musul konusu sonraya bırakılması ve Türkiye ile müttefikler arasında barışa dönük adımlar atılmasıyla Amerika, Türkiye ile resmî müzakerelere hız vermiştir. Böylece Türkiye ile Amerika arasında 16 Mayıs’ta başlamış olan gayri resmi görüşmeler artık resmi boyuta taşınmıştır. Amerikalılar Türkiye ile müttefikler arasında barışın imzalanacağına dair güçlü emareler olmadığı sürece Türkiye ile bir anlaşma yapmak istememiştir. Amerikalı yetkililere göre Musul Meselesi yüzünden her an çıkabilecek olan Türk-Müttefik savaşı Amerika’nın Türkiye ile yaptığı anlaşmayı hükümsüz kılabilirdi. Yaşanabilecek bu gelişmelerin Amerika’yı Müttefiklerle karşı karşıya getirmesinden korkulmuştur (Bulut, 2008, s. 30). Bu düşünceler çerçevesinde Amerika’nın önde gelen iş adamları da Chester Projesi’nin ütöpik bir proje olduğunu ve artık gerçekleştirilemeyeceği düşüncesini savunmaya başlamışlardır (BOA., HR.İM, 20/1, s. 1). Nihayet 24 Temmuz 1923’te Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Musul sorunu dışındaki konularda uzlaşmaya varılmıştır. Musul sorunu ise Lozan Antlaşması’nın 3. maddesine göre 9 ay içinde bir sonuca varılmak üzere Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak olan ikili görüşmelere bırakılmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 1275). Lozan görüşmelerinde Amerika ile Türkiye arasında da 6 Ağustos 1923’te ayrı bir antlaşma imzalanmıştır (Can, 2000, s. 312). Bu antlaşma Ankara Hükümeti adına İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur, Hasan Saka; Amerikan Hükümeti adına ise Joseph Grew tarafından imzalanmıştır. Gelişmelere çerçevesinde Türk-Amerikan halkları arasında yakınlaşmanın zeminini hazırlamak amacıyla, 1924’te New York’ta “Türk-Amerikan Cemiyeti” kurulmuştur (Kurat, 1959, s. 43). Türk Hükümeti ve Amerikan Hükümeti arasında yaşanan bu gelişmeler Chester Projesi’ni de olumlu yönde etkilemiştir.

2. Chester Projesi'nin Batıdaki Yankıları

Chester Projesi, Türkiye'nin dış politikada uygulayacağı ekonomik bağımsızlık için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Böylece Türkiye bu sayede Fransa ve İngiltere'ye savaştan önce vermiş olduğu imtiyazların savaştan sonra devam etmeyeceğini göstermiştir (Türkman, 2005, s. 66). Ankara Hükümeti bu şekilde düşünürken büyük devletler bu projeye kendi emellerini sekteye uğratabileceği düşüncesiyle karşı çıkmışlardır. İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ruslar Chester'ın girişimlerini yakından takip edip her fırsatta değişik hatlara muhalefet etmişlerdir. Bu hatların başında ise Samsun-Sivas hattı gelmiştir. Batılı devletler Chester Grubu'nun bu hatta dürüst olmayan rekabet yöntemlerini kullandığını ileri sürmüşlerdir. Rus muhalefeti ise başından beri Orta ve Doğu Anadolu'da demiryolu inşa etmeyi hedefleyen her girişime karşı çıkmıştır (Can, 2000, s. 137). İngiltere ise bu projenin Musul'a ulaşmasından büyük endişe duymuştur. Chester Projesi Türkiye ile Fransa arasında da soğuk rüzgârların esmesine yol açmıştır. Fransa, Chester Projesi'ne karşılık Karadeniz demiryolu yapım hattına ve devamında Ergani bakır madenleriyle ilgili imtiyazlara sahip olmak istemiştir (Türkman, 2005, s. 66). Fransa Dışişleri Bakanlığı Ankara'ya bir nota vererek Chester imtiyazını Lozan Konferansı'nı etkilemek üzere girişilmiş dostça olmayan bir hareket olarak nitelendirmiştir. Türk makamları da Fransa'nın bu düşüncesinin ve notasının yersiz olduğunu Paris elçiliğine bildirmiştir (BOA., HR.İM, 48/15, s. 1). Chester Projesi'nin imzalanmasıyla Türkiye, Avrupa'nın dışında Amerika ile daha yakın ve serbest ticaretten yana olduğunu vurgulamış ve aynı zamanda Türkiye'nin batılı devletlere vermiş olduğu imtiyazların geçersiz olduğu izlenimi vermeye çalışmıştır (Türkman, 2005, s. 66).

Lord Curzon, Chester Projesi'nin Musul bölgesinde imtiyaz elde etme konusuna atıfta bulunarak İngiliz Hükümeti'nin bu gibi imtiyazları diplomatik görüşmelere konu yapmaktan mümkün olduğu kadar kaçınacağını belirtmiştir. Curzon, Chester Projesi'ne atıfta bulunarak tüm dünya için hayati derecede önem arz eden madenlerin tekel altına alınmasına karşı olduğunu belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, 1993, s. 377). İngiliz Komiserliği Musul petrolünün Chester Projesi tekeline verildiğini iddia ederek bu konuda Türk makamlarına bir nota vermiştir (BOA., HR.İM, 72/36, s. 3). İngiliz yetkilileri ve makamları bu şekilde bir söylemde bulunurken diğer yandan da Musul petrolünün İngiliz kapitalistleri tarafından tekel altına alınması için çalışmıştır.

İran ve Musul petrolerinden Amerikan şirketi Standart Oil'in hisse alması Amerikan Hükümeti'nin Chester Grubu yerine Standart Oil şirketini desteklemesine yol açmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Chester Projesine tepkilerinin her geçen gün artması üzerine Amerikan Hükümeti'nin Chester Grubu'na bakış açısı değişmiştir. Lozan'da, Musul konusunda kesin bir sonuca varılamaması ve buranın Irak'ın bir parçası olarak kalabileceğini düşünen Amerikan yetkililer asıl amacın Irak petrolerini sömürge imkânı elde etmek olan Chester Projesi'ni desteklemenin anlamsız olduğuna kanaat getirmiştir (Yıldırım, 2001, s. 28).

3. Chester Projesi'nin Başarısızlıkla Sonuçlanması ve Sebepleri

Lozan'da Temmuz 1923'te genel anlamda bir anlaşma sağlanmış olsa da Musul Meselesi'nin çözümü daha sonra Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelere bırakılmıştır. Chester Grubu'nun da projeyi eyleme dökmemesinin en önemli sebebi petrol kaynakları açısından zengin olan

Musul'un Türkiye sınırları dışında kalmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Chester Grubu'nun odağındaki asıl nokta Musul petrolünün işletilmesi konusuydu. Girişimcilere göre sözleşmelerle sağlanan diğer kazanımlar Musul petrolünün yanında sönük kalıyordu. Irak petrolünü tekeline alma fırsatı elden gidince Chester Grubu için imzalanan sözleşmelerin bir anlamı kalmamıştır (Tezel, 1970, s. 315). Yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda 29 Ağustos 1923'te Chester Grubu elindeki imtiyazı üç yüz bin dolar karşılığında ve bu işte elde edilecek kârlardan yüzde on oranında bir paya karşılık Kanada Grubuna satmıştır (Can, 2000, s. 315). Bu gelişmelerden sonra Amerikan yönetimi, Chester Projesi ile bir bağlantımız yoktur diyerek tutumunu belli etmiştir (Özgiray, 999, s. 12). Olumsuz gelişmelere rağmen Ottoman-American Development Company şirketi ümidini kaybetmek istememiştir. Şirket Ekim 1923'te Ankara Hükümeti'nden Samsun-Sivas, Ankara-Muş demiryolu hatları ile Samsun limanı yapım sürelerinin uzatılmasını istemiştir (BCA., 30-10-0-0, 206/410/13, s. 2). Olumsuz gelişmeler Ankara Hükümeti'nin her geçen gün şirkete olan güveninin azalmasına yol açmıştır. Hatta Chester Grubu henüz hiçbir projesine başlayamamıştır. Projenin gerçekleştirilememesinin sebebi ise bu projeye ne Amerikan resmi çevrelerinin ne de sermaye çevrelerinin tam olarak destek vermeyişi olmuştur. Basında Chester Projesi ile ilgili çeşitli haberlerin ortaya çıkması üzerine TBMM'de bu konuya bir açıklık getirilmesi konusu görüşülmüştür (BCA., 30-10-0-0, 6/32/11, s. 3). Lozan barış görüşmeleri neticesinde Musul'un statüsünün belirlenmemiş olması ve Chester Grubu'nun içinde bulunduğu mali sıkıntıları aşamamış olması TBMM Hükümeti'nin 18 Aralık 1923'te Chester Projesi İmtiyaz Anlaşması'nı iptal etmesine neden olmuştur (Türkmen, 2016, s. 441).

Milletler Cemiyeti aracılığıyla 1925'te Musul Sorunu görüşülürken Amiral Chester, Türk-Amerikan Dostluk Derneği sayesinde tekrar sahneye çıkmış ve eski imtiyazları Türkiye çıkarlarıyla birlikte savunmuştur (Can, 2000, s. 328). Ancak Musul Meselesi Lozan'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılan ikili görüşmelerde de çözüme kavuşmamış ve Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Milletler Cemiyeti de Aralık 1925'te Musul'u İngiltere'nin Mandası altındaki Irak'a bırakmıştır (Tezel, 1970, s. 315). Milletler Cemiyeti bu kararı alırken Musul halkına Irak'ı mı yoksa Türkiye'yi mi istedikleri konusunda bir plebisit yapmamıştır. Çünkü Milletler Cemiyeti, çoğunluğun Türkiye'yi tercih etmesinden endişe etmiştir (Melek, 1983, s. 48). İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nde güçlü bir nüfuza sahip olması Musul Meselesi'nin Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmasında etkili olmuştur (Helepçe, 1991, s. 204).

Chester Projesi'ni gerçekleştirecek olan sermaye çevrelerinin kendilerine güvenlerinin olmayışı ayrıca Amerikan Hükümeti'nin Chester Projesi üzerindeki desteğini tamamen çektiğini bildirmesi Türkiye'nin bu projeyi iptal etmesine yol açmıştır. Türkiye'nin Musul Meselesi'nde Amerika'dan beklediği desteği alamaması ve projenin Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına zarar vereceği düşüncesiyle Türk Hükümeti'nce Chester Projesi iptal edilmiştir

Musul sorununun Türkiye'nin aleyhinde bir gelişme göstermesiyle Irak petrolü, Chester Grubu tarafından değil de bir başka Amerikan şirketi olan Standart Oil'in de dahi olduğu İngiliz-Fransız-Amerikan ortaklığındaki The Turkish Petroleum Company tarafından tekel altına alınmıştır. Standart Oil'in İngiliz şirketleriyle uzlaşmasıyla Amerikan Hükümeti Chester Grubu'na olan desteğini çekmiş Standart Oil'i desteklemeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Chester'ı önceden beri destekleyen

Amerikan kapitalistler de desteğini çekmiştir. The Ottoman-American Development Company de Türk Hükümeti ile yaptığı sözleşmelere göre faaliyete girmediğinden dolayı ayrıcalıklarını yitirmiştir (Tezel, 1970, s. 315). Böylece farklı dönemlerde iki defa gündeme gelen Chester Projesi hayali bir program olmaktan öteye gidememiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Chester Projesi, ilk gündeme geldiği zamandan itibaren Türk-Amerikan ilişkileri için bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak bu süreçte Amerikalı girişimciler, Avrupalıların muhalefeti, kaynak yetersizliği ve Amerika Hükümeti'nden beklenen desteğin gelmemesi yüzünden gerek Osmanlı Hükümeti gerekse Ankara Hükümeti döneminde Chester Projesi'ni uygulama konusunda başarısı gösterememişlerdir.

Amerika'nın 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Almanların bölgedeki etkinliği azalmış ve Almanlara verilen Bağdat Demiryolu Projesi'nin yerini Amerika'nın Chester Projesi almıştır. Ancak savaş sonrası şartlarda yaşanan Amerikan-İngiliz rekabetini İngiltere kazanıp Musul-Kerkük bölgesi İngiltere'nin kontrolüne girmesiyle Chester Projesi Amerika açısından cazibesini kaybetmiştir. Bu durum Amerikan Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne sınırlı olan desteğinin tamamen ortadan kalmasına yol açmıştır. Böylece Ankara Hükümeti'ne göre Chester Projesi'nin uygulanabilirliği ortadan kalkmış ve Türkiye'nin yabancı sermayeye bu ilk açılım teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır.

Bu projenin başarısızlıkla sonuçlanması, Türk-Amerikan ilişkilerinde istenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Amerikan sermayesini çekerek ülkeyi imar etmek isteyen Türkiye, projelerini kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak görülüyor ki gerek Amerikan yatırımcılar gerekse Amerikan Hükümeti hiçbir dönemde batılı devletleri karşısına almak istememiştir. Yakındoğu ve Ortadoğu'daki yatırımlarında gerekirse bölgedeki müttefikleri aleyhine batılı müttefiklerle anlaşmalar yaparak bölgede kendi nüfuzunu korumaya çalışmıştır. Ortadoğu ve Yakındoğu'da çıkan bir anlaşmazlıklarda tarafını hep Avrupa devletlerinden yana kullanmıştır. Chester Projesi'nde de Amerika'nın bu tutumunu görmek mümkündür. Çünkü Amerika, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almak istemediği gibi Ankara Hükümeti döneminde İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul Meselesi'nde gerçek anlamda Türkiye'nin yanında yer almamıştır. İngiltere'nin güdümündeki Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararla Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'a verilmesiyle Chester Grubu ve Amerika Hükümeti'nin odağındaki petrol kaynakları Türkiye'nin dışında kalmıştır. Bu durumda Chester Projesi'nin gerek proje yatırımcıları gerekse Amerika Hükümeti nazarında bir cazibesi kalmamıştır. Amerika bu süreçten sonra bölgedeki iktisadi ve ticari beklentilerine ulaşma planını Türkiye üzerinden değil de "açık kapı" siyaseti sayesinde uluslararası ortaklarla sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçten sonra Amerikan sermayesi ve hükümetleri Ortadoğu'daki emellerine batılı devletlerle kurduğu ilişkilerle ulaşmaya çalışmıştır. Amerika sermayesi bu süreçten sonra özellikle İngilizlerle ortaklıklar kurarak bölgeye nüfuz etmeye ve Amerikan çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Hatta Amerika, dünya devletlerinin dahil olduğu kurum, kuruluş ve ortaklıkları kullanarak bölgeye nüfuz etmenin yollarını aramıştır. Amerika Yakındoğu ve Ortadoğu'da yürüttüğü "beşinci kol" faaliyetleriyle bölgede nüfuzunu artırmaya çalışmıştır.

Tarihsel süreçte yaşanan olaylar kendi zamanının koşullarında değerlendirildiğinde Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de varını yoğunu harcayarak bağımsız Yeni Türkiye'yi kuran Türk Milleti ülkenin yeniden ayağa kalkması için dış yatırımlara ihtiyaç duymuştur. Chester Projesi'ni onaylayan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin savunduğu fikir buydu. Proje karşıtı olanlar da savaşlarla yenilen emperyalizmin, kapitalizmle yeniden ülkeye sokulması olarak görmüşlerdir.

Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde ele alınan Chester Projesi bir ülkenin kalkınması için en önemli yatırımın kendi öz kaynaklarından gerçekleştirilmesi gerektiğini bizlere göstermiştir. Tarihsel süreçte yaşanan bu ve benzeri gelişmeler Türkiye'nin kendi kalkınmasını sahip olduğu kaynaklardan karşılaması gerektiğini, coğrafi-ekonomik potansiyelini kendi gelişim ve kalkınması için nasıl kullanması gerektiğini göstermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Açıkses, E., & Doğanay, R. (2010). *Amerika'nın yüz yıllık Ortadoğu hayali Chester Projesi*. Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1980)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan münasebetleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). *Nutuk (1919-1927)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. (1997) (C. I). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BCA., 30-10-0-0, 206/410/3 (10.12.2022).
- BCA., 30-10-0-0, 206/410/11 (11.08.1923).
- BCA., 30-10-0-0, 206/410/13 (11.10.1923).
- BCA., 30-10-0-0, 6/32/11 (06.11.1923).
- BOA., HR. SYS, 67/47 (11.10.1910).
- BOA., DH.EUM.SSM 50/9 (10.07.1922).
- BOA., HR. İM, 26/11 (10.12.1922).
- BOA., HR.İM, 72/36 (29.04.1923).
- BOA., HR.İM, 48/15 (03.05.1923).
- BOA., HR.İM, 20/1 (12.07.1923).
- Bulut, S. (2008). *Atatürk dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1923-1938)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyüktepe, U. (2006). *Türk-Amerikan ilişkilerinin müttefiklik ve stratejik ortaklık boyutlarının karşılaştırmalı analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, B. B. (2000). *Demiryolundan petrole Chester Projesi (1908-1923)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Can, M. (1993). *Ortadoğu'da Amerikan politikası*. Bayrak Yayınları.
- Clayton, G.D. (1971). *Britain and the eastern question*. University of London Pres L.
- Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel kökenleri*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Evans, L. (1972). *Türkiye'nin paylaşılması (1914-1924)*. (Çev. T. Atalay). Milliyet Yayınları.
- Gök, D. (1998). 1924 Türk basınında Musul meselesi. İçinde K. Abdurrahman (Ed.). *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul* (ss. 52-68). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-240.
- Gümüş, M. (2011). 1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk topraklarında demiryolu imtiyaz mücadeleleri ve büyük güçler. *Tarih Okulu*, (10), 151-194.
- Helepçe, W. (1991). *Milletler Cemiyeti belgelerinde Musul Kerkük sorunu ve Kürdistan'ın paylaşımı*. (Çev. Yüksel Kızıltepe). Med Yayınları.
- Hughes, M. (1999). *Allenby and British strategy in Middle East, 1917-1919*. Frank Cass Publisher.
- İnan, A. (1998). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika*. İmge Kitabevi.
- Kurat, A. N. (1959). *Türk-Amerikan münasebetlerine kısa bir bakış (1800-1959)*. Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*. (1993). (Haz. Sema L. Meray) (C. 1). Yapı Kredi Yayınları.
- Melek, K. (1983). *İngiliz belgeleriyle Musul sorunu 1980-1926*. Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi.
- Meram, A. K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkileri tarihi*. Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi.
- Owen, R., & Pamuk, Ş. (2002). *20. yüzyılda Ortadoğu ekonomiler tarihi*. (Çev. Ayşe Edirne). Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Öke, M. K. (1988). *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu siyaseti ve Binbaşı A. W. C. Noel'in faaliyetleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özbudun, E. (1984). Bir yabancı gazetecinin Ankara yolculuğu ve Atatürk ile görüşmesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 8-19.
- Özgiray, A. (1999). Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki siyasi ilişkiler (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), 13-21.
- Özyüksel, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz mücadelesi: Anadolu ve Bağdat demiryolları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, N. (2005). *Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri (1870-1930)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 28.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 29.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (1985)*. C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1970). Birinci Büyük Millet Meclisi anti-emperyalist miydi?: Chester ayrıcalığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(4), 287-318.
- Türkman, S. (2005). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu politikası ve Türkiye'ye yansımaları (1919-1973)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, İ. (2020). Türkiye'nin Ortadoğu, Afrika ve ABD politikaları. İçinde N. Koç (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi demokrasi ve dış politika (1938'den 2000'li Yıllara)* (ss. 385-399). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Türkmen, İ. (2016). Ortadoğu'da iktisadi nüfuz mücadelesi: Chester Projesi. *Yeni Türkiye, Orta Doğu Özel Sayısı-I(82)*, 431-442.
- Uçarol, R. (2006). *Siyasi tarih (1789-2001)*. Der Yayınları.
- Yalçın, M., Akbıyık, Y., Özkaya, Y., Bozkurt, G., Akbulut, D. A., Tokgöz, E., Turan, R., Köstüklü, N., Balcıoğlu, M., Tural, M. A., Eraslan, C., & Avcı, C. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi (C. II)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yavuz, B. S. (2003). Fransız arşiv belgelerinin ışığında Chester Demiryolu Projesi. *Atatürk Yolu*, (24), 527-561.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet döneminde demiryolları (1923-1950)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.



MÎHÂÎL NUAYME'NİN "SAÂDETU'L-BÎK" ÖYKÜSÜ İLE "ZÜĞÜRT AĞA" FİLMİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

 Metin PARILDI^a

Özet

Bu makalede modern Arap edebiyatında "Mehcer (Göç) Edebiyatı" olarak isimlendirilen oluşumun tanınmış yazarlarından Mîhâîl Nuayme'nin "*Kâne mâ Kâne*" adlı öykü kitabında yer alan "Saâdetu'l-Bîk (Sayın Bey)" adlı öyküsü ile Osman Şahin'in "*Acenta Mirza*" ve "*Reşim*" hikayelerinden yola çıkarak Yavuz Turgul tarafından senaryolaştırılan ve Nesli Çölgeçen'in yönetmenliğini yaptığı "Züğürt Ağa (1985)" filmi karşılaştırılmıştır. "Saâdetu'l-Bîk (Sayın Bey)" öyküsü ve "Züğürt Ağa" filminin odak noktası, sosyoekonomik şartların zorladığı ve sosyal rollerde önemli değişimlere yol açan göç olgusudur. Her iki anlatıda da modernleşme-gelenek ekseninde meydana gelen bazı çatışma noktaları öne çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, artık etkinliği sona erme aşamasına gelmiş olan birtakım geleneksel unvanları ve toplumsal ayrıcalıkları elinde tutan kişilerin içine düştükleri trajikomik durumlar ironik bir dille anlatılmaktadır. Biri yazınsal, diğeri görsel bir sanat eseri olan iki farklı anlatı, tematik açıdan aynıdır; kapitalistleşmeye doğru giden toplum yapısı içinde "ağalık", "beylik" gibi yok olmaya yüz tutmuş unvanlara sahip olan kişilerin içine düştükleri çaresizlik öne çıkarılmaktadır. Her iki eserde de başkarakterin (*protagonistin*) hayatını değiştiren olay hemen hemen aynıdır. Aslında ekonomik durumları iyi olmamakla birlikte, eskisi gibi yaşayıp gitmekte iken benzer iki hadise onların hayatında yeni bir dönem başlatır. İki eser de, doğup büyüdüğü topraklarda alıştıkları yaşamı terk etmek zorunda kalıp daha iyi bir yaşam umuduyla büyük merkezlere göç eden ancak kendilerine çok yabancı bir ortamla karşılaşmalarından dolayı daha iyi yaşam şartlarına kavuşamayan bir "şeyh" ve bir "ağa"nın dramıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Mihail Nuayme, Seadetu'l-Bik, Züğürt Ağa



A COMPARISON BETWEEN MIKHAIL NUAYMA'S SHORT STORY "SAÂDAT AL-BÎK" AND THE MOVIE "ZUGURT AGA"

Abstract

In this article, the short story "Saâdat al-Bîk" in the book "*Kâna mâ Kâna*" by Mikhail Nuayma (Naimy), one of the leading names in modern Arabic literature, and the movie "Züğürt Ağa (1985)" directed by Nesli Çölgeçen are compared. The focus of the story "Saâdat al-Bîk" and the movie "Züğürt Ağa" is the significant changes in the social status of individuals as a result of the immigration phenomenon forced by socioeconomic conditions. In both narratives, certain points of conflict that occur in the axis of modernization and tradition are emphasized. In this context, the tragicomic situations of people who hold some traditional titles and social privileges, whose effectiveness has come to an end, are told in a striking way. Two different narratives, one

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, mparildi@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 10.03.2022

literary and the other a visual work of art, are thematically the same; The desperation of people with titles such as "aga" and "bey", which is on the verge of extinction, is highlighted in the social structure that is heading towards capitalization. In both works, the event which changed the life of the protagonist (the principal character) is almost identical. In fact, even though their economic situation is not good, two similar events begin a new period of their lives while they live like before. Both works are the drama of a "sheikh" and an "aga" who had to leave the life they were accustomed to in the lands they were born and grew up in and migrate to bigger centers with the hope of a better life but could not find better living conditions due to encountering a very alien environment.

Keywords: Arabic literature, Mikhail Nuayma, Saadat al-Bik, Zugurt Aga



Giriş

Bu makalede, Mihâil Nuayme'nin "Saâdetu'l-Bîk (Sayın Bey)" adlı öyküsü ile Osman Şahin'in "Acenta Mirza" ve "Reşim" hikayelerinden yola çıkarak Yavuz Turgul tarafından senaryolaştırılan ve Nesli Çölgeçen'in yönetmenliğini yaptığı "Züğürt Ağa (1985)" filmi karşılaştırılacaktır.

Mihâil Nuayme'nin en güzel öykülerinden biri olan "Saâdetu'l-Bîk", 1932 yılında yayımladığı *Kâne mâ Kâne* adlı öykü seçkisinde yer almaktadır. Kenan Demirayak tarafından *Kısır ve Diğer Öyküler* adıyla Türkçeye çevrilen kitapta bu öykü "Bey Hazretleri" başlığıyla yer almaktadır (Nuayme, 2000). Ayrıca Erdinç Doğru (2002) tarafından *Onuncu Günde Kaplanlar* adlı çeviri seçkisi içinde "Beyefendi" başlığıyla; Gürkan Dağbaşı'nın (2017) *Türkçe Çevirileriyle Arapça Kısa Öyküler* adlı çeviri seçkisi içinde de "Bey Hazretleri" başlığıyla yayımlanmıştır. Bu çevirileri karşılaştırmalı çözümleme yöntemiyle inceleyen bir makale, Gürkan Dağbaşı ve Kübra Ayşe Ayhan tarafından hazırlanmış ve "Mihâil Nu'ayme'nin Saâdetu'l-Beyk Adlı Kısa Öyküsünün Türkçe Çevirilerinin Karşılaştırmalı Çözümleme Yöntemiyle İncelenmesi" başlığıyla yayımlanmıştır (Dağbaşı & Ayhan, 2020).

Ortodoks bir ailenin üçüncü çocuğu olarak 1889 yılında Lübnan'ın Beskinta köyünde dünyaya gelen Nu'ayme, 1902 yılında Filistin Nasıra'daki Rus Öğretmen Okuluna kayıt yaptırmış, ardından bu okuldaki dördüncü yılında üstün başarısından dolayı burslu olarak 1906 yılında Rusya'nın (şimdiki Ukrayna'nın) Poltava şehrindeki Ortadoks Akademisine gönderilmiştir (Naûrî, 1977, ss. 375-376; Türkan, 2011, ss. 38-39). Arap edebiyatının Rus eğitimi almış birkaç simasından biri olan (Ürün, 2015, s. 101) Nuayme, Rusya'da kaldığı süre içinde Rusçayı iyi derecede öğrenmiş ve burada Rus edebiyatının devleriyle tanışarak onların üsluplarından yararlanma fırsatı bulmuştur. Nu'ayme, ilk kasidesi olan "en-Nehru'l-Muteccemmid (Donmuş Nehir)"i burada öğrenciyken Rusça olarak kaleme almıştır (Hamidov, 2013; Swanson & Gould, 2021; Yazıcı, 2002, s. 164).

19. yüzyılda Suriye ve Lübnan'dan Amerika kıtasına yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Arap yazarlar tarafından Osmanlı Devleti'nin sorumlusu tutulduğu bu göçün arkasında I. Dünya Savaşı'nın getirdiği problemler, emperyalist ülkelerin kışkırtmalarıyla teşebbüs edilen isyan girişimlerine karşı Osmanlı Devleti tarafından uygulanan siyasi tedbirler, ekonomik sebepler, dini baskılar, mezhep kavgaları gibi pek çok neden bulunmaktadır. Ancak genel olarak Arap yazarların ortak görüşü, göçün ana sebebinin ekonomik olduğu yönündedir (Yazıcı, 2002, ss. 41-53). Bu göç dalgası içinde 1912 yılında

Amerika'ya giden Nuayme, orada göçmen Arapların kurduğu ve öncülüğünü Cubrân Halîl Cubrân'ın yaptığı "er-Râbitatu'l-Kalemiyye (Kalem Birliği)" adlı edebiyat grubuna katılır. Modern Arap edebiyatında "Mehcer (Göç) Edebiyatı" olarak isimlendirilen oluşumun tanınmış yazarlarından olan Nuayme, şiirleri, romanları, kısa öyküleri, edebî eleştirileri ve denemeleri ile meşhurdur (Yüksel, 1984, s. 193). Mihâil Nuayme, Cubrân Halîl Cubrân ve Emîn er-Reyhânî ile birlikte Mehcer Edebiyatının fikir hayatında büyük rol oynadıkları kabul edilen üç isimden biridir. (Yazıcı, 2003). 1923 yılında Mısır'da basılan *el-Gırbâl* adlı kitabı, Mihâil Nuayme'yi Arap edebiyatında modern eleştirinin öncülerinden yapmıştır. Eleştirinin prensiplerini ortaya koyduğu bu kitabın önsözünü Arap edebiyatının önde gelen yenilikçi isimlerinden Abbâs Mahmûd el-Akkâd yazmış ve bu kitabın eskimiş edebiyat kriterlerine yeni bir ruh getirdiğini ifade etmiştir (Naûrî, 1977, ss. 377-378).

"Saâdetu'l-Bîk (Sayın Bey)" ve "Züğürt Ağa"nın odak noktası, sosyoekonomik şartların zorladığı ve toplumsal rollerde önemli değişimlere yol açan göç olgusudur. Biri Lübnan'ın bir köyünden Amerika'ya uzanan, diğeri de Türkiye'nin Güneydoğusundaki bir köyden İstanbul'a uzanan, nedenleri ve sonuçları açısından birbirine benzeyen iki göç hikâyesi. Her iki anlatıda da modernleşme-gelenek ekseninde meydana gelen bazı çatışma noktaları öne çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, artık etkinliği sona erme aşamasına gelmiş olan birtakım geleneksel unvanları ve toplumsal ayrıcalıkları elinde tutan kişilerin içine düştükleri trajikomik durumlar ironik bir dille anlatılmaktadır. Buradaki en çarpıcı durum, güçlerini sahip oldukları geniş topraklardan alan bu kişilerin gelir kaynaklarını kaybetmelerinden sonra da hâlâ bu unvanların etkisinin sürmesidir.

Biri yazınsal, diğeri görsel bir sanat eseri olan iki farklı anlatı, tematik açıdan aynıdır; kapitalistleşmeye doğru giden toplum yapısı içinde "ağalık", "beylik" gibi yok olmaya yüz tutmuş unvanlara sahip olan kişilerin içine düştükleri çaresizlik öne çıkarılmaktadır. İki eser de doğup büyüdüğü topraklarda alıştıkları yaşamı terk etmek zorunda kalıp daha iyi bir yaşam umuduyla büyük merkezlere göç eden ancak kendilerine çok yabancı olan bir ortamla karşılaşmalarından dolayı daha iyi yaşam şartlarına kavuşamayan bir "şeyh" in¹ ve bir "ağa"nın dramıdır. Toplumsal şartlar, çatışmalar dram sanatının temel öğeleri arasında yer alır; bunların belirgin örnekleri XIX. yüzyılın toplumsal içerikli melodram, roman ve tiyatrosunda, günümüzde de sinemanın hemen her türünde bulunur (Chion, 1987, s. 167).

Sayın Bey ve Züğürt Ağa'daki köylülerin yaşamları çok sınırlıdır; kendi köyleri dışındaki hayat hakkında pek bilgileri yoktur. Dünya onlar için köyden ibarettir ve köyün kendilerine verdiğiyle yetinmektedirler. Bu köylülerinin hayatı bir yönüyle, yönetmenliğini Hint asıllı M. Night Shyamalan'ın yaptığı "*The Village (Köy) (2004)*" adlı filmin konusuna benzemektedir. Tüm dünyaları bir köyden ibaret olan mutlu ve huzurlu köy sakinleri, köyün etrafındaki ormanda kendilerini bekleyen korkunç yaratıklar olduğuna ve köyden dışarı çıkmaya çalışmadıkça bu yaratıkların onlara ilişmeyeceklerine inandırılmışlardır. Ancak bir gün, Lucius Hunt isimli bir genç merakına yenilir ve ormanı keşfetmeye karar verir. Çeşitli engellemelere aldırış etmeden ormanı aşmayı başarır ve gördüğü şey karşısında şaşkıncıdır; karşısında modern bir şehir vardır. Orman hakkındaki yaratık efsaneleri de köylülerin köy dışına çıkararak şehri görmelerini önlemek için köyü yönetenler tarafından uydurulmuştur. Köyde kalmak

¹ Öyküdeki "şeyh" unvanı, bizdeki "ağa" unvanına benzer bir toplumsal statüyü ifade etmektedir.

ya da şehre göç etmek arasında ikincisini tercih etmek zorunda bırakılmak, modern dünyanın en önemli problemi ve diğer büyük problemlerin de başlangıcı olmuştur. Sayın Bey ve Züğürt Ağa, bu tercihi yapmak zorunda bırakılan insanların hikâyesidir.

A. Saâdetu'l-Bîk ve Züğürt Ağa'nın Muhtevası

1. "Saâdetu'l-Bîk" Öyküsünün Muhtevası

Öykü, Lübnan'dan Amerika'ya göç etmiş Araplardan biri olan Ebû Assâf'ın işlettiği bir Suriye restoranında geçmektedir. Öyküde iki anlatıcı var: Hâkim bakış açılı anlatıcı (birinci anlatıcı) ve gözlemci bakış açılı anlatıcı (ikinci anlatıcı). İkinci anlatıcı restoranın sahibi Ebû Assâf'tır. Öykünün başlangıcı birinci anlatıcı ile başlıyor sonra ikinci anlatıcı (Ebû Assâf) ile devam ediyor.

Birinci anlatıcı, arkadaşıyla birlikte akşam yemeği yemektedir. Saat dokuzu geçmiştir. Restoranda kendilerinden başka müşteri göremeyince restoranın kapanma vaktinin geldiğini, sahibinin de eve gitmeye hazırlandığını düşünürler. Dolayısıyla Ebû Assâf, masalarına gelince kendileri için gecikmemesini söylerler. Hoşsohbet bir kimse olan Ebû Assâf, yeminler ederek, onların yanında oturmanın bir şeref olduğunu ve onların hatırı için gece yarısına kadar restoranı açık tutabileceğini; kendisinin ve restoranın emirlerine amade olduğunu söyler. Sonra da saat ondan önce nadiren kapattığını çünkü "Bey" in dokuz buçuktan önce gelmediğini söyler. Birinci anlatıcı ve arkadaşı şaşkın bir şekilde bir ağızdan "Bey" in kim olduğunu sorarlar. Bu soru karşısında içine düştüğü büyük şaşkınlık yüzünden okunan Ebû Assâf: "*Gerçekten Bey'i tanımıyor musunuz ya da benimle dalga mı geçiyorsunuz? Bey'i tanıyorsanız kimi tanıyorsunuz?*" der (Nuayme, 1993, ss. 94–95).

Birinci anlatıcı ve arkadaşı ilk defa duydukları bu "Bey" denilen kişinin şaşkınlığı içindeyken tam o sırada restoranın kapısı açılır ve tuhaf tavırlı, tuhaf görünüşlü biri içeri girer. Doğruca bir masaya yönelerek oturur ve emredici bir ses tonuyla yemek siparişini verir. Ebû Assâf adamın istediği yemekleri büyük bir saygıyla getirir, etrafında dört döner; adam ise Ebû Assâf'a hiçbir samimiyet belirtisi göstermez. Yemeği yedikten sonra kalkar ve bir kuruş ödemedi, yine geldiği gibi sağa sola bakmadan, aynı tuhaf tavrıyla çıkar gider (Nuayme, 1993, ss. 95–96).

Adam gittikten sonra Ebû Assâf özür dileyerek tekrar birinci anlatıcı ve arkadaşının yanına döner ve "*İşte Bey bu, gördünüz mü!*" der. Birinci anlatıcı ve arkadaşı Ebû Assâf'a "Bey" in adını ve durumunu sorarlar. Adının Es'ad ed-Da'vâk olduğunu, Lübnan'dan kendi köyünden hemşerisi olduğunu ve köyü uzun bir zaman hâkimiyeti altında tutan, dedikleri dedik olan, köy halkını köle gibi gören Da'vâk sülalesinin son şeyhi olduğunu söyler. Zamanla diğer şeyhler gibi onların da durumlarının kötüleştiğini, bir zamanlar onların yanında maraba olarak çalışanların Amerika'ya göç ettiklerini, para kazanarak geri döndüklerini ve Da'vâk sülalesine ait toprakların çoğunu satın aldıklarını anlatır. Nesilden nesile yok olmaya yüz tutan bu sülaleden, en sonunda Şeyh Es'ad ed-Da'vak kaldığını; ona da şeyhlik unvanından ve yüklü bir borçtan başka bir şey kalmadığını sözlerine ekler (Nuayme, 1993, ss. 96–97).

Yine eskiden Şeyh'in yandaşlarından olan bir hemşerisinin Amerika'da büyük bir servet edinerek vatanına geri döndüğünü ve görkemli bir köşk yaptırdığını, kendisine de "bey" unvanını satın aldığını

söyler (Nuayme, 1993, s. 97). Bu arada dönemin Osmanlı idaresine eleştirel mahiyette bir gönderme de yapılır: "*Bu unvanlar bizde nasıl alınıp satılıyordu biliyorsunuz*" (Nuayme, 1993, s. 97).

Ebu Assâf'ın anlattıklarına göre, hikâyedeki asıl önemli gelişmeler bundan sonra yaşanmaktadır. O zamana kadar kaderine ve durumuna razı olan Şeyh Es'ad'ın, köyde bir "bey" ortaya çıktıktan sonra kendi yeri daralır, keyfi ve huzuru kaçır. Da'vak sülalesinden birinin köyde kendisinden daha yüksek unvanlı bir kişiyi kabul etmesi imkânsızdı (Nuayme, 1993, s. 97). En kötüsü de bu "Bey" in Şeyh Es'ad'ın eski yanaşmalarından olmasıydı.

Şeyh Es'ad, bundan sonra çok değişir; çocuklarını okuldan alır, kiliseye gitmez, eve kapanır, evine ziyaretçi kabul etmez. Nadiren dışarıya çıktığında sağa sola bakmadan yürür, kendisine selam verenlerin selamını almaz. Yolda kazara yeni "Bey" le karşılaştığında kibirli bir halde bıyıklarını burar, bastonunu sıkıca kavrar ve şeytana tükürür gibi tükürür (Nuayme, 1993, s. 98).

Şeyh Es'ad'ın son davranışları karşısında köy halkı da şaşkınlığa düşer. Dedikodular çoğalır. Da'vak sülalesinin yanlışlarının ve ettikleri zulümlerin vebalinin değirmen taşı gibi onun boynuna takıldığını ve bu yüzden aklını kaybettiğini söyleyenler bile çıkar. Dedikodular böyle devam ederken Şeyh Es'ad birdenbire ortadan kaybolur. Şeyh'in cinler tarafından kaçırıldığı haberi yayılır (Nuayme, 1993, s. 98). Köy bu dedikodularla çalkalanırken bir müddet sonra Şeyh Es'ad tekrar ortaya çıkar (Nuayme, 1993, s. 99).

Şeyh Esad'ın bunca zamandır ortalıkta görünmemesinin sebebinin, Mutasarrıfın² onu "beylik" elde ettiğini bildirmek üzere davet etmesi olduğu haberi köyde şimşek gibi yayılır. Köy halkı büyük bir sevinçle bu durumu kutlar, gece boyunca kilisenin çanı çalar (Nuayme, 1993, ss. 99–100).

Köyde buna inanmayan bir kişi vardır, diğer bey Revkes Nasûr. Bu yeni durum ona inandırıcı gelmez çünkü Şeyh Es'ad'ın büyük bir borç içinde olduğunu ve "bey" unvanını satın alacak parasının olmadığını bilmektedir. Mutasarrıflık merkezine gider ve durumu araştırır ama Şeyh Es'ad'ı hiç kimsenin tanımadığını öğrenir. Revkes Nasûr köye döner dönmez "Saâdetlû Es'ad Bey" in kesinlikle "Saâdetlû"³ olmadığı, hâlâ "Şeyh Es'ad" olduğu haberi göz açıp kapayıncaya kadar yayılır. Aynı gün içinde Şeyh Es'ad köyü terk eder ve bir daha ondan haber alınmaz (Nuayme, 1993, s. 102).

Bir zaman sonra Ebû Assâf da Amerika'ya göçer ve New York'ta bir restoran açar. Bir gece bazı müşterilerinin "Sayın Bey" hakkında konuştuklarını işitir. Müşterilerine bu beyin kim olduğunu sorunca, Suriyeli olduğunu, kendisini Es'ad Da'vak Bey diye tanıttığını söylerler. Birkaç gün sonra bir akşam, saat dokuz buçukta, hiçbir müşterinin olmadığı bir sırada restorana bir adam girer. Ebû Assâf bu adamı hemen tanır, gelen Şeyh Es'ad'tır. Kibirli bir tavırla içeri girer, bir masaya oturur, yemeğini yedikten sonra hesaba yaz diyerek yine aynı kibirli tavırla çıkar gider (Nuayme, 1993, s. 102).

Ebû Assâf, o hadisenin üzerinden yaklaşık yedi yıl geçtiğini ve o zamandan beri Şeyh Es'ad'ın her gece, ilk geldiği gibi aynı saatte ve aynı tavırla restorana geldiğini, yemeğini yediğini sonra da hesaba

² Osmanlı yönetim sisteminde sancak veya livâ mülkî âmiri (Örenç, 2006).

³ Sa'âdetlu (Ar. sa'âdet + T. -li => sa'âdetlû سعادتلو) İmparatorluk döneminde albay ile korgeneral arasındaki yüksek rütbeli askerlere ve dengi makamlarda bulunan vezir vb. sivillere verilen unvan (Çağbayır, 2007, s. 3992).

yaz diyerek yine aynı kibirli tavırla çıkıp gittiğini söyler. Ebû Assâf, onun hesabı ödeyemeyeceğini bilmektedir fakat acıdığını hissettirmeden ona yemeğini verir ve hizmette de kusur etmez (Nuayme, 1993, s. 103).

2. "Züğürt Ağa" Filminin Muhtevası

Filmde, artık eski zamanlarda kalmış "ağalık" kurumunun sona erışı ve "Ağa'nın başına gelenler mizahi bir dille anlatılmaktadır. Güneydoğu'daki küçük bir köy olan Haraptar'ın ağası (Şener Şen), köylülerle ağa-maraba ilişkisi içinde geleneksel yaşamını sürdürürken son zamanlarda köyde baş gösteren kuraklık yüzünden sıkıntılı günler başlar. Köye hiç yağmur yağmadığı için topraklar bereketini kaybeder, Ağa ve köylüler zor durumda kalırlar.

Bu arada karısı ve kız kardeşi Kiraz (Nilgün Nazlı) ile birlikte köye yeni gelen Kekeş Salman (Erdal Özyağcılar) yanaşma olarak Ağa'nın hizmetine girmek ister. Elindeki marabaların geçimini sağlamakta zorlanan Ağa, kabul etmek istemez ama Kiraz'ı görünce kalmalarına razı olur. Ancak Ağa'nın beklemediği bir şey olur; her gün yeni bir hanım isteyen kadın düşkününü bir kişi olan babası Abdo Ağa, Kiraz'a göz koyar. Alacağı başlık parasından başka bir düşüncesi olmayan Kekeş Salman, bu evliliği kabul eder. Gerdeğe girdiği gece Abdo Ağa'nın kalbi dayanamaz ve yaşamını yitirir.

O günlerde Türkiye'de genel seçimler vardır. Ağanın yanına politikacılar gelir giderler. Ağa, köylülerin kendisine bağlı olduğunu söyler ve ne isterse onu yapacaklarına dair politikacılara güvence verir fakat Ağa'nın desteklediği parti seçimleri kaybeder. Ağa'yı zor günler beklemektedir. Hasat zamanı elde edilen ürün, beklendiği gibi çok düşüktür. Köylülerin tamamının rakip partiye oy vermeleri sebebiyle beklediği krediyi de alamayan ve bu yüzden marabalara kızgın olan Ağa, o zamana kadar mahsulden onlara ayırdığı üçte ikilik payı üçte bire düşürür, ayrıca traktör alacağını da bildirir.

Marabalar ne yapacaklarını kara kara düşünürlerken hırsızlığı alışkanlık haline getirmiş olan Kekeş Salman onlara akıl verir ve ağanın deposundaki buğdayı çalıp satmalarını, ellerine geçecek parayla İstanbul'a gitmelerini söyler. Ağa izin vermeden hiçbir şey yapmamaya alışmış olan marabalar için bu teklif, çok ürkütücü gelir ama sonunda ikna olurlar ve çaldıkları buğdayı satarak İstanbul'a kaçarlar.

Ağa, köylülerin kaçmasıyla boşalan köyü satılığa çıkarır. Bu işe yaramaz kurak köyü kim alır diye düşünürken birden Ankara'dan politikacı tanıdığı gelir ve köye bir müşteri çıktığını söyler. Aslında bölgede baraj yapılacaktır fakat politikacı söylemez. Ağa, topraklarını satarak ailesi, kâhyası ve Kiraz ile birlikte İstanbul'a göç eder.

İstanbul'da kan kardeşim dediği Behram'ın evine misafir olur ama misafirliğin köydekinden çok farklı olduğunu anlamakta gecikmez. En kısa zamanda bir ev bularak yerleşir. Sonra da yapacağı uygun bir iş aramaya koyulur. El attığı hiçbir işi beceremez, girdiği her işte zarar eder. Elindeki paraları sürekli olarak eriyen Ağa'nın ekonomik durumu gittikçe kötüleşir. Karısı çocuklarını alarak evi terk eder. Artık yanında duran insanlara hiçbir faydasının olmayacağını gören Ağa kâhyasına, başının çaresine bakmasını söyler. Kiraz'dan da ağabeyinin yanına gitmesini ister ama Kiraz onu terk etmez. Her şeyini kaybetmiş ve ne yapacağını bilemez bir haldeyken Kiraz ona en iyi bildiği şeyi yapmasını; çığ köfte yapıp

satmasını söyler. Filmin sonunda bir restoranda rahatlamış bir yüz ifadesiyle, keyifli bir halde çiğ köfte satarken gördüğümüz Ağa, sonunda becerebildiği bir iş bulmuştur.

B. Saâdetu'l-Bîk ve Züğürt Ağa'da Olay Örgüsü

Saâdetu'l-Bîk ile Züğürt Ağa'da olay örgüsü birçok yönden birbirine benzemektedir. Her ikisinde de *protagonistin* (başkarakterin) hayatını değiştiren olay hemen hemen aynıdır. Aslında ekonomik durumları iyi olmamakla birlikte, eskisi gibi yaşayıp gitmekte iken benzer iki hadise onların hayatında yeni bir dönem başlatır. Saâdetu'l-Bîk öyküsünde Şeyh Es'ad'ın yanaşmasının Amerika'ya göç edip büyük paralar kazandıktan sonra geri dönerek kendisine görkemli bir köşk yaptırması, kendisine de "bey" unvanını satın alması (Nuayme, 1993, s. 97); Züğürt Ağa'da ise yanaşma Kekeş Salman'ın yönlendirmesiyle marabaların Ağa'nın buğdayını çalıp satarak İstanbul'a kaçmaları kırılma noktalarını oluşturur. Her ikisinin de bu kırılma noktalarından sonra göç etmekten başka çareleri kalmaz.

Saâdetu'l-Bîk'te öykü göç sonrası bir zamandan başlar ve "flash back" yaparak göç öncesine döner. Hikâye hâkim bakış açılı anlatıcı (birinci anlatıcı) ile başlar, daha sonra gözlemci bakış açılı anlatıcı (ikinci anlatıcı) olan restoran sahibi Ebû Assâf ile devam eder.

Saâdetu'l-Bîk, tür olarak Maupassant tarzı bir olay öyküsüdür. Bu tür öyküler, bir olayı ele alarak, serim, düğüm, çözüm plânıyla anlatıp bir sonuca bağlar. Kahramanlar ve çevrenin tasvirine yer verilir, bir fikir verilmeye çalışılır (Özkaya, 2021, s. 240). Maupassant tarzı öykü büyük ölçüde olay örgüsü üzerine kurulduğu ve bu olay örgüsü, metnin iskeletini oluşturduğu için öykü gücünü olaydan alır. Rastgele seçilmemiş bu olay, geniş ölçüde entrikalı yapıya dayanır. Olay zincirinin görevi böyle bir gerilimi hazırlamaktır. Birtakım iniş çıkışlarla, düğümlerle okuyucunun merak duygusu canlı tutulmaya çalışılır. Olay örgüsü ani ve şaşırtıcı bir sonla biter. Büyük çatışmalara, entrikalara yer veren Maupassant tarzı öyküde gerçek hayattaki çatışmalar, yoğunlaştırılarak metne taşınır. Olay örgüsünün bitmesi ile birlikte, kurulan itibari alemdeki hayat da sona erer (Çetişli, 2004, s. 28).

Üç bölümden oluşan Saâdetu'l-Bîk öyküsünün giriş bölümü olan *serimde*, Amerika'da bir Arap restoranında akşam yemeği yemeye gelen iki Arap "Bey" diye birinden bahsedildiğini duyarlar ve kim olduğunu merak ederler. Öykünün bütün yönleriyle anlatıldığı en geniş bölüm olan *düğümde*, restoran sahibi Ebû Assâf, tüm ayrıntısıyla Bey'in Lübnan'dan Amerika'ya uzanan hikâyesini anlatır. Öykünün sonuç bölümü olan ve merakın bir sonuca bağlanarak giderildiği *çözümde*, Bey'in Amerika'da umduğunu bulamayan acınacak halde bir adam olduğu, buna rağmen hâlâ kendisini Bey olarak kabul ettirmeye çalıştığı ve Ebû Assâf'ın sırf acıdığı için ona saygılı davrandığı ortaya çıkar.

Göç öncesinden sonrasına kadar doğrusal bir çizgi izlenen Züğürt Ağa'da ise, anlatım bakımından kurgunun en sık rastlanan, en yalın biçimi olan düz anlatım (Özön, 2008, s. 171) kullanılmaktadır. Bu anlatım biçiminde, filmin konusu, başından sonuna dek zaman sırasına sıkı sıkıya uyularak ortaya konur; konuya giriş, sergileme, gelişme, düğümlenme, çözüm düzgün bir sıra izler. Olaylar bir neden-sonuç ilişkisi içinde, düzgün, mantıklı bağlantıyla gelişip ilerler. İzleyicinin ilgisi bütün film boyunca bu neden-sonuç ilişkisi, mantıklı bağlantı yardımıyla ayakta tutulmaya çalışılır. Genellikle, izleyiciler nasıl bir sonuca varılacağını filmin sonuna dek bilmezler (Özön, 2008, s. 172). Filmin başında bir köyün sahibi olan "Ağa'nın, filmin sonunda seyyar satıcı olacağını kim tahmin edebilir?

Züğürt Ağa'da *three act structure* denilen üç perdeli bir yapı vardır. Üç perdeli yapıya göre anlatı birbirinden farklı üç bölüme ayrılır. Birinci perde, karakterler ve hikâyenin kurulduğu başlangıçtır. İkinci perde, hikâyenin geliştirildiği ve çözülmeye başlandığı orta kısım. Üçüncü perde, anlatının farklı kollarının bağlandığı çözüm bölümü ve son gelir (Barnwell, 2011, s. 33). Eski bir model olan üç perdeli yapı günümüz öykü anlatımında da sıkça karşılaşılan bir modeldir (Sözen, 2017).

Drama, çatışma ve krizden doğar. Dramada karakter, hayatını değiştirecek duygusal bir yol ayrımındadır, sorular sordurur ve aksiyon yaratır. Buradan hareketle, karakterin alacağı kararlar ve eylemlerin sonuçları anlatının çözülmesini sağlar. Takip eden yolculuk duygusal, psikolojik ya da fiziksel olabilir, ama kahraman başlangıçtaki durumundan çok farklı bir noktaya taşınır (Barnwell, 2011, s. 33).

Dramada protagonist ile antagonist arasındaki çatışma, bunlardan biri yenilene kadar devam eder. Protagonist genellikle bir kişi veya nadiren bir grup olabilir. Antagonist ise başka bir kişi, bir grup ya da sosyo-ekonomik şartlar gibi insan haricinde bir güç olabilir. Buna göre protagonistin karşısındaki güçler başka bir insan, kendisi, toplum, doğa ve kaderdir (Çeber, 2011).

Genellikle ikinci perde (gelişme bölümü), izleyiciyi hikâyeye bağlama gerekliliği nedeniyle yazar açısından en sorunlu bölümdür. İlgiyi canlı tutmak için protagonistin (başkarakter) yoluna yeni çatışmalar ve zorluklar çıkaracak engeller yerleştirmek gerekir. Bu engellerin hepsi gerilimi artırarak dramayı devam ettirecek olaylardır (Barnwell, 2011, s. 33). Züğürt Ağa'da gerilimi artıran olaylar, İstanbul'da başına gelenlerdir. Özellikle de Kiraz'ın ona verdiği altınları bozdurduktan sonra bir camiye girip abdest alırken son umutları olan bu parayı bir yankesiciye kaptırması ve çaresizce oraya buraya koşmasıdır.

C. Sayın Bey ve Züğürt Ağa'da Başkarakterler

Sayın Bey öyküsünde başkarakter Şeyh Es'ad, bencillik ve hırsıyla unvanına sahip çıkan bir kişiliğe sahiptir. Şeyh Es'ad için unvan her şey demektir ve unvanından asla taviz vermez. Bunu öykünün başından sonuna kadar görmekteyiz. Şeyh Es'ad'ın kayb olduğu ve Şeyh'in cinler tarafından kaçırıldığı haberi yayıldığı (Nuayme, 1993, s. 98) sıralarda köyün ileri gelenleri rahip başkanlığında toplanırlar ve Şeyhin evine zorla girip üzerlerine kutsal sudan serpererek onları ve dolayısıyla köy halkını cinlerin şerrinden kurtarmayı tartışırken birden bire yanlarına Şeyh Es'ad gelir. Orada bulunanlar yere çivilenmiş gibi hareket etmeden donup kalırlar, hepsinin nutku tutulur. Sonunda rahip istavroz çıkardıktan sonra "*Hoş geldin, hoş geldin Şeyh Es'ad*" der. Şeyh, bıyığını burarak rahibin sözünü keser ve "*Saâdetlû Es'ad Da'vak Bey, pederimiz! Saâdetlû Es'ad Bey... Şeyh Es'ad öldü, onun yerini Saâdetlû Es'ad Bey aldı.*" der (Nuayme, 1993, s. 99).

Şeyh Es'ad sadece "bey" unvanı hususunda değil, bu unvanın yanında kullanılacak sıfat hususunda da tavizsizdir. "Saâdetlû Es'ad Bey" yerine "Rif'atlû⁴ Es'ad Bey" şeklinde bir hitaba bile asla müsamaha göstermez. Mutasarrıf'ın kendisine "beylik" unvanı verdiğini iddia ettiği günden itibaren

⁴ **Rif'atlû** (Ar. rif'at + T. -li => rifatlû رفعتلو) İmparatorluk döneminde, ordudaki binbaşı rütbesindeki subay veya buna denk olarak sivil yönetimde görevli üçüncü derecede rütbe sahibi kişi (Çağbayır, 2007, s. 3969).

posta memurunu uyararak, adreste "Saâdetlû Es'ad Bey" yazmayan mektupları kabul etmeyeceğini söyler. Hatta kendisine gelen bir mektupta "Rif'atlû Es'ad Bey" diye hitap edildiği için mektubu almaz (Nuayme, 1993, s. 100). Mutasarrıf'ın kendisine verdiğini söylediği ama aslında yalan olduğu ortaya çıktıktan sonra da "beylik" unvanını bırakmayı asla kabul etmez. Amerika'ya göç ettikten sonra da kendisini "bey" olarak tanıtmaya devam eder, "bey" demeyenlerle şiddetli bir şekilde mücadele eder (Nuayme, 1993, s. 102).

Züğürt Ağa filminde ise filmin başkarakteri Ağa, köyü terk etmeye karar verdiğinde artık taşıdığı unvanının eskisi gibi bir ağırlığı olmadığını anlamaya başlamıştır. İstanbul'a taşındıktan sonra ise maddi ve manevi olarak hiçbir ağırlığının kalmadığının farkına varır ve bunu da kabullenir. Özellikle filmin sonlarına doğru Kiraz ile arasında geçen konuşmalar, bu durumu açıkça göstermektedir. Kiraz'da gönlü olmasına rağmen, onun da bu sefaletle ortak olmaması için ağabeyinin yanına gitmesini ve kendisini kurtarmasını öğütlediğinde Kiraz, onu bırakmayacağını, ona vurulduğunu söyler. Bunun üzerine Ağa, acı bir tebessümle "*Vurulacak başka bir adam bulamadım mı?*" der. Kiraz'ın "*Her kızın gönlünde bir ağa vardır.*" cevabına Ağa'nın verdiği karşılık filmin en güzel repliklerinden biridir: "*Kız, bu ağa, züğürt ağadır!*" (sn. 1:38:58) Filmin sonunda bir restoranda çiğ köfte satarken gördüğümüz rahatlığı, artık ağalık unvanından ve yükünden kurtulmuş olmanın verdiği bir rahatlaktır. Hatta aynı restoranda lahmacun satan eski marabalarından Hirpıt Ali ile karşılaşmasına rağmen hiç aldırış etmez, restoran içinde elinde çiğ köfte tepsiyle dolaşmaya devam eder. (sn. 1:40:15)

Şeyh Es'ad'ın aksine Züğürt Ağa, ağalık unvanının kendisine bir yük olduğunu ama bu yükü, taşımak zorunda olduğu bir görev, bir zorunluluk ve asla değiştiremeyeceği bir gömlek olduğuna inanır. Arkadaşı Abuzer:

"Ne diye bu rezilliği çekersin? Sat sav gel benim gibi şehre. Yağmur yağmaz dert, ekin çürür dert, hayvan hastalanır dert. Boş ver be! Bir sürü de başına maraba belası." dediğinde bu yükü taşımak zorunda olduğunu şu sözlerle dile getirir:

"Doğrusun, yukarıda Allah. Ama işte biz bu topraklarda doğduk. Allah kahretsin, adımız ağaya çıkmış bir kere. Bırakıp gidersem dost düşman ne der? Bunca insan elimize bakıyor. Biz biraz da şan olsun diye yaşarız be ağa! Üstelik ben senin gibi ticaretten de anlamam."

Ağalığı görev olarak algılamasını yine başka bir sahnede, kâhyanın köydeki anasına uzun zamandır para yollayamadığını utana sıkıla söylediğinde görüyoruz. Ağa, hemen yüzüğünü, gümüş sigara tablasını ve gümüş çakmağını çıkarır kâhyaya verir ve bunların kıymetli olduğunu, epey para edeceğini, satıp anasına göndermesini söyler. Kâhya itiraz edince: "*Müsellim Efendi, seni sevdiğim için yapmıyam bunu. Ben bir ağayım. Kimseye borçlu kalamam. Başım eğik gezemem.*" Sonra sözlerine şöyle devam eder: "*En iyisi sen artık başının çaresine bak. Seni azat etmişem, gidebilirsin.*"

Gönlü buna elvermeyen kâhya onu terk etmeyi düşünmediğini gösterince: "*Lan oğlum lafımı dinle, burada ağalık bitmiştir. Köylünün bana nasıl baktığını bilmiyem mi sanırsın? Ama ben gene bir ağayım. Sen hamallık yaparsın, ekmeğini taştan çıkarırsın ama ben yapamam. Sana yazık olmasın, git kurtar kendini.*" der.

Köyü konu alan roman ve filmlerde genellikle acımasız bir kişi olarak gösterilen "ağa" tiplemesi, bu filmde iyi kalpli, merhametli, saf bir kişidir. Yanaşmalık isteğiyle gelen Kekeş Salman'ı güven vermeyen kişiliğinden dolayı önce kabul etmek istemez ama kurnaz Kekeş Salman, önce bebeğini sonra da karısını ve kız kardeşini getirerek onların aç olduğunu gidecek hiçbir yerleri olmadığını tekrar tekrar söyler, hatta Ağa'nın bir köşede boşa duran çizmelerinin üzerine kapanarak yalvarmaya devam eder. Bu arada Ağa, Kekeş Salman'ın kız kardeşi Kiraz ile göz göze gelir ve birden yumuşar:

"-Ne iş yaparsın lan sen?"

"-Her işi yaparım. Çift sürerim, ekin biçerim. Motordan... Motordan anlarım. Askerde öğrendim."

Ağa, kâhyaya dönerek: "Bak motordan anlıyormuş, ver bir iş." Kâhya "Ama ağam, bizde motor yoktur." deyince, "Uzatma gavat, belki alırız." der.

Ağa, Kirazı beğenir ama hiçbir zaman ona bunu söyleyemeyecektir. Köyün sahibi olmasına rağmen marabaların kızlarına, kadınlarına karşı hassasiyeti babasından çok farklıdır, asla onları rahatsız edecek bir davranışta bulunmaz. Abdo Ağa'nın Kiraz'ı taciz etmesi nedeniyle kızıdan özür dilerken aralarında geçen konuşma Ağa'nın bu yönünü açıkça göstermektedir:

"- Kiraz bacı, babamın kusuruna bakmadın inşallah."

"- Ne haddimize, o bir ağadır."

"- Daha kötü ya! Ağa dediğin namahreme göz dikmez. Kimsenin karısına kızına yan gözle bakmaz. Çok beğense de, aşkından ölse de ağalığı yere düşürmez."

Aslında içten içe Kiraz'a vurgun olan Ağa'nın ağzından gayri ihtiyari olarak, "Kiraz ha! Dudakların kimi (gibi)." sözleri çıkar fakat derin bir mahcubiyet içinde kendinden utanır ve kızın yanından kaçır gibi uzaklaşır.

Eğlence alanı çok sınırlı olan köy hayatında Ağa'nın en büyük merakı güreşmektir. Karşısına çıkarılan rakibi yendikten sonra köylülere ziyafet vererek fakir köylülere memnun eder. Bu güreş aktivitesi Ağa'nın merhametini ve cömertliğini gösterdiği gibi, saflığını da göstermektedir. Ağa, her güreşte rakibini yenmektedir ama gerçekte rakibi bilerek yenilmektedir. Ağa'nın bu güreş merakını fırsata çeviren bazı kurnaz marabalar bu ziyafetten mahrum kalmamak için Ağa'nın karşısına çıkan güreşçilere yenilmiş gibi yapmalarını sıkı sıkı tembih ederler.

Teamüle göre kimsenin elini öpmeyen Ağa'nın, çok ağırna gitse de, inanmasa da, köylülere kırmamak için Şih'in elini öpmeye gitmesi onun yumuşak ve merhametli kişiliğini göstermektedir. Köydeki kuraklık yüzünden köylüler Şih'tan yağmur duasına çıkmasına istediklerinde, duaya çıkmak için Ağa'nın gelip elini öpmesini şart koşar. Şih'in bu talebini kendisine ileten köylülere sinirlenen Ağa: "Ağa'nın el öptüğü nerede görülmüştür, gavat!" diyerek öfkeli bir halde atına atlayıp araziye doğru sürer. Susuzluktan çatlamış topraklara hüznü bir halde uzun uzun baktıktan sonra başını gökyüzüne çevirir ve çaresizliğin, duygusallığın ve mizahın iç içe olduğu şu sözler dudaklarından dökülür: "Eskiden rahmetlik dedem anlatırdı; buralar bambaşkaymış, bir yeşil ki bildiğin gibi değil. Çok cömertmişsin. Hayvanlar yemekten çatlamış. Her taraf ekin, aha bu boy! İyi ama ne oldu da değiştin? Birimiz bir b.k yedik ama kim? Ben,

günahı boynuna, babamdan şüpheleniyem... Yoksa garazın bana mı? Ne için hiçbir şey eskisi gibi değil? Gurban olduğum ver şu rahmeti, muhtaç etme beni Şih pe..vengine! Ben el mel öpmem. Çok ağrıma gidiyor yav. N'olur ver şu yağmuru, ver yoksa durum kötüdür. Sidik zoruyla idare ediyem bilmiş ol!" Sonra da yağmur duasına çıkması için köyün Şih'inin elini öpmeye gider.

Sonuç

Mihâil Nuayme'nin Saâdetu'l-Bîk (Sayın Bey) öyküsünde ve Zügürt Ağa filminde, modernleşme-gelenek ekseninde meydana gelen çatışma sürecinde birtakım geleneksel unvanlarının etkisini yitirdiği ve modernleşmenin ekonomik boyutu olan kapitalistleşmeye doğru giden toplum yapısı içinde bu unvanların yok olmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda oluşan sosyoekonomik şartların zorladığı göç olgusunun sebep olduğu rol değişimleri alaycı bir dille anlatılmaktadır.

Sayın Bey'de göç, kendi ülkesindeki küçük bir köyden başka bir ülkenin en büyük şehrine; Zügürt Ağa'da ise aynı ülke içinde küçük bir köyden en büyük şehre yapılmaktadır. Göç olgusunun ne kadar keskin rol değişimlerine sebep olduğu, her iki eserde de başarılı bir şekilde sunulmaktadır.

Zügürt Ağa filminde, köyde yaşarken oranın sahibi konumunda olan bir insanın, İstanbul'da içine düştüğü beceriksizlik, acziyet ve küçük bir bebek gibi savunmasız acınası hâli, çarpıcı bir biçimde sergilenmektedir. Sayın Bey öyküsünde, önce ana vatanda sonra da göçmen olarak bulunulan ikinci vatanda yaşanan sosyoekonomik şartların sefaleti ve acınası durum Mihail Nuayme tarafından alaycı bir dille yazılmıştır. Öyküde, karmaşıklıktan arındırılmış sade ve akıcı bir dil hâkimdir.

Her iki eserde de baş karakter (*protagonist*) ve baş karakterin düşmanı (*antagonist*) hemen hemen aynıdır. İki eserde de *protagonist*, "ağa"; bunların hayatını mahveden *antagonist* ise "maraba"dır. Her ikisinde de insan öne çıkarılmaktadır. İyi-kötü, güçlü-zayıf yanlarıyla bu kişilerin öncelikle insan oldukları gösterilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Barnwell, J. (2011). *Film yapımının temelleri* (Çev. G. Altıntaş). Literatür Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük: Orhun Yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı*. Ötüken Yayınları.
- Çeber, D. T. (2011). Dramatik yapıda çatışma. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 24, 147–163.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin tahlillerine giriş 2: Hikaye-roman-tiyatro*. Akçağ Yayınları.
- Chion, M. (1987). *Bir senaryo yazmak* (Çev. N. Tanyolaç). Afa Yayınları.
- Dağbaşı, G., & Ayhan, K. A. (2020). Mihâil Nu'ayme'nin Saâdetu'l-Beyk adlı kısa öyküsünün Türkçe çevirilerinin karşılaştırmalı çözümleme yöntemiyle incelenmesi. *Turkish Studies - Language*, 15(3), 1131–1148. <https://doi.org/10.47845/TurkishStudies.44150>
- Hamidov, M. (2013). Mihâil Nu'ayme'nin yaşam öyküsü Lübnan - Rusya - Amerika üçgeninde. *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, 23(2), 37–53.
- Naûrî, İ. (1977). *Edebu'l-Mehcer. Dâru'l-Maârif*.
- Nuayme, M. (1993). *Kâne mâ Kâne*. Muessesetu Nevfel.
- Nuayme, M. (2000). *Kısır ve diğer öyküler* (Çev. K. Demirayak). Babil Yayınları.
- Örenç, A. F. (2006). Mutasarrıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 377–379). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkaya, N. (2021). *Edebiyat başka türlü anlatmaktır*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Özön, N. (2008). *Sinema sanatına giriş*. Agora Kitaplığı.
- Sözen, M. (2017). Sinemasal anlatılarda dramatik inşa ve dramaturgi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 59, 22–45. <https://doi.org/10.16992/asos.12938>
- Swanson, M., & Gould, R. R. (2021). The poetics of nahḍah multilingualism: Recovering the lost Russian poetry of Mikhail Naimy. *Journal of Arabic Literature*, 52(1–2), 170–201. <https://doi.org/10.1163/1570064x-12341433>
- Türkan, İ. (2011). *Mihâil Nu'ayme ve öykücülüğü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ürün, A. K. (2015). *Modern Arap edebiyatı*. Çizgi Kitabevi.
- Yazıcı, H. (2002). *Göç edebiyatı: Doğuyu batıya taşıyanlar*. Kaknüs Yayınları.
- Yazıcı, H. (2003). Mehcer edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, (ss. 364–367). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüksel, A. (1984). *Çağdaş Arap edebiyatından seçmeler*. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.



Z KUŞAĞININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE LİDERLİK TARZI BEKLENTİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

 Ayşegül DÜZGÜN^a

Özet

Her kuşağın dünyaya geldiği zaman dilimi farklılaştığı gibi farklı kuşaklar içerisinde yer alan bireylerin kişilik özelliklerinin ve liderlik tarzı beklentilerinin de değişeceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmanın esas amacı, teknoloji ile iç içe büyüyen, henüz iş hayatında tam olarak var olmayan, yavaş yavaş iş hayatına atılmaya başlayan ve 21. Yüzyıl iş yaşamı için önemli olan Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentilerini incelemektir. Bu çerçevede çalışmada Z kuşağı bireylerinin beş faktör kişilik özellikleri ile çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzı belirlenecek ardından iki değişken arasındaki ilişkiler incelenecektir. Araştırmanın evrenini Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğrencileri, örneklemi ise Bolu MYO'da Z kuşağını oluşturan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken basit tesadüfi örnekleme yönteminden faydalanılmış olup toplam 133 öğrenciye anket uygulanmıştır. Öğrencilerden elde edilen veriler korelasyon ve doğrusal regresyon analizi ile test edilmiş olup araştırma sonucunda Z kuşağı bireylerinin en fazla karizmatik liderlik tarzına sahip yöneticiler ile çalışmayı arzuladıkları ve sahip oldukları kişilik özellikleri alt boyutlarının bazıları ile liderlik tarzları arasında anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu elde edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Z kuşağı, Beş faktör kişilik özellikleri, Liderlik tarzı beklentisi



THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERATION Z'S PERSONALITY CHARACTERISTICS AND LEADERSHIP STYLE EXPECTATIONS

Abstract

It is thought that the personality traits and leadership style expectations of individuals in different generations will also change, as the time period in which each generation is born differs. With this in mind, the main purpose of the study is to examine the leadership style expectations of the Z generation individuals who have grown up with technology, are not yet fully involved in business life, are gradually getting involved in business life, and are important for the 21st century business life. In this framework, in this study, the five-factor personality traits of generation Z individuals and the leadership style they want to work with will be determined, and then the relationships between the two variables will be examined. The population of the research constitutes Bolu Abant İzzet Baysal University students, and the sample is the Z generation students at Bolu Vocational School. While selecting the sample, simple random sampling method was used and a questionnaire was applied to a total of 133 students. The data obtained from the students were tested with

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, duzugunaysegul29@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 23.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 10.03.2022

linear regression analysis. As a result of the research, it was found that the Z generation individuals would like to work with the manager with the most paternalistic leadership style and there were significant relationships between some of the personality traits sub-dimensions they had and their leadership styles.

Keywords: Generation Z, Five factor personality traits, Leadership style expectation

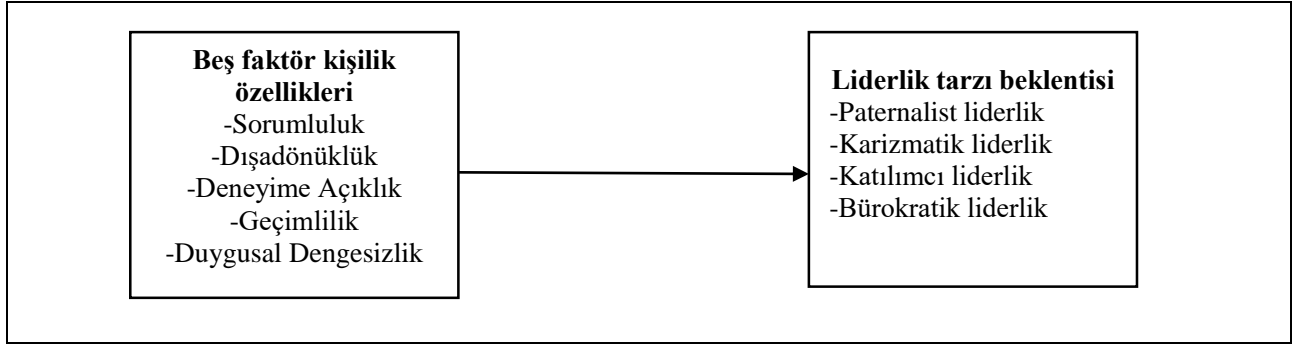


Giriş

Önümüzdeki yıllarda şirketlere girecek olan Z kuşağının özellikleri, ihtiyaçları, nitelikleri ve çalışma tarzları hakkında çok az şey bilinmektedir (Singh & Dangmei, 2016, s. 1). Z kuşağının önceki kuşaklara göre farklı gereksinimleri ve motive edici faktörleri olduğu bir gerçektir. Bu kuşağın örgütlere girerken kendi benzersiz ihtiyaçları işyerinde ortaya çıkacaktır. Z Kuşağı için neyin önemli olduğunun önceden keşfedilmesi, sektör içinde ve dışında çekiciliği artırmak ve bir kurum kültürü ve iş yeri oluşturmak için örgütler açısından önem arz etmektedir. Z Kuşağının en yetenekli çalışanları belirgin bir avantaj elde edecek ve bu da organizasyonel büyümeyi sürdürecektir ve baştan sona kazanan bir organizasyon yaratacaktır (Singh & Dangmei, 2016, s. 4). Örgütsel yapı içerisinde gerek bireysel gerek örgütsel açıdan iş verimi, iş tatmini, etkinlik ve amaçlara ulaşılmasını kolaylaştırması açısından yerine getirilen her işin işi yerine getiren kişinin kişilik yapısı ile uyumlu olması önem arz etmektedir (Şimşek vd., 2001).

Türkiye’de, son yıllarda çalışanların yöneticilerinden bekledikleri liderlik tarzı daha kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır (Tolay, 2020, s. 123). İlgili literatürde Z kuşağının kişilik özelliklerinin belirlenmeye çalışıldığı (Pekel, vd., 2020; Pishchik & Spivachuk, 2020) birkaç çalışma mevcut olmakla birlikte Z kuşağının kişilik özellikleri ile çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzı arasındaki ilişkileri belirlemeye çalışan bir çalışmanın varlığına tarafımızca rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentisi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. İş hayatında etkin bir şekilde yer almaya başlayan Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentilerini belirlemek işletmelerin pozitif örgütsel çıktılara ulaşabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışma, bundan sonraki süreçte işletmelerde insan kaynağı olarak yer almakta olan Z kuşağı bireylerinin kişilik özelliklerini, çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzını ve söz konusu iki değişken arasındaki ilişkileri belirlemek yoluyla işletme üst düzey yöneticilerine Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri ve liderlik tarzı beklentileri konusunda yol gösterecek ve ilgili literatürdeki boşluğu dolduracak nitelikte olmasından dolayı önem taşımaktadır.

İlgili literatür incelemesi sonucu araştırmacı tarafından aşağıdaki model oluşturulmuştur.



Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın bundan sonraki bölümlerinde öncelikle kuşak kavramı, kuşak türleri ve özellikleri, Z kuşağının iş hayatından beklentileri, kişilik özellikleri, beş faktör kişilik özellikleri ve liderlik tarzı konularına yer verilmiş, ardından yöntem kısmında araştırmanın modeli ve soruları ile evreni ve örnekleme ve araştırmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak ise sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA SORULARI

1. Kuşak Kavramı

İlgili literatür incelendiği zaman kuşak kavramının farklı kaynaklarda farklı olarak tanımlandığı görülmektedir. Literatürde yer alan birkaç tanıma aşağıda yer verilmiştir.

Aynı yaş grubunda yer alan kişilerin, yaşadıkları dönemde benzer özelliklere sahip olması ile gruplandırılması sonucu kuşak kavramı oluşmaktadır. Yöresel farklılıklar, yaş, etnik farklılıklar ve toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar kuşakların sınıflandırılmasında etkilidir. Her kuşak kendilerini diğer kuşaklardan ayıran kendine özgü bazı özellikler, ortak yargı ve algılara sahiptir. Aynı kuşak içerisinde bulunan kişiler, belirli bir zaman diliminde doğmakta, yaşadıkları dönemin şartları ile hayat tarzları, değerleri ve tutumları ortak bir biçimde şekillenmektedir (Rogler, 2002, s. 1014).

Farklı kuşaklara mensup kişilerin toplumda farklı algı, tutum ve davranışlara sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar toplumun birçok kesiminde kendini göstermektedir. Bu farklılıkların iş ortamlarında, eğitimde, sivil toplum kuruluşlarında, siyasette ve hatta ailede çok önemli yansımaları bulunmaktadır. Farklı kuşakların bu farklı algı, tutum ve davranışlarının kuşkusuz iş ortamında önemli sonuçları vardır. Firmalarda çalışanların davranışları farklı nesillerde farklılık göstermektedir. (Civelek vd., 2017, s. 337).

Mannheim'e (1952/1997) göre kuşak terimi iki temel unsuru barındırmaktadır. Bu unsurlardan ilki tarihsel zaman içerisinde ortak bir konumdur (nesilsel konum). İkinci unsur ise o tarihsel konumda meydana gelen olaylar ve tecrübelerin şekillendirdiği belirgin bir bilinçtir (kuşak tarzı). Mannheim'ın formülasyonunda, kuşağın dikey sınıf ve toplumsal cinsiyet yapılarıyla karşılaştırılabilir bir yapılanma

süreci olarak işlev görebilmesi için hem konum hem de bilincin var olması gerekmektedir (Gilleard, 2004, s. 108).

Mannheim, kuşakların varlığının toplumun beş özelliği tarafından mümkün olduğunu öne sürmüştür. Bu beş özellik (Parry & Urwin, 2011, s. 81):

1. Kültürel süreçte yeni katılımcıların ortaya çıkması,
2. Eski katılımcıların devamlı olarak ortadan kaybolması,
3. Bir kuşağın üyelerinin, tarihsel sürecin sadece geçici olarak sınırlı bir bölümüne katılabilmesi,
4. Bu nedenle kültürel mirasın aktarılması gerekliliği,
5. Nesilden nesile geçişin sürekli oluşudur.

1.1. Kuşak Türleri ve Kuşakların Özellikleri

İlgili literatürde kuşak türleri ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında ilgili literatürde en fazla yer alan kuşak türlerine yer verilecektir.

Sessiz kuşak: Sessizler, sessiz kuşak, gaziler, olgunlar, uyarlanabilir nesil, gelenekselciler, sadıklar, bebek patlaması öncelikler, inşaatçılar, depresyon bebekleri, sanayiciler, radyo bebekleri ve GI Joe ve en büyük kuşak olarak da adlandırılan (Srinivasan, 2012, s. 51) bu kuşak, 1945'ten önce doğmuş kişileri kapsasa da bazı kaynaklarda ilk doğum yılı 1922 olarak geçmektedir (Tolbize, 2008, s. 2). Srinivasan'da (2012) bu kuşağın yer aldığı yıllar üzerine çok az anlaşmanın olduğunu ve 1920/22/25 ile 1943/45 arasındaki dönemlerin bu kuşağın yer aldığı tarihleri belirlemek için kullanıldığını ileri sürmektedir.

Sessiz kuşak içerisinde yer alan kişiler İkinci Dünya Savaşı, büyük buhran ve borsanın çöküşüne şahitlik etmişlerdir (Crampton & Hodge, 2009, s. 1). Ayrıca kitlesel pazarlamanın ve televizyon ağlarının yükselişini görmüşlerdir (Srinivasan, 2012, s. 51). Bu kuşak üyeleri patrona saygı duymakta ve emirlere uyulması gerektiğini düşünmektedirler (Crampton & Hodge, 2009, s. 1). Sessiz kuşak üyeleri eğitimi bir rüya, boş zamanları ise sıkı çalışmanın ödülü olarak görmekte ve hayatta istikrar öngörülen bir kariyer merdivenini, sadık olmayı ve tutarlılığı istemektedirler (Srinivasan, 2012, s. 51).

Bebek patlaması kuşağı: "Boomers" ismi, İkinci Dünya Savaşı ile 1960'ların ortaları arasındaki doğum oranı "patlaması"nu yansıtmaktadır. 1946-1965 yılları arasında doğmuş olan bebek patlaması kuşağı, siyasi ve sosyal kargaşanın arttığı, savaştan sonra ekonominin refah düzeyinin artmaya başladığı dönemi kapsamaktadır (Edge, 2014, s. 139). Bu kuşakta yer alan kişilerin sayısı diğerlerine göre fazladır ve bu kişiler eğlence ile ilgilenen ve refaha özlem duyan kişilerdir (Saruhan & Yıldız, 2014, s. 72).

Bebek patlaması kuşağı, İkinci Dünya Savaşının sonrasında, günümüzde toplumlarımızda mevcut olan kirlilik, çocuk kaçırma, terörizm ve karamsarlıktan uzak ve oldukça refah içinde büyümüştür. Büyümeyi, genişlemeyi ve değişimi kabul etmeye meyillidirler ve sessiz kuşağın bireyleri gibi işverenlerine sadık ve çalışmaya bağlılık göstermektedirler. Otoriteye saygı duyma konusunda sessiz kuşak ile benzerlik sergilemeler de bu kuşak eşit kabul edilmeyi tercih etmektedir. Bununla birlikte, ast olarak verilen bir görevi hemen kabul etmemektedirler (Crampton & Hodge, 2009, s. 2).

X kuşağı: X Kuşağı üyeleri, literatürde çoğunlukla GenX ya da GenXers olarak adlandırılmaktadır. 1966 ve 1980 yılları arasında doğmuş, 1970'ler ve 1980'lerde büyümüşlerdir. GenXers, Boomer anneleri toplu olarak işgücüne girerken okul sonrası saatlerde evde yalnız geçirdikleri ergenliklerini yansıtan, genellikle 'mandallı' nesil olarak etiketlenmektedir. GenXers ayrıca 'sandviç' veya 'yavaş' nesil olarak da anılmaktadır (Edge, 2014, s. 140). 2. Dünya Savaşı sonrası Bebek Patlaması Kuşağından sonra doğanlar X kuşağında bulunmaktadır. Ülkeler arasında farklı özellikleri taşıyalar da, özellikle batıda etkileri yoğun bir şekilde hissedilen ekonomik krizler içerisinde büyüyen bir kuşaktır. Teknolojik aletleri kullanmaktan çok hoşlanmayan ve teknoloji ile ileri yaşlarda tanışmış bir kuşaktır (Saruhan & Yıldız, 2014, s. 72).

X kuşağı, tek ebeveynli ya da her iki ebeveynin de ev dışarısında çalıştığı ailelerde büyüyen ilk kuşaktır. Onların bu çocukluk deneyimleri, odağı işe değil, aileye ve yaşam kalitesine odaklanan bir nesil üretmiştir. Bu kuşak üyelerinin inancına göre kariyer taşınabilir ve iş ile aile birbirinden ayrı olmalıdır (Gerow, 2018, s. 26).

Y kuşağı: GenY veya Y kuşağı, 1970'li yılların sonu ile 2000'li yılların başı arasında doğmuştur. GenY'ler ayrıca "sonraki", "Ys" ve "echo Boomers" olarak da isimlendirilmektedir (Edge, 2014, s. 140). Ayrıca Y kuşağı, kimsenin kaybetmediği ve herkesin sadece ortaya çıktıkları için ödül aldığı bir ortamda nasıl yetiştirildiklerini belirtmek için "Kupa Kuşağı" olarak da adlandırılmıştır (Crampton & Hodge, 2009, s. 4). 9/11, Columbine katliamı, küreselleşme, internet, çok kültürlülük, 24 saatlik haber ve televizyon gerçekliği Y kuşağının karşılaştığı önemli olaylar arasında yer almaktadır. GenY'ler, dizüstü bilgisayarların, PC'lerin, internet erişiminin ve sosyal ağ sitelerinin her yerde olmasından dolayı son derece teknoloji okuyazardır. Onlar 2000 yılından sonra iş hayatına girmişlerdir (Edge, 2014, s. 140).

Kişisel yüz yüze, telefon ve mektuplar Gaziler ve Baby Boomers'ın birbirleriyle bağlantı kurmayı öğrenme şekilleri iken, e-posta, mesajlaşma, sosyal ağ siteleri, blog yazma, Googling ve diğer teknoloji türleri, Y kuşağı çalışanlarının iletişimde kalma ve bilgi alma yollarıdır (Crampton & Hodge, 2009, s. 4).

X kuşağının abla ya da ağabeyleri olması nedeniyle Y kuşağı oldukça idealisttir. Teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilen kuşak bireysel davranış sergilemektedir. Bu kuşak, tüketim ve girişimcilikte atılım göstermekte ve Çin'den köken almaktadır. Modern Çin'de ortaya çıkmakla birlikte Çin'in önemli bir ekonomik güç olmasında önemli bir kuşağın bireylerini kapsamaktadır (Saruhan & Yıldız, 2014, s. 72).

Notter'e (2005) göre Y kuşağı bireyleri refah seviyesinin yükseldiği ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin patlama yaptığı dönemde doğmuşlardır. Medya ve televizyon sayesinde doğumlarından itibaren dünya ile iletişim kurmuşlardır. Bu nedenle de iletişim bu kuşak için oldukça önem taşımaktadır. Y Kuşağının da X Kuşağı gibi çalışan bir ebeveyni bulunmaktadır. Bununla birlikte, ebeveynlik yaşı artmıştır. Ebeveynleri önceki nesil ebeveynlerden oldukça farklı olan bu kuşak, çocuklarının iyi koşullarda yetişmesinde, iyi bir eğitim almasında ve güvende olmasında çok daha aktif rolü olan ebeveynlere sahiptir. Eğlence, sosyal aktivite ve iş iç içedir. Bununla birlikte, çeşitlilik içerisinde büyüyen bu kuşak üyeleri etnik farklılıkları dikkate almamaktadır. Kuşak üyeleri bu özelliği ile X kuşağından farklılık göstermektedirler.

Z kuşağı: 2000'li yılların başında dünyaya gelen çocuklardan oluşan bu kuşak zaman ve mekân gibi kısıtlamaları reddeden, internetsiz hayatın mümkün olmadığını düşünen, global dünya vatandaşları ve internet çocuklarını içermektedir (Saruhan & Yıldız, 2014, s. 72). Sosyal ağ ile doğup büyüyen, dijital merkezli olan ve teknolojinin onların kimliğini oluşturduğu nesil olan Z kuşağı, Nesil I, Gen Tech, Dijital yerliler, Gen Wii vb. olarak da adlandırılmaktadır. Dijital dünyanın içinde doğup büyümektedirler ve onları diğer nesillerden ayıran şey varlıklarının elektronik ve dijital dünya ile daha bağlantılı olmasıdır (Singh & Dangmei, 2016, ss. 1-2).

Z kuşağının özellikleri Düzgün (2020) tarafından literatür taraması sonucu aşağıdaki gibi tablolandırılmıştır.

Tablo 1. Z Kuşağının Özellikleri

Finansal açıdan bilinçli	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 4
Küresel fikirli	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 4
İş tecrübesi eksik	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 5
Teknoloji meraklısı	Levickaite, 2010, s.173; Mishra, 2012, s. 97; Sladek ve Grabinger, 2013, s. 5; Schawbel, 2014, s. 7
Olağanüstü yaratıcı	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 10; Schawbel, 2014, s. 9
Pratik	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 11
Realist	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 11
Çoklu görevleri başarabilme	Levickaite, 2010, s. 173; Mishra, 2012, s. 97; Sladek ve Grabinger, 2013, s. 11
Görsel olarak öğrenme	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 11
Liderlik becerisi	Sladek ve Grabinger, 2013, s. 1
Esnek	Mishra, 2012, s.97; Schawbel, 2014, s. 7
Farklı kültürlere hoşgörülü (çeşitliliğe karşı toleranslı)	Tabscott, 2009, s. 6; Mishra, 2012, s. 97; Schawbel, 2014, s. 7
Açık görüşlü	Schawbel, 2014, s. 9
Hızlı hareket etme	Tabscott, 2009, s. 7; Levickaite, 2010, s. 173; Rothman, 2014, s. 5
Daha fazla üretme	Rothman, 2014, s. 5
Sosyal ağlara önem verme	Mishra, 2012, s. 96
Bağımsız	Tabscott, 2009, s. 6; Mishra, 2012, s. 97
Akıllı	Tabscott, 2009, s. 6; Mishra, 2012, s. 97
İşbirliği	Tabscott, 2009, s. 7
Bireyci	Tabscott, 2009, s. 7
Eğlence	Tabscott, 2009, s. 7
Araştırma	Tabscott, 2009, s. 7
Dürüstlük	Tabscott, 2009, s. 7
Yenilik	Tabscott, 2009, s. 7
Küresel olarak bağlı	Schawbel, 2014, s. 7

Kaynak: Düzgün, 2020, s. 225.

Baykoz (2021) aşağıda gösterilen tablo ile kuşakların karşılaştırmasını yapmıştır.

Tablo 2. Kuşakların karşılaştırılması

Kuşaklar	Sessiz kuşak	Bebek patlaması kuşağı	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı
Önemli olaylar	•TV'nin doğuşu •Ekonomik buhran •2. Dünya Savaşı	•1960 İhtilali •Radyonun altın çağı •İnsan hakları harekâtı	•Sinemanın doğuşu •1968 kuşağı • Petrol krizi	•Cep telefonu • Playstation • İpod • İnternet •9/11 çalışma saatleri •Körfez savaşı	• İstagram • Twitter • Facebook •Gezi Parkı Olayları • Irak Savaşı •11 Eylül Saldırısı
Özellikler	•Eksik özgüven duygusu •Güven duygusunu önemseme •Otoriteye karşı saygı •Risk almaktan kaçınma •Yardımlaşmayı sevme •Yüksek sadakat duygusu	•Teknolojiden uzak • Rekabetçi • Kanaatkâr •Takım çalışmasını önemseyen • İşkolik •Yüksek sadakat duygusu	• Kaygılı •Teknolojiye zayıf ilgili •İş motivasyonu yüksek •Topluma duyarlı •Otoriteyi sorgulayan •Sadakat duygusu değişken	•Teknolojiyle büyüyen • Bireyci •Sık iş değiştiren •Bağımsızlığına düşkün •Otoriteyi zor kabullenen •Az sadakat duygusu	•Teknolojiyle doğan • Gerçekçi • Yaratıcı • İşbirlikçi
Alternatif isimler	•Yönetimsel sorunlar kuşağı •Radyo kuşağı •Depresyon kuşağı •Bebek Patlaması öncesi kuşağı • Olgun kuşak • Gaziler •Uyumlu kuşak • Sadık kuşak • Emektarlar •Geleneksel kuşak	•Patlama kuşağı •Sandviç kuşak • Orta kuşak •Soğuk savaş dönemi çocukları • Patlayıcılar	• Kayıp kuşak •Geçiş dönemi çocukları •Patlama sonrası •Bebek kırıcılar • 13. Kuşak • X'ler	•Patlama kopyası • Dijital kuşak • www kuşağı •Gelecek kuşak •Milenyum kuşağı	• Net kuşağı •Gelecek kuşak •İnternet kuşağı • Kuşak İ •Anında çevrimiçi kuşağı

Kaynak: Baykoz, 2021, s. 41.

1.2. Z Kuşağının İş Hayatından Beklentileri

Farklı nesiller için iş ve işyeri tercihleri farklı olduğundan, Z Kuşağının tercihlerini anlamak, organizasyonda uygun iletişim kanalının kurulması ve iyi bir ortamın oluşturulması açısından çok önemlidir. Ayrıca onları örgütsel üretkenlik için neyin motive ettiğini anlamak da önemlidir. Mevcut literatürlere göre Z kuşağının tercihleri şu şekildedir (Singh & Dangmei, 2016, ss. 3-4):

- Bascha'nın (2011) çalışmasına dayanarak, şeffaflık, özgüven, esneklik ve kişisel özgürlük Z Kuşağı için iş etiğinin tartışılmaz yönleridir ve bunları göz ardı etmek akranlar arasında hayal kırıklığına, üretkenliğin azalmasına, düşük moral ve eksikliğe ve çalışan bağlılığına neden olabilmektedir. Onlar bilgilendirilmeyi, yanıt verilmesine izin verilmesini ve yanıtlarının duyulmasını ve kabul edilmesini beklerler.
- Max Mihelich (2013) Z kuşağının, kendilerini kanıtlamak ve hemen tanınmak için yeterli bağımsızlığa sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu nesil, akıllı telefon veya

iPad'in olmadığı bir dünyada hiç yaşamadığından, ofise giderken tüm bu aletleri kaybetmemeyi istemektedir.

- Dan Schawbel'in (2014) araştırmasına göre ciddiye alınmak istemekte ve yüz yüze iletişimi tercih etmektedirler. Yöneticilerin fikirlerini dinlemelerini ve fikirlerine değer vermelerini isterler. İşyerinin yaş bakımından daha genç, fikir ve katkı bakımından ise daha fazla olması gerektiğini düşünürler. Ayrıca dürüst bir lider olmak için çalışmak ve genç yaşları veya unvanları nedeniyle kendilerine karşı açık olunmasını ve onlardan bilgi saklanmamasını istemektedirler.
- Teresa Bridges'e (2015) göre, eğitimlerinin gerçek hayattaki sorunlarla başa çıkabilmek için gerekli becerileri vermediğine inandıkları için öğrenme, mentorluk ve mesleki gelişim olanaklarını geliştiren çalışma ortamlarını tercih etmektedirler. Girişimcilik yeteneklerini teşvik eden iş yeri, güler yüzlü çalışma ortamı ve esnek programlara izin veren çalışma ortamı, Z kuşağının işte aradığı özelliklerdir. Teknoloji hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır ve coğrafi konumlar veya saat dilimi engelleri ne olursa olsun iletişim kurmalarını, belgeleri düzenlemelerini ve çalışmalarını ilerletmelerini destekleyen ve onlara izin veren, işyerinde ön saflarda yer alan kuruluşları tercih eder.
- Knoll'a (2014) göre kolay düzenlenebilen ofis iş yerlerini tercih ederler. İşyerinde düzenlemeye ve kesinliğe değer verirler ve karmaşık planlama düzenini istemezler.
- Robert Half'a (2015) göre dürüst bir lider için çalışmayı tercih ederler.
- Nicola Middlemiss'e (2015) göre toplumla ve sosyal sorumlulukla gerçek bağlar sergileyen bir kuruluştaki çalışmayı tercih ederler.

Düzgün (2020) Y ve Z kuşaklarının iş hayatından beklentilerini karşılaştırdığı çalışma sonucunda eğitim ve kişisel gelişimlerine önem veren, karar alırken realist davranan ancak sezgilerini de tamamen saf dışı bırakmayan Z kuşağı bireylerinin iş hayatından beklentilerini aşağıdaki gibi özetlemiştir:

- Karşılaşılması olası durumlara göre yöneticilerin vizyon oluşturması,
- Standartlarla uyum gösterilmeyen durumlarda yönetici tarafından uyarılmak,
- Yapılması gereken işler yapıldıktan sonra ne elde edeceklerini yöneticilerinden açıkça duymak,
- Düzeltmesi gerekli olan hatalar için yönetici tarafından performans izlenmesi,
- Çalışanların çabaları karşılığında yöneticileri tarafından ödüllendirilmesi için ne yapmaları gerektiğinin söylenmesi,
- Müşterilerin ihtiyaçlarına hızlı cevap veren,
- Çalışanların verimliliğini artırabilmek için sürekli yollar arandığı,

- Takım olarak uyumlu çalışılan,
- Çalışanların şahsi problemlerinin çözülebilmesi için çözüm arayışlarının olduğu,
- Çalışanların birbirine değer verdiği,
- Çalışma arkadaşlarının sorunlarını dinleyen ve kendi düşüncelerini özgür bir şekilde paylaşmayı arzu eden,
- Aklına gelen ilk şeyi söyleme ve çalışma arkadaşlarına kesin ve uzun talimatlar verme konularını ise arzulamamalarıdır.

Pekel vd. (2020) Z kuşağının iş hayatından beklentilerini araştırdıkları araştırma sonucunda kuşak bireylerinin çoğunlukla esnek çalışmayı tercih ettikleri, sosyal hayatı iş hayatı kadar önemli gördükleri, gerekli olduğunda iş değiştirmekten çekinmedikleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmaktan çekinmedikleri, uzun ve yorucu çalışma saatlerini sevmedikleri ve emir almaya meyilli olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Şahin'e (2021) göre ise Z Kuşağının iş hayatından beklentileri teknolojik bir iş ortamı, değerlendirmenin işte geçen süre yerine yapılan iş ile ölçülmesi gereği, kişisel başarıya inandıkları için kişisel ofisler, yatay ve dikey kariyer olanakları ile iş yaşam dengesinin oluşturulmasıdır.

Sladek & Grabinger'e (2013) göre Z kuşağı, diğer kuşaklara göre toplum, ekonomi, teknoloji ve ebeveynliğin önemli rol oynadığı çok farklı bir çevre tarafından şekillendirilmiştir. İyi birer çalışanlar olan Z kuşağını işletmelerin anlamaması durumunda işletmeler işe alma ve çalışanları yönetme konusunda zorlanabilirler. Bu nedenle söz konusu kuşakta bulunanların nasıl çalıştıklarını ve nasıl adapte olduklarını işletmelerin anlaması önemlidir. Sladek ve Grabinger (2013) işletmelere bu konuda fiziki ve dijital dünyanın birleştirildiği bir çalışma ortamının yaratılması, yaratıcılıkların kullanılması ve fark yaratmalarına müsaade edilmesi, onlara söz verilmesi, mobil sistemlere odaklanılması, esnek çalışma sunulması, yatay hiyerarşi uygulanması, sık sık geri bildirim verilmesi, işe anlam katılması, bireysel eğitimlerin desteklenmesi ve işbirlikçi olmaları ve bu duruma uygun takımlar kurulmasına özen gösterilmesi gibi birtakım öneriler sunmuştur.

2. Kişilik Özellikleri

Kişiliğin birçok tanımı bulunmaktadır. Çağdaş kişilik teorisyenleri arasında kişiliğin anlamı hakkında bazı anlaşmazlıklar olsa da insanların yaptıklarının sabit özelliklerden, diğer bir ifade ile kişiliklerinden etkilendiği konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır (Mount vd., 2005, s. 448). Morgan'a (1999) göre kişilik, bir kişinin diğerlerinin yanında sergilediği davranış özellikleridir. Mount vd.'ne (2005) göre kişilik özellikleri, zaman içinde istikrarlı olan, kişinin davranışının nedenlerini sağlayan ve doğası gereği psikolojik olan özellikleri ifade etmektedir. Kim olduğumuzu yansıtırlar ve bir bütün olarak duyuşsal, davranışsal ve bilişsel tarzımızı belirlerler.

2.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Çok sayıda özelliği karakterize eden popüler bir kişilik sınıflandırması, beş büyük modeldir (Hashemi & Yusefi, 2015, s. 120). Günümüzde kullanıldığı haliyle beş faktör kişilik modelini ortaya çıkaran kişi Warren Norman'dır. 1963 yılında yapmış olduğu çalışmada Norman 20 özelliği olan bir dereceleme ölçeğine faktör analizi uygulamış ve analiz sonucu 5 faktör yapısı elde etmiştir (Morgan, 1999, s. 51). Beş faktörlü kişilik modeli (FFM), normal kişiliğin temel boyutlarını tanımlamaktadır. Genel olarak beş kişilik boyutu ve bu boyutların içeriği hakkında yaygın bir fikir birliği bulunmaktadır (Mount vd., 2005, s. 449). Beş faktör modeli'ni oluşturan beş ana boyutu; dışadönüklük, duygusal dengesizlik, geçimlilik, sorumluluk ve açıklık şeklinde tanımlamışlardır (Somer & Goldberg, 1999, s. 432). Ayrıca Digman (1990, s. 424) beş faktörlü modele ilişkin ilgili literatürde kullanılan isimleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. Dışa dönüklük/içer dönüklük
2. Dostluk/düşmanlık (veya Uzlaşma),
3. Vicdanlılık (veya İrade),
4. Nevrotizm/duygusal istikrar (veya Duygusal Denge) ve
5. Akıl (veya Açıklık).

Bu boyutlara kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

Dışadönüklük, Beş büyük kişilik boyutundan ilki olan dışadönüklük, bir kişinin ilişkilerdeki rahatlık düzeyini yansıtmaktadır (Hashemi & Yusefi, 2015, s. 120). Dışadönüklük sıcaklık, girişkenlik, olumlu duygular ve atılganlığı içermektedir. Dolayısıyla dışadönükler iyimser, insan odaklı, baskın, enerjik, aktif, arkadaş canlısı, konuşkan, coşkulu, eğlenceyi seven ve iddialıyken, içe dönükler çekingen ve hatta utangaçtır (Hashemi & Yusefi, 2015, s. 120; Schoen & Schumann, 2007, s. 474). Dışadönüklükte yüksek puan alanlar sosyal, konuşkan, iddialı ve aktif olma eğilimindedirler; Düşük puan alanlar, içine kapanık, çekingen ve temkinli olmaya eğilimlidir (Roccas vd., 2002, s. 792).

Duygusal istikrar/Nevrotizm, nevroizm, temel olarak kaygı, depresyon, öfke, hoşnutsuzluk ve tahriş gibi olumsuz duyguları kontrol etmek anlamına gelmektedir (Schoen & Schumann, 2007, s. 474). Nevrotiklik düzeyi yüksek olan bireyler depresif, endişeli, öfkeli ve güvensiz olmaya eğilimlidir. Nevrotizm düzeyi düşük olanlar sakin, dengeli ve duygusal olarak istikrarlı olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 793).

Geçimlilik, genellikle dost canlısı, düşünceli ve uzlaşmaya meyilli bireyleri ifade etmektedir. Geçimlilik özelliği kişiliğin bireyler arası yönlerini ifade etmektedir (McCrae & John, 1992, s. 178'den aktaran Bitlisli vd., 2013, s. 463).

Sorumluluk, bireylerin dürtülerini nasıl kontrol ettiği ile ilgilidir. Sorumluluk sahibi kişiler çoğunlukla hedef yönelimli, genelde zeki ve güvenilirlerdir. Bu bireylerin olumsuz tarafları ise mükemmeliyetçi ve işkolik olabilmeleridir. Sorumluluk kişilik özelliği bir kişinin güvenilir, başarı odaklı,

sorumlu ve organize olma derecelerini ifade etmektedir (McCrae & John, 1992, s. 178'den aktaran Bitlisli vd., 2013, s. 462).

Uyumluluk, insanların başkalarıyla ilişkilerinde nazik, destekleyici, merhametli, sempatik ve arkadaş canlısı olmasını sağlamaktadır. Uyumlu insanlar iş arkadaşları, astları ve üst düzey yöneticilerle iyi çalışma ilişkileri geliştirmede daha iyidir (Hashemi & Yusefi, 2015, s. 120). Uyumluluk ayrıca benlik imajını etkilemekte ve sosyal tutumları ve yaşam felsefesini şekillendirmeye yardımcı olmaktadır (Costa vd., 1991, s. 888). Boyutun bir ucunda fedakârlık, şefkat, özen ve duygusal destek, diğer ucunda düşmanlık, başkalarına kayıtsızlık, benmerkezcilik, kin ve kıskançlık gibi özellikler bulunmaktadır (Digman, 1990, ss. 422-424). Uyumluluk konusunda yüksek puan alan kişiler, özgecil, güvenilir, cömert, sempatik, iyi huylu, uyumlu, mütevazı, nazik ve işbirlikçi olma eğilimindedir. Bu boyuttan düşük puan alanlar, asabi, acımasız, şüpheli, katı yürekli, talepkar ve esnek olmama eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 792; Schoen & Schumann, 2007, s. 474).

Deneyime açıklık, bireyin işi etkili bir şekilde yapmasına yardımcı olan her türlü deneyime açık olma yeteneğini ölçmektedir (Hashemi & Yusefi, 2015, s. 120). Bu boyutta yüksek puan alanlar entelektüel, hayal gücü kuvvetli, duyarlı ve açık fikirli olmaya eğilimlidir. Düşük puan alanlar gerçekçi, duyarsız ve geleneksel olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 792).

Kişilik özelliklerini ve mesleki ilgi alanlarını birbirine bağlayan ortak bir konu, motivasyonel süreçler yoluyla davranışları etkilemeleridir. Diğer bir ifade ile, bireylerin hangi görev ve faaliyetlerle meşgul olacakları, bu görevler üzerinde ne kadar çaba gösterecekleri ve bu görevlerde ne kadar süre devam edecekleri konusunda yapacakları seçimleri etkilemektedir (Mount vd., 2005, s. 447).

3. Liderlik Tarzı

Liderlik, "bir bireyin ortak bir hedefe ulaşmak için bir grup bireyi etkilediği bir süreç" olarak tanımlanmaktadır (Islam, 2010, s. 134). Firestone'a (1996) göre liderlik, belirli bir makamda bulunan kişilerin ne yaptıklarından ziyade örgütün gelişmesi, etkili olabilmesi ve yaşaması için yerine getirilmesi zorunlu görevler ile liderin fonksiyonlarının neler olduğu açısından incelenmelidir.

Araştırmada Z kuşağının liderlik tarzı beklentisini belirleyebilmek üzere faydalanılan liderlik tarzlarına aşağıda kısaca değinilmiştir.

Paternalist liderlik, Paternalizm, baba gibi davranmak veya başka birine çocuk gibi davranmak anlamına gelmektedir. Modern felsefede, ebeveynlerin çocukları için yaptığı gibi, o kişinin rızası olmaksızın başka birinin iyiliği için hareket etmektir. Paternalistler, adına hareket ettikleri insanlardan daha akıllıca kararlar verebileceklerini varsaymaktadırlar (Erben & Güneşer, 2007, s. 957). 1976 yılından itibaren yapılan tüm çalışmaları inceleyen Farh ve Cheng (2000) paternalist liderliği, bireysel bir atmosfer içinde oluşturulmuş otorite ve güçlü bir disiplin ile baba şefkati ve ahlaki bütünlüğü birleştiren bir liderlik biçimi olarak tanımlamışlardır. Çalışanları ile bir ebeveyn gibi ilgilenen paternalist lider, çalışanlarının yaşamlarının her alanında yer almakta ve mesleki olduğu kadar kişisel konularda da onlara rehberlik ve danışmanlık sağlamaktadır (Aycan & Fikret Paşa, 2003, s. 131).

Karizmatik Liderlik, Karizmatik teriminin nasıl tanımlandığı ve kullanıldığı konusunda daha fazla netlik ve tutarlılığa ihtiyaç olduğunu belirten Yukl'a (1999) göre en faydalı tanım, liderle güçlü bir şekilde özdeşleşen takipçilerin bir lidere karizma anlamı yüklemeleridir. Diğer bir ifade ile, takipçilerin lidere karizma anlamını atfetmeleridir.

Karizma, takipçilerin enerjisini, bağlılığını ve performansını tutuşturan bir ateştir. Karizma bir liderde ya da takipçide değil, karizmatik niteliklere sahip bir lider ile karizmaya açık bir takipçi arasındaki, karizmaya elverişli bir ortam içindeki ilişkide bulunmaktadır (Klein & House, 1995, s. 183). Karizmatik liderlerin takipçilerinin, liderlerine daha fazla saygı duymaları, güven duymaları ve memnuniyetleri ile ve yüksek bir kolektif kimlik duygusu, algılanan grup görev performansı ve yetkilendirme duyguları ile ayırt edilebileceği varsayılmaktadır (Conger vd., 2000, s. 747). Karizmatik liderler, organizasyonlarında değişim yaratma yeteneklerini etkileyen çevresel kaynakları ve kısıtlamaları gerçekçi bir şekilde değerlendirmekte ve takipçilerinin hem duygusal ihtiyaçlarına hem de yeteneklerine duyarlılık göstermektedirler (Conger & Kanungo, 1987, s. 643).

Olağanüstü bir güce sahip olarak algılanmasının karizmatik lidere saygı duymaya yol açan yüksek düzeyde bir hayranlık ve saygıyı teşvik ettiği varsayılmaktadır. Saygı, liderin misyonunun olağanüstü olduğu hissini ileten ilham verici vizyonuyla daha da pekiştirilmekte ve vizyonun uygulanması sırasında, karizmatik liderin büyük bir kişisel risk ve fedakârlık içerecek şekilde faaliyette bulunduğu örnek davranışlarda bulunur olarak görülmektedir. Bu davranışlar, takipçilerin liderlerine olan güvenini ve memnuniyetini arttırmakta ve takipçilerin liderlerine duydukları saygıyı derinleştirmektedir (Conger vd., 2000, s. 750).

Katılımcı liderlik, çalışanların çalışma hayatlarında karar alma süreçlerine katılması olarak tanımlanan katılımcı liderlik, çalışanlara hem motivasyon kaynağı olmakta hem de onlarda güven algısını artırmaktadır (Bitmiş, vd., 2015, s.1). Katılımcı liderler, astlar ile birlikte sorunlar üzerinde tartışmakta ve bu tartışma sonucu karar almaktadır. Katılımcı liderlik ile farklı bakış açılarına sahip olan çalışanların kararlara katılımı sonucu alınan kararların etkinliği artmakta ve bu özelliği neticesinde de stratejik bir nitelik taşımaktadır (Chen & Tjosvold, 2006).

Bürokratik liderlik, Islam'a (2010) göre bürokratik liderlik, bir bürokratin veya bir kamu kurumu liderinin hizmet ettikleri topluluktaki insanları etkileme sürecini ifade etmektedir. Bürokratik liderlik kavramına iki geniş yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bürokratik lider, bir ülkedeki idari yapıdan sorumlu üst düzey yetkililer olarak düşünülebilir. İkinci yaklaşım ise bir ülkenin bürokrasisinin siyasi olarak kurulmuş yetkilileri etkileyerek politika ve kararları şekillendirmede oynadığı rolle ilgilidir (Huque & Ferdous, 2019, ss. 170-171).

Her kuşağın yaşadığı dönemin koşullarının biçimlendirdiği farklı kişilik özellikleri olduğu bilinmekle birlikte kişilik özelliklerinin kişilerin tercih ve beklentilerini şekillendirdiği de kabul edilen bir gerçekliktir. Y kuşağı kişilik özelliklerine sahip bir birey ile Z kuşağı kişilik özelliklerine sahip bir bireyin bakış açılarının ve kişilik özelliklerinin farklılaşması nedeniyle farklı liderlik tarzları ile çalışmayı arzulamaları beklenmektedir. Bu kapsamda, yukarıda sunulan kavramsal çerçeve neticesinde araştırmada aşağıda sıralanan araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

- Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri nelerdir?
- Z kuşağı bireylerinin çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzı/tarzları hangisi/hangileridir?
- Z kuşağının sahip olduğu farklı kişilik özellikleri, liderlik tarzı beklentilerini nasıl etkilemektedir?

Farklı kuşakların bir arada çalıştığı işletmelerde, çalışma biçimleri, değer yargıları ve bakış açıları da farklılaşacak, bu farklılaşma sonucu ise işletmelerde anlaşmazlıklar yaşanabilecektir. Diğer kuşaklardan farklı özelliklere sahip olan Z kuşağının sahip olduğu özelliklerinin onların çalışmak isteyecekleri liderlik tarzına da yansıtacağı düşünülmektedir. Z kuşağı bireylerinin sahip oldukları kişilik özellikleri, çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzlarının bilinmesi örgütlerde yaşanması olası olan söz konusu anlaşmazlıkların ortadan kalkmasına ve örgütlerin daha verimli bir şekilde amacına ulaşabilmesi için faaliyetlerini yerine getirmesine yol açacaktır. Bu bağlamda, bu çalışmanın örgütlerde pozitif örgütsel çıktılarının elde edilebilmesine ve bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğrencileri, örneklemi ise Bolu MYO'da Z kuşağını oluşturan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken basit tesadüfi örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yönteminde, evren içerisinde bütün birimler listelenmekte ve içerisinden rastgele seçim yapılmaktadır (Kılıç, 2013, s. 45). Katılımcıların 84'ü kadın iken 49'u erkektir. Araştırmanın modeli ise iki değişken arasında ilişki bir çözümleme yapılması amaç edinildiğinden genel tarama modellerinden ilişki tarama modeli olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte değişkenler arasında sadece ilişki olup olmaması değil aynı zamanda ilişkinin yönü ve gücü de belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada kişilik özelliklerini ölçmek için Goldberg (1993) ile John ve Srivastava'yı (1999) esas alarak Tomrukçu (2008) tarafından hazırlanmış olan "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 42 sorudan oluşmakta ve her boyut içerisinde ters kodlamalar bulunmaktadır. Araştırmada liderlik tarzı beklentisini ölçmek için ise Aycan ve Fikret Paşa'nın (2003) faydalandığı ölçekler kullanılmıştır. Söz konusu ölçekte dört liderlik beklentisini değerlendiren 45 soru bulunmaktadır. Sinha'nın (1995) Katılımcı Liderlik ve Bürokratik Liderlik ölçekleri 10 maddeyi, Bass ve Avolio (1992) karizmatik liderlik ölçeği 12 maddeyi, Aycan vd. (2000) tarafından geliştirilen Paternalist Liderlik ölçeği ise 13 maddeyi içermektedir.

Kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizinden, güvenilirliklerini test etmek için ise Cronbach's Alpha yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmada faktör analizi yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını anlayabilmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Kişilik özellikleri ölçeği için KMO değeri 0,776; liderlik tarzı

beklentileri için faydalanılan ölçeklerden paternalist liderlik ölçeğinin 0,824; katılımcı liderlik ölçeğinin 0,741; bürokratik liderlik ölçeğinin 0,601; karizmatik liderlik ölçeğinin 0,712 çıkmış ve örneklemin yeterli olduğu anlaşılmıştır. Örnekleme yeterliliğinin kabul edilebilir en alt sınırı 50 iken 0,80 ve yukarısı mükemmel düzeyi ifade etmektedir (Durmuş vd., 2016, s. 80). Örneklemin yeterli olduğu görüldükten sonra faktör analizi yapabilmenin ikinci koşulu olan Barlett's Test of Spharecity değerine bakılmış ve ölçeklerin her biri için de bu değer 0,000 çıkmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucunda beş faktör kişilik özelliği ölçeğinin dışadönüklük boyutu ile ilgili olan 3. (0,204) ile 6. (0,267) ifadelerinin değeri; sorumluluk boyutu ile ilgili olan 3. (0,398); açıklık boyutu ile ilgili olan 7. (0,262); geçimlilik boyutu ile ilgili olan 3. (0,305) ve 4. (0,373) ile duygusal dengesizlik boyutu ile ilgili olan 4. (0,215) ve 7. (0,278) ifadeleri 0,50'den düşük bulunmuş bu nedenle de ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Bununla birlikte kişilik ölçeği için elde edilen 5 boyutlu faktör yapısı (Tablo 3) kuramsal beklentileri karşılamakta ve elde edilen faktörler toplam varyansın %49'unu açıklamaktadır.

Tablo 3. Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeğinin Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Dışadönüklük	Geçimlilik	Sorumluluk	Duygusal dengesizlik	Gelişime açıklık
Kişilik1	0,595				
Kişilik2	0,616				
Kişilik4	0,538				
Kişilik5	0,647				
Kişilik7	0,614				
Kişilik8		0,778			
Kişilik9		0,555			
Kişilik10					
Kişilik11					
Kişilik12		0,688			
Kişilik13		0,530			
Kişilik14		0,723			
Kişilik15		0,524			
Kişilik16		0,649			
Kişilik17			0,648		
Kişilik18			0,552		
Kişilik20			0,724		
Kişilik21			0,578		
Kişilik22			0,724		
Kişilik23			0,648		
Kişilik24			0,618		
Kişilik25			0,578		
Kişilik26				0,697	
Kişilik27				0,672	
Kişilik28				0,647	
Kişilik30				0,537	
Kişilik31				0,587	
Kişilik33					0,687
Kişilik34					0,546
Kişilik35					0,520
Kişilik36					0,576
Kişilik37					0,542
Kişilik38					0,547
Kişilik40					0,643
Kişilik41					0,628
Kişilik42					0,508
Açıklanan Varyans (%)	14,768	12,558	8,612	7,731	6,049
Toplam Varyans (%)				49,359	
Cronbach Alpha	0,674	0,653	0,789	0,688	0,618

Tablo 4’de yer alan faktör analizi sonucunda paternalist liderlik ölçeğinin 1. (0,464), 2. (0,384) ve 7. (0,331) ifadelerinin değeri 0,50’den düşük bulunmuş, bu nedenle de ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Bununla birlikte söz konusu ölçek için elde edilen tek boyutlu faktör yapısı (Tablo 4) kuramsal beklentileri karşılamakta ve elde edilen faktörler toplam varyansın %43’ünü açıklamaktadır. Katılımcı liderlik ölçeğinin 5. (0,323) ve 6. (0,366) ifadeleri 0,50’den düşük bulunmuş bu nedenle de ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Elde edilen faktörler toplam varyansın %35’ini açıklamaktadır. Bürokratik liderlik ölçeğinin 1. (0,287), 3. (0,388), 5. (0,262) ve 7. (0,316) ifadelerinin değeri 0,50’den düşük bulunmuş bu nedenle de ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Elde edilen faktörler toplam varyansın %45’ini açıklamaktadır. Karizmatik liderlik ölçeğinin ise 2. (0,332), 5. (0,223), 7. (0,350) ve 8. (0,438) ifadeleri 0,50’den düşük bulunmuş bu nedenle de ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Elde edilen faktörler toplam varyansın %48’ini açıklamaktadır.

Tablo 4. Liderlik Tarzı Ölçeğinin Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Paternalist liderlik	Katılımcı liderlik	Bürokratik liderlik	Karizmatik liderlik
Liderlik_Tarzi3	0,686			
Liderlik_Tarzi4	0,528			
Liderlik_Tarzi5	0,688			
Liderlik_Tarzi6	0,723			
Liderlik_Tarzi8	0,678			
Liderlik_Tarzi9	0,736			
Liderlik_Tarzi10	0,713			
Liderlik_Tarzi11	0,645			
Liderlik_Tarzi12	0,630			
Liderlik_Tarzi13	0,603			
Liderlik_Tarzi14		0,527		
Liderlik_Tarzi15		0,782		
Liderlik_Tarzi16		0,708		
Liderlik_Tarzi17		0,647		
Liderlik_Tarzi20		0,596		
Liderlik_Tarzi21		0,533		
Liderlik_Tarzi22		0,580		
Liderlik_Tarzi24			0,571	
Liderlik_Tarzi26			0,615	
Liderlik_Tarzi28			0,614	
Liderlik_Tarzi29			0,644	
Liderlik_Tarzi30			0,871	
Liderlik_Tarzi31			0,697	
Liderlik_Tarzi32				0,616
Liderlik_Tarzi34				0,655
Liderlik_Tarzi35				0,893
Liderlik_Tarzi36				0,893
Liderlik_Tarzi37				0,824
Liderlik_Tarzi38				0,787
Liderlik_Tarzi41				0,676
Liderlik_Tarzi42				0,777
Toplam Varyans (%)	43	35	45	48
Cronbach Alpha	0,739	0,658	0,655	0,658

Tablo 3 ile 4 incelendiğinde ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir. Kalaycı'ya (2008) göre Cronbach's Alpha değeri 0,60 ile 0,80 arasında değer aldığıda güvenilir kabul edilmektedir. Faktör ile güvenilirlik analizinin ardından araştırmada kullanılacak test türünü belirleyebilmek için normallik analizi yapılmış ve verilerin normal dağılıp dağılmadığına karar verebilmek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir ve değerler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)
Dışadönüklük	0,028	-0,728
Geçimlilik	-0,922	1,561
Sorumluluk	-0,330	-0,137
Duygusal dengesizlik	0,155	-0,408
Gelişime açıklık	-0,194	0,984
Paternalist liderlik	0,073	-0,291
Katılımcı liderlik	-0,342	0,773
Bürokratik liderlik	-0,174	1,332
Karizmatik liderlik	1,553	0,419

Şencan'a (2002) göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında yer alması durumunda verilerin normal dağılım sergilediği kabul edilmektedir. Bu çerçevede tablo 5 incelendiğinde verilerin normal dağıldığı kabul edilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendikten sonra tanımlayıcı istatistiklere bakılmış ve tablo 6'da bu değerlere yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklerin ardından ise korelasyon analizi yapılmış ve analizin sonuçları tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 6. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart sapma
Dışadönüklük	3,4812	,96610
Geçimlilik	3,9774	,78302
Sorumluluk	3,7143	0,86665
Duygusal dengesizlik	2,9549	1,12050
Gelişime açıklık	3,5376	0,76034
Paternalist liderlik	3,4361	0,92403
Katılımcı liderlik	3,5376	0,86301
Bürokratik liderlik	3,2594	0,84969
Karizmatik liderlik	4,1955	0,39808

Tablo 6'da görüldüğü üzere, beş faktör kişilik ölçeğine göre geçimlilik (3,97), sorumluluk (3,71), gelişime açıklık (3,53), dışadönüklük (3,48) en yüksek değerleri; duygusal dengesizlik ise (2,95) en düşük değeri almaktadır. Liderlik tarzları ölçeğine göre ise sırasıyla karizmatik liderlik (4,19), katılımcı liderlik (3,53), paternalist liderlik (3,43) ve bürokratik liderlik (3,25) en yüksek değerleri almaktadır.

Tablo 7. Kişilik Özellikleri ile Liderlik Tarzı Arasındaki İlişkide Korelasyon Matrisi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
A. Beş faktör kişilik									
1. Dışadönüklük	1								
2. Geçimlilik	0,295**	1							
3. Sorumluluk	0,383**	0,448**	1						
4. Duygusal dengesizlik	-0,211*	-0,252**	-0,286**	1					
5. Gelişime Açıklık	0,372**	0,460**	0,407**	-0,158	1				
B. Liderlik Tarzı Beklentisi									
6. Paternalist liderlik	0,154	0,286**	0,374**	-0,113	0,348**	1			
7. Katılımcı liderlik	0,060	0,270**	0,263**	-0,178*	0,318**	0,416**	1		
8. Bürokratik liderlik	-0,075	-0,014	0,065	-0,099	-0,015	0,077	0,165	1	
9. Karizmatik liderlik	0,010	-0,180*	-0,035	0,020	0,001	-0,151	-0,165	0,039	1

N=133,*p<.05,**pp<.01

Tablo 7'de yer alan Z kuşağı üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik özelliklerinin alt boyutları ile liderlik tarzı beklentisi arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi sonucu, geçimlilik boyutu ile paternalist ve katılımcı liderlik arasında pozitif, karizmatik liderlik ile ise negatif ilişkilerin varlığına, bürokratik liderlik ile ise herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sorumluluk boyutu ile paternalist ve katılımcı liderlik tarzı arasında pozitif yönlü ilişkilere rastlanılmış bürokratik ve karizmatik liderlik ile ilgili herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Duygusal dengesizlik boyutu ile sadece katılımcı liderlik arasında negatif yönlü ilişkilere rastlanırken gelişime açıklık ile paternalist ve katılımcı liderlik arasında pozitif yönlü ilişkilere rastlanılmıştır. Kişilik

özelliklerinden dışadönüklük boyutu ile ise herhangi bir liderlik tarzı arasında herhangi bir ilişki elde edilememiştir.

Korelasyon analizinin ardından değişkenler ile boyutları arasındaki ilişkinin derece ve yönünün ayrıntılı inceleyebilmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 8-11).

Tablo 8. Kişilik Özelliklerinin Paternalist Liderlik Tarzına Etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	1,188	0,571		2,081	,039		
Dışadönüklük	-,053	0,086	-0,055	-0,612	0,541	0,786	1,272
Geçimlilik	,095	0,113	0,080	0,839	0,403	0,692	1,445
Sorumluluk	,289	0,103	0,270	2,814	0,006	0,685	1,460
Duygusal dengesizlik	0,007	0,070	0,009	0,106	0,916	0,890	1,123
Gelişime açıklık	,271	0,116	0,223	2,343	0,021	0,702	1,425

Adjusted R²=0,19; F=6,065; P= 0,00; P<,05

Tablo 8’de yer alan regresyon modelinde paternalist liderlik bağımlı, kişilik özellikleri ise bağımsız değişkeni göstermektedir. Model incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansın %19’unu açıklamakta olduğu görülmektedir. Tablo 8’deki her bir açıklayıcı değişkenin analiz sonuçlarını incelersek, paternalist liderlik üzerinde sorumluluk ($\beta=,270$; $p<0,05$) ve gelişime açıklık ($\beta=,223$; $p<0,05$) boyutlarının pozitif yönlü anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Kişilik Özelliklerinin Katılımcı Liderlik Tarzına Etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	2,217	0,546		4,063	0,000		
Dışadönüklük	-0,124	0,082	-0,138	-1,503	0,135	0,786	1,272
Geçimlilik	0,122	0,108	0,111	1,131	0,260	0,692	1,445
Sorumluluk	0,135	0,098	0,136	1,379	0,170	0,685	1,460
Duygusal dengesizlik	-0,078	0,067	-0,102	-1,175	0,242	0,890	1,123
Gelişime açıklık	0,281	0,111	0,247	2,538	0,012	0,702	1,425

Adjusted R²=0,15; F=4,632; P= 0,00; P<,05

Tablo 9’da yer alan regresyon modelinde katılımcı liderlik bağımlı, kişilik özellikleri ise bağımsız değişkeni göstermektedir. Model incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansın %15’ini açıklamakta olduğu görülmektedir. Tablo 9’daki her bir açıklayıcı değişkenin analiz sonuçlarını incelersek, katılımcı liderlik üzerinde yalnızca gelişime açıklık ($\beta=,247$; $p<0,05$) boyutunun pozitif yönlü anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Kişilik Özelliklerinin Bürokratik Liderlik Tarzına Etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	3,728	0,576		6,473	0,000		
Dışadönüklük	-0,106	0,087	-0,121	1,002	0,224	0,786	1,272
Geçimlilik	-0,054	0,114	-0,049	-1,221	0,640	0,692	1,445
Sorumluluk	0,104	0,104	0,106	-0,075	0,318	0,685	1,460
Duygusal dengesizlik	-0,082	0,070	-0,108	-0,469	0,248	0,890	1,123
Gelişime açıklık	-0,009	0,117	-0,008	-1,162	0,940	0,702	1,425

Adjusted R²=0,16; F=0,716; P= 0,00; P<,05

Tablo 10'da yer alan regresyon modelinde bürokratik liderlik bağımlı, kişilik özellikleri ise bağımsız değişkeni göstermektedir. Model incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansın %16'sını açıklamakta olduğu görülmektedir. Tablo 10'daki her bir açıklayıcı değişkenin analiz sonuçlarını incelersek, bürokratik liderlik üzerinde hiçbir kişilik özelliğinin anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

Tablo 11. Kişilik Özelliklerinin Karizmatik Liderlik Tarzına Etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	4,451	0,268		16,635	0,000		
Dışadönüklük	0,016	0,040	0,038	0,390	0,698	0,786	1,272
Geçimlilik	-0,124	0,053	-0,245	-2,435	0,021	0,692	1,445
Sorumluluk	0,010	0,048	0,021	0,197	0,844	0,685	1,460
Duygusal dengesizlik	-0,005	0,033	-0,014	-0,149	0,882	0,890	1,123
Gelişime açıklık	0,046	0,054	0,088	0,851	0,396	0,702	1,425

Adjusted R²=0,20; F=1,156; P= 0,00; P<,05

Tablo 11'de yer alan regresyon modelinde karizmatik liderlik bağımlı, kişilik özellikleri ise bağımsız değişkeni göstermektedir. Model incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansın %20'sini açıklamakta olduğu görülmektedir. Tablo 11'deki her bir açıklayıcı değişkenin analiz sonuçlarını incelersek, karizmatik liderlik üzerinde yalnızca geçimlilik ($\beta=-,245$; $p<0,05$) boyutunun negatif yönlü anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Modellerin hiçbirinde oto korelasyon problemi olmadığı Durbin Watson test sonucunda söylenebilmektedir.

Sonuç

Z kuşağı bireylerinin kişilik özellikleri ile liderlik tarzı arasındaki beklentileri belirlemeye çalışan bu araştırmada elde edilen sonuçlardan bir tanesi Z kuşağı bireylerinin sırasıyla geçimli, sorumluluk sahibi, gelişime açık, dışadönük özelliklere sahip olduğu duygusal dengesizlik kişilik özelliğinin ise düşük düzeylerde seyrettiğidir. Benzer şekilde İlhan vd. (2020) Z kuşağı bireylerinin sorumluluk, deneyime açıklık ve dışa dönüklük puanlarını ortalamasının üzerinde bulmuştur. Şimşek (2019) Z kuşağının kişilik özelliklerini belirlemeye çalıştığı tez çalışmasında Türk kültüründe geliştirilmiş temel

kişilik özellikleri ölçeğinden faydalanmış ve çalışma sonucunda kuşağın kişilik özellikleri arasında iyi niyetli, yardımsever, içten, sevecen ve hoş görü özelliklerinin ön plana çıktığını bulgulamıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlardan Z kuşağı bireylerinin çalışmayı arzuladıkları liderlik tarzının sırasıyla karizmatik, katılımcı, paternalist ve bürokratik liderlik olduğu görülmektedir. Z kuşağı bireyleri en çok karizmatik liderlik tarzına sahip yöneticilerle en az ise bürokratik liderlik tarzına sahip yöneticilerle çalışmayı arzulamaktadır.

Çalışmada incelenen bir diğer unsur Z kuşağının kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentileri arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Elde edilen sonuç ise kişilik özellikleri alt boyutlarının bazıları ile liderlik tarzı beklentisi arasında anlamlı düzeyde korelasyon olduğudur. Geçimlilik boyutu ile paternalist ve katılımcı liderlik arasında pozitif, karizmatik liderlik ile ise negatif; sorumluluk boyutu ile paternalist ve katılımcı liderlik arasında pozitif; duygusal dengesizlik boyutu ile katılımcı liderlik arasında negatif; gelişime açıklık boyutu ile paternalist ve katılımcı liderlik arasında pozitif yönlü ilişkilere rastlanılmıştır. Araştırmada ulaşılan bu sonuçlar kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentisi arasındaki ilişkinin varlığına kanıt sağlar niteliktedir. Judge vd. (2002) liderlik ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkileri inceledikleri 73 çalışmayı meta-analiz ile değerlendirmiş ve ilgili çalışmalarda 5 faktör kişilik özellikleri ile liderlik arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Kişilik özelliklerinin tek tek liderlik tarzları üzerindeki etkilerinin belirlendiği son aşamada ise paternalist liderlik tarzı üzerinde sorumluluk ve gelişime açıklık boyutlarının pozitif; katılımcı liderlik tarzı üzerinde gelişime açıklık boyutunun pozitif ve karizmatik liderlik üzerinde yalnızca geçimlilik boyutunun negatif yönlü anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Bürokratik liderlik üzerinde ise hiçbir kişilik özelliğinin anlamlı etkilere sahip olmadığı sonucu elde edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle sorumluluk ve gelişime açıklık kişilik özelliğine sahip Z kuşağı bireylerinin paternalist liderlik tarzı ile çalışmayı tercih edeceği söylenebilmektedir. Benzer şekilde İlhan vd. (2020) Z kuşağı bireylerinin kişilik özelliklerinin paternalist liderlik algısına örgüt kültürünün düzenleyici rolünü inceledikleri çalışmanın sonucunda, Z kuşağı bireylerinin dışadönüklük, sorumluluk ve deneyime açıklık boyutlarının paternalist liderlik algılarını güçlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca gelişime açıklık kişilik özelliğine sahip Z kuşağı bireylerinin katılımcı liderlik tarzı ile geçimlilik kişilik özelliğine sahip Z kuşağı bireylerinin karizmatik liderlik tarzı ile çalışmayı arzulayacağı sonucu elde edilmiştir. Buradan çıkarılabilecek son sonuç ise Z kuşağı bireylerinin hiçbir kişilik özelliğinin bürokratik liderlik tarzı beklentisi içerisinde olmadığıdır. Bu çerçevede Z kuşağı bireylerinin sadece kurallar çerçevesinde hareket etmeyi, yöneticileri ile mesafeli ilişkiler sürdürmeyi, önemli kararları üstlerine bırakmayı arzulamadıkları kendilerinin de söz sahibi olmayı arzuladıkları sonucuna ulaşılabilir.

Örgütlerde yavaş yavaş yer almaya başlayan Z kuşağının oluşturduğu insan kaynağının sahip olduğu kişilik özelliklerinin farkında olarak onların en uygun pozisyonlara getirilmesi ve onların kişilik özelliklerine uygun liderlik tarzının benimsenmesi ile Z kuşağının motivasyonu ile birlikte olumlu diğer örgütsel davranışları sergilemesinde artış sağlanacağı ve bu durumda pozitif örgütsel çıktılarla sonuçlanacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın sadece Bolu MYO'da gerçekleştirilmiş olması gibi birtakım kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın geneli kapsayabilmesi için daha fazla sayı ile Z kuşağını içeren farklı üniversite

öğrencilerinden veri toplanarak yapılmasının önemli olacağı düşünülmektedir. Öte yandan Y ve Z kuşaklarının kişilik özellikleri ile liderlik tarzı ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenip karşılaştırılması, aradaki farklılıkların belirlenmesi ilgili literatüre katkı sağlayabilir. Bununla birlikte araştırmada sadece Z kuşağının kişilik özellikleri ile liderlik tarzı beklentisi arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Bu iki değişkene dahil edilebilecek farklı değişkenlerin aracı ve düzenleyici etkilerine bakılmasının ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni (Gerekliyse)

Bu çalışma için etik kurul izni, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 30/12/2021 tarih ve 2021/512 numaralı kararı ile alınmıştır.



Kaynakça

- Aycan, Z., & Fikret-Pasa, S. (2003). Career choices, job selection criteria, and leadership preferences in a transitional nation: The case of Turkey. *Journal of Career Development, 30*(2), 129-144.
- Baykoz, E. (2021). *Farklı kuşakların liderlik davranışlarının ve lidere duydukları ihtiyacın değerlendirilmesi: X, Y ve Z kuşakları ile bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bitlisli, F., Dinç, M., Çetinceli, E., & Kaygısız, Ü. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ile akademik güdülenme ilişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(2), 459-480.
- Bitmiş, M. G., Rodopman, B., Üner, M. M., & Sökmen, A. (2015). Katılımcı liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisi: Örgütsel feda etmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(1), 1-13.
- Chen, Y. F., & Tjosvold, D. (2006). Participative leadership by American and Chinese managers in China: The role of relationships. *Journal of Management Studies, 43*(8), 1727-1752.
- Civelek, M. E., Çemberci, M., Aşçı, M. S., & Öz, S. (2017). The effect of the unique features of Y generation on organizational commitment, *6* (6), 336-349.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1987). Toward a behavioral theory of charismatic leadership in organizational settings. *Academy of Management Review, 12*(4), 637-647.
- Conger, J. A., Kanungo, R. N., & Menon, S. T. (2000). Charismatic leadership and follower effects. *Journal of Organizational Behavior, 21*(7), 747-767.
- Costa Jr, P. T., McCrae, R. R., & Dye, D. A. (1991). Facet scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the NEO Personality Inventory. *Personality and Individual Differences, 12*(9), 887-898.
- Crampton, S. M., & Hodge, J. W. (2009). Generation Y: Unchartered territory. *Journal of Business & Economics Research, 7*(4), 1-6.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology, 41*(1), 417-440.
- Durmuş, B., Yurtkoru E.S., & Çinko M. (2016). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Beta Yayınları.
- Düzgün, A. (2020). Y ve Z kuşaklarının iş hayatından beklentilerinin karşılaştırılması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(1), 218-241.
- Edge, K. (2014). A review of the empirical generations at work research: Implications for school leaders and future research. *School Leadership and Management, 34*(2), 136-155
- Erben, G. S., & Güneşer, A. B. (2008). The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics, 82*(4), 955-968.
- Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2000). A cultural analysis of paternalistic leadership in chinese organizations. In J. T. Li, A. S. Tsui, & E. Weldon (Eds.). *Management and Organization in the Chinese Context*(pp 84-127) Macmillan.

- Firestone, W. A. (1996). Leadership: Roles or Functions? İçinde K. Leithvood, J. Chapman, D. Corson, P. Hallinger, & A. Hart (Eds.), *International handbook of educational leadership and administration* (pp. 395-418) Kluwer Academic Publishers.
- Gerow, L. L. (2018). *An exploration of attitudinal differences between baby boomers, generation x, and generation Y*. (Unpublished doctoral thesis). Gannon University Graduate Faculty.
- Gilleard, C. (2004). Cohorts and generations in the study of social change. *Social Theory & Health*, 2(1), 106-119.
- Hashemi, F. O., & Yusefi, R. (2015). The role five personality factors with narcissism and psychopathy in prediction of Dark Triad. *Journal of Psychology and Behavioral Research*, 1(7), 119-124.
- Huque, A. S., & Ferdous, J. (2019). Bureaucratic and political leadership in Bangladesh: Dynamics of administrative reform and the public interest. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 41(3), 169-180.
- Islam, K. (2010). Good governance and bureaucratic leadership: Can 'builders and titans' approach be applicable in public agency leadership? A case of bureaucracy in Bangladesh. *Studies on Asia*, 4(1), 132-156.
- İlhan Nas, T., & Doğan, A. (2020). Z kuşağındaki bireylerin kişilik özelliklerinin paternalist liderlik algılarına etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolü. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 30-60.
- Judge, T. A., Bono, J. E., Ilies, R., & Gerhardt, M. W. (2002). Personality and leadership: A qualitative and quantitative review. *Journal Of Applied Psychology*, 87(4), 765.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46.
- Klein, K. J., & House, R. J. (1995). On fire: Charismatic leadership and levels of analysis. *The Leadership Quarterly*, 6(2), 183-198.
- Morgan, C. T. (1999). *Psikolojiye giriş* (13. Baskı). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Yayın No:1.
- Mount, M. K., Barrick, M. R., Scullen, S. M., & Rounds, J. (2005). Higher-order dimensions of the big five personality traits and the big six vocational interest types. *Personnel Psychology*, 58(2), 447-478.
- Notter J. (2005). *Why generations matter, and why they don't: The business realities of diversity in the workplace*. Financial Management Symposium.
- Parry, E., & Urwin, P. (2011). Generational differences in work values: A review of theory and evidence. *International Journal of Management Reviews*, 13, 79-96.
- Pekel, B., Kaya, T., Çalışkan, F., Doğan, M., Öner, S., Kaya, T., ... & Erbay, E. (2020). Z kuşağı öğrencilerinin iş hayatı kişilik özelliklerinin ve iş beklentilerinin belirlenmesi: Ankara üniversitesi örneği. *Sağlık Hizmetlerinde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Pishchik, V., & Spivachuk, Z. (2020). The uniqueness of values and personal traits of Generation Z students in the innovative educational space of the southern region of Russia. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 210, p. 18035). EDP Sciences.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(6), 789-801.

- Rogler, L. H. (2002). Historical generations and psychology: The case of the Great Depression and World War II. *American Psychologist*, 57(12), 1013.
- Saruhan, Ş. C., & Yıldız, M. L. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım AŞ.
- Schoen, H., & Schumann, S. (2007). Personality traits, partisan attitudes, and voting behavior. Evidence from Germany. *Political Psychology*, 28(4), 471-498.
- Singh, A. P., & Dangmei, J. (2016). Understanding the generation Z: The future workforce. *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(3), 1-5.
- Sladek, B. S., & Grabinger, A. (2016). The first generation of the 21st century has arrived!. https://www.xyzuniversity.com/wp-content/uploads/2018/08/GenZ_Final-dl1.pdf.
- Somer, O., & Goldberg, L. R. (1999). The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431.
- Srinivasan, V. (2012). Multi generations in the workforce: Building collaboration. *IIMB Management Review*, 24(1), 48-66.
- Şahin, S. N. (2021). Z kuşağı bağlamında kariyer yönetiminin iş-yaşam dengesine ve role tutulmaya etkisinde kuşak farklılığının düzenleyici rolü. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şencan, H. (2002). *Bilimsel yazım*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fak. Yayınları.
- Şimşek, Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2001). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Nobel Yayıncılık.
- Şimşek, G. (2019). Z kuşağının kişilik özellikleri ve kariyer değerlerinin incelenmesi (Beykent Üniversitesi öğrencileri örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tolay, E. (2020). Paternalist liderlik beklentisi: Y kuşağı işletme öğrencileri üzerine bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 123-139.
- Tolbize, A. (2008). Generational differences in the workplace. *Research and training center on community living*, 5(2), 1-21. https://rtc3.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf.
- Yukl, G. (1999). An evaluation of conceptual weaknesses in transformational and charismatic leadership theories. *The Leadership Quarterly*, 10(2), 285-305.



THE EFFECT OF COVID-19 KNOWLEDGE LEVEL OF HEALTH PROFESSIONALS ON SOCIAL CLOSENESS AND RISK AVOIDANCE BEHAVIORS DURING THE PANDEMIC

 Nurperihan TOSUN^a

 Fuat YALMAN^b

Abstract

Healthcare professionals struggle with disease on the front lines by risking their lives in all pandemics. The main purpose of this study is to determine the effect of the COVID-19 knowledge level of employees on social closeness and risk avoidance behaviors during the pandemic. A hospital-based cross-sectional research design was used in the study. The research universe consisted of all healthcare professionals of two public hospitals providing secondary care in Ankara. The convenience sampling method was preferred in the survey. The total number of questionnaires evaluated and used to analyze the data is 521. It has been determined that the direct causal effect of the COVID-19 knowledge level of health professionals on risk avoidance behaviors is positive and 0.29 units. In comparison, the direct causal effect on the social closeness behaviors is positive and 0.17 units. In addition, a significant relationship was found between female gender and risk avoidance behavior. The level of knowledge experienced among healthcare professionals during the COVID-19 epidemic increases their tendency to show risk avoidance and social closeness behaviors.

Keywords: COVID-19 knowledge level, Risk aversion, Social closeness, Healthcare professionals.



SAĞLIK ÇALIŞANLARININ COVID-19 BİLGİ DÜZEYİNİN PANDEMİ SIRASINDA SOSYAL YAKINLIK VE RİSKTEN KAÇINMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİ

Özet

Sağlık çalışanları tüm pandemilerde hayatlarını riske atarak hastalıklarla ön saflarda mücadele etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, çalışanların COVID-19 bilgi düzeyinin pandemi sürecinde sosyal yakınlık ve riskten kaçınma davranışlarına etkisini belirlemektir. Araştırmada hastane temelli kesitsel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırma evrenini Ankara'da ikinci basamak sağlık hizmeti veren iki farklı kamu hastanesinin tüm sağlık profesyonelleri oluşturmuştur. Ankette kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Değerlendirilen ve verilerin analizinde kullanılan anket sayısı toplam 521'dir. Sağlık çalışanlarının COVID-19 bilgi düzeyinin riskten kaçınma davranışları üzerindeki doğrudan nedensel etkisinin pozitif ve 0,29 birim olduğu tespit edilmiştir. Sosyal yakınlık davranışları üzerindeki doğrudan nedensel etki pozitif ve 0.17 birimdir. Ayrıca kadın cinsiyeti ile riskten kaçınma davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sağlık

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nurperihankarabulut@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fuatyalman@duzce.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 27.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 18.03.2022

çalışanlarının COVID-19 salgını sırasında kazandıkları bilgi düzeyi, riskten kaçınma ve sosyal yakınlık davranışları gösterme eğilimlerini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 bilgi düzeyi, Riskten kaçınma, Sosyal yakınlık, Sağlık çalışanları.



Introduction

All health professionals working in health institutions, physicians, nurses, and all other allied health personnel are exposed to the stress of epidemics at the highest level and try to cope with the psychological consequences for a long time. Healthcare workers have always been the group most at risk from all new and deadly epidemics such as SARS, Ebola, and MERS (Ji et al., 2017; Suwantararat & Apisarnthanarak, 2015). In addition, it has been determined healthcare workers are infected from the hospital environment with external contamination (Kaya, 2020). At the same time, the fact that the concrete case burden of health institutions is high and the number of employees is insufficient is a situation that can generally be seen in pandemics and is seen as a factor that increases psychological strain (Porten et al., 2006).

A. LITERATURE REVIEW

Health professionals have always been at the highest risk of being caught against pandemic factors. In addition, healthcare professionals have struggled with the disease on the front lines by risking their lives in all pandemics. Physicians, nurses, and all other allied health workers working in all health institutions are both exposed to the stress of epidemics at the highest level and try to cope with the psychological consequences for a long time. (Wang et al., 2020).

Healthcare professionals, who take part in the diagnosis and treatment team with great devotion during the epidemic process, are in the risk group for COVID-19 disease and mental problems due to their positions. In addition to experiencing the risk of a fatal illness and the negative consequences of the measures taken in this process, healthcare professionals also face the burden of fighting on the front line in this struggle. Studies examining the adverse effects of epidemics on healthcare workers have found that these individuals show signs of post-traumatic stress, anxiety, burnout, and depression during and after the epidemic (Lee et al., 2007).

In a study conducted with 546 healthcare workers during the SARS epidemic, it was stated that 10% of the sample experienced psychological stress symptoms since the epidemic. In addition, it has been noted that healthcare workers who have to stay away from their families face the risk of contracting illness because they have to work with people who have been diagnosed and who have to bear a heavier burden than their usual workload are adversely affected (Huremović, 2019; Li et al., 2020). They also complained that they felt lonely due to increased workload and consequently mental and physical wear, had to stay away from their social environment, were easily distracted due to the disruption of their sleep patterns, and had difficulties in decision-making processes (Reynolds et al., 2008).

As a result, the COVID-19 pandemic, which surrounded the world for a short time, had significant effects in medical and health-related fields and triggered many social changes. The sharing of

the necessary tools to combat the pandemic and the spread of the pandemic is taking place at the same pace. However, this struggle does not cause equal participation, the formation of solidarity structures among healthcare workers, and unity in the total war against the common enemy virus, as it is believed, in any case, the COVID service emerges as a social environment that also witnesses various conflicts (Turkish Medical Association, 2020).

1. Knowledge of COVID-19 and Risk Aversion Behaviour

When the source of the danger is clear, the emotion experienced is called knowledge. On the other hand, from a physiological perspective, knowledge of COVID-19 and anxiety are basic emotions that activate the sympathetic nervous system's "fight or flight" response and provide a rapid response when faced with an imminent threat. The contagious nature of the infection, its imminent threat and invisibility to the eye, and the increasing influence of the virus are the most important reasons why the COVID-19 pandemic causes knowledge of COVID-19 or anxiety in both social aspects and healthcare workers (Pappas et al., 2009).

In an epidemic, the first emotions commonly occur in humans are intense anxiety and knowledge. Here are just a few of the many factors that cause intense feelings of knowledge and anxiety in humans: (i) unlike many viruses seen before, a carrier individual can transmit this virus without any symptoms, (ii) the presence of certain groups in terms of life-threatening, (iii) the epidemic is entirely (iv) the length of the vaccine development process and the insecurities about the long-term consequences that it may cause in the human body, even if it is developed, (v) the short and long-term effects on the economy, as well as the second and third mutations of the virus in the epidemic. Is the probability of waves occurring (Taştan et al., 2020).

Studies have found that healthcare professionals and administrative staff, who are at the forefront of combating the COVID-19 pandemic, develop anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (Kang et al., 2020; Öztürk et al., 2021; Pamuk Cebeci & Kara, 2021; Polat & Coşkun, 2020). In the survey study conducted for hospital staff in the initial COVID-19 pandemic, it was stated that healthcare workers had knowledge of infecting their families, and their ability to cope with treatment incompatibility was lacking due to their poor psychological aspects (Chen et al., 2020).

On the other hand, risk aversion tends to stay away from risk and is considered a personality trait. Thus, risk aversion is an important attribute used to distinguish between those who avoid or those who do not avoid risk situations (De Matos et al., 2007). In this context, the level of risk people perceive and their risk tolerance levels can be considered factors that affect their risk-taking tendencies and behaviors towards risks (Shiffman & Kanuk, 2000).

In addition to the adverse effects of isolation measures and quarantine on society, it is known that healthcare professionals who treat the infection and try to prevent its spread by filtering are at significant risk both physically and psychologically (Rogers et al., 2020). It has been determined that the high working hours, the pandemic hospital of the hospital, the increased caseload in the hospital, the infection of the coworkers, the lack of protective equipment, and the uncertainty of the treatment protocols increase the psychosocial influence levels and risk perceptions of healthcare workers (Lee et al., 2005).

In addition, people with constant knowledge and anxiety tend to see the world as dangerous and threatening. Harm aversion refers to the tendency to avoid potential risks. People with a high level of harm avoidance tend to be knowledgeable and highly anxious (Taylor, 2019). In addition, it has been reported that high personal risk perception predicts post-traumatic stress disorder symptoms (Stuijzand et al., 2020). Based on this, the following hypothesis has been developed:

H1: Knowledge of COVID-19 has a significant effect on risk aversion behavior.

2. Knowledge of COVID-19 and Social Closeness

One of the possible risk factors is working in the area where the virus is most likely to be transmitted. In a study conducted during the H1N1 epidemic, it was found that those who work in places where the risk of transmission of the virus are high feel more anxious than those who work in environments with less risk and that these individuals have more post-traumatic stress symptoms (Matsuishi et al., 2012). It has been observed that healthcare workers who play an active role in the treatment of SARS have higher levels of knowledge, burnout, psychological stress, and post-traumatic stress compared to healthcare workers who do not play a role in the treatment (Maunder et al., 2006). It has been found that healthcare professionals dealing more with MERS-related tasks show post-traumatic stress symptoms (Lee et al., 2018). Rossi et al. (2020) found that being a healthcare worker and working more than usual was associated with increased perceived stress levels, post-traumatic stress symptoms, and adjustment disorder in the COVID-19 pandemic.

The most important reason for the pandemic to create significant knowledge and anxiety both on the social and health workers is that the infection is contagious, poses an immediate threat, is not visible, and increases its area of influence (Pappas et al., 2009). At the same time, it has been reported that healthcare workers working with patients diagnosed with COVID-19 are at high risk in terms of mental problems such as psychological distress, insomnia, alcohol use, depression, anxiety, burnout, anger, high-stress perception, and they use coping strategies that are not adapted more (Stuijzand et al., 2020). Based on this, the following hypothesis has been developed:

H2: Knowledge of COVID-19 has a significant impact on work interaction avoidance.

B. METHODS

1. Participants

Data collection was carried out by a hospital-based survey at one public hospital and one private hospital in Ankara. The population consisted of 5.500 healthcare professionals from these hospitals. The random sampling method was used because it is easily accessible. Participants were required to have an internet connection to voluntarily participate in an online questionnaire. A total of 521 healthcare workers took part in the research. Of the full sample, 70.2% were women (n=365) and 29.8% men (n=156). Before conducting the study, we obtained informed consent from the participants. The quantitative research methodology was used because it is suitable for the purpose and main problem of the research. The data set analysis was performed using IBM SPSS Statistic Base 23 V and AMOS statistical software.

2. Research Design and Procedure

The hospital-based cross-sectional study design was used at public hospitals in Ankara. The study was conducted in a public hospital and one private hospital secondary hospital in Ankara, Turkey. The study began on February 15, 2021, during the second peak of the COVID-19 outbreak, and weekly online data were collected from participants during the COVID-19 epidemic in Turkey. This study was a prospective cross-sectional survey conducted online through a structured questionnaire from February 15 to April 15, 2021. Online consent was received from all the participants.

3. Measurements of Variables

We applied the Turkish version of the seven items Likert-type COVID-19 knowledge scale (Ahorsu et al., 2020). The measuring tool has been found to provide high reliability for the study sample ($\alpha=0.89$). And then, We applied the Turkish version of a seven items Likert-type risk propensity scale (Meertens & Lion, 2008). The measuring tool has been found to provide high reliability for the study sample ($\alpha=0.73$).

In the first stage, permission was requested from the researchers who developed the original scales for the adaptation process, and their approval was obtained. The scales were translated into Turkish separately by three experts who know both the language of the original scale and the Turkish language very well. In the second stage, the translations made by the authors and the translation group consisting of experts were compared. While comparing, each item was examined whether the translations were appropriate for the intended meaning. The third stage is the provision of the previous step. At this stage, the scales translated into Turkish were given to a group of 3-5 people who are experts in the language of the original scale and independent from the experts in the second stage; these experts were asked to translate the rankings from Turkish back to the original language. Later, the authentic expression of each item was compared one-to-one with the expression resulting from this translation. With the translation in the third stage, it was seen that the original scale was appropriate.

The concept of language equivalence is also named language validity in the literature. For this purpose, the original scale and the draft scale were applied to a group of at least 20 people who know the languages of both scales well. The application process first used the original scale and then the Turkish scale at two-week intervals. After the application, the total scores of each individual in the study group obtained from both the original scale and the Turkish scale were calculated. It was observed that the Pearson correlation coefficient of the relationship between the two applications was significant ($p<0.01$), and the degree of the coefficient was 0.86, which shows a very high degree of harmony.

4. Data Analysis

The data were evaluated by using IBM SPSS Statistic Base 23 V and AMOS package program version. Descriptive statistics, independent samples t-test, and ANOVA were used. Then, path analyses, using structural equation modeling (SEM) in AMOS, were performed to assess different latent structure models of the impact of healthcare professionals' knowledge of COVID-19 on risk aversion and work interaction avoidance. Examined models were based on the results from previous research on factor

structures of the impact of healthcare professionals' knowledge of COVID-19 on risk aversion and work interaction avoidance. Criteria for determining structural equation modeling analysis model fit and measurement invariance were based on conventional standards (Brown, 2015; Munro, 2005).

C. RESULT

1. Demographic Findings

Table 1 shows that 70.2% of females were the respondents for this study, 59.8% were 30 to 39. Most participants were unmarried (51.5%). Most respondents were nurses (41.1%), and other occupations such as doctors, paramedics, technical staff, medical laboratory assistants, health officers, and patient consultants accounted for 20.2%, 17.2%, 9.5%, 5.2%, 3.7%, and 3.1%, respectively.

There was a statistically significant difference in risk aversion score according to sex ($t = -2.659$; $P < .05$). However, there was no significant relationship between the participant's marital status and the participants' specialty. Therefore, there was a statistically significant difference in social closeness score according to marital status ($t = -3.031$; $P < .05$). However, there was no significant relationship among the sex, age of the participants, and the participant's specialty. Moreover, there was no significant relationship with the knowledge of COVID-19 among the sex of the participants, among the age of the participants, the participants' marital status, and the specialty of the participants (Table 1).

Table 1. Socio-Demographic Characteristics of Healthcare Workers (N=521) Regarding Knowledge of COVID-19, Risk Aversion, and Work Interaction Avoidance

Variables	Frequency (n)	Percentage (%)	Risk Aversion (RA)		Social Closeness (SC)		COVID-19 Knowledge Level (COVID-19KL)	
			t-Test/ANOVA(t/F)	p	t-Test/ANOVA(t/F)	p	t-Test/ANOVA(t/F)	p
Gender								
Male	156	29.8	-2.659 ^a	.008	-1.435 ^a	.152	-1.265 ^a	.207
Female	365	70.2						
Age categories								
20-29	2	.3						
30-39	311	59.8	.517 ^b	.723	2.147 ^b	.075	.601 ^b	.662
40-49	167	31.9						
50-59	37	7.1						
>59	6	.9						
Marital Status								
Married	252	48.5	-.620 ^a	.536	-3.031 ^a	.003	.458 ^a	.648
Unmarried	268	51.5						
Specialty								
Doctors	105	20.2						
Nurses	215	41.1						
Paramedics	90	17.2						
Medical laboratory assistant	27	5.2	1.057 ^b	.388	.715 ^b	.638	.869 ^b	.518
Patient consultant	16	3.1						
Health officer	19	3.7						
Technical staff	49	9.5						

(a Independent sample t-test, b ANOVA test)

2. Descriptive findings related to factors

Descriptive statistics, averages, standard deviations, reliability coefficients, number of participants, and variance values are given in Table 2. Participants' Risk Aversion (RA) levels are high, Knowledge of COVID-19 (FCOVID-19) levels are above average, and Social closeness (WIA) is below average.

Table 2. Descriptive Statistics Related to Factors

Factors	N	Mean	Standard Deviation	Variance	Cronbach's alpha
Risk Aversion (RA)	521	3.7104	.72261	.522	.73
Social closeness(WIA)	521	2.2849	.72991	.533	.89
Knowledge of COVID-19 (FCOVID-19)	521	2.7187	.90364	.817	.89

As a result of the confirmatory factor analysis, the overall reliability coefficient was Alpha= 0.837. Because $0.80 \leq \alpha < 1.00$, the scale is highly reliable. Ensuring validity and reliability shows a structural relationship between knowledge of COVID-19, risk aversion, and social closeness of the healthcare professionals.

3. The Model Fit Measures

Table 3 shows that different model fit indicators tested the model fit. The 22 questions constitute three latent variables, and two items were removed because of poor communality extraction.

Table 3. Model fit Measures

Measure	Estimate	Threshold	Interpretation
CMIN/DF	2.472	Between 1 and 5	Acceptable range
CFI	.924	≥ 0.90	Within range
GFI	.883	≥ 0.85	Within range
SRMR	.063	≤ 0.08	Within range
RMSEA	.067	≤ 0.10	Within range
RMR	.068	<0.08	Within range
TLI	.911	≥ 0.90	Within range

4. The Results of the Measurement Model

It was assumed that the reasoning between the variables in the research model could be explained. CFA was performed to test the validity of the scales used, and the structure of all scales was verified. Figure 1 shows the confirmatory factor analysis results and model fit for the variables of knowledge of COVID-19, risk aversion, and work interaction avoidance.

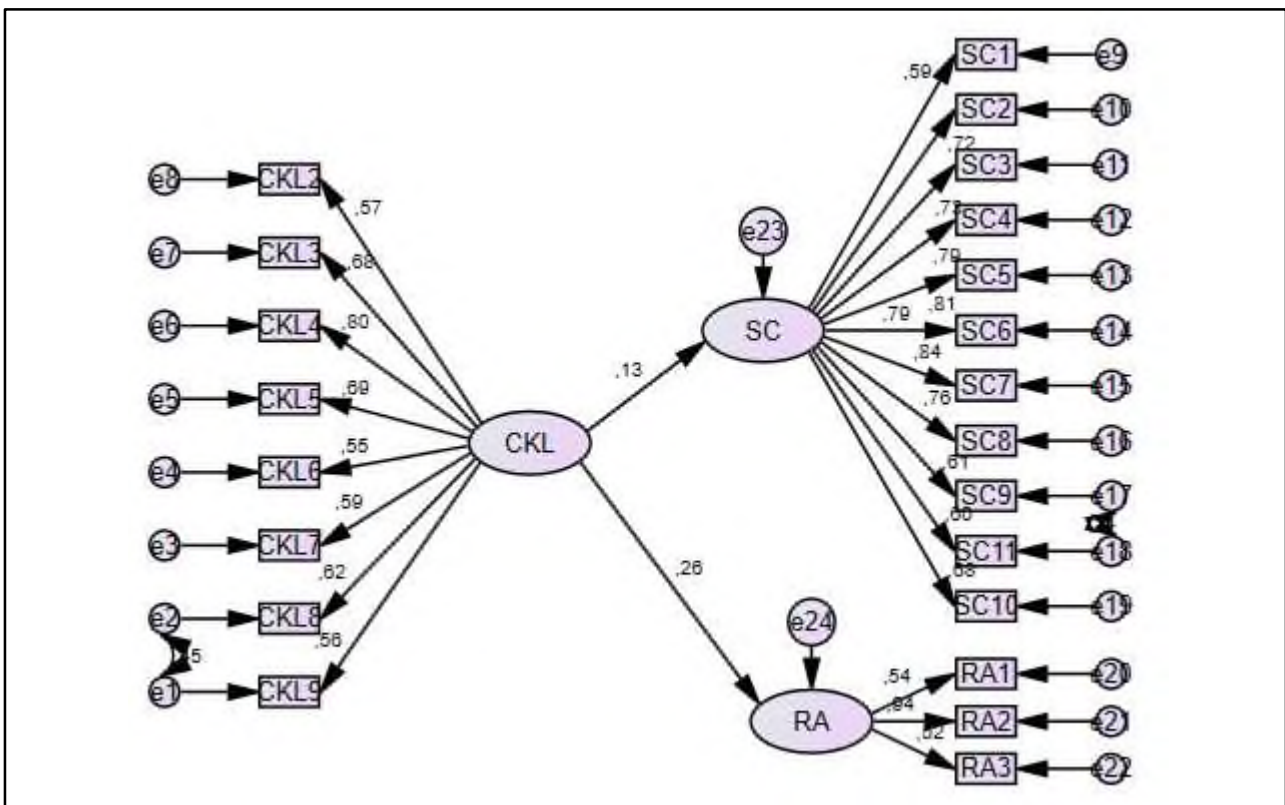


Figure 1. The results of the entire model

Finally, for average variance extracted (AVE) and construct reliability (CR), Fornell and Larcker (1981) stated that although the AVE value is below 0.50, if the CR value is above 0.70, AVE values below 0.50 can be accepted.

Table 4. The Items' Estimate and The Constructs' Cronbach's α , Aves, And CRs

Constructs	Items	Estimate	Cronbach's α	AVE	CR
Risk Aversion (RA)	RA7	.624	.736	.377	.73
	RA2	.674			
	RA3	.904			
	RA5	.372			
	RA1	.290			
COVID-19 Knowledge Level (COVID19KL)	COVIDKL7	.753	.898	.536	.86
	COVIDKL6	.876			
	COVIDKL3	.767			
	COVIDKL4	.715			
	COVIDKL1	.607			
	COVIDKL2	.652			
	COVIDKL5	.725			
Social Closeness (SC)	SC4	.514	.890	.503	.89
	SC7	.732			
	SC3	.597			
	SC1	.648			
	SC5	.725			
	SC6	.884			
	SC2	.635			
	SC8	.858			

Since the CR values are more significant than 0.7, the factors have high construct reliability. The fit values were examined to show that the data fit the model well.

Table 5. Consequences of Hypotheses

Hypothesis	Paths	Estimate	S.E.	C.R.	P	Result
Effect of COVID-19 Knowledge Level on Risk Aversion						
H ₁	RA <--- COVID19KL	.257	.059	4.345	***	H ₁ supported
Effect of Knowledge of COVID-19 on Social Closeness						
H ₂	WIA <--- COVID19KL	.107	.040	2.683	.007	H ₂ supported

The obtained fit values show that the model fit is achieved. There is a positive impact of healthcare professionals' COVID-19 knowledge levels on social closeness and risk aversion behavior. The increase in the level of COVID-19 knowledge causes an increase in work interaction aversion and risk aversion behaviors. The COVID-19 knowledge level directly impacts social closeness and risk aversion behaviors. It is found that with a direct effect of 'knowledge of COVID-19', there is a significant impact established on risk aversion. Thus, H₁ is statistically supported. Therefore, there is a significant impact shown on work interaction avoidance. Thus, H₂ is statistically supported (Table 5).

D. DISCUSSION

COVID-19 disease is currently seen as a global public health problem as it can be potentially fatal. Because of their direct contact with patients, healthcare professionals play a critical role in preventing the COVID-19 outbreak through proper care and preventive procedures. Health workers, who are the most important source of both countries and health systems in the fight against the pandemic, have experienced significant psychological pressure all over the World (Liang et al., 2020, Polat & Coşkun, 2020). Frontline healthcare giving treatment and care to COVID-19 patients has shown that providers have greater risks for psychological health problems such as anxiety, depression, insomnia, and stress. Being isolated, working in high-risk positions, new and uncertain processes, and coming into contact with infected people are common causes of psychological problems (Aktura Çevik & Özden, 2020). In pandemic situations, the resilience of healthcare workers can be further compromised by isolation and loss of social support, risks or infections from friends and relatives, as well as drastic, often disturbing changes in the way they work. Healthcare workers are therefore particularly vulnerable to mental health problems such as fear, anxiety, depression, and insomnia (Pappa et al., 2020). In the meta-analysis study by Salari et al. (2020), 29 studies with a sample size of 22,380 were examined. According to the study findings, the prevalence of depression was 24.3%, the prevalence of anxiety was 25%, and the prevalence of stress was 45% in healthcare workers who were in contact with Covid-19. Tengilimoğlu et al. (2021) have found that the situations that cause stress in healthcare professionals during the pandemic process are infecting their families and relatives with Covid-19, being infected, experiencing death in the family, being separated from their families, not being able to meet the social needs of their families, and fear of death. Huang et al. (2020) reported that 23% of the employees experienced clinical anxiety symptoms and 27.4% had post-traumatic stress disorder in their study with 230 physicians and nurses during a pandemic. In the study conducted by Keskin et al. (2021) with 122 physicians during the pandemic, as the anxiety levels of the physicians increased, their depression levels also increased strength and the physicians' hopes decreased. Lai et al.'s (2020) studies with 736 healthcare workers determined that working conditions and social problems were moderately affected by pandemics, but anxiety levels were highly affected. In the study carried out by the Family Physicians Association Scientific Commission (2020) with 1068 healthcare workers, it was determined that the reasons that increase the stress in healthcare professionals are unconscious of the patients, not knowing whether the patient presenting has COVID-19, and lack of personal protective equipment (AHEF, 2020). As the risk of exposure to the disease increases, the fear of being infected by healthcare workers also increases. Fear of infecting their relatives and children, and efforts to balance personal fears with their duties and sacrifices can cause conflict and disharmony for many healthcare professionals (Bekaroglu & Yılmaz, 2020). Risk factors for mental health include overwhelming situations, social disruption of daily life, feeling vulnerable. One of the negative situations experienced by health workers during the pandemic process is that they are at risk of being stigmatized (Shaukat et al., 2020).

It has been reported that being infected by contamination from the hospital environment or externally, or being in the same environment with people diagnosed with COVID-19, increases mental

symptoms for healthcare workers (Kaya, 2020). Furthermore, infection knowledge is higher for healthcare workers than for the general population. On the other hand, this knowledge is experienced as a knowledge that the health professional will infect her family and close relations rather than the knowledge of being exposed to the virus herself. It has been determined that the knowledge and anxiety of healthcare workers in China and Canada who are struggling with SARS of infecting their family members are high (Robertson et al., 2004).

Studies conducted during COVID19 outbreaks showed that the front-line medical profession has high levels of stress that result in depression, knowledge, and post-traumatic stress disorder due to the outbreaks (Chen et al., 2020). In a study supporting the result of our research, it was emphasized that interacting with COVID-19 patients and the level of stress are among the reasons that affect employees' commitment to their jobs and companies. Further, work-related knowledge plays a mediating role between inputs and employees' outcomes (Chen et al., 2016).

Conclusion and Recommendations

While studies are carried out in areas such as virus recognition, vaccine and drug studies, and alternative treatment methods in the COVID-19 pandemic, developed and developing countries are also going through a major test regarding their health system infrastructures. The pandemic has affected everyone physically, mentally, and socially, especially healthcare workers.

The main goal of this paper is to determine the effect of the level of knowledge experienced during the COVID-19 epidemic on risk aversion and social closeness behaviors. This COVID-19 knowledge level creates a significant threat to the healthcare professionals exposed to COVID-19 patients as part of their role. For this, the study hypothesized 'knowledge of COVID-19' directly impacts risk aversion. Furthermore, 'knowledge of COVID-19' directly impacts work interaction avoidance. And also, by conducting confirmatory factor analysis, the structural equation analysis revealed that the positive impact of healthcare professionals' COVID-19 knowledge levels on social closeness and risk aversion behavior has an acceptable fit index.

The empirical result reveals that the increase in the level of COVID-19 knowledge causes an increase in work interaction aversion and risk aversion behaviors. The COVID-19 knowledge level directly impacts social closeness and risk aversion behaviors. The level of knowledge experienced among healthcare professionals during the COVID-19 epidemic increases their tendency to show risk avoidance and social closeness behaviors.

Considering the risks and working conditions undertaken by healthcare professionals working at the forefront of pandemics due to the pandemic, healthcare professionals should be morally supported in this process. As seen in the COVID-19 pandemic, the group that needs to be strengthened to effectively combat the epidemic is the active health workers. Therefore, to be prepared for pandemics from now on, it is recommended that hospital management establish supportive systems to strengthen the psychological resistance of healthcare workers. To minimize the risk of contracting diseases by healthcare workers, it is recommended to eliminate the deficiencies of all other materials (medicine, vaccine, ventilator, etc.), especially personal protective equipment, and to create a safe working

environment. By planning the resting needs of healthcare professionals, working and resting environments should be created that will ensure that not only the risk of contamination but also other risk factors that may arise due to insomnia and fatigue are controlled. It is recommended to determine the needs of health personnel in health institutions and to make workforce planning.

Ethics Committee Permission

This research was carried out with the Duzce University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date: 11.02.2021, decision no: 2021/38).

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.



Kaynakça

- AHEF. (2020, May 01). Ahef sağlık çalışanları anksiyete çalışması. <http://ahef.org.tr/upload/files/43e115bd-de21-45f0-83bc-3b9858555bbe.pdf>
- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The knowledge of COVID-19 of COVID-19 scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1–9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>
- Aktura Çevik, S., & Özden, G. (2020). Salgınun psikolojik etkileri: COVID-19 hemşireleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 1146-1151
- Bai, Y., Lin, C. C., Lin, C. Y., Chen, J. Y., Chue, C. M., & Chou, P. (2004). Survey of stress reactions among health care workers involved with the SARS outbreak. *Psychiatric Services*, 55(9), 1055-1057.
- Bekaroğlu, E., & Yılmaz, T. (2020). COVID-19 ve psikolojik etkileri: Klinik psikoloji perspektifinden bir derleme. *Nesne*, 8(18), 573-584.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd Edition). Guilford Press.
- Chen, P., Sparrow, P., & Cooper, C. (2016). The relationship between person-organization fit and job satisfaction. *Journal of Managerial Psychology*, 31(5), 946-959. <https://doi.org/10.1108/JMP-08-2014-0236>
- Chen, Q., Liang, M., Li, Y., Guo, J., Fei, D., Wang, L., He, L., Sheng, C., Cai, Y., Li, X., Wang, J., & Zhang, Z. (2020). Mental health care for medical staff in China during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), 15-16.
- Chen, Y., Zhou, H., Zhou, Y., & Zhou, F. (2020). Prevalence of self-reported depression and anxiety among pediatric medical staff members during the COVID-19 outbreak in Guiyang, China. *Psychiatry Res.*, 288, 113005. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113005>
- De Matos, C. A., Ituassu, C. T., & Rossi, C. A. V. (2007). Consumer attitudes toward counterfeits: A review and extension. *Journal of Consumer Marketing*, 24(1), 36–47.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 48, 39-50.
- Huremović, D. (2019). *Psychiatry of pandemics* (1st Ed.). Springer.
- Ji, D., Ji, Y. J., Duan, X. Z., Li, W. G., Sun, Z. Q., Song, X. A., Meng, Y. H., Tang, H. M., Chu, F., Niu, X. X., Chen, G. F., Li, J., & Duan, H. J. (2017). A cross-sectional study is the prevalence of psychological symptoms among Ebola survivors and healthcare workers during the 2014-2015 Ebola outbreak in Sierra Leone. *Oncotarget*, 8(8), 12784-12791. <https://doi.org/10.18632/oncotarget.14498>
- Kang, L., Ma, S., Chen, M., Yang, J., Wang, Y., Li, R., Yao, L., Bai, H., Cai, Z., Yang, B. X., Hu, S., Zhang, K., Wang, G., Ma, C., & Liu, Z. (2020). Impact on mental health and perceptions of psychological care among medical and nursing staff in Wuhan during the 2019 novel coronavirus disease outbreak: A cross-sectional study. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 11-17.
- Kaya, B. (2020). Pandeminin ruh sağlığına etkileri. *Klinik Psikiyatri*, 23, 123-124. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.64325>

- Keskin, S., Keskin, D. D., & Bostan, S. (2021). Effect of the COVID-19 pandemic on anxiety, depression, hopelessness, and sleepiness levels of obstetricians and gynecologists in Turkey. *Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan*, 18(2), 14-19.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., ... & Hu, S. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA network open*, 3(3), e203976. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3976>
- Lee, A. M., Wong, J. G., McAlonan, G. M., Cheung, V., Cheung, C., Sham, P. C., Chu, C. M., Wong, P. C., Tsang, K., & Chua, S. E. (2007). Stress and psychological distress among SARS survivors one year after the outbreak. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 52(4), 233-240.
- Lee, S. H., Juang, Y. Y., Su, Y. J., Lee, H. L., Lin, Y. H., & Chao, C. C. (2005). Facing SARS: psychological impacts on SARS team nurses and psychiatric services in a Taiwan general hospital. *General hospital psychiatry*, 27(5), 352-358.
- Lee, S. M., Kang, W. S., Cho, A. R., Kim, T., & Park, J. K. (2018). The psychological impact of the 2015 MERS outbreak on hospital workers and quarantined hemodialysis patients. *Compr Psychiatry*, 87, 123–127. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2018.10.003>
- Li, Z., Ge, J., Yang, M., Feng, J., Qiao, M., Jiang, R., Bi, J., Zhan, G., Xu, X., Wang, L., Zhou, Q., Zhou, C., Pan, Y., Liu, S., Zhang, H., Yang, J., Zhu, B., Hu, Y., Hashimoto, K., Jia, Y., Wang, H., Wang, R., Liu, C., & Yang, C. (2020). Vicarious traumatization in the general public, members, and non-members of medical teams aiding in COVID-19 control. *Brain, behavior, and immunity*, 88(2020), 916-919.
- Liang, Y., Chen, M., Zheng, X., & Liu, J. (2020). Screening for Chinese medical staff mental health by SDS and SAS during the outbreak of COVID-19. *Journal of psychosomatic research*, 133, 110102. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2020.110102>
- Matsuishi, K., Kawazoe, A., Imai, H., Ito, A., Mouri, K., Kitamura, N., Miyake, K., Mino, K., Isobe, M., Takamiya, S., Hitokoto, H., & Mita, T. (2012). The psychological impact of the pandemic (H1N1) 2009 on general hospital workers in Kobe. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 66(4), 353-360.
- Maunder, R. G., Lancee, W. J., Balderson, K. E., Bennett, J. P., Borgundvaag, B., Evans, S., Fernandes, C. M. B., Goldbloom, D. S., Gupta, M., Hunter, J. J., McGillis, H. L., Nagle, L. M., Pan, C., Peczeniuk, S. S., Raymond, G., Reed, N., Rourke, S. B., Steinberg, R. J., Stewart, T. E., VanDeVelde-Coke, S., Veldhorst, G. G., & Wasylenki, D. A. (2006). Long-term psychological and occupational effects of providing hospital healthcare during SARS outbreak. *Emerging Infectious Diseases*, 12(12), 1924-1932.
- Meertens, R. M. & Lion, R. (2008). Measuring an individual's tendency to take risks: The risk propensity scale 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(6), 1506-1520.
- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research* (5th edition). Lippincott Williams & Wilkins.
- Nifadkar, S., Tsui, A. S., & Ashforth, B. E. (2012). How you make me feel and behave: Supervisor-triggered newcomer affect and approach-avoidance behavior. *Academy of Management Journal*, 55(5), 1146-1168.

- Öztürk, M., Ertem, G. T., Kotanoğlu, M. S., Erdinç, Ş., & Kınıklı, S. (2021). Covid-19 Pandemisinde görev alan sağlık çalışanlarının algıladıkları sosyal desteğin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Ankara Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(1), 70-77.
- Pappa, S., Ntella, V., Giannakas, T., Giannakoulis, V. G., Papoutsis, E., & Katsaounou, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 901-907.
- Pappas, G., Kiriaze, I. J., Giannakis, P., & Falagas, M. E. (2009). Psychosocial consequences of infectious diseases. *Clin Microbiol Infect*, 15(8), 743-747.
- Pamuk Cebeci, S. & Kara, H. (2021). Corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerde depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin belirlenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 46-56.
- Polat, Ö. P., & Coşkun, F. (2020). Covid-19 salgınında sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu ekipman kullanımları ile depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Batı Karadeniz Tıp Dergisi*, 4(2), 51-58.
- Porten, K., Faensen, D., & Krause, G. (2006). SARS outbreak in Germany 2003: Workload of local health departments and their compliance in quarantine measures--implications for outbreak modeling and surge capacity?. *J Public Health Manag Pract.*, 12(3), 242-247. <https://doi.org/10.1097/00124784-200605000-00004>.
- Reynolds, D. L., Garay, J. R., Deamond, S. L., Moran, M. K., Gold, W., & Styra, R. (2008). Understanding, compliance, and psychological impact of the SARS quarantine experience. *Epidemiol Infect*, 136(7), 997-1007.
- Robertson, E., Hershenfield, K., Grace, S. L., & Stewart, D. E. (2004). The psychosocial effects of being quarantined following exposure to SARS: a qualitative study of Toronto health care workers. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 49(6), 403-407.
- Rogers, J. P., Chesney, E., Oliver, D., Pollak, T. A., McGuire, P., Fusar-Poli, P., Zandi, M. S., Lewis, G., & David, A. S. (2020). Psychiatric and neuropsychiatric presentations associated with severe coronavirus infections: A systematic review and meta-analysis compared to the COVID-19 pandemic. *The Lancet Psychiatry*, 7(7), 611-627.
- Rossi, R., Socci, V., Talevi, D., Mensi, S., Niolu, C., Pacitti, F., Di Marco, A., Rossi, A., Siracusano, A., & Di Lorenzo, G. (2020). COVID-19 pandemic and lockdown measures impact mental health among the general population in Italy. *Front Psychiatry*, 11, 790. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00790>
- Shaukat, N., Ali, D. M., & Razzak, J. (2020). Physical and mental health impacts of COVID-19 on healthcare workers: A scoping review. *Int J Emerg Med*, 13, 40. <https://doi.org/10.1186/s12245-020-00299-5>
- Salari, N., Khazaie, H., Hosseini-Far, A., Khaledi-Paveh, B., Kazemina, M., Mohammadi, M., ... & Eskandari, S. (2020). The prevalence of stress, anxiety, and depression within front-line healthcare workers caring for COVID-19 patients: a systematic review and meta-regression. *Human resources for health*, 18(1), 1-14.
- Schiffman, L. G. & Kanuk, L. L. (2000). *Consumer behaviour* (Seventh Edition). Prentice-Hall.

- Stuijtzand, S., Deforges, C., Sandoz, V., Sajin, C. T., Jaques, C., Elmers, J., & Horsch, A. (2020). Psychological impact of an epidemic/pandemic on the mental health of healthcare professionals: A rapid review. *BMC Public Health*, 20(1), 1230.
- Suwantarat, N., & Apisarntharak, A. (2015). Risks to healthcare workers with emerging diseases: Lessons from MERS-CoV, Ebola, SARS, and avian flu. *Curr Opin Infect Dis.*, 28(4), 349-361. <https://doi.org/10.1097/QCO.0000000000000183>
- Tam, C. W. C., Pang, E. P. F., Lam, L. C. W., & Chiu, H. F. K. (2004). Severe acute respiratory syndrome (SARS) in Hong Kong in 2003: Stress and psychological impact among frontline healthcare workers. *Psychol Med.*, 34(7), 1197-1204. <https://doi.org/10.1017/s0033291704002247>
- Taştan, C., Tekin, H. H., Çetinöz, E., & Demirden, A. (2020, April). *Psychological and sociological evaluations of the COVID-19 outbreak and after*. Police Academy Publications, Report No: 35, 2020. https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/Covid_Sonras%C4%B1_Psik_Sos_Degerlendirmeler.pdf
- Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Cambridge Scholars Publishing.
- Tengilimoğlu, D., Zekioğlu, A., Tosun, N., Işık, O., & Tengilimoğlu, O. (2021). Impacts of COVID-19 pandemic period on depression, anxiety, and stress levels of the healthcare employees in Turkey. *Legal Medicine*, 48, 101811.
- Tuncay, F. E., Koyuncu, E., & Özel, Ş. (2020). Pandemilerde sağlık çalışanlarının psikososyal sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin bir derleme. *Ankara Medical Journal*, 2, 488-501.
- Turkish Medical Association. (2020, September 17). COVID-19 pandemic 6th month evaluation report. ISBN 978-605-9665-58-2, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *Int J Environ Res Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Wu, P., Fang, Y., Guan, Z., Fan, B., Kong, J., Yao, Z., Liu, X., Fuller, J. C., Susser, E., Lu, J., & Hoven, C. W. (2009). The psychological impact of the SARS epidemic on hospital employees in China: Exposure, risk perception, and generous acceptance of risk. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(5), 302-311.

